

84Ук7
М22

Ліків МАМОНТОВ

ТВОРИ

Яків МАМОНТОВ

твори

КИЇВ
Видавництво
художньої літератури
«ДНІПРО»
1988

У книжці українського радянського письменника Я. Мамонтова (1888—1940), крім відомих його п'єс «Республіка на колесах», «Рожеве павутиння», «Коли народ визволяється» та ін., вперше друкується розшуканий в архівах російський варіант драми «Архітектор Шалько» та поезії зі збірки «Вінки за водою», яка не перевидавалася з 1924 року.

В книге украинского советского писателя Я. Мамонтова (1888—1940), кроме известных его пьес «Республика на колесах», «Розовая паутина», «Когда народ освобождается» и др., впервые печатается русский вариант драмы «Архитектор Шалько» и стихотворения из сборника «Венки по воде», который не переиздавался с 1924 года.

Упорядник,
автор передмови та приміток
Ю. Г. Костюк

М 4702590200—079
М205 (04)—88 БЗ 41.17.87

ISBN 5-308-00122-7

© Упорядкування, драма «Архітектор Шалько», передмова, примітки, художнє оформлення.
Видавництво «Дніпро», 1988 р.

ТВОРЧА І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯКОВА МАМОНТОВА

Протягом небагатьох літ початку ХХ століття один за одним пішли з життя видатні діячі української літератури: Михайло Старицький (1904), Іван Карпенко-Карий (1907), Марко Кропивницький (1910), Михайло Коцюбинський (1913), Леся Українка (1913), Іван Франко (1916).

Водночас у ці ж роки на Україні розпочала творчу діяльність тодішня літературна молодь. І серед неї — Павло Тичина і Максим Рильський, Андрій Головка і Степан Васильченко, Микола Куліш, Іван Кочерга і Яків Мамонтов, котрим судилося разом з іншими митцями стати зачинателями і класиками української радянської літератури.

Коло творчих інтересів Якова Мамонтова було досить широке: поет і новеліст, драматург і театральний критик; автор оперних лібретто і кіносценаріїв; професор і осмислювач педагогічної справи, вихователь підростаючих митців драматичного слова і сцени; історик театру і теоретик драми.

Творчо плідний, найвиразніший слід полишив письменник у царині літературно-театральній: його перу належать понад тридцять п'єс і лібретто опер, ряд наукових праць з історії та теорії сценічного мистецтва, численні статті на теми поточного театального життя республіки двадцятих — тридцятих років, рецензії на п'єси та вистави.

Протягом тривалого часу (поміж війнами — громадянською і Великою Вітчизняною) драматичні твори письменника широко йшли на сценах українських професіональних театрів, самодіяльних колективів. Вони ставилися також у братніх республіках і за рубежем.

Я. А. Мамонтов од свого друга академіка О. І. Білецького був молодший на чотири роки. Режисер і актор Гнат Юра — його ровесник. Мамонтов лише на три роки старший од режисера Бориса Романицького. Йдеться, отже, про те, що письменник пішов од нас рано. І — як на теперішні часи — порівняно молодим. Адже у рік кончини від тяжкої недуги — 1940-й (31 січня) — письменникові було неповних 52 роки.

За свідченням М. Ф. Гармсен — дружини письменника — всі автографи його творів, афіші театральних постановок, фотознімки вистав, інші цінні документи були старанно впорядковані родиною й експоновані в «Кімнаті-музеї драматурга Я. А. Мамонтова». Урочисте відкриття музею за постановою Ради Міністрів УРСР було призначене на 25 червня 1941 року...

У пожежі зруйнованого гітлерівською авіацією Харкова загинув увесь мамонтовський архів.

Після Великої Вітчизняної війни твори письменника досить довго не перевидавалися. Прижиттєві видання його п'єс і праць з історії театру стали бібліографічною рідкістю. Ім'я Якова Мамонтова було зникло з театральних афіш. І тільки у середині п'ятдесятих років справа збереження і популяризації незаслужено забутої спадщини Я. А. Мамонтова врешті зрушилася з місця.

«Беручи до уваги ідейно-художню цінність драматургічної та історико-теоретичної і театральної-критичної спадщини видатного українського драматурга і публіциста Якова Андрійовича Мамонтова» — як записано в наказі міністра культури Української РСР (№ 980 від 28 травня 1956 року), було прийнято пропозиції комісії по вивченню творчої спадщини Я. А. Мамонтова щодо її опублікування. І в 1962 році з'явився друком том вибраних п'єс письменника, а через п'ять років побачила світ збірка його вибраних теоретико-критичних праць.

1

Яків Андрійович Мамонтов народився 22 жовтня (3 листопада) 1888 року на хуторі Стриличному, тепер — село Шапошникове Сумської області, в родині селянина. Батьки Якова — Андрій Іванович і Єфросинія Трохимівна (як і дід Іван Васильович) були простими хліборобами. За свого дитинства вони могли тільки мріяти про навчання, тому вирішили будь-що вивчити єдиного сина.

Після успішного закінчення трирічної церковноприходської школи в сусідньому селі Шпилівці, п'ятикласної земської школи в селі Нижній Сироватці юнак, заохочуваний батьками, вступає до Дергачівського (поблизу Харкова) сільськогосподарського училища. Перебуваючи в цьому середньому навчальному закладі закритого типу, молодий Мамонтов і прилучився до театального мистецтва й літератури. Незабаром після вступу до училища Яків стає одним з найактивніших учасників, а згодом і керівником аматорського драматичного колективу, який систематично готував і показував вистави переважно українського репертуару. Я. Мамонтов не тільки виступав у численних ролях, але й займався режисурою, що на все життя заронило в його серце любов до сценічного мистецтва, а згодом благотворно впливало на його подальшу діяльність як драматурга.

З матеріалів до історії аматорського руху на Україні відомо, що на початку ХХ століття, особливо в період революції 1905—1907 років, у ряді сіл і містечок, у тому числі й у Дергачах (при Народному домі, в сільськогосподарському училищі), існували творчо міцні самодіяльні драматичні гуртки демократичного спрямування. Вони ставили класичні й сучасні п'єси, зокрема твори української драматургії. Про значний рівень сценічної майстерності колективу за участю і керівництвом Я. Мамонтова свідчать неодноразові гастрольні поїздки цієї самодіяльної трупи

до Харкова та її творчий успіх у виступах перед обізнаним з театральним мистецтвом глядачем.

Одночасно з інтенсивною роботою на аматорській сцені юнак продовжує займатися літературою, а перші поетичні і прозові спроби він розпочав ще на шкільній лаві.

До письменницької діяльності Мамонтова заохочував і викладач літератури П. І. Тиховський (з ним Я. Мамонтов згодом буде спільно працювати, редагуючи зібрання творів І. К. Карпенка-Карого). Саме тут, у Дергачівському училищі, майбутній письменник дістає перше визнання свого літературного хисту: 1907 року журнал «Рідний край» друкує його нарис «Під чорними хмарами» і вірш «Коли я дивлюся...». Обидві речі опубліковані під псевдонімом Яків Лірницький (крім цього, відомі й інші його псевдоніми: М. Я., Як. Лірницький, Я., Пан Яшко, Ясь М., Я. М-ов).

Після двох років роботи на посаді агронома у Щигрівському повіті Я. Мамонтов залишає агрономічну службу й виїздить до Москви для навчання в комерційному інституті. Там, на економічному відділенні, на кафедрі педагогічної психології, він швидко виявив свої наукові здібності: його дипломну роботу «Художньо-дидактичний метод у викладачній» оцінили досить високо, і він був залишений при кафедрі для написання кандидатської дисертації.

Під час навчання в Москві студент комерційного інституту був помічений і як молодий поет. Цьому сприяли численні літературні вечори з участю модних тоді поетів і прозаїків модерністського напрямку. До того ж літературно-мистецьку діяльність інституту всіляко підтримував, надаючи щедрі субсидії, купець-меценат С. Т. Морозов.

Втім, слід відзначити, що творчість Я. Мамонтова розгорталася за умов, коли після поразки першої російської революції 1905—1907 років у мистецтві та літературі широкого розповсюдження набували занепадницькі настрої, реакційні ідеї і погляди махрових буржуазних ідеологів. Вони наводнювали періодичну пресу й книжковий ринок буржуазно-декадентською макулатурою, в якій проголошували культ «надлюдини», проповідували містику, еротику, «вільне кохання», аполітичність і презирство до «юрби», насаджували, з одного боку, ідеологію російського великодержавного шовінізму, з другого, українського буржуазного націоналізму.

Уже в першому друкованому вірші «Коли я дивлюся...» юний поет пробує відгукнутися на соціальні питання навколишнього життя:

.....
Коли я дивлюся: обідрана хата
Занесена снігом, немає воріт,
Обшарпані діти, бо хворає мати,
І сивіє батько від горя й клопіт,

Коли все те бачу,— тоді десь далеко,
Немовби на хмарах, хтось плаче й співає;
Бринять тії звуки, летять у серденько
І вилиться хочуть в яскраві слова¹.

¹ Рідний край.— 1907.— № 7.

Проте у подальших ліричних поезіях Я. Мамонтова читач не знайде сподіваних яскравих слів автора про суттєві антагоністичні конфлікти епохи, про долю гноблених, про все те, чим жив робітник заводу, трудівник села в умовах жорстокої класової боротьби. Лірика поета сповнена банальних істин про оповитий «смутками Мадонни світлий зор», про «псалми осінні» і нездоланність вічних пустель, у яких пливе його «чорний човен дум».

Зрозуміло, що живому, безпосередньому сприйняттю молодого письменника — вихідця з демократичних низів — було дуже важко продиратися крізь хащі запозичень і некритичних наслідувань занепадницько-модерністської поетики. І все ж авторське я часом пробивається «на волю». Тоді в поетових віршах читаємо, як «раптово вдалині призивним дзвоном гудки фабричні розляглись», як далекий гудок закликає ліричного героя від хуторних елегій до міста, туди, де — боротьба, де — «крики перемоги і стогін ранених борців». І хоча мамонтовський герой не заздрить герою кривавої боротьби, песимістично заявляючи, що «один кінець усіх нас жде», — його юна чутлива душа не може не відгукнутися на заклик фабричного гудка:

Там — прапори... Там радощі змагання...
Там лицарі, раби, царі...
Туди, туди летять мої бажання!
Привіт вам, чорні димарі!

У ряді творів Я. Мамонтова дожовтневого часу (це стверджує, до речі, і дружина письменника) царська цензура робила купюри. Очевидно, йдучи назустріч цензурі та керуючись і власними переконаннями (що не розходилися з думкою реакційних цензорів), відповідно «підчищали» вірші молодого поета й деякі співробітники редакцій тодішньої періодичної преси. Так, наприклад, вище цитована строфа вірша «Силует міста» (зб. «Вінки за водою») у першодруковій (газета «Рада». — 1912. — 16 січ.) опублікована в іншому варіанті:

Там — люди. Там — їх радощі й страждання...
О друзі й вороги мої!
До вас летять мої думки й жадання!..
Привіт вам, чорні димарі!

Для всієї ранньої творчості Я. Мамонтова характерне постійне хитання між тематикою, яка тяжіє до соціальних мотивів, і тематикою чисто пейзажної, камерної лірики. Навіть уже після Жовтневої революції, одного й того ж буремного вісімнадцятого року, Мамонтов пише різко відмінні своїм ідейним спрямуванням і зовсім протилежні за світовідчужанням ліричні вірші «Бурьослав» і «Міський парк восени», надруковані в журналі «Шлях». В одному з них стиха дзвенять мінором осінні арфи старого парку, акомпануючи журливому настроєві вродливо-грішної повії-панни, в іншому гуркоче грім весінньої зливи, акомпануючи грізно-грайному вольному закликіві віщодумного Бояна. Закликіві, який так нагадує горьківське — «Хай сильніше гряне буря!».

Того ж 1918 року на пропозицію видавництва «Рух» Я. Мамонтов

укладає збірку своїх поезій під назвою «Вінки за водою». Однак через тимчасову окупацію Харкова білогвардійцями вийти цієї книжці тоді не пощастило.

Лише через шість років задумане письменником видання нарешті побачило світ. У передмові до збірки Яків Мамонтов писав: «Тепер «Вінки за водою» виходять після пильного авторського перегляду і в розмірі лише одної третини свого обсягу. З 1918 року я не пишу поезій і ця книжка — давно перейдений етап. Видання її — на мій погляд — виправдується виключно історико-літературними мотивами»¹.

Отже, автор сам досить критично оцінив свій дожовтневий поетичний доробок. Водночас це не завадило йому завершити передмову зауваженням, що є відгомонам боротьби, яка точилася тоді на літературному фронті: «А проте, можливо, що «Вінки за водою» своєю анахронічною простотою сподобаються і декому з сучасних читачів, затурканих гамором наших літературних новаторів».

Попри всю самокритичність, з якою поставився письменник до своєї першої й останньої збірки поетичних творів, він, однак, вважав її вихід і певною демонстрацією проти «гамору» тих літературних новаторів, які, відкидаючи спадщину минулих поколінь, особливо таласливо займалися деструкцією мистецтва.

2

Характер прозової та поетичної творчості Я. Мамонтова, відчутно позначений впливами модернізму, наклав свій відбиток і на його перші драматичні спроби. Маємо на увазі насамперед першу п'єсу письменника — ліричну драму «Дівчина з арфою», розпочату ним ще 1914-го і завершену 1918 року. Невдовзі «Дівчина з арфою» була опублікована в журналі «Шлях», а згодом поставлена на сцені². Це окрило молодого драматурга й він з 1918 року всю свою творчу увагу переключає з поезії на драму, хоча перша все ще нагадує про себе, зокрема віршованою формою драматичних етюдів. З трьох драматичних етюдів — «Dies irae» («День гніву»), «Третя ніч» і «Захід» — два (перший і третій) написані білим віршем. До цього ж періоду творчості драматурга (що вкладається в хронологічні рамки громадянської війни на Україні) належить і п'єса «Над безоднею» (1919—1920). Всі ці твори витримані в дусі ібсенівського психологізму. Сам Я. Мамонтов ставився до норвезького драматурга Г. Ібсена з надзвичайним пієтетом. Особливо, як розповідає в своїх спогадах М. Ф. Гармсен, його захоплював ібсенівський, за виразом Г. Брандеса, реалістичний символізм, прозорість підтексту кожного твору, гострота в побудові драматичного конфлікту, стрункність сюжету, стислість і

¹ Мамонтов Я. Вінки за водою. Лірика. — Х., 1924.

² За свідченням М. Ф. Гармсен, постановку здійснив режисер О. Загаров у тодішньому Київському (тепер — Дніпропетровському) театрі імені Т. Шевченка.

чіткість діалогу, уміння ставити й розв'язувати проблему. Проте у названих драматичних творах письменника цікавить та ж сама, вже подекуди порушувана у його віршах, проблема — проблема взаємостосунків трагічного героя і суспільства. Зокрема, його хвилює колізія буржуазного ученого, митця, що опиняється перед вибором: або покликання (і служіння Науці, Музі), або родина.

Головний персонаж п'єси «Дівчина з арфою» — буржуазний учений, професор-біолог, Будновський. Дівчина з арфою на кону не з'являється. Про неї — вуличну, напівбожевільну жебрачку, що здобуває милостиню грою на арфі, в п'єсі лише точиться розмова. Її пісня, почута одного разу на вулиці, справляє на професора велике враження. Він замислюється над своєю дальшою науковою діяльністю й вирішує покинути кафедру, виїхати в мандри до далекого невідомого острова.

Дівчина з арфою — це тільки випадок. Це, так би мовити, живий символ його мрії. Істинна ж причина — у неможливості знайти собі застосування у тодішньому суспільстві. Стихійний бунт ученого кінчається пострілом — самогубством напівбожевільного професора у власному кабінеті. Автор не співчуває своєму герою. І коли з дальніх покоїв чується плач і розпачливі вигуки дружини професора, а на сцені, загуливши обличчя руками, беззвучно ридає його син, драматург подає мажорний заключний акорд, який звучить в останньому абзаці ремарки: «Радісними потоками летється в вікна сяйво весняного сонця...»

Перша п'єса Я. Мамонтова «Дівчина з арфою» характерна мішаниною стильових засобів. Коли перший, третій і четвертий її акти написані у виразно реалістичній манері психологічної драми, то другий акт — це суцільна символіка. Вона впадає в око вже в початкових фразях авторської ремарки. В першому акті автор змальовує обстановку дії, подаючи скупий реалістичний опис вітальні в квартирі професора Будновського. Зовсім в іншій тональності змальовано сусідню кімнату цієї ж квартири — кабінет ученого, від самої обстановки якого віє символікою, що межує з містикою.

Ясна річ, що весь псевдоромантичний антураж цього акту з промовляючою статуєю Науки, фєями і персоналізованими Казками, як і естетизація творчого безсилля «людського духу» перед таємницями природи та буття суспільства, нав'язані молодому драматургові ззовні. Це — традиційні ідейно-стильові засоби відображення дійсності літературного модернізму.

Тема дисгармонії між покликанням і родинним обов'язком звучить і в драматичному етюді «Dies irae». Художник Юрій почав свій творчий шлях картиною «Дорога в рай», яка закликала до самовизволення, до щирості, гармонійності. Але, покохавши пані Марію — молоду, вродливу дружину старого антикварія, потай приживши з нею сина, художник бере на свої плечі важкий тягар нещирості й неправди, що й заважає йому безоглядно йти суворим шляхом покликання.

У драматичному етюді «Третя ніч» головною дійовою особою є панна Юлія — сестра-жалібниця. Дія відбувається у прифронтному місті (за

всіма ознаками — в часи першої імперіалістичної війни), в кімнаті вчительки при міській школі. Усе шкільне приміщення зайняте під воєнний госпіталь, а сама молода вчителька працює в ньому сестрою-жалібницею. Що ж тримає на нogaх вже третю ніч (звідси й назва етюду) цю кволу здоров'ям, тендітну панну, яка підтримує сили лікаря і стала йому «єдиною підпорою серед цієї кошмарної боротьби зі смертю»? Драматург відповідає на це устами своїх закоханих героїв: любов!

Однак ще не в силі звільнитися від обов'язкового атрибуту модерністської драми — психічно неврівноваженої дійової особи,— автор під зав'язу випускає на кін «божевільного жовніра». Він вривається з диким криком: «Вперед! Ура! Ура!» І тільки образ панни Юлії змушує божевільного спинитися, побожно стати на коліна... Це чуже стильове нашарування особливо впадає в око, співіснуючи поруч з виразним побутово-реалістичним образом сторожихи баби Марти, яка вже однією своєю репликою до сестри-жалібниці — «То це, панночко моя, по-нашому, по-стародавньому, називається коханнечком!», — спускає екзальтовану панну з надхмарних романтичних висот на грішну землю.

Так життєва правда, помічена спостережливим оком письменника, з кожним новим твором (хоч і поволі) руйнує модерністську естетику, витісняє чужі впливи, поступово збагачуючись рисами реалістичної манери драматичного письма. Проте сам процес цього авторського визволення від впливу реакційної буржуазної літератури, як і утвердження на ідейно-творчих позиціях реалістичного методу, був у Мамонтова не тільки повільний, але й надто нерівний, позначений неодноразовими поразками, тимчасовим відходом назад з уже, здавалося б, надійно зайнятих позицій. Підтверджує це і третій етюд — під назвою «Захід». Тематично він теж, як і попередній, відбиває події часів першої імперіалістичної війни.

Дія етюда відбувається в бібліотечному відділі Історичного музею, що розташований у великому місті. Місто, якому загрожує окупація наступаючих ворожих військ, щойно евакуйовано. З нього поспішно вивезено «всі установи, банки і суди». Самі ж урядовці, крамарі та інші пани — швиденько втекли. «А про музей... забули...» — бідкається служник бібліотечного відділу. На цю директор музею, професор, йому відповідає:

О, це не дивно!
Для втікачів музей — велика розкіш.
Дай боже їм спастися з животами,
А духу творчого краса в цей час
Здається їм пікчемною забавою...
Ах, старче, люди — завжди люди!
І мудреці зо всього світу
До цього часу ще не розгадали:
чи мавпи ми під масками богів,
чи ми — боги, розп'яті в мавпах? ¹

(Ці сентенції про людину як двоного тварину зустрічаються в Мамонтова не вперше. Ще в п'єсі «Дівчина з арфою» лікар Рубан проголошував:

¹ Мамонтов Я. Драматичні етюди.— Х., 1922.

«...Гидка істота людина: глум над звіром і пародія на бога». Варіацію цієї думки подибуємо і в монологі Юрія з етюду «Dies irae», коли він зауважує, «страх з добра, з любові, з побожності і других святощів» водить людину «на мотузці хиткому між мавпою і світлим богом»). І далі:

Але митець творцем повинен бути!
Людина — це для нього надто мало!
Йдучи шляхом свого покликання,
повинен він перемогти в собі
і звіра хижого, і добрую людину.
Є воля творчості: її одну
митець в собі повинен одшукати
і їй одній служити вірно...
Тяжкий, суворий шлях обранців...

Отже, бути для митця, ученого просто людиною — «то надто мало». Ця концепція — на різні лади переспівувалася й пропагувалася не тільки буржуазно-реакційною літературою Заходу, але й доморощеними декадентами всіх мастей. Такою «надлюдиною» є професор з етюду «Захід». У ньому, директорові Історичного музею міста, залишеного без бою ворогові, автор убачає образ «лицаря на славному посту», символ хранителя творів «людського духу» всіх епох і народів у час, коли людина, нібито спустившись до рівня мавпи, творить «траги-фарс земний», як називає мамонтовський герой будь-яку війну. Саме цей герой виголошує своє зневажливе ставлення до людини в ім'я... людства:

Нехай нікчемні вічно люди,
але яке прекрасне людство!..

І далі:

Небачними путями творчий дух,
через народи, землі й війни,
через руїни і будови,
іде до вічної, надземної мети.
Не для людей творити треба:
для храмів вічності, для людства!

Метафізичний розрив понять людини і людства, зневага митця до конкретної «нікчемної людини» в ім'я абстрагованого «прекрасного людства» були одними з постулатів буржуазно-реакційної естетики.

На відміну від ученого з Історичного музею, що, за авторською концепцією, досяг гармонійності власної особистості шляхом «визволення від загальнолюдських почувань», — талановитий, повний творчих сил і здоров'я, колишній актор «Вільного театру» Данило Білогор з п'єси «Над безоднею», як і професор Будновський, кінчає життя самогубством. Причина загибелі — такий же розлад мрії з дійсністю, такий же конфлікт між талантом митця і його родинним затишком, між покликанням і обов'язком, як і в п'єсі «Дівчина з арфою».

В яких же умовах були написані розглянуті вище твори?

Увільнений з царської армії в 1917 році (з частини, яка готувалася до відправки на фронт), Я. Мамонтов повертається до батьківської хати.

Переховуючись у роки громадянської війни від численних банд у себе на хуторі Стріличному, молодий письменник, звичайно, був відірваний від життя, від складних перипетій боротьби за Радянську владу.

Книжність героїв п'єс Я. Мамонтова, написаних у період громадянської війни, близькість образів, тематики і проблематики цих п'єс до модерністської літератури, борсання автора в тенетах декадентських штампів — все це спричинилося до короткочасного сценічного життя його ранніх творів.

3

Ще на півдні країни Червона Армія добивала врангелівські банди, а в Харкові — тодішній столиці Української РСР — вже почало налагоджуватися мирне життя: відкривалися нові вищі навчальні заклади; створювалися професіональні та самодіяльні театральні колективи; виникали драматичні студії, різні курси; засновувалися численні видання радянської періодики — газети, журнали, альманахи.

Яків Мамонтов з головою поринає у вир педагогічної, громадсько-літературної, театральної діяльності. З весни 1920 року він приступає до читання курсу педагогіки в Харківському інституті народної освіти (факультет соціального виховання), на Харківських педагогічних курсах імені Г. С. Сковороди. Того ж року бере активну участь у створенні (при Харківській політосвіті) Української державної театральної студії, очоливши її як директор. Водночас він був тут і за викладача естетики та психології сценічної творчості, й за режисера-постановника. З грудня 1921 року Я. Мамонтов бере на себе, як повідомлялося тоді в пресі, «загальний провід» новоутвореною в Харкові українською трупю, що почала свій зимовий сезон під назвою — Радянський театр імені Т. Шевченка. Труппа складалася з кращих сил колишнього драматичного колективу Українського театру на чолі з артисткою М. Диковою та з молоді, що дістала сценічну підготовку в уже згадуваній театральній студії, очолюваній Я. Мамонтовим. У наступні роки драматург тримає тісні творчі зв'язки з Українським народним театром (1924—1928), Харківським червонозаводським театром (1927—1933) та з іншими драматичними колективами республіки.

З 1920 року починається також інтенсивна, невтомна праця Я. Мамонтова (як члена репертуарної ради Управління головполітосвіти Наркомосу УРСР) з початкуючими авторами. Вона виявлялася в рецензуванні нових драматичних творів, нових вистав (передусім в усній та листовній формі, а також на сторінках газет і журналів). Ставши на шлях діяльної участі в поточному театральному процесі, Я. Мамонтов багато уваги приділяє художній самодіяльності. В рецензії на п'ять п'єс, виданих Держвидавом України 1923 року в серії «Народна театральна бібліотека», він констатував: «Нових майстрів суто народної драми поки що нема. А потреба в театрі широких робітничих і селянських кіл шириться з кожним днем. Про це свідчить і попит на театральну літературу, й величезна

кількість аматорських гуртків по наших містах і селах. Отже, треба шукати якимось виходу з цього скрутного становища».

До пошуків виходу зі скрутного становища молодого радянського театрального мистецтва письменник вклячається щонайактивніше. При цьому він глибоко замислюється над питаннями сучасності, щиро прагне стати до лав тих, що борються за революційне перетворення світу, гостро засуджує прихильників гасла «моя хата скраю».

«Коли я думаю про сучасність,— писав Я. Мамонтов в одній зі своїх статей першої половини двадцятих років,— мені здається, що земля зірвалася зі своєї одвічної орбіти і з войовничим галасом кинулася шукати в світових просторах нових шляхів: руйнуються вікові традиції, переглядаються всі культурні вартості, перебудовуються всі підвалини людського життя. Наша старенька планета зо всіх боків охоплюється полум'ям нових ідей, нових закликів, нових надій. Певна річ, що пережити цю добу може лише той, хто спалить себе в революційних пожежах, щоби потім, як фенікс, відродитися для нового життя. А ті хати, що завжди стоять скраю і в час світових подій з жахом зачиняють свої віконниці, ці хати засуджені на загин».

До речі, вище цитованим абзацом починається і перша стаття книжки публіцистики Якова Мамонтова 1920—1925 років з питань поточного театрального життя, виданої в серії «Театральна бібліотека»¹. І хоча автор назвав свою книгу — «На театральних роздоріжжях», — сам він уже досить добре орієнтувався в тодішній театральномистецькій ситуації. Письменник був переконаний, що шлях кожного чесного митця — з народом, який творить соціалістичну революцію. «Театр,— писав Я. Мамонтов,— що своїм репертуаром і своїм мистецтвом не може об'єднати коло себе широкого кола глядачів, стоїть поза своєю добою... Значить, коли ми хочемо перевірити соціальну значність будь-якого театру і його мистецьку вартість, то мусимо, перш за все, поставити питання: в якій мірі даний театр є організатором масових переживань (емотивних реакцій) нашого суспільства? І чи відповідають ці переживання завданням культурного будівництва нашого часу?»² І далі: «...актори, режисери та інші театральні працівники — це ще не театр: щоби бути театром, вони мусять ще об'єднатися з масовим глядачем, бо тільки тоді театральний процес може виявитися в своїй суті і набути закінчених форм. От чому корінь усіх театральних проблем, зрештою, в руках глядача: в законах його масових сприймань і реакцій. Кожен театр і починається орієнтацією на того або іншого глядача».

Я. Мамонтов, вважаючи автора п'єси головним творцем сценічного твору (драматург — режисер та актор — глядач), орієнтував і тодішніх початкуючих письменників, що приходили «в літературу від плуга або

¹ Мамонтов Я. Театральний розпад (До питання про театр з європейським репертуаром) // На театральних роздоріжжях.— Х., 1925.

² Мамонтов Я. Під молотом доби // На театральних роздоріжжях.— Х., 1925.

від молота» й прагнули писати насамперед «для робітничо-селянських театрів», рахуватися з вимогами своїх глядачів. «І тому, коли наша молода драмопись хоче працювати на цього масового глядача, то вона, — радив Я. Мамонтов, — мусить: по-перше, ставитися до нього як до глядача, а не читача (засвоїти театральну диспозицію творчості); по-друге, ознайомитися з технічною культурою чужоземних драматургів, щоб використати її для своїх робітничо-селянських завдань; і по-третє, пильно прислухатися до голосу своїх глядачів і не одгетькувати з таким безоглядним презирством етнографічно-побутову драмопись, а насамперед простудіювати її. Як це не дивно, а техніка етнографічно-побутової драми до цього часу ніким серйозно не вивчалася. А я певен, що навіть в театральних лубках єсть такі елементи і принципи, що можуть бути використані в новій драмописі, якщо вона хоче бути організатором масових переживань»¹.

Погляди Я. Мамонтова на питання створення нового революційного репертуару, використання класичної спадщини минулого (іноземної і вітчизняної), викладені ним у його публіцистиці, ґрунтувалися, як бачимо, на засадах репертуарної політики Радянської влади, виходили з настанов Комуністичної партії щодо ленінських принципів національно-культурного будівництва на Україні.

Як же ці настанови здійснював Я. Мамонтов у своїй власній творчості?

Вище вже зазначалося, що в ранніх драматичних творах письменника найвме учнівське запозичення модерністських зразків, схилення перед іноземними авторитетами. Проте, не відкидаючи думки, що «українським драматургам, режисерам і акторам було — та й зараз є — чому повчитися на Заході», Я. Мамонтов доходить згодом переконання, яке різко змінює його попередні позиції: «після 1917 року «театр з європейським репертуаром», — заявляє він, — не може бути нашим ідеалом. На наших очах відбулася трагедія тисяч і мільйонів, і захоплюватися переживаннями та рефлексіями окремих індивідів ми тепер не в силі. Підійть на кращий ібсенівський спектакль, і ви переконаєтеся в цьому! А тому європейський театр ми мусимо розуміти і мистецьким досвідом його мусимо користуватися, та лише для того, щоби з більшим успіхом шукати нових доріг»².

Шуканнями нових доріг і позначене наступне п'ятиріччя (1920—1925) у творчій діяльності Якова Мамонтова не тільки як публіциста, але й як драматурга. Протягом першої половини 20-х років він пише п'ять багатодіючих п'єс: «Великий Хам» (1921), «Коли народ визволяється» (1922), «Аве, Марія» (1923), «Батальйон мертвих» і «До третіх півнів» (обидві 1924) та цикл одноактівок: «У тієї Катерини», «Чернець» і «Роковини».

---

¹ Мамонтов Я. Сучасна українська драмопись // На театральних роздоріжжях.— Х., 1925.

² Мамонтов Я. Театральний розпад // На театральних роздоріжжях.— Х., 1925.

На новому етапі творчості драматурга хвилює проблема особи і революції. Але розв'язує він її поки що здебільшого засобами абстрактно-алегоричного письма. Звідси — надто узагальнено-невизначні визначення часу і місця дії. Наприклад:

у трьохактній драмі «Веселий Хам»,— «час — наш», «місце — великий культурний центр» якоїсь держави з парламентом і королем на чолі;

у чотириактній трагедії «Коли народ визволяється» — «Місце дійства — великий центр суспільного життя. Час — доба великих національних і горожанських війн»;

у п'ятиактній трагедії «Ave, Maria» — «місце дійства — невеличке містечко. Час — революційна доба»;

у чотириактній трагедії «Батальйон мертвих»,— «час — наш. Місце — театр військових подій», на якому відбувається революційне повстання в армії імператора однієї агресивної держави, що вже третій рік провадить загарбницьку війну.

У цих п'єсах уже присутня народна маса, але здебільшого вона ще досить аморфна, безлика, у вигляді: то «революційного натовпу» («Веселий Хам»); то «горожан, робітників, солдат-визволителів» («Коли народ визволяється»); то «революційної молоді» й «маніфестантів» («Ave, Maria»); то «революційного походу» («Батальйон мертвих»). У кожній із названих п'єс діють революціонери взагалі, члени підпільних революційних організацій, члени центральних комітетів цих організацій, але без чіткого, конкретно-історичного визначення їх класового обличчя, партійної програми тощо. У центрі подій кожної з них автор зображує одного — двох головних героїв у певних драматичних чи трагедійних колізіях: це — молодий поет Валерій, потомствений, але «некерований» революціонер з анархістськими замашками, та його мати Любов Павлівна Чарновецька — непохитна революціонерка старшого покоління («Веселий Хам»); це — будівничий Альберт («Коли народ визволяється») і революціонер Леон («Ave, Maria»); це монархіст капітан Герд і «відома революціонерка» Ольга Штейн, вона ж — сестра-жалібниця Марієт («Батальйон мертвих»).

Устами революціонерки Любові Чарновецької драматург піддає осудові крайній суб'єктивізм Валерія, суб'єктивізм, який пропагував В. Винниченко, висуваючи ворожий соціалістичній моралі принцип «чесності з собою».

«А чи є такий заповіт, який для всіх повинен бути найвищим і найсвятішим? — ставить питання молода революціонерка Ніна.— Адже кожен із нас може мати свій ідеал?»

На це Чарновецька відповідає: «Так: суб'єктивізм тут можливий, але до певної міри. А цією мірою мусить бути чесність і не «перед самим собою», як це тепер у моді, а перед цілим людством. Цебто перед тим вищим законом, який носить у собі людина, і який каже їй, що гідко

бути вільним серед рабів, ситим серед голодних, щасливим серед нещасних»¹.

Син Чарновецької поет Валерій виступає проти материних принципів, бо не хоче надалі «неволити себе партійною роботою». Тому й сьогодні символічно звучать слова студента, представника революційної молоді: «Я, товариші, не думаю,— каже він,— щоби в наш час великий поет міг не зацікавитися соціальною боротьбою! Для цього треба бути або надто обмеженим, або зовсім глухим і сліпим! Великий митець не може бути ні тим, ні другим!»²

Наскільки проблема особи і суспільства, творчої одиниці й мільйонів трудящих, іншими словами кажучи, справа керівництва партії літературою, мистецтвом була важливою, злободенною в перші роки пролетарської революції й молоді Радянської влади, свідчить актуальність цього питання й у наш час.

Яків Мамонтов не тільки піддавав громадському осудові хибні позиції митця, але й щиро прагнув вказати таким, як Валерій, єдино вірний шлях разом із повсталим народом — шлях революції.

5

У наступному своєму творі — «Коли народ визволяється» — драматург переходить до зображення вже самої запеклої класової боротьби за соціальне визволення.

Дійові особи трагедії — це персоніфіковані соціальні верстви капіталістичного суспільства. Тут діють: будівничий Альберт, філософ Адріан і Комедіант — образи інтелігенції (технічної, гуманітарної, мистецької); каменяр Артур, мати двох дітей Дорина, кілька простих робітників — образи рядових пролетарів; броварник Конрад (власник заводів і пивниці), адміністратор Рішар — образи панівних верств нації (буржуазії та державної бюрократії); горожани різного віку і станів; солдати-завойовники на чолі з комендантом міста; солдати-визволителі на чолі з Кароліною — нареченою будівничого Альберта.

Авторський прийом показу «цілого народу в мініатюрі» набув наочної переконливості в аргументації, що іноземні завойовники є ворогами *всієї* нації. Але звільнення від поневолення ворожого (через вбивство Альбертом короля Завойовника й вигнання іноземних окупантів) ще не забезпечує цілковитого визволення народу.

На поставлене в заголовку п'єси питання — коли народ визволяється? — Я. Мамонтов дав недвозначну відповідь: тоді, коли приходить звільнення від національного і соціального гніту широких мас трудящих, коли за межі країни вигнано іноземних загарбників і повалено всі уряди багатіїв, аж до тих, що прикривалися прапором національного визволення.

На п'ятому році Великого Жовтня, в конкретно-історичних умовах Радянської України, на просторах якої тільки-но закінчилася громадян-

¹ Мамонтов Я. Веселий Хам. Драма в 3-х актах.— Х., 1926.

² Там же.

ська війна, ця п'єса Я. Мамонтова не могла не зацікавити молоді радянські театральні колективи. Вона (під скороченою назвою «Колнарвіз») з успіхом йшла кілька сезонів на сцені Першого театру Української Радянської Республіки імені Т. Шевченка та ін.

Тематикою, порушеними проблемами, а також літературною формою трагедія «Коли народ визволяється» має чимало спільного (не втрачаючи своєї оригінальності при порівнянні) з жанром так званої «синтетичної драми», який за того ж часу розробляв А. Луначарський у своїх п'єсах — «Кандлер і шлюсар», «Полум'ярі» — у п'єсах, що йшли тоді на Україні поруч з творами Я. Мамонтова й Є. Кротевича, М. Куліша й І. Дніпровського, І. Кочерги й Мирослава Ірчана.

Трагедією «Ave, Maria» в українській радянській драматургії починається довгий список творів на антирелігійну тему, список, зв'язаний з іменами Я. Мамонтова, Остапа Вишні, Д. Бедзика, О. Донченка, І. Микитенка та ін.

Автора хвилює проблема зіткнення старого і нового в революційну добу. При цьому всі симпатії драматурга на боці героїв п'єси, які є носіями нового: це — революціонер товариш Леон, — вождь революційної молоді, палкий поборник і розповсюджувач передових ідей часу — матеріалістично-атеїстичних поглядів. Погляди Леона поділяє, переходячи на бік атеїстів, закохана в нього Марія — небога патера Давида.

Уособленням стихійних сил протесту проти релігії є образ безбожника-анархіста рудого Марка. Образ ускладнений внутрішньою драмою героя, цього новоявленого Квазімодо (або ж, за його власним визначенням, — «закоханого орангутанга»). Драма рудого Марка — у лютій зненависті до вигаданої людьми небесної діви Марії, в неподіленій любові до діви Марії земної — патерової небоги-красуні.

Старий світ у творі представлений натовпом жебраків, калік і педужих, релігійними горожанами на чолі з патером храму святої діви Марії Давидом, а також його матір'ю — старою Терезою та відданим йому органістом храму Даніелем.

У фіналі п'єси повз храм, спустошений, з розбитими вікнами, проходить революційна маніфестація. За авторської ремаркою — тут червоні прапори, багато квітів, піднесений настрій і сонячний ранок. Товариш Леон, що йде на чолі цієї маніфестації, виголошує на майдані біля храму свій програмний монолог: «В муках народжується новий світ, в огні і бурі odkриваються людям нові заповіді...» Під схвальні вигуки маніфестантів «Віримо!», «Переможемо!» — Леон продовжує: «Земля не може належати нам, доки небо в руках нашого ворота. І ми повстали проти неба. Як колись ми гукали: «Геть короля!» — так тепер гукаємо: «Геть бога!». І далі: «Тільки тепер можемо ми казати, що нам, працівникам, належить і земля, і небо!»

Навіть один цей монолог свідчить, як владно простує в творі сучасна авторові дійсність, ледь-ледь тільки прикрита елементами умовності: іноземні імена дійових осіб, католицький храм, колишнє королівство... Згадувана Леоном історія боротьби проти короля, проти царів земних і

небесних, проти іноземної інтервенції й розрухи, бандитизму і хвороб, реквізиція церковного золота на допомогу голодуючим — все це, власне, конкретно-історична дійсність Радянської України кінця громадянської війни і перших років будівництва соціалізму.

6

На міцному ґрунті реалістичного драматичного письма автор утверджується наступною своєю роботою — п'єсою «Що загинули ранком» (пізніша її назва — «До третіх півнів»). Місце дії тепер уже — не умовне тридесяте королівство, а звичайне українське село Димарівка. Час дії — 1917—1918 роки.

Позитивні герої твору: Роман Лановий — колишній монтер із місцевої гуральні, який тільки-но повернувся з кількарічного заслання за революційну діяльність; його однопумці — рядові партизани-незаможники старшого віку — Сава Тиченко, Кирило Редь, Нестор Чугай, ще зовсім юний Іван Любченко, молодиця Оксана, яка пориває зі своїм чоловіком Гужієм, як виявилось, — колишнім посібником царської охоранки (якій виказав Ланового) і теперішнім посібником окупаційно-карального загону кайзерівських військ (він же наводить ворогів на слід партизанського загону).

У пролозі до п'єси Я. Мамонтов викладає своє принципово нове ставлення до відображення дійсності. Змальовуючи маленький клаптик життя на Україні часів громадянської війни, письменник створює образи простих людей з народу, рядових соціалістичної революції у звичайних, буденних умовах тодішньої класової боротьби за владу робітників і селян.

«Нікому з вас, — звертається автор у пролозі до глядачів, — мабуть, невідоме ні це село, ні ті люди, що загинули в ньому та в його околицях. І їхніх імен ніхто з вас не назове, коли ви будете розповідати своїм дітям і онукам про велику пролетарську революцію. Малі то люди: не видно їх за обрієм села, не чути за своєю околицею.

Так, малі то люди.

Але без них людство не побачило б величних подій, пов'язаних з ім'ям Леніна та ленінської партії. Малі вони, а скільки величчя в їхній боротьбі, у їхній смерті!

Нахилимо ж голови перед їхньою пам'яттю...

А ті, що забили їх, нехай подивляться: яким золотом можна оплатити рахунок, писаний кров'ю невідомих героїв?

Хай же наша вистава буде рахунком грабіжникам-імперіалістам і товариським уклоном перед тими, що загинули до третіх півнів за визволення працюючих»¹.

¹ До уточнення понять «великої пролетарської революції» та «ленінської партії» письменник приходив поступово, вживаючи в першодруковій (X., 1925) вираз «Велика Революція». А далі, акцентуючи на звичайності своїх героїв — «Так, малі то люди», — драматург у першодруковій писав: «Але без них людство не побачило б величних блискавиць ні Робесп'єра, ні Марата, ні Леніна». — *Приміт. автора.*

У п'єсі «До третіх півнів» драматург ставить розроблювану ним і в попередніх п'єсах проблему особи та революції по-новому. В центрі подій твору — масовий герой, що бореться за революційне перетворення світу конкретними вчинками — відбиранням землі в куркулів і поділом її серед безземельних трудящих, збройними виступами проти місцевих та іноземних ворогів соціалістичного ладу. При цьому новий герой позбавлений внутрішніх суперечностей між покликанням і обов'язком, хоча його життя теж обривається передчасно. Але на відміну від персонажів «Над безоднею» чи «Dies irae», які гинули, відчуючи безвихідь свого становища, усвідомлюючи нікчемність, безперспективність дальшого животіння, герої, «що загинули ранком», — сповнені жадою життя. Вони поєднані революційною доцільністю своєї благородної боротьби за визволення всіх трудящих, одухотворені свідомістю, що по обраному ними важкому, славному шляху підуть тисячі й мільйони...

До цього ж періоду творчої діяльності драматурга належить і цикл одноактівок, розрахованих на постановку в колективах художньої самодіяльності. Всі три твори циклу тематично пов'язані з іменем Т. Г. Шевченка: «У тієї Катерини» й «Чернець» — інсценізації його однойменних поезій; «Роковини» — драматичний етюд про події, пов'язані з відзначенням роковин поета.

Одноактівки Я. Мамонтова, присвячені зображенню життя і побуту українського народу в минулому («Роковини» — XIX століття, «Чернець» — XVIII, «У тієї Катерини» — XVII), широко ставились на сценах робітничо-селянських театрів, незмінно користувалися успіхом у тодішнього масового глядача.

7

Виступаючи на сторінках періодичної преси за новий театр сучасного побуту, театр, «насичений динамікою нашого часу і наелектризований революційною думкою», театр, що «не тільки відбиватиме дійсність, але й судитиме її і закликатиме до великого майбутнього»¹, Яків Мамонтов діяльно підтримував розвиток радянського сценічного мистецтва своєю драматургічною творчістю. 1926 року він пише нову п'єсу — побутову комедію «Рожеве павутиння». «На той випадок, коли дев'ять персонажів цієї п'єси попадуть на кін і заговорять устами акторів», драматург подав «Авторські нотатки». В них не без гумору, дотепно викладено тлумачення образів героїв. При цьому в ряді застережень, натяків відчувається тодішнє буяння пристрастей у театральному мистецтві, відлуння боротьби за реалістичний метод відображення дійсності. Так, наприклад, характеризуючи прислужницю родини Гей-Гуківських (колишніх дрібних поміщиків) бабу Тетяну як жінку, хоча й грубувату, але з чутим жіночим серцем, автор зауважує: «А все-таки була мені морока з цією бабою: нізащо не хотіла йти до мові п'єси! «Ще, каже, ненароком попадемо до «Березоля»

¹ Мамонтов Я. Під молотом доби // На театральних роздоріжжях.— Х., 1925.

та на конструкцію потарабаниють! А я ж сто років по хаті та по садочку походжала!» Насилу заспокоїв її: не бійтеся, кажу, бабусю, в такому натуральному вигляді вас у «Березолі» і на поріг не пустять!»

Сто років — це натяк на вікову традицію класичного українського театру (від «Наталки Полтавки» І. Котляревського починаючи), за якою йде драматург у реалістичному зображенні простої жінки праці, зображенні, яке несумісне було з формальними шуканнями деяких тогочасних режисерів.

У цьому ж плані цікава своєю полемічною спрямованістю і характеристика образу Архипа Гудимухи — сусіди Гей-Гуківських: «кавалер років п'ятдесяти, рибалка і стрілець. Кажуть у нашій окрузі, що народився він на світ божий не без участі народного артиста П. К. Саксаганського. А тому буде вельми задоволений, коли актор, говорючи його — Архиповими — устами, раз у раз згадуватиме собі Панаса Карповича. А якщо ви ніколи не бачили й не чули Панаса Карповича, то який же з вас український актор? Я з вами й балакати не хочу!»

Мамонтов шанував чудесний талант П. К. Саксаганського, високо цінував реалістичні принципи акторської майстерності його сценічної школи. Драматург створив образ Архипа Гудимухи з надією, що П. К. Саксаганський виконає цю роль на сцені. Він орієнтує можливих виконавців ролі наслідувати в її втіленні кращі традиції вітчизняної театральної культури демократичного спрямування, одним з прапорноносців якої був саме П. К. Саксаганський. Цим драматург ще раз наголосив на своїх авторських симпатіях не тільки до великого майстра українського дожовтневого й радянського театру, але й виразно здекларував свої естетичні смаки як поборника реалістичного мистецтва драми і сцени. Отож не випадково п'єсу «Рожеве павутиння», що відбивала реалістичні картини побуту середини 20-х років, коли була злободенною боротьба проти облудування деяких радянських людей рожевим павутинням міщанства, він передав для постановки насамперед до харківського Українського народного театру.

У листуванні Я. Мамонтова з режисером В. Васильком, що очолював тоді Одеську держдраму (нині Одеський театр ім. Жовтневої революції) є згадки про те, як у Народному театрі «п'єса дуже гарно приймається публікою». Тут же письменник аргументовано відхиляє ряд безпідставних закидів рецензентів, сподіваючись, що Одеський театр не буде цим бентежитись: «І раз п'єса яскраво приймається публікою, то вона мусить залишитися в репертуарі». Він переконливо боронить свої принципи композиції даного твору, коли йому радили зовсім відкинути 8-й (заключий) епізод, як нібито зайвий. «Річ у тім, що п'єса мусить давати не тільки сюжетне закінчення, але й емоціональне. Адже і в «Ревізорі» після од'їзду Хлестакова «все ясно», а Гоголь дає ще цілий акт. Подібна ситуація і в «Рожевому павутинні»¹.

¹ Автограф неопублікованого листа Я. Мамонтова до В. Василька від 3 березня 1927 р. (Фонди ДМТМК, інв. № 508).

Ідейні позиції автора комедії недвозначно викладені устами Савки — одного з головних дійових осіб твору:

«Недарма ж цей хутір називається Павуківщиною! Це ж тільки для об'яви охрестили його віллою Березовий Гай... Бо що ж робити: мужички тепер сидять на панській земельці, їхній верх, а панкам — хоч зуби на полицю! Ну от і обплутують кого можна і де можна тихенько, лагідненько. Не взяли, бач, силою в боях, то беруть павутиннячком у Березових Гаях». А що драматург солідарний з цими міркуваннями свого героя, підтверджує підсумковий абзац його «Авторських нотаток»:

«От і всі дев'ять, що їх обплутано рожевим павутинням. Та хіба тільки їх? Гай-гай, подивіться на самих себе: скільки того павутиння начіплялося! Добре, коли вам пощастить виплутатися з нього, як-от декому з моїх дев'яти, а то навіть не помітите, що вас навіки обплутано. Так-то!»

Тут же письменник додає:

«Хотів би я занотувати дещо й для режисерів, та, мабуть, не варт: гордий народ — сучасні режисери, і не церемоняться вони з нашим братом-драматургом. А даремне, ой, даремне! — бо ні в кого ж, як у нас, «доведеться водиці напитися».

Ця сентенція є відлунням тогочасної боротьби проти тенденцій у режисурі, що нехтувала повноцінний драматичний твір як основу вистави. В цій боротьбі Яків Мамонтов, як бачимо, займав наступальну позицію.

8

1927 року Мамонтов виступив зі статтею «Театральний фронт перед Жовтневим десятиріччям». Оминаючи окремі сторони поточного театального життя республіки, маючи на оці насамперед те, що «залишиться в скарбницях віків», письменник ділився з читачем своїм спостереженням про те, що «на десятому році революції ламана лінія нашого театального фронту нібито вирівнюється в судільний реалістичний напрямок. Ясно, що це робиться під безпосереднім натиском зорганізованого масового глядача. І тому нема нічого дивного в тім, що до такого однотипного висновку приходять театри різних (до цього часу) мистецьких настановлень і різних мистецьких ресурсів».

Осмислюючи процес зміцнення реалістичного напрямку в мистецтві сцени періоду вступу Радянської країни на шлях соціалістичної реконструкції, драматург водночас плідно працює над створенням нових драматичних творів. Він бере участь у конкурсі, оголошеному в республіці з нагоди десятиріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції, на якому й одержує третю премію (дві перших не були присуджені нікому) за свою нову п'єсу — «Республіка на колесах» (перший варіант назви — «Бузанівський лицедій»). Як і п'єса «До третіх півнів», сюжет якої був запозичений з оповідання П. Лісового «В революцію», «Республіка на колесах» — створена автором на основі оповідання О. Слісаренка — «Президент Кислокагустьянської республіки» та за дійсними історичними подіями на Україні 1918—1920 років. Це — гостра, нищівна сатира на різні

маріонеткові антинародні «уряди», що їх у роки громадянської війни міжнародна інтервентська зграя імперіалістів і внутрішня буржуазно-націоналістична, махновсько-анархічна та інша контрреволюція силкувалися посадити на шийку трудящим України. Відомий режисер О. Загаров, що ставив цю п'єсу на харківській сцені, вважав її «надзвичайно талановитою сатирою на небіжчицю УНР».

Автор досягає своєї мети, дотримуючись комедійно-гротескного плану змалювання подій і дійових осіб, карикатурно-буфонадного зображення «уряду Бузанівської республіки»: його «президента» в особі прапорщика колишньої царської армії Андрія Дудки; його «міністрів» — в особах колишнього дрібного військового чиновника Сеньки Хапчука (міністр революційних справ); колишнього волосного писаря Йосипа Печеного, що, прикриваючись девізом — «завжди за народ», — придбав собі «кругленьке черевце і ще кругліший масточок» (міністр продовольчих справ); комерсанта з бузанівської околиці Соломона Мерчика (міністр фінансових справ) та інших.

Яків Мамонтов назвав «Республіку на колесах» трагікомедією. Це жанрове визначення — не випадкове. У спеціальній статті під назвою «Трагікомедія — жанр нашого часу» автор спробував обґрунтувати своє розуміння суті й значення цього жанру для радянської драматургії: «... драматичний процес — єдиний по своїй суті, і в трагіка відбувається в той же самий спосіб, що і в коміка. А тому — немає жодних принципових заперечень для трагікомедії, як окремого, серйозного жанру»¹.

І далі:

«А по соціальній суті — що може більш відповідати гострій боротьбі двох антагоністичних світів (буржуазного і пролетарського), ніж рухлива, контрастивна трагікомедія? Хіба ж не кожне явище цієї боротьби трагедійно сприймається на одному боці й комедійно — на другому?»

Навколо питання про трагікомедію виникла дискусія. Але вона не зашкодила популярності «Республіки на колесах». П'єса швидко набула поширення в ряді українських театрів: імені М. Заньковецької (тоді мандрівний), імені Т. Шевченка (Дніпропетровськ), Червонозаводському (Харків), Одеській держдрамі та ін. У перекладі російською мовою її ставили театри сатири Москви та Ленінграда, Московський театр імені М. Єрмолової. Однак через не завжди вірне розуміння окремими режисерами жанрових особливостей твору вони в постановках «Республіки на колесах» подекуди скочувалися до пустопорожньої розважальності та надмірного утрирування, а то й до хибного тлумачення деяких образів. (Характерно, що подібні хибні трактовки іноді повторювалися й за повного часу, коли після тривалої перерви п'єси письменника, й насамперед «Республіка на колесах», знову почали з'являтися на афішах українських театрів). Тому, коли за постановку трагікомедії взявся режисер Одеської держдрами В. Василько, Мамонтов писав йому: «Дуже радий,

¹ Мамонтов Я. Трагікомедія — жанр нашого часу. — Нове мистецтво. — 1928. — № 4.

що Ви не будете трактувати п'єсу як веселий «пустячок». На мій погляд, з таким же правом можна назвати (і називали) «пустячком» і «Ревізора» М. Гоголя, а сам автор бачив у ньому навіть релігійно-містичну концепцію. Поставте п'єсу так, щоб глядач, наредотавшись до кольок у животі, подумав: а все ж таки — скільки треба енергії, розуму, витривалості, щоб довести якусь Бузанівку до Дніпрельстану! Щоб глядач повірив у Дніпрельстан так щиро, безпосередньо й зворушливо, як вірять Завірюха і Максим. Тільки серйозна трактовка п'єси дасть Вам можливість розкрити соціальний зміст таких персонажів, як Кудалов, Фенька, Люся... Отже — йдіть накресленим шляхом, — автор буде з Вами»¹.

Там, де режисурі й виконавській склад підходили до тлумачення п'єси «Республіка на колесах», до втілення її образів творчо, осмислено, там автор і театр нещадно й дотешно, мистецьки переконливо розвінчували зображуваних «лицедіїв» історії — отих дудок та ханчуків. А через них викривали і їх прототипів — петлюр, скоропадських та інших буржуазних націоналістів, які, вислужуючись перед своїми іноземними хазяями, силкувалися перетворити цілу Україну в зачучерілу «Бузанівську республіку».

Невдовзі після прем'єри «Республіки на колесах» на сцені тоді столичного Червонозаводського театру (Харків) драматург у листі до вже згаданого адресата повідомляв: «Я з перших чисел вересня сиджу на хуторі. Уже з місяць працюю над новою п'єсою. Дуже захоплений»². Через два дні письменник у черговому листі просить режисера: «Передайте Любов Михайлівні (артистці Л. М. Гаккебуш.— *Ю. К.*), що я пишу драму з центральною жіночою ролею. Саме те, що їй треба! Зараз опрацювую другий розділ (усіх буде три розділи, дев'ять одмін). Сюжет надзвичайний! Про виконання (авторське) зараз говорити ще рано»³.

В одному з наступних листів Я. Мамонтов уже розкриває, про який саме твір ідеться: «А тепер про «Княжну Вікторію». Вона готова, роблю лише деякі поправочки... Дуже хотілось би ознайомити Вас із нею раніше і використати Ваші зауваження до того моменту, коли п'єса піде в люди... та що робити, далеко Ви! Я читав її декому і мені здається, що п'єса вдалася»⁴.

17 листопада 1928 року в Харківському червонозаводському театрі відбулася прем'єра п'єси «Княжна Вікторія». Відображено в ній події з часів громадянської війни на Україні. Змалювання різних категорій і соціальних прошарків запеклих ворогів соціалістичної революції витримано в мелодраматичних тонах, з виразно в'їдливою сатирою на звиродніле дворянство, духовенство й ченців, а також на українську буржуазію.

¹ Автограф листа Я. Мамонтова до В. Василька від 4 вересня 1927 року. (Фонди ДМТМК, інв. № 512).

² Автограф листа Я. Мамонтова до В. Василька від 16 листопада 1927 року. (Фонди ДМТМК, інв. № 513).

³ Автограф листа Я. Мамонтова до В. Василька від 18 листопада 1927 року. (Фонди ДМТМК, інв. № 514).

⁴ Автограф листа Я. Мамонтова до В. Василька від 21 лютого 1928 року. (Фонди ДМТМК, інв. № 516).

До теми громадянської війни Яків Мамонтов ще раз повернувся в тридцятих роках, написавши театральне видовище на чотири розділи під назвою «Гетьманщина» (перший варіант назви — «Гетьман Скоропадський»). Письменник вивчив багатий історико-документальний матеріал про гетьманування німецько-кайзерівського маріонеткового голови контрреволюційного уряду на Україні й створив гостру сатиру на ворогів радянського ладу. Про це можна судити з двох уривків твору, опублікованих у «Літературній газеті» (від 16.VI 1938 р. та 4.VII 1939 р.). Повністю текст цієї п'єси не зберігся, хоча вона й була 1932 року поставлена трупю Державного українського драматичного театру РРФСР (Москва).

В кінці двадцятих років на сценах професіональних (Театри імені М. Заньковецької та імені Т. Шевченка), а також численних пересувних і самодіяльних колективів користувалася популярністю п'єса Якова Мамонтова — «Його власність» (перший варіант назви — «На камені горить»). Написана в період гострої класової боротьби, коли відбувалася ліквідація куркульства, п'єса ця відтворювала процес опору, який чинили рештки панівних класів наступові соціалізму. Центральна постать драми — професор геології Дорош, син поміщика, колишнього власника маєтку «Кам'яний брід», на націоналізованій землі котрого українські радянські геологи відкрили, а інженери й робітники розробляють поклади високоякісного лабрадориту для будов соціалістичної п'ятирічки. Непримирено вороже настроєний проти Радянського ладу, безсилий повернути колесо історії назад, професор Дорош стає на шлях шкідництва і, зрештою, кінчає життя самогубством.

Подібній темі, тільки в умовах колгоспного села, присвячена і п'єса «Своя людина». В ній розкрита підступна тактика куркуля, а також наочно показано, до чого може призвести примиренство щодо класового ворога, який прикинувся «своєю людиною».

Протягом тридцяти років Мамонтов пише кілька п'єс для театрів юного глядача: «Хо», «Потороча», «Солом'яний дід». П'єса «Хо» — з життя сільських дітей, написана автором за мотивами однойменного твору М. М. Коцюбинського, має свою сценічну історію: вона з успіхом ішла в Харкові, Одесі та інших містах України. Тексти всіх трьох творів свого часу не були опубліковані, а рукописи, за якими вони ставились на сцені, поки що не знайдені.

У довоєнному архіві Якова Мамонтова зберігалися й автографи його кіносценаріїв: «Земля українська», «Мурований міст», «Манька з Вовчих ярів», «Так народжується нова людина». Письменника хвилювала, зокрема, тема становлення позитивного героя соціалістичної доби, проблема формування нової радянської людини та зображення її засобами кіномистецтва. Головними образами одного з сценаріїв були радянський архітектор Іван Шалько та студентка Даша Копитова.

«Коли сценарій був написаний, — розповідає в своїх мемуарах дружина письменника, — Яків Мамонтов приступив до переговорів з Київською кінофабрикою. Приїздив кінорежисер знайомитися зі сценарієм. Дивне враження справив він на Якова Андрійовича. Кіносценарій йому явно

подобався, але... необхідно, мовляв, внести деякі поправки. Добре. Але які? Ось цього Яків Андрійович ніяк не міг від нього добитися. Так вони й розлучилися, ні до чого не домовившись. Загадкова історія!»¹

Проте драматург не облишив свій задум. Протягом 1934—1935 років він переробляє кіносценарій на твір для сцени, який і зберігався в довірному архіві письменника під назвою «Архітектор Шалько».

«П'єса ця,— згадує М. Ф. Гармсен,— не була видана, їй не судилося побачити світло рампи (рукопис загинув під час війни), але Яків Мамонтов вважав її найкращим зі своїх творінь і за ідейним задумом, і за здійсненням у ньому принципів соціалістичного реалізму, над змістом якого він багато думав в останні роки своєї творчості»².

У січні 1941 року, на вечорі пам'яті Я. А. Мамонтова, у приміщенні клубу Харківської організації Спілки письменників України було показано уривок з драми «Архітектор Шалько» за участю провідних акторів Харківського театру імені Т. Шевченка — О. І. Сердюка, С. В. Федорцевої, П. В. Куманченко. На цьому сценічне життя твору обірвалося — почалася Велика Вітчизняна війна.

Що ж являс собою цей твір драматурга?

У центрі уваги письменника дві сім'ї. Одна — робітнича. Її глава — батько, Максим Кузьмич Копитов. Він з роду потомствених (від діда-прадіда) каменярів, котрі на кар'єрах під Житомиром ще за кріпацтва тесали камінь. Друга — мистецька, Андрія Михайловича Сіверса, архітектора, професора будівельного інституту, інтелігента старої школи.

Головний герой п'єси — архітектор Іван Петрович Шалько. У минулому — робітник-каменяр, потім здібний учень архітектора Сіверса, сильний волею, цілеспрямований, талановитий митець.

Драматург пов'язує долі названих героїв твору, а також інших персонажів у міцно побудованому сюжеті, гострих, життєво правдивих конфліктах — зокрема, в процесі боротьби проти формалістичних збочень і викривлень в архітектурі та містобудуванні. Мистецьки переконливо змалював він складну гаму почуттів та переживань архітектора Шалька і Даші Копитової, перед котрою він спокутував свою провину, щоб заслужити право на батьківство нею самостійно вихованого сина.

Немає сумніву в тому, що новознайдена драма «Архітектор Шалько» матиме свою сценічну історію та успіх у глядача.

Останнім твором у драматичному доробку письменника була п'єса «Фата моргана». Написана вона за однойменною повістю класика української літератури. Робота відбувалася у творчій співдружності драматурга з колективом Чернігівського театру імені Т. Шевченка. Вистава показана глядачеві з нагоди 25-річчя від дня смерті М. М. Коцюбинського (1938).

Того ж року Я. Мамонтов на сторінках українського журналу «Театр» поділився досвідом роботи з театром над п'єсою «Фата моргана» та про своє враження від її постановки на чернігівській сцені. «Сувро додер-

¹ Гармсен М. О Якове Мамонтове.— Советская Украина.— 1957.— № 6.

² Там же.

жучись тексту М. Коцюбинського, ми часом дозволяли собі деякі поправки до нього, наприклад: у фінальній сцені середняк Панас Кандзюба в рішучий момент відмовляється стріляти в свого небожа Прокопа, і замість нього це робить куркуль Підпара. Ми дали п'єсі інший фінал і певні, що наш глядач буде задоволений з цих поправок, бо вони відповідають історичній правді. Але таких поправок і додатків небагато. Наші намагання далеко більше були скеровані в інший бік: утворити таку композицію п'єси, щоб актор міг передати глядачам текст у всій його красі й силі. І тут перед нами поставали дуже великі труднощі. Як, наприклад, передати театральними засобами таку чудову картину, як подорож селян-заробітчан в кінці першої частини повісті? Тут, як і в багатьох інших місцях, доводилось шукати виходу спільними силами режисера, драматурга, художника і композитора.

Взагалі треба сказати, що наша робота над «Фата моргана» в Чернігівському театрі імені Т. Шевченка є досить повчальним прикладом дружнього співробітництва всіх творчих факторів театру¹.

Постановка мамонтовської «Фата моргана» на чернігівській сцені набула популярності й далеко поза межами області. Про це свідчать не тільки рецензії в республіканській пресі, але й такий факт, як вміщення зарисовок виконавців у провідних ролях, а також сцени «розправи» з вистави «Фата моргана» в одному з передвоєнних видань хрестоматії української літератури для середньої школи.

9

Цікаве спостереження про становище на літературно-мистецькому фронті кінця двадцятих років знаходимо в листуванні Я. Мамонтова.

«З 18 лютого, — писав драматург із Харкова до свого адресата в Одесу 1928 року, — точиться великий літературний диспут у «Будинку літератури». Приїхав дехто з Києва. Тема: «Наша літературна дійсність». Буває жарко, а в цілому кепсько: гризуться між собою літературні угруповання, доходячи до непристойності, а літературних явищ (творів), що фіксували б на собі увагу своєю мистецькою значністю, — нема. Виходить дуже провінціально. У кінці сезону має бути, як і минулого року, театральний диспут. На цій підставі зняли мою доповідь в «Будинку літератури»: «Драматургія лицем до театру». Передчасно, мовляв! Ну, що ж, почекаємо»².

Боротьба, що точилася між тогочасними літературними угрупованнями (обстоювання певних ідейних поглядів і мистецько-естетичних критеріїв), часто-густо ускладнювалася елементами безпринципної групівщини. Відраза до цієї «грязі» була однією з причин того, що Яків Мамонтов — активний літератор і театральний діяч — протягом двадцятих років не

¹ Мамонтов Я. М. Коцюбинський на сцені. — Театр. — 1938. — № 3.

² Автограф листа Я. Мамонтова до В. Василька від 21 лютого 1928 року. (Фонди ДМТМК, інв. № 516).

вступає до жодного з численних угруповань літературно-мистецької інтелігенції. Його також стримувало в цьому й самокритичне ставлення до своєї письменницької діяльності. Літератор з дореволюційним стажем, він, однак, не поспішав ставати на шлях, як йому здавалося, ранньої професіоналізації, вважаючи за свою основну професію діяльність педагогічну. І тільки на початку тридцятих років (після відомої Постанови ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 року про перебудову літературно-мистецьких організацій і створення єдиної Спілки радянських письменників) Мамонтов вступає до письменницької організації, залишає педагогічну роботу й цілком віддається різносторонній і невтомно-інтенсивній діяльності в галузі драматургії та театрального мистецтва.

Саме на це десятиліття (1930—1940) припадає й розширення кола мистецьких інтересів письменника. Мазмо на увазі його творчий інтерес до кінематографа й музичного театру.

Яків Мамонтов написав лібретто шести опер: «Золотий обруч», «Міхаель Демарк», «Сава Чалий», «Гайдамаки» (за Шевченком), «Гурбаї» і «Кармелюк». З них до нас дійшли тексти трьох: «Золотий обруч» — за романом І. Фрашка «Захар Беркут», «Гурбаї» — за повістю Ю. Юрезанського «Исчезнувшее село» та «Міхаель Демарк». Тільки на текст лібретто «Золотий обруч» була створена музика (композитор Б. Лятошинський). Перше сценічне втілення опери відбулося в Харківському театрі опери та балету (1930).

У виступах на сторінках періодичної преси Я. Мамонтов досить докладно виклав свої принципи міркування про роботу над оперою, а саме: про її назву (чому — «Золотий обруч», а не «Захар Беркут»), про урівноваження особистого та соціального мотивів сюжету, про розуміння твору з історичної тематики.

Сюжет «Золотого обруча», зауважував автор лібретто, стосується часів нападу татарських орд на руські землі (початок XIII ст.). Але «героїчна боротьба тухольської громади своїм емоційним змістом цілком співзвучна героїчним змаганням пролетаріату». І тут же пояснював: «Не слід забувати, що революційне мистецтво не обмежене (щодо вибору сюжету) ні часом, ні простором, а співзвучність нашій добі зумовлюється не сюжетом як таким, а відповідною інтерпретацією його. Хронологічно далекий сюжет може звучати як найближча сучасність, коли подається за нашим настановленням та нашою методою.

Я певен, що робітничий глядач виноситиме з «Золотого обруча» саме ту бадьору, вольову зарядку, що так потрібна йому в його сьогоднішній боротьбі за соціалізм»¹.

У роботі над оперою «Золотий обруч» драматург прагнув здійснення на практиці своїх принципових засад розуміння дальшого розвитку цього виду мистецтва. А розвиток цей мислився ним на шляхах музичної драми.

«З формального боку «Золотий обруч» одрізняється од традиційних опер тим, що його побудовано як твір драматичний, де бто в ньому на

¹ Мистецька трибуна.— 1930.— № 16.

передній план висунуто не вокальні та балетні «номери», а витриманий драматичний сюжет, що послідовно розгортається за всіма вимогами драматургії. Навіть хори побудовано за принципами масових драматичних сцен.

На нашу думку, саме цим шляхом і мусить посуватися радянська опера, коли вона хоче йти в ногу з сучасністю»¹.

Наскільки Я. Мамонтов був правий у своїх шуканнях нових шляхів оперного мистецтва, свідчить той факт, що й після кількох десятиліть, які минули з часу роботи письменника з композитором над «Золотим обручем», проблема ця так само актуальна.

У музичному театрі Я. Мамонтова цікавив також і жанр оперети. В тогочасній пресі були вміщені кореспонденції про те, що письменник «пише оригінальну дитячу оперету «Солом'яний дід»², що з композитором М. Баком він працює над музичним гротеском для дитячих театрів під назвою «Потороча». Тема цієї оперети — «піонерська боротьба зі старим побутом та релігійними забобонами»³.

З невідомих причин згадані твори, розпочаті письменником разом з композиторами, не були завершені. Авторські ж тексти цих оперет загинули.

Водночас з інтенсивною працею лібреттиста Яків Мамонтов виступив з великою статтею «Проблема музичного театру». Зовнішнім поштовхом до написання цієї статті було саме в той час плановане урядом республіки будівництво в Харкові «театру масового музичного дійства» на чотири тисячі місць. Внутрішнім стимулом її появи було, слід гадати, завжди притаманне письменникові прагнення самому розібратися в теоретичних питаннях тієї мистецької ділянки, в якій він пробував свої сили. До проблеми музичного театру привертало увагу й відзначення тодішньою пресою п'ятирічного ювілею столичного театру опери та балету (1925—1930).

Серед ряду порушених у згаданій статті теоретичних питань автор найбільше уваги приділив проблемі становлення жанру трагедії в радянському театрі.

«Не можна сказати, щоб радянський театр не пробував створити трагедію. Таких спроб було чимало за перших революційних років: в Росії — В. Волькенштейн («Спартак»), А. Луначарський («Фома Кампанелла») і чимало інших; на Україні — автор цих рядків («Коли народ визволяється», «Аве, Магія» тощо) пробували застосувати трагедію на кону драматичних театрів. Пізніш, 1929 року, таку спробу зробив російський поет І. Сельвінський («Командарм-2») ... Жодна з цих спроб не дала переконливих результатів ні в літературі, ні в театрі (навіть «Командарм-2» в Театрі ім. Мейерхольда). Але туга за монументальним жанром, за трагедією, не покидала діячів радянського театру (як теоретиків, так і прак-

¹ Мистецька трибуна.— 1930.— № 16.

² Радянський театр.— 1929.— № 2—3.

³ Мистецька трибуна.— 1930.— № 11.

тиків) і в декого набула характеру міцного переконання, що переможний шлях радянського театрального мистецтва проходить лише через трагедію»¹.

Мамонтов вважає, що «питання про соціальну істотність та мистецьку форму радянської трагедії як про зовсім новий театральний жанр мусить розв'язуватися незалежно від того, кому судиться реалізувати його — драматичним театрам чи оперовим. Можливо, навіть, що до цього жанру театри придуть різними шляхами, суть справи від того не міняється. Для нас важливо лише зафіксувати, що це буде не традиційна опера, підфарбована для радянського вжитку, і не традиційна трагедія за Софоклом і за Шекспіром: це буде новий театральний жанр, новий радянський театр, що оптимально виявить велику добу переможної боротьби за соціалізм.

Чому ж саме трагедія і чому саме музична трагедія мусить бути епохальним жанром?»² — ставить питання автор. І відповідає на це питання так:

«Доконечність трагедійного в радянську добу вирисовується чимраз дужче з таких причин: перш за все, трагедійний театр — наймонументальніший театр. Це — театр найдальшого прицілу, найширших ідейних горизонтів. Пафос цього театру — пафос доби, пафос могутніх ударів і контрударів».

Трагедію Яків Мамонтов мислив як жанр великих соціальних проблем, великих масових рухів, якими мусить бути зумовлена і її музична природа. Він вважав, що музична трагедія буде користуватися всіма засобами мистецької та технічної виразності: «слово, музика, спів, кіно, радіо, танець, освітлення тощо. Але акцентуватися в ній буде масовий рух і симфонічна музика... Тільки такий театр можна розраховувати на тисячі, а часом, може, і на десятки тисяч глядачів»³.

10

Всю спадщину Якова Мамонтова як історика й теоретика мистецтва драми та сцени, рецензента й театрального критика умовно можна згрупувати в три цикли: статті та рецензії про радянський театр; статті та дослідження про дожовтневий театр і драматургію; статті та дослідження з питань драматургічної майстерності.

Публіцистичні виступи письменника з питань поточного театрального життя республіки були присвячені театральній політиці Радянської влади; тогочасним напрямкам у мистецтві театру; традиціям та новаторству і долі класичної української театральної культури; репертуарним шуканням, становленню молодого радянського театрального мистецтва і спробам визначення його реалістичного методу. Чимало статей цього циклу свого

¹ Мамонтов Я. Проблема музичного театру.— Радянський театр.— 1931.— № 3—4.

² Там же.

³ Там же.

часу були опубліковані редакціями періодичних органів в «порядкові обговорення» і викликали жваву дискусію. Деякі статті — гострі полемічні виступи — є відповідями своїм опонентам.

Впадає в око жанрова різноманітність публіцистики Якова Мамонтова: тут рецензія і фейлетон; ювілейна стаття до річниці театру і замітка про завдання чергового театрального сезону; огляд книжкових новинок з історії, теорії, політики в галузі драматургії та театру і виступ на театральному диспуті; роздум про специфіку мистецтва актора, яке живе на кону тільки в момент його сприйняття глядачем, і стаття-памфлет про насущні питання театральної сучасності в формі листа до молодого режисера.

Згруповані в першому циклі матеріали (як і в наступних двох), писані протягом двох десятиліть, зрозуміло, не однакової художньої цінності та ідейно-теоретичного рівня. На них відбивався і дух часу, і рівень розвитку радянської театрознавчої думки, і ступінь освоєння автором принципів і положень марксистсько-ленінської естетики.

Публіцистичні матеріали другого циклу охоплюють питання розвитку українського театру XIX — початку XX століття (статті — «Український побутовий театр» і «Український театр в XIX столітті»), зокрема, це дослідження драматичної творчості І. К. Карпенка-Карого («Драматургія І. Тобілевича» і «До характеристики І. Тобілевича»), а також мистецтва драми в добу імперіалізму («Українська драматургія переджовтневої доби» — 1900—1917). Перу Я. Мамонтова належать статті про видатних діячів літератури в їхніх стосунках з театром («Л. Толстой і театр», «О. Пушкін і театр», «Великий друг Т. Шевченка (М. Щепкін)»).

Вважаючи п'єсу основою для створення вистави, Яків Мамонтов надавав виняткового значення науковому вивченню драматургії, яку він у своїх дослідженнях прагнув розглядати в театральному, а не в філологічному аспекті. Тому, приступаючи до аналізу п'єс І. К. Карпенка-Карого, дослідник розробив власну методикку наукового студіювання драматичної творчості. Схему цієї методики він опублікував у статті «Драматургія в театральному аспекті»:

«Частина I. 1) Соціально-економічна структура та 2) культурно-мистецька обстановка, що в їх атмосфері закономірно визначається 3) театральна система (або системи), типова для даної доби...

Частина II. 1) Загальний огляд творчості драматурга: хронологічний, кількісний, морфологічний (за жанрами); 2) ідеологічні та тематичні варіанти до визначеної театральної системи (або систем) у творах даного драматурга; 3) аналіз композиційних засобів (будова п'єси); 4) аналіз літературних засобів (характеристика персонажів); 5) загальна характеристика драматичного процесу та синтетичний образ драматурга.

Частина III. Оцінка драматурга з погляду сучасних вимог (ідеологічних, тематичних та формальних)»¹.

¹ Мамонтов Я. Драматургія в театральному аспекті.— Радянський театр.— 1930.— № 3—5.

Наведену схему Я. Мамонтов застосував при написанні праці про творчість І. К. Карпенка-Карого під назвою «Драматургія І. Тобілевича», яка уміщена в шостому томі зібрання творів українського класика¹.

Проте, хоч і не позбавлене недоліків, помітних і в ряді критичних праць інших авторів кінця двадцятих — початку тридцятих років нашого століття (елементи вульгарно-соціологічного аналізу, не завжди критичне ставлення до теоретиків драми формалістичного напрямку), дослідження Якова Мамонтова про І. К. Карпенка-Карого і досі лишається однією з кращих в українському театрознавстві розвідок про драматургію як складову й органічну частину театрального мистецтва.

Своєрідним (з боку тематики) доповненням до розгляду української класичної драматургії другої половини XIX століття є стаття «Драматургія передреволюційної доби», (написана п'ятьма роками раніше від дослідження про І. К. Карпенка-Карого). В ній Мамонтов подає стислий, у формі журнальної статті, як він сам визначає, «історичний огляд» творчості українських драматургів за період 1900—1917 років. Згадавши останні твори І. К. Карпенка-Карого, автор переходить до характеристики драматургів, що були його сучасниками або наступниками. До числа цих драматургів він зараховує Б. Грінченка, Л. Яновську, В. Самійленка, Ст. Васильченка та ін., цілком вірно відзначаючи, що «жоден з них не може бути поставлений поруч І. Тобілевича ні по творчій силі, ні по розумінню театрального мистецтва»². Однак Я. Мамонтов глибоко помилявся, ставлячи в один ряд з Б. Грінченком і Л. Яновською Івана Франка, ідейно-мистецький рівень драматичних творів якого незрівнянно вищий від п'єс згаданих письменників. Що ж до масштабу його драматичного таланту, то він давно загальновизнаний. Водночас автор справедливо називав Лесю Українку найоригінальнішим драматургом навіть у порівнянні з представниками європейських літератур. Мамонтов досить детально й переконливо аналізує її п'єси, яким «ще належить велика будучина»³. Разом з тим він безпідставно й безпомічно силкується зарахувати до її школи драматичні твори В. Винниченка. Хоча тут же відзначає стільки «негативних рис у творчості В. Винниченка», яких «досить багато занотовано українською і російською критикою»⁴, що в нього виникає законне питання про винниченківські п'єси: «А чи належить їм будучина?»⁵. Я. Мамонтов дає на це своє питання негативну відповідь. Проте елементи формалізму в аналізі п'єс В. Винниченка завадили Мамонтову-критикові виявити їх справжній «соціологічний еквівалент» — викрити реакційну суть українського буржуазного модернізму в галузі драматургії. Хоча дослідник увесь час ходить навколо цього питання, спостерігаючи у винниченківських творах: «голу публіцистику», «антимистецьку тенденцій-

¹ Тобілевич І. Твори.— Х.— К., 1934.— Т. VI.

² Мамонтов Я. Драматургія передреволюційної доби.— Червоний шлях.— 1926.— № 11—12.

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

ність» і «шаржований схематизм образів та зовсім нелітературний натуралізм мови», крім того, «комедії його в найбільшій мірі відзначаються грубою ідеологічною конструкцією, примітивним натуралізмом та схематичністю персонажів»¹.

Недостатня й так само ідейно нечітка в Я. Мамонтова й оцінка драматургічного доробку О. Олесея, Л. Старицької-Черняхівської, С. Черкасенка, хоч стосовно двох п'єс останнього — «Казка старого млина» і «Про що тирса шелестіла» — ним і викладені справедливо критичні міркування як про твори, що відзначаються «ідеологічною неспроможністю і мистецькою вульгарністю та несамобутністю»².

Матеріали третього циклу являють собою публікації Якова Мамонтова з питань драматургічної майстерності в періодичній пресі (1924—1940). Значна їх частина згодом увійшла до завершеної в тридцятих роках книги «Теорія і техніка драматичного мистецтва». Задум книги, слід гадати, виник з часу опублікування на сторінках кількох номерів журналу «Сільський театр» (1927—1928) науково-популярного нарисю — «Драматичне письменство (Основи та технічні прийоми)». Редакція журналу, з метою «справді ґрунтовно допомогти молодим драматургам», надрукувала цю роботу, зважаючи на те, що в ній Я. Мамонтов «стисло, але ґрунтовно розбирає науку драматургії і цим дає авторам перші вказівки до правильної творчої роботи»³. Вже в цьому популярному викладі основ драматургічної майстерності автор подає читачеві відомості про драматургію як мистецтво, про завдання драматурга як співавтора вистави. Він розкриває поняття сюжету, фабули драматичного твору та принципів їх будови, поняття характеристики дійових осіб, драматичної мови та її головніших форм (діалог, монолог, ремарка).

У тридцятих роках Яків Мамонтов продовжує свою працю в галузі теорії і техніки драми. При цьому його цікавлять технологічні питання драматичної творчості не самі по собі, не у відриві від змісту, від тематики і проблематики, яку розробляє драматург. Навпаки. Дослідник неодноразово наголошує на тому, що «сама ідея, а не щось інше, мусить бути головним критерієм драматичного твору, його організуючим фактором»⁴.

Процес творчості письменника-драматурга Мамонтов розглядає через призму ідейного замислу, ідейного спрямування твору: «Називаючи ідею організуючим фактором, ми хочем лише підкреслити, що в роботі драматурга над п'єсою, раніше або пізніше, мусить наступити такий момент, коли постане питання про її ідейний зміст, і драматург повинен розв'язати це питання. А усвідомивши свою ідею, він уже керується нею в дальшій праці над п'єсою. Тоді вже ідея стає справжнім організатором його

¹ Мамонтов Я. Драматургія передреволюційної доби.— Червоний шлях.— 1926.— № 11—12.

² Там же.

³ Див. передмову редакції до статті Я. Мамонтова «Драматичне письменство».— Сільський театр.— 1927.— № 11.

⁴ Мамонтов Я. Основні компоненти драми.— Театр.— 1940.— № 1.

твору, стає першим критерієм у доборі персонажів, у розвитку подій і в багатьох інших питаннях»¹.

В іншому місці цієї ж статті Мамонтов формулює своє визначення ідеї драматичного твору: «Ідея п'єси — це провідна думка, що обумовлюється цілим світоглядом автора і проходить через п'єсу, як організуючий фактор». І далі: «Ідея завжди — заклик, або присуд, або обурення, а частіше за все і те, і друге, і третє. Це те, що непокоїть автора, це — проповідь, з якою він звертається до свого суспільства».

Беручи активну участь у поточному театральному житті, Яків Мамонтов ще 1931 року (тобто ще до того як у літературі й мистецтві ввійшов у вжиток термін — соціалістичний реалізм) у статті — «Карпенко-Карий і сучасна українська драматургія» писав: «Радянський театр і драматургія — за малим винятком — на сьогодні розвиваються під прапором реалізму — пролетарського, конструктивного, експресивного чи ще будь-якого, то вже питання групових та індивідуальних смаків чи формулювань. Саме цього досить, щоб зробити належний висновок: основоположником і найталановитішим представником театрального реалізму на Україні був І. Тобілевич, а тому й драматична творчість його мусить вивчатися з найбільшою увагою»².

Ще в середині двадцятих років, підтримуючи гасло А. Луначарського — «Назад, до Островського!», як заклик до освоєння молодим радянським театром класичної спадщини минулих поколінь, Яків Мамонтов перефразовує цей вислів стосовно умов і завдань тогочасної театральної дійсності нашої республіки: «Назад, до Карпенка-Карого!» Мамонтов закликав до найдокладнішого студювання спадщини Карпенка-Карого, вважаючи, що цей класик водночас сам є зразком для наслідування, бо «він добре знався на творах Островського, Шекспіра, Шіллера...»³

У вирішенні порушуваних питань Яків Мамонтов намагався виходити з ленінських настанов, на чому неодноразово наголошував у своїх працях: «Лише вивчаючи цю майстерність, — пише він, маючи на увазі класичну спадщину, — лише критично засвоївши її, можна піднятися на той вищий ступінь драматургічної теорії й практики, який цілком відповідатиме вимогам нашої соціалістичної культури. Саме так учить нас В. І. Ленін творити нове мистецтво, нову соціалістичну культуру»⁴. Багатьом питанням теорії театрального мистецтва, зокрема становленню методу соціалістичного реалізму, живій практиці створення на його основі нових мистецьких цінностей, присвячена і стаття «Питання драматургії на I Всесоюзному з'їзді радянських письменників».

Поряд з багатогранною діяльністю літератора і театрального праців-

¹ Мамонтов Я. Основні компоненти драми.— Театр.— 1940.— № 1.

² Радянський театр.— 1931.— № 1—2.

³ Мамонтов Я. Карпенко-Карий і сучасна українська драматургія.— Радянський театр.— 1931.— № 1—2.

⁴ Мамонтов Я. Про діалог, монолог і ремарки.— Літературна критика.— 1936.— № 9.

ника Яків Мамонтов, як уже було відзначено вище, багато займався педагогікою, прагнучи теоретично осмислити власну практику. Ще 1914 року в Москві вийшла його брошура «Проблема эстетического воспитания». 1915 року в «Вестнике воспитания» (№ 7) була опублікована стаття «Художественно-дидактический метод». 1922 року Всеукраїнське державне видавництво випускає в світ книгу Я. Мамонтова «Сучасні проблеми педагогічної творчості» (частина перша — «Педагог як митець»). Вона складена з трьох нарисів, «логічно сполучених ідеєю про мистецький характер педагогічної творчості», як зазначив у передмові автор. Двома виданнями (російською та українською мовами) вийшла з друку капітальна праця Я. Мамонтова — «Хрестоматія сучасних педагогічних течій» (Х., ДВУ, 1924, 1926). Ряд статей з питань педагогіки друкувалися в періодичній пресі (журнали «Шлях освіти», «Червоний шлях» та ін.).

* * *

Творчий шлях Якова Мамонтова прослався не просто по висхідній лінії. На цьому шляху були огріхи й недоліки, навіть деякі помилки. Та все це були труднощі зросту, труднощі ідейно-художнього формування, зокрема тих мистецьких кадрів з лав інтелігенції старої школи, що їх Комуністична партія поступово переводила на рейки соціалістичної ідеології і які пройшли складний і не безболісний шлях «попутників», поки твердо й безповоротно стали на платформу Радянської влади.

Безумовно, наш радянський читач, режисер професіонального чи самодіяльного театрального колективу, історик театру й дослідник теорії та техніки драматичного мистецтва розбереться в творчості митця, щоб, оминаючи неістотне, взяти для комуністичного виховання трудящих його мистецькі надбання, щоб використати позитивні результати роботи його допитливого розуму в дослідженні історії вітчизняної театральної культури дожовтневого і радянського періоду, у дальшому розвитку теорії соціалістичного реалізму на шляхах перебудови літератури і сценічного мистецтва.

Юрій КОСТЮК

АКТ ПЕРШИЙ

ДІЙОВИЙ ПЕРСОНАЛ:

Альберт — будівничий.
Кароліна — його наречена.
Адріан — філософ.
Рішар — адміністратор.
Дорина — мати двох дітей.
Конрад — броварник.
Артур — каменярь.
Томас — дід-ментор.
Люція — дівчина.
Оскар — юнак.
Комедіант.
Гетера.
Горожани-заручники — чоловіки й жінки
різних років і станів.
Комендант.
Старший над вартою.
1-й і 2-й вартові.
1-й і 2-й кур'єри.
Солдати-завойовники.

Обстановка: вестибюль комендатури — широкий, з колонами. На другому поверсі, перед плациком, — велике вікно, що виходить на міський майдан. Вхід — з обох боків.

Сонячний ранок. По боках кам'яних сходів — по одному монументальному вартовому.

1-й вартовий. Що то буде тепер?
2-й вартовий. Комендант цілу ніч на ногах.
1-й вартовий. І старший над вартою.
2-й вартовий. А нічого не можуть дізнатися.
1-й вартовий. Дізнаються! Місто догори ногами перекинуть,
а таки дізнаються.
2-й вартовий. А що з того?
1-й вартовий. Як що? Покарають злочинців!

2-й вартовий. Та й годі! А короля Завойовника не вернуть до життя.

1-й вартовий. Така його доля.

2-й вартовий. Кур'єр біжить.

1-й кур'єр.

1-й кур'єр. Пакет комендантові!

1-й вартовий. Він нагорі.

2-й вартовий. А ти від кого?

1-й кур'єр. Я від об'їздів.

2-й вартовий. Що чути нового?

1-й кур'єр. Не маю часу для розмов.

1-й вартовий. Де зараз тіло короля?

1-й кур'єр. В Білому палаці.

2-й вартовий. А як його забито?

1-й кур'єр. Серед ночі, коли їхав з бойовища в місто.

2-й вартовий. Хіба він був без охорони?

1-й кур'єр. З одним прибічником.

1-й вартовий. Одважний був король!

1-й кур'єр. Справжній Завойовник!

2-й вартовий. Ну-ну, і як же далі?

1-й кур'єр. На розі, де поворот до Білого палацу, поганець випалив і королеві наскрізь голову пробив.

2-й вартовий. А сам же де він дівся?

1-й кур'єр. Немов крізь землю провалився.

1-й вартовий. О, лютий ворог!

1-й кур'єр. Нехай він западеться!

2-й вартовий. А військові відомо, що король Завойовник тепер не поведе його на бій?

1-й кур'єр. Мабуть, що не відомо.

1-й вартовий. Ох, як то ми тепер будемо воювати?

1-й кур'єр. До королевича гінців перед світанком комендант послав.

1-й вартовий. Та чи заступить королевич Завойовника?

2-й вартовий. Молодий він дуже.

2-й кур'єр.

2-й кур'єр. Лист до коменданта!

1-й кур'єр. Від кого?

2-й кур'єр. Від начальника в'язниці.

1-й кур'єр. То ходімо разом.

2-й кур'єр. Ходімо.

Піднімаються на другий поверх.

2-й кур'єр. А в місті що робиться: і плач, і стогін, і прокльони!

1 - й в а р т о в и й. А чо го ж то?

2 - й к у р ' є р (*зупиняється*). Комендант наказав зараз же по-
дати йому заручників од цілого міста.

2 - й в а р т о в и й. З тубільців?

2 - й к у р ' є р. Авжеж, не з наших!

1 - й в а р т о в и й. А навіщо заручників?

2 - й к у р ' є р. Невідомо. (*З сарказмом*). Мабуть, буде поминати
з ними короля Завойовника!

1 - й к у р ' є р. Ну, годі! Йде старший над вартою.

Кур'єри йдуть на другий поверх.

2 - й в а р т о в и й. Ой, лютий же наш комендант!

1 - й в а р т о в и й. І для чужих, і для своїх.

На другому поверсі з'являється старший над вартою.

Старший над вартою. Зараз почнуть приводити сюди го-
рожан-заручників. Дивіться, щоб ніхто з них не піднімався на другий
поверх. Коло виходів я поставлю окремих вартових. Не забувайте,
що ми в завойованому місті: тут і стіни ворожі пам! Пильуйте ж!

1 - й і 2 - й в а р т о в і. Будемо пильнувати, пане старший!

Старший над вартою йде назад. Над містом розтинається військовий сигнал
(сурмою).

1 - й в а р т о в и й. Сурмлять збір військам.

2 - й в а р т о в и й. А навіщо би це?

1 - й в а р т о в и й. Може, є що-небудь від королевича?

2 - й в а р т о в и й. А може, поведуть на бойовище?

1 - й в а р т о в и й. Чи король, чи королевич — то все воякам йти
на смерть.

2 - й в а р т о в и й. Такий закон.

1 - й в а р т о в и й. А хто його вигадав?

2 - й в а р т о в и й. Не я й не ти.

Починають приводити заручників. Кожний гурт в супроводі двох —
трьох солдатів. Старший з солдатів піднімається нагору, щоби там
відрапортувати про приведених комендантові, а потім, разом з іншими, вихо-
дить з комендатури. Горожани-заручники розміщаються на лавах, що під
колонами і на сходах. Від часу до часу з'являється старший над вар-
тою.

Перший гурт заручників: К о н р а д, Р і ш а р і Т о м а с.

Р і ш а р. Ведіть мене до коменданта: я мушу довідатися, за віщо
він бере під арешт горожан. Адже ми нічим не винуваті перед вами!

1 - й в а р т о в и й. Наказано до коменданта нікого не пускати.

Старший солдат. Я піду з рапортом, а ви лишіться тут.
(*Піднімається на другий поверх*).

С о л д а т. Нічим не винуваті! А через кого наш король загинув?

Рішар. Коли ти певен, що через мене, то карай мене, а за віщо ж інших неволити?

Конрад. От хоч би мене, наприклад? Я, крім своїх заводів і пивниць, нічого більш не відаю. І коли казати щиро, то зовсім байдуже мені, яких солдатів пивом напувати: аби платили, а нація тут ні до чого.

Томас. Не раджу вам казати завойовникам про справедливість. Коли б їхній король загинув од блискавки, то і тоді б вони обвинувачували нас, бо та блискавка була б над нашою землею і з наших хмар.

Старший солдат виходить з другого поверху.

Старший солдат *(до заручників)*. Комендант буде говорити з вами пізніше. *(До солдатів)*. А ми ходімо.

Солдати виходять.

Рішар. Як тяжко годити двом богам: і переможцям, і переможеним. А я вже другий рік в такому становищі.

Конрад. Зате, пане Рішаре, подяка й пошана вам від всього горожанства. В такий тяжкий час лише ви можете бути нашим адміністратором. Ні в кого іншого не вистачить для цього ні мужності, ні розуму.

Рішар. Дуже дякую, пане Конраде. Але не кожний горожанин думає так, як ви.

Томас. На всіх не можна догодити. А як вам здається: нас випустять по допиті чи без розмов посадять в льох?

Рішар. Це залежить від коменданта.

Томас. Я вже прожив свій вік і за себе мало турбуюся. А от моїх маленьких онучат не буде кому навчати і доглядати.

Конрад. А я боюся, що без мене заводи стануть і по пиварнях буде бешкет.

Рішар *(з сумною іронією)*. То виходить, що тільки на мою долю випадає клопіт про місто і про націю?

Томас. На те ви наш адміністратор.

Конрад. І оборонець наших прав.

Рішар *(суворо)*. А я гадаю, що кожний з нас повинен бути перш за все горожанином, а потім — добрим дідусем, броварником чи будь-ким іншим.

Конрад. Певна річ, пане Рішаре. Кожний повинен любити свій народ і бути добрим горожанином!

Томас. По мірі сил своїх.

Конрад. Але хотів би я дізнатися: який-то негідник одважився підняти руку на короля?

Рішар *(дивиться на нього з докором і каже з підкресленням)*. На короля Завойовника?

Конрад. Так. Хоч він і чужий, і ворожий нам, а все ж таки король! А, крім того, місто йому не жаль було себе, то хоч би про нас подумав і десь за кмітом чинив злочин свій.

Рішар (з сарказмом). Так, пане Конраде: заради таких поважних горожан, як ви, не треба було відважуватися на таке діло.

Конрад (дивиться на нього з непевністю). Я не розумію вас...

Рішар. А я чудово розумію вас, пане броварник.

Томас (тихо). Не забувайте, панове, що ми під вартою і не до речі тут такі питання дебатовати.

Рішар. Ваша правда, Томасе.

Другий гурт заручників: Адріан, Оскар, Люція і ще кілька чоловіків і жінок.

Старший солдат. Ось тут вам розкажуть, нащо та за віщо! Ще лізуть з питаннями, немовби їх не завойовано! Та за короля вас передусить би всіх, як гадів!

Адріан (з великим спокоєм). Ти озброєний і можеш робити з нами, що хочеш. Але вільний духом не може бути поневоленим рабом.

Старший солдат. Мовчать! (Дивиться на нього з дикою погрозою, потім повертається і йде на другий поверх).

Рішар. Добрий день, пане Адріане!

Адріан. Поки що він не добрий, Рішаре. Але діло вінчається кінцем, а до вечора ще далеко.

Оскар. Пане Рішаре, може, вам відомо: нащо нас захопили? Мене і Люцію?

Рішар. Це, юначе, всім нам пояснить комендант.

Люція. А що буде з нами?

Рішар. Невідомо, панно Люціє.

Горожани. Вони в льохах нас замурують!

— Що в льохах! Передусять тут же, як собак!

— Ви чули, що казав старший солдат?

— Ох, горе, горе!

Люція (з мукою). Ми ж ні перед ким не винні! Ні я, ні Оскар нічого поганого не робили!

Горожани. А ми хіба винуваті?

— Наші солдати б'ються з ними на бойовищах, а ми живемо в покорі!

— Ми, крім своїх осель, нічого більш не відаєм!

Адріан. Тут, горожани, хапають не винуватих, а тих, кого хочуть обвинуватити.

Оскар. Але навіщо беруть жінок? Хіба мало їм чоловіків?

Люція (тихо до Оскара). Ні, коли загинати — то разом.

Адріан. Ми бачили, як матір одривали од дітей.

Люція. О, як вона ридала, кусалася, об землю билася...

Конрад. Вони можуть і дітей посадити в льох! (Тихенько до Томаса). Добре, що я своїх вивіз за кордон.

Рішар. На те вони наші завойовники.

Томас. Горе переможеним!

Горожани. Загинемо ми!

— І діти наші!

— Не бачити нам волі!

Рішар. Та ми ще ж не переможені: наш народ ще бореться за свою волю!

Томас. Але місто наше і половина всіх земель — під ворожою п'ятою.

Рішар. Так, до цього часу нас перемагав король Завойовник. А що буде далі — побачимо.

Адріан. І навіть тоді, коли весь край наш буде в руках чужинців, ми ще не будемо переможені: наш творчий дух, наша мова і культура лишаться з нами і не дадуть нашому народові загинути в неволі.

Оскар (з молодечим захватом). Наш народ визволиться!

Люція. І ми будемо на волі!

Горожани. А де ми візьмем сили?

— Де визволитель наш?

Третій гурт заручників: Альберт і ще кілька горожан — чоловіків і жінок.

Рішар. Альберте!

Адріан. Наш славний будівничий!

Старший солдат (до новоприведених). Це ваші товариші: разом будете на ліхтарях висіти! (Йде на другий поверх).

Альберт. О горожани! Якби ви бачили, що вони роблять в нашому місті!

Горожани. Ми бачили!

— Бодай не дїждали й дивитися!

— О горе, горе переможеним!

Альберт. Я, немов божевільний, ходив по вулицях і дивився на горожан: вони понурили голови і коли зустрічаються з чужими солдатами, то туляться до мурів, ніби винуваті перед ними. Я не бачив нікого з піднесеною головою і радісним лицем. І це в такий день... в такий великий день!

Томас. Коли завойований зустрічається з своїм завойовником, то йому здається, що перед ним той, кому він повинен дякувати за кожний прожитий день. Тому ми ходимо з понурими головами і не дивимося в очі чужим солдатам.

Альберт. Так, але сьогодні! Сьогодні!

Конрад. А що ж сьогодні?

Альберт (з захватом). Ми побороти дух покори, і сьогодні це повинен був почути кожний горожанин!

Томас (тихо). Пане Альберте, будьте обережнішим: ми в комєндатурі.

Конрад. А на мій погляд, сьогодні кожний чесний горожанин повинен почувати сором перед чужинцями.

Альберт. Чому?

Конрад. Ну, як же: вони життя нам дарували, а ми подякували їм таким страшним злочином!

Горожани. Що й казати: погано, дуже погано!

— Самі собі лиха наробили!

— Та ми ж нічого не знаємо!

— Що з того? Коли злочинець з наших, то каратимуть всіх підряд! Їм аби тільки привід був.

— І де взялася така напасть на наші голови?

Альберт (*тремтячим голосом*). Ви кажете про те, що сталося в цю ніч?

Конрад. Авжеж!

Альберт (*дивиться на горожан, ніби шукає в їхніх очах ганьби Конрадовим словам*). Рішар, ти чуєш, що каже горожанин Конрад?

Рішар. Я чув від нього це рапінш.

Альберт. І ти теж так думаєш?

Рішар. Альберте, я не був би твоїм другом, якби так думав.

Альберт (*з гнівним вибухом кидається до Конрада*). О нікчемний йолопе!

1-й вартовий. Тихо, горожани!

Рішар. Альберте! Ти забуваєш, де ми.

Конрад (*до Томаса і інших горожан*). Наш будівничий сьогодні божевільний і кидається на людей! Не розумію, чим я його так образив?

Адріан (*Альбертові*). Коли хочеш, щоб люди дивилися на світ, як ти, будь для них сонцем і не закривай їм очей туманом ненависті.

Альберт. Я виходжу з себе, коли бачу такий глум над самим собою!

Оскар (*до Люції*). Молодець наш будівничий!

Люція. А я боюся його: в нього погляд — як занесений ніж.

Четвертий гурт заручників: Дорина, Артур і ще кілька робітників і робітниць. Дорина виривається у солдатів, кусається і б'ється в конвульсіях, на руках і на лиці її — кров.

Дорина (*несамовито*). Пустіть мене до моїх дітей! Пустіть мене, катюги!

Солдат (*б'є її рушницею*). Я раніше дух з тебе випущу, відьмо шалена!

Рішар і ще кілька горожан кидаються до солдатів.

Рішар. Що ти робиш, бузувіре! Хіба не бачиш, що жінка не в собі?

Солдат. Геть, наволоч, коли не хочеш, щоб затопив по пиці!

Альберт (*кидається до солдата*). Ах ти поганець!

Солдат (*замахується на нього рушницею*). Ну?!

Люція. Ах!

Адріан (*становиться між Альбертом і солдатом*). Заспокойтеся!

1-й вартовий. Тихо, горожани!

2-й вартовий. Тихо!

Конрад (*перелякано*). Заспокойтеся, горожани! Заспокойтеся!

Дорина (*кидається на коліна і з благанням простягає руки*).
Горожани! Визволіть мене! Я не можу покинути моїх дітей! Моїх маленьких діточок! Вони загинуть без мене! Загинуть!

Адріан (*підводить її з колін*). Горожанко, заспокойтеся! Вони чинять те, що їм наказано. Ні силою, ні мольбою ми не можемо подолати їх. А коли ми нічим не винуваті, то будемо з гідністю чекати на наше визволення.

Томас. Ми теж залишили своїх рідних.

Артур. Разом з нашими достатками! А вона, мабуть, голодних покинула.

Дорина. Та за віщо ж вони захопили мене? Я ж нічого не відаю і короля того піколи не бачила! А якби довідалася, хто забив його, то сама б задушила душогуба того проклятого.

Водпораз:

Конрад. Заспокойтеся, горожанко! Через день-другий злочинця відшукують і ми будемо в себе дома.

Дорина. Ох, якби то дав бог! Якби то покарали його, душогуба лютого!

Конрад. Покарають, запевняю вас, голубонько, що покарають. З таким злочинцем не заховається.

Горожани. Під землею вишукають!

— Як його досі не повисили?

— Сто болячок його матері!

Дорина (*поволі заспокоюється і тихенько сама собі голосить*). Ох, діточки, діточки! Чи на те ж ви народилися, щоб сирітками лишитися, щоб без батька-матері вік свій горювати!

Альберт (*одводить Рішара набік і каже тихо*). О Рішаре! Якби ти міг побачити, що діється в моїй душі.

Рішар. Що з тобою, Альберте: ти поблід і тремтиш?

Альберт. Ця мати... Що вона каже, Рішаре! На кого кару накликає!

Рішар. Горе і жах потьмарили їй розум.

Альберт. А Конрад і всі вони? Кого ненавидять? Того, хто хоче визволити їх з ярма чужинців! Мене, Рішаре, мене кленуть і душогубом називають!

Рішар. Тебе? Альберте!

Альберт. Мене, бо це ж я пустив кулю в короля Завойовника! Я порушив спокій поважних горожан!

Рішар. Божевільний! Що ти кажеш?

Нікому буде їстоньки вам подати, голівоньки розчесати! Ох, дітоньки мої малесенькі...

А л ь б е р т. Ну, що ж, нехай я божевільний! Я буду сам відповідать за себе і зараз видам свій злочин. (*Робить відповідний рух*).

Р і ш а р (*загримує його*). Ні, ні, Альберте! Тепер ти — народний герой і не повинен губити себе заради купки цих переляканих істот!

А л ь б е р т. Ах, Рішаре! Мій мозок розривається від болю і напруження! Ти подивися на цю матір в сльозах і в крові: я радий тисячу разів подарувати їй своє життя!

Р і ш а р. Але тепер воно належить цілому народові, а не їй одній і не тобі самому.

П'ятий гурт заручників. Серед них гетера і комедіант.

К о м е д і а н т (*до гетери*). Ого, кумо, в яке чудове товариство ми попали! Тут буде кого потішити і мені, й тобі.

Г е т е р а. Відчепися, блазень! Я тобі не кума, і мені не до жартів.

К о м е д і а н т. Е, ні! Комедіант і гетера з давніх-давен родичі: вони разом танцюють під батогом життя.

С т а р ш и й с о л д а т. Ось потанцюєш ти з своєю кумою на шибениці. (*Іде на другий поверх*).

К о м е д і а н т. Чуєш, серденько? Нас навіть повісити хочуть поруч, а ти цураєшся мене!

Військовий сигнал.

1 - й в а р т о в и й. Військо зібралось.

2 - й в а р т о в и й. Чекають на коменданта.

В о д н о р а з:

А р т у р (*до комедіанта*). Як це ми попали між панів?

К о м е д і а н т. Як ти попав — невідомо. Мабуть, контрабандою. А я з кумою завжди між панамі.

А р т у р. Заручниками беруть або дуже багатих, або дуже розумних, а ми що таке?

К о н р а д (*до Томаса*). Мені здається, що комендант хоче поглумитися над нами.

Т о м а с. Чому так?

К о н р а д. Хіба ви не бачите, що поруч з поважними горожанами тут і повія, і комедіант, і кілька поденщиків?

Т о м а с. Ну то що?

Комедіант. Коли я не дуже багатий, то ти не дуже розумний. А разом ми можемо і короля згубити. От нас і захопили.

Артур. Ти хоч би тут залишив своє ремесло!

Комедіант. Хе-хе! Втім то і різниця між нами: я і на шибеницю піду комедіантом, а ти — каменяр, але молот потрібний тобі лише для каменю, а не для життя.

Артур (*суворо*). Ні, я можу розбивати молотом не тільки камінь, але й палаци, побудовані з того каменю!

Комедіант. О, в такому разі з тебе каменяр не гірший, ніж з мене комедіант!

Конрад. Як-то що? Я почувую себе ображеним в такому товаристві!

Томас. Комендант, мабуть, хоче бачити представників од різних шарів населення. Тут ніби цілий народ в мініатюрі.

Конрад. Ну що ви кажете: народ! А ми тоді навіщо? Народ це лише тіло, а голова до нього — ми!

Томас. Певна річ, пане Конраде. Але що таке голова без тіла?

Конрад. Ну, де ж таки ви бачили таке? Це вже сам бог так установив, щоб до голови було і тіло, як корінь до дерева. На цьому тільки й держиться наш світ.

Томас. Може, того він такий і непевний?

Старший над вартою. Тихо! Комендант іде!

Горожани затихають, з напруженим чеканням дивляться на другий поверх, де повинен з'явитися комендант. За розчиненим вікном чується брязкіт і гомін великих мас солдатів.

Входить комендант, гострим поглядом обдивляється заручників, підходить до вікна й подає військам знак мовчання. Чути вигуки: «Тихо! Тихо!»

Горожани кам'яніють в моторшній тиші і нерухомості.

Комендант. Солдати! Великий злочин стався в цю ніч: од кулі ворога загинув наш славний король Завойовник! Багато разів ходили ви з ним на бойовища і ніколи не бували переможеними. Король Завойовник заповідав жити тільки для перемоги і прославив народ наш на цілий світ. Вічна пам'ять йому! А заповіт його нехай ввіки живе в душах нащадків! Ми другий рік воюємо. В наших руках половина ворожого краю. За нами великі перемоги. Та ще бореться ворог, ще надіється подолати. А тепер, коли загинув король Завойовник, наші вороги піднімуть голови і напружать сили. Але перемоги їм не бачити. Короля Завойовника заступить син його, наш славний королевич. І дух перемоги не згине разом з королем, а буде жити в душах наших. Ми будемо переможцями до кінця. Солдати! Велика жалоба наша в цей день. Та ще більший хай буде наш гнів і наш порив до помсти. Я не залишу в цьому місті каменя на камені, доки не покараю того, через кого загинув наш король. А ви зараз

підете на бойовище. Там зустріне вас новий король. Будьте ж разом з ним грізними месниками за короля Завойовника! Пам'ятайте його великий заповіт — перемога або смерть! Високо підніміть ваш прапор і ваші голови! Хай живе наш новий король! Смерть ворогам нашим!

Дужі масові вигуки: «Хай живе новий король!», «Смерть! Смерть ворогам!».

Потім з переможним маршем військо відходить на бойовище.

При цих вигуках заручники, за винятком Альберта і ще кількох горожан, з жахом туляться одне до одного і хиляться в позах покори. Комендант ще деякий час стоїть перед вікном, а потім підходить до заручників.

Горожани! Смерть короля Завойовника — діло ваших рук. Не може бути, щоби в цілому місті нікому не був би відомий злочинець. Місто мусить одшукати його, хоч би він в пеклі заховався, і видати мені! І ви, горожани, будете живою запорокою в тім, що злочинець буде виданий. Містові дається три дні на довід і роздум. І горе вам, коли через три дні поганець не буде в моїх руках. Отже: ваша доля тепер цілком залежить або від вас самих, або від тих горожан, що лишилися на волі, і того негідника, що довів вас до цього становища. Три дні, горожани, пам'ятайте! *(Повергається й хоче йти)*.

Р і ш а р. Пане комендант, це велика несправедливість...

Комендант *(громовим голосом, з блискавицею в очах)*. Мовчать! *(Один момент дивиться на заціпенілих заручників, а потім каже старшому над вартою)*. Зараз же всіх до в'язниці!

С т а р ш и й н а д в а р т о ю. Слухаю, пане комендант!

Комендант виходить.

Ну, горожани, виходьте на майдан: вас поведуть до в'язниці.

Тільки тепер заручники виходять із становища перухомості, і безмовність їх раптом розривається диким, болючим криком материного одчаю.

Д о р и н а. О, рятуйте ж мене! Рятуйте, горожани! Не дайте загинути діточкам маленьким! *(Кидається на діл і б'ється в конвульсіях)*.

Її беруть під руки і виводять. З поцуреними головами виходять заручники з комендатури під хижачьким зором старшого над вартою.

Г о р о ж а п и. Ох, тяжко загинати!

— Та ще за чужий злочин!

— О, будь він проклятий!

— Щоб йому цілий вік так легко дихати, як нам за нього до в'язниці йти!

— Нехай його дітям судиться така доля, як нам!

— Душогуб клятий!

А р т у р. А все-таки я перший розбив би голову тому, хто видав би такого злочинця!

А л ь б е р т *(радісно)*. Так, Артуре? Ви щиро кажете?

А р т у р. Щиро, пане будівничий!

А л ь б е р т *(хапає його за руку)*. Дякую. Дуже дякую!

Артур. За віщо?

Комедіант *(до Адріана)*. Ну що, мудрий отче, чи не бачиш тепер ти, що головою філософа так само грається дурень-випадок, як і головою блазня?

Адріан. Я бачу, що тут лише той щасливий, хто може мовити: omnia mea pesunt porto¹. А чи то буде мудрець, чи блазень — однаково.

Старший над вартою виходить за заручниками. Лишаються самі вартові комендатури.

1 - й вартовий. Не випустять їх живими.

2 - й вартовий. А може, душолюб сам об'явиться?

1 - й вартовий. Якраз, чекай на такого доброго!

2 - й вартовий. А мати як побивається за дітьми. Аж жаль бере!

1 - й вартовий. І мене бере жаль, та нічого не поробиш: народ іде на народ.

2 - й вартовий. А навіщо?

Входить Кароліна.

Кароліна. Я до коменданта. Де він?

Саме в цей момент комендант виходить з комендатури.

Комедант. Я комендант. Чого ви хочете?

Кароліна. Я наречена будівничого Альберта...

Комедант. Ну?

Кароліна. Він арештований.

Комедант. І переданий до в'язниці. Що далі?

Кароліна. Я хочу, щоби й мене разом з ним...

Комедант. Посадили в льох?

Кароліна. Так. Я дуже прошу вас, пане комендант.

Комедант *(на момент задумується і каже іншим тоном)*. Як ваше ім'я, панно?

Кароліна. Кароліна.

Комедант. Ви хочете навіть загинути разом з вашим нареченим?

Кароліна. О так, пане комендант...

Комедант. Щасливий ваш Альберт.

Кароліна. Я рада на колінах дякувати...

Комедант *(раптом суворо)*. Годі! В'язниця не салон для побачень. А ваші почуття мене зовсім не обходять.

Кароліна. Пане комендант...

Комедант. Мені не суперечать! *(Виходить)*.

Кароліна *(безсило опускається на сходи)*. Альберте! Альберте!

Вартові не рухаються.

¹ Все своє ношу з собою *(латин.)*.

АКТ ДРУГИЙ

ДІЙОВИЙ ПЕРСОНАЛ:

Альберт.
Кароліна.
Адріан.
Рішар.
Дорина.
Конрад.
Артур.
Томас.
Люція.
Оскар.
Комедіант.
Габріель — молодий горожанин.
Марк — його брат.
Горожани-заручники.
Старший над вартою.
Тюремні дозорчі.
Солдати-визволителі.

Обстановка: тюремний льох з низькими арками. Вхід в глибині. З правого і лівого боків замуровано по одному віконцю. Немає ні ліжок, ні меблів, крім мурованих стін.

Час за північ. З лівого віконця крізь ґрати сочиться ніжний струмок місячного світла. Горожани-заручники групами розмістилися під арками і по кутках. Вони лежать або сидять, з похиленими головами, в обіймах тяжких снів. Часом з уст їхніх виривається стогін або вигук одчаю.

Безмовність. Нерухомість. Чується гуркіт канонади. Альберт в задумі стоїть під аркою. Місяць голубить його лице.

Рішар (*прокидається*). Ти не спиш, Альберте?

Альберт. Я слухаю канонаду.

Рішар (*підходить до нього*). Мені здається, що вона з кожним днем наближається.

Альберт. Я гадаю, що зараз вони борються на підступах до нашого міста.

Рішар (*з радістю*). То, може, ранком буде місто вільним?

Альберт. О, якби-то! З того часу, як почали бухати гармати, моє серце б'ється разом з ними. А коли канонада переривається, в мене холоде кров.

Рішар. Ти розумівш, з яким дужим натиском наступають наші: в ту ніч, коли загинув король Завойовник, фронт був од нашого міста за шістдесят кілометрів!

Альберт. Виходить, що вони посуваються щодоби на двадцять кілометрів.

Рішар. Коли наступ буде йти таким же темпом і далі, то через місяць — подумай, Альберте, — наша отчизна буде зовсім вільною!

Альберт. Щасливі ті, що доживуть до того часу!

Рішар. А ти, Альберте? Ти навіть зараз мусиш бути гордим і щасливим! Чуєш гуркіт гармат? Це ти перемагаєш ворогів наших! Ти визволяєш народ від ярма чужинців!

Альберт. Ах, Рішаре! Ти забуваєш, що кінчається третя доба, як ми посаджені в цей жахливий льох, і ранком мені доведеться ціною життя визволити... не народ, а цих горожан, що сидять тут і проклинають мене.

Рішар. Я не вірю в твій загин. Але як би там не було, пам'ятай, Альберте, що ти підеш на це тільки тоді, коли не буде іншого виходу, [цеб]т[о] коли нас поведуть на шибеницю і ні в кого не буде жодних надій на життя.

Альберт. Хай буде так! Хоч я волів би бути повішеним три дні назад, аби тільки не бачити й не чути того, що тут було.

Рішар. Ти весь час дуже нервуєшся, Альберте.

Альберт. А я дивуюсь, що за цей час ще не розбив собі голови об ці мури або не передувив, як хробаків, цих «горожан», що перед жахом кари забули і честь, і сором, і все, чим людина відрізняється від бидла! О Рішаре, які безодні розкриваються в моїй душі, коли я дивлюся на цих заручників і думаю, що це ж, може, те, що називається нацією, за що ми боремося, гинемо...

Рішар. А хіба ти раніше не помічав цього? Хіба тобі не доводилося бачити, як наші горожанки запобігали ласки в завойовників, як радо йшли до них на послуги і забували про свою націю і про свою гідність? Але ж не ціла нація складається з таких поганців? І тут не всі ж поводяться так ганебно?

Альберт. За дуже малим винятком, Рішаре. Я тільки тоді й відпочиваю, коли вони мовчать, переможені сном. От як зараз. За їхніми прокльонами навіть гармат не чути.

Рішар. А що буде з ними ранком, якщо комендант об'явить... суворий присуд?

Альберт. До речі, ти нагадав про присуд... Рішаре, ти кращий друг мій, і я хочу дати тобі одне доручення.

Рішар. Кажі.

Альберт. Коли ранком я загину, то передай моїй нареченій, панні Кароліні, оцей перстень... *(Знімає з руки перстень і подає Рішарові)*. Перекажи їй, що я помер без нарікань на долю, а їй бажаю *(голос його тремтить)* бути вільною і мужньою горожанкою... і любов до мене не заливати марними сльозами, а палити в боротьбі за великий ідеал визволення...

Рішар. Альберте...

Альберт. Стривай, Рішаре, ще не все. Коли ж я лишуся жи-

вим, то перстень цей лиші на пам'ять про те, що ми разом боремося за визволення нашого народу.

Рішар. Дякую, друже мій, і не забуду жодного з твоїх слів!

Тиснуть один одному руки.

Адріан (*підводиться*). Будівничий Альберте, ви й в цю ніч не хочете відпочити? І ви, Рішаре?

Рішар. Ні, я був заснув, а це прокинувся і розмовляю з Альбертом.

Альберт. А ви, пане Адріане, і сьогодні будете зустрічати сонце з таким же ясним і величним спокоєм, як завжди?

Адріан. Так, пане Альберте, бо в потоці часу цей день нічим не відрізняється від інших днів.

Альберт. А в потоці нашого життя він може бути останнім.

Адріан. Моє життя тече в безмежності, і тільки в ній його початок і кінець. А те, що діється тут,— лише один момент переходовий.

Рішар. Ви — мудрий, Адріане, але дуже далекий від людського життя, і тому таким холодом віє од ваших слів.

Адріан. На верховинах завжди холод і мало таких істот, що виносять його.

Альберт. Я не хотів би бути на ваших верховинах навіть в такий момент, як зараз. Щиро кажу, Адріане, не хотів би! Бо ви не живете: потік життя проходить крізь вас, а ви лише дивитеся на нього вашим філософічним зором. Я розумію, чому для вас і смерть нічого не важить; ви зараз мертвий, і вам нічого губити на шибениці.

Адріан. Будівничий Альберте, ваше покликання — будувати на землі і для земних мешканців, а я бачу всесвіт і будую для нього.

Альберт. А що ви будете?

Адріан. Себе самого.

Альберт. А до других вам немає діла?

Адріан. Вони для мене така ж натура, як і все інше в цілому всесвіті.

Рішар. Можна подумати, пане Адріане, що ви не любите людей. Але мені відомо, що це тільки ваша філософія, а в житті ви дуже добрий і ласкавий.

Адріан. До людей в такій же мірі, як і до інших істот, і до рослин, і до далеких зір.

Альберт. Для людського життя цього дуже мало.

Адріан. Або дуже багато.

Раптом розтинається крик Дорини: «Я не хочу! Не хочу на шибеницю! Рятуйте мене! Рятуйте!»

Горожани (*прокидаються*). Що таке? На шибеницю?
— Де? Кого на шибеницю?

(Один за одним підводяться вони на ноги і з жахом починають метушитися).

— Ведуть на шибеницю!
— Горожани! Горожани!
— Де Рішар? Рішаре!

Рішар. Горожани, заспокойтеся: то Дорина крізь сон заголосила і побудила вас.

Метушіння поволі припиняється.

Конрад. А я вже думав, що капут!

Томас. Дорино, що з вами?

Дорина. О боже, я на смерть перелякалася: мені здалося, немов кати вели мене на шибеницю, а я відбивалася від них!

Конрад. Поганий сон!

Артур. Дуже поганий, пане Конраде!

Конрад. Хоч мені не віриться, щоби нас усіх на смерть покарали: кого-небудь помилують!

Артур. Ну, кому-кому, а вам напевне доведеться попроситися з вашими заводами!

Конрад. Чому ти так думаєш?

Артур. Тому, що ви найвидатніший горожанин, а саме таких і будуть карати.

Конрад. А на мій погляд, кара мусить бути таким, як ти, бо вам кожний король ненавидний.

Артур. Так, ми ненавидимо королів-завойовників і боремося з ними, а ви, пане Конраде, користуєтеся нашими перемогами і набиваєте ваші кишені чужим золотом!

Конрад. А вам би то однаково, який народ переможе: чи свій, чи чужий?

Артур. Ми — м'ясо для гармат, і чужий пан нам такий же ненавидний, як і кожний інший.

Конрад. Тут мова йде не про окремих людей, а про цілий народ, про націю!

Артур. Го-го, пане Конраде, і народ, і нація давно сидять у вас в череві! Тому-то воно таке велике! (*Регочеться*).

Конрад. Нахабник!

Томас. Горожани, чи не сором вам в такий час дорікати один одному? Хіба ми не рівні в цьому льосі?

Рішар. І хіба не однаковий присуд об'явить нам ранком комендант?

Томас. Будемо в тиші і покорі молити бога, щоби він визволив нас!

Дорина. Так, так: будемо молитися!

Горожани. На бога тільки і надія наша.

— Боже, помилуй нас!

— Порятуй нас!
— Боже! Боже!

Тиша. Горожани, переважно жінки, ніби застигають в молитовних благаннях. Оскар і Люція, що весь час сиділи в обіймах на мурованому виступі, окремо від інших, тепер ніби прокидаються від забуття.

Люція. Оскаре, ти спиш?

Оскар. Ні.

Люція. І цілу ніч не спав?

Оскар. Не пам'ятаю: я був немовби в забутті.

Люція. І я немов крізь сон і галас, і молитви чула.

Оскар. Але тепер вони мовчать.

Люція. Ах, я така рада, коли вони мовчать!

Оскар. І я: тільки тоді й можна забути, де ми.

Люція. Якби ми тут самі сиділи, то ці три ночі і три дні були б найщасливіші в нашому житті! Адже так, любий?

Оскар. Так, кохана, бо любов найдужчою буває в той момент, коли над нею смерть заносить меч свій.

Люція. Ти гадаєш, що ми загинемо?

Оскар. О Люціє! Мій мозок заливає кров, коли подумаю, що може бути з нами ранком!

Люція. Тебе жахає смерть?

Оскар. Ні, не смерть, а сама кара: шибениця, мотузка, кат... і все, що буде там. Я не в силі подумати, що і тебе поведуть разом з іншими... що катові руки будуть торкатися до твого тіла... може, навіть з цинічним глумом...

Люція. Мовчи, Оскаре! Мовчи!

Оскар. Ах, Люціє, навіщо стався той проклятий злочин! Ми були б щасливі і під чужим королем.

Люція. Що мені до королів і до народів? Аби ти був зі мною!

Оскар. І мені так само!

Люція. Коханий мій...

Оскар. Життя мов...

Тиша. Канонада. Розвидняється.

Через деякий час гримить засув, одчиняються двері, і з'являється старший над вартою з тюремними дозорчими. Дозорчі липаються коло дверей, а старший над вартою виходить на середину і будить заручників.

Старший над вартою (*дужим голосом*). Горожани! Заручники! Прокиньтесь! Я повинен об'явити вам наказ коменданта!

Горожани прокидаються, гуртуються коло старшого над вартою.

Горожани (*більше пошепки, ніж голосом*). Га? Куди?

— Що? Наказ від коменданта?

— Як? На волю?

— На шибеницю?

— Горожани, піднімайтесь!

— Наказ! Наказ!

— Боже! Рятуй нас!

Старший над вартою. Горожани! Сьогодні ранком буде три доби, як ви під заставою. Комендант наказав оголосити в місті і переказати вам, що коли убійник короля Завойовника до дванадцяти годин дня не буде виданий, то заручники, що сидять тут, всі без виключення, будуть покарані на смерть. Затямте ж, горожани, до дванадцятої години дня! *(Виходить в супроводі дозорчик).*

Заручники на один момент ніби кам'яніють перед жахливим привидом кари, а потім вибухають бурею одчаю і прокльонів.

Комендант. До дванадцяти годин... Ну, що ж, можна почекати!

Горожани. Загинемо! Загинемо!

— На шибеницю поведуть! На шибеницю!

— О, люті вороги!

— За що? За що кара така?

— Катюги! Катюги!

Артур. Ми виконували їхні накази! Ми робили на них! Чого вони ще хочуть?

Конрад. Ми шанували короля Завойовника!

Томас. Ми ніколи не виходили з покоря.

Горожани. Ми б самі задушили того, хто забив короля Завойовника.

— О, клятий душогуб!

— Де він? Ми за нього гинемо!

— Він повинен сам себе видати!

— Негідник! Поганець!

Гетера. Ні, то ви поганці! А він — герой!

Горожани. Що?

— Що вона каже?

Гетера. Я кажу, що короля Завойовника міг убити тільки герой, а не поганець!

Горожани *(кидаються до неї з погрозами)*. А-а! Он воно що?

— А ти? Що ти таке?

— Повія! Погань! Наволоч!

— Ти, мабуть, знаєш його?

— Він твій коханець?

— Кажі! Кажі!

Гетера. Я не знаю його! А якби й знала, то нізачо не видала б таким жахлякам, як ви!

Горожани. Он як!

— От через кого ми гинемо!

— Задушть її, паскудницю!

Дорина. Ах ти, перелюбко погана! То через тебе мої діти

сиротами лишилися! Через тебе мене на шибеницю поведуть! (*Лютю накидається на гетеру*).

Гетера (*одбивається*). Геть, навіжена!

Артур, Рішар і комедіант (*розводять їх*). Що ви робите?

— Опам'ятайтесь!

Комедіант (*до гетери*). З такими речами, голубонько, і до дванадцяти годин не доживеш!

Рішар (*з обуренням*). Горожани! Мені соромно за вас! Ви зовсім втратили людську гідність! Що ви робите? Чого галас зняли? Що комендант загрожує нам шибеницею? На те він лютий ворог наш! Та ще далеко до дванадцяти годин! Ви чуєте, як бухають гармати? То йдуть наші визволителі! Ще не відомо, що буде ранком. Будьте ж горожанами! Де ваша мужність? Де ваша честь? Сором ваш де?

Артур. Який тут сором, коли люди не хочуть гинути нізащо!

Кюпрад. Ми не хочемо ціною свого життя оплачувати чужий злочин!

Оскар. Коли убійник короля Завойовника герой, то він не повинен ховатися за нами! Він мусить сам себе видати!

Горожани. Який він герой? Він душогуб!

— Злочинець!

— Поганець!

Артур. Я ненавиджу королів і кожному з них радо пустив би кулю в голову! Тоді хай би вели мене хоч на десять шибениць! Або хоч би мені був відомий той стрілець, що полював на короля Завойовника, ну то я помовчав би за нього на шибениці. А за що тепер я буду висіти? За те, що нічого не відаю! От в чім жах!

Горожани. Чого ми будемо каратися за ціле місто?

— Чому інших горожан не посадили в льох?

— Коли карати, то всіх!

— Хай ціле місто перевішають!

Комедіант. Мотуззя не вистачить!

Адріан. Горожани! Доля поставила нас на межі земного життя: через кілька годин ми, може, будемо по той бік його. Навіщо ж отруювати цей величний момент заздрістю, ненавистю, даремними жаданнями? Доля людей, як і всього живого, однакова: пізніш або раніш все переходить межу земного існування і тоне в потоках вічності. З нами це станеться, мабуть, сьогодні; з тими, що лишилися на волі,— в якій-небудь інший день. Ми підемо на шибеницю, а кому відомо, що судилося іншим? Не будемо, горожани, нарікати на долю: кожному випадає свій шлях, а кінець — для всіх один. Хай же ті, кому судилося ще жити, кінчать рахунок з нашими ворогами. Перед нами вже розкрилися ворота вічності. Ми мусимо почувати себе вільними від земних бажань і з ясним спокоєм дивитися на все,

що діється навколо нас. Горожани, коли ви вірите в бога, то молитесь, щоби він приготував душі ваші до іншого буття.

Т о м а с. Будемо молитися, горожани! Адріан мудре радить: навіщо тепер каламутить душу гнівом і прокльонами?

Л ю ц і я. Я буду молитися!

Д о р и н а. Моліться, горожани! Моліться! Може, бог чудом визволить нас! (*Падає на коліна*). Боже! Ти бачиш, що ми гинемо! І діти наші гинуть! А ми ж не винні! Боже! Боже! Помилуй нас і дітей наших.

Багато інших горожан також падають на коліна і молитовно простягають руки.

Г о р о ж а н и. Будемо молитися!

— Будемо покутувати гріхи наші!

— Може, станеться чудо!

— Боже наш! Боже наш!

— Помилуй нас! Помилуй!

В цей час Артур підходить до Альберта.

А р т у р. Пане будівничий! Ну що робити в такому становищі? В бога я не вірю, а молота немає в руках!

А л ь б е р т. Чекати, Артуре.

А р т у р. Чекати — не робити!

А л ь б е р т. Коли ми були на волі, то робили, а тепер інші йдуть за нами: ви чуєте, як наближається канонада?

А р т у р. Та що з того?

А л ь б е р т. Може, сьогодні наше місто буде визволене від ворогів.

А р т у р. А ми все-таки загинемо.

А л ь б е р т. Горожанин не повинен думати про себе в той час, коли гине цілий народ і його культура!

А р т у р. Ех, пане будівничий, і ви туди ж: народ, культура! А що мені з вашого народу і культури, коли я ціле життя повинен бухати молотом і бути напівголодним рабом? Будувати палаци і жити в льоху! Бачити вашу культуру і ходити в темряві!

А л ь б е р т. То виходить, що таким, як ви, однаково: чи бути незалежним народом, чи жити в ярмі чужинців?

А р т у р. Ні, не однаково: завойовників я ненавиджу не менш, ніж ви, і розумію, що від них треба визволитися.

А л ь б е р т. Так в чім же річ?

А р т у р. А в тім, що для мене цього дуже мало! Народ визволяється не тоді, коли перемагає чужинців.

А л ь б е р т. А коли ж?

А р т у р. Тоді, пане Альберте, коли він сам робиться паном всього свого життя!

А л ь б е р т. Я згоден з вами, Артуре, і тому-то моє серце так радісно б'ється під цей гуркіт канонади.

Артур. А я гадаю, що після перемоги над завойовниками народ віки ще може бути рабом.

Альберт. Ні, ні, Артуре!

Відчиняються двері, і входять Габрієль і Марк в супроводі дозорчих. Руки їх заковано в ланцюги. Дозорчі зараз же виходять, і двері замикаються.

Габрієль. Привіт вам, горожани!

Оскар (*кидається до приведених і цілується з ними*). Габрієле! Марку!

Горожани (*обступають їх*). Що це значить?

— Нові заручники?

— За віщо їх?

— Та замовчіть!

— Нехай самі розкажуть!

Рішар. Габрієле! Що робиться на волі? Ми тут нічого не відаєм.

Горожани. Чи цілі наші дома?

— Наші жінки і діти?

— Чи думають про нас?

— Кажіть-бо! Кажіть!

Габрієль. Горожани! Я не можу дивитися на вас без сліз: за три доби ви помарніли, немов за тридцять років!

Горожани. Ми сидимо на сухарях та на воді!

— Ми лежимо на голому камені!

— Нас мучать! Мучать!

Альберт. Габрієле, не муч же нас чеканням!

Горожани. Кажіть: що робиться на волі?

— Кажіть же!

Габрієль. О горожани! Великі діла творяться зараз в нашій отчизні! До вас доноситься канонада: то наше військо гонить чужинців! Після того як не стало короля Завойовника, вороги зараз же почали відступати. З нашого міста вже вивезено лазарети і все військове майно. Лишилася сама варта, а військо б'ється за містом. Горожани, я дам голову відрубати, коли сьогодні над нами не буде маяти наш національний прапор!

Горожани (*з великим захватом*). Гура! Гура!

— Слава нашим воякам!

— Слава нашим визволителям!

Марк. Ще рано радіти, горожани! Зараз під містом іде рішучий бій і невідомо, як він скінчиться. А ви бачите ланцюги на наших руках? О, якби ви подивилися, що тепер робиться в нашому місті!

Горожани. Що, що?

— Чужинці грабують наші дома?

— Насилують наших жінок?

— Кажіть! Кажіть нам про все!

Габрієль. Нехай Марк розкаже вам! Я не хочу бути лихим вісником в такий великий день.

Р і ш а р. Що таке, Марку?

М а р к. Велике лихо, горожани! Три доби, і вдень і вночі, ходять чужі солдати по наших домах і чинять насильство: грабують, палять, мучать! За найменший опір забивають на смерть! Все перекинули догори дном! В цілому місті немає родини, де б бузувіри не оганьбили матір, або сестру, або не побили кого-небудь з чоловіків! Я з Габрієлем ходив до коменданта міста жалітися на це нечуване розбишачтво, і комендант, як бачите, наказав закувати нас в ланцюги і покарати разом з вами лютою смертю. От що діється зараз в місті! От як мстяться вороги за короля Завойовника!

Серед горожан вибух одчаю і лютої галас, прокльони, стогін, закинуті назад голови, заломлені руки, загиснуті кулаки. Над загальним шумом вириваються окремі голоси: «О горе, горе! Кати! Душогуби! Собаки люті! О прокляття, прокляття!»

Г а б р і є л ь. Горожани! Горожани! Велике наше горе, та ще більша радість. Ви забули, що сьогодні наше місто буде вільним! Перемога буде за нами!

Г о р о ж а н и (*з обуренням*). Що з того?

- Нам не бачити волі!
- Ми загинемо, як собаки!
- Діма наші!
- Родини наші!
- Навіщо мертвим перемога?
- Чому не одшукали злочинця?
- Чому не врятували нас?

Г а б р і є л ь. Що ви кажете, горожани? Опам'ятайтеся! Ті, що лишилися на волі, дивляться на вас, як на героїв і мучеників! Нікому і в голову не приходить видавати або шукати того, хто забив нашого найлютішого ворога — короля Завойовника!

Тепер обурення і одчай заручників підносяться до найвищого ступеня. Серед них є такі, що роздирають на собі убрання і ранять лице.

Г о р о ж а н и. Он як! Вони навіть не рятували нас!

- Вони самі засудили нас на смерть!
- Вони думають тільки про себе!
- О, будьте ви прокляті з вашим душогубом!
- Горе! Горе нам, засудженим на смерть!
- Прокляття! Прокляття!

В цей момент Альберт кидається на середину і несамовито кричить: «Горожани! Горожани!»

Тиша. Напружене чекання. І, як громовий удар, падають слова його далі.

А л ь б е р т. Я не можу далі мовчати! (*Дужим рухом розриває на грудях одяг*). От перед вами моя душа: ганьбіть її, топчіть ногами, закидайте вашим брудом! Помститься на ній за себе і за дітей ваших!

Бо то ж я, горожани, я убив короля Завойовника! Я накликав гнів ворожий на вас і на дома ваші!

Остовпіння. Безмовність.

Чого ж дивитесь? Задушть же мене! Я не буду боронитися! А вашим милосердям я гидую!

Горожани (*тихо*). Не може бути!

— Що він каже!

— Він божевільний!

Габрієль (*з захватом кидається до Альберта*). Альберте! Ти правду кажеш?

Альберт. Так, Габрієле! Я можу доказати це, як безперечний факт.

Габрієль. О, коли так, то хай і мене карають разом з тобою! От тобі моя рука на смерть і на життя.

Альберт (*стискує руку Габрієля*). Дякую, вірний друже! Але за вчинок свій я буду сам відповідати.

Горожани. То це правда?

— Будівничий Альберт убив короля Завойовника!

(*Обступають його з всіх боків*).

— То це через тебе ми сидимо тут?

— Через тебе гине ціле місто?

Альберт (*з гордим викликом*). Так, горожани, через мене!

Горожани (*з обуренням і погрозами*). Чого ж ти мовчав досі?

— Хіба ти не бачив, що робили з нами?

— Чи ти хочеш, щоб і нас катували разом з тобою?

— Ти хочеш і нас погубити?

— Негіднику! Душогубе!

Рішар. Горожани! Ви самі не розумієте, що кажете! За віщо ви ганьбите будівничого Альберта? За те, що він поборов короля Завойовника і одкрив нашим військам шлях до перемоги? Чи за те, що по цей час не подарував своєї голови комендантові?

Горожани (*з дужчим обуренням*). За те, що ми мучимося через нього!

— Що гинуть наші жінки і діти!

— Що ховається за нашими спинами!

Рішар. Тихо! Тихо, горожани! Я мушу засвідчити перед вами, що будівничий Альберт хотів видати себе комендантові ще в той день, коли ми були в комендатурі. Але я вмовив його не робити цього до того часу, коли не буде жодних надій на наш порятунок. Тепер він сам передав у ваші руки своє життя. За віщо ж ви ображаєте його? Чого ви ще хочете від нього?

Габрієль. Сором! Сором, горожани!

Конрад. Я не розумію: про що тут балакають? Пан Альберт визнав себе злочинцем, і для нас цього цілком досить! Тепер ми мо-

жемо лише запропонувати йому зараз же передати себе в руки коменданта. А нас, як людей неповинних, мусять випустити на волю. От і все! Адже так, горожани?

Горожани. Так! Так! Цілком вірно!

— Зараз же до коменданта його!

Комедіант (*до гетери*). От люди! Не дадуть комендантові і виспатися.

Гетера. О, як я ненавиджу їх!

Конрад. Пане Альберте, а тепер ви мусите дати відповідь на нашу пропозицію.

Артур. Стривайте, пане Конраде! Чого це ви розпоряджаєтеся чужим життям?

Конрад. Я кажу від імені більшості! Чи так, горожани?

Горожани. Так! Так! Нехай тепер каже будівничий!

— Хай зараз же видасть себе!

Альберт. Горожани! Я не думаю вимагати від вас офіри: за смерть короля Завойовника буду відповідати я, і тільки я. Але видам себе комендантові лише тоді, коли це буде необхідним для вашого життя. А коли ви хочете визволитися зараз, то робіть це самі.

Горожани з лютим галасом і затиснутими кулаками кидаються на Альберта.

Він стоїть серед них блідий і перухомий, з блиском погорди в очах.

Горожани. Годі! Годі чекати!

— Ми не хочемо гинути за чужий злочин!

— Нас щогодини можуть перебити!

— Ми самі видамо його!

— Ми зараз видамо! Зараз! Зараз!

— Кличте дозорчих!

— Стукайте в двері!

Натовпом кидаються до дверей. Але саме в цей час в місті розтинається дужий, переможний спів солдатів.

Рішар. Горожани, зупиніться! Зупиніться!

Габрієль. Це пісня наших солдатів! Перемога, горожани! Перемога!

Артур, Марк, Рішар і ще кілька горожан. Гура!

Гура!

— Перемога! Перемога!

— Наше військо в місті!

Натовп нерішуче зупиняється коло дверей і дослухається. Переможний спів лунає ще з більшою силою. Раптом — дужий грукіт в двері: чути, як одбивають замок. Горожани з жахом кидаються від дверей і застигають в моторошному чеканні.

Горожани (*півшепотом*). Що це?

— Їх там багато!

— Боже, помилуй нас!

Розчиняються навстіж двері, і в них з'являється Кароліна, за нею — кілька своїх солдатів.

Кароліна. Горожани! На волю! На волю!
Солдати. Перемога, горожани!
— Наша перемога!

Горожани з надзвичайним ентузіазмом кидаються до Кароліни і солдатів, з радісними вигуками і словами обіймають їх, цілують і разом з ними виходять з льоху.

Горожани. Гура! Гура!
— Ми вільні! Вільні!
— Слава воякам!
— Слава переможцям!
— Слава! Слава!

В льоху лишаються тільки Адріан, Альберт і Кароліна.

Альберт (*кидається до Кароліни*). Кароліно!
Кароліна. Альберте!

Гаряче обіймаються.

Адріан (*іде до дверей*). Будівничий Альберте, поздоровляю вас з перемогою і визволенням! І вас, панно Кароліно!

Кароліна. І я вітаю вас, пане Адріане!

Альберт (*дуже радісний*). О ні, не нас, а цілий народ треба вітати в цей день! Цілий народ визволяється, пане Адріане!

Адріан. Від чого?

Альберт. Як від чого? Від поневолення ворожого!

Адріан. Для народу цього ще дуже мало, щоби бути вільним.

Альберт. Після цього він переможе і всякий інший гніт над собою!

Адріан. І навіть тоді він ще не буде вільним.

Альберт. Ну, то коли ж?

Адріан. Народ може бути вільним лише тоді, коли він визволиться від себе самого. Бажаю вам нових перемог, будівничий Альберте! (*Виходить*).

Кароліна. Я не розумію його.

Альберт. І я, та зараз не до того! Кароліно, ти — як світлий привид! Як ангел-визволитель! (*Палко цілує її*).

Кароліна. Альберте! Герою мій!

Альберт. Як ти попала сюди? Хто дав тобі солдатів?

Кароліна. Я серед ночі потай лишила місто і добулася в табір наших. Там розказала і про заручників, і про все інше, що бачила і чула. Молила зараз же йти в наступ... А ранком разом з військом вступила в місто і зараз же до в'язниці...

Альберт (*з захоптом*). О Кароліно! З тобою і смерть буде перемогою і щастям!

Кароліна (з таким же захватом). О мій Альберте! Ти — визволитель народу! Як героя народного будуть вітати тебе горожани!

Альберт. Не кажи мені про горожан, Кароліно! Ти бачила, як кинулися вони на волю? Що їм тепер до мене! Я ніколи не забуду того, що пережив з ними в цьому льоху.

Кароліна. Що, любий?

Альберт. Потім, Кароліно, потім! А тепер ходімо вітати переможців!

Кароліна. Ходімо, Альберте!

Виходять. Чути, як в місто з переможною музикою входить військо і як горожани радісними вигуками вітають своїх визволителів.

Покинутий льох пронизується червоним ранковим промінням.

АКТ ТРЕТІЙ

ДІЙОВИЙ ПЕРСОНАЛ:

Альберт.

Кароліна — його жінка.

Адріан.

Рішар.

Конрад.

Артур.

Жінка робітника.

Старший пид національною охороною.

Національна охорона.

Робітники-будівничі.

Обстановка: широкий міський майдан. Серед нього під керівництвом Альберта будується палац в пам'ять національного визволення. Надвечірній час. Недобудований палац в червоних західних проміннях. З середини його доноситься тихий, сумовитий спів робітників. На передньому фасаді Артур і ще кілька робітників обтесують каміння.

1-й робітник. Ой, натомився ж я сьогодні!

2-й робітник. Я теж ні рук, ні ніг не почуваю.

3-й робітник. Нічого, товариші, завтра День національного визволення...

Артур. То, думавш, і тебе визволять від чого-небудь?

3-й робітник. Чи визволять, чи ні, а робити не будемо.

1-й робітник. Ну що ж, полежиш день, а потім знов той самий молот.

2-й робітник. І той же самий голод!

Артур. Виходить, що день нашого визволення ще не настав. Адже так, товариші?

1-й робітник. Певна річ!

3-й робітник. Така, мабуть, доля наша.

Артур. Ні, не доля наша, а ми самі такі: від рабів народилися, рабами живемо і визволить себе не можемо.

1-й робітник. Це ж саме каже і наш будівничий!

2-й робітник. Так, пан Альберт не раз казав, що ми самі себе мусимо визволяти від експлуататорів.

Артур (*з сарказмом*). Ну що ж: він казав, ти слухав, і на тому кінець?

3-й робітник. А що ж далі?

Артур. А далі... (*З суворим підкресленням*). Приходить завтра на великий майдан, де пам'ятник Перемоги: там під час національних одшрав побачиш, що буде далі.

Голос із середини будівлі: «Артуре! Давай сюди молота!»

Зараз! (*Виходить*).

1-й робітник. Про що це натякав Артур?

2-й робітник. Чи не надумали вони чого-небудь з будівничим Альбертом?

1-й робітник. О, в нашого будівничого гаряча голова, і він часто радиться з Артуром!

3-й робітник. Вони потоваришували з того часу, як разом побували під заставою.

1-й робітник. А ви помітили, що наш будівничий зовсім змінився з того часу, як убив короля Завойовника?

2-й робітник. О так: до того він був веселий, молодий, рожевий, а зараз ніби помарнів і став задумливим та мовчазним.

3-й робітник. Кажуть, що ним уряд незадоволений і нібито хочуть його під арешт посадити.

1-й робітник. Що незадоволений — то це може бути, а що під арешт — то цьому я нізащо не повірю!

2-й робітник. Цього не може бути! Будівничий Альберт — герой! Його ім'я золотими літерами пишеться на прапорах в День національного визволення! Який же може бути арешт?

3-й робітник. Та мені самому не віриться.

1-й робітник. Нехай тільки поспробують: каменярі за нього кожному в'язи скрутять!

2-й робітник. Не тільки каменярі: за нього весь народ...

3-й робітник. Тихо! Ось він іде...

З будови виходить Альберт. Тихою ходою підходить до великого каменя, що лежить подалі, і в задумі сідає на нього.

Альберт. Роберте, покличете мені десяцького.

3-й робітник. Зараз, пане будівничий! (*Виходить*).

Тим часом до Альберта підходить жінка робітника.

Жінка. Добрий вечір, пане будівничий!

Альберт. Добрий вечір.

Жінка. Я — жінка Лукіянова... Того каменяра, що обірвався з муру і мало не на смерть розбився об камінь...

Альберт. Пам'ятаю: це було тиждень назад. Він ще не вуду-жав?

Жінка (з сльозами). Ні, пане будівничий, мабуть, йому навіки бути калікою: і ноги поламано, і голову побито... Ох, що ж мені робити з дітками маленькими...

Альберт. Вам допомогу дають?

Жінка. Дають, та що то за допомога: її на самі ліки не виста-чить. А ще ж їсти-пити...

Альберт. В такому разі я буду просити, щоби вам видавали в потрібній мірі. А тим часом передайте Лукіянові мій привіт і от цей гаманець. (Подас свій гаман).

Жінка. Дякую, пане будівничий! Тільки на вас і надія наша! Нехай вам бог...

Альберт. Добре! Не турбуйтеся! Все буде гаразд!

Жінка виходить. Мимо будови проходить Адріан.

Альберт. Добрий вечір, пане Адріане!

Адріан (підходить до Альберта). Привіт вам, будівничий Альберте!

Альберт. Куди ваша путь?

Адріан. На захід, до високих дубів: під вечоровий гомін їх душа визволяється від земних турбот і підноситься до космічних роздумів... А як ваша будова?

Альберт. Як бачите: до половини готова.

Адріан. А як вона буде називатися?

Альберт. Палац в пам'ять національного визволення.

Адріан. Так: народ повинен пам'ятати кожний день своїх перемоги і визволень.

Альберт. Навіщо? Щоб не забути, скільки разів він був обду-рений?

Адріан. Щоби коли-небудь побачити, що кожна перемога му-сить бути переможеною і з кожного визволення доводиться визволя-тися.

Альберт. І так во віки віків?

Адріан. І так до того часу, коли народ сам себе переможе і сам від себе визволиться.

Альберт. Пане Адріане, я в другий раз чую од вас це і не розумію, що то значить?

Адріан. Народ може бути вільним лише тоді, коли він пере-може в собі саме те, що робить кожного з нас рабом природи і житте-вих обставин: свій долюдський образ.

А л ь б е р т. Така перемога неможлива: людина не може визволитися від свого натурального походження і всього того, що надається їй законом природи.

А д р і а н. Кому відомі межі можливого в людстві? А коли зараз таке визволення є неможливим в повній мірі, то наближатися до нього по мірі наших сил ми можемо і мусимо.

А л ь б е р т. Ні, я нізащо не казав би цього народів! Навіть тоді, коли сам би думав так!

А д р і а н. Чому?

А л ь б е р т. Тому, що народ повинен вірити в абсолютність перемоги, коли він бореться за своє визволення. Тільки ця віра може надати йому сили і робить його героєм.

А д р і а н. Так, ця віра в конечність боротьби і перемоги приводить до героїчних подій як окремих людей, так і цілі народи. І багато людей загинуло тільки через те, що не вірили разом з народом в його мрію. Дуже багато, будівничий Альберте!

А л ь б е р т. І хіба не правий був народ, коли губив таких маловірів? Таким чином він зарятовує себе самого від невіри і довічного поневолення!

А д р і а н. А хіба винні були і ті маловіри, коли вони бачили більш за народ і ні перед ким не лукавили своїм розумом?

З'являється десятицький.

Д е с я ц ь к и й. Ви кликали мене, пане будівничий?

А л ь б е р т. Потім поговоримо, а зараз можете йти.

Десяцький виходить.

Як тяжко жити, Адріане, під вагою нерозгаданих питань! А вони мучать мене з того часу, як я побував під заставою і віч-на-віч побачив людей в боротьбі за життя.

А д р і а н. Я можу порадити вам чудові ліки: ходіть щовечора, коли заходить сонце, до високих дубів і обвітайте вашу гарячу душу їхнім тихим гомоном.

А л ь б е р т (*з лагідною усмішкою*). Дякую, та мені ці ліки, мабуть, не допоможуть.

А д р і а н. А кращих я не відаю! Щиро бажаю вам визволення, будівничий Альберте!

А л ь б е р т. І вам бажаю всього доброго, мудрий Адріане!

Адріан виходить. Альберт іде до каменярів. Назустріч йому біжить десятицький.

Д е с я ц ь к и й. Пане будівничий, нещастя: на задньому мурі обвалився камінь і розбив голову Давидові!

А л ь б е р т. Зараз же послати за лікарем.

Д е с я ц ь к и й. Навіщо?

А л ь б е р т. Як? Хіба... на смерть?

Д е с я ц ь к и й. На смерть, пане будівничий.

Альберт. Бідний Давид!

Десяцький. Двадцять п'ять років був каменярем. Найстарший між нами.

Альберт. І така нагорода. *(Задумується)*.

Десяцький. Що ж з ним робити тепер?

Альберт. Одвезіть його додому і перекажіть родині, що я беру на себе клопіт про похорон і забезпечення сиріт.

Десяцький. Добре! *(Виходить)*.

Альберт повертається і в задумі йде назад. В цей час до нього приходить Кароліна.

Кароліна. Пробач, Альберте, якщо заважаю тобі в роботі...

Альберт. Кароліно! *(Любовно бере її за руки)*. Моя дружинонько! Ти не дочекалася мене сьогодні?

Кароліна. Ах, любий, я не розумію, що діється в моїй душі.

Альберт. Що таке, кохана?

Кароліна. Такий сум наліг на мене, така туга за тобою і жах перед невідомим, що я була не в силі лишатися сама!

Альберт. Чого ж ти так бентежишся, моє серденько?

Кароліна. Сама того не відаю, коханий! З того часу, як ти почав будову цю, мені здається, що над нами висить нещастя. І я з тугою і страхом щовечора чекаю тебе додому. А сьогодні навіть не мала сили діждатися...

Альберт *(задумано)*. Цей палац дійсно будується під нещасливим знаком: допіру каменем розбило голову Давидові... І це вже п'ятий нещасливий випадок на цій будові!

Кароліна. Я пам'ятаю Давида. Сердешний дідусь! Забіжу сьогодні ж до його родини.

Альберт. Коли мені доповіли про його смерть, я мимоволі подумав, що це — фатальний символ: каменяр, що будував пам'ятник волі, розбив об нього ж голову. Подумай, Кароліно: чи не така доля всіх будівничих волі?

Кароліна. О Альберте! Ти кажеш те, що я сама думала. Може, тому і такий тягар на моїй душі, бо ти... теж будівничий волі і нового життя...

Альберт. Так: я ціле життя хотів би будувати пам'ятники волі і визволителям. Бо це той бог, на чий жертвник людність в найбільшій мірі офірувала і честь, і розум, і любов, і все, що є найкращого в людині. І хай цей бог — кара! Я радо кинуся в огонь і воду за кожним блиском її! А коли є такий фатальний закон, що будівничий волі мусить розбити череп об свій же твір, то я готовий і на це.

Кароліна. Альберте, не будемо думати про це! Подивися на цей палац: хіба він не буде величним пам'ятником твоєї перемози? А ти ж живий і сам його будуєш!

Альберт. Ах, цей палац! Ти пам'ятаєш, з яким захватом я малював його? І який радий був, коли уряд доручив мені будувати його! А тепер...

Кароліна. А що ж тепер? Адже він будується таким, як ти хотів його?

Альберт. Так, він будується таким... Подивися на ці колони і на портал: хіба не почувасться в них радість визволення?

Кароліна. О, я не раз задивлялася на них: вони підносяться в небо, як порив волі.

Альберт. І тому мені так боляче дивитися на них! Бо — ти розумієш — це ж глум, глум над народом, що ціною величезних офір переміг ворогів, а сам лишився в таких же злиднях, в такій же неволі і темряві, як і був раніш!

Кароліна. Та ти ж не винен в цьому!

Альберт. Ні, винен, як і ти, як і кожен інший горожанин!

Кароліна. А коли і так, то що ж робити? Кажі, я буду рада помагати! Моє життя належить тобі самому і твоїм великим замірам. Бери його, Альберте, кидай на твій жертвник, тільки не лишай мене без тебе, без твоїх болів і роздумів!

Альберт (*голосно*). Моя дружинонько! Суворий шлях судився будівничим нового життя. Та коли ти йдеш поруч, то терен колючий стелеться ніжним барвінком і муки обертаються в радість...

Кароліна. О будівничий мій! Забудь про те, що дух ясний твій засмутило! Дивися з вірою вперед і кидай долі гордий виклик: ти переможеш!

Альберт. Ти — моя віра... моя доля...

Підходить гурт робітників.

1-й робітник. Пане будівничий...

Кароліна. Я підю.

Альберт. Я через півгодини буду вдома.

Кароліна. Чекатиму. (*Виходить*).

Альберт. Ну, що там?

1-й робітник. Ми хочемо попередити вас, що коли в День національного визволення не випустять з в'язниці наших товаришів і не скоротять нам робочий день, то ми кинемо роботу!

Робітники. Зараз же кинемо!

— Нехай вона западеться!

— Годі дурити нас обіцянками!

2-й робітник. І платню треба побільшити, бо того, що ми виробимо тут, ледве чи вистачить на самий харч! А в нас малі діти: вони голі! А настануть холода, — не буде чим в печі запалити.

Робітники. Кругом обідралися!

— Нас визискують!

— Експлуатують!

Альберт (*іде всередину будови, робітники за ним*). Я не раз казав вам, що ви самі мусите боронити себе від експлуататорів. І боронити не самими погрозами...

Заходять за ріг будови.

1-й робітник *(на передньому фасаді)*. Воно-таки що-небудь станеться в День національного визволення!

2-й робітник. Що не станеться, то все гаразд, бо нам нічого губити.

3-й робітник. А я так гадаю, що коли будівничий Альберт візьметься за наше діло, то буде велика буча!

1-й робітник. О, та він завзятий!

2-й робітник. Що й казати!

Входять Конрад і Рішар.

Рішар *(до робітників)*. Будівничий Альберт тут?

1-й робітник. Тут.

Рішар. Покличте його сюди.

1-й робітник. Зараз. *(Виходить)*.

Конрад. Фу! Мені аж дух зайняло від такої їзди! І шофер ваш поганець: летить, як на пожежу!

Рішар. Коли мене дуже непокоїть що-небудь, то я не можу тихо їхати!

Конрад. А вас таки дуже непокоїть наша місія?

Рішар. Гадаю, що і вас не менш, бо ходить о долю такого горожанина, як будівничий Альберт!

Конрад. Коли казати щиро, то я бачу наперед, що з таким горожанином, як будівничий Альберт, ні до чого доброго ми не договоримося.

Рішар. Чому?

Конрад. А тому, що він бунтар по натурі і не може переміняти себе.

Рішар. Ні, він не бунтар, а фанатик волі і рівності.

Конрад. О, то це ще гірше!

Альберт підходить до горожан і вітається з ними.

Альберт. Привіт високоповажним горожанам!

Конрад. І вам привіт, шановний будівничий!

Рішар. Добрий вечір, Альберте! Пробач, коли не до часу...

Альберт. Нічого! Хочете подивитися на Палац в пам'ять національного визволення?

Рішар. Ні, це іншим разом! А зараз... уряд нам доручив попередити тебе...

Альберт. Про віщо?

Рішар. Про те...

Альберт. Ну?

Конрад. Кажіть, пане Рішаре! Кажіть!

Рішар. Про те, що ти будеш арештований, коли не залишиш своїх бунтарських ідей і не перестанеш баламутити ними народ.

Конрад. Так, так!

Альберт. Іншими словами: я буду арештований, коли казатиму

народові, що він поборов наших національних ворогів і лишився в ярмі своїх експлуаторів! Що він мусить боротися і з ними, як боровся з завойовниками-чужинцями, коли хоче визволитися з цього соціального рабства! Що він сам повинен бути господарем цього виробництва і всіх національних багатств, а не кушка його експлуаторів і їхніх прислужників! От цього я не повинен казати народові?

К о н р а д. І цього, і багато іншого!

А л ь б е р т. Рішаре, я тебе питаю! А з вами, пане Конраде, мені нема про що балакати.

Р і ш а р. Альберте, ти знаєш мій погляд на це. Я не ворог твоїм ідеям, але я вірю в закономірність народного життя і тому кажу, що час їх ще не настав.

К о н р а д. Певна річ, що через тисячу років і не те ще може бути!

А л ь б е р т. Ні, Рішаре, коли ідея робиться ділом цілого життя, коли вона переходить в тіло і кров людини, то не можна доручити її «історичній закономірності»! Вона мусить боротися за свою реальність, щоби побороти або загинути, а іншого виходу їй немає.

Р і ш а р. Та це ж чистий фанатизм!

А л ь б е р т. Але разом з тим це є найвищий творчий закон: коначний закон покликання!

Р і ш а р. Альберте, не будемо дебатувати суперечних питань! Річ не в твоїх поглядах, а в тім, як вони одбиваються в народних масах. Після величезного напруження і виснаження в боротьбі за національне визволення нашої державі потрібний перш за все певний лад і спокій. Найменший заколот доведе її тепер до загину.

К о н р а д. Так, спокій, перш за все спокій!

А л ь б е р т. Для високоповажних горожан!

Р і ш а р. Нехай наш сучасний державний і суспільний лад поганий, зате він певний і міцний в своїх сталих формах і давніх традиціях. А ти кидаєш темним народним масам заклик до катастрофічних перебудовань всього життя. Може, справедливих, чудових перебудовань, але неминує катастрофічних, революційних і тому цілком недоцудистимих в даний момент. Подумай, Альберте, чи можна бути таким безоглядним фанатиком? Чи можна обтяжувати себе такою величезною відповідальністю в такому непевному ділі?

А л ь б е р т. Ах, Рішаре! Добре тобі балакати про певний лад і спокій. А що би ти казав, якби по дванадцять годин на день обтесував камінь на цю будову, а дома зустрічав голодних і голих дітей? Чи повірив би тоді в «закономірність народного життя»? Чи став би ти чекати на той момент, коли пані історія дозволить перебудувати його на нових основах? Ні, Рішаре, не я веду народ до революційних перебудовань, він сам робить мене революціонером.

Р і ш а р. Повір мені, Альберте, що я не менш за тебе хочу добра народові і радий був би зараз же побачити його і вільним, і щасли-

вим! Але ми мусимо рахуватися з суворою необхідністю, коли не хочемо загинути самі і загубити тих, що йдуть за нами.

К о н р а д. Через голову не перескочиш!

А л ь б е р т. Ви забули, панове, що народові, в його боротьбі з експлуататорами, нічого губити. А щодо мене, то я дуже дякую вам за попередження, але свій горожанський обов'язок буду виконувати так, як велить мені мій розум і моя честь.

К о н р а д. Це може скінчитися дуже погано для вас, пане Альберте. Уряд давно обурений вашою бунтарською пропагандою і коли по цей час лишав на волі вас, то тільки з пошани до ваших заслуг перед отчизною.

Р і ш а р. Альберте, як давній і щирий друг твій, я захищав тебе перед урядом, доки міг. Але далі я вже не можу цього робити: держава в небезпечності, і, як адміністратор, я повинен боронити її. Попереджаю тебе, що уряд може не задовольнитися самим арештом...

К о н р а д. Так, так, пане Альберте!

Р і ш а р. Коли тобі не жаль себе, то подумай хоч про своїх близьких; що буде з Кароліною, коли ти сам себе загубиш?

А л ь б е р т. Рішаре, ти не раз доказував свою прихильність до мене. Я вірю в твою щирість і дуже дякую тобі за все, що ти робив для мене. Тільки одного не хотів би я: щоби ти заради мене порушив жодний принцип свій! Всім святим закликаю тебе: роби тільки те, що велить тобі твоя горожанська самосвідомість! А щодо Кароліни, то вона сама благословить мене на новий бій!

К о н р а д. Ну, пане Рішаре, мені здається, що нам тут нічого більш робити: ми виконали свій обов'язок і можемо залишити горожанина Альберта його долі.

Р і ш а р. Так, пане Конраде: ми мусимо йти. Прощай, Альберте! Нехай береже тебе доля!

А л ь б е р т. Прощай, Рішаре! І тобі бажаю щастя!

К о н р а д. До побачення, пане будівничий!

А л ь б е р т. Всього доброго!

Р і ш а р (*зупиняється*). Пам'ятаєш, Альберте, коли ми були під заставою, ти подарував мені цей перстень... (*Показує на руці перстень*). На пам'ять про те, що ми разом боремось за наш народ. Тепер, наші дороги розходяться, і ми будемо боротися в різних таборах. Візьми назад твій перстень... (*Подає перстень*).

А л ь б е р т. Ні, Рішаре, лиши його собі... Ми були чесними друзями і такими ж будемо ворогами. А чесний ворог — це більший дар долі, ніж чесний друг.

Р і ш а р. Що ж... хай буде так... Прощай!

А л ь б е р т. Іди своїм шляхом!

Конрад і Рішар виходять. Альберт стоїть нерухомий й задумано дивиться їм вслід. Довгі вечірні тіні падають на нього від палацу в пам'ять визволення. А всередині будови суворо бухають молоти і журно лунає робітничий спів. Підходить Артур і з ним ще кілька робітників.

Артур. Пане будівничий, ми хочемо поговорити з вами про День національного визволення.

Альберт. Кажіть, що таке?

Артур. Наш комітет постановив використати цей день.

Альберт. Яким чином?

Артур. От про це й хочемо побалакати з вами.

1-й робітник. Порадьте, що робити?

2-й робітник. На смерть підемо!

Альберт. Ви щиро кажете?

Артур. Щиро, пане будівничий! За це я можу поручитися!

Альберт. А коли скажу я вам, що День національного визволення повинен стати днем робітничого повстання? Що завтра кожний з вас повинен або загинути, або вирвати свою долю з рук національних узурпаторів? Коли я буду так казати, ви підете з вашим будівничим?

Артур (*гаряче*). Підемо! Голову дам одрубати, коли хоч один одмовиться!

Робітники (*з ентузіазмом*). Ми тільки цього і чекаєм!

— Ми ненавидимо експлуаторів!

— Ми щогодини готові битися з ними!

— Наш комітет наготові!

Альберт. Та чи буде ж за нами перемога? Адже уряд озброєний, в нього сила! А що в нас? Ваші мозоляві руки і запаморочені рабством голови? Чи можемо ми боротися з такими засобами? Чи можемо ми вірити в нашу перемогу?

Артур. Ех, пане Альберте! Якби на ваших раменах лежало все те, що гнітить нас од народження до смерті, весь тягар бідності, образ і темряви, то ви не то що повірили би в нашу перемогу, а навіть дивувалися б, як цілий світ ще не згорів на попіл од полум'я нашої ненависті і наших прокльонів!

1-й робітник. Я вісімнадцять років не випускаю з рук молота. До чого це довело мене? Я вже нічого не розумію, крім ударів молота! Кожна думка обривається в моїй голові, як камінь, одбитий молотом. І щоночі я бачу однаковий сон: ніби чорт з висунутим язиком стоїть наді мною і бухає молотом по моїй голові. Щоночі той же самий сон!

2-й робітник. А в мене сухоти, і я радий буду загинути на барикадах, а не над проклятим вапном! Ви бачите розпущене вапно тільки білим... А я не раз бачив його червоним, коли в мене горлом лилася кров над вапняркою!

Артур. А чи відомо вам, пане будівничий, що я інший раз і ночую на оцій будові? Не тому, що вона мені дуже подобається, а тому що я не в силі бачити своїх дітей, коли вони з плачем простягають до мене рученята і я нічого не можу дати їм.

3-й робітник. Я теж часом не ночую дома, а чому? Сором і казати! Коли нічого їсти, моя жінка виходить на вулицю і приво-

дять на моє ліжко негідників, що купують її молоде тіло. А чи можу я заборонити це, коли її мучить голод?

Робітники. От яке наше життя!

— От до чого доводять нас багатирі!

— Ми не можемо довше терпіти!

— Ми гинемо, як собаки!

Артур (*до Альберта*). Ви кажете, що уряд озброєний, а ми з голими руками. То що з того? Наших рук мільйони, а їх скільки? І хіба їхня зброя не в таких же мозолявих руках, як наші? Сьогодні вона проти нас, а завтра повернеться проти них!

1-й робітник. Та що тут балакати! Коли будівничий не вірить в перемогу, то ми підемо і без нього. Адже так, товариші?

Робітники. Так! Самі підемо!

— На що нам чекати?

— Кінець один!

Альберт. О друзі мої! Ваші скарги і прокльони, як весняний потік, несуть мій гнів до моря народного повстання! Чому я не велеть, не бог всесильний, щоби громом і блискавкою поразить ситих, тупих і жорстоких експлуататорів ваших! Пробачте мені мій недавній сумнів: тепер я бачу, що ніякими силами не можна зупинити повільного народного обурення. Наша перемога — в нашій ненависті, в нашому одчаю і в нашій вселюдській правді! І завтра ж, завтра ми добудемо її!

Робітники (*з великим захватом*). Ми хоч зараз підемо на бій!

— Ми переможемо експлуататорів!

— Ми добудемо волю!

Артур. Товариші! Десять років будував я палаци і десять років марив про той день, коли мені доведеться будувати новий світ! І от тепер боюся, що мої груди розірвуться від радості! Завтра, завтра почнеться нове життя. Товариші, я не доживу до цього дня: мене задушить мій божевільний захват!

Робітники. І я немов на світ народився!

— А що ж буде завтра?

— Ми, як один, повстанемо!

— І переможемо!

— Переможемо!

Альберт. А тепер — за діло! Час дорогий! Ми, Артуре, зараз же підемо в комітет...

В цей момент з'являється старший над національною охороною з солдатами.

Альберт. Що це значить?

Старший над охороною. Горожанине Альберте! Я маю наказ від головного адміністратора зараз же посадити вас під арешт. Ось ордер. (*Подає ордер*). Прощу йти за мною.

Серед робітників остовпіння.

Альберт (*дивиться на ордер*). Підписаний тиждень тому назад... О Рішаре! Мій любий Рішаре!.. Ну що ж, пан адміністратор не спізнився. Ведіть мене до в'язниці. (*До робітників*). А ви, друзі, кінчайте без мене Палац визволення.

Артур. Як? Щоби ми дали вас оцим поганцям?! Товариші! Цього не може бути!

Серед робітників вихор обурення.

Робітники (*наступають на солдатів*). Ми не дозволимо цього!

— Ми вам голови порозбиваємо!

— Геть відціля, доки живі!

— Негідники!

— Собаки панські!

Артур (*до тих, що всередині будови*). Гей, каменярі! Сюди! На поміч! Не дамо нашого будівничого!

Робітники з лопатами, молотами і т. ін. біжать до Альберта. Солдати нервують-ся і з великою тривогою за свого старшого оглядаються.

Старший над охороною. Що ви? Чого ви? Я по наказу адміністратора!

Робітники. Що з того?

— Плювать нам на твій наказ!

— Бий його, поганця!

Старший над охороною. Розійдіться! Зараз же розійдіться! (*Вихоплює пістоль*). Я буду стрілять!

Рев обурення і погроз.

Альберт (*раптом становиться між робітниками і старшим над охороною*). Каменярі! Каменярі! Тихо!

Артур. Тихо, товариші!

Настає тиша.

Альберт (*до старшого над охороною*). Зараз же заховайте ваш пістоль, коли не хочете бути розірваним на шматки!

Старший над охороною ховає пістоль.

(*До робітників*). Коли ви захочете визволить мене зараз, то через півгодини будете сидіти в тюрмі і я разом з вами. Це — ні до чого. А тому пропоную вам заспокоїтися і йти по своїх домівках, бо робочий день ваш скінчився. А про мене не турбуйтеся: я не загинув по цей час, то, може, і тепер живим буду! (*До солдатів*). Ходімо! (*Виходить, оточений солдатами*).

Серед робітників — мертва тиша і нерухомість. Сонце вже зайшло і недобудований палац поволі закутується пільмою.

1-й робітник. Що ж тепер буде, товариші?

2-й робітник. Що треба робити?

З-й робітник. Артуре, чого ж ти мовчиш? Кажи, що тепер робиш?

Артур. Як же це сталося? Як ми допустили до цього? О, що ж ми наробили!

Робітники. Він сам того захотів!

— Він же сам не дозволив боронити себе!

Артур. І як вони одважилися на такий вчинок? Адже він — народний герой! Про нього пісні співають!

Робітники. Що їм народ?

— Вони думають тільки про черево експлуататорів!

— Що їм за діло до наших пісень!

— Ми для них робочий товар, а не люди!

Артур (*з раптовим гнівним вибухом*). Так ні ж! Цього не буде! Ми повстанемо! Ми кров'ю затопимо їхні палаці і в'язниці! Чого нам жахатися! Що можемо ми загубити? Наше життя, з його голодом, з його рабством і прокльонами? Навіщо воно нам? В тисячу разів краще загинути в боротьбі за людську гідність, ніж цілий вік бути робочим бидлом!

Робітники. Вірно, Артуре!

— Ми не хочемо такого життя!

— Доки ми будемо гинути на панській роботі?

АКТ ЧЕТВЕРТИЙ

ДІЙОВИЙ ПЕРСОНАЛ:

Альберт.

Кароліна.

Адріан.

Рішар.

Дорина і її діти: дівчинка і хлопчик.

Конрад.

Конрадів приятель.

Артур.

Томас і троє онучат його.

Люція.

Оскар.

Комедіант.

Гетера.

Габріель.

Марк.

Чоловік з жінкою.

Гурт жінок.

Інвалід.
Каменяр.
Гурт п'яних.
Хулігани.
Солдати.
Горожани.
Робітники.

Обстановка: великий майдан перед храмом. Праворуч — мармурові сходи і колони (в профіль). Серед майдану — пам'ятник Перемоги: велетень-воїтник з мечем в руках, а під ногами в нього — переможений дракон. На задньому плані — перспектива великого міста. День національного визволення. Гуде урочистий дзвін. Горожани в святочних убраннях, з квітами йдуть до храму, сидять на сходах його. З середини храму доноситься урочистий спів.

Між іншими проходять: чоловік з жінкою.

Жінка. От тобі й День національного визволення! А в мене як не було нових черевиків, так і немає!

Чоловік. Ну що ж, невелика біда, побудеш і в старих!

Жінка. Та що тобі до мене! А он подивися на інших жінок: і черевики нові, і одіж нова, і все нове!

Чоловік. То, може, і жінки не такі старі, як ти?

Жінка. Ах ти, пес рудий! Та хто ж мою молодість загубив, як не ти? Кажі мені, га?

Чоловік. Ну-ну, жінко, не присікайся! Ти думаєш, як День визволення, то вже на тебе і віжок немає? Ого!

Жінка. Йолоп ти рудий!

Гурток жінок *(на сходах)*. А я думала-думала: що його варити в такий великий день? Та вже чоловік порадив мені: вари, каже, горох, це нібито найбільше личить до національного визволення!

— Чи бач, що вигадали!

— А ми з дочкою сьогодні зовсім печі не палили: в такий урочистий день можна і без вареного та печеного перебути!

— Певна річ!

— Ну, що то й за День визволення, коли в хаті пирогів немає?!

Томас з трьома онучатами.

1-й онук. Дідусю, а сьогодні цукерки будуть роздавати?

Томас. Мабуть, не будуть

1-й онук. Фі, а ще кажуть: великий день!

2-й онук. А ви, дідусю, не будете сьогодні пояснити нам молитов?

Томас. Буду, голубчику! Обов'язково буду!

2-й онук. А сьогодні ж День визволення?

Томас. От про це і молитва буде.

2-й онук. Я так не хочу!

3-й онук. І я не хочу!

Оскар і Люція.

Люція. Сьогодні ціле місто буде вітати будівничого Альберта.

Оскар. О, він гідний пошани! Він наш національний герой!

Люція. Я ніколи не забуду, яким він був у ті дні, коли ми сиділи в льоху! Ти пам'ятаєш, Оскаре?

Оскар. Ох, Люція, не нагадуй мені в такий радісний день про той жахливий льох!

Люція. А мені цей день тільки тоді і здається Днем визволення, коли я пригадую ті три жахливих доби.

Оскар. Ти така хороша в цьому білому строї, що я не можу навіть подумати, що коло тебе так близько ходила смерть!

Люція. Ну, забудемо про жах минулого — перед нами радість будучого!

Оскар. Так, кохана!

Дорина з двома дітьми.

Дорина. Ви ж, дітоньки, гарненько молитесь богіві! Бо то він визволив маму від лютого ворога. Чуєш, синочок?

Хлопчик. Чую, мамочко!

Дорина (*з захватом голубить його*). Ах ти, розумничок мій! Лебедіку мій білесенький! І ти, донечко, молися! Чуєш?

Дівчинка. І я буду.

Дорина (*з таким же палом*). Ах ти ясочко моя! Рибонько моя малесенька!

Назустріч їй іде комедіант.

Комедіант. А, мамаша! Добрий день! Як ваші діточки?

Дорина. А ти хто такий?

Комедіант. От вам і раз! Хіба забулися? Ми ж з вами три ночі в одному льоху почували! Дуже весело було!

Дорина. А! Це ти? Комедіант! Тепер пам'ятаю! Ну, йди собі з богом! Мені не до жартів — бачиш, веду діток богіві молитися.

Комедіант. Ну, то я вечором прийду до вас пожартувать! (*З цинічним натяком*). А? Мамаша?

Дорина (*з жахом*). Цур тобі, з твоїм поганим язиком! (*Проходить*).

Комедіант (*регоchettiється*). На смерть перелякалася! А я таки прийду до тебе, коли мені захочеться... задавитися з нудьги! (*Закурює цигарку*).

До храму йде кривий дід-інвалід.

Комедіант. Куди біжите, дідусю?

Дід. До храму, синочок, до храму божого.

Комедіант. Може, закурите?

Дід. А хіба можна?

Комедіант. А хіба не можна?

Дід. Перед одправою не годиться.

Комедіант. Нічого: в мене тютюн як ладан!

Дід. Ну, хіба що так.

Комедіант (*подає цигарку*). А чортові — як я бачу — зовсім не важка робота!

Дід (*курить*). Що ти кажеш?

Комедіант. Кажу, що легко бути чортом.

Дід. А до чого ж це ти, синочок?

Комедіант. А до того, що ми з ним родичі.

Дід (*з непевністю*). Щось я не розумію тебе. Як же це так?

Комедіант. А так: він чорт, а я комедіант. І він тішиться людьми, і я тішуся. Тільки моя робота далеко важча: не мудра річ спокусити людину на гріх, коли вона сама до того хилиться! А от хай би він поспробував викликати регіт, коли людям хочеться лише журитися та плакати! Це зовсім інша річ!

Дід. Виходить, що твоє ремесло дуже погане! А ти залишив би його!

Комедіант. Я не раз хотів, та з одним морока...

Дід. З чим же?

Комедіант. Не можна, дідусю, другий раз на світ народитися! А без цього нічого з мене не виходить: комедіант, та й годі!

Дід. Значить, так тобі на роду написано! Ну, прощай, голубочок! Дякую тобі. (*Йде до храму*).

Комедіант. З богом, дідусю!

На майдані з'являється гетера.

Комедіант. От з ким хотів я побачитися! Як живеш, серденько?

Гетера (*із хвилюванням*). Ах, що моє життя? Ти знаєш, що сталося минулого вечора?

Комедіант. Що таке? Новий комедіант народився? Це — найбільше, що може бути в нашому місті.

Гетера. Будівничого Альберта посадили під арешт!

Комедіант. Ні, голубко, це ти помилявсь! В День національного визволення будівничий Альберт повинен бути перед народом! А без нього перед ким же ми будем лоби розбивати за наше визволення?

Гетера. Ні, це так — він сидить у в'язниці! І невідомо, що буде з ним! Ах, я не знаю, що робити?

Комедіант. Та що тобі до того? Ти так побиваєшся за ним, ніби він тобі такий же родич, як і я!

Гетера. Ти не розумієш цього! Людина мусить мати хоч один чистий куточок в душі. А найбільш така людина, як я. Без цього не можна жити.

Комедіант. Ну-ну, кажи далі!

Гетера. От будівничий Альберт і став для мене таким куточком в ті дні, коли ми сиділи під заставою. Він несамохіть показав мені, що є інший світ: чарівний світ борців. І з того часу образ його живе в моїй опльованій душі, як світлий привид.

Комедіант. Ти й йому про це казала?

Гетера. Навіщо? Що за діло йому до мене? Нехай герой іде своїм шляхом! Я можу тільки нишком цілувати слід від ніг його.

Комедіант (*ніби собі самому*). Щасливий Альберт! А в мені хоч би який герой жив — ніхто не побачить його під машкарою комедіанта. (*Іншим тоном*). Так он як? Ну, що ж робити? Виходить, що в День визволення героям не можна бути на волі: небезпечно для горожан!

Гетера. Ти все обертаєш на жарт, а в мене душа горить обуренням! В такий день він, визволитель, сидить під замком! Та що ж це таке?

Комедіант. От і розважай людей! Ні, доведеться таки мені піти до мамаші з мотузочком.

Одходять до храму.

Проходить Рішар, потім — Конрад з приятелем.

Конрад. Тепер ми можемо спати спокійно: і держава буде цілою, і наші заводи стоять на своїх місцях!

Приятель. А як його випустять?

Конрад. Кого випустять? Будівничого Альберта? Ні за що на світі!

Приятель. А коли народ буде вимагати?

Конрад. Хе-хе! Народ! Чи ти не знаєш, що таке народ! Доки балакав з ними про рівність — були за нього, а тепер забули! Їм аби були пиварні, а воля, рівність і [таке] ін[ше], то лише так, про святочний день, для їхніх промовців!

Приятель. Та коли б то все було гаразд! Я, бачиш, почав новий будиночок...

Конрад. А я хочу подарувати один будинок для інвалідів, що боролися за наше національне визволення...

На майдані деякий час немає нікого. Потім Кароліна в глибокій жалобі підходить до пам'ятника Перемоги і скорботно опускається на його сходи. В храмі лунає радісно-урочистий хорал. Через майдан проходить Адріан і зупиняється коло Кароліни.

Адріан. То це не вигадка, що будівничий Альберт арештований?

Кароліна. Ні, пане Адріане, цьому тяжко повірити, але це так.

Адріан. Схиляю голову перед вашим горем, пані Кароліно. Ваша жалоба закриває сонце цього дня. Та що робити: така доля всіх, що борються за народ! Вони мусять перемагати переможців, доки самі не будуть переможені.

Кароліна. Як же мені тепер бути? Як визволить його?

Адріан. Альберт бореться за народ, і народ повинен боротися за нього!

Кароліна. Де ж той народ? Кому понесу я мої скарги і сльози? Ах, пане Адріане! Для народу Альберт — тільки визволитель, і народ може жити без волі. А для мене він — ціле життя, мій початок і кінець! Що мені робити?

Адріан. Горе людині, коли початок і кінець її в минучому та ще в такому непевному, як життя людини!

Тим часом до пам'ятника Перемоги підходять Артур і ще кілька робітників і робітниць. Адріан одходить.

Артур. Добрий день, пані!

Кароліна. Ах, Артуре! Цей день і для вас повинен бути таким же тяжким, як і для мене.

Артур. Так, пані! І не тільки для мене, але і для всіх робітників, для всіх скривджених і поневолених.

Робітники. А ще кажуть, що День визволення!

— Це глум над волею!

Артур. Національне визволення! А що таке нація? Хіба це не народ? Не мільйони працівників? Чи, може, вони думають, що нація — це самий уряд та купка череватих експлуататорів? О, такій нації є що святкувати!

Робітники. Вони під час війни понабивали кишені золотом!

— А тепер будують нові заводи та крамниці!

— Їм є чого радіти в цей день!

Артур. А нас тисячі полягли на бойовищах, і тисячі лишилися каліками на ціле життя! А що з того? Що нам дала перемога? Ми гинемо в злиднях, як наші батьки і наші діди!

Робітники. Народ переміг, і народ же в ярмі!

— Свої багатирі для нас ще гірше завойовників!

— Бо їх ніколи не позбудешся!

Під час розмов коло пам'ятника Перемоги пабирається досить великий натовп робітників і інших горожан і щодалі він більшає, доки не заповнить весь майдан. Серед цього натовпу з'являються Габрієль і Марк.

Габрієль. Я не можу повірити цьому.

Артур. Чому, горожанине?

Габрієль. Що будівничий Альберт арештований!

Горожани. Це провокація!

— Цього не може бути!

— Він сам зараз буде тут!

А р т у р. Ні, горожани, це так: будівничий Альберт в День національного визволення сидить під арештом! От його дружина, вона може засвідчити це перед всім народом!

Г о р о ж а н и. Де вона?

— Нехай покажеться!

К а р о л і н а (*підводиться по сходах пам'ятника*). Горожани! Я — дружина будівничого Альберта. Ви не можете не повірити мені. Я кажу вам, що будівничий Альберт сидить у в'язниці...

Г о р о ж а н и. За віщо?

— За який злочин?

К а р о л і н а. Горожани! Хіба може будівничий Альберт бути злочинцем? Він, що все життя присвятив народові? Хіба не відомо кому-небудь з вас, що він поборов короля Завойовника? Що, якби не він, то, може, не було б і сьогоднішнього свята! Нехай же ті, що під цей день заховали його від народу, нехай скажуть: навіщо вони це зробили? Чим винен перед народом будівничий Альберт?

Р о б і т н и к и. Тим, що захищав народ!

— Що не тяг руку за багатирів!

— Що з ними не накладав!

А р т у р. Горожани! Тепер ви бачите, що це правда: будівничий Альберт посаджений урядом у в'язницю! Ви хочете дізнатись за що? Я можу розказати вам.

Г о р о ж а н и. Кажі, коли знаєш?

— Кажі, Артуре!

А р т у р. Горожани! Будівничий Альберт арештований за те, що після перемоги над завойовниками не хотів залишити народ в пазурах експлуататорів! Не хотів разом з урядом будувати велич держави на народній темряві і народних злиднях! Не хотів, щоби ми, робітники, робили по дванадцять годин на день і не мали чого їсти і в що одягтися! Ми, каменярі, більш за кого іншого бачили і чули будівничого Альберта. Ми добре знаємо, ким він був для нас і для всіх, що в поті чола добувають хліб свій! Я голову даю в заклад, що серед нас немає такого, хто не пішов би на смерть за будівничого!

Р о б і т н и к и (*з захватом*). Ми всі підемо за нього!

— Альберт наш оборонець!

— Він всенародний герой!

На цей галас з храму починають виходити горожани, і натовп коло пам'ятника робиться все густішим і густішим. Між іншими з'являються також г е т е р а і к о м е д і а н т.

Г а б р і є л ь (*на сходах пам'ятника*). Горожани! Ми ще не забули тих днів, коли ім'я будівничого Альберта було у всіх нас на вустах. Коли це ім'я лунало для нас — як музика перемоги, як заклик до героїчних змагань за нашу будучність! З цим ім'ям на наших прапо-

рах і в наших душах ми побороли жорстоких завойовників наших. І от тепер, коли разом з сонцем над нами горить і наша перемога, тепер ми не бачимо серед того, до кого летять наші душі в радісному пориві любові і подяки! Що ж це таке, горожани, як не глум з наших почуттів і з нашого свята?! В той час, коли ми зібрались вітати нашого визволителя, він сидить за ґратами і не бачить сонця! Ганьба! Ганьба!

Г о р о ж а н и. Ганьба! Ганьба!

— Ми не допустимо цього!

Г а б р і є л ь. Горожани! Обурений разом з вами, я хочу так закричати, щоб мури в'язниці розпалися і наш Альберт почув, як повстає до нього в цей день душа народу: хай живе будівничий Альберт!

Г о р о ж а н и (з масовим захватом). Хай живе Альберт!

— На волю! На волю його!

— На волю Альберта!

Через натовп проходить Рішар і піднімається по сходах пам'ятника.

Р і ш а р. Тихо, горожани!

Г о р о ж а н и. Рішар! Рішар!

— Геть адміністратора!

— Хай зараз же визволить Альберта!

— Хай виправдується перед народом!

— Тихо! Тихо!

Р і ш а р. Горожани! Будівничий Альберт не може бути визволений з в'язниці...

Г о р о ж а н и (з обуренням). Чому? Чому не може?

— Ми вимагаємо!

— На волю! На волю Альберта!

Р і ш а р. Над ним буде суд, і тоді всім стане відомо, за що він арештований. А зараз я пропоную вам...

Г о р о ж а н и. Досить! Досить!

— Геть адміністратора!

— Катюга! Поганець!

З ревом обурення тягнуть Рішара на землю і накидаються на нього з лютими вигуками і кулаками.

А р т у р. Горожани! Коли ми зараз не визволимо будівничого Альберта, то вже ніколи не побачимо його! Уряд не захоче сам себе губити, і наші багатирі не дозволять йому цього! Ми мусимо силою побороти їх! Хай живе революція!

Г о р о ж а н и. Геть експлуататорів!

— Геть урядовців!

— Хай живе революція!

Габрієль. Горожани! Розіб'ємо в'язницю і визволим Альберта!

Гетера (*зриває з себе червоний накрив*). От наш прапор!

Горожани (*з великим ентузіазмом*). На в'язницю! На в'язницю!

— Розіб'ємо в'язницю!

— На волю Альберта!

— На волю всіх бунтарів!

— Хай живе повстання!

Весь натовп потоком кидається до в'язниці, а майдан на деякий час робиться пустим і тихим. Чути тільки далекий шум повстання, масовий галас, потім вистріли з рушниць і вибухи то обурення, то перемоги. А над всім цим, як серце повстання, б'ється дзвін на сполох.

Од часу до часу через майдан пробігають горожани, робітники, солдати, хулігани.

Горожани (*кілька чоловіків і жінок*). І солдати за повстанців!

— А чого ж то стріляють?

— А от побачимо!

— Ой, не можу: ноги підгинаються!

— На печі б тобі сидіти!

— Як же сидіти, коли кортить подивитися!

— Он-он вершники поскакали!

— От коли буде баталія!

— Ой боже мій!

Робітники (*дехто озброєний ломом, молотом і т[аке] ін[ше]*).

— Ну, тепер держіться, багатирі!

— Тепер наш час настав!

— Ми їм покажемо День визволення!

— Будуть пам'ятати!

— Мерщій, товариші! Мерщій!

Солдати. От і Пам'ятник перемоги! Наказано тут чекати. (*Зупиняються коло пам'ятника*).

— А на кого чекати?

— Невідомо.

— А де дівся пан старший? Чому не пішов з нами?

— Йому дано наказ залишитися!

— Дурниця! Побоявся йти з нами!

— Бо дуже добрий був для нас!

— От би коли подякувати йому за його добрість!

Біжать двоє робітників.

— Гей, горожани! Куди ви біжите?

— А стривайте лишець!

Робітники зупиняються.

1-й робітник. До в'язниці біжимо! А то куди ж!

2-й робітник. А ви чого тут стовбичите?

1-й робітник. Та ще з рушницями! Ходімо з нами, товариші!

Солдати. Нам наказано бути тут.

— Піди з вами, а потім що?

1-й робітник. «Наказано!» Тепер не буде тих, що тільки наказували, а самі нічого не робили!

2-й робітник. Ходімо, товариші! Весь народ повстав! І солдати переходять на наш бік! Не бійтеся: до старого не буде вороття!

Солдати. Ех, чому бути, того не минути! Я піду з вами, товариші! Надокучило мені бути холопом!

— І я, Альфреде, з тобою! Мій батько каменяр і давно казав мені про це повстання.

— А в мене брат робітник: він теж в рядах повстанців!

1-й робітник. Товариші! Хіба є серед вас вороги народові? Хіба ви не хочете разом з нами волі і рівності? Так годі ж вам вагатися! Час дорогий.

2-й робітник. Чуєте, як шумить буря народного повстання? Ми тут баляси точимо, а там в цей час, може, ллється кров наших братів і сестер! Хто не ворог народові — ходімо!

Солдати (*з захопом*). Ходімо, товариші!

— Хай живе народ!

— Хай живе повстання!

— Гура! Гура!

Шум повстання починає наближатися. Тепер він радісний, переможний, з піснею визволення.

Тим часом на майдан з різних боків вибігають перелякані горожани: чоловіки, жінки, діти.

Горожани. Куди ви, горожани?

— На нашій вулиці розбій!

— І на нашій! Розбивають вікна! Виламують двері! Забирають і нищать все, що попадеться!

— Бунт! Бунт!

— Вони, як дикуни, топчуть ногами портрети наших королів, наших великих діячів!

— О, варвари! Варвари!

— Вони нищать нашу культуру!

— Наші національні гордощі!

— Що гордощі? Вони нищать нас самих!

— О-о-о! О-о-о! О-о-о!

— Вони лютіші завойовників!

— Я ледве вирвалася з їх рук!

- О, горе! Горе! Де подітися!
- Кого на поміч кликати?
- Ми гинемо! Гинемо!
- Бунт! Бунт! Бунт!
- Кажуть, Рішар убитий!
- Ні, Рішар в арсеналі з військом!
- Тікаймо в арсенал, горожани!
- Тікаймо! Тікаймо!
- О боже наш! Боже наш!
- О-о-о! О-о-о! О-о-о!

Розбігаються.

Майдан знов заливається революційним натовпом.

Перший гурт. Наша перемога!

- Воля! Воля, товариші!
- Тепер все буде наше!
- Не будемо гинути в злиднях!
- Наше! Все наше!

Другий гурт. А як вони перелякалися!

- Не чекали на таких гостей!
- І рушниці покидали!
- І ключі повіддавали!
- О, народ — сила!

Третій гурт. Ти весь закривавився!

- Мені руку пробито!
- А Роберт на місці поліг!
- Як? Помер?
- Куля попала в голову!
- А ще були забиті?
- О, на нашій барикаді кулемети багатьох положили!
- Нічого, тепер вони наші!
- Наша перемога, товариші!

З вигуками перемоги випосять повстанці на руках будівничого
Альберта і обнімаються з сльозами радості
на очах.

Революційний натовп. Гура! Гура!

- Хай живе будівничий Альберт!
- Альберт! Альберт!
- Слава Альбертові!
- Слава! Слава!

Артур (піднімається на п'єдесталі пам'ятника). Горожани!
Наш ворог ще не переможений! Зараз мене повідомили, що уряд
з вірним йому військом отаборився в арсеналі і готується до боротьби.

Ми мусимо зараз же захопити його з рушницями і гарматами! Тоді перемога буде в наших руках! На арсенал, товариші!

Р е в о л ю ц і й н и й н а т о в ц . На арсенал!

— На арсенал!

— Хай живе народ!

— Гура! Гура!

І далі біжить нестриманий революційний потік.
Коло пам'ятника Перемоги лишаються тільки Альберт
і Кароліна.

1922 — літо

х. Стріличний

AVE, MARIA¹

Трагедія
в 5 актах

---

¹ Хвала тобі, Маріє (*лагичн.*).

ДІЙОВИЙ ПЕРСОНАЛ:

Д а в и д Мур — патер.
М а р і я — патерова небога.
Т е р е з а — патерова мати.
Д а н і є л ь — органіст при храмі св. діви.
Р у д и й М а р к — анархіст-безбожник.
М а т и Р у д о г о М а р к а.
Т о в а р и ш Л е с н — революціонер.
Ю л і я — подруга Марії.
Х л о п ч и к.
Ж е б р а к и, к а л і к и, н е д у ж і.
1-й і 2-й в а р т о в і коло храму.
1-й, 2-й і 3-й р е л і г і й н і г о р о ж а н и.
Ж а л і б н и й п о х і д.
Р е в о л ю ц і й н а м о л о д ь.
Ю р б а г о л о д н и х.
Ю р б а б е з б о ж н и к і в.
М а н і ф е с т а н т и.
М і л і ц і о н е р и.
Г о р о ж а н и м і с т е ч к а: ч о л о в і к и, ж і н к и
й д і т и р і з н и х р о к і в і с т а н і в.

М і с ц е д і й с т в а — н е в е л и ч к е м і с т е ч к о.

Ч а с — р е в о л ю ц і й н а д о б а.

АКТ ПЕРШИЙ

Майдан перед давнім храмом. Ліворуч або праворуч — портал храму в готичному стилі (профіль). На задньому плані — невеличке містечко.

Заходить сонце. Лунає вечірній дзвін.

На паперті декілька жебраків і калік жалібно співають жебрацький псалом. Горожани — чоловіки, жінки і діти — головним чином з міщан, приходять до храму. Дехто зупиняється коло паперті, щоби подати милостиню або почекати тут, доки почнеться вечерня.

Горожани. Добрий вечір, сусіде!

— Дай боже всього доброго.

— Чи ви чули новину: кажуть, що революційний комітет наложив величезний податок на чудодійний образ богоматері в нашому храмі!

— Та що ви кажете?

— Та хіба ж таки це можливо?

— Це ганебний жарт безбожників, нехай діва Марія заступить нас од них!

— Ні, мені теж казано, що такий податок буде заведено.

— Та яким же чином?

— А так, що за кожний молебень перед образом богоматері мусиш виплачувати податок! От і все!

— Боже! Боже! До чого дожилися ми!

— Податок на діву Марію!

— А на чудеса богоматері теж буде податок?

— Ні, в чудеса вони не вірять!

— Вони зовсім не моляться богам!

— Безбожники!

— Ні, вони на своїх зборах вигадують нових богів і моляться до них на поганських ігрищах!

— Боже, боже, що робиться на світі!

— А на що ж вони повернуть новий податок?

— Кажуть, на голодних.

— Дурниця! Рознесуть по своїх кишнях!

— Турбуються про голодних! А через кого ж і голод, як не через бунтарів та безбожників?

— Вони загубили образ божий, і бог одступився від нас у голодний рік!

— Так, так, горожани: за невіру нашу бог і діва Марія карають нас голодом та мором!

Данієль *(що в цей час піднімається на паперть)*. Моліться, горожани! Моліться! І милосердний бог наситить вас, як наситив колись п'ятьма хлібами п'ять тисяч голодних.

Горожани. Ми — маловіри, і бог чудес для нас не творить!

— Ні, ми віримо!

— Ми молимося пречистій діві!

Данієль. Моліться, і буде вам по вірі вашій! Господь заступить вас од нечестивих і посоромить діло їхніх рук!

Горожани. Данієле, а ви чули про податок на образ богоматері?

— Що каже про це патер?

Данієль. Діва Марія не допустить до цього. Вона вогнем попалить руки їх! Моліться, горожани! Наближається день суда божого і карі грішникам! *(Йде в храм)*.

На майдані з'являються Марія й Юлія. Вони зупиняються осторош.

Горожани. Данієль вже другий рік пророчить і божий суд, і карі безбожникам, а голод все шириться.

— І товариш Леон мало не всю молодь залучив у Союз безбожників.

— А Рудий Марк на всіх майданах і по всіх шинках сміється над образом богородиці-діві!

— І бог терпить!

— І земля носить таких мерзотників!

— О боже наш! Боже наш!

— Помилуй нас, рабів твоїх негідних!

Юлія. Куди не підеш, скрізь тільки й чуєш: Леон! Леон! Товариш Леон!

Марія. Мені подобається це ім'я: Леон!

Юлія. А сам він ще кращий! Хоч і безбожник, і революціонер, а все-таки хороший з себе, візьми його лиха година!

Марія. А мені до цього часу ні разу не довелося побачити його.

Юлія. Ну, як же! Ти ж патерова небога, то тобі й не личить бувати на їхніх зборах. А я — поможи мені діва Марія — таки частенько ходжу в їхній клуб, щоб подивитися на Леона. І який же він хороший та веселий!

Марія. Це дуже погано.

Юлія. Чому?

Марія. Тому, що такій людині дуже легко заволодіти чужою душею, а він же — бунтар!

Юлія. О, ще який бунтар! А от коли дивишся на нього, то зовсім не віриться, що він такий поганый! Ти правду кажеш: сатана в образі янгола — найнебезпечніший!

Марія. Ні, я не можу допустити, щоб «товариш Леон» подобався мені. Що-небудь мусить бути в ньому погане! Хороше лице не може цілком захвати погану душу!

Юлія. Так от же дивися: он він сам іде сюди!

Марія. З Рудим Марком?

Юлія. Авжеж! Вони — товариші, хоч часом і ворогують.

Через майдан ідуть товариш Леон і Рудий Марк.
Порівнявшись з храмом, вони зупиняються.

Леон. Добрий вечір добрим людям!

Один з горожан (*суворо*). А злим нехай добра вівіки не буде.

Марк. Амінь.

2-й горожанин. Чи не за податком ідете?

Леон. За яким податком?

Горожанин. Що на чудодійний образ наложили!

— Немов не знаєш!

Леон. В перший раз чую!

Марк. А мені вже не раз казали про це. Чудова думка! Жінки нічого дурно не дають. А діва Марія буде вимагати податок навіть за те, що вона нікому не може дати: за чудеса! Ave, Maria! (*Рего-четься*).

Горожанин. Побійся бога, Марко! Ти перед домом божим!

— Ти ображав нас!

— Розпутник!

Марк. Та це ж не я такий податок вигадав, а ви самі!

Леон. Ні, горожани, тут певна помилка! Революційний комітет не буде експлуатувати ваші почуття до богородиці. Можу вас запевнити в цьому.

Марк. Це робить за нього ваш мудрий патер!

Горожанин. Не чіпай патера!

— Ти не вартий пороку від ніг його!

Марк. Ого, яка тут побожність перед патером Давидом!

Марія. Як він ненавидить і дядька, і мене!

Юлія. І цілий світ!

Марія. Нещасний!

Юлія. Гидкий!

Леон. Але в комітеті порушено інше питання. Потрібна поміч голодним. Ніяких податків на це не вистачить. А по храмах багато дорогих речей. Вони лежать без жодної користі. От цей мертвий капітал можна би повернути на поміч голодним. Адже так, горожани?

Горожанин. Як це так?

— Позабирати з храмів золото?

— Пообдирати образи і ризи!

— Та це ж блюзнірство! Дикунство!

— Це нечуваний глум над домом божим!

— Це гріх тяжкий!

Марк (*з сарказмом*). Ха! Чи не добрий народ на небі: діва Марія лупить податок за чудеса, а бог-патер, немов лихвар, сидить на золоті в той час, як люди пухнуть з голоду!

Л е о н. І вам не сором, горожани, казати про гріх чи про дикунство, коли мова йде про те, щоб зарятувати людей від голодної смерті? Ех ви, люди добрі! Та хіба ж ваш бог не заповідав поклонятися йому в правді, а не в позволючених домах? Де ж ваша правда? Де ваша любов до людей?

Г о р о ж а н и. Он як! Вони ще будуть нам мораль читати!

— Що належить богіві, до того людям зась!

— Та за такий злочин бог край наш спалить, як Содом!

М а р к. На жаль, цього і чорт не може, не то що бог.

Г о р о ж а н и. Ми не допустимо до цього!

— Ми не дозволимо рукам нечистим торкатися до образу, що творить чудеса!

— Діва Марія поразить безбожників!

— Негідники!

— Паскудники!

Л е о н. Сором, сором вам, горожани! Ви хочете молитися, а на губах ваших піна лютості! Хіба ж діва Марія благословить таких оборонців? І хіба ви не чули про того бога, що сам нахилив голову, коли ватага голодних обшарпанців наважилася захопити діамант з його корони? Ех, горожани! Як би добре було, якби люди порозумілися, нарешті, на тому, що не людина для бога, а бог для людини! І як вільно, як весело робиться на душі, коли бачиш, що людина може жити зовсім без бога! Не бог, а людство єдиний володар життя! І все для цього! Віра, любов, побожність — все на жертвник людства! А ви лютуєте за який-небудь камінець на ризі діви Марії! Соромтеся, люди добрі!

М а р к (*пильно дивиться на Марію*). Чудово говорить товариш Леон! Навіть сама діва Марія може захопитися таким промовцем! Ха-ха! А ви думаєте, що ваша діва не любить чепуреньких молодців? Дурниця!

Г о р о ж а н и (*з великим обуренням накидаються на Леона і Марка*). Та замовчи ж ти, дияволе рудий!

— Я затулю тобі пацу от цим костюром!

— Геть відси, паскудники!

— Не поганьте дому божого!

— Безбожники!

— Волоцюги!

В цей момент перед розлюченим натовпом з'являється патер Д а в и д М у р.

П а т е р. Що тут робиться? Чого ви накинулися на цих людей?

М а р к. Преподобний отче! Заспокой рабів божих!

Г о р о ж а н и. Вони кешкують над образом божим!

— Вони ганьблять діву Марію!

— Вони хочуть наш храм ограбить!

— Безбожники!

П а т е р. Горожани! Хто меч підняв, той од меча загине! Всеможний бог і діва Марія заступлять нас! Ходімо в храм і будемо молитися! (*До Леона і Марка*). А вас нехай господь простить і направить на шлях правдивий. (*Іде в храм*).

За ним тихим, покірливим натовпом проходять і горожани.
Останніми піднімаються на паперть Марія і Юлія.

М а р к. Панно Маріє, а правда, товариш Леон дуже цікавий промовець?

М а р і я (*зупиняється на паперті*). Так, я в перший раз його почула, і те, що він казав, мені подобалося далеко більш, ніж те, що казали ви.

М а р к. Ха! Натурально! Хіба ж така мацапура, як я, може добатися прекрасним паннам?

М а р і я. Ні, якби ви помінялися думками з товаришем Леоном, то я й про вас би мовила те саме, що про нього.

М а р к. Леоне, ти чуєш, що каже наша попівна?

Л е о н. Попівна?

М а р к. Авжеж! Панна Марія — небога патера Давида і живе в його домі.

Л е о н (*підходить до паперті і піднімає кашкет*). Дуже радий познайомитись!

М а р і я (*простягає йому руку*). Я теж рада познайомитися з вами і переконатися, що ви зовсім не такий, яким я гадала вас побачити.

Ю л і я. Я ж тобі казала!

Л е о н (*вітається до Юлії*). А вас я досить часто бачу на наших клубних зборах. Ви хочете записатися в Союз безбожників?

Ю л і я. Поки що ні, а познайомитися з вами дуже рада. (*Простягає йому руку*). Мені дуже подобаються ваші бесіди.

М а р к (*реговеться*). Молодець, Леон! Ти всіх панночок нашого містечка поробиш «безбожницями» або «богородицями»!

М а р і я. Пане Марко, ви, мабуть, дуже нещасний, бо інакше не були б таким злим і цинічним. Я... помолюся за вас.

Іде в храм, Юлія також. Марк опускається на паперть, ніби приголомшений.
Леон сідає на сходах і палить цигарку.

Л е о н. От тобі і маєш! Тільки що наважився побалакати з панночками, а їх — як і не було! А все ти, Марко! І на біса тобі людей ображати? Таким чином ніколи не переконаєш їх.

Марк мовчить.

(*Повертається до нього*). Та чого це ти насупився, як віл перед обухом?

М а р к. І то правда! Не варт!

Л е о н. На цигарку!
М а р к. Давай!

У храмі — хоровий спів. Проходить ще декілька горожан.
Вони з подивом дивляться на Леона і Марка і похитують головами.

Л е о н. І як ми тут опинилися? Це ти завів мене сюди. Мені це зовсім не по руці. Я йшов би своїм шляхом.

М а р к. А хіба ти не задоволений?

Л е о н. А чим же тут задовольнятися? Тим, що болотом обкидали по самі вуха?

М а р к. Дурниця — на те вони міщани! А от те, що ти познайомився з попівною, це чого-небудь варт! А? Як ти гадаєш?

Л е о н. Вона мені сподобалася. Навіть дуже! На жаль, через твою дотепність не довелося побалакати з нею.

М а р к. Ще встигнеш! А ти їй сподобався і навіть дуже. Ха! От і чудово! З вас може бути така пара, що сам чорт не розлучить!

Л е о н. Пара? Та вона ж вірить в бога і безбожників боїться, мабуть, як чорт ладану?

М а р к. (з гірким сарказмом). Ех, соколику! І твоя безбожність, і її побожність — все то іграшки дитячі, коли заговорить жагуча молада кров!

Л е о н. Так-от, через ці-то іграшки вона і не заговорить! В тім-то і сила!

М а р к. Ти так думаєш? Ха-ха! Який же ти ангелочок золотокудрий! На життя дивишся — немов книжечку перегортаєш: про все написано і до всього є малюночок! От бог, а от чорт, і не може бути жодних помилок! (*Жагуче*). А хотів би я подивитися на тебе, коли тебе обхопить жага, коли найвищий порив твоєї душі і наймізерніший палець на твоїй нозі запалають одним пекельним полум'ям, одним непереможним жаданням бачити, чути, дихати, голубити її, тільки її, бо вона твій бог, твій диявол, твоя велич, твоя нікчемність — все, все, все вона! Ха, як тоді все переплутається в твоїй книжечці!

Л е о н. (з великим подивом). Що з тобою, Марко? Ти кажеш про мене, а сам горюєш!

М а р к. Стривай! Ти кажеш, що вона богові молиться... А ти хіба не молишся? Хіба ти не розбиваєш лоба перед твоїм божком?

Л е о н. Та що ти, Марко, верзеш? Який у мене божок, коли я такий же атеїст, як і ти?

М а р к. Ха-ха! Херувимчик ти мій гарнесенький! Куди тобі з твоїм чепурненьким личком і з твоєю розумненькою книжечкою до безбожності! Річ не в тім, як називається божок, а як він переживається. От вони там моляться перед дівою Марією і вірять в її чудеса, в її мудрість, в її вічність. А хіба ти не робиш того ж самого, коли кажеш про людство, про його будучність? Хіба воно не стоїть перед тобою на такому ж п'єдесталі, як перед ними діва Марія?

І хіба ти не так само віриш в рай земний, як вони вірять в рай небесний? І чим виправдуєш ти своє життя, як не цією вірою?

Л е о н. Так, я вірю в людство і на його жертвовник несуч своє життя! Та хіба ж воно для мене бог? Хіба я повиваю його містичним туманом? Ні, Марко, між мною вірою і вірою тих, що моляться перед «чудодійним образом», — велика дистанція.

М а р к. Зовсім не така велика, як ти гадаєш! Ти, як і твій Фейербах, чи Кант, чи будь-хто інший, ти заперечуєш бога на небі і утворюєш його на землі. Так, так, соколику мій! І твій земний бог такий же абсолютний і такий же містичний, як і бог небесний. Ха, та як же інакше? Де віра — там релігія, де релігія — там бог, як би ти його не називав, а де бог — там і жертвовник, там і покора, і неволя.

Л е о н. В такому разі, що ж таке безбожність? Адже кожна людина вірить у що-небудь?

М а р к. В тім-то і річ, що не кожна! І якби ти хоч один момент пожив без віри, ти почув би весь жах і всю велич цього становища! (*З пафосом*). Не вірити ні в бога, ні в людей, кинути цілий космос в дикий хаос і за гордим реготом виплунуть в пику вічності кожний прожитий день — от що значить бути дійсним безбожником! Тут — гордість сатани, пафос абсолютного визволення і божевільний жах однаку перед вічним ніщо, ні на що, ні до чого! А що таке твій атеїзм, коли ти по самі вуха насичений вірою, побожністю, офірністю і всякими іншими чеснотами? Ти також, як і вони (*жест до храму*), не маєш сили кинути виклик життю і боротися з ним сам на сам! Тільки вони ховаються за бога, а ти за людство. О нікчемні жахляки!

Л е о н. Ну, як собі хочеш, Марко, а твій атеїзм мені теж не подобається: він абсолютно порожній!

М а р к. Зате твій насичений добродійством, як німецький бюргер гороховою ковбасою! Рушай же до своїх «безбожників» та витрушуй перед ними свій дешевий крам!

Л е о н (*раптом підводиться*). Та, мабуть, що так! Хай тобі чорт з твоїм поганим язиком!

М а р к. Сопляк!

Леон одходить од храму. Марк лишається сам і застигає на паперті, як монумент трагічного роздуму. В храмі починає урочисто лунати орган.

До паперті надходить М а р к о в а м а т и (з костуром). Довгий час дивиться на сина і зажурено похитує старечою головою. Потім наближається до нього і штовхає його костуром.

М а т и (*суворо*). Чого замислився? Піди в храм, упади ниць перед образом божим, розкрий перед ним душу до темного дна, і діва, Марія заступить тебе своєю ласкою! Чуєш, Марко? Послухай матір! А то загинеш, як собака під парканом!

М а р к (*з болем*). Так, мамо... На цей раз ти кажеш те, що я сам думаю: кинутися їй до ніг і вимовити весь жах душі, а потім... що ж потім, мамо?

М а т и (з раптовою ніжністю). Синочку мій дорогий! Помолися, тільки помолися, а там сам господь наставить тебе.

М а р к (дуже нервується). Так, так, мамо... Так піди ж у храм і виклич її сюди... Хоч на одну хвилинку... Скажи, що мені треба побачити її! Що я далі не можу! Не можу так лишатися! Іди ж, матусенько! Іди!

М а т и. Та куди ж іти? Кого кликати? Про що ти кажеш, рідненький?

М а р к. Про Марію, мамо! Про небогу нашого патера! Ну йди ж! Іди мерщій! (З криком). А то я голову розіб'ю об цей камінь!

М а т и (з жахом). Бог з тобою, синочку! Я зараз, зараз перекажу їй. (Похапцем іде в храм і з тривогою оглядається на сина).

Марк — в напруженому чеканні, важко дихає. Через деякий час на паперть виходить Марія.

М а р і я. Навіщо ви мене викликали?

М а р к. Я хотів... попросити вас... не молитися за мене...

М а р і я. Чому?

М а р к (голос тремтить). Тому, що це... мучить мене...

М а р і я. Мучить?

М а р к. Так, панно Маріє! Вапа молитва, як іскра в порох, падає в безодню мого безбожництва, і душа розривається тисячами пекельних вибухів!

М а р і я. Я не розумію, про що ви кажете.

М а р к (з одчаєм). О панно Маріє! Як тяжко мені з'ясувати вам цей жах.

М а р і я. Жах?

М а р к. А що ж це, як не шалений жах, коли людина, що бореться з самим богом, що може цілий космос затьмарити димом своєї ненависті і погорди, коли ця людина раптом падає ниць і за один ласкавий усміх ладна полюбити цілий світ зо всім його безглуздям і паскудством!

М а р і я. Так ви... любите?

М а р к. Дико! Несамовито! Шалено! Але я ж — гідкий, рудий орангутанг! На мене ж дивитися не можна без огиди! Моє народження було глумом над людиною! І тільки в лютої, в ненависті, в сатанинській погорді — мій єдиний порятунок! Що більш образ і прокльонів шпурляють люди в мою душу, то міцнішою вона робиться! О так, панно Маріє! Я буваю навіть щасливим у своїх чорних, руйнуючих захватах!

М а р і я. Мовчіть, Марко! Мені моторошно слухати вас!

М а р к. Ні, ні! Тепер ви мусите дослухати мене до кінця!

М а р і я. Чого ви хочете від мене?

М а р к. Чого я хочу?! Ха-ха! Земля затруситься від обурення, коли рудий орангутанг мовить, чого він хоче від діви Марії! Чого я од вас хочу? Ненависті! Ганьби! Прокльонів! (З зойком). О, тільки

не молитов! Тільки не ласкавих, променистих очей! Бо це — над мої сили! Це губить мене, нищить...

Марія. Пане Марко! Ви помиляєтеся, коли думаєте, що вас не можна покохати.

Марк (*одсажується, ніби опечений*). Що?! Мене покохати?! Ха-ха-ха-ха! (*Заходиться диким реготом*). Мене кохати!

Марія. Ви не вірите моїй щирості?

Марк. Я бачу тільки вашу велику добрість, і для мене вона ще гірша, ніж ваші молитви... О, як мені визволитися від цього? Яким нечуваням прокльonom загмарити ваш ясний зір? Ну, порадьте ж, панно Маріє!

Марія. Я можу бути лише такою, як є. І щиро кажу вам, Марко, що могла би полюбити вас, але ненавидіть — не можу. Мені дуже боляче за вас: ви не можете ні вірити, ні молитися, як же людині жити без цього?

Мовчання. Орган.

(*Підходить до нього*). Марко, ви — дужий, поборіть же себе самого: повірте коли не в бога, то хоч у людей. Мусить же бути те, чим виправдується наше життя!

Марк (*з гірким сарказмом*). Ха, і в подяку за це ви будете молитися за мене... і цілуватися з яким-небудь красунчиком? Дякую вам за пораду, панно Маріє, і прошу вибачити мені... мою несамовитість.

Марія. Нічого, нічого...

Марк одходить од храму. Марія стоїть перухома і дивиться йому вслід. Через деякий час з дверей храму висовується Маркова мати. Побачивши, що Марія сама, вона підходить до неї.

Мати. А де ж він, синочок мій?

Марія. Пішов, бабусю.

Мати. Ну, хай його господь не оставить! Ви, панночко, не подумайте про нього погано: він чудний, а не поганий! Ні, ні!

Марія. Помолимося, бабусю, за нього разом: і ви, і я.

Мати. Помолимося, голубонько, помолимося.

Входять в храм.

Тиша. Сіяя сутінь весняного вечора. Орган.

АКТ ДРУГИЙ

Майдан перед міською ратушею.

Сонячний весняний день.

На широких сходах, що ведуть до ратуші, декілька поважних горожан дебатують питання політики. Під час їхніх розмов до них підходить ще кілька чоловіків.

Горожани. Доки був над нами король, ми не голодували. Корона — от де початок всіх початків! Буде король — буде і лад, і достаток!

— Ні, пане Жозефе, ви помиляєтеся! Бували голодні роки і за королів. Річ не в тім, чи є король чи його нема: можна й без короля пакувати!

— Бога, бога забули! От в чім, горожани, корінь лиха! Доки вірили в бога та молилися пречистій діві, був і король, і державний лад, і добробут. А як почалася пошесть невіри, так куди все те й ділося: і голод, і розгардіяш, і цілий ківш лиха.

— Так, так! Безбожництво всьому причиною! Хіба не з нього почалася революція? Хто вірить в бога, той побойться підняти руку на короля або на чужу власність.

Підходять гурт обшарпаних і голодних горожан, головним чином жінок. Деякі з них несуть на руках виснажених голодом дітей.

Голодні. Чи тут Комітет допомоги голодним?

— З самого ранку шукаємо!

— Бодай він запався!

Горожани. Ідіть до притулку Магдалини: тепер там Комітет голодних.

— А краще зовсім не ходіть, бо в тому комітеті, крім голих стін, нічого не побачите.

Голодні. Ні! Як це так? Ми підемо!

— Нехай годують наших дітей, коли побили та позаганяли по чужих краях чоловіків!

— Нехай дають роботу, коли позабирали заводи та майстерні!

— Що це за лад такий: ні хліба, ні грошей, ні роботи...

Горожани. Що ви нам кажете?

— Кажіть тим, що заводять цей лад!

Голодні. Ми гинемо з голоду!

— Ми передушимо комітетчиків!

— Ми голі! Ми босі!

— Ми бунт піднімемо!

— Ходімо! Ходімо!

Йдуть далі.

Горожани. Хе-хе! От вам і новий лад!

— От вам і рівність!

— А все з бога, з бога почалося!

— Як не почалося лихо, та почалося!

І не такий тепер час, щоб ламати голови над початком всіх початків. Річ не в тім, з кого чи з чого

почалася революція: на чому вона скінчиться — от в чім питання!

- А хіба не видно, як вона скінчиться? Будемо вимирати від голоду та різних пошестей, доки не захопить нас чужий король та не дасть нам ладу. Адже ви чули, що казав Леон у ту неділю в клубі безбожників?
- А що саме?
- Кінець підходить комітетчикам — от що!
- Це казав товариш Леон? Не може бути!
- Ні, горожани, і в їхніх газетах також пишеться про новий наступ північного імператора. Певна річ, вони бадьоряться, а все-таки чувається непевність за тими бадьорими вигуками.
- Так, так! (*Тихо*). Ходить чутка, горожани, нібито і наш король живий і йде разом з північним імператором, щоб установити лад і покарати комітетчиків.
- Ну, це вже дурниця! З того світу не вертаються.
- Ні, горожани, нічого доброго з того не буде! Ми вже бачили, як порядкують чужі завойовники.
- Коли самі собі ради не дамо, то ніхто нам не може.
- Що ж робити, коли тепер всім верховодить гололта?
- Вони як сарана! Їх безліч!
- Від них ніде не заховаєшся!
- Не журітеся, горожани: не в силі бог, а в правді!

До ратуші підходить м а т и Рудого Марка.

М а т и. Добридень, горожани!

Г о р о ж а н и. Добрий день, бабо.

М а т и. Чи тут нема мого Марка?

Г о р о ж а н и. Немає.

— Ми з твоїм Марком товариства не водимо.

— Мандруй, бабо, до шинку: пошукай там свого Рудого Марка!

М а т и. А ти хто такий! Думаєш, як багатий, то вже й розумний, і хороший? Та мій Марк вартий, може, десятих таких хорошунів, як ти!

Г о р о ж а н и. Он як! Старці, та ще й з перцем!

— Чи бач, який гонор у голодранців!

М а т и. Товариства не водите! Та ще чи захоче мій Марк товаришувати з вами? Де ви розуму набиралися? За вашими прилавками та рундуками? А мій Марк — студент!

Г о р о ж а н и (*з регогом*). Вічний! Вічний студент!

— З вовчим білетом!

— Мандруй, бабо, далі!

— Тут нема таких!

М а т и. Тьфу на вас! Тьфу! (*Грозить костуром*). Почекайте, ще не навчив вас голод, так навчить! Буде вам кара від бога і від людей! Буде, буде кара... (*Одходить*).

Г о р о ж а н и. Ой, люта баба!

— На те вона мати, щоб сина захищати.

— Ну ні! Якби в мене був такий син, то я вигнав би його з хати, як собаку!

— А ви думаєте, вона не ганьбить його? Ганьбить, щодня ганьбить, тільки на самоті, а на людях он як розпинається за нього!

— А він, рудий чорт, що далі, то все лютішим робиться! Діва Марія в нього з язика не сходить.

— Кажуть, що він навіть з товаришем Леоном посварився?

— Ну, цього не може бути: вони ж разом паскудять нашу молодь в Союзі безбожників.

— Нехай господь і поразить їх разом!

— Ні, горожани, я сам чув, як Рудий Марк кепкував над Леоном у клубі безбожників! От щоб я з цього місця не зійшов!

— То він, мабуть, з п'яних очей!

— А я в минулу середу бачив Рудого коло патерового дому. От дивовисько було! Такий був п'яний та розхристаний, що жінки іншою вулицею обходили!

— Тьфу, паскудник! І терпить же господь такого!

— І все загрожував на храм божий та ганьбив патера і його небогу — Марію.

— Я теж не раз чув, як він обкидав болотом Давидову Марію.

— Далася йому та Марія!

На майдан виходить гурт молоді — дівчат і хлопців — і з бадьорям революційним співом наближається до ратуші.

На чолі цього гурту — товариш Леон.

Г о р о ж а н и. Що це за спів?

— То «товариш Леон» з своєю ватагою!

— І подумать би: чого веселитися в такий час? Голод, чума, розбишацтво — а їм бач як весело!

— Содом, та й годі!

Л е о н (*порівнявшись з ратушею*). Союз молодих безбожників закликає шановних горожан поголити бороди і разом з нами вітати весняний день!

М о л о д ь. Геть бороди!

— Хай живе молодість!

— Весна! Весна!

Кидають угору квітки.

Г о р о ж а н и. А про голод забули?

— А до дому божого, мабуть, ніхто і не заглянув?

— Чи вам відомо, що сьогодні неділя?

Л е о н. А хіба не видно по нас, що сьогодні неділя? Ех, шановне горожанство! Чого нам ходити на ту комедію, що сотні років щонеоділі відбувається по ваших храмах і сьогодні так же само, як і тисячу років тому назад? Це ж нудота! От коли хочете, то ми покажемо вам нову комедію, що самі вигадали на цей день. Ой-ля, товариші! Дамо наш спектакль перед ратушею! Нехай подивляться горожани на «Радість визволення», може, і в них затрусяться жижки!

М о л о д ь. Ой-ля! Чудово! Чудово!

— Мистецтво на майдан!

— Годі ховатися за мурами!

Л е о н. Ну, раз-два! Я буду коментатором!

Молодь в один момент шикуються належним чином перед ратушею, причім використовуються і широкий вхід до ратуші. Леон одходить набік і в лаконічних виразах подає коментарі до пантоміми. Пантоміма називається «Радість визволення» і носить характер хорového ігрища. Вона утворюється з типових ритмів поневолення і закінчується веселим, переможним танком. Фоном для пантоміми може бути хор — декламаційний (в тому разі Леон — корифеєм) або вокальний.

Під час виконання пантоміми до ратуші надходять горожани, робітники, молодь. Більшість присутніх захоплюється театральним дійством, а в деяких місцях навіть приєднується до нього (молодь). Поважні горожани дивляться з цікавістю, подекуди з сарказмом і навіть обуренням.

Між іншими коло ратуші зупиняються: патер Давид, Марія і пізніш Даніель.

Кінець пантоміми молодь вітає бурхливими оплесками й вигуками: «Гура! Гура! Геть королів! Геть панів! Геть богів! Воля! Воля!»

Г о р о ж а н и (з обуренням). Геть безбожників!

— Геть розбишак!

— Сором танцювати на кладовищах!

— Сором! Сором!

М о л о д ь. Мовчіть, раби божі!

— Ми робимо на голодних!

— А де ваша допомога?

— Де ваші чудеса?

— Облудники! Облудники!

Г о р о ж а н и. А через кого голод?

— Хто накликав гнів божий?

— Безбожники! Шибеники!

— Ганьба вам! Ганьба!

Таким чином театральне дійство переходить в імпровізований мітинг. Сходи ратуші тепер використовуються як трибуна.

Леон (*з молодечим запалом*). Горожани! Ви нарікаєте на нас за голод, за чуму, за розбишацтво і всякі інші нещастя. Ви кажете, що то бог і діва Марія карають народ за нашу невіру і за наш глум над «образом божим». Певна річ, немало серед вас таких, що за ім'ям божим лише заховують свою ненависть до всього нового, що заводить новий господар життя — голота. Та багато і таких, що по щирості вірять в кару божу. От до цих, до щиро переконаних, хочу я казати!

Горожани. Досить! Досить!

— Не раз чули!

Молодь. Тихо! Тихо, божі барани!

— Кажі, Леоне! Кажі!

Леон. Люди добрі! Як же ви не розумієте, що такою вірою ви самі нищите вашого бога?! Яким диким, яким безглуздим повинен бути ваш бог, коли він за свій ображений гонор насилає голод, чуму і смерть на тисячі неповинних людей! Дійсно, царя небесного створили ви по образу і подобию царів земних! Правда, ви вірите в «той світ», ви хочете небесним раєм і пеклом виправдати всю безглуздість в земному поводженні вашого бога. Там, на «тому світі», що нікому не відомий, воздасть бог ваш кожному по ділах його. Але ж подумайте самі: чи є в цьому хоч крихітка розуму? Коли ваш бог всесильний і всеправедний, навіщо йому мучити людей на цім світі, щоб потім нагороджувати їх на тім? Де ж мудрість вашого бога? Де його любов до людства?

Патер. Молодий чоловіче! Ви самі не тямите, що кажете і що робите!

Молодь. О, адвокат царя небесного!

— Ану-ну! Побачимо!

Горожани. Тихо! Тихо!

— Хай каже патер!

Патер. Ви хочете відняти бога у мільйонів людей, що вірять в нього, моляться йому, виправдують ним ціле життя. Ви цього хочете... Навіщо? Питаю я вас.

Леон. Перш за все на те, що це — облуда! Бога, як і інші міфи, вигадало людство за часів свого дитинства. Ми ж не діти і не хочемо морочити собі голови тими чудесами, що їх ніхто не бачив!

Молодь. Браво, Леоне!

— Геть облудників!

Леон. А потім релігія — найдужчий засіб народного поневолення! Хіба ж вам, шановний патере, не відомо, що робилося і що зараз діється во ім'я господа? Та чи була на світі така погань, щоб не захищалася ім'ям божим?! І хто ж, як не ваш бог, давав людям сили тисячі років ходити в ярмі? Хто дурманив голови нещасних небесним раєм і кидав їх у пазури експлуататорів? Ви, ви з вашими архангелами і богородицями!

Молодь. Браво! Браво!

— Релігія — прислужниця багатих!

— Геть богів!

Г о р о ж а н и. Мовчіть, безбожники!

— Тихо! Тихо!

П а т е р. Мені боляче за вас, молодий чоловіче, і за ваших однодумців... (Що дали, то все з більшим пафосом). О, як ви помиляєтеся! Як облутав сатана ваші молоді душі!

Г о р о ж а н и. Навчи їх, патер!

— Тихо, Тихо!

П а т е р. Ви кажете: бог — облуда! Бога не можна доказати! Де він? Та хіба ж доказується те, чому людина вірить? Віра не доказується, і тому-то вона віра. І невже ви, молоді люди, думаєте, що людство самохіть вигадало бога? Невже ви гадаєте, що людство могло би жити такою вигадкою тисячі років? Могло би заради неї тисячами і мільйонами йти на неймовірні кари, на муки, на смерть! О, які ж ви легкодушні!

М о л о д ь. Це не докази!

— Це ми чули по школах!

П а т е р. Ви кажете: бог за багатих! Ім'ям божим держитися насильство, експлуатація, рабство! Як же мало тямите ви, молоді люди, що таке бог для людини! Прийдіть в дом божий, подивіться на сотні людей, що стоять перед чудодійним образом богоматері, загляньте в їхні душі, і ви побачите, що несуть люди богові і що мають від нього! Навіщо ж ви хочете відняти у людства його найвищу надію і полегкість? І що можете дати йому ви замість бога всевидючого і всемогущого?

М о л о д ь. Ми віримо в людство!

— Нам не треба облудних казок!

— Ми самі собі допоможемо!

Г о р о ж а н и. Опам'ятайтеся, божевільні!

— Слухайте, що каже патер!

— Тихо! Тихо!

П а т е р. Ви обкидаєте ім'я боже болотом людських відносин і кажете: релігія винна! Нехай пробачить мені бог, але так можуть робити тільки божевільні!

М о л о д ь. Ого! Він ще буде лаяться!

— А «любіте ворогів» забувся?

Г о р о ж а н и. Мовчіть, головорізи!

— Не вам його навчати!

П а т е р. Ви бачите навколо себе горе і смерть і питаєте: коли є бог, то навіщо він мучить людей? Навіщо мститься на неповинних? Горе вам, коли будете так дивитися на світ! Скільки невідомого і таємного на кожному кроці нашого життя: де його початок і де кінець? Нащо земля і нащо небо? Кожна билинка і кожна комашка можуть думати, що світ тільки для них, і коли господар давить їх своїм чоботом або губить плугом, то чи не можуть вони так же само, як і ви,

питати: де ж той господар? Де всесильний розум його? Невідомі людям путі божі, і хаосом робиться світ, коли губиться віра в бога!

Г о р о ж а н и. Правда! Правда!

— О боже наш! Боже наш!

Л е о н. Ех, шановний отче! Сумно і темно робиться, коли слухавш вашу премудрість. Не годиться вона для нас — дужих, молодих, охоплених жагою боротьби! Ми не хочемо нахилити голови перед невідомим і з жахом шепотіти: то — бог! або — то чорт! Невідоме липається невідомим, доки не буде з'ясованим. І більш нічого! А коли мільйони людей в сутінках невідомого утворювали богів і вірили в їхні чудеса, то це ні в чому не може переконати нас: хіба не вірили мільйони людей — і не вірять зараз, — що сонце ходить навколо землі, а не навпаки? Ні, отче, такі докази для нас не годяться!

М о л о д ь. Це докази для папуасів!

— Для отар овечих!

Л е о н. А та полегкість, що дається релігією, то ж чистий дурман! То ж та отрута, що вливається в душі поневолених і скривджених, щоби заколисати їх марними надіями на «той світ» з його вічною правдою! Нікчемна ця полегкість! Вона — для темних і безсилах! Ми ж хочемо бачити світ таким, як він є, зо всім його жахом, муками, насильством. Бо ми дужі нашою кількістю, нашою єдністю, нашою землею правдою! Наш бог — ми самі, людство, і на його жертовник ми кидаємо всіх богів минулого!

М о л о д ь. Браво! Браво, Леоне!

— Геть богів минулого!

— Хай живе людство!

— Людство! Людство!

Л е о н. Горожани! На вас наводять жах голод, чума, смерть. Ви щодня і щоночі молитесь вашому богові, щоб він захистив вас. Але ваш бог — мана, і молитви вам не допоможуть. Ви самі це бачите. Так залишіть же бога дикунам, а те золото, що лежить в домах божих, поверніть на боротьбу з голодом і смертю!

Г о р о ж а н и (з ревом обурення). Не діждеш, цього!

— Бач, куди! Ми не дозволимо!

— Це образа богоматері!

— Варвари! Грабіжники!

— Розбишаки!

П а т е р (підносить руку з наміром казати). Во ім'я господа...

М о л о д ь. Геть патера!

— Досить! Досить!

— Ми не дамо себе обморочити!

— Навіщо золото богам?

— Геть облудників!

— Гій! гій! гій!

Обурення з того і з другого боків доходить до погроз і от-от перекинеться в бійку.

П а т е р (з великою силою). Горожани! Ім'ям діви Марії закликаю вас: бережіть дім божий від ганьби і образ! Але пам'ятайте: хто меч підніме, той од меча загине! Коли над вами заносять молот — підніміте хрест! Цим переможете! (*Хутко виходить*).

Під враженням його слів горожани також починають розходитися. Молодь ще деякий час шумить.

М о л о д ь. Люди гинуть з голоду, а діва Марія пишається в золоті!

— Ганьба! Ганьба лицарям діви Марії!

— З хрестом проти молота!

— З хрестом проти голодних!

— Сором! Сором хрестоносцям!

— Вони хочять добивати голодних за самоціти діви Марії!

— Ганьба! Ганьба горожанам!

— Геть богів! Геть багатирів!

— Хрест і молот!

— Молотом! Молотом!

Між тим Леон підходить до Марії, що затрималася в гурті горожан.

Л е о н. Добрий день, панно Маріє!

М а р і я. Добрий день, товаришу Леоне.

Л е о н. Ви теж називаєте мене товаришем?

М а р і я. Як і всі горожани, здається.

Л е о н. Навіть після всього того, що ви зараз чули тут?

М а р і я. Сьогодні ви казали багато такого, що мені зовсім чуже і навіть... образливе. Але я поділяю вашу думку, що золото з домів божих можна повернути на допомогу голодним.

Л е о н (з радісним подивом). Так? Це не ображає ваших релігійних почувань?

М а р і я. Ні, бо це буде по заповіту того бога, що я молюся йому.

Л е о н. А чого ж патер так обурюється цією думкою?

М а р і я. Я гадаю, що він боїться наруги над образом богоматері, а золото... навіщо йому? Він любить людство, як і ви.

Л е о н. Панно Маріє! Ви щодалі, то все більш цікавите мене. Як собі хочете, а я мушу побалакати з вами!

М а р і я. Мені теж цікаво...

Л е о н. Коли так, то в ту неділю — не забудьте! — увечері я завітаю до вас у садок!

М а р і я. Що ви?!

Л е о н (сміється). Ой-ля! Кінець! До побачення! (*Хутко відходить до молоді*).

Марія дивиться на нього більше з подивом, ніж з образою, а потім іде додому.

Ну, товариші, тепер — айда до клубу на черговий доклад!

Молодь з революційною пісню залишає майдан. Коло ратуші лишається ще декілька горожан і Данієль.

Данієль (*зі сходів ратуші, услід молоді*). Ідіть, ідіть у свій вертеп! Ще носить вас земля, ще сонце світить вам... Господь ще терпить наругу над ім'ям своїм... Але наступить день суда господнього! І затруситься земля під вами, затямиться небо... І побачите тоді, побачите в бурі і славі великій діву Марію і янголів її... О, горе, горе, велике горе буде вам, безбожникам! Наближається день чуда божого! Голодним трупом укривається земля... Дороги заростають, лани пустиють, і чорний ворон криче над кладовищем...

В цей момент розтинається подзвіння, і через майдан гурток обшарпаних і виснажених людей—чоловіки, жінки і діти—повагом і безмовно проносить труну. З цим жалібним походом зустрічаються п'яний Марк і його мати.

Марк (*зупиняється*). Що таке?.. Тр-руп?.. Ніщо?..

Мати (*тягне його за руку*). Еге, синку, еге... Pokійничок, царство йому небесне... Ходімо ж, ходімо додому...

Марк (*одмажується*). Одчепися, бабо! Ти помиляєшся: твій син — там... у домовині... А я... Що таке я? Безбожник? Сатана? Закоханий орангутанг? Га! Чуєш, бабо? Що я таке?

Мати. Синочок ти мій дорогий...

Марк (*регочеться*). Ха-ха! Хіба рудий орангутанг може бути дорогим для кого-небудь? Бабо, ти глузуєш над Рудим Марком!

Мати. Та ні-бо, ріднесенький! Я день і ніч молюся за тебе...

Марк. Що? Молишся? І ти молишся?

Мати. Молюся, синочок...

Марк (*люто*). Мовчи, відьмо! Я задушу тебе, коли будеш молитися за мене! Чуєш? Я хочу ненависті, прокльонів, а не молитов...

Мати. От, боже мій! Що мені робити?

Марк (*побачивши Данієля*). Гей, ти, діду Данієлю! Дивися сюди: я хочу набити пику от цій бабі, що молиться за мене!

Данієль. О сине диявола! Будь проклятий!

Мати. Не проклинай його, Данієлю! Не проклинай! Він занедужав! Він божевільний...

Марк. Ха-ха! Божевільний орангутанг... закоханий у діву Марію... Ти чуєш, Данієлю? Я — божевільний! Нехай діва Марія явить чудо над божевільним орангутангом! Ха-ха! Що? Не може? Так я оберну наш божий дім в шинок! Чуєш, дідугане? Де зараз храм, там буде шинок! Шинок діви Марії! Хо-хо-хо... (*Несамовито регочеться*).

Данієль. Будь проклятий! Будь проклятий!

АКТ ТРЕТІЙ

Тераса в домі патера, що виходить в сад. Коло тераси — високі тополі і пиш-
ний бузок.

Весняний вечір. Чути, як наближається далекий грім. На терасі патер Д а в и д
і М а р і я.

М а р і я. А ти сам, дядьо, бачив хоч одно чудо богоматері?

П а т е р. Ні, люба дитино, чуда мені не доводилося бачити. Зате я не раз бачив людей, що самі казали, як над ними являла чудеса наша богоматір. О, таких я бачив багато! Вони часом поверталися з далеких країв, щоб подякувати за те, що діва Марія дарувала їм зір, чи ноги, чи легені, чи будь-що інше.

М а р і я. Таких оповідань про чудеса і я немало чула. А от само-
го чуда... не бачила...

П а т е р. Не кожному дано те бачити. А коли тебе мучить сумнів у силі божій, то подивися на космос: чи то ж не чудо? Де початок його — тих міриадів зоряних систем, — де, як не в чудодійній силі бога?

М а р і я. Може, коли-небудь і це буде з'ясовано, як вже з'ясовано багато іншого, чого раніш не розуміли і називали божим чудом?

П а т е р. Ні, ні, Маріє, обмежений не може обхопити безмежно-го. А космос — безмежний, і бог — безмежний, і тому ні електронами, ні нейронами, ні четвертим виміром не можна з'ясувати їх в повній мірі. Як би багато люди не розуміли, завжди лишиться ще, чому можна лише дивуватися і вірити: повіки неосяжний бог...

Мовчання.

М а р і я. Дядьо, а ти міг би жити без бога?

П а т е р. Як?

М а р і я. Ну, так, як от живе... товариш Леон?

П а т е р. Ні, Маріє, так я не міг би жити.

М а р і я. Чому?

П а т е р. Тому, що не бачив би мети життя.

М а р і я. А Леон же бачить її?

П а т е р. Лише тому, що не дивиться далеко.

М а р і я. Хіба людство — це не далеко?

П а т е р. В кожному разі, це в межах землі.

М а р і я. А навіщо далі?

П а т е р. На те, що земля не сама по собі, а в космосі. Подумай, дитино, що таке людство, коли цілий космос не носить в собі ні ви-щого розуму, ні мети? Розсиплеться в порошок земля — а це може бути щогодини — і що тоді лишиться від людства? Як же можна вірити в людство, не віруючи в бога?

М а р і я. А доки земля не розсиплеться!

П а т е р. Бог — початок і кінець всього, що існує. Безглуздим, мертвим хаосом робиться космос, коли викинути з нього бога. І як би

ми не вірили в людство, як би високо не розуміли мету його, а коли в ньому не живе бог, то лишається навіки нерозгаданим одне велике питання: навіщо?

Марія. Що саме «навіщо»?

Патер. Навіщо ця мета і ці досягнення людства серед чужого, неосяжного і байдужого космосу? Навіщо?

Мовчання.

Марія. Дядьо, ти... дуже любиш мене?

Патер. Чому ти питаєш за це?

Марія. Пробач, дядечко, коли не до речі! Я часом думаю, як ти будеш без мене...

Патер. Що ти кажеш, люба? Куди ж ти дінешся від мене? Хіба заміж надумала виходити?

Марія. Ні, заміж — то ще нічого, то була би лише роз'єднаність, а не...

Патер. А не що?

Марія. Ах, я сама не розумію, що саме! Мені часом здається, що між нами становиться — як це не дивно — товариш Леон.

Патер (*мимоволі підводиться на ноги*). Товариш Леон?!

Марія. Так, дядьо! Я сама гаразд не розумію, як це виходить... Ти не ображайся і не надавай цьому ваги... Може, це так... дурниці... не будемо про це балакати...

Патер (*суворо*). Маріє, я ні в чім не хочу неволити тебе: можеш думати і робити, що тобі заманеться. (*Іншим тоном*). Я лише хотів би, щоб ти пам'ятала, що я тобі не тільки дядько...

Марія (*ласкавиться до нього*). Мій дорогий, хіба ж я коли-небудь забувала, що ти мені як батько рідний? Ти ж мене виростив, виховав...

Патер. Ні, ні, Марі, не те, не те...

Марія. А що ж?

Патер. Я тобі ніколи не казав за це...

Марія. Про віщо, дядечко?

Патер. Ти знаєш, що закон і покликання забороняють мені кохати... Та ще раніш, як я надів сутану, я покохав одну дівчину... Образ її донині живе в моїй душі... І ти — її дочка...

Марія. Ти кохав мою матір?

Патер. Як і вона мене...

Марія. Так, значить...

Патер. Ні, ні! Образ матері повинен жити в твоїй пам'яті таким же чистим, яким він був і в дійсності... За молодих років нас розлучили, а потім над нами були закон і обов'язок, і ми виконували їх... А коли помер твій батько, я забрав тебе до себе, і з того часу ти стала мені тим, чим була колись твоя мати...

Марія. Мій любий дядечко...

Патер. Одним ім'ям називається те, чому я присвятив своє

життя: «Марія». Одна на небі — їй молюся, друга на землі — її люблю. Роз'єднати їх — значить липити небо без землі, а землю без неба. Я не в силі пережити ні того, ні другого... От про що хотів би я... щоби ти пам'ятала... А далі — роби, що хочеш...

Марія. Дядечко...

З дому виходить Тереза, а за нею трое поважних горожан.

Тереза. Давиде, тебе хочуть бачити. (До горожан). Ось де він, проходьте, будьте ласкаві, далі. (Виходить).

Горожани. Добрий вечір, шановний патере!

Патер. Дай, боже, всього доброго.

Марія спускається в сад і кілька разів задумана проходить мимо тераси.

1-й горожанин. Ох, патере, не з добрими вістями завітали ми до вас.

Патер. Кажіть, що таке?

2-й горожанин. Кажі, Лоране, ти був колись виборним.

3-й горожанин. Авжеж!

1-й горожанин. Ходять жахливі чутки про чудодійний образ богоматері.

2-й горожанин. Я сам чув!

3-й горожанин. І я!

Патер. Ну-ну, так кажіть же!

1-й горожанин. Кажуть, нібито старій Дорині являлася дівка Марія і наказувала образ її закопати в землю на дванадцять метрів, а ризу подарувати голодним. Тоді тільки зародить земля і скінчиться голод. А до того будуть люди вимирати, як мухи. Он як!

3-й горожанин. Так і я чув!

2-й горожанин. А я чув ще гірше!

Патер. Як же ще?

1-й горожанин. Кажуть, що до Рудого Марка щоночі приходять якісь-то чорні люди і разом з ним риють підкоп під чудодійний образ. Хотять, бач, динамітом його знищити і таким чином доказати, що сатана дужчий за бога і діву Марію.

3-й горожанин. Нехай нас заступлять сили небесні! Аж моторошно робиться, як слухаєш такі погрози!

Патер. Я можу дати вам лише одну пораду: не будьте маловірами і не дозволяйте дияволові і прислужникам його бентежити ваші душі різними вигадками та погрозами! На камені віри побудував господь храм свій і, доки живе та віра, не переможуть його сили пекельні. Моліться ж, щоб дівка Марія укріпила віру вашу, і тоді дух ваш буде ясний і спокійний.

Горожани. Віримо, патере! Нехай бог допоможе невірі нашій.

1-й горожанин. А то ще ходить чутка, немовби-то голодні обшарпанці намагаються силою захопити образ богоматері і разом

з ним усе золото і всі коштовні речі, що з давніх-давен у храмі нашому заховуються.

Патер. Це і без них, здається, зробить комітет.

1-й горожанин. Так от вони й хотять попередити комітетчиків!

2-й горожанин. Щоб золото попало їм самим у руки!

3-й горожанин. Бо комітетові вони не вірять.

Патер. От цього можна чекати, і попередити це — наш святий обов'язок.

1-й горожанин. Яким же чином, патере?

Патер. Перш за все заявити про це в революційний комітет.

1-й горожанин. Та вони ж не повірять нам!

3-й горожанин. Будуть казати, що це наклеп на голодранців!

2-й горожанин. Провокація!

1-й горожанин. Ні, треба самим вартувати дім божий! Я так гадаю!

2-й горожанин. По черзі, виходить?

3-й горожанин. Авжеж не як!

Патер. І це добре.

1-й горожанин. А коли — не доведи, боже, — буде напад, то бити на сполох і тоді всім-всім щодуху поспішати на боротьбу за діву Марію! Чи так, горожани?

Горожани. Так, так!

— Мудра порада.

Патер. Так, горожани! Будемо вартувати дім божий і разом з тим молитися, щоби бог не доводив до гріха ні нас, ні ворогів наших.

Горожани. Так, так!

— Вартувати і молитися!

1-й горожанин. Коли патер благословить, то все потрібне в цій справі я беру на себе.

2-й горожанин. А я зараз же піду до храму і буду вартувати цю ніч.

Патер. Нехай вам бог допоможе, добрі горожани!

Горожани. Тепер ходімо!

— Щасливо зоставатися, дорогий патере!

Патер. Нехай боронить вас святая діва!

Горожани виходять. Патер супроводить їх. На терасі з'являється Тереза.

Тереза. Марійко! Де ти?

Марія. Я тут, бабусю. (*Підходить до Терези*). Бабусю...

Тереза. Ну, що таке?

Марія. Бабусенько...

Тереза. Та кажи ж бо!

Марія. Ні, нічого! Я дурненька, та й годі!

Тереза. От тобі й мавш! (*Голубить її*). Черничечко ти моя! Щось ти сьогодні з самого ранку ніби шукаєш чого. Ой дівчино, дивися: чи не загубила ти молодого серденька?

Марія. Чого ви зовете мене черничкою? Хіба мені личить монастир?

Тереза. Не личить, голубонько, а того, що ти живеш черничкою: ні з ким не водишся, до паничів не залицяєшся, а до дому божого частенько ходиш — от і виходить, що черничка! Хе-хе, так-то, рибонько...

Марія. Ви, мабуть, думаете, що я закохатися не можу?

Тереза. Ну, чому ж такі не можеш, нехай бог боронить!

Марія. Ні, бабусю, закохатися не «по закону», а так — несамовито, шалено, наперекір богові, людям, традиціям — всьому-всьому!

Тереза. Ну, це вже ти лякаєш мене! Молодій дівчині не личить навіть і казати таке! Як таки можна «наперекір всьому»! Не покохавши же ти якого-небудь головоріза чи безбожника?

Марія. А що ж робити, коли такий покохався? Адже це не залежить ні від розуму, ні від волі?

Тереза. А, цур тобі, Марійко! Ти зовсім забила мені памороки! Я ж ішла покликати тебе: там мати Рудого Марка хоче щось побалакати з тобою. Піди, вона чекає на коридорі.

Марія. Маркова мати?

Тереза. Та вона ж, вона!

Марія. То покличте її сюди, бабусенько.

Тереза. Ну, гаразд! Ох, лихо з вами, молодими...

Виходить і зараз же виводить на терасу Маркову матір.

Марія. Добрий вечір, бабо!

Мати. З неділею вас, панночко!

Марія. Чого це ви завітали в наш дім?

Мати (*раптом суворо*). Бач, тиха та божа! А Маркові навіщо голову морочити? Коли гордуєш, то так і відмов! А то ні туди ні сюди, а парубок зовсім розум загубив...

Марія. Що таке, бабусю? Я нічого не розумію!

Мати (*з плачем*). Ох, панночко, я сама не розумію, що робиться з моїм Марком... Несамовитий він, зовсім несамовитий! Пожалійте його, серденько!

Марія. Що ж я мушу робити?

Мати. Що хочете, панночко! Що можете! Тільки не цурайтеся його! Не доводьте до божевілля!

Марія. А де він зараз? Що він робить?

Мати. Він тут, панночко, коло вашого саду...

Марія. Коло нашого саду?!

Мати. Так, голубонько... Тільки ви не гнівайтеся на нього! Не женіть його від себе, бо він же любить вас, так любить...

Марія. Чого він хоче від мене?

Мати. Ах, боже мій! Якби-то я відала, чого він хоче... Поговоріть ви з ним самі! Не одмовте йому, панночко, в ласкавому слові!

Марія. Я вже балакала з ним... Я нічого не можу... Я навіть боюся його...

Мати. Ні, ні, панночко! Я вас молю: пожалуйте його, сердешного! Промовте до нього хоч одно словечко! Не бійтеся його: він і пальцем не торкнеться!

Марія. То це він і прислав вас сюди?

Мати. Він же, голубонько, він! І вже так прохав, так прохав, наче перед смертю...

Марія. Ну що ж... нехай заходить...

Мати. Дякую вам, панночко! Дякую, серденько... Пробачте дурній бабі, коли образила вас чим-небудь... Пробачте...

Марія. Тільки через сад, бабуся, щоб ніхто не бачив.

Мати. Добре, панночко, добре... (*Виходить*).

Марія стоїть нерухомо, в напруженому чеканні. Далекий грім. Входить Марк.

Марк. Пробачте, панно Маріє... Я хочу ще раз поговорити з вами...

Марія. Про що?

Марк. Про себе... про вас... про той храм, де ви молитесь...

Марія. Кажіть, пане Марко. Я до ваших послуг.

Марк. Ви пам'ятаєте нашу розмову... там... на паперті...

Марія. Пам'ятаю.

Марк. З того часу не було жодної години, щоби я не думав про вас.

Марія. Часом ви думали про мене вголос і... це були дуже погані думки, пане Марко.

Марк. Ви кажете про той бруд, що ним обкидав я вас по майданах і шинках?

Марія. Мені самій доводилося чути...

Марк. О так, панно Маріє! Я вас ганьбив, проклинав... бо що ж мені було робити? Як загородити шлях до вас? Як погасити ласкаві проміння ваших очей, що запалили мене божевільним жаданням?

Марія. Пане Марко...

Марк. Я зараз, зараз... Так-от... тоді... на паперті... ви мовили... що могли би покохати мене...

Марія. Так, я пам'ятаю це.

Марк. От це і єсть те, що робить мене божевільним! Я не можу забути цих слів, кинутих, може, ненароком... може, на глум... або з жалю до рудого орангутанга.

Марія. Ні, я казала це щиро і можу повторити зараз.

Марк (*в радісному пориві*). Так? Так?

Марія. Так, пане Марко.

Марк. Ну, то скажіть же мені, що я повинен зробити, щоби ця

можливість обернулася в дійсність? Чи є такий подвиг, що міг би наблизити мене до вас?

Марія. Є, пане Марко: ви мусите побороти себе самого! Мусите викинути з душі ваше безбожництво, ненависть, одчай... Мусите щиро повірити в того бога, що робить життя людини великим, прекрасним...

Марк. О, кажи, кажи... моя богине...

Марія. Ах, Марко! Якби ми разом могли молитися, разом линути в ту безмежність, що відкривається людині вірою...

Марко. Я ніс би тебе, як вітер носить рожеві хмарки... Я кидався б за кожним твоїм поривом, як огниста комета кидається в безвість... *(В екстазі падає до її ніг і поривається обняти їх)*. О кохана...

Марія *(одсахується)*. Що ви, Марко! Ви не розуміте мене...

Марк *(раптом приходить до пам'яті)*. Що? Не розумію вас?

Марія. Я хочу сказати, що ваше духовне переродження дало би мені можливість бути для вас близькою людиною, вашим щирим другом, а не...

Марк. А не коханкою?

Марія. Так...

Марк. Ха-ха! Тепер я розумію вас... О, який же ти дурень, рудий, паскудний Марко, коли ладен був хоч на момент повірити, що тебе може покохати така панна...

Марія. Ні, ні, Марко, ви не помилялися, коли так думали! Могло би бути й це... якби я... не покохала іншого...

Марк. Так? І я можу повірити цьому?

Марія. Я нікого ще не обдурювала.

Марк. І ви дуже покохали того... іншого?

Марія. Не будемо про це говорити...

Марк. Панно Маріє...

Марія. Вже пізній час... і нас можуть побачити...

Марк. Я зараз піду... один момент ще тільки... Панно Маріє, я наважився зруйнувати храм з чудодійним образом... Так, так, не жайтеся! Я хочу показати людям наочно нікчемність вашого бога і ваших святих!

Марія. Що ви кажете, Марко?! Цього не може бути!

Марк. Ні, панно, це буде! Вже все наготові, і по першому моему заклику ватага голодних людей кинеться на ваш храм, і від нього лишиться саме румовище!

Марія. Діва Марія не допустить до цього!

Марк. Так, діва Марія може зупинити мене... Тільки не та, що ви молитесь їй, а та... що тут, переді мною... Тільки ви, панно Маріє, можете явити те чудо, що на нього чекають люди! Ви одна можете повернути Рудого Марка в свою віру і захистити від нього і бога, і людей... Бо ваша любов до мене була би таким чудом, перед яким і бог, і сагана мусять нахилити голови... Панно Маріє! Явіть же це чудо! Невже воно не вабить вас? Невже ви не бачите його краси,

його величі? Що таке поруч з цим чудом ваша любов до того, до іншого? Панно Маріє... Я на колінах молю вас... Я буду належати вам кожним своїм подихом...

Марія (з *одчаєм*). Марко! Марко! Ви хочете неможливого!

Марк. О, де ж він, де ж він, бог ваш? Чому не нахилить вас до мене? Чому не захоче вирятувати мене з безодні невіри і одчаю?

Марія. Марко, я буду вашим другом... вашою сестрою... Хіба ж цього мало? Навіщо ви вимагаєте від мене неможливого? Навіщо торгуєтеся з богом?

Марк. Ха! Торкуюся з богом... Дійсно, торкуюся! Самому гидко робиться... Ех, Марко, Марко!.. Ну, прощайте, панно... Я більше не буду турбувати вас...

Марія. Стривайте! А як же буде з храмом? Ви покинете ваш божевільний замір?

Марко (з *раптовим вибухом*). Тепер — нізащо! О, тепер я вже не буду торгуватися з вашим богом! Тепер я можу лише боротися з ним! Нищити його! Проклинати! Хо-хо! Тепер гуляй, Марко! (*Хутко виходить*).

Марія (робить кілька кроків за ним). Марко! Марко!

Марк не повертається.

На терасу виходить п а т е р. Марія кидається до нього.

Марія. Дядечко!

П а т е р. Що таке, Марі?

Марія. Мені страшно...

П а т е р. Чого?

Марія. Я чула... мені казали... ніби ватага голодних надумала наш храм пограбувати... і образ богоматері...

П а т е р. Заспокойся, люба дитино! Мені теж про це казали... Але горожани будуть вартувати храм, і бог не допустить нас до такого лиха.

Марія. Так їх же багато... і на чолі їх... може бути Рудий Марк?..

П а т е р. Що таке Рудий Марк, коли діва Марія захоче поразить безбожників своєю чудодійною силою?

Марія. А коли вона не захоче?

П а т е р. Все в волі божій... Але народ давно чекає на чудо. Великою жагою горять душі вірних богів. І, може, саме та година, що мала бути глумом над образом божим, буде годиною слави його... Так, так, Марі! Невідомі путі божі...

Марія. Дядечко... А так не може бути, щоби чудо залежало... від кого-небудь із людей?.. Щоби матір божа захотіла вирятувати образ свій через саможертвенність кого-небудь з тих, що моляться їй?

П а т е р. Можливо, все можливо... Господь не раз являв свою силу через життя і смерть святих обранців...

Марія (з *жахом*). То, може, і мене обрала свята діва?

П а т е р. Дитино мила... Чого тебе такі думки бентежать?

М а р і я. Я чула багато такого жахливого... що й переказати не можу...

П а т е р. Не жахайся погроз безбожників! Повір мені, що жодна волосина не падає з наших голів без волі божої.

М а р і я. А ти сам... дуже віриш в те, що кажеш?

П а т е р. Вірю, люба, вірю!

М а р і я. А я боюся... за тебе... за діву Марію... за всіх, що вірять, моляться, жадають чуда.

П а т е р. Гони від себе лукавий дух невіри! Молися, Маріє, молися...

Хутко входить Данієль. Він дуже збентежений, руки його тремтять.

Д а н і є л ь. Патере! Патере! Рятуймо дім божий!

П а т е р. Що? Що таке?

Д а н і є л ь. Я сам чув... сам бачив... О боже наш! Боже наш!..

П а т е р. Та кажіть же, Данієлю, в чім річ!

Д а н і є л ь. Рудий Марк, як шалений, біг через майдан і кликав безбожників до повстання... на дім божий... на діву Марію... І коло нього вже гуртувалася юрба... Я бачив одного з сокирою, а другий біг з кілком в руках... Патере! Патере! Що робити?

М а р і я. Дядечко...

П а т е р. Заспокойся, Данієлю... І ти, Маріє... Господь над нами... Що можемо робити ми з безбожною юрбою?

М а р і я. Ударить на сполох! Покликають горожан!

П а т е р. Горожани вартують храм! Може, ще нічого не буде? Рудий Марк давно бентежить людей... А вам, Данієлю, часом показується те, чого немає в дійсності...

Д а н і є л ь. Ні, ні! Я бачив: з вилами, з сокирами... на божий дім...

П а т е р. Тихо, Данієлю, тихо! Доки не залунає дзвін на сполох, нам лишається тільки одно: молитися!

Д а н і є л ь. Так! Молитися! Молитися!

Громовий удар.

О боже! боже! Ти чуєш нас? Ти кинеш грім і блискавиці на дияволові діти! Ти явиш, явиш чудо перед очима маловірів!

П а т е р. Ходімо, Данієлю, і разом кинемося на коліна перед пречистою дівкою! Нехай вона побачить віру нашу!

Д а н і є л ь. Ходімо, Давиде! Наблизився день гніву божого... наблизився...

Виходять. Марія залишається на терасі.

Грім наближається. В домі почина лунає «Dies irae»¹ (фісгармонія). Марія опускається на коліна і молитовно дивиться на небо. Раптом коло тераси з'являється Леон. Деякий час він дивиться на Марію, безмовний і нерухомий. Потім робить один-два кроки до неї.

¹ «День гніву» (латин.).

Леон (*тихо*). Панно Маріє...

Марія (*схоплюється*). Ай! Це ви?!

Леон. Пробачте, коли не до речі... Але я попереджав... Пам'ятаєте: у ту неділю коло ратуші?

Марія. Боже мій! В такий жахливий час і ви... тут...

Леон. В який же час? Чудовий весняний вечір! І буря надходить... Я люблю бурю...

Марія. То вам нічого не відомо?

Леон. Про що?

Марія. Що Рудий Марк веде ватагу голодних на храм, щоби не лишити каменя на камені?!

Леон. Хо-хо! Він робить це щоразу, коли буває п'яний!

Марія. Та ні! Данієль сам бачив...

Леон. О, ваш Данієль бачить не мало чудес! Хіба ж на нього можна покладатися?

Марія. Так значить... нема нічого... такого?..

Леон. Анічогісінько! А коли б і було те, про що ви кажете, то на такий випадок є комітет і міліція.

Марія (*вагається*). Хочеться повірити вашим бадьорим словам...

Леон. Повірте, панно Маріє! І ціле життя моє хай буде доказом того, що я не дурю вас! (*Простягає до неї руки*). Ну, вірите?

Марія. Вірю!

Леон. Радість моя! (*Раптом обвиває її руками і впивається в уста*).

Марія. Що ви робите?! Нас побачать...

Леон хапає її на руки і хутко несе в сад...
На порозі дому з'являється па тер.

Па тер (*гукає*). Маріє! Маріє!

Блискавиці, грім, вітер.
Виходить Тереза.

Па тер. Немов балакали тут... і нема нікого... Де Марія?

Тереза. Мабуть, у саду... Де ж їй бути?

Па тер (*знов гукає*). Маріє! Маріє!

Дужий громовий удар.

Тереза. Боже, що робиться! Ходімо в хату, Давиде! Бурі не перекричш.

Па тер. Може, вона у себе? Зачинимо віконниці, мамо.

Тереза. Добре, синку! Тільки від грому не заховаєшся за віконницями... Ох-хо-хо...

Ідуть в дім. В саду темно. Буря, грім.
В домі зачиняються віконниці. «Dies irae».

АКТ ЧЕТВЕРТИЙ

Майдан перед храмом. Просто — портал і паперть.

Темна ніч. Дзвін на сполох.

Юрба голодних, обшарпаних людей з факелами і різноманітним озброєнням — вила, сокири, лопати, декілька ружниць і т. ін. — метушиться коло храму. Рев, галас, брязкіт... Розбивають вікна, виламують двері. Люди лізуть по стінах, по колонах... Обриваються, падають і лізуть, лізуть... В рухливому освітленні цей гармидер здається фантастичною картиною: немов само пекло пакинулося на «дім божий» і з диким галасом нищить його.

Марк (*п'яний, розхристаний, з кілком в руках*). Бийте вікна! Ламайте двері! Топчіть богів!

Юрба. Бий! Ламай!

— Нема богів! Нема гріхів!

— Нехай борониться бог, коли він є!

— Гій! Гій! Гій!

Марк. Тепер усе належить нам! Беріть богів! Хапайте золото! Несіть додому ризи!

Юрба. Золото!

— Ризи!

— Чаші!

— Бий! Бери! Хапай!

— Ломами! Сокирами!

— Сюди! Сюди!

— Го-го-го...

Марк. А діву Марію я сам викину вам під ноги! Чуєте? В болото, в порох богородицю! Ха-ха-ха... (*Несамовито регочеться*).

Юрба. Го-го-го...

— Нехай тепер покаже чудо!

— В болото діву Марію! В болото!

— Наплювать на богородицю!

— Ха-ха-ха...

З гуркотом і тріском виламуються в порталі двері.

Юрба. Гура! Гура!

— Ой, задавили!

— Ой-ой-ой...

— Бий! Хапай!

— О-о-о...

На чолі з Марком юрба кидається в храм.

(*В задніх лавах*). — Ой боже мій! Заберуть же все без мене!

— На бога йдеш і бога кличеш! Тю на тебе!

— Та не лізь же через мене, іроде проклятий!

— Куди тебе сатана несе?

— Геть, к бісовому батькові!

— Ой, ніженьки ж мені одібрало!

- Полізе́мо через ві́кна!
- Че́рез ві́кна! Че́рез ві́кна!

Гурт кидається до вікон: обриваються, лаються і лізуть, лізуть...

(Коло вікон). — Поможіть-бо мені! Поможіть!

- Давай руку! Сюди, сюди!
- Ой, печінки одбилися!
- Куди ж ти лізеш, бодай тобі повилазило!
- Ой, пропав же я!
- Ой-ой-ой...

Тим часом до храму починають збігатися релігійні горожане. Вони зупиняються подалі і каменіють від жаху. А з храму вже починають виносити: образи, чаші, ризи і т[ак]е і[нш]е[.]

Перший гурт *(волочить образ св[ятого] Домініка)*. Топчіть його! Топчіть!

- Це святий Домінік!
- Колись за нього мучили людей!
- Виколоть йому очі!
- Цигарку йому в зуби!
- Го-го-го...

Другий гурт *(вносить позолочений ставник)*. Го-го! Цей буде наш!

- Чий? Кому?
- І я ж у вашому гурті!
- Геть од нас!
- Йди сам під три чорти!
- Як це так?
- Геть, а то в зуби дам!
- Та я тебе, сучого сина...
- Ану! Ану!
- Та бий його, босяка!
- Бий його! Бий!
- Ой-ой-ой...

Б'ються.

Третій гурт *(женеться за одним обшарпанцем)*. Ей-ей-ей!

- Держіть його! Держіть!
- Де? Кого? За що?
- Он-он-он!
- В нього золото!
- Золото! Золото!
- Ловіть! Ловіть його!
- Злодій! Злодій!
- Гій! Гій! Гій!

Метушня.

Марк (з образом богоматері). Гей, люди! Дивіться сюди! Ось де вона — діва Марія! Велика наша чудодійниця! Ave, Maria!

Юрба. Гура! Гура! Ave, Maria!
— Богородиця! Богородиця!
— Го-го-го...

Марк. Ха-ха! От цей розмальований обрубок дерева мільйони людей називають богом і моляться перед ним! Вірять в його силу, в його чудеса! О люди! люди! Дурний, нікчемний роде! Царем землі зовешся і розбиваєш лоба перед цурпалком...

Юрба. Го-го! Чудодійниця!
— Де ж її сила?
— Облуда! Облуда!
— Розіврати її!
— Розтоптати!
— На смітник викинуть!
— Гій-го-гу...

В цей момент прибігають: патер, Данієль, Марія і з ними ще декілька горожан.

Патер (з жахом). Божевільні! Що ви робите?!
Данієль (кидається на Марка). Сатана! Сатана!

Юрба з ревом кидається на нього, і він губиться в ній.

Марк. Ха-ха! Шановний патере! Тепер ти бачиш, що Рудий Марк дужчий за твоїх богів! Дивися, в моїх руках діва Марія! Де ж її чудодійна сила? Чому вона не поразить мене? Га? Дивися, дурний чоловіче: я кидаю її тобі під ноги! (Кидає образ). Топчи ж її! Заплюй! Помстись за те, що цілий вік тебе дурила!

Патер (з одчаєм). О боже, боже! Навіщо ти покинув мене... (Падає неприготовний).

Юрба з неймовірною лютістю накидається на образ богоматері.

Юрба. Бий її!
— Топчи!
— Пали!
— Помста богам!
— Помста облудникам!
— Гу-гу-гу...

Рев, галас, стогін... Метуться, б'ються, падають...

Марія. Рятуйте! Рятуйте! (Кидається до патера і старається захистити його від розлюченої юрби).

Марк. Ха! Разом з богами падають і прислужники їхні! Гуляй, безбожництво! За нами перемога! Нема богів над нами! У наших пазурах корчиться небо!

Юрба. Гура! Гура!
— Нема богів!

- Нема чудес!
- Наша перемога!
- Наша воля!
- Бий облудників!
- Бий! Ламай! Хапай!

М а р і я. Марко! Марко!

М а р к. Діва Марія під ногами Рудого Марка! Ха-ха-ха... (*Шалено регочеться*).

Ю р б а. Го-го-го...

- Бий патера!..
- Гій! Гій! Гій!

Кидаються на патера і Марію. Але назустріч їм, як із землі, виростає Л е о н.

Л е о н (*вихоплює пістоль*). Стій, мерзотники! Ще крок — і куля в голову!

Юрба інстинктивно відсахується назад.

М а р к. Ха! Ось де він — пророк нового бога! (*Кидається на нього*). Геть, щеня!

Л е о н (*стріляє*). Цить, рудий чорте!

Марк падає навznak.

Ю р б а. Товариш Леон!

- Міліція!
- Тікаймо! Тікаймо!
- О-о-о...

Декілька безладних вистрілів. Юрба з жахом кидається врозтіч.

М а р і я. Леоне!

Л е о н. Марія! Що вони зробили з тобою?

М а р і я. Нічого... Я ледве жива від жаху...

Л е о н. А патер... мертвий?

М а р і я. Ні, непритомний... (*Кидається до Марка*). А цей?.. Дише... Гей, горожани! Сюди! На поміч!

Горожани, що стоять осторонь, тепер кидаються на місце подій.

(*Коло патера*). Дядечко! Дядечко!

Г о р о ж а н и. Води! Води патерові!

- О боже наш! Боже наш!
- Що вони нарobili!
- Жах! Жах! Жах!

Метуться.

Л е о н. Марів, я одведу тебе додому. А патера горожани при-
несуть.

М а р і я. Ні, я не можу залишити його! А Марк, Марк... Я пере-

в'язу йому рану... *(Кидається до Марка, роздирає свій накрив і перев'язує його)*.

Тим часом підбігають міліціонери.

Леон. А от і міліція!

Міліціонери. Що тут робиться?

— Грабіж? Розбій?

Леон. Як бачите! Та зараз не до розмов. Двоє лишайтесь тут: варгуйте храм! Всі інші — за мною! Все, що захопили ці божевільні дикуни, мусить бути зараз же передано в Комітет допомоги голодним! А Рудого Марка несить в лікарню... Ну, айда!

Марія. Леоне! У мене душа болить... Я винна... Марк попереджав мене...

Леон. Потім, мила, потім розкажеш... Горожани! На ваш догляд залишаю патера і його небогу.

Горожани. Добре! Добре! Не турбуйся!

— Молодець, Леоне!

— Нехай тобі поможе бог!

— Рушай з богом!

Леон *(з прикрістю)*. А, бог! бог! Хіба ви не бачили, чого вартий ваш бог? Ну, годі! До побачення, Маріє!

Марія. Леоне, куди ти йдеш? Така пільма навколо...

Леон. Ех, Маріє! Нащо ж і жити, як не боротися з пільмою? Не бійся за мене!

Марія. Ну, будь щасливий!

Леон веде міліціонерів. Двоє з них несуть на імпровізованих марах Рудого Марка. Двоє других стають на паперті вартовими.

Горожани скупчуються коло непритомного патера. Коло храму тепер робиться зовсім тихо. Лише в місті час від часу бухають рупниці.

Горожани. Понесемо його додому!

— Ні, краще покликать лікаря сюди.

— Тут небезпечно zostаватися.

— Чого? Адже вартові стоять?

— Тепер скрізь небезпечно!

— О горе, горе!

— Наближається кінець світові.

— Повстали люди на бога...

— Діва Марія — ніщо для них...

— Кінець! Кінець всьому!

Патер. Де я?

Марія. Дядечко! Ти коло храму...

Патер. Що було зі мною?

Марія. Ти непритомний був...

Патер *(підводитьься)*. Марія... горожани... а де ж ті... що божий дім... що образ діви... *(Ридає)*.

Марія. Дядечко! Дорогий...

Горожани. Покинув нас господь...
— Немає кари ворогам божим...
— В нарузі образ чудодійний...

Патер (*підносить руки вгору*). Боже! Боже!.. Ні, його немає в пустелях світових... Мовчить зоряна безвість... порожнім, мертвим мовчанням... Навіщо ж я живий? Чому я не загинув разом з тобою, царю мій небесний? (*Падає на землю в конвульсивному риданні*).

Марія. Дядечко! Любий! Ходімо додому...

Горожани мовчать і не рухаються. Лише коли-не-коли розітнеться серед них зойк або сухим листом прошелестить зітханья.

Патер. Де? Де мій дім? Куди піду з моїм поваленим богом? Що буду робити в світовій пустелі?.. О темна ніч... О мертво небо... Порожня вічність... Куди подінуся з моїм самотнім духом? Навіщо він? Навіщо?

Марія. Ходімо, дядечко, ходімо відси... Ця чорна ніч мине, і ти побачиш новий день...

Майже силоміць веде його додому. Горожани йдуть за ними з понуреними головами.

Горожани. Що ж тепер робити?
— Кому молитися?
— На кого покладать надію?

Далеко бухають рупниці. Тиша.

1-й вартовий. Моторошно тут...
2-й вартовий. Чуєш, як палять з рупниць?
1-й вартовий. Чи то наші, чи по наших?

Тиша.

1-й вартовий (*півшепогом*). Дивися: немов жіноча постать сунеться сюди...

2-й вартовий. Де? Де?

1-й вартовий. Он, он, праворуч...

2-й вартовий. Так, так! Тепер і я бачу! І ніби з костуром в руках...

1-й вартовий. Як відьма!

2-й вартовий (*гукає*). Гей, хто там?

Постать наближається.

2-й вартовий. Стій! Буду стрілять!

Мати Рудого Марка зупиняється.

Мати. Чого стрілять? По всьому місту стріляють...

1-й вартовий. Тю! Та це ж мати Рудого Марка!

Мати. Де син мій? Люди казали, що бачили його тут... з юрбою...

2-й вартовий. Ну, бабо, йди ж назад: твого сина відси на марах понесли...

Мати. Що? Що ти кажеш? На марах?

2-й вартовий. Так! Він тяжко поранений. Біжи мерщій до лікарні, то, може, ще живого застанеш!

Мати. Ти дуриш мене, собачий сину! Хто міг його поранити? За віщо?

2-й вартовий. Ой бабо, не лютуй! Кажу тобі: біжи до лікарні! Подивися, що тут робилося!

1-й вартовий. Таких, як твій син, всіх пора на шибеницю!

Мати *(роздивляється коло себе)*. Боже милосердний! Та тут розбій був! Значить... Марк... Марк... *(З диким жахом)*. О-о, проклятий... на бога... на матір божу... *(Ридання перемішуються з прокльонами)*. О-о-о, проклятий... навіки проклятий... Нащо ж я породила тебе... Нащо молилася... О-о-о... *(Як несамовита, біжить од храму. Спіткається, падає, і знову біжить, і падає... І раптом зупиняється: придивляється до чогось на руках, на землі)*. Що це? Кров? Кров! Це — його кров! Його! Його! *(Кричить)*. Марку! Марку! Де ж ти? Де ти, мій єдиний... кров моя... Марку... Марку... *(З криком і риданням біжить далі)*.

1-й вартовий. Що діється на світі!

2-й вартовий. Земля перевертається: ті, що були нанизу, тепер виносяться нагору. От що!

1-й вартовий. А бог?

2-й вартовий. А що ж бог? Він теж був нагорі...

1-й вартовий. Ох, моторошно мені...

2-й вартовий. Ну-ну, не будь бабою! Вартуй, коли наказано.

Тиша. Раптом десь недалеко розтинається стогін. Вартові здригаються.

1-й вартовий. Чуєш?

2-й вартовий. Що воно?

Стогін повторюється.

1-й вартовий *(тремтить)*. Мов з того світу...

2-й вартовий. Я піду на голос...

1-й вартовий. Ні, ні! Не ходи! Може, то нечистий...

2-й вартовий. Тю на тебе!

Стогін наближається.

1-й вартовий *(хапається за другого)*. Бачиш? Бачиш? *(Показує вбік)*.

2-й вартовий. Наближається...

1-й вартовий. Я буду кричати!

2-й вартовий. Стривай! *(Гукає)*. Хто йде?

1-й вартовий. Обзивайся! Будемо стрілять!

Данієль (*підходить*). Прислужник бога, вами ображеного!

2-й вартовий. Данієль!

1-й вартовий. Органіст святої діви!

Данієль. О діти сатани! Чого ви тут? Покиньте дім бога мого! Лишіть мене самого на цих загаджених руїнах! Ідіть у свій Содом! Шалійте з вашими блудницями, доки господь покличе вас на суд страшний... Дайте мені самому доридати старечий вік перед цією пустою... О боже мій! Боже мій! Ти бачиш... Ти бачиш одчай мій... Дай же мені сили вірити в тебе... молитися тобі... (*З зойком падає на сходи паперті і здригається в тяжкому риданні*).

Пітьма. Далекі вибухи.

Вартові не рухаються.

АКТ П'ЯТИЙ

Обстановка першого акту. Але храм тепер має сумний вигляд пустки: вибиті вікна, розбиті двері, брудні, облуплені мурі.

Ясний весняний ранок.

В містечку — революційне свято: гримить музика, лунають революційні пісні, шумлять походи з червоними прапорами. Відгуки всього цього долітають до храму.

Коло храму, на паперті, зібралася купа жебраків, калік, недужих. Вони жалібно співають той же самий жебрацький псалом, що і в першому акті. Потім спів переривається розмовою.

Жебраки. Ох, братія милая! Нікому нам про Лазаря співати...

— Нікого ім'ям божим розчуляти.

— Нема до кого руку простягати.

Каліки. Зубожилися люди...

— Загубили жаль до калік нещасних.

— Не дбають про царство небесне.

— Не ходять до храму божого.

Недужі. Забули нас люди, і бог забув...

— Другий рік не бачу я світу божого.

— А мені ноги одібрало.

— Мене ж дихавиця мучить...

— Нікому помолитися за нас, недужих.

— Не явить чуда діва Марія в порожньому храмі.

Каліки. Чи недаремно, братія, сидимо тут?

— Забули, мабуть, горожани, що сьогодні день божий.

Недужі. Ні, казали люди, що нині буде служба божа.

— Так, так! Сьогодні мусить бути патер.

— Чого ж би ми й сиділи тут, якби не так!

— О боже наш...

Підходять декілька горожан (чоловіки, жінки, діти).

Горожани. Добридень, люди божі!
Жебраки і інші. Дай, боже, вам всього доброго!

- Подайте, що милость ваша!
- Каліки ми, нещасні...
- Заробити не можемо...

Горожани (*дають милостиню*). Прийміть, що бог послав.
— За душі наші помоліться...

Жебраки і інші. Нехай господь вас не покине!

- Нехай сторицею воздасть вам матір божа!

Горожани. Казали, що сьогодні буде служба божа, а чом же храм не приготований?

- І ні людей, ні патера немає...
- І дзвін мовчить...
- Зате в безбожників і спів, і музика, і галас!
- Сьогодні, бач, вони святкують роковини перемоги!
- Бодай їм добра не було з їхніми роковинами!

Підходить ще кілька горожан. Жебраки і каліки знов починають свій жалібний псалом.

Горожани. Боже! Боже! Що сталося з храмом!

- А всередині — аж моторошно, коли заглянеш!
- Як же в ньому молитися?
- А от же кажуть, що патер Давид призначив на сьогодні молебень пречистій діві.
- Та він же зовсім божевільний?
- Дурниця! То безбожницький наклеп на нього!
- Він лише часом забалакується... А так — нічого: сумний, та й годі...
- А чи правда, горожани, що в храмі по ночах орган грає?
- Я теж чув про це! Кажуть, що то дівка Марія з'являється, і тоді орган сам грає.
- А може, то старий Данієль душу одводить по ночах?
- О, він теж, мабуть, божевільний!
- Тихо, ось він сам!

Приходить Данієль із ним ще кілька горожан.

Горожани. Який же він страшний!

- Дивиться і ніби не бачить...
- Добрий день, діду Данієлю!
- Чи буде сьогодні служба божа?

Данієль (*ніби до себе самого*). Сама дівка Марія наказала мені...

Горожани. Мов не до нього!

- Що наказала дівка Марія?

— Про що ви кажете, Данієлю?

Данієль (*з паперті*). Я бачив... бачив її... Я чув її голос.

Горожани. Кого ви бачили?

— Чий голос чули?

Данієль (*з пафосом*). Братія вбогая і ви, горожани! Мене, раба негідного, пречиста діва обрала своїм провісником. Слухайте ж, слухайте, що казатиме вам старий Данієль!

Горожани. То кажіть-бо!

— Ми слухаємо!

Данієль. Опівночі приходив я сюди, до храму... Грав на органі. А потім упав на коліна... молився пречистій діві... і довго-довго виплакував свій жаль... І вже не пам'ятаю, чи в сон я впав, чи в забуття... та от почулося мені, що наді мною нахилився хтось і рамен моїх торкнувся... Я голову підняв і побачив — о братія, її побачив: святую діву!

Серед присутніх шелест побожного дивування.

Лице її було, як сонце... і навіть з рук її лилось проміння... О боже праведний! За що мені така велика милість?

Горожани (*з великим зацікавленням*). Ну, що ж далі?

— Що вона казала?

Данієль. «Слухай, старче! — промовила пречиста.— І те, що ти почувш, перекажи всім людям! Великим гнівом обурений господь! І кари нечувані будуть людям, коли не покличуть ім'я його і не повернуться до храмів божих! Страшним огнем ізпопелить господь лукавий і невірний рід! І в тім огні довіку будуть горіти душі безбожників! Довіку! Довіку!»

Горожани (*з жахом*). О господи!

— Заступи нас, мати божя!

Данієль. Слухайте ж, братія! Три місяці і дев'ять днів призначив бог людям на каяття. Три місяці і дев'ять днів! І горе тим, що не повернуться до бога! Великий бог в своїм терпінні, а ще більший в своїм святім обуренні! Молітеся ж! І день і ніч молітеся! Так провіщала мені діва Марія... І ледве я простяг до неї руки, її не стало...

Горожани. О горе нам! Горе нам!

— Ходімо в храм молитися!

— Нехай господь побачить віру нашу!

Данієль. Ходімо, братія, ходімо! Будемо молитися! Господь явить нам милість свою і серед цих руїн ганебних... Благословен бог наш! Благословен вовіки! (*Входить у храм*).

Горожани, жебраки і каліки йдуть за ним, і в храмі зараз же розтинається урочистий хорал.

Проходить ще кілька релігійних горожан. Потім до паперті тихо наближаються патер Давид і Марія.

Патер. Орган звучить... в порожнім храмі... Ти чувш, Маріє?

Марія. Так... Сьогодні свято...

Патер. І сонце світить... в мертвім небі... Як це сумно...

Сідають на сходах храму.

Марія. Чого ж сумно, коли світить сонечко?

Патер. Навіщо музика руїнам?.. Навіщо сонце мертвим?..

Марія. Де ж ти бачиш мертвих? Навколо — зелено, весняний розквіт... А на майданах — люди, співи, прапори...

Патер. Під мертвим небом...

Марія. Ні, під синім сонячним небом шумить море молодого життя!

Патер. Vanitas vanitatum¹. То робаки метушаться в домовині поваленого бога... Що може жити під мертвим небом? Робаки, самі робаки...

Марія. Ах, дядечку! Хіба не люди роблять небо живим чи мертвим? І коли раніше вони посилали бога на небо, то тепер хочать бачити його тут, в самих собі, в своїм об'єднанні. Повір мені, рідний, що той бог — бог любові, бог рівності — живий! Тільки не тут, не під цими руїнами, а там, на майданах, де зараз гримить музика і мають прапори!

Патер. Маріє, подивися мені в очі.

Марія (*дивиться на нього*). Що, любий? Вони дивляться на тебе з такою ж любовію і пошаною, як і раніш...

Патер. Ні, ти чужа мені... В твоїх очах не відбивається мертво небо...

Марія. О дядечку... Навіщо ж смерть молодим очам?

Патер. Так, так... Ти мусиш жити... Самотній я... Самотній... Одна Марія загинула тут... під цими руїнами... А друга там... на шумливих майданах... Під мертвим небом — чужа земля...

Марія. Ходімо відси... Тут хоч на кого сум наляже...

Патер. Іди... Лиши мене самого... Нехай на цім румовищі мене задушить порожня вічність...

Марія. Ні, дорогий, я не покину тебе! Я поведу тебе туди, де будеться нове життя, і ти побачиш...

Її перериває мати Рудого Марка.

Мати (*кидається до Марії*). Панночко! Панночко!... А я так хочу побачити вас... Ви ж тепер мені як рідна донечка... Покійний синочок мій любив вас... Ох, як же він любив вас... (*Витирає очі хусткою*).

Марія. Мені дуже жаль, що він так загинув...

Мати. Нехай господь простить його... Патере, помоліться за нього перед пречистою дівою: він дуже великий грішник...

Патер. Що таке гріх, бабо? Де судія наш і вічний закон його?

Мати. Де ж, патере, як не на небі?

Патер. А небо де? Хіба ти, бабо, маєш небо?

Мати. А як же, батечко? Над цілим світом небо...

¹ Суєта суєт (*лагин.*).

П а т е р. Порожня синя далеч...

М а р і я. Бабусю, а Марк нічого вам не заповідав?

М а т и. Ні, ні, голубонько, наказував... Наказував... Ох, боже мій... Душа болить, коли нагадую собі його останній день...

М а р і я. Що ж він вам наказував?

М а т и. Про вас, мила панночко, тільки про вас і думав, сердешний... (*Крізь сльози*). І такий тихий був... такий сумирний... я хотіла покликати вас, так він заборонив...

М а р і я. А що ж він казав?

М а т и. Багато дечого... багато... Тільки не все я розуміла... Казав, що любити вас над цілий світ... що винен перед вами... що міг би помиритися, якби ви захотіли, а з ким — того вже я не можу вам переказати, бо не розумію...

М а р і я. З богом?

М а т и. Може, й з богом... я на таких речах не розуміюся... а перед самісіньким кінцем... так сумно-сумно подивився на мене... і промовив: «Прощай, мамо! Пробач за все... І вона нехай пробачить...» Я запитала: хто ж вона? «Марія», — ледве одмовив... і помер... (*За кривається хусткою і здригається в сльозах*).

М а р і я (*голубить її*). Бабусенько... ви ходіть до мене... Ми вкупі будемо пригадувати Марка...

М а т и. Дякую тобі, серденько... Дякую...

Недалеко починається масовий революційний спів.

М а р і я. Що це? (*Придивляється*). Маніфестація... Ідуть сюди... З прапорами... А Леон — попереду...

М а т и. Леон? Який Леон? Що Марка вбив?

М а р і я. Бабусю, він не винен...

М а т и. У-у, проклятий! Де він? Де він?

М а р і я. Бабусю... заспокойтеся...

Маніфестація наближається до храму. Червоні прапори, багато квітів, радісний, піднесений настрій.

М а т и (*кидається до Леона*). А-а, собачий сину! Ось де ти мені попався!

Натовп мимоволі зупиняється, спів переривається.

Де син мій? Хто прострелив йому груди? Ти! Ти, каїне проклятий!

Л е о н. Бабусю! Люди бачили, як це сталося... Я не винен... Я мусив був...

М а т и. Не винен! А хіба ти сам не безбожник? Хіба Марк не був твоїм товаришем?

Л е о н. Так, бабусю... І мені дуже боляче...

М а т и (*люто накидається на нього з костуром*). У-у, каїн... каїн...

М а р і я (*хапає її за руки*). Що ви робите, бабо! Так же не можна...

М а т и (*несамовито*). Будь проклятий! Будь проклятий навіки!
Чума на вас на всіх! Душогуби ви! Душогуби... (*Йде*).

З дверей храму висувається кілька зацікавлених голів. Патер сидить нерухо-
мий і до всього байдужий.

Л е о н (*зіходить на паперть*). Товариші! Тут, перед храмом, мені
хочеться дещо нагадати вам.

М а н і ф е с т а н т и. Кажі, Леоне!

— Просимо! Просимо!

Л е о н. Ви чули зараз прокльони матері... Дещь наших перемог
для багатьох буде днем жалоби і прокльонів. Це неминуче: в муках
народжується новий світ, в огні і бурі odkриваються людям нові
заповіти... Сьогодні роковини наших перших виступів і перших пере-
мог... Король був нашим ворогом, і він повинен був загинути. Але
наша боротьба на цьому не кінчилася, а лише починалася. Наш ворог,
як гідра, багатоголовий. Ми мусили далі побороти королівських за-
ступників і королів та імператорів інших держав, що допомагали їм.
Тяжко було боротися з ними, і все-таки ми боролися і перемагали...
Та наша боротьба і на цьому не кінчилася. Голод, чума, тифус, гос-
подарський розпад, розбигацтво — накиннулися на нас з всіх боків.
По цей час роздирають вони хижими пазурами молоде тіло нашого
суспільства. Так, товариші, але тепер хто не повірить в нашу пере-
могу?

М а н і ф е с т а н т и. Віримо!

— Переможемо!

Л е о н. Та й тут ще не кінець! Наш ворог панував не тільки на
землі: йому належало і небо! Царі землі мали своїм спільником царя
небесного. Тут, по храмах, ім'ям царя небесного закликали людей
коритися царям земним. Тут за рай «на тім світі» мирили окривдже-
них людей з пеклом на цім світі. Тут був престол царя царів, все-
світнього пана-господаря... Товариші, ми мусили побороти і цього
найвищого ворога нашого. Земля не може належати нам, доки небо
в руках нашого ворога. І ми повстали проти неба. Як колись ми
гукали: «Геть короля!» — так тепер гукаємо: «Геть бога!».

М а н і ф е с т а н т и. Геть бога!

— Геть релігію!

Л е о н. Товариші! Наші роковини не були б такими урочистими,
якби не був повалений і цей останній ворог наш. Тільки тепер може-
мо ми казати, що нам, працівникам, належать і земля, і небо! Подиві-
теся на цей порожній храм: дико, розбоєм повалила тут юрба свого
бога. Але сьогодні ми пробачимо їй цю дикість і не будемо журитися
цим румовищем. Так, товариші: бог загинув, хай живе людство!

М а н і ф е с т а н т и. Гура! Гура!

— Хай живе людство!

Леон сходить з паперті. Маніфестація з революційним співом рушає далі.
Марія затримує Леона.

Марія. Стривай, Леоне!

Леон. Я мушу йти...

Марія. Одне питання: хіба ж усе, що тут віки робилося, було таким ганебним? Хіба не лунали тут ті ж самі заповіді, що ти тепер виконуєш?

Леон. Пробач, Маріє...

Марія. Любов, добро, всесвітня рівність — хіба не були проголошені законом життя ще в давніх катакомбах?

Леон. Я казав про релігію в її організованих формах, як про громадську інституцію... Та ми ще будемо мати час поговорити про це... А зараз — ах, Маріє! — душа розривається від повноти життя! Ходімо з нами!

Марія. Я ціле життя буду йти з тобою, мій коханий! Але зараз не можу покинути недужого дядька...

Леон. Хоч на короткий час!

Марія (*підходить до патера*). Дядечку...

Патер (*махає рукою*). Іди! Іди!

Марія. Почекай мене тут: я зараз повернуся!

Побравшись за руки, Леон і Марія доганяють маніфестантів.

Патер. Vanitas vanitatum...

У храмі знов лунає «Ave, Maria...» Патер підводиться і тихо відходить. Через деякий час до храму підходить бабуся Тереза з хлопчиком, ведучи його за руку.

Тереза. Чуєш, орган грає?

Хлопчик (*незадоволено*). Ну то що?

Тереза. А то, що, значить, служба божя правиться.

Хлопчик. Ну то що з того?

Тереза. А то, що таким, як ти, розбишакам, годиться до дому божого ходити та божій матері молитися.

Хлопчик. А коли мені не хочеться?

Тереза. Та як же ти, ледащо, смієш не хотіти?

Хлопчик. А чого всі діти сьогодні на майданах?.. Там — солдати, музика... А я буду тут з вами...

Тереза. А ти будеш тут... Бо то — голода навіжена, а ти з хорошого роду і повинен панувати пам'ять своїх батьків і богів за них молитися... Так-то...

Хлопчик. По-вашому так, а по-моєму — ось як! (*Виривається і біжить з вибриком*). Го-го-го!

Тереза. Ах ти ж поганець! Ну, стривай же! Хіба не попадешся ти мені... (*Безсило опускається на паперть*). Ох, боже мій! Боже мій! Перевернувся світ, та й годі...

У храмі — орган. А там, на майданах, революційний спів і шумливі переможні вигуки тисяч людей.

ДО ТРЕТИХ ПІВНІВ

Драма
на 5 одмін
з прологом

ДІЙОВИЙ ПЕРСОНАЛ:

Антон Гужий — сільський писар.

Оксана — його жінка.

Івась — їхній син, років 4.

Тарас Негуда — батько Оксани.

Юрко — брат Оксани, років 12.

Роман Лановий — монтер з гуральні.

Марина — подруга Оксанина.

Гриць — товариш Юрків.

Микита — наймит Гужіїв, підліток.

Омелян Чумаренко — багатий селянин.

Піп Микола.

Баба Домаха.

Іван Любченко — її син

Юхим Пересада — інвалід

Кирило Редь

Сава Тиченко

Нестор Чугай

1-й і 2-й селяни-копачі.

Селяни, робітники з гуральні,

партизани, сільська молодь, німецькі

солдати, унтер-офіцери й лейтенанти.

} сільська голота.

Місце — село Димарівка.

Час — 1917—1918 роки.

ПРОЛОГ

Зараз ви побачите маленький клаттик життя: те, що було в селі Димарівці в 1917—1918 роках.

Нікому з вас, мабуть, не відоме ні це село, ні ті люди, що загинули в ньому та в його околицях. І їхніх імен ніхто з вас не назове, коли ви будете розповідати своїм дітям і онукам про велику пролетарську революцію. Малі то люди: не видно їх за обрієм села, не чути за своєю околицею.

Так, малі то люди.

Але без них людство не побачило б величезних подій, пов'язаних з ім'ям Леніна та ленінської партії. Малі вони, а скільки величі в їхній боротьбі, у їхній смерті!

Нахилимо ж голови перед їхньою пам'яттю...

А ті, що забили їх, нехай подивляться: яким золотом можна оплатити рахунок, писаний кров'ю невідомих героїв?

Хай же наша вистава буде рахунком грабіжникам-імперіалістам і товариським уклоном перед тими, що загинули до третіх пізнів за визволення працюючих.

ОДМІНА І

Село. Майдан. Весняний день.

Гриць і Юрко *(біжать через майдан з веселими вигуками)*.
Гура! Гура! Наша берьоть!
— Тепер заживемо!

Назустріч їм Гужій і Чумаренко.

Чумаренко. Куди вас несе лиха година?
Юрко. Роман Петрович вернувся із заслання!
Гужій. Що? Роман...
Чумаренко. Який Роман Петрович?
Юрко. Та хіба ви забули?
Гриць. Лановий! Що був монтером на гуральні.
Гужій *(сильно вражений)*. Ви самі його бачили?
Гриць. Авжеж, що бачили!
Юрко. А мене навіть питав, як живе Оксана!
Гужій *(кидається до нього)*. Питав, як Оксана?
Юрко. От провалиться на цьому місці, коли не правда!
Гриць. Та ви самі його зараз побачите!
Юрко. Почекайте тут! А ми — до Оксани!

Біжать далі.

Гужій. Стривайте! Юрку! Юрку!
Гриць і Юрко *(на бігу)*. Ніколи!
— Геть буржуїв!

Чумаренко *(грозиць костуром)*. Попадешся мені в руки: я тобі покажу буржуїв! Ач, бісенята!

Гужій *(нервується)*. Значить, так... Повернувся... А, тисяча чортів його матері!

Чумаренко. Та чого це так бентежить вас? Ви ж, здається, товаришували?

Гужій. Так, але ж ви пам'ятаєте Ланового? Він же ще тоді розпинався за наших голодранців! А тепер... Ат, не в тім річ! Я мушу зараз же йти додому...

Чумаренко. От таке! А як же наше діло?

Гужій. Потім, Омеляне Сидоровичу, потім! Зараз мені не до того! *(Хутко йде назад)*.

Чумаренко. Та хоч попросіть же!

Гужій. До побачення!

Чумаренко. Що за диво? Немов гедзь укусив його. Тьфу!

Йде далі й зустрічається з юрбою молоді, що супроводить Ланового. Серед молоді — Юхим Пересада, Тарас Негуда й ще кілька селян-незаможників.

Молодь. Романе Петровичу! Ви нам зараз же Радупутатів — і кінець буржуям!

— А то об'являють: воля! воля! А до землі — зась!

— Коли революція, так революція! Крой, і більш нічого! Тепер новий закон!

Чумаренко. А ти раніш навчись носа витирати, а потім будеш нові закони установлять! Бач, який розумний!

Молодь. Геть багатирів!

— Дайш сорок десятин!

Лановий. Добрий день, пане Чумаренко! Як живете при нових порядках?

Чумаренко. Як горох при дорозі. А ви тільки з'явилися, зараз же й бешкет робите? Не годиться так, не годиться...

Лановий. От вам і раз! Який же це бешкет?

Чумаренко. А чого ж то за вами юрба ходить?

Лановий. Раді, що побачились. Я ж колись учив їх дечого...

Чумаренко. Ну, ще коли б самі молокососи: їм і належить головорізами бути! А ви, бородачі, якого біса ви ходите за ними? Чи ж вам не сором?

Пересада *(на милицях висувається наперед)*. А тобі не сором, пузатий чорте, за оці обрубки, що теліпаються в мене замість ніг? Кажі, не сором?

Молодь. Так його, Юхиме!

— Крий дукарів!

Чумаренко. Тю на тебе! Хіба ж то я одрубав їх тобі?

Пересада. Ти, іроде! Ти, разом із твоїм царем паскудним! Хіба я хотів воювати? Ні! Ні я *(жест до незаможних)*, ні вони не хотіли війни! А ти та цар твій потурили нас, як баранів, на бойовище! А тепер — воля! Революція! А ноги, ноги хто мені дасть? У-у, проклятий пес! Ще про сором говорять!

Чумаренко. Та чого ти лаєшся? Хіба я винуватий, що ти три роки воював, а твоя жінка нагуляла за цей час трьох байстрюків? Лютий на кого іншого!

Пересада *(насовується на Чумаренка)*. А до моєї жінки тобі зась! Бо я хоч і безногий, а ще зумію дати тобі по пипці!

Негуда. А й справді, Омеляне! Як-таки тобі не сором насміхатися над калікою?

Чумаренко. Коли каліка, то хай не лізе на рожен! Не я перший зачепив його!

Пересада. Ти думавш, моя жінка — повія? Так? Так? А я тобі кажу: сам ти паскудник! А вона — мучениця! Байстриюків водить? А од кого ж ті байстриюки? Од кого?

Чумаренко. То вже їй питай!

Пересада (*несамовито*). Ні, я тебе питаю! Я сидів у шанцях і їв сухарі, а вона навіть сухарів не мала. Що їй було робити? А тут — повне село солдатів полонених! А вона ж молода, їй усього двадцять п'ять років! Де шукати поради? Хто поміч дасть? От і почалося! Та хіба вона одна така? Подивися, гаде, навколо себе: таких повний світ! А хто винен? Хто поодривав чоловіків од жінок? Хто лишив їх без хліба? Хто поробив чоловіків каліками? Ви, ви, володарі неситі! Ви з вашими царями та попами!

Голоси. Правда! Правда, Юхиме!

— Царі та попи все лихо коять!

Чумаренко. Та де ж той цар? Тепер же — воля і рівність: ні царя, ні панів! Чого бажали — того діждали! Тепер нема на кого ремствувать! Хіба на свою голову...

Негуда. Ні, стривай, до наших голів ще далеко! Царя нема, та що з того? В тебе як було сорок десятин, так і лишилося! А ми, голова, що ми добули? Волю? Та на біса вона мені, коли я босий і голий!

Чумаренко. Хе-хе! А ви ж як думали? Як воля, то галушки самі в рот полізуть? Ні, голубе, під лежачий камінь вода не побіжить! Що з того, що в мене сорок десятин? Хіба я їх украв чи даром дістав? Працював день і ніч — от і придбав. А хто вам не давав цього робити? Ледарство ваше, от що!

Негуда. Як? Ми — ледарі? А щоб ти довіку так ледарював, як ми та діти наші! (*Показує порепані руки*). Глянь на ці руки! Хіба в ледарів бувають такі?

Чумаренко. Що руки, коли голова порожня! Ти краще запитай свого зятя, Гужія: як він добував землю? Та подивись на руки своєї дочки Оксани...

Пересада. Та що з ним базікати! Гоніть його в потилицю!

Молодь (*кидається до Чумаренка*). Геть відділя, череватий чорте!

— Ми тобі покажемо наше ледарство!

Лановий. Тихо, тихо, товариші! Нехай пан Чумаренко йде своєю дорогою! Ми ще зустрінемося з ним і побачимо: що то за голови на куркулячих плечах!

Чумаренко. Бодай ви не діждали дивитися! (*Одійшовши кілька кроків, грозить костуром*). Стривайте, вилетить вам ваша воля через хвіст!

Молодь. Бач, який Бова Королевич!

— А держи, держи його!

Чумаренко хутко виходить. Молодь регочеться.

На майдані з'являється Оксана.

Лановий. А то хто такий? Чи не ваша Оксана, діду Тарасе? Негуда. Та вона ж, вона.

Лановий. Ну, товариші, йдіть же ви до волосного управління, а я теж не забарюся. Тут революція, як я бачу, ще тільки починається.

Молодь. Го-го! Тепер вона зашумить!

— Ми їм покажемо, де раки зимують!

З «Марсельезою» проходять через майдан.
Лановий підходить до Оксани.

Оксана (*тремтячим голосом*). А мені Юрко переказав, що бачив вас... Та я не повірила... Тепер сама бачу...

Лановий (*вітається*). Як ся маєте... пані Оксано?

Оксана (*зашарілася*). Романе Петровичу... Не ображайте мене... хоч при першій зустрічі...

Лановий. Яка ж тут образа: я тільки називаю вас вашим справжнім ім'ям! Адже ви тепер — жінка нашого колишнього писаря, пана Гужія!

Оксана. Вашого доброго приятеля!

Лановий (*з нервовою гримасою*). Так... мого приятеля.

Оксана. А панею я ніколи не була й не буду... Та залишмо це! Я така рада, що ви вернулися в наше село. Та ще в такий час! Ви ж не покинете Димарівки?

Лановий. По добрій волі — ні.

Оксана. Ну, а злій волі тепер не вертатися! Хоч гуральня зараз і не робить, та для вас багато діла й поза гуральнею. Ой, як же це хороше буде! Ви будете про все, про все розказувати нам! Пам'ятаєте, як тоді, коли ви ходили до мого татуса? Я тоді багато навчилася від вас...

Лановий. Пам'ятаю... Ви тоді були ще Оксанкою...

Оксана. Для вас... я повік буду Оксанкою...

Лановий. Правда?

Оксана (*простягає до нього руки*). Так! І не звіть мене інакше! Чуєте?

Лановий. Коли вам так подобається...

Оксана. Ех, якби-то можна було все з'ясувати... Ви, мабуть, не повірите, що в ці роки... я бувала щасливою тільки тоді... коли почувала себе малою, соромливою Оксанкою... Ну, та про це, може, іншим разом. А зараз ви, здається, поспішаєте у своїх справах?

Лановий. Не так у своїх, як у громадських.

Оксана. Тільки що з'явилися, і вже на роботі! От так би жити! Та куди нам, бабам сільським, до вас рівнятися...

На майдані — Гужій.

А он і чоловік мій. Антоне! Антоне! Мабуть, ще не чув про ваш поворот. От радий буде! Він багато розказував мені про вас. Якби не це... то, може, ми й не побрались би...

Лановий (з підкресленням). А все-таки я певен, що головного пан писар вам не розказав.

Гужій. Чи бач, хто тут! Здоров, Романо! Відкіля це ти з'явився?

Лановий. Відтіля, де козам реґи правлять.

Гужій. Ти ж як: зовсім до нас чи тільки гостем?

Лановий. Як прийдеться! Цими днями буде сільська Рада, то, може, і про мене порадяться.

Оксана. Ну, ясно, як день, що вас із Димарівки не випустять. Аби тільки була на те ваша ласка!

Гужій. Певна річ!

Лановий. Побачимо, що буде. А поки що до побачення. Мені ніколи.

Гужій. От який ти завзятий до діла.

Оксана. Ви ж, Романо Петровичу, заходьте до нас! Давніх друзів цуратись не годиться!

Лановий. Авжеж! Я дружніх послуг не забуду. (Виходить).

Оксана. Що це він ніби вороже зустрівся з тобою?

Гужій. Ну, ще б пак! Він же сам мостився до тебе в чоловіки.

Оксана. Ат, облич, Антоне! Ніколи в нього не було таких думок.

Гужій. А я тобі кажу, що це так! Та годі про це! Марш додому!

Оксана (пильно дивиться на нього). І ти якийсь дивний... Що сталося?

Гужій. Нічого! Тільки порядній молодиці не личить бігати за парубком, хоч би то був і монтер з гуральні!

Оксана. Он воно що! Ревнощі!

Гужій (хапає її за руку). А ти думаєш — я дурень і не бачу, до чого воно йдеться? Ледве почула — так прожогом і кинулась до нього! Ти мені не забувай, що ти — моя жінка й мати моїх дітей! Чуєш?

Оксана (виривається). Та чого ти репетуєш? Тю на тебе, божевільний!

Гужій. Ні, ти не тюкай! А я кажу тобі раз назавжди: ти мусиш сидіти дома, коло своїх дітей, а не бігати по майданах за всякою шантрапою!

Оксана. Як? Як ти кажеш?

Гужій. Як чуєш!

Оксана. І ти смієш так ображати його? Та він же друг твій!

Гужій. Роман? Мій друг? Ха-ха! Дурна ж ти баба! Хіба ж такий голодранець може бути моїм другом?

Оксана. Так, значить, ти весь час дурив мене? Але нащо? Нащо?

Гужій. Та хіба ж би ти стала жінкою його ворога? О, я не такий дурень, як ти гадаєш!

Оксана. Який же ти гидкий! Який гидкий!

Гужій. Але тепер не такий час, щоб ходити манівцями. Годі! Я батько твоїх дітей! Чуєш? Я дорогою ціною добув тебе! О молодиче, ти ще багато дечого не видаєш... Я, може, самому чортові продав за тебе душу! І ти тепер не смієш покинути мене! (*Несамовито шарпає її*). Не смієш! Не смієш!

Оксана. Що ти робиш? Навіжений! Рятуйте! Рятуйте мене... (*Виринається й падає на землю*).

Гужій один момент стоїть розлючений, з затиснутими кулаками. Потім кидається до Оксани.

Гужій (*на колінах*). Оксано! Оксаночко... Ну, поглянь же на мене! Невже ж тепер всьому кінець?! Хіба ж я винен, що кохаю тебе... до нестями! Ну, пробач же мені...

Оксана. Геть (*Підводиться й іде*).

Гужій. Оксано! Оксано...

Оксана не оглядається.

Юрко й ще кілька хлопчиків (*біжать через майдан*).

Сходка! Сходка!

— На неділю призначається сходка!

— Хай живе Совет!

Юрко. Дядьку Антоне! Ви чули, що в неділю Совет вибиратимуть?

Гужій (*з раптовим вибухом*). Геть од мене, щенята!

Юрко й інші (*тікають*). Гурра! Гурра!

— Бий буржуїв!

Гужій. Ну, тепер — або пан, або пропав! (*Біжить додому*).

ОДМІНА II

Майдан перед волосним управлінням. Сільська сходка. На ганку, що править за трибуну: Лановий — голова, Гужій — секретар, Пересада і ще кілька селян. Перед ганком великий натовп. У натовпі: Чумаренко, Негуда, баба Домаха й інші. Тут же вештаються й Юрко з Грицем. Збоку — Оксана й Марина.

Пересада. Ні, товариші! Доки тягнеться війна, не буде нового життя. Будуть витягувати з нас жили до победного кінця! Та на біса нам та побіда! На біса нам нові моря та кордони? У нас досить свої землі! Аби тільки поділити її між трудящих.

Голота. Правильно!

— Годі воювати!

— Самим землю поділити!

Багатирі. Що там ти тяміш?!

— Щоб німець нами верховодив?

— А ти купував її, що будеш ділити?

Л а н о в и й. Тихо, товариство! А ви, товаришу Пересада, кажіть тільки про те, що зараз обговорюється, про делегацію в земельних справах.

П е р е с а д а. Так-от я ж і говорю: хай наша делегація так і заявить: ми не хочемо далі воювати! Досить калік та побитих! Хіба нам ворог німець чи австріяк? Ні, наш ворог тут, між нами! Он на гуральні! Багатирі наші...

Г о л о т а. Вірно, Юхиме!

— Хай так і заявить!

Б а г а т и р і. Доки він буде дурниці молоти?

— До діла! До діла!

Л а н о в и й. Товаришу Пересада! Ще раз прошу вас: кажіть про делегацію!

П е р е с а д а. Так-от, товариші, значить делегація! Нехай вона доб'ється: чи таки будуть давати нам землю, чи ні? І які тепер права на буржуазію: чи можемо ми, приміром, косити турівську сіножать, чи не можемо? Я так гадаю, що як тепер революція, то сіножать повинна бути за нами...

Г о л о т а. Авжеж, що за нами!

— Хіба ми даром потом її поливали?

Б а г а т и р і. Це самоуправство!

— Нехай губерня розсудить!

Г о л о т а. Що нам губерня?!

— Тепер революція!

— Тепер наша воля!

Ю р к о й і н ш і. Геть буржуїв!

— За нами сіножать!

Л а н о в и й. Товариство! Не можна так галасувати! Порядок повинен бути! Інакше ми ні до чого не договоримося! Товаришу Пересада, ви ще будете говорити?

Г о л о с и. Досить! Досить!

— Тихо! Тихо!

П е р е с а д а. Та я ще б казав, та, мабуть, годі! Бо всьо одно з цього нічого не буде, доки кулаки між нами! От моя думка!

Г о л о т а. Повикидайте багатирів!

— Не давать їм голосу!

Б а г а т и р і. А де ж такий закон?

— Хіба ми не люди? Тепер же — рівність!

Л а н о в и й. Тихо! Виходить, товариство, що делегацію в земельних справах ми все-таки будемо вибирати, бо проти цього ніхто не висловився. Адже так?

Г о л о с и. Так! Так!

— Вибирати делегатів!

Л а н о в и й. В такому разі давайте вирішимо: скількох вибирати й кого саме? І на цьому положимо кінець сьогоднішнім зборам.

Ч у м а р е н к о. А що ж тут довго думати? Коли посилати, то

чоловіка грамотного й бувалого. Як на мене, то найкращим делегатом був би Антон Пилипович Гужій.

Г о л о с и. Гужія! Гужія послати!

— Хай Лановий іде!

— Хай Пересада! Пересада! Пересада!

Л а н о в и й. Товариші! Називають трьох кандидатів: Гужій, Пересада і я. Може, ще кого?

Г о л о с и. Досить! Досить!

— Послать усіх трьох!

Д о м а х а. Послать хоч і трьох, і могорича можна поставити, тільки щоб сіножать була за нами! А коли ні, то хай і не вертаються! В'язи поскручуємо!

С м і х і г о л о с и. От би кого вибрати!

— Го-го, баба Домаха до всього доскочить!

Л а н о в и й. Ну, як трьох, то й трьох... (*Гострим поглядом дивиться на Гужія*). Але дозвольте мені розказати вам дещо про одного з ваших делегатів.

Г о л о с и. Кажіть, кажіть, Романе Петровичу!

— Про кого ж це?

Зацікавлений натовп пасувається на гапок. Гужій старається бути спокійним.

О к с а н а. Що ж це таке?

М а р и н а. А твій Антін — дивись — аж поблід!

Л а н о в и й. Ви, мабуть, пам'ятаєте, як років п'ять тому мене захопила поліція, і з того часу ми не бачилися аж до цих днів?

Г о л о с и. Аякже! Пам'ятаємо!

— Ще всі тоді дивувалися такій халепі!

Л а н о в и й. Я сам не мало дивувався й ніяк не міг додуматися: який то приятель так прислужився мені? І тільки тепер, коли повернувся з Тобольщини, де одбував кару, я довідався, хто був той юда, що видав мене царським посіпакам.

Г о л о с и. Хто ж то? Хто?

— Ми тут же його розірвемо!

Л а н о в и й. У Харкові окрема комісія роздивляється архів охранки. І от там-то мені й дано ось цього листа. (*Витягає з кишені*). А в цьому листі написано, що я баламучу селян політичними розмовами, читаю їм заборонені книжки, переховую агітаторів і таке інше. По цьому доносу мене захопили, а потім судили й засудили...

Г о л о с и. Хто ж то написав?

— Де той негідник?

— На шибеницю його!

Л а н о в и й. Цього листа написав... мій колишній приятель, а ваш писар, Антін Пилипович Гужій.

Моторошна тиша прорізується зойком Оксани. Гужій, як пружина, випростовується за столом і великими, переляканими очима впирається в натовп.

Г у ж і й. Я... винен... та...

Юрба з ревом обурення кидається на ганок.

Г о л о с и. А-а! Он який він!

— Бий його, гаспида!

— Бий! Бий! Бий!

Л а н о в и й (*кидається юрбі назустріч*). Стійте! Стійте! Я не допущу до самосуду! Я од нього потерпів, мені його й судити!

Натовп поволі вгамовується.

Г о л о с и. Який там суд над юдою!

— Повісити його, та й годі!

— Собаці й смерть собача.

Л а н о в и й. Ні, товариші. Революція — це не сваволя. Це — організована боротьба з класовим ворогом. Ми маємо проти Гужія документ. (*Показує листа*). Ось він! Цього листа ми передамо нашій новій владі: хай вона розсудить, що робити з таким поганцем. А тим часом — пропустіть його! Нехай не поганить наших зборів! (*До Гужія*). Геть відділя!

Як побитий пес, прокрадається Гужій поміж натовпом.

Г о л о с и. Ну, не тепер, так у четвер!

— У-у, юда проклятий!

— Нажився на хабарах!

Л а н о в и й. А тепер, товариство, виберіть замість Гужія когонебудь іншого та й по домівках.

Г о л о с и. Досить і двох!

— Досить! Досить!

Л а н о в и й. Ну, коли так, то ми з Пересадою сьогодні ж вирушимо в дорогу! На цьому й кінець! (*Іде в управління*).

Пересада за ним. Селяни теж розходяться. Лишається тільки невеликий гурт коло Оксани.

М а р и н а. Оксано! Ходім-бо додому! Ти ледве на ногах держишся!

О к с а н а. Куди ж я піду тепер? (*Кидається до батька*). Тату! Тату! Що ж мені тепер робити? Сором задушить мене... (*Ридає*).

Н е г у д а (*суворо*). Бачили очі, що купували, тепер їжте, хоч повилазьте! У, душогуб проклятий! Я своїми руками розірвав би його!

М а р и н а. Та заспокойся-бо, Оксано! Хіба ж ти винна, що твій чоловік наробив такого лиха? Його діло — його і сором!

Д о м а х а. Авжеж, що так! Мало чого чоловіки не роблять! Он мій покійний мало в Сибір не попав за Маньку Чоботареву! А я ні гугу! Катюзі, кажу, по заслугі!

Оксана. Та як же мені тепер жити з ним? Їсти за одним столом? Спати на одному ліжку?

Юрко. Оксано! Знаєш що? Покинь ти його та переходь до нас! Правда, тату?!

Негуда. Мовчи, це діло не твого розуму!

Оксана. Тату! Дайте ж хоч ви мені пораду! Не можу ж я бути жінкою такого... Ой, сором... сором...

Негуда. Не плач, дочко! Сльозами не змиєш безчестя... А коли з таким чоловіком не хочеш жити, то я з хати не вижену ні тебе, ні твоїх дітей.

Голоси. Плюнь на нього, Оксано!

— Хіба він тобі пара?

Оксана. А як же мої діти будуть без батька? Та й він же лишиться сам-самісінький...

Негуда. Це твоє діло, Оксано: хочеш — кидай його, хочеш — живи. Тільки пам'ятай: коли ти будеш жінкою юді, то не зови мене зовсім батьком! Чуєш?

Оксана. Таточку...

Негуда. Ні-ні! Так і знай: коли житимеш під одною стріхою з таким падлюкою, як твій Антін, то я тобі не батько! І не буде мого благословення ні тобі, ні дітям твоїм!

З управління виходять Лановий і Пересада.

Оксана (*кидається до Ланового*). Романе Петровичу! Я нічого не відала про це! Присягаюся, що не відала! Невже ви можете подумати... Ох, коли так, то розтопчіть мене, як гадину! (*Падає на коліна*).

Лановий (*підводить її*). Що ви, Оксано! Я нічого поганого не думаю про вас. Я певен, що Гужій обплугав вас своїм коханням, як мене колись своїм приятельством.

Оксана. Правда? Ви щиро кажете?

Лановий. Хіба ви бачили мене коли-небудь нещирим?

Оксана. Вірю! Вірю... Але як же мені тепер бути? Чоловік же він мени... Може, за мене й на злочин пішов?

Лановий. Я, Оксано, розкрив вам очі. Тепер дивіться самі, що робити далі. Я нічого не можу порадити.

Пересада. А як на мене, то тут нема чого голову ламати!

Коли ти чесна людина, то покинь його, собачого сина, а сама йди до батька! Хіба ти не бачиш, що тепер увесь світ поділився на два табори: в одному — такі, як твій Антін, багатирі, душогиби, а в другому — такі, як от ми з твоїм батьком, бідаки, голота, кругом обдурена й обікрадена. Ми вороги, один табір мусить загинути, щоб другий міг жити. От і вибирай: за кого ти? На війні не можна хитатися то в той, то в другий бік. Тут коли не друг, то ворог!

Голоси. А нащо ж вони вінчалися?!

— Хіба можна закон ламати?

Оксана. Ох, розривається душа моя...

Лановий. Закон? Який закон? Той, що піп та цар для вас установили? Дурниця! Єсть більший закон: закон життя, закон боротьби! Це той закон, що ні перед чим не зупиняється! Що часом велить синові йти на батька, а жінці кидати чоловіка! Суворий, залізний закон боротьби! От до цього закону мусить кожен тепер дослухатися: що він велить? На який шлях веде?

Голоси. Конешно, так!

— Тепер нічого нюнї розпускати!

— Революція — от і шабаш!

На майдані з'являється Івась.

Івась (*гукає*). Мамо! Мамо!

Оксана кидається до нього, як хижка самиця.

Оксана. Івасю! Я тут! Я тут...

Івась. Тато казав, щоб ви йшли додому! Оленка, мабуть, занедажжала: кричить і кричить...

Оксана (*хапає сила на руки*). Синочку мій... ріднесенький... Я зараз... зараз... (*Біжить додому*).

Всі дивляться їй услід: хто з докором, хто з жалем.

Пересада. Ех, баба!

ОДМІНА ІІІ

Майдан перед сільською школою. Рапня весна. Сонце надвечір. За селом бухають гармати, татакають кулемети, перестрілюються рушницї. Селяни несуть до школи раненого червоноармійця. Другий селянин веде попід руки юнака з простріленою погою і пораненням плечем.

Селянин. Ну-ну, не падай! Зараз баби перев'яжуть...

Юнак. Ой дядечку... Сили немає...

Селянин. Кров'ю зійшов... Мабуть, не воювать тобі більш...

Юнак. Ой... де вже там... Передайте поклін матері... Та візьміть одріз... там на канаві... (*Падає*).

Селянин бере його на рамена й односить до школи.

Гужій і Чумаренко похашцем проходять через майдан.

Гужій. Вони щогодини можуть захопити село!

Чумаренко (*весело*). От вам і земелька! Го-го, німець покаже їм «новий закон»! Будуть пам'ятати до третїх віників...

Гужій. Як же викликають її?

Чумаренко. Та як же — піти та й покликати! Хіба що!

Гужій. Та ви ж бачите, що там робиться! І вона ж не без діла!

Баба Домаха біжить до школи.

Чумаренко. А ось баба Домаха!

Гужій. Бабо Домахо! Чуєте?

Домаха. Чого?

Гужій. Покличте сюди Оксану! На одну мить! Будьте ласкаві.

Домаха. Бач, який тихий та божий! А од німців чого не боронися? У, кожолуш! Ну, гаразд, перекажу. *(Йде)*.

Чумаренко. Ну й народ! Так на тебе вовком і дивляться! Немов показалися за цю революцію!

Гужій. Ось-ось виженуть їм дур!

Чумаренко. Го, я тоді декому нагадаю, як сіножаті одбирати та буржуїв бити!

Гужій. А ви чули, що німці хотять над нами свого кайзера поставити!

Чумаренко. Дай-то боже! Кажуть, що їхній кайзер не нашого Миколи! Приструнчить! Та й на патрегі — молодець!

Гужій. О, ще когось несуть!

Чумаренко. Дають, дають земельки! Кожному по три аршини наділяють! Х-хе-хе...

Із школи виходить Оксана.

Добридень, Оксано Тарасівно!

Оксана *(до Гужія)*. Нащо я тобі?

Гужій. Оксано... Я молю тебе... Ради дітей... Зараз тут будуть німці... Ти погубиш себе...

Чумаренко. Так, так! Тікайте мерщій!

Оксана. Антоне! Не вимагай від мене того, чого я не можу. Досить того, що я живу з тобою під одною стріхою.

Гужій. А діти, паші діти? Ти ж другий день пропадаєш коло цих ранених! А коли тебе захоплять тут... Оксано! Подумай, що ти робиш! За що губиш себе?

Чумаренко. Чи ж вам-таки водитися з цими головорізами?

Оксана. Пане Чумаренко! Ви, мабуть, забули, що я дочка Тараса Негуди? Та що мені з вами балакати! *(До Гужія)*. Іди додому, Антоне! З нашими дітьми нічого не станеться, а тут...

Гужій. Невже ж тут без тебе не обійдуться?

Оксана *(дивиться на нього з презирством)*. І це — мій чоловік! Батько моїх дітей... Ні! Ви не люди! Ви — колоди на ногах, налиті брудом! Поруч вас ллється кров, гаряча людська кров, а ви хоч би голови нахилили перед тими, що так... так помирають... *(Погамувавши сльози)*. Геть же відціль! Я не піду з вами! Я буду тут!

Гужій *(грізно)*. Оксано! Я чоловік твій...

Оксана. Антоне! Я кажу тобі востаннє: не піду додому, хоч ти заріж мене! Я буду тут... де батько мій... де кров...

Гужій *(несамовито)*. Бренеш, падлюко! Ти хочеш бути з твоїм полюбовником! *(Хпає її за руки)*. Ти з Романом хочеш...

Оксана (*виривається*). Геть! Геть од мене! Я буду кричати! Рятуйте!

Чумаренко (*перелякано*). Та що-бо ви робите! (*Розводить їх*). Тут же люди! Антоне Пилиповичу! Чи таки можна в такий час! Вам же й без того небезпечно...

Оксана. У, паскудний! Паскудний! (*Іде до школи*).

Чумаренко (*тягне Гужію за собою*). Ходімо, ходімо відділя, доки лиха не набралися! Он якісь люди біжать...

Гужій. Ат, одчепіться ви від мене.

Ідуть. Із школи виходять Пересада.

Пересада (*побачивши Гужію й Чумаренка*). О, вже крутиться гайвороння над нашими головами! Чують, чують поживок...

Гриць, Юрко і ще кілька хлопців щодуху біжать до школи.

Юрко. Біда! Біда, дядьку Юхиме!

Пересада. Що таке?

Юрко й інші. Німці обходять наших поза річкою!

— Наші одступають!

— Кажуть — немає набоїв!

Пересада. Куди ж вони одступають?

Юрко й інші. Червона Армія — на лінію, а наші сюди йдуть!

— Зараз тут будуть!

Біжить юнак з рушницею.

Юнак. Дядьку Юхиме! Дайте води напитися! Горить усередині!

Пересада. Юрку, винеси!

Юрко біжить по воду.

Юнак (*кидається на землю*). Ну, кінець! Наказ — бути всім на цьому майдані! Тікати будемо! Нічого не поробиш: обходить німець поза річкою... (*Жадібно п'є воду*).

Пересада. А де ж наші зараз?

Юнак. Ідуть, ідуть...

Юрко. Он-он показалися!

Партизани починають заповнювати майдан: суворі, обшарпані, закурені порохом.

Юнак. Ну ж і билися, сто чортів його матері!

Пересада. Та що з того, коли ні гармат, ні кулеметів. Я, браток, був на війні! Бачив німців...

Юнак. Хоч би набоїв було досить!

Голоси. А Троян поперся за червоноармійцями.

— Наказано держатися купи!

— Як заскочать раптом — всіх перестріляють!

— Дурниця! Коло броду затримаються: там наш кулемет!
— Що той кулемет!

Тим часом надходять: Лановий, Негуда, Любченко, Редь, Тищенко, Чугай і інші. Із школи виходять: Оксана, Домаха й ще кілька жінок.

Лановий. Ну, товариство... що будемо робити? Червона Армія відходить, і ворог ось-ось буде в селі. Вибирайте одно з двох: або нахилити голови під панський чобіт, або зараз же на коні й — по лісах та байраках!

Голоси. А де ж ті коні? На наших шкапах не поскачеш!

— А в лісі що будемо робити? Вовками вити?

— А бабів та дітей — з собою заберемо?

Лановий. Значить... нехай ідуть і роблять з нами, що хочать? Ні! Тисячу разів ні! Коли ніхто не хоче, я сам піду! Вовком витиму, зуби об дерево поламаю, а панам під ноги не лягну!

Голоси. І я піду!

— І я! І я! І я!

Пересада. Товариші! Я — каліка і не можу піти за вами. Та повірте мені, що якби я був здоровий, то й на мить не задумався: що мені робити? Ви ж бачите, що в одкритих боях не устояти нам перед ворогом! Значить, один шлях: по лісах та байраках! Хіба ж ми на те робили революцію, щоб коритись ворожій силі? Ні, або ми, або вони, а разом життя не буде! Не гайте часу, товариші! Ворог наближається!

Негуда. Діти! Я старий і німецький, а коли візьмете, то піду й я з вами: нехай старі кості хоч зогниють на волі! Бо що ж робити? Ми — люди від землі: ні гармат, ні повітряних кораблів, ні інших хитрощів німецьких ми не тямимо! Вила в руках або рупниця — от і все, що є у нас! А правду ж треба боронити! Бо вона ж наша, му-жицька! І земля наша! От і виходить так, як радив Пересада: коли не в полі, то по лісах та по ярах! Як не вдень, то вночі, а таки мусимо битися! Не можна ж землю з рук випустити! А як знов по панах та по кулаках батрачить або на гуральні виснажуватись, то хай мені життя увреться!

Голоси. Та що там балакати!

— Ми всі підемо за землю!

Пересада. Та ще й про те подумати: що буде з тими, що тут лишаються?! Ви думаете, німцям не викажуть, хто за більшовиків? Усіх з бельбухами на поталу кинуть! Го-го! Наші багачі постараяться! А хто ж тоді помститься за нашу кров?

Голоси. Правда! Хіба не чули, що було в Луках?

— Дванадцять чоловік розстріляли!

— А по тюрмах скільки людей гине!

Лановий. Товариші! Ви тут казали ще про жінок і дітей... Та хіба ж ми довіку не повернемося сюди? Ні, товариство, революція переможе! Нехай німецький кайзер захопить наш край! Та за нами

ще червона Москва! Ще буде допомога! Ще буде боротьба! Ми ще переможемо!

Пересада. А як не переможемо, то трупом ляжемо на наших нивах та степах! А вже панам не оддамо їх! Ні, сто болячок їх матері!

Голоси. Не оддамо ніколи!

— Зубами будемо держатись!

— Трупом укріємо!

Домаха. Соколики мої ріднесенькі! І мій же синочок з вами! Нагорювалися ми без вас за царських воєн, а ви ж ізнов хочете покинути нас! Може ж, хоч не на довгий час? Може, таки пощастить вам ворога подолати! Бо не можна ж землю панам повертати! Мені ж новий город одрізали...

Біжить партизан.

Партизан. Товариші! Німці переходять річку!

Масовий рух.

Лановий. Тихо! Зараз же по дворах і на коні! Беріть і чужих, і своїх де кращих! Потім порухуємось. І всі — до Вовчих ярів! Там зустрінемося! Рушаймо! Та тихо! І зброю не кидати!

Голоси. Добре! Добре!

— Ну, прощай, Димарівко!

Розбігаються, кілька жінок та дівчат кидаються до своїх близьких прощатися.

Домаха (*прощається з сином*). Та я ж на тебе не надивилася! Та я ж тобою не навтішталася...

Іван. Ну, годі вам, мамо! Ніколи!

Домаха. Та хоч бережися ж ти в боях лютих! А то уб'ють чи поранять — кому ж тоді буде земелька напаш?

Іван. Прощайте, мамо! Побіжу коня добувати. (*Біжить*).

Домаха за ним.

Домаха. Нехай же тебе куля ворожа...

Юрко. Тату! Візьміть і мене з собою!

Негуда. Ех, сину! Будемо ми з тобою п'ятим колесом до воза!

Юрко. Ну, ви зоставайтеся дома, а я побіжу з ними!

Негуда. Може, ще ніхто не вискочить відціль! Ач, як знов забухали!

Поспішають.

Юрко. Ні, вискочать!

Лановий (*до Пересади*). А ви, товаришу, будете тут керувати нашою розвідкою! Добре?

Пересада. Та вже не що! Тільки навряд щоб довелося: покажуть на мене.

Лановий. Ви — інвалід, то, може, посоромляться... А свій пістоль дайте мені на цей час!

Пересада. Е, ні!.. Цього нізащо! Наган мені пригодиться, може, раніш ніж вам.

Лановий. Ну, як хочете! Давайте ж поцілуємось на прощання.

Міцно цілуються.

Пересада. Щастя вам, доле! А якщо... я загину, а ви живі будете... не забувайте про моїх сиріт...

Лановий. То ще побачимо, кому кого поминати доведеться! (*Проходить мимо Оксани*). А ви, Оксано, зараз же повісьте над школою червоний хрест! На всякий випадок. Багато ранених?

Оксана. Двадцять сім.

Лановий. І всього-на-всього один фельдшер! Ех, краю наш, край... Ну, прощайте, Оксано!

Оксана (*з очима, повними сліз*). До побачення, Романе Петровичу...

Лановий. Може, й до побачення.

Оксана. Я вірю... Я вірю в нашу зустріч... А то б навіщо й жити?..

Біжить партизан.

Партизан. На коні! На коні, мерщій!

Вибухи зовсім близько. Лановий біжить, Оксана кидається до школи й зараз же викидає прапор з червоним хрестом. На безлюдному майдані лишається один Пересада.

Пересада. Дивись, як тихо... Аж моторошно... (*Витягає револьвер і обдивляється його*).

Біжить Гриць.

Гриць (*перелякано*). Дядьку Юхиме! Ховайтеся! Зараз німці будуть... Що то у вас? Ліворвер?

Пересада. А вже ж не собачий хвіст!

Гриць. То вас же зараз розстріляють за нього! Давайте я його заховаю!

Пересада. Ова! Так би я його й дав тобі... От якби ти набойв добув для нього, то це інша річ.

Гриць. А хіба немає?

Пересада. Один! Розумієш: всього-на-всього один набій! От тут і покумекай: що з ним робити? Чи німцям подарувати, чи собі zostавити?

Гриць. Ідуть! Ідуть! Тікайте, дядьку! (*Побіг*).

Чути, як важким кроком наближається рота німецьких солдатів.

Пересада ховається за ганком школи.

Пересада. На милицях утечеш! Якраз... (*Дивиться на револьвер*). Ех, якби хоч парочка набоїв: раз-раз і готово! І тут проклятий буржуй ограбить...

Через майдан проходить німецька рота.
Попереду — лейтенант.

(*Ціліться*). Ну! Хай буде вам... Подавися останнім! (*Стріляє*).

Лейтенант падає.

(*Несамовито*). Ха-ха! Добра зустріч! Гох, кайзер! Гох! Гох!

Солдати люто накидаються на нього.
На дверях школи з'являється Оксана і кам'яніє від жаху.

ОДМІНА IV

Вулиця. Гужієва садиба. Похмурий осінній присмерк. Юрко крутиться коло садиби: хоче нишком викликати когось на вулицю.

Юрко. Оксано! Оксано! А йди-но сюди! Мерщій! Та дивися, щоб дядько не побачив!

Оксана (*виходить*). Чого це ти ховаєшся?

Юрко. Е, сестро, тут такі діла, що бодай і не казати!

Оксана. Що ж таке?

Юрко. Сволоч твій чоловік — от що!

Оксана. Та кажи ж, що ти знаєш?

Юрко. Чула — сьогодні ранком за Вовчими ярами стріляли?

Оксана. Чула.

Юрко. А де твій чоловік був тоді?

Оксана. Його не було дома...

Юрко. Тож-то й воно, що не було!

Оксана. Та кажи-бо, Юрку, що таке! Не мороч мені голови!

Юрко. А то, що Антін показав німцям дорогу до наших повстанців! І сьогодні їх усіх перестріляють, як горобців!

Оксана (*з жахом*). Що ти кажеш? Цього не може бути! Це тобі набалакав хто-небудь!

Юрко. Овва! Я сам бачив!

Оксана. Як? Де? Кого ти бачив?

Юрко. Дядька Антона! Цієї ночі ми з Грицьком носили в табір сухарі. Ранком повертаємся Вовчими ярами, коли ось гомін! Ми — на дерево! Дивимося — німецька сотня! А попереду — дядько Антін! І повів якраз туди, де наші зараз переховуються! Ще не добігли ми до села, як забухали рушниці та кулемети.

Оксана. І це правда, Юрку? Правда?

Юрко. Щоб мені язик одсох, коли тут хоч слово неправди!

На вулиці з'являються баба Домаха й Марина.

Юрко. Тільки ти не говори нікому, що од мене почула! А то дядько Антін живцем із'їсть мене... (*Біжить*).

Марина. Добривечір, Оксано!

Домаха. Може, хоч ти, серденько, знавш що-небудь? Цілий день люди бентежаться, а чого — самі не відають!

Марина. Кажуть, що половили наших... Та що це ти, Оксано, немов сама не своя?

Оксана. Га? Та то так... А що наших половили, то це... можливо... Ох, як же мені погано...

Домаха. Ох, лишенько! Аж пополотніла! Чи не наврочив хто-небудь?

Марина. Може, в хату підеш?

Оксана. Ні, нічого... Посидимо тут... А ви, бабусю, нічого не чули про свого Івана?

Домаха (*крізь сльози*). Ох, і не питай, голубонько! Як пішов — немов крізь землю провалився! Я ж йому й сорочечку наготувала й сухариків насушила... Та, мабуть, не бачити мені його довіку...

Оксана. Що ж робити... Не один ваш...

Марина. Та не журіться, бабо. Он кажуть люди, що німці будуть виходити од нас!

Домаха. Та що з того? А гетьман лишиться на нашу голову!

Марина. Ну, без німців недовго йому гетьманувати!

Домаха. Ох, сидять мені в печінках ці гетьмани та генерали! Мало того, що землю одібрали: давай їм і жито, і сало, і худобу! Ви, кажуть, більшовики, по панських дворах усього награбували!

Марина. А поспробуй не дати, то буде те, що з Никифором: батогами одшмагали, аж кров позапікалась!

Оксана. Коли? Ще тоді?

Марина. Та ні, на цьому тижні! Було, бач, показано, нібито, в нього переховуються наші лісовики.

Домаха. А над твоїм батьком хіба мало поглумилися й весною, й літом? А з дівчатами та молодицями що роблять? І казати сором! А хто заплатає за наші муки, за нашу кров?

Оксана (*з раптовим вибухом*). Заплатять, бабо! Хіба мало Лановий на дубах повішав? О, ще буде їм кара! Кров за кров! Нікому не минеться... Он чоловік іде... Ходімо в хаті посидимо!

Марина. Е, ні, сестричко, мені ніколи!

Домаха. Та воно й мені час додому.

Оксана. Ну, то я вас виведу левадою: так ближче буде.

Ідуть через садибу. До воріт підходить Гужі й.

Гужі й (*через паркан*). Микито! Микито!

Микита (*з дворища*). Зараз! (*Виходить*). Чого?

Гужі й (*жартом*). Ну, кажи: ти за кого — за гетьмана чи за більшовиків?

Микита. А нащо це?

Г у ж і й. Сьогодні всім більшовикам медалі видають! То, може, й тебе нагородять?

М и к и т а. Медалі? Ги-ги! Мабуть, такі, що як ухопиш, то аж на той світ понесеш?

Г у ж і й. Яких заробили, таких і дають!

М и к и т а. Хо, як так, то я за гетьмана! Бо на тім світі за мене нікому заступитися!

Г у ж і й. А як більшовики вернуться?

М и к и т а. Ха! Тоді вже я вас буду питати: за кого ви, Антоне Пилиповичу?

Г у ж і й (*сміється*). Ах ти, робак голопузий! Ну, поки ще більшовиків немає, біжи мерщій до Чумаренка: узнай, чи дома він? А коли дома, то поклич до мене. Розумієш?

М и к и т а. Тут і розуміти нічого! А попа кликати?..

Г у ж і й. Навіщо?

М и к и т а. Як навіщо? (*Співає «Боже, царя...»*).

Г у ж і й (*суворо*). Ну-ну! Годі базікати! Біжи за ділом! Стривай; од Чумаренка забіжиш до Кошути: нехай забере в мене патоку та вигонить первака! Ну, марш!

М и к и т а. От це діло (*Біжить вулицею з приспівом*).

Ой кислице моя,

Куди котишся?

Німцям в руки попадьош,

Не воротишся.

Г у ж і й (*на лаві, коло воріт курить цигарку*). А таки попалися... Попалися соколики...

О к с а н а (*виходить з воріт*). Де ти був сьогодні ранком?

Г у ж і й. Як де був? А тобі що до того?

О к с а н а. Ти ж батько моїм дітям. Мусять же вони знати, що робив ти в той час, коли річками лилась мужицька кров? Коли діда їхнього били шомполами за те, що він бажав робити на своїй землі, а не на панській...

Г у ж і й. І коли їхня мати зовсім загубила голову й одцуралась їхнього батька!

О к с а н а. На великий жаль, не зовсім одцуралася. Але я далі не можу! Чуєш, Антоне: не можу!

Г у ж і й. Чого ти не можеш?

О к с а н а. Жити з тобою в одній хаті! Бути твоєю підложницею! Тепер не можу! Не в силі...

Г у ж і й. Та що з тобою? Перехрестися, жінко! Який нечистий насів на тебе?

О к с а н а. Я знаю, де ти був ранком!

Г у ж і й. Де ж? Кажі!

О к с а н а. За Вовчими ярами! Показував німцям дорогу до повстанців! Що? Скажеш, помилилася?

Г у ж і й (*рішуче*). Ні, не помилилася! Був і показував!

О к с а н а. У, гаде! Ще раз продав того, хто життя тобі подарував!

Г у ж і й. Кого ж би то?

О к с а н а. Сам добре знаєш! Та хоч би ж про інших подумав! Там же не один Лановий! Там же єсть люди, яких ти й не бачив ніколи!

Г у ж і й. От цього-то твій баб'ячий розум і не може охопити. Ти гадаєш, що я хотів лише помститись за свій сором? Наплювать мені на ту наволоку! А од порядних людей як була мені пошана, так і буде! Ні, молодице, тут щось більше за мій гонор, навіть за мене самого.

О к с а н а. Що ж це? Яка гидота!

Г у ж і й. Ти кажеш, що я виказав людей, навіть не відомих мені... Ха-ха! В тім-то й річ, що тут ходить не про Антона та Романа! Ні, я виказав не Ланового! Я виказав ворогів усього нашого життя! Ворогів нашого суспільства! Наших законів і порядків!

О к с а н а. Чийого життя? Чиїх законів?

Г у ж і й. Наших! Моїх, твоїх, усіх тих, на чиїх раменах сотні літ держалась наша держава, наша віра, наш добробут! Подумай сама: за що ти ганьбиш мене? За те, що я борюся з нашими ворогами? А вони хіба не борються з нами? Хіба твій Лановий мало людей загубив зі своєю лютою бандою? Чого ж він герой, а я поганець?

О к с а н а. І ти, ти смієш ривнятися до нього? У, нікчемний блазень! Кого ти захищаєш? Ваша держава! Ваш закон! Та хто ж ви? Скільки вас? Де ваша правда?

Г у ж і й. А ти думаєш, що правда тільки на їхньому боці? По-твоєму, тільки вони можуть катувати нас, а ми їх ні? Брешеш, дурна бабо! Єсть правда й на нашому боці! Хіба я не родився голяком? Хіба я не своєю головою й не своїми руками кував свою долю? По якому ж праву тепер одбирають її в мене?! І чому ж це я не можу боронитися, коли на мене нападають? Ні, молодице, коли війна, то будемо воювати! А що на війні забороняється? Нічогісінько! Сила на силу — от увесь закон!

О к с а н а. І в тебе повертається язик говорити про свою долю, про свою правду! О, тепер-то я знаю, як ти кував своє щастя! Доносами, облудою, хабарами! Не дивуйся ж, що не кожен може бути таким майстром! І це — ваша правда? Ваші закони? За це ти воюєш? Нікчемний, засліплений самолюбе! Невже ж таки ти не бачиш, що ваша правда годиться тільки для вас самих, для кушки таких негідників, як ти?

Г у ж і й. Гей, Оксано, не ображай мене: погано буде!

О к с а н а. Нехай! Я не боюся! А правда тих, кого ти сьогодні видав на смерть... О, яка вона велика! То правда тисяч, мільйонів! То правда цілого світу! І перед нею — ти злочинець! Поганець!

Г у ж і й. Оксано!

Оксана. Ну що ж! Бий мене! Катуй! Твій злочин од того правдою не стане! Ні, гаде! А коли там, за Вовчими ярами, сьогодні пролилася кров, то я помчуся за ту кров!

Гужій. Оксано! Я багато витерпів од тебе таких образ, яких нікому не подарував би! Але всьому єсть край! Увірветься й мій терпець!

Оксана. Нехай! Який кінець не буде, то все ж кінець! А жити з тобою далі... я вже не можу! Не можу!

Гужій. Чого ж ти хочеш од мене?

Оксана. Нічого! Нічого! Я тільки хочу довідатися: що сталося з ними?

Гужій. З ким? З розбизаками, що ховаються по байраках та кущах? Що ні вдень, ні вночі не дають людям спокою? Що раді повісити мене на першій гілляці? Ти про них турбуєшся?

Іде Чумаренко.

Оксана. Я турбуюся про тих чесних селян, яких ти сьогодні виказав німцям... Он ще один оборонець держави! Сичить, гади...
(Іде в двір).

Гужій *(з кулаками)*. Ти таки добалакаєшся сьогодні!

Чумаренко. Добрийвечір, Антоне Пилиповичу!

Гужій *(вітається)*. Що нового в городі?

Чумаренко. Погані новини! Кажуть, що німцям дано наказ вертатися додому.

Гужій. Та не може бути?!

Чумаренко. Нібито в газетах єсть про це. *(Витягає газети)*. Ось я приніс вам.

Гужій. От це так! А як же гатьман? Вони ж самі його настановили?!

Чумаренко. Буде мобілізацію робити. Ну, а тут як діло? *(Тихо)*. Водили?

Гужій. Ходімо на леваду, там побалакаємо: тут люди ходять... Виходять на леваду. Через деякий час вулицею біжать Гриць і Юрко.

Гриць і Юрко. Ведуть! Ведуть!

— Наших ведуть.

Оксана *(вибігає з дворища)*. Де? Кого ведуть?

Гриць. Наших! Німці ведуть! Пов'язаних!

Юрко. Он-он! Дивися! П'ять душ! І Лановий там!

Оксана. Де? Де? Ох... *(Ледве держиться на ногах. Потім останнім напруженням волі бере себе в руки й прожогом кидається до хати. А коли повертається на вулицю, то в одній руці тримає айстри, а другою ховає під кофтою ножа)*.

В супроводі німецьких солдатів тихо проходять п'ять партизанів з пов'язаними назад руками: Роман Лановий, Іван Любченко, Кирило Редь, Сава Тиченко, Нестор Чугай. Попереду унтер-офіцер. Збоку — лейтенант.

Дехто з партизанів поранений.
На вулиці з'являються люди з переляканими обличчями. Коли партизанів ведуть мимо Гужієвої садиби, Оксана підходить до лейтенанта.

Я хочу подякувати панові... *(Подає айстри)*.

Лейтенант *(задоволено усміхається)*. Ich danke schön...

Оксана *(раптом б'є його ножем)*. Оце тобі моя подяка!

Лейтенант з криком валиться на землю. Солдати підхоплюють його і накидаються на Оксану.

Тепер... тепер ведіть і мене з ними...

Лановий. Оксано! Ти погубила себе!

Оксана. Ні! Я вирятувала себе! Тепер я з вами!

Редь. От тобі й писариха!

Чугай. Молодець баба!

Любченко. Значить — смерть не страшна?!

Чугай. Ранком побачимо.

Тиченко. Ранком? Хоч би своїх побачити...

Любченко. Ех, життя...

Лейтенанта несуть на руках. Партизанів ведуть далі. На вулиці не липається нікого. Потім, як божевільний, біжить Негуда, без шапки, розпатланий, з диким жахом в очах.

Негуда. Повели! Повели! На смерть же їх повели! Оксано! Дочко! О-о-о... *(Падає на землю і б'ється в конвульсійному риданні)*.

З дворища виходять Гужій і Чумаренко.

Гужій. Що тут таке?

Негуда *(кидається до нього)*. Юда! Юда проклятий!

ОДМІНА V

Байрак за селом, позолочений осінню. Розвиднюється. Селяни (2) риють могилу. В кількох кроках од них — в артовий (німецький солдат).

1-й селянин. Ну й робота! Аж чуб мокрий!

2-й селянин. Нічого! Для добрих людей можна постаратись.

1-й селянин. Якби ж то для добрих. *(Киває на вартового)*.

А то, бач, який стоїть!

2-й селянин. Е, ні, голубе! Ця могила не для нього ривься.

1-й селянин. Та, девна річ, що не він у ній лежатиме!

А який же дідько наказав рити її, як не цей лупатий німець?

2-й селянин. Наказувати він може, а лягати в чужу могилу — цього вже ні!

1-й селянин. Давай-но покуримо!

Запалюють люльки.

2-й селянин. А як на мій погляд, то це ми самі собі могилу риемо.

1-й селянин. Як то так?

2-й селянин. А так! Ти тільки подумай, кого тут поховують! Шістьох бідолах, а разом з ними й те, за що ми билися, на що надіялися,— революцію!

1-й селянин. Та невже ж таки на цьому й кінець?

2-й селянин. Чи кінець, чи ні, а в цій могилі буде похована вона — революція. От і виходить, що ми самі себе в землю зариваємо.

1-й селянин. Ні, я не вірю, що німці тут навіки зостануться. А хай тільки вийдуть — го-го! — держися, пане гетьман!

2-й селянин. А давай запитаємо, чи довго ще ми будемо під німецькою кормигою?

1-й селянин. Та він же по-нашому ані мур-мур!

2-й селянин. А може, догадається! (*До вартового*). Гей ти, мацапуро, чи як там тебе?

Вартовий не рухається.

1-й селянин. Анітелень! Чи задумався, чи на вухо тугий?

2-й селянин. Ти, чуєш? До тебе говориться!

Вартовий не рухається.

1-й селянин. А ти його матюком!

2-й селянин. Та ну-бо, обзивайся!

Вартовий прокидається.

Вартовий. Was? ¹

1-й селянин. Ану-ну, Пилипе, тепер!

2-й селянин. Чи вам ще не набрид мужицький хліб?

Вартовий. Was? Was?

2-й селянин. Коли вже вас забере од нас лиха година?

Вартовий. Ferstehe nicht! ²

1-й селянин. Як? Як? Ні, кажеш?

2-й селянин. Та говори-бо по-людському!

¹ Що? (*Нім.*)

² Не розумію! (*Нім.*)

В артовий (*раптом суворо*). Arbeitet! Arbeitet! ¹

1-й селянин. Ох, лишенько! Як розлютувався!

2-й селянин. От тобі й пролетарія всіх країв!

Риють.

1-й селянин. Що не кажи, а погано на душі.

2-й селянин. А ти хотів би рити й веселим бути?

1-й селянин. Подумать тільки: шість душ в одній ямі лежати будуть!

2-й селянин. Це тільки решта! За Вовчими ярами шість раз по шість у землі лежить! Та що там журитися: ця доля нікого не мине... Стривай: ніби ведуть?

1-й селянин. Ведуть! Ведуть! Мене аж жах бере. Що його робити?

2-й селянин. Те, що наказано: рий, доки не скажуть годі.

Тим часом до могили підходять Оксана Гужієва, Роман Лановий, Іван Любченко, Кирило Редь, Сава Тиченко, Нестор Чугай.

Солдати зупиняються в кількох кроках од могили й шикуються шерогом. Старший унтер-офіцер підходить до могили й стежить за роботою копачів.

Лановий. От і кінець нашій дорозі!

Любченко. Хоч би сонце ще раз побачити!

Чугай. Мало воно пекло тебе на жнивах?

Любченко. Ех, що там... Молодий ще я...

Редь (*до копачів*). Ви ж, братці, м'яенько постіль стеліть! Бо то ж не жарт: до страшного суду долежати!

2-й селянин. Невеликий пан — і на твердому полежиш.

Чугай. Не заважай людям діло робити!

Редь. От тобі й раз! Мені могила ривється та щоб я й не цікавився!

Тиченко. Усі в ній поляжемо...

Любченко. Шестеро останніх...

Лановий. Ну, чого ж останніх? За нами підуть тисячі!

Оксана. Так! Так! За нами — тисячі! Мільйони!

Любченко. Тільки ми... їх не побачимо... (*Раптом проривається риданням*).

Редь. Ну от! Я ж казав, що те буде! Біда з цими молокосами!

Оксана. Нехай, Кириле! Нехай! Тепер не сором!

Чугай. Нехай виплачеться.

Редь (*до копачів*). А ви там рийте мерщій! Бачите, скільки людей чекають!

¹ Працюйте! Працюйте! (*Нім.*)

2 - й селянин. Поспієш!

Тиченко. А може... якби покаяться та попросити... може, помилували б?.. Як ви, товариші?

Чугай. Що? Каються? Просити? Чи ти, чоловіче, при своєму розумі?

Редь. Дивися, Саво, навіть дерева почервоніли від сорому, почувши, що ти кажеш!

Тиченко. Та хіба я за себе? Діти в мене малі...

Лановий. Даремна річ! Каються нам ні в чому, й милувати нас нікому. Годі!

Тиченко. Та хіба ж я що? Я тільки подумав...

Оксана. Не турбуйтеся, Саво! Коли народ переможе, то діти ваші не загинуть!

Тиченко. Ех, якби-то...

Редь. Біда, коли родичів багато: не дають людям навіть померти без зайвих турбот!

Лановий. А це що таке? Піп?

Піп у чорній рясі наближається до засуджених на смерть.

Редь. Так і єсть! Дивись, яка честь «бандитам». Може, ще півчих приведуть: «со святими упокой»?!

Чугай. Німець любить порядок.

Піп (*високо підносить хрест*). Ім'ям отця, і сина, і святого духа...

Лановий. Що скажеш, отче Миколо?

Піп. Покайтеся, братія! Ніколи не пізно вернутися на путь господній! Пригадайте розбійника, що на хресті розкався в гріхах своїх, і милосердний бог простив його...

Лановий. Ти помиляєшся, отче! Ми не розбійники! Ми боронили себе й усіх пригноблених та скривджених. А коли ти хочеш наставляти на путь божий розбійників, то повернись назад. (*Показує на солдатів*). Он де вони, розбійники!

Редь. Го, на тих харцизів у нього благословення боже!

Піп. Братія! В передсмертний час не оскверняйте уст своїх хулою!

Лановий. Не турбуйся про нас, отче Миколо! А тим розбійникам ти теж не потрібний. Бо наступить час, і вони самі побачать, у чиїх руках були знаряддя, коли душили нашу революцію! А зараз ти міг би мовити про них, як твій бог: «Пробач їм, бо не відають, що діють».

Піп. Не слухайте цього безбожника! Він довів вас до погібелі на цім світі й хоче навіки погубити душі ваші. Покайтеся, братія, і з миром прийміть заслужений кінець...

Чугай. Ну, годі! Ми не раз це чули по церквах. Що було — бачили, а що буде — побачимо! Рушай, отче, додому, бо сьогодні неділя й тобі робота!

П і п. Братія!..

Ч у г а й. Ну-ну! Годі базікати! Ми тобі не братія! (*Показує на унтера*). Он де твій брат! Коли був цар, ти за нього молився! Тепер молишся за гетьмана! А нашу братію приходиш на той світ спроваджувати! Геть відціль! А то я тебе одчитаю перед смертю!

П і п. Сатана облутав душі ваші... (*Одходить*).

Р е д ь. Ну, з тебе теж непоганий майстер душі облутувать!

Ч у г а й. Аблакат царя небесного!

Дзвін до утрені.

Р е д ь. Он, бач, і до утрені дзвонять.

Т и ч е н к о. Люди й за нас помоляться...

Тихо.

Ч у г а й. Ех, як вони довго рикють.

Л ю б ч е н к о. А схід розжеврюється... Може, й сонце побачимо?

Унтер-офіцер робить знак копачам: досить! Підходить до солдатів. Шерег вирівнюється. Копачі відходять набік.

Унтер ставить засуджених понад ямою в один ряд.

Оксана — поруч Ланового.

(*З диким одчаєм*). А-а! А-а! Я не хочу помирати! Я не хочу...

Ч у г а й (*до унтера*). Зав'яжіть йому очі!

Унтер-офіцер зав'язує юнакові очі.

О к с а н а (*до Ланового*). Зараз кінець... Романе! Тепер — можна... (*Жагуче обвивається кругом нього*).

Л а н о в и й. Любиш? Так?

О к с а н а. Хіба не бачиш? Більш за життя!

Л а н о в и й. Хай же буде благословенна ця мить!

О к с а н а. І ті, що будуть потім!

Л а н о в и й. Так! І ті, що прийдуть потім! Що переможно запаляють... на наших трупах! (*До солдатів*). Тепер — пора! (*До засуджених*). Прощайте, друзі!

Р е д ь. Прощай, Романе!

Ч у г а й. Прощай, друже!

Т и ч е н к о. Прощайте навіки...

О к с а н а. Хіба смертю не перемагають?

Л а н о в и й. Так, кохана! Ми помираєм переможцями!

Р е д ь. Хай живе революція!

Унтер-офіцер робить знак солдатам.

Вигал — темно.

Потім: ті самі копачі насипають могилу. Немає ні вартового, ні солдатів.

1 - й с е л я н и н *(ставить лопату)*. Ну, досить! Нехай спочивають...

2 - й с е л я н и н. Ні, нехай кричать! Хай день і ніч кричать про лютість наших гнобителів!

1 - й с е л я н и н. Так! Нехай кричать своєю кров'ю!

2 - й с е л я н и н. І кличуть до боротьби за владу робітників та селян, за владу Рад!

Червоний схід.

РОЖЕВЕ ПАВУТИННЯ

Побутова
комедія
на 3 розділи

*Народному артистові
П. К. Саксаганському —
з любов'ю і пошаною —
Автор*

АВТОРСЬКІ ПОТАТКИ

на той випадок, коли дев'ять персонажів цієї п'єси попадуть на кін і заговорять устами акторів.

1. Іван Тарасович Гей-Гуківський — колишній дрібний дідяч. Може, буде задоволений лише з актора широ українського походження, з традиційними українофільськими вусами і з такою ж традиційною кольоровою стрічкою на вишиваній сорочці під білим панським піджаком. По виставі можна випити з ним по чарці вишнівки й поговорити на тему «було колись». Як справжній козак, нікого й нічого не боїться, окрім дочки своєї — Ліночки.

2. Поліна Іванівна, або Ліна, — єдина донька Івана Тарасовича. Напрочуд гарна панянка! Весела, рухлива, дотепна, тільки що робити не любить. От кохання — то інша річ! І коли ви нікого не кохали — не беріть цієї ролі: не любить Ліночка «синіх панчох», хоч і самій, між нами кажучи, трьох десятків доходить. А вже як на кого розсердиться Ліночка — тому біда: ніжками тупотить, не своїм голосом кричить, аж губи піною беруться. Хороша паняночка, тільки чого вона не народилася за часів кріпацтва?

3. Ніна Василівна Бабулькіна — родичка Гей-Гуківських. Була колись капітанша Бабулькіна, а тепер — так собі: Бабулькіна, та й годі! Акторкам, що мають чудові дані для «комічеських старух», я не раджу братися за цю роль (хоч Ніні Василівні, може, перейшло вже й за сорок). І не думайте! Бо я знаю Ніну Василівну з всіх боків і можу поручитися, що ця дама устаткована за найкращим фасоном. А душа її — ах, то ж не душа, а музика! Щаслива та акторка, що зможе показати публіці свої дані в такій розкішній ролі!

4. Архип Гудимуха — сусіда Гей-Гуківських, кавалер років п'ятдесяти, рибалка і стрілець. Кажуть у нашій окрузі, що народився він на світ божий не без участі народного артиста П. К. Саксаганського. А тому буде вельми задоволений, коли актор, говорячи його — Архиповими — устами, раз у раз згадуватиме собі Панаса Карповича. А якщо ви ніколи не бачили й не чули Панаса Карповича, то який же з вас український актор? Я з вами й балакати не хочу!

5. Баба Тетяна — прислужниця Гей-Гуківських; залишилася ще з того часу, як у панків був масточок. Не думайте, що вона груба по натурі; то лише манера її поводження, а під цією грубою корою б'ється чуже жіноче серце. Ось придивіться лишень, як вона сміється! То-то ж бо й є! А все-таки була мені морока з цією бабою: нізащо не хотіла йти до мові п'єси! «Ще, — каже, — ненароком попадемо до «Березоля» та на конструкцію потарабаниять! А я ж сто років по хаті та по садочку походжала!» Насилу я заспокоїв її: не бійтеся, кажу, бабусю, в такому натуральному вигляді вас у «Березолі» і на поріг не пустять!

6. Галька — дочка Тетянина. Ця не боїться конструкцій. Куди там: через голову перекидається! Комсомолка! От тільки боїться вона, щоб не обернутися на кону в «позитивний тип», бо чула вона, що ці «типи» фатально нудні і в театрі, і в житті. Так отож і ви стережіться!

7. Юрко Макушенко — молодий поет, не любить ні сонетів, ні октав, а жарить верлібром. Хороший поет! А з себе ще краший: стрункий, палкий, ханкий. На театральному жаргоні таких називають «першими любовниками» або «ліричними тенорами». Так-то воно так, а тільки дивіться, щоб Юрко не образився за такий штамп і по виставі не познайомив би вас із своїми дебелими (зовсім не лірично-теноровими!) кулаками.

8. Микита Нелапаний — маляр. Важко буде бідоласі акторові говорити його устами: неслухняний у нього язик. І сам Микита такий неповороткий, незграбний або, як тепер кажуть, — малахольний. Хіба раптом розлютується чогось, ну тоді — ведмедя задушив би! Сильний чоловіча! А так — дитина скривдить.

9. Савка Рубчик, він же Савелій Маркович Рубчик-Зарубайський, або Савка Барахольщик. Коли ви бували в Харкові, то напевно не раз зустрічали його: молоденький, маленький, в модних окулярчиках і неодмінно з портфелем у руках. Бідовий парнишка, ух, який бідовий! Без партбілета зовсім не хотів виступати в моїй п'єсі. Ледве-ледве я його укоськав! Та ви, кажу, й без того комуніст, а дай вам партбілет, то ви таку агітацію розведете, що хоч партконференцію скликай! А воно ж такий театр, а не агітпроп! Так-сяк порозумілися. Тільки боязно мені, щоб він у Репертуарному комітеті не накрутив чого, бо парнишка з нього хоч і добрий, а все ж таки — барахольщик.

От і всі дев'ять, що їх обплутано рожевим павутинням. Та хіба тільки їх? Гай-гай, подивіться на самих себе: скільки того павутиння начіплялося! Добре, коли вам пощастить виплутатися з нього, як от декому з моїх дев'яти, а то навіть не помітите, що вас навіки обплутано. Так-то!

Хотів би я занотувати дещо й для режисерів, та, мабуть, не варт: гордий народ — сучасні режисери — і не церемоняться вони з нашим братом — драматургом. А даремне, ой, даремне! — бо ні в кого ж, як у нас, «доведеться водиці напиться».

Я. Мамонтов

1926 — осінь
х. Стрілечиний

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1. ЗАГАДКОВА ОБ'ЯВА

Майстерня Микити Нелапаного.

Обстановка може нагадувати: одним — про біженців, другим — про погорільців, третім — про первісний хаос і т. д. Велике вікно розчинене навістіж. За вікном, під батогами пекучого сонця, з галасом та гуркогом крутиться маховик вулиці: вигуки газетярів, гудки автобусів і т. ін.

Микита сидить перед мольбертом, обхопивши обома руками пляшку з пивом: дудлить з пляшки, одсапується і знов дудлить. З часом береться до роботи. Але по кількох мазках пензлем кидає геть палітру і важко опускається на стілець. Скидає з себе сорочку і знов береться за палітру: робить кілька мазків і з одчаєм шпурляє пензель. Безпорадно оглядається і наважується зовсім роздягтися, але в цей момент стукають у двері.

Микита (*хапається за одіж*). Хто там? Стривайте, я зараз...

Юрко (*на дверях*). Чого ж стривати? Ти ж сам?

Микита. Та, бачиш, я роздягнутий...

Юрко. Ну то що ж? Хіба до тебе жінки ходять?

Микита (*ніяково*). Та іноді... Василина самовар приносить...

Юрко. Ха-ха-ха! Ти навіть сімдесятилітньої Василини соромишся!

Микита. Та, знаєш, якось не той...

Юрко. Ех ти, Нелапаний! Та з твоєю статурою не сором і на вулицю без штанів вискочить! (*Крутить його*). Руки, рамена... ух!

Микита. Та ну, облиш-бо!

Юрко. Подивисься на тебе: чолов'яга, хоч об землю бий! А от баби Василини боїшся!

Микита. Ну, чого ж там...

Юрко. Так, так, голубе мій, боїшся! Хіба я не чув, як вона одчитувала тебе за те, що ти до цього часу на дачу не вибрався? Га? От-от — червонієш... Ха-ха-ха...

Микита. Та був випадок... А щодо дачі, то за це я сам себе одчитую.

Юрко. Щоб догодити бабі Василині?

Микита (*з раптовим вибухом*). А, к чорту жарти! (*Підводить Юрка до мольберта*). Дивись сюди!

Юрко. Ну?

Микита. Що ну? Хіба ти не бачиш?

Юрко. Бачу, що ти цілий місяць топчешся на одному місці. От ця дівчина як була без ноги, так і єсть.

Микита. Отож-бо й воно! А ти регочешся! Дихати нічим! Бруд, вонь... А я родився на селі. Мені земля — як Антеєві... А тут... от... *(Безпорадно розводить руками)*.

Юрко. Так... Тут надто багато... культури. Ти хоч би ці калоші та безногі стільці татарам попродав.

Микита. А справді... тут якось багато... обстановки. *(З ніжковою бере калоші)*. От калоші, наприклад... *(Кругить їх у руках)*.

Юрко *(показує на портрети)*. А от — Беклін, Роден, Репін...

Микита *(розгублено)*. Ти, Юрко, вибач мені...

Юрко *(сміється)*. Ах ти, Антею мій, Антею! І як воно міститься в тобі?

Микита. Що?

Юрко. Така силища і така неміч! Часом аж злість бере! Так би затиснув цю патлату голову між колінами *(показує, як саме)* та — раз! раз! раз! — щоб аж виляски йшли!

Микита. Та, бачиш, така задуха...

Юрко. Та покинь же ти, ради бога, ці дурацькі калоші!

Микита. А куди ж їх?

Юрко *(вириває калоші й шпурляє їх у куток)*. От туди, к лихій матері! А тепер будемо думу думати, раду радити: як лихові нашому запобігти?

Микита. Ет, що там думати, коли ні шеляга в кишені!

Юрко. А от я дещо надумав.

Микита. Справді? Ідеш на село?

Юрко. Авжеж! Разом з тобою!

Микита. Та як же ж так? Куди?

Юрко. А так: куди очі дивляться та ноги несуть! Стародавніми бурсацькими шляхами! Як наші прадіди славетні — дяки-пиворізи.

Микита *(розчаровано)*. Ти жартуєш.

Юрко *(з захватом)*. Та ні ж таки, чорт мене забори! Таки ж справді: з торбами на плечах — гайда світ за очі!

Микита. Та як же так?

Юрко. А от як: збереш ти зараз у клуночок найпотрібніші речі — тільки драних калош не бери! — насунеш на голову твого мистецького бриля, попрощаєшся з бабою Василюю, та й був такий!

Микита. Та в мене ж і карбованця нема за душею!

Юрко. А ти думаєш, у мене є?

Микита. То що ж ми будемо робити без грошей?

Юрко. Го-го! Щоб люди з такими головами та м'язами, як у нас з тобою, та не мали що робити? Дурниця! Де погостюємо, де попрацюємо, та так і будемо мандрувати од села до села. А простір же який! А волі, волі скільки! Гей, Антею! Земля гуде до тебе заклицьком! Ходімо ж їй назустріч! Киньмося на материне лоно!

Микита (*в захваті*). Значить — всерйоз? Юрко! Ти — геній! Саме ж зараз цвітуть волошки на обніжках! А ранком... десь за селом... над річкою... (*Задихається*). Земля! Небо! Гармонія!

Юрко. Так! Так! Мерщій же забирай свої манатки!

Микита. А ти?

Юрко. Мій клуночок наготові!

Микита. Ну, коли так, то вмиль і я готовий буду!

Юрко. Я допоможу тобі.

Хапаються за різні речі, одшукуючи те, що потрібно для подорожі. Утворюється неймовірний гармидер.

Микита. От сюди, на стіл...

Юрко (*на мотив маршу*). Трам-трам-там-там. Ну, тут голова замаячить, доки натрапиш на що-небудь...

Микита (*тим часом нагромаджує на столі велику купу всякого майна*). А мені нічого — попадається... От шапка, наприклад...

Юрко. Що? (*Побачивши, що робиться на столі*). Рятуйте мене, радянські боги! Та ти з глузду з'їхав, Микито? Цього ж барахла на підводу не забереши!

Микита. Та, бачиш, у дорозі, та ще без грошей...

Юрко. Ну на біса тобі ця шапка або ця коробка? (*Шпурляє їх у куток*).

Микита. Та, знаєш, може, град...

Юрко. А може, потоп буде? То бери, на всякий випадок, корабель! Ах ти, Антей Нелапаний! Шукай мерщій сорочки та кальсони! А то ми до вечора будемо...

Савка (*за дверима*). Микито! Микито! Одчиняй!

Микита (*кидається до дверей*). От лиха година!

Юрко. Нічого — це Савка!

Савка (*з багажем*). Ну-ну, одчиняй ширше! Бачиш же, що чоловік з багажем!

Микита. Що це значить?

Юрко. Куди це ти зібрався?

Савка. Що там куди? Перш за все добридень, товариші! А потім — що значить цей гармидер?

Юрко. Ге-ге!

Микита. Ге-ге!

Савка. Ну, що таке — ге-ге?

Юрко. Засвітали козаченьки в похід з полуночі...

Микита. В дорогу, Савчику, в дорогу ладнаємося!

Савка. В дорогу? От тобі й раз! Куди ж? Чого?

Микита. Куди? (*Дивиться на Юрка*). Кажеш — куди?

Савка. Ну да! Раз їхати, то куди ж їхати?

Микита. Кажеш — їхати! А навіщо ж їхати! Ми, знаєш, так (*дивиться на Юрка*): простір... земля... небо...

Савка. Микито! Я давно радив тобі познайомитися з психіат-

ром. (До Юрка). Скажи мені, будь ласка, чого це в нього (крутить пальцем коло чола) такий простір?

Юрко. Ге-ге, Савчику! Ти цього не тямип: Антей відчув заклик землі! Он воно що!

Микита. От!

Савка. Ну, гаразд! А навіщо ж цей гармидер?

Юрко. А на те, що за півгодини ми рушимо в подорож.

Савка. Та куди ж — я вас питаю? На дачу? На курорт? До чорта в зуби?

Юрко. А в тім-то й секрет, голубе мій, що ми рушаємо в нікуди.

Микита. Це ти чудово, Юрко: в нікуди!

Савка. Фу! Я не можу! Дайте мені води напиться!

Микита. А он вода: пий.

Савка (напившись). Або я в якомусь трансі, або ви зібралися на «сабурову дачу»!

Юрко. Ну, годі теревені точити! Микито, де твій портшлед? До діла! До діла!

Савка. Що значить до діла?

Юрко. От причепився, як циган на ярмарку! Ну, виряджаємось у подорож, на села та на хутори! Розумієш?

Савка. Так би й казав! А куди ж саме?

Юрко. На всі чотири вітри! Куди заманеться, туди й помандруємо! Сьогодні — на північ, а завтра — на південь!

Микита. Простір!

Савка. Стривай, Микито! А яким же способом: на велосипедах, поїздом чи, може, аеропланом?

Юрко. На парі власних!

Савка. Значить — пішки, без грошей?

Юрко. Авжеж!

Савка. Ну, тепер я розумію! І, на вашу думку, це буде відпочинок або розвага?

Юрко. Це буде розкішно! Життя як воно єсть! Може, й ти з нами? Справді, Савчику? Це ж така розкіш: йди куди хочеш...

Микита. Ходімо, Савко! Та ж тільки подумай: лани... села...

Савка. Тепер я бачу, що передо мною таки справді пара ідіотів. А бути третім — я не хочу! Мерсі од щирого серця.

Юрко. Ой Савко! Дивися, щоб не полетів ти за вікно з твоїм дотепом!

Савка. Слушайте мене, товариші! Сьогодні Савка не який-небудь барахольщик, а дядюшка з американських прерій.

Микита. Що таке?

Савка. Насамперед я дуже радий, що бачу вас обох разом: економія слів і часу! Далі, те, що ви надумали, — дурниця! Так, так! Ти, Юрко, ніколи не жив на селі і не знаєш, що то значить — ходити по хуторах та селах, та ще без грошей. Ну, а за тебе, Микито, нема чого й казати: недарма ж ти геніальний маляр!

Юрко. Та чого ти так турбуєшся за нас? В чому річ?

Савка. А от в чому річ: ну, доплентаєтесь ви, серед спеки та куряви, до якоїсь Лозовеньки. Захочете ви поживитися молоком чи салом і заночувати десь на сні. Бо ж самим простором не можуть жити навіть геніальні люди.

Юрко. Ну?

Микита. Ну?

Савка. І що ж ви думаєте: лозовчани перед вами навстіж ворота порозчиняють? До господи покличуть? Несподіваним гостям зрадіють? Помиляєтся, друзі! Дайош монету! А без монети — рушай далі, а то ще й потилицю наб'ють!

Юрко. Ну, що ж, на роботу станемо!

Савка. Ай, чудака чоловік! На яку роботу? Вірші писати, чи натюрморт малювати? А коли й попадете до якогось куркуля, то він з вас за день усю вашу геніальну малахолію виварить.

Юрко. Попробуємо! Не вигорить — повернемося назад.

Савка. Товариші! Покиньте дурниці. Я маю для вас щось інше: сьогодні, о десятій годині вечора, ми єдиним фронтом можемо рушити на Сумщину. На ціле літо! Мовчать! Слухайте далі! Гарантується: чудова дача, берег річки, повний пансіон і все, що полагается порядним людям.

Юрко. А на які ж кошти?

Савка. Кошти? На проїзд ми добудемо, а далі — читайте цю обяву. *(Подає газету)*. Савка на вітер не говорить.

Юрко *(читає)*. «Письменники й митці усіх ґахів! Коли ви хочете відпочити душею й оздоровити ваше тіло фізичною працею, то користуйтеся літнім часом і приїздіть до вілли Березовий Гай. Тут ви матимете безплатний пансіон і безліч усяких розваг: річка, чудовий краєвид, розкішний сад, город, приємне товариство і т[аке] ін[ше]. Умови: мистецька професія, чоловічий пол, натуральна українська мова й посильна участь у господарстві. Кількість місць обмежено. Перевагу митцям молодого віку, нових напрямків і на все здатним. Адреса: вілла Березовий Гай на Сумщині. Поїздом до ст[анції] Баси, потім — вісімнадцять кілометрів на конях. Попереджати про приїзд листом, з фотографічною карткою й радянською анкетою. З пошаною І. Гей-Гуківський».

Микита. З пошаною Гей-Гуківський.

Юрко. Що за чортівщина?!

Савка *(з виглядом переможця)*. Ну, шановні товариші! Що ви на це скажете?

Юрко. Це або жарт, або психоз, або якась провокація!

Савка. А я думаю, що це — лежень лежить, а чорт для нього долю держить. От що! І прощу не гаятись, бо до поїзда ми ще мусимо *(загинає пальці)*: добути грошей, купити собі дещо з убрання, побувати в Робмісі, побачиться...

Юрко. Стривай, стривай! Ми ще ж не вирішили...

Савка. А! Ну що ви за люди! Тут кожна мить дорога, а вони ще будуть потилиці чухати! Невже ж ви хочете цілісіньке літо нудитися в цьому пеклі? А там — ви ж тільки подумайте: березовий гай, річка, город, анкета... В чому ж річ?

Юрко. Та хіба ти був там?

Савка. Чи був, чи не був — що вам до того? Савка може читати між рядками і бачити за тисячу кілометрів. Годі, товариші! Дискусія припиняється! Весь ризк я беру на себе!

Микита. А чи приймуть же нас туди? Пишуть, бач, щоб нових напрямків...

Савка. Ой Микито! Що таке новий напрямок? (*Вириває у Микити газету*). Дивися: мистецька професія — єсть: поет, маляр... ну, а я буду на цей раз не репортером, а актором. Далі: чоловічий пол — можу поручитись за всіх трьох — єсть! Натуральна українська мова — що значить натуральна? Новий правопис? Єсть! Ну й нарешті — посиљна участь у господарстві або іншими словами — хто робить, той їсть, а хто їсть за трьох, той може зовсім не робити. Нас цим не залякаєш! От і кінець! По всіх пактах — ми найкращі кандидати!

Юрко (*сміється*). Савко! Ти — король барахольщиків! З тобою — хоч на край світу!

Микита. Савко! Ти — геній!

Савка. Годі, годі! Компліменти потім. А зараз — марш по монету! Не забувайте, що о десятій годині вечора ми мусимо бути в поїзді!

Микита. Невже ж таки ми поїдемо?!

Савка. Не будь я Савка Барахольщик!

Юрко. Стривайте! А попередження про приїзд?

Савка. Не турбуйтеся: я ще ранком послав телеграму, що сьогодні ми виїжджаємо. Хапай, дяче, доки гаряче!

Юрко (*сміється*). От нахаба!

Микита. А фотографічні картки?

Савка. На біса картки, коли ми з'явимося в натуральному вигляді?

Юрко. Нехай дивляться!

Микита. А ще якісь радянські анкети?

Савка. Ну, щодо радянських анкет, то кожен порядний громадянин пише їх тільки тоді, як дізнається, чого від нього бажають. Я де про що догадуюсь: «приємне товариство», «чоловічий пол», «молодого віку»... так-так-так! Ну, ми ще побачимо, що з того буде!

Юрко. Ти думаш...

Савка. Нічого я не думаю! Тільки ми мусимо мати вигляд відповідно до наших професій і нових мистецьких напрямків. От! Деталі — на Тенорах, чи як там називається їхня ідіотська станція! На місці побачимо, що воно й до чого. Більш — ні слова! Досить!

Микита. Так що ж його робити?

Савка. Зараз же — по редакціях, конторах і касах за монетою!
Карбованців сто нашкрываємо? А?

Юрко. З душі видеремо!

Савка. Ну, а все інше — дурниця! Рушаймо!

Юрко (*на мотив маршу*). Тра-там-там-там...

Микита. Земля! Земля! (*В захопленні несе в руках якусь одіж, замість бриля*).

Юрко вириває ту одіж і насовує йому на голову бриль. Виходять на вулицю.

2. ТЕЛЕГРАМА ТРЬОХ МИТЦІВ

Вітальня в домі Гей-Гуківських. Через розчинені двері на веранду і вікна в сад ясно дивиться літній день.

Ліна на старенькому фортепіано грає романс П. Чайковського.

Ніна Василівна вишиває подушку на диван. Галька ставить квіти на стіл.

Ніна Василівна. Ах, музика Чайковського! Я готова все забути, все віддати...

Галька. Коли ж у вас чортма нічого!

Ліна (*обриває музику*). Галько! Скільки разів я тобі казала: держи язик за зубами!

Галька. А що ж — хіба не правда? Пани — на трьох одні штани!

Ліна (*кидається до Гальки*). Я таки наб'ю тобі губи!

Галька (*із сміхом тікає*). Овва!

Ліна. Ну, стривай же, поганко!

Ніна Василівна. Не варт, Ліночко, звертати увагу на такі дрібниці. Вона роботяца дівчина, а щодо *façon de parler*¹, то недарма ж вона хоче бути комсомолкою.

Ліна (*знов сідає за фортепіано*). Ах, тьотю! Хто тепер не хотів би бути більшовиком? А ця басурманка таки правду каже: що у нас залишилося після дев'ятого сімнадцятого року?

Ніна Василівна. Як що? А душа, насичена Чайковським? Хіба то малий скарб?

Ліна. Кому тепер потрібен скарб душі? (*Тихенько грає*).

Ніна Василівна. Ой ні, дитино, то скарб великий! (*Кокетливо*). А ще коли до нього й оправа чепурненька... О, ти ще не знаєш, яка то сила: музична душа у ніжному жіночому тілі...

Ліна (*раптом обриває мелодію*). Ах, тьотю! Нудно мені! (*Гукає*). Бабо Тетяно! А тут ще це ідіотське сонце... Бабо! Чи ви оглохли? Дев'ятий день, як послали обяву до газети, і хоч би хто тюкнув!

¹ Спосіб розмовляти (*фр.*).

Тетяна *(на порозі)*. Чого?

Ліна. Ви не чули: чи з Курилівщини ніхто не їздив сьогодні на станцію?

Тетяна. Ну де ж таки я можу почути? Казала Галька, що Рудаків Сашко лаштував воза, а куди й для чого — хто ж його знає! Таке вигадують, аби тільки бабу від печі одірвати. *(Повергається)*.

Ліна. Не завалиться від того піч ваша! А Гальці своїй накажіть, щоб вона в горницях язика не розпускала.

Тетяна. Кажіть ви їй самі, бо мене вона боїться, як торішнього снігу.

Ліна. Та ви ж їй мати!

Тетяна. Гай-гай, панночко! Було колись: покорялися діти батькам та матерям. А тепер комсомольців якихось повигадували! Дівчата — й ті з книжками ходять! Де вже там воно буде батька-матір панувати!

Іван Тарасович *(виходить із саду)*: Тетяно! Дивися, он телята по городу ходять, а ти тут теревені точиш!

Тетяна. Чи не лиха година! Хіба я тут по своїй волі? Мене покликано!

Іван Тарасович. Ну, біжи ж мерщій!

Тетяна. Куди?

Іван Тарасович. Та на город же, кажу тобі! Там досі телята всі баклажани подавили!

Тетяна. Та з якої речі я побіжу! Щоб у печі борщ википів, доки я буду за телятами ганятися! Є кому й без мене городи доглядати! А з одного вола по дві шкури не деруть! *(Виходить)*.

Іван Тарасович. Ну, годі, годі. Возом тебе зачепили, чи що! От біда! Двос телят — і за тими нема кому доглянути. *(Запобігливим тоном)*. Донечко, може б, ти побігла? Невже ж таки мені на шістдесят п'ятому році за телятами ганятися?

Ліна. Ні ви не підете, ні я не піду! Де Галька? Що вона робить?

Іван Тарасович. Галька? Гм... Я бачив, як вона йшла на річку...

Ліна. Ну от! Галька буде купатися та на пісочку вилежуватися, а ми з вами за телятами бігати! Чудовий порядок!

Іван Тарасович. От морока! Доведеться таки самому...

Ліна *(садовить його)*. Сядьте й сидіть! *(Гукає)*. Бабо! Бабо!

Іван Тарасович *(схоплюється)*. Ай, боже мій! Це ж така веремія підніметься, що хоч з хати тікай!

Ліна *(знов садовить його)*. Сидіть і не рипайтеся! Все зробиться без вас.

Іван Тарасович. Давайте, я піду. Я люблю теляток...

Ліна. Ні в яким разі! Бабо Тетяно! Бабо!

Тетяна *(на порозі)*. Ну чого б я репетував так?

В цей момент під вікном теля: ме-е-е...

Ліна (*прожогом кидається в сад*). Ай! Ай! Вони ж потолочать мій квітник!

Іван Тарасович. Хе-хе-хе! Таки ж на моє вийшло! Тепер буде ганятися по всьому саду!

Тетяна. Добалакалися, доки телята самі до вас припленталися. (*Добродушно сміється*). А бодай вас з вашим панством!

Іван Тарасович. Ради бога, Тетяно, забудь ти за панство! Скільки разів я наказував тобі, що тепер з тим словом до біди доскочиш! Та й що то за панство на п'яти десятинах? Ну, подумай таки сама? Який з мене пан, коли тепер у кожного незможника як не п'ять, то десять десятин?

Тетяна. Так-то воно так, та тільки мужицькі дочки самі городи доглядають і в печі палять, а вапа й за холодну водичку не візьметься.

Іван Тарасович. Ну, от поговоріть ви з нею! А вона ж мусить державою править!

Тетяна. На біса мені вапа держава! Я як держала рогач у руках, так і держатиму. А тільки не люблю, коли шило в мішку ховають.

Іван Тарасович. Ну, а по-твоєму ж як: коли рівність, то порубати фортепіано на дрова, бо в мене воно є, а в тебе нема? Чи, може, тебе посадить за фортепіано, а Ліночка нехай борщ варить? Так, чи що?

Тетяна. Таке вигадують! Хе-хе-хе! Та я ж йому й зуби поламаю своїми пальцями! Ні, вже брегчїть на ньому ви самі, а баба доживе віку з рогачами та кочергами. А щодо панства, то ви мені голови не морочте: як були панами, так і залишилися! Що вже там казати... (*Виходить*).

Іван Тарасович. Ну, йди вже, йди, потороча! Тебе не перебалакаеш! (*До Ніни Василівни*). От вам і рівність. Хе-хе-хе! Ні, таки що не кажіть, а як одному дано один талан, а другому — другий, то так воно й буде! Проти натури не попреш!

Ніна Василівна. Ах, яка це велика правда, Іване Тарасовичу! Що таке закон державний перед законом душі! На папері — ми рівні, а душею — високо над ними! І цих скарбів у нас не одберуть ніколи.

Іван Тарасович (*палить люльку*). Так-то воно так, Ніночко, тільки за скарби, хоч вони й душевні, а краще не говорить, а то дізнаються і зараз же податок наложать. А я тих податків боюся, як чорт ладану.

Ліна (*входить з веранди*). Фу, насилу вигнала. Щоб їх вовки подавили!

Іван Тарасович. От і гаразд! І хазяйству користь, і кров у жилах не буде застоюватися. А куди ж ти їх загнала?

Ліна. Як куди? За сад!

Іван Тарасович. А там же наше жито!

Ліна. Ну, то вже не моє діло!

Іван Тарасович. Ай, боже мій! Ну, хто ж таки так робить? З однієї шкоди та в другу! Доведеться таки самому йти...

Ліна. От і добре: кров у жилах не застоїться.

Іван Тарасович. Не жалієш ти, донечко, моєї старості, не жалієш!

Ліна. А ви жалієте мою молодість?

Іван Тарасович. А то ж ні?

Ліна. Двадцять восьмий рік — і досі в дівках!

Ніна Василівна. Фі, Поліно, що це за моветон? Соромся!

Іван Тарасович. Ну, чим же я винен, голубонько, що так світ перемінівся? Не беруть тепер панянок... От якби в тебе було яке-небудь ремество: чи вчителька, чи акушерка...

Ліна. Тьотю, ви чуєте? Татко хотів би, щоб я була пупорізкою! Ха-ха! Це було б розкішно: на дверях великими літерами написати: «Пупорізка Поліна Йванівна Гей-Гуківська»!

Іван Тарасович. Ну, що ж, донечко, коли тепер час такий...

Ліна. А хіба я винувата, що тепер час такий, а не он який? Кажіть: винувата?

Іван Тарасович. Ай, боже мій!

Ліна (*насувається на Івана Тарасовича*). Ні, ні, ви кажіть: винувата я, що ці руки випечені для обіймів, а не для паскудного ремества? Що груди ці насичені жагою, полум'ям і не хотять нудитися за яким-небудь «ундервудом»? Час! Час! Я тільки бачу, що він біжить, ваш підлий час! Мені двадцять восьмий рік, а я ще не жила! Ви тямите, що це значить: не жи-ла? А я хочу жити! Хочу! Я божеволю з вашими телятами та поросятами! З вашими Тетянами та Гальками! Я через рік посивію! Чуєте? Посивію!.. (*Кидается на диван в слюзах*).

Ніна Василівна. Ліночко! Що з тобою? Не можна ж так, серденько...

Іван Тарасович. Ай, боже мій! От так так! Ну що його робитимеш? Чи я ж для тебе не старався? І в газеті ж об'явили! І написали ж, як сама хотіла...

Ліна (*крізь слюзи*). Сама! Сама! А назву хто вигадав? Я казала: пишіть «Червоний Гай», а ви таки на своєму — «Березовий, нехай буде Березовий!» Ну от тепер і тіпшесь своїм березовим: ніхто нас і знать не хоче!

Іван Тарасович. Почекай, голубонько, почекай! Ще їх стільки насунеться, що не знатимеш, куди й дівати!

Ніна Василівна. І справді, Ліно, яка-бо ти нетерпляча! Ще ж тільки дев'ятий день, як написали...

Гудимуха (*зупиняється на порозі в позі: «А от і я до послуг ваших»*). Добридень, сусідньки!

Ліна (*до Ніни Василівни*). Подивіться на цю ідіотську шкуру! Блищить, як новий п'ятак!

Іван Тарасович. Заходь, заходь, Архипе Федотовичу!

Гудимуха (*ручкається з Іваном Тарасовичем*). У вас ще не заборонено ручку подавати? (*Сміється*). Кх-кх-кх...

Іван Тарасович. Можна, можна!

Гудимуха (*прикладається до ручки Ніни Василівни*). А хо-рошеньким дамочкам можна даже з лобизанієм.

Ніна Василівна. Ах, який же ви cavalier galant! ¹

Гудимуха. Як, як ви кажете?

Ніна Василівна. Кажу, що ви дуже милий кавалер.

Гудимуха. Кх-кх-кх! Конешно, не без того. (*Ручкається з Ліною*). А от Поліна Йванівна чогось-то сердиться на мене.

Ліна. І чого ви такий задоволений? Аж гидко дивиться на вас... (*Одвертається*).

Гудимуха. От вам і раз! Виходить, що я вам образи, а ви мені луб'я. Мерсі, не заслужив. Така, значить, доля...

Іван Тарасович. Чудак ти, Архипе! Твоя доля — що козацька воля. Сам собі пан! Ні жінки, ні дітей — гуляй, як вітер у полі!

Гудимуха. Та воно, конешно, чоловік я вольний... а тільки серце моє в татарському полоні... і резолюція виходить така, що ні туди Микита, ні сюди Микита...

Іван Тарасович. Хе-хе-хе! Виходить, що з тебе поганий був би січовик.

Ліна. Як із ключця куля! (*Іде на веранду*).

Гудимуха. Стривайте, Поліно Йванівно! Хоч ви й ображаєте мене нізачо, а я все-таки хочу зробити вам маленький ліверанс.

Ліна. Що?

Гудимуха (*подає їй телеграму*). А от подивіться самі, що то за категорія.

Ліна. Телеграма! Тьотю! Папо! Телеграма! (*Махає телеграмою*). Ура, ура!

Іван Тарасович. А що, хіба я не казав тобі! Стривай, їх ще по десять на день буде! Хе-хе-хе!

Ніна Василівна. Ну, читай же! Читай!

Ліна (*задихається*). Слушайте! Слушайте! Ні! Я попереду сама...

Ніна Василівна. Ні-ні! Вголос!

Ліна. Ну, добре! (*Читає*). «Сьогодні о десятій годині вечора ви-їжджаємо. На умови ваші пристаємо і вимогам вашим цілком відповідаємо». (*Притискує телеграму до грудей*). Ой, серце моє розірветься!

Ніна Василівна. Ну-ну, дочитуй же!

Ліна (*читає*). «Артист державних театрів Рубчик-Зарубайський».

Ніна Василівна. Ах, мабуть, ліричний тенор!

Ліна. Тьотю, заспокойтеся! (*Читає*). «Поет-новатор Юрко Маку-пенко». Напевне, душка-фугурист!

¹ Галантний кавалер! (*Фр.*)

Гудимуха. Поліно Йванівно, заспокойтеся!
Ліна. А ви цитьте! Гу-ди-му-ха! (*Читає*). «Маляр екстрапірамі-
дального напрямку Микита Нелапаний».

Ніна Василівна. Якого напрямку?

Ліна (*перечитує*). Екстрапірамідального!

Ніна Василівна. Ніколи й не чула такого.

Ліна. Треба мерщій у словник подивитись!

Іван Тарасович. А як його прізвище, кажеш?

Ліна (*перечитує*). Микита Не-ла-па-ний!

Іван Тарасович. От тобі й маєш! Такий цікавий напрямок
і така... фамилія!

Гудимуха. Більше дівицям личить! Кх-кх-кх...

Ніна Василівна. Артист, поет і маляр! Та це ж розкіш!

Ліна. Чудово! Чудово, моя люба тітуню!

Іван Тарасович. А стривайте, коли ж вони приїдуть? (*До
Гудимухи*). Ти сьогодні був на станції?

Гудимуха. Ні, Іване Тарасовичу, я був на Басах учора, і теле-
граму було получено вчора...

Ліна. Так чого ж ви цілісіньку добу ховали її в себе?

Гудимуха. Дорогая Поліно Йванівно! Я приніс би її момен-
тально даже... тільки ж не хотілося мені в такому виді...

Ліна. П'яні були!

Гудимуха. Конешно, не без того... Кх-кх-кх...

Ліна. Ну, щастя ваше, що такий день!

Іван Тарасович. А подивися, Ліно, відкіля телеграма?

Ліна. З Харкова, таточку!

Іван Тарасович. То виходить, що вони сьогодні ранком...

Ліна. Ой лишешко! Якщо вони виїхали нічним потягом... Ай!
Ай! Вони ж зараз тут будуть! Тьотю! Ми ж зовсім не готові! Бабо!
Галько! (*Мегушигься по всіх кімнатах*). Сюди! Сюди! Мерщій!

Ніна Василівна. Ах, боже мій! Я ж навіть без корсета!
Затримайте їх, ради бога! Затримайте! (*Віжигь до себе*).

Іван Тарасович. Та вони ще, може, на Басах чай п'ють!
Чого ви розкудкудакалися!

Гудимуха. Жіночий переполох! Кх-кх-кх... Нічого не поро-
биш: столичних гостей надо зустрічатъ при полному фасоні!

Ліна. Черевики поруділи! Блузка пожмакана! Волосся як
шерсть на Сіркові! Бабо! Бабо!

Іван Тарасович. Ай, боже мій!

Гудимуха. Отак, бувало, наш фітьфебель перед інспектор-
ським смотром: біда, бувало, як розходиться! Тільки та різниця, що
він за кожним словом, конешно, виражався, а от дами — говорять,
а дим не йде. Кх-кх-кх.

Тетяна (*хутко входить*). Що тут сталося?

Ліна. Де мазь для черевиків? Чим я буду ці патли завивати?
А блузка, блузка ця на що похожа?!

Ніна Василівна (*вибігає напівроздягнута*). Тетяно! Тетяно!
Йдіть до мене! На один момент! Та тільки зараз! Зараз!

Тетяна. Та що це ви показалися, чи що?

Іван Тарасович. Ай, боже мій!

Ліна. Стривайте, тьотю! Ви можете почекати.

Гудимуха. Ніно Василівно! Дозвольте мені замість Тетяни?

Ніна Василівна. Що ви? Ви ж мужчина!

Гудимуха. Конешно, не без того... Кх-кх-кх...

Ліна (*до Тетяни*). Зараз же грійте мені прас!

Ніна Василівна (*до Тетяни*). Я не можу чекати. Ви ж бачите: я напівроздягнута жінщина!

Іван Тарасович. Ай, боже мій!

Тетяна (*одбивається*). Та скажіть-бо ви мені, що сталося з вами? Чого ви галасуете, немов навіжені? Та не засмикуйте мене!

Галька (*прожогом з веранди*). Паничі їдуть! До нас! До нас!

Ліна. Де? Де вони?

Ніна Василівна. Скільки їх?

Галька. Тров! Вже на місток повертають! Я купалась, а вони побачили...

Ліна. Рятуйте ж мене!

Ніна Василівна. Затримайте їх! Тут ще підлога не вимита!
Порох не стертий...

Іван Тарасович. Ай, боже мій! Як же їх приймать? І що воно за люди? Може, шалапути які-небудь? Хоч би анкети були...

Ліна (*до Івана Тарасовича й Гудимухи*). Ідіть. Ідіть! Просіть! Ми зараз, зараз... Анкети, кажете? Анкети ми самі напишемо! Вітайте їх! Вітайте!

Гудимуха. Ну настоящий фїтьфебель! Тільки без вираження...

Іван Тарасович, Гудимуха і Ліна виходять.

Ніна Василівна. Галько! Ходімо мерщій! Затягнеш мені корсет. А гарні паничі? Ти роздивилася?

Галька. Як намальовані!

Ніна Василівна і Галька виходять.

Тетяна. Тьфу на вас! (*Виходить*).

Ліна (*входить*). Галько! Галько!

Галька (*з порога*). Чого?

Ліна. А йди сюди!

Галька підходить.

Тебе паничі бачили?

Галька. Авжеж!

Ліна. Як вони тебе бачили?

Галька (*соромливо*). У річці...

Ліна. Значить — голою?

Г а л ь к а. А хіба ж купаються в одежі?

Л і н а (*люто*). Ти мені, задрипанко, дивися: перед паничами зуби не скаль і язиком не ляскай!

Г а л ь к а. Тю! Притуліть горбатого до стіни!

Л і н а. Ну-ну! Знаю я вас! Марш на кухню! Та зараз же помаж мені черевики!

Н і н а В а с и л і в н а (*з дальших покоїв*). Галько! Галько!

Г а л ь к а. От напасть! (*Виходить*).

Л і н а. Ну, тепер — ва-банк!

3. РАДЯНСЬКА АНКЕТА

На передньому плані (ліворуч або праворуч) — ганок, на задньому — чудовий український ландшафт.

І в а н Т а р а с о в и ч і Г у д и м у х а підходять до ганку, сідають на лавочці й палять — один люльку, другий цигарку.

І в а н Т а р а с о в и ч. Чи вони обламалися, чи купаються! Чи, може, то наша Галька нісенітницю вигадала?

Г у д и м у х а. Коли по правді казати, Іване Тарасовичу, то я не дуже радий вашим гостям.

І в а н Т а р а с о в и ч. А що тобі! Будеш носити карасів та перепелів, от і перепадатиме що-небудь.

Г у д и м у х а. Воно, конешно, не без того, та тільки ах, Іване Тарасовичу! Точиться кров з мого серця, та ніхто не бачить.

І в а н Т а р а с о в и ч. А може, й бачить хто-небудь, та мовчить. А от я ніколи не журився! Така натура в мене. Вийдеш — глянеш: такий простір кругом, така безмежність, що куди те й горе дінеться!

Л і н а (*з вікна*). Ну що — не видно?

Г у д и м у х а. Не видать, Поліно Іванівно!

Л і н а. Ну-ну, виглядайте!

Г у д и м у х а (*з тяжким зітханням*). Та вже ж ніщо!

Л і н а. Та при зустрічі не наговоріть їм дурниць яких-небудь!

І в а н Т а р а с о в и ч. Не турбуйся, донечко: я зараз же тебе покличу. Ти вже сама розпитавшся, що то за люди.

Л і н а. Добре! Ми їх візьмемо на мушку. Дивіться ж! Я зараз буду готова. (*Одходить*).

Г у д и м у х а. Будемо дивитись, доки не повилазять. А щодо ображення, то ми теж видали делікатеси не похуже столичних. Пардон, мамзель!

І в а н Т а р а с о в и ч. А день який розкішний! Ти глянь, Архине, як хвиля котиться ланами! Ну де ще можна побачити такий простір? І хіба ж він не напоїв нашу кров волею? Козацьким завзяттям? А вони думають... Ні, голубчики, проти природи не попреш!

Г у д и м у х а. Конешно, от хоч би й мене взяти. Папаша мій був, можна сказати, духовного чину: цілий вік прослужив церковним сторожем. І вже як він старався определити мене дячком: з кожні вила-

зив! А, одначе, нічого з того не виходило: він мене за псалтир, а я — на річку карасі ловить! Він мене до вечірні часослов читать, а я — на вечорниці з дівчатами женихаться... Кх-кх-кх...

Іван Тарасович. Хе-хе-хе! Виходить, що українську натуру не так-то легко переламати. А вони гадають, що їхня диктатура так у наших печінках і залишиться! Помиляєтеся, соколики! Не в такому ярмі ходили, а махнув булавою батько Богдан — і загула, загомоніла козацька воля!

Гудимуха. А от новим батькам не поталанило: махали, махали булавами — не берьоть наша!

Іван Тарасович. Значить, не настала ще наша година.

Гудимуха. Доведеться, конешно, почекаати... років сто-двісті... Кх-кх-кх...

Ніна Василівна *(з вікна)*. Ще нема?

Іван Тарасович. Нема, серденько! А ти й досі роздягнута?

Ніна Василівна. Ні, я вже зовсім готова!

Іван Тарасович. От тобі й машп! А я думав — ти ще в самій льолі!

Ніна Василівна. Що ви, Йване Тарасовичу! Це — найновіший фасон. *(Одходить)*.

Гудимуха. Кх-кх-кх... По-їхньому, це — фасон, а по-нашому, пусти — вирвусь!

Іван Тарасович. Хе-хе-хе! Заварили кашу! Ну, ходімо ще раз подивимось: чи не наближаються наші паничі?

Гудимуха. Та хоч би вже! А то дамам от як кортить... *(Виходять)*.

Галька *(з вікна)*. Мабуть, їдуть! *(Біжить через ганок і наспіває)*. Ой яблучко, куди котишся...

Тетяна *(слідом за Галькою)*. Галько! Галько! Куди тебе несе лиха година?

Галька. А що хіба?

Тетяна. Приїдуть чужі люди, то хоч би як-небудь причепурилася!

Галька. Фі! Вони вже бачили мене.

Тетяна. Де?

Галька. Як з річки виходила!

Тетяна *(з жахом)*. Гола, як миша?

Галька. Ні, в шовках та в золоті! *(Біжить)*.

Тетяна. Ну, що ти робитимеш з такою дівчиною? Люди чепуряться, а вона — он як! Хе-хе-хе!.. *(Іде назад)*.

Деякий час чути гомін, потім з'являються: Іван Тарасович, Гудимуха, за ними — Савка, Юрко й Микита. Мітці мають підкреслено-ефектний вигляд, відповідно до своїх професій.

Іван Тарасович. Сюди! Сюди!.. Я дуже радий, що вам подобається наш хутір... гм... чи то пак — наша вілла.

Юрко. Чудовий краєвид!

Микита. Ах! Я... Я... задихаюся...

Гудимуха. То, може, вам води подати?

Микита. Ні, я не те... Дякую...

Савка. А скільки ж десятинок залишилося при вашій віллі?

Іван Тарасович. По нормі, голубчику: п'ять десятин. Тепер же — рівність! Хе-хе-хе...

Савка. А до дев'ятсот сімнадцятого скільки було?

Іван Тарасович. До дев'ятсот сімнадцятого? А нащо це вам?

Савка (*сміється*). Не бійтеся, шановний господарю: я — артист, а не фінагент!

Іван Тарасович. Та тепер, вибачте, багато всяких артистів ходить, а, як то кажуть, береженого й... гм... чорт береже.

Савка. Ну, ладно! Ми з вами поговоримо потім.

Іван Тарасович. Посидьте, будьте ласкаві, тучечки, а я тим часом... гм... Архипе Федотовичу, ти побудь з гостями.

Юрко. Не турбуйтеся!

Савка. Ми, митці, народ нецеремонний.

Іван Тарасович. Я дуже радий бачити вас! Ми ж так чекали...

Гудимуха. А дамочки, то єсть, до того...

Іван Тарасович. Гм... Що ти кажеш, Архипе?

Гудимуха. Кажу, що... дуже чекали.

Іван Тарасович. Авжеж! Авжеж! Так я зараз же! (*Іде до господи*).

Савка (*до Гудимухи*). А тут і дами єсть?

Гудимуха. Єсть, конешно.

Юрко. Цікаво!

Савка. А скільки ж їх?

Юрко і Савка обступають Гудимуху, Микита одходить набік.

Гудимуха. Парочка.

Юрко. Дочки господаря?

Гудимуха. Одна — дочка, а друга — родичка, хоч і не молода, та ще держиться на фасоні. Кх-кх-кх...

Савка. І більш нема нікого?

Гудимуха. Ні, ще єсть куховарка — Тетяна — та дочка її, Галька, — таке чортенятко, що аж жижки трусяться! Тільки надо їй цивілізацію прищепить, а то б'ється, каналья!

Юрко (*сміється*). Вам, мабуть, не раз попадало?

Гудимуха. Бувало, бувало! Кх-кх-кх... Я, по правді сказати, любитель цього діла!

Савка (*набік*). Цікавий суб'єкт. (*До Гудимухи*). Я бачу, що ми з вами будемо великими приятелями. А дозвольте узнать: що ви тут робите?

Гудимуха. Я? З малих літ — рибалка і стрілець. Мене тут по всій окрузі знають: Архип Гудимуха. Міг би, конешно, і на службу

поступить, і капіталець нажить, та тільки нащо воно, коли душа свободи жаждеть?! А до того ж, і революція...

Юрко. Та ви — філософ і поет!

Гудимуха. Конешно, не без того! Інший раз і стишками вступив, вроді як Тарас Шевченко або який-небудь Максим Горький.

Юрко. І нічого виходить?

Гудимуха. Ну, може, не зовсім так, як у Максима Горького, а все-таки читать можна. Я вам коли-небудь прочитаю.

Юрко (*з острахом*). Дякую, дякую.

Савка. А скажіть, вибачте: як вас звать?

Гудимуха. Архип Федотович.

Савка. Так-от значить, Архипе Федотовичу, скажіть на милость: навіщо сюди закликають митців та письменників?

Юрко. На відпочинок чи на роботу?

Гудимуха. Конешно, коли казати по правді, то відпочинок може бути важчий за роботу... А без роботи теж, конешно, не прожить...

Савка (*набік*). Розберіть такого ідіота! (*До Гудимухи*). А чому ж закликають митців, а не кого іншого?

Гудимуха. Ну, дамочки, конешно, хотять, щоб їм стишки, маляночки, романи... і не без того... конешно... Кх-кх-кх...

Савка. Я так і думав, що тут «не без того»!

Гудимуха. Тільки я не радив би вам зачіпати Поліну Йванівну. Вона, конешно, помпончик порядошний, ну зате ж і люта, як відьма! Йй-богу! А опріч того, тут єсть і ще одна заковичка з мого боку...

На ганок виходять: Іван Тарасович, Ліна і Ніна Василівна.

Іван Тарасович. Дозвольте вас познайомити: це — моя єдина донька, Поліна Йванівна, а це — наша родичка, Ніна Василівна — удоричка і до того ж бездітна.

Савка. Дуже раді познайомитися! (*Підходить до дам і рекомендується*). Савелій Маркович...

Ліна. Стривайте! Стривайте! Наша перша зустріч мусить мати офіційний характер. (*З натяжком*). Все інше — потім!

Юрко (*з церемонним поклоном*). Ми до ваших послуг, шановна господипе!

Ніна Василівна. А де ж третій! Адже телеграма була від трьох?

Гудимуха (*набік*). Двох їй мало! (*Одходить з Іваном Тарасовичем набік*).

Савка. Третій пішов... прогуляться... (*Гукає*). Микито! Микито! Що ти там робиш? Іди лишень сюли!

Юрко. Наш колега — маляр і налто захоплюється ландшафтами.

Ніна Василівна. Ах, як приємно бачити людей...

Ліна. Потім, тьотю! Потім! А зараз — до діла. Перш за все чому ви не надіслали своїх фотографічних карток і анкет? Адже ви читали...

Савка. Певна річ! Тільки замість фотографічних карток — ми перед вами в натурі. Без усякої фальші!

Ліна. Допустимо! А ваші анкети?

Савка. Що значить анкети? Яких анкет ви хочете?

Ліна. Ну, звичайних радянських анкет! Адже тепер без анкети нікуди не приймають!

Савка. А ви знаєте, що таких «звичайних анкет» ми пишемо по сотні на рік і щоразу інакше?

Ліна. Ну, то ви б і надіслали нам хоч одну з сотні!

Савка. А хіба ж я знаю, яка саме вас цікавить? Чи харчова, чи службова, чи собез, чи борбез? Чи яка інша?

Гудимуха (до Івана Тарасовича). Наскочила коса на камінь!

Іван Тарасович. Хе-хе-хе!

Ліна. Так чи інакше, а ми мусимо побачити ваші анкети!

Савка. Навіщо вам їх бачити, коли ви можете почути? В чому річ?

Ніна Василівна. Я теж не розумію, навіщо такий формалізм?

Ліна. Ах, тьотю! Хіба ж ви забули за наш статут і нашу об'яву? Це ж не жарт який-небудь!

Іван Тарасович (до Гудимухи). І де воно навчиться таким штукам? Бач, статут якийсь вигадала!

Гудимуха. А сама ж і оком не мигне!

Юрко. Шановна господине! Ми розуміємо вашу обережність і готові дати відповідь на всі ваші запитання.

Ліна. Ну, гаразд! (До Савки). Почнемо з вас! Сідайте, будь ласка!

Ніна Василівна. Сідайте, сідайте!

Савка (з піонерським жестом). Завжди наготові!

Ліна. Ви, тьотю, й ви, тато, нагадайте мені, коли я що-небудь забуду.

Гудимуха. Гоніть, Поліно Іванівно!

Ліна. Насамперед ваше ім'я і професія?

Савка. Савелій Маркович Рубчик, артист державних театрів.

Юрко (набік). Він же — Савка Барахольщик!

Ніна Василівна. Стривайте! А в телеграмі було інше привітання?

Савка. Інше? Навіщо інше, коли я справжній Рубчик? А якщо на телеграфі який-небудь ідіот перекрутив, то я в тім не винен.

Ліна. В телеграмі — Рубчик-Зарубайський!

Савка (пригадавши). Так, так! Я ж і забувся! То ж мій театральний псевдонім: Заривайський!

Ліна. Не Заривайський, а Зарубайський!

Савка. Та чи то ж не однаково: Заривайський чи Зарубайський?
Аби Рубчик був!

Ніна Василівна. А на яких же ви ролях?

Савка. На всяких доводиться бувати.

Ліна. Наприклад?

Савка. Ну... Богдан Хмельницький, Тарас Бульба, Маруся Богуславка...

Ліна. Навіть Маруся Богуславка?

Савка. А що ж ви думаєте? Коли Кузнецову можна грати тітку Чарлея, то чом же мені не грати Марусю Богуславку?

Ліна. А що ви можете робити по господарству?

Савка. Все, що хочете!

Ліна. Наприклад: жито косити можете?

Савка. І жито, й гречку, й буряки — аби тільки коса добра!

Іван Тарасович. Хе-хе-хе! Тепер закипить наша робота!

Ліна. Як на мене, то й досить би.

Іван Тарасович. Стривай, дочко! А ще ж про натуральну українську мову?

Ліна. А що ж тут питати: хіба не видно?

Іван Тарасович. Так як же: а в статуті говориться...

Ліна (до Савки). Ви... українізований українець чи натуральний?

Савка. Натуральний з діда й прадіда!

Гудимуха (до Івана Тарасовича). Бреше, як собака на висівки!

Ліна. А документ на руках маєте?

Савка. Навіть пару: на Рубчика і на Зарубайського.

Ліна (до Юрка). Ну, а ви хто такий?

Савка. Держись, Юрко!

Юрко. Я український поет, Юрко Макушенко.

Ніна Василівна. Так це ви — поет-новатор?

Юрко. Новатор?

Савка. Він, він! Я його знаю!

Ліна. А ви, будьте ласкаві, не суфлірувати!

Савка. Не буду, не буду! Піду до нашого маляра. (Одходить).

Юрко. Так-так! Це я.

Ніна Василівна. Значить, ви — футурист?

Юрко. Ну, футуризм давно лишився позаду! Я — представник афріканізму.

Ніна Василівна. А що це значить? Ми навіть не чули, що є такий літературний напрямок.

Юрко. Це — ренесанс чорного континенту! Це — синтеза чорного афріканського тіла з чорним українським ґрунтом. Це — творчий контраст темпераментів — афріканського й українського.

Ніна Василівна. Ах, як це цікаво! Я так люблю новаторство в мистецтві, що готова все забути...

Ліна. Заспокойтеся, тьотю! (*До Юрка*). То, може, ви і в нашому господарстві виявите ваше новаторство? Прикладіть ваші білі руки до нашого чорного ґрунту — от і буде контраст, і синтеза, і гармонія!

Гудимуха. Ще й мозолі до того!

Іван Тарасович. Хе-хе-хе!

Юрко. Це — чудова думка! Ми якраз до цього йдемо: мистецтво з'єднати з виробництвом!

Іван Тарасович. А як же це?

Юрко. А так: щоб машина була як музика, а робота — як танець!

Ніна Василівна. Чудово!

Ліна. О, коли так, то я всією істотою за ваш напрямок!

Гудимуха. Коли б тільки при такій роботі з голоду не попухли!

Ліна. А скажіть, будь ласка, ваших творів багато видрукувано?

Юрко. Дуже багато.

Ліна. А ви захопили їх з собою?

Юрко. На великий жаль, ні, бо їх видрукувано по хрестоматіях: «Битий шлях», «Червоний шлях», «Тернистий шлях»... і в багатьох інших шляхах. А кожен такий шлях — не менш як п'ятсот сторінок! Куди ж їх повезеш!

Ліна. А чому все шлях та шлях?

Юрко. А тому, що всі вони ведуть своїх складачів до Рима: до каси видавництва.

Ліна. Ну, я гадаю, що на лоні природи ви напишете нові речі і познайомите нас з вашим африканським напрямком.

Юрко. З великою охотою!

Ліна. А де ж ваш третій?

Савка (*надходить з Микитою*). Ось-ось! Микито, йди-бо мерщій!..

Микита. А що таке?

Савка. Будеш подавати анкету.

Микита. А де ж вона? Я не писав...

Ліна. Доки ви тішилися нашим краєвидом, ваші товариші подали анкетні відомості. Тепер ваша черга. Як вас зовуть?

Микита. Микита Нелапаний.

Ліна. Це — ваш псевдонім?

Микита (*лізе до кишені*). Ні, я можу це документально...

Ліна. Не турбуйтеся: ми віримо. А документи ваші заберемо потім. Далі, ваша професія?

Микита. Маляр. (*Знову лізе до кишені*). От мій професійний білет...

Ліна. Добре, добре! А якого ви напрямку?

Микита. Я — реаліст. (*Захоплюється*). На мою думку, це єдиний здоровий напрямок! Дурниця, коли кажуть, що реалізм не може...

Ніна Василівна. Вибачте, а в телеграмі вашій було зазначено, що ви маляр — стривайте, якого! — екстрапірамідального напрямку?

Микита. Як ви кажете? Екстра...

Ніна Василівна. Екстрапірамідального!

Ліна. Це, мабуть, теж щось африканське?

Микита (*роззублено*). Пробачте... я в перший раз чую...

Ліна. Хіба то не ви посілали телеграму?

Савка. Він! Я сам бачив!

Микита. Та, бачите, то, мабуть, на телеграфі вигадали...

Савка. Нічого не вигадали, а так воно і єсть: Микита Нелапаний, відомий маляр пірамідального напрямку.

Микита. Та що ти говориш, Савко! Я ж реаліст! От ще!

Савка. Ну, ну, Микито! Хіба я тебе не знаю? Хай ти будеш реаліст, тільки з пірамідальним ухилом. (*До дам*). Ви не надавайте ваги його словам: у митців розум — як кажуть... виходить у талант, і вони самі не розуміють того, що роблять. (*До Микити*). Коли-небудь я доведу тобі, як двічі по два — чотири, що ти реаліст з пірамідальним ухилом.

Микита. Чому ж з пірамідальним?

Савка. А тому, що буржуазний кубізм оджив свій час і тепер мусить бути пролетарський пірамідалізм.

Ніна Василівна. А чому ще «екстра»?

Савка. Екстра? Чому екстра? Про це нехай він сам говорить!

Ліна. Ну, це деталь. (*До Микити*). А от ви скажіть, що можете ви робити в полі?

Микита. А що робити?

Ліна. Ралити, косити, молотити?

Микита. Можу! Я виріс на селі, і м'язи в мене (*згинає руку*) — ось полапайте!

Ніна Василівна. Ану-ну! (*Мацає його руку*). Ух, який розкішний біцепс!

Савка. От що значить «екстра»! (*Сміється*).

Юрко. Ха-ха-ха!

Микита. А... хіба що?

Іван Тарасович (*виходить наперед*). А дозвольте ще мені запитати... Ви, як я бачу, народ столичний і бувалий, а ми тут живемо ще по стародавніх звичаях. Так от коли хто-небудь наскочить... гм... чи попадеться... гм... ну, словом, коли яка-небудь дівчиця чи там удо-виця закрутить голову, то як ви тоді: по-закону чи, може...

Гудимуха. Давай бог ноги!

Загальний сміх.

Ліна. Тату, ну що за питання? Годі! Годі! Прошу дорогих гостей до господи. Вибачте, що затримали вас на порозі. Прошу! Прошу!

Іван Тарасович. Гм... Заходьте! Заходьте! То я такечки: для першого знайомства... Беріть і пакуночки з собою... Ми дуже, дуже раді...

Савка (до Юрка). Добре питаннечко!

Усі йдуть до господи.

Ліна (затримується коло Івана Тарасовича). Я так і думала, що ви бовкнете щось, як дурний з печі! «Дівиця чи вдовиця» — тьфу! (Хутко одходить).

Іван Тарасович. Та я ж думав, що за статутом це перш за все... (Винувато йде слідом за дочкою).

Гудимуха. Жулики чи більшовики? Мабуть, жулики. А брешуть сукині діти, як шовком шпують!

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

4. ТРУДОВИЙ ДЕНЬ

Сад, перелаз, далі — поле.

Гарячий літній день.

Тетяна варить куліш. Галька сидить на перелазі з книжкою.

Тетяна. І що вигадали: вари їм косарський куліш та ще неодмінно в саду!

Галька. З жиру казяться!

Тетяна. А чого він краший буде, коли в саду, а не в печі? Повітря, бач, кажуть, не те! Пахощі! А що з тих пахощів? Хіба їх затовчеш разом із салом? Аби тільки бабі зайвий клопіт! Носися з горщиками та мисками, як дурень з ступою... А все той Савка баламутить!

Галька. А от і ні: куліш вигдавав старий пан! Щоб було, каже, зовсім по-чумацькому!

Тетяна. А ти мені, Галько, дивися: з Савкою не заривайся та книжками не зачитуйся!

Галька. Що значить не зачитуйся, коли мені цікаво?

Тетяна. Мало чого тобі не цікаво! Може, й мені кортить довідатися, про віщо воно там написано...

Галька. То що ж — ідіть до лікнепу!

Тетяна. До кого?

Галька. До лікнепу, де дорослих навчають.

Тетяна. Нехай вона тобі западеться, та люшнена! Щоб я на старості та за аз-буки сідала.

Галька. Ну, ша, ша, мамо! Мені ніколи теревені точить!

Тетяна. Чи бач! Я ж кажу, що те буде; і воно вже за тими жевжиками: ша-ша! Та я тобі такого «ша» покажу, що до нових вінчиків не забудеш! Покинь мені зараз же книжку та біжи по посуд!

Галька. А от і не буде по-вашому!

Тетяна. Ой Галько, не доводь мене до гріха!

Галька. А от і читатиму! Щодня читатиму. А вас до лікнепу поведу!

Тетяна (*кидається з ломакою*). Так ти ще будеш пащекувати...

Галька (*тікає з реготом*). Ша! Ша! Мамочко! Марш до лікнепу! Гоп! (*Перекладається на бігу через голову*).

Тетяна (*розводить руками й регочеться*). Ну що ти їй казатимеш! І тобі не сором ноги задирати? Та ще перед матір'ю!

Галька. Це мене Савка навчив!

Тетяна. Савка? Ах же він босяк паскудний! Ну, я ж його одчитаю за таку науку! А тобі, суча дочко, в останній раз кажу: бережися, Галько! Дострибашся до гріха, шукай тоді того Савку!

Галька. Та що ви, мамо! Хіба він парубок! Він — Савелій Маркович!

Тетяна. То що з того? Ти думаєш, як панич, то вже й до дівчат не ірже? Якраз! Ну, хай тільки що-небудь, то я йому, паскудникові, очі з лоба повидираю! Я не подивлюся...

Галька. Пани йдуть!

Тетяна (*кидається до кулешу*). Ой матінко! Я ж і забула за куліш!

Ліна, Ніна Василівна, Савка, Юрко й Микита з піснею «Гей, нуте, косарі» йдуть на жнива. Вони належним чином зодяглися: Ліна і Ніна Василівна в барвистих корсетках, вишиваних сорочках і т. ін.; Савка, Юрко й Микита в селянських сорочках та широких шароварах, з кисетами на очкурах. Дами незграбно, поперед себе, несуть граблі, а кавалери — коси, мантачки, кухоль з водою тощо.

(*Побачивши косарів та в'язальниць*). А нема на вас головщини! Бач, повиряджалися, наче на виставку! (*Сміється*). А граблі та коси як несуть! Хе-хе-хе!..

Галька. А наші дармоїдки, як дзиги, крутяться!

Коло перелазу трудовий похід зупиняється і спів обривається.

Юрко. Добридень, бабо Тетяно!

Савка. Ви ж нам косарського варите?

Тетяна. Авжеж! Аби тільки косили!

Юрко. Го-го! Косарі себе покажуть! Аби тільки в'язальниці...

Ліна. А в'язальницям хіба нема чого показати? Ой, кому-кому, а вам, Юрію Демидовичу, попаде сьогодні на горіхи! За вами я сама буду в'язати: дайш покос!

Юрко! Ну-ну! Побачимо! (*Перелазить через перелаз і переносить на той бік Ліну*).

Ніна Василівна. Микито Романовичу! А я буду за вами йти. Ми з вами, здається, люди однакових напрямків...

Микита. Хіба ви... теж за реалізм?

Савка (набік). Ні, вона за Микиту!

Ніна Василівна. Авжеж! Тільки з новим ухилом. Ах, коли я бачу митця з новим ухилом, я готова все забути. (*Лізе через перелаз і кричить*). Ах! Ах! Держіть мене!

Микита хапає її на руки і переносить на той бік.

Савка. Ну, а де ж моя в'язальниця? Хіба ви, Галочко? Ходімо! Дамо їм десять очків наперёд!

Галька. Мені наказано коло печі бути!

Тетяна (до Савки). Чи бач, який лагідненький! Може, ще навчиш на голові ходити? Геть мені відціля! Вистачить з вас і панянок через перелаз носить! (*До Гальки*). А ти не лови тут гав, а ступай за своїм ділом!

Савка. Чого це ви, бабусю, такі люті до мене?

Ліна (за перелазом). Савелію Макаровичу! Ми починаємо!

Тетяна. Ідіть! Он гукають вас!

Савка (одгукується). Зараз! Зараз! Доведеться мені бути без пари. (*Йде в поле*).

Галька (до Тетяни). Ну й морока мені з вами! (*Іде по посуд*).

Тетяна. Та воно й мені з вами морока! (*З поля чути регіт*). Он бач, як косять та в'яжуть. Пропало жито! Де вже воно буде робити, коли в нього тільки й думки, щоб їсти-пити та боки облежувати!

Підходять Іван Тарасович і Гудимуха (з рибою).

Іван Тарасович. Ну, Тетяно, як твій чумацький куліш? Хе-хе-хе! Он як ми, Архипе, по-стародавньому!

Гудимуха. Добридень, бабо!

Тетяна. От тільки тебе тут і не бачили!

Гудимуха. А чого це ви, бабусю, такі веселенькі?

Тетяна. Побув би ти на моїм місці!

Гудимуха. Подивіться, яких я вам карасиків наловив: один в один! Як золото!

Тетяна (бере карасі). А й справді! Я таких ще й не бачила! Як перемиті! От за це я тебе люблю! Молодець, Федотович! Що й казати!

Гудимуха. Он бач! А тільки що був і такий і сякий.

Іван Тарасович. Хе-хе-хе! От що значить жіноча порода! Ну, ходімо ж подивимося, як там наші телята вовків ловлять! (*Ідуть до перелазу*).

Гудимуха. Конешно, без того не обходиться. А тільки я, посусідськи, хотів би маленький резон дати вам.

Іван Тарасович (зупиняється). Кажі, що таке?

Гудимуха. Був я на Курилівщині. Ну, конешно, не без того, щоб по чарці, як полагається...

Іван Тарасович. Та ти діло кажи!

Гудимуха (з тавмним виглядом). А діло виходить таке, що ваші гості — комуністи! А той Савка так, мабуть, не одного на той світ одправив! З таких, конешно, як от ми з вами.

Іван Тарасович. Таке вигадуєш! То тобі набалакав якийсь дурень, а ти з п'яних очей і повірив.

Гудимуха. Не-не, Іване Тарасовичу! Що я був під чаркою, то це, конешно, факт. А що ваші паничі водяться з курилівськими комсомольцями та лікнепами, так це зовсім інша категорія.

Іван Тарасович. А хоч би й так? Що з того? Тепер, голубе мій, комуніст — перший чоловік! Усі ми в їхніх руках!

Гудимуха. Воно, конешно, не без того, що єсть і серед комуністів порядошний народ: і випить не дураки, і в картишки перекинуться, і руку дамочкам підсунуть, як полагається... А все ж таки ви не захочете, щоб Поліна Іванівна...

Іван Тарасович. А! Ти он куди загинаєш! Ну, то балакай же з нею сам! Ти ж знаєш, що вона в мене й вухом не веде!

Гудимуха. Я то, конешно, буду говорити, а тільки даремно ви, Іване Тарасовичу, на таку позицію становитеся. От я нещодавно бачився із старим Рудаком: ну ж і завзятий дідуган! Ми, каже, ніколи не помиримося з комуністами, а панки хутко підлабузяться хоч до кого. То, каже, народ м'якотілий...

Іван Тарасович. Знаєш, Архипе, мені аж дивно з тебе! Ну, кого ти ставиш мені за приклад? Якогось Рудака, мугиря з мугирів! Ти думаєш, я сам не бачу, що воно й до чого? Бачу, голубчику, та що робитимеш? Їхня сила, хочеш не хочеш, а мусиш шанувати.

Гудимуха. Конешно, куди кінь з копитом, туди й жаба з хвостом. Тільки невже ж таки діло доходить до того, щоб і заміж виходити? Це ж не на один день...

Іван Тарасович. А жити ж якось мусить людина, а тим паче дівиця... Е, та що там балакати! Ходімо лишень.

Передають через перелаз і йдуть у поле. Галька приносить посуд.

Тетяна. Ось Гудимуха карасі приніс! Забери та почистиш на обід, бо мені ніколи.

Галька. Мені також ніколи.

Тетяна. Ну-ну, не базікай мені! Жеруть кожен за трьох, а робити нема кому.

Галька. От біда! Не дадуть і книжки дочитати!

Тетяна. А спитать би тебе: навіщо тобі та книжка? Чи ти хліб їстимеш з того, що прочитаєш?

Галька. Авжеж, що їстиму! Вивчуся на діловода або на рахівника. А може, делегаткою куди виберуть. Тепер жінок до всього допускають!

Тетяна. Чи бач, куди воно голову заносить: за панамми, на дурний хліб!

Ніна Василівна (*вертається з поля*). Ой лишенько! Серце моє ледве з грудей не вискочить! Галько! Біжи мерщій по валер'янові краплі!

Галька. Мені ніколи: мати веліли рибу чистити.

Ніна Василівна. Рибу ти ще десять разів почистиш, а я задихаюся! Біжи зараз же! Ой, рятуйте мене!

Галька. А де ж вони стоять?

Ніна Василівна. Ну хіба ти не знаєш? Там, де завжди: в ідальні на маленькому столику!

Галька. Наробилася! (*Виходить*).

Ніна Василівна. Ну як його в'язати, коли сонце пече тебе, як гарячим залізом?

Тетяна. А люди ж, бач, в'яжуть!

Ніна Василівна. Хоч би над річкою!

Тетяна. Або в холодочку! На зеленому килимочку? Та маленькими грабельками? Хе-хе-хе!

Ніна Василівна. Ні, бабо, краще я буду вам помагати, а Галька піде в поле. З моїм серцем ніяк не можна нагинатися до землі, та ще на сонці.

Тетяна. І що там у вас за серце? І того не можна, і цього не можна! А он як я, бувало, од зорі до зорі нагиналася — чи то на плантаціях, чи то на жнивях, та з ранньої весни аж до пізньої осені, та й не рік і не два, а десятки років, доки аж за куховарку не найнялася.

Ніна Василівна. То — інша річ!

Тетяна. Гай-гай, як подумавш: скільки того діла переробили ці руки! Та, бач, нічого з моїм серцем і не робилося. Руки, бувало, ниють та ноги ломить або попереk болить. А серцеві хоч би що!

Ніна Василівна. Ах, бабусю! Хіба ж ваше серце билося коли-небудь такими почуваннями, як моє?

Тетяна. А хіба ж я знаю, як там воно тіпається...

Ліна (*біжить з поля*). Ай-ай! Давайте мені мерщій йоду! Я руку собі поранила! Де Галька?

Тетяна. І ця вже наробилася! (*До Ліни*). Нема Гальки, побігла по ліки.

Ніна Василівна. Вона зараз вернеться! Що ти наробила, Ліно! Ти ж можеш кров собі заразити! Промий мерщій холодною водою! Я зараз перев'яжу тобі...

Ліна (*промиває ранку*). А кров, кров так і біжить! Я більше нізащо не піду в'язати! Нехай Галька йде за мене, а я з бабою куліш варитиму.

Тетяна. Чи бач! Іще одна помічниця! Ну, втрюх ми наваримо! Хе-хе-хе! Горе мені з такими помічницями!

Ніна Василівна (*перев'язує Поліні руку*). Я теж не можу! Моє серце розривається! А коли я нагинаюся над снопом, то в мене шумить у вухах.

Ліна. А ви, тьотю, помітили, як личить Юрію Демидовичу косовиця!

Ніна Василівна. А Микиті хіба не личить? У нього такий могутий розмах! Тільки чого він такий боязкий! Ти, знаєш, Ліночко, мені здається, що він ні разу ще не був близький до жінчини. Ти розумієш, ні разу!

Ліна. Щось не віриться мені в таку недоторканість мужчини.

Ніна Василівна. Ні-ні, серденько! Покладися на мій жіночий досвід. Я бачу з його поведінки: невинний, як дитя!

Ліна. Що ж, я дуже рада за вас, тітусю! В наш час таких молодих людей можна в музеях показувати.

Ніна Василівна (*з захватом*). Ах, це надзвичайно цікаво! Ти не можеш уявити собі, Ліносю, як це цікаво: бути першою!

Ліна. Зате Савка — за всіх нахаба! Добре було б спровадити його куди-небудь. Для нашого господарства вистачить і двох.

Ніна Василівна. Ні-ні, Ліно! Не руш його! А то він і тих двох поведе за собою. Тут треба якось інакше...

Ліна. Може, Галька виручить?

Савка (*вертається з косою*). Ну, як собі хочете, а я не такий дурень, щоб косити в той час, коли в'язальниці відпочивають!

Ліна. Скажіть одверто, що ця робота вам не по силі.

Ніна Василівна. Ех ви! Який же з вас мужчина?

Савка. В кожному разі — не гірший, ніж з вас жінчина. Коли ви в холодок, то чого ж я на сонці пектимуся?

Ліна. І не сором вам до нас рівнятися? Ви ж бачите, що тьотя захекалася, а я руку будяком поранила.

Савка. Виходить, що одна з вас полила ниву потом, а друга — кров'ю! Ну, а чим же мені поливати її?

Ніна Василівна. Лишаються ще сльози!

Ліна. Ні, Савелій Маркович засипле її словесами! Тільки — горенько! — на той рік кукіль уродиться!

Савка. Не біда, Поліно Іванівно! В радянських республіках є досить всяких установ для боротьби зі шкідниками: ДПУ, міліція, інспекція... А за косовицю ви теж не турбуйтеся: Юрко коситиме, бо він любить ритмічний рух, а Микита в'язатиме, бо в нього непереможна тяга до землі...

Юрко й Микита надходять до перелазу.

Юрко. Ти глянь, Микито, яка хороша компанія в холодку!

Ліна. А! І ви в холодочок захотіли! Занудилися на самоті!

Ніна Василівна. Ідіть! Ідіть до гурту!

Савка. Ну, це вже — страйк!

Т е т я н а (*сама собі*). От тобі й косовиця! Бодай вас лиха година попоробила! Занапастьєть жито!

Юрко й Микита підходять до гурту.

Ю р к о. Та вже не що! Хіба ми гірші за людей?

М и к и т а. А я косив би! Ха-ра-шо!

Л і н а. А тут проти вас ціла провокація!

Ю р к о. Як?

Л і н а. Артист державних театрів Рубчик-Зарубайський намагався утворити з нами союз для експлуатації ваших мистецьких нахилів.

Н і н а В а с и л і в н а. Так, так! Я — свідок.

Л і н а. Він, бачите, хоче, щоб ви удвох косили і в'язали, а він у холодочку розважатиме дам.

М и к и т а (*щиро*). Я згодний!

Загальний сміх.

Ю р к о. Савко, що ми чуємо?!

С а в к а. Я хочу, щоб усім було добре. Більш нічого! Кому подобається косовиця — нехай косить! В чому річ?

Л і н а. А кому подобається лежати в холодку — нехай лежить! Адже так виходить?

С а в к а. І так, і не так!

Сміх.

Л і н а. З вами, Савчику, весело!

С а в к а. Стривайте! Я хочу дати пораду.

Ю р к о. Ну-ну! Викручуйся!

С а в к а. Ви, мабуть, думаєте, що на цьому хуторі (*до Ліни*) — вибачте: на цій віллі — культурні люди мусять обертатися на яких-небудь ескімосів чи папуасів і зовсім забувати за індустрію та поділ праці.

Ю р к о. Бач, куди націляється!

С а в к а. Вибачте, шановне товариство! Доба натурального господарства давно минула. Наша доба — доба машини. А тому я пропоную негайно добути на басівському агропункті жатку і за один день — кінець жнивам!

Л і н а й і н ш і. Ура! Ура! Качать Савку!

М и к и т а. А хіба дадуть жатку?

С а в к а. Я ручуся!

Л і н а. А возити? А молотити?

Н і н а В а с и л і в н а. А сад? А город?

С а в к а. Почекайте! Це ж тільки індустрія! А тепер — поділ праці. Одні будуть робити вдень, другі — вночі.

Н і н а В а с и л і в н а. Я — вночі!

С а в к а. Стривайте, мадам! Денна робота — копи возити, жито молотити, город копати і т[ак] д[алі]. А нічна — варгувати сад, а також честь і спокій віллі.

Ліна. Іншими словами — цілу ніч ходити з цокотушкою. Дякую красенько. Я беру денну роботу!

Ніна Василівна. Коли так, то я теж за денну!

Юрко. І я з вами!

Савка. А ти, Микито?

Ніна Василівна. На денну, Микито Романовичу! На денну!

Савка. Виходить, що нічна робота лишається мені самому. Ну що ж, хай буде по-вашому! Я чоловік не гордий! Цієї ж ночі беруся за цокотушку. Але день — мій!

Ліна. Значить, однині всю відповідальність за нашу честь і наш спокій бере на себе шановний Савелій Маркович?

Савка. Так! Тільки протягом ночі! А за день я не відповідаю!

Юрко. Приймається одногосло!

Ліна. І пропонується: висловить Савчикові подяку за блискучий проект і цілим колективом гайда на річку купатися!

Юрко й інші. Vivat! Vivat! Савко! Качать! Качать! Кинути його в річку!

Весслою юрбою рушають на річку.

Галька (*хутко підносить Ніні Василівні краплі*). Натє! Насилу одшукала!

Ніна Василівна. Що це? А, валер'янка! Уже не треба. Однеси, голубонько, назад.

Галька (*набік*). Одужала!

Тетяна. А коли ж будете куліш їсти?

Ліна. Потім, бабо! Як покупаємось!

Савка. Галю! Ходімо з нами!

Галька. Ніколи!

Савка. Ну, дочитуйте книжку, а куліш без вас довариться! (*Іде за гуртом*).

Тетяна (*Савці вслід*). Іди вже, йди! Не оглядайся! І що то за пройдисвіт, що всім верховодить?!

Іван Тарасович і Гудимуха з'являються коло перелазу.

Іван Тарасович. А де ж наші косарики та в'язальниці?

Гудимуха. П'ятами накивали! Самі граблі та коси на пам'ять залишилися! Кх-кх-кх...

Іван Тарасович. Ні, я таки не дарма кажу: проти натури не попреш. Де вже там! Хе-хе-хе!

Тетяна. Ну що! Багато кіп настановили? Хе-хе-хе! А ще кажуть, панство перевелось! Ні, мабуть, лежебоки ніколи на цьому світі не переведуться.

Галька (*палко, переконано*). Переведуться, мамо!

Од річки — хорівий спів.

5. НІЧКА-ЧАРІВНИЧКА

Веранда. Зорі. Цокотушка в саду. Гудимуха (з рушницею за плечима) підходить до веранди, прислуховується. Зазирає в освітлене вікно.

Гудимуха. Кх-кх-кх... Блохи ловить!

Галька тихенько, з оглядкою виходить на веранду, а потім хутко йде на цокотушку.

Гудимуха. Добривечір, Галинко!

Галька. Ой! Як ви мене налякали! Чого ви ходите в таку пору? Та ще з рушницею? Як бандит!

Гудимуха. Ходив на річку ятір ставить. Ну, думаю, пани ще не сплять... А куди це ти, серденько, так послішаєш?

Галька (*ніяково*). Та нікуди... (*З непевним жестом*). Он туди!

Гудимуха. Он, бач, куди, на небо! А я думав, що ти до цокотушки простуєш.

Галька. Таке вигадали! А хоч би й так, то вам до того нема діла!

Гудимуха. Та я ж хіба що? Іди, йди! Нехай тобі бог помагає! Я даже говорить нікому не буду. Скажи тільки мені по правді: чи Поліна Йванівна всурийоз любов крутить? Конешно, без того не обходиться, щоб там поцілунчик який-небудь у темному куточку. Це — чепуха! А от... з положенієм всурийоз — розумієш?

Галька. Отчепіться ви од мене з вашою Поліною Йванівною! (*Віжить у сад*).

Гудимуха. Ах ти ж голопуцьок! Ну, стривайте! Я ж вас усіх виведу на чисту воду! О! Кавалери йдуть. (*Ховається в кущах*).

Юрко й Микита виходять на веранду.

Юрко. А ніч яка! Ти глянь, Микито! Який митець може передати чари цього зоряного неба?! Цього оксамитового повітря! Цих заворожених силуетів!

Микита. Музика й фарби! Тільки якби воднораз: музика і фарби! Це було б чудово! Це була б така сила! Така космічна сила! Музика й фарби! Ех, Юрко! Харашо жити!

Гудимуха (*про себе*). Конешно, на дурняк!

Юрко. А цить, ніби хтось ходить по залі?

Ліна (*з'являється на веранді*). Ах, ви тут!

Гудимуха (*про себе*). Ми тутечки!

Юрко. Під зорями, Поліно Йванівно! В очах української ночі!

Ліна. Значить, і вам не спиться!

Гудимуха (*про себе*). Ох, не спиться!

Юрко. Який там сон!

Ліна. Ох, ця нічка-чарівничка! Я вже чого тільки не робила! Ні, не спиться!

Юрко. А ми навіть не лягали!

Микита. Щасливий Савка: він цілу ніч дивиться на зорі.

Ліна. А ви хіба не можете цього робити?

Микита. Та бачите...

Ліна. А, розумію: самому сумно дивитися на зорі! Адже так, Микито Романовичу?

Юрко. А ви певні того, що Савка не сам?

Ліна. Ну, то інша річ: Савчик на роботі! А Микита Романович — митець і в липневу ніч хоче марити про русалок. Ну, так же? Так?

Микита. Ні, Поліно Йванівно, я — реаліст!

Ліна (*сміється*). Значить, вас цікавлять реальні жінки, а не русалки?

Микита. Певна річ.

Юрко. А найбільш одна дама, що любить шовком вишивати подушки і «готова все забути».

Микита (*ніяково*). Одна дама, кажеш?

Ліна. Я певна, що вона теж не спить.

Микита. Не спить, кажете? А що ж вона робить?

Гудимуха (*про себе*). Блохи ловить.

Ліна. Марить про одного митця, що могучий, як дуб, і соромливий, як мімоза.

Микита (*раптом підводиться*). Ну, чого ж там... Я можу піти...

Юрко. Куди?

Ліна. Ха-ха-ха! Чого ви так розхвилювалися?

Микита. Та ви ж про Ніну Вас... Ат, чорт! Вибачте, я помилився.

Юрко. Ха-ха-ха! Попався!

Микита (*з раптовим вибухом*). Що попався! Хіба я що? На біса ці натяки! Хіба не можна сказати одверто? Мені подобається Ніна Василівна... Вона любить фарби... реалізм... Що ж тут такого?

Ліна. Нічогісінько, дорогий Микито Романовичу! Ми дуже раді за вас обох! І зовсім даремно ви так бентежитесь!

Юрко. І справді, Микито, чого ти? Хіба не можна пожартувати?

Ліна. А щоб заспокоїтися, підіть зараз же до Ніни Василівни і покличте її сюди. Скажіть, що ми на веранді і хочемо бачити її. Ну, марш!

Микита. Так вона ж, може, спить? А я — мужчина...

Ліна. Ви постукайте в двері: як вона не спить, то відгукнеться.

Микита. А як спить?

Юрко. То доведеться тобі розбудити її.

Ліна. Та йдіть-бо ви, мамула! Я знаю, що вона не спить!

Юрко. Іди, іди, Микито!

Микита. Ну, гаразд! Піду! Що ж тут такого? (*Виходить*).

Юрко. Нічого! Нічого!

Ліна. Ну й марудний же ваш Микита!

Юрко. Його треба розсердити, тоді він на рожен полізе!

Ліна. А вас... не треба сердити?

Юрко. А вам як здається?
Ліна. Мені здається, що вам... *(раптом іншим тоном)* пора йти спати! *(Поривається йти)*.

Юрко *(хапає її за руку)*. Поліно Йванівно! Що ви?! Куди?

Ліна. Мені холодно! Ви ж бачите: я майже гола!

Юрко *(гаряче)*. Ви... Ви...

Ліна. Цитьте! Цитьте! Сюди йдуть! Біжімо в сад!

Юрко. Хоч на край світу!

Біжать у сад.

Гудимуха. Ну, Архипе, тепер не зівай! Діло доходить до положення. *(Біжить за попередньою парою)*.

Микита *(вертається на веранду)*. Вона зараз... Нема нікого? *(Гукає)*. Юрко! Де ви? Ну, що за дурниці! Ніна Василівна може подумати, що це я... Фу, чорт! *(Метушиться по веранді)*. Здається, іде... *(Поривається тікати, зупиняється і стоїть з розгубленим виглядом)*. От ідіотське становище! *(Сідає на одному боці веранди, потім переходить на другий бік)*. Іде, іде... *(Нервово кудовчить шевелюру, обсмикується)*.

Ніна Василівна *(з'являється на веранді)*. Ви — самі. А де ж Ліна? Юрій Демидович?

Микита. Вони зараз будуть... Вони той... по своїх справах...

Ніна Василівна. Нічого, нічого! Я розумію! Ах, як це мило з вашого боку! Я навіть не думала...

Микита. Та це не я! Це Поліна Йванівна з Юрком...

Ніна Василівна. Ну, годі, годі! Я дуже рада!

Микита. Та я теж радий.

Ніна Василівна. Ви подивіться, яка чудова ніч!

Микита. Я вже дивився... Хороша ніч!

Ніна Василівна. Ну, хіба ж таки можна спати в таку ніч? Вона ж вабить своїми фарбами! Вона шепоче про щось жагуче, про щось чарівне... Адже правда, Микито Романовичу?

Микита. Так, так: шепоче!

Ніна Василівна. Я переверталася на всі боки — нічого не виходить: не бере мене сон! Хотіла вже йти в альтанку, а тут ви постукали...

Микита. Так, так, я постукав...

Ніна Василівна. Чого ви, Микито Романовичу, такий чужий? Ось сядьте ближче до мене! Ми з вами люди, так би мовити, з одного тіста...

Микита *(сідає ближче)*. З одного тіста, кажете?

Ніна Василівна. Авжеж! Хіба ви й досі цього не помітили?

Микита. Та ні, як же... я бачу... Тільки я походження селянського...

Ніна Василівна. О, я теж родилася на селі. У моїх батьків був невеликий маєток у Лебединському повіті. Ах, тепер від нього

залишився тільки гіркий спогад! А який там був чудовий парк! Дуби — в три обхвати! (З зітханням). Вирубали, попалили... Папа помер з горя...

Микита. А мій батько помер од тифу в дев'ятсот двадцятому році... Був середняком... На Лубенщині... А матір я ледве пам'ятаю... Я один тепер...

Ніна Василівна. І я сама-самісінька. Чоловік мій — капітан Бабулькін — тікав з білими, та, мабуть, і загинув десь на чужій стороні. А я так і лишилася...

Микита. Виходить, ви солом'яна вдова?

Ніна Василівна. Ні, я зовсім вільна! Мені навіть здається, що я нікого ще не кохала.

Микита. А капітан Бабулькін?

Ніна Василівна. То була дитяча фантазія! Кохати можна тільки тоді, коли пізнаєш себе й життя... Я тільки тепер побачила, що значить для мене мистецтво...

Микита. Мистецтво, кажете?

Ніна Василівна. Так! За мистецтво, за фарби я готова все забути! Ви бачили нову подушку, що я вишивала на диван?

Микита. Це та, що з рожевим павутинням?

Ніна Василівна. Так! Вам подобається?

Микита. Подобається! Колір м'який, теплий, привабний...

Ніна Василівна. Правда ж гарно? Хочеться покласти голову на це павутинячко... (Бере його голову і пригортає до себе). Отак... Отак... І забути, що єсть на світі боротьба, кари, муки... Адже так? Так?

Микита (важко дихаючи). Так... Так...

Ніна Василівна (з ледве затриманою жагою). Я хочу... щоб ця могутня голова... цілий вік лежала... на моєму ніжному, рожевому павутинні... Щоб вона дихала моїм диханням... жила моїм життям... Ось так... ось так...

Микита (жагуче). Ніно Василівно... Я готовий все забути...

Ніна Василівна. Тільки не тут же! Ходімо в сад! В альтанку...

Зникають в саду.

Тихо. Цокогушка.

Тетяна (виходить на веранду). І куди вона повіялася? (По-зіхає). Охо-хо! І мені не спиться: душно! А тут ще блохи дошкуляють. І наплодиться ж така погань! А небо — мати божа! — наче його обсипано золотими котяшками...

Іван Тарасович (з вікна). То ти, Тетяно, стовбичиш там?

Тетяна. Та я ж, я!

Іван Тарасович. Що ж ти робиш? На зорях ворожиш? Чи, може, молоді літа пригадуєш? Хе-хе-хе!

Тетяна. Що там їх пригадувати, молоді літа не вернуться!

Іван Тарасович. Правда, бабо: проти натури не попреш!
Як не спайся, а з місця не рушиш!

Тетяна. Хе-хе-хе! Нема чого спатися!

Іван Тарасович. Хе-хе-хе! Куди вже нам, стареньким...

Тетяна. А от Гальку занাপастять ваші паничі!

Іван Тарасович. А ти доглядай!

Тетяна. Як же її доглянеш? Не прив'язувати ж дівчину до ліжка?

Іван Тарасович. Ну, то вже дивись сама! На те й мати, щоб за дочкою доглядати!

Тетяна. Піду по саду шукати. Напевне, вона з Савкою! Бо недарма ж він за сторожа взявся...

В цей момент — постріл. В різних кінцях саду — переляканий галас.

Тетяна. Ой боже мій! Що воно!

Іван Тарасович. Чи не бандити? Замикайся мерщій (*Одходить од вікна*).

З саду — пара за парою — вибігають: Ліна — Юрко, Ніна Василівна — Микита і, нарешті, Савка з Галькою.

Ліна. Бандити! Бандити!

Юрко. Та стривайте-бо! Дайте хоч оглянутися!

Ліна. Тікаймо! Тікаймо! Я сама бачила! Вискочили з альтанки!
Один такий чорний, страшний! Ховаймося мерщій!

Тетяна. Чого ви галасуєте?

Ліна. Тікайте, бабо! В саду бандити! Стріляють!

Юрко. Та це ж наші! Ось гляньте-бо!

Ніна Василівна. Ох! Ох! Рятуйте мене! Рятуйте! Микито!
Микито! Де ви?

Микита. Та ось же! Ось!

Ніна Василівна. Держіть мене! Держіть! За талію! За талію!
Я задихаюся! Куля пролетіла над моїм вухом... Води! Води!

Микита. Як же вас? Хіба на руки?

Тетяна. Чи бач: ще одна пара!

Ліна. Це ви, тьотю? Заспокойтеся!

Ніна Василівна. Ах, Ліно, Ліно! Над самісіньким же вухом... Ми були в альтанці...

Ліна. Так то ви були! Ну, ви так би й казали! А ми думали, що то бандити!

Ніна Василівна. Та бандити ж, бандити! Ми сиділи в альтанці і весь час чули, як щось шаруділо в кущах...

Юрко. Гм! Микито, і ти чув?

Микита. Та... шаруділо...

Ніна Василівна. А потім раптом — бух! Та над самим же вухом! Ах, я ледве жива!

Ліна. Хто ж би це міг вистрілити? Чи не Савка добув рушницю?

Савка (*біжить щодуху з цокотушкою в руках*). Розбій! Розбій!
Бандити стріляють! Куля пролетіла в мене під самісіньким носом!

Сміх.

(*Раптом зупиняється*). А що це значить? Ніхто не спить? А де ж Галька?

Галька (*позаду Савки, винуватим голосом*). Я осьдечки.

Юрко. От так кавалер: даму загубив!

Савка (*до всіх присутніх*). Що ви тут робите? Де ви були?

Тетяна. А ви де були? (*До Гальки*). Так он як ти спиш коло матері?! (*Кидається на Гальку*). Та я на тобі, шельмо, волосся по-обриваю!

Галька. Мамочко, я ж нічого такого...

Савка. Тихо, бабо! Я за Гальку ручуся: лекція з політграмоти — й більш нічого!

Іван Тарасович (*виходить на веранду*). Що тут робиться? Стріляють! Галасують! (*Помігивши пом'ягкий вигляд Ніни Василівни*). Ай, боже мій! Та тебе ж, Ніночко, побито?!

Ніна Василівна (*хапається за сукню*). Ах! Я зовсім розгубилася...

Ліна. Ах, тьотю!

Тетяна (*насувається на Савку*). А ви, паничу, за сторожа, та й не бачите, що навкруги робиться? Чи вам не до того було? Га? Кажі мені, вражий сину!

Савка (*одмахується цокотушкою*). Ну, ну, бабо! Тут і без вас нічого не розбереш!

Юрко. Дивіться! Ще йде хтось!

Усі повертаються в один бік і напружено чекають. З'являється Гудимуха з рушницею.

Гудимуха. На одну мушку в акурат — чотири парочки. Кх-кх-кх...

Вибух обурення й сміху.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

6. ДЕНЬ ПРИЗНАНЬ

Обстановка другої одміни.

Надвечір. В саду — рожеве проміння. Ліна — за фортепіано тихенько грає і наспівує «В чарах кохання» або щось подібне до того. Іван Тарасович ходить по кімнаті. Іноді зупиняється коло Ліни й намагається про щось заговорити, та не наважується і знов ходить.

Ліна. Ви, тату, як маятник: сюди-туди, сюди-туди. Сядьте!

Іван Тарасович (*сідає*). Ну що ж, можна й сісти.

Ліна наспівує далі.

Іван Тарасович (*кілька разів поривається встати. Потім починає наспівувати*). Гей, хто в лісі, одгукнися.

Ліна. Тату! Ви своє давно одспівали: замовкніть!

Іван Тарасович. Ну що ж, можна й помовчати... А тільки поговорить би теж не вадило...

Ліна. Поговорить! Про що?

Іван Тарасович. Та от, розуміш, донечко, так воно...

Ліна. Ні, таточку, не розумію, як це «так воно».

Іван Тарасович. Ну, от хоч би взяли цього самого Юрка...

Ліна. От тепер я розумію! Ну, що ж далі?

Іван Тарасович. Хлопець він чепурний, моторний, натуральний українець... І ти його... гм... І він тебе... гм...

Ліна. Ну-ну, і я його, і він мене, а далі що?

Іван Тарасович. А далі що ж? Кінчати б діло...

Ліна. Як?

Іван Тарасович. Ну, як же? Коли ти йому... той... а він тобі... гм... то нехай вас бог благословить...

Ліна. Не кажіть, тату, гоц, поки не перескочите!

Іван Тарасович. А хіба ти ще... той... не перескочила?

Ліна. Ну, до цього, тату, вам пема діла.

Іван Тарасович. Як же так? Ми ж давнього козацького роду: ще за часів Мазепи був сотник Гей-Гуківський! Значить, мусимо піклуватися за честь родини, щоб усе по порядку було...

Ліна. Не турбуйтеся: коли щось буде, то буде по порядку! А за рід козацький час нам забувати...

Тетяна (*входить*). Ну, пане, як собі хочете, а я далі не можу!

Іван Тарасович. Що таке?

Тетяна. Та хіба ж ви не бачите? Щодня вариться на обід такий горщик, що собака не перескочить! А сніданок? А вечеря? Де ж його сили набратися? А я ж сама! З Гальки мала поміч, а за інших нема чого й казати!

Ліна. А що ж Галька робить?

Тетяна. А те саме, що й ви, панночко: за книжечкою сидить або з паничами кумпанію водить!

Ліна. Он як? Ну, то й ремствуйте ж на свою Гальку! Подумаєш, яка цяця! З паничами компанію водить!

Тетяна. А хто ж тих паничів накликав сюди? Я, чи що? Вам же закортіло побавитися! А про те, бач, не подумали, хто ж їх харчуватиме? А вони за літо й вуха вам пооб'їдають!

Іван Тарасович. А правда, Ліно: роботи з них небагато — тільки те, що жатку добули, а їдять — аж за вухами лящити!

Тетяна. Отож-бо й воно! Он засіки вже порожні, а нового борошна коли то ще діждемося! А сала, а яєць, а курей скільки пожерли! На рік би вистачило!

Іван Тарасович. Я вже не знаю, що його й робити! Це ж не за старих часів, коли ми мали до сотні десятин!..

Тетяна. А що робити: пора паничам додому повертатися — от що! Доки ж їм гостювати? Треба ж і честь знать...

Ліна. Це, бабо, не ваше діло!

Тетяна. А в печі чавуни совати — моє діло? Ні, чортового батька...

Ліна. Почекайте, бабо! Ще день-два — і становище переміниться. Буде вам полегкість. А поки що візьміть за коси Гальку. От і все!

Тетяна. Ну, побачимо... А щодо Гальки, то бодай її кат узяв! Зовсім од рук одбилася дівчина...

Гудимуха (*з'являється на порозі п'яний*). Бабо Тетяно! Вари мені чумацький куліш!

Тетяна. Чи бач, який пан! Геть, одчепися від мене!

Гудимуха. Бабусю! А ви ціві ще не забули? (*Присіває*).

Ой, чук, Тетяно,

Чорноброво-кохано...

Тетяна. Хе-хе-хе! Ішов би додому та проспався! Хе-хе-хе! Бач, що вигадав... (*Виходить*).

Ліна. Ви до кого прийшли: до нас чи до Тетяни?

Гудимуха. Дорогая Поліно Йванівно! До вас, конешно, я всім серцем і даже корпусом! А тольки, пробачте, перший приціл попав на Тетяну... Кх-кх-кх...

Іван Тарасович. Де це ти, голубе, так набрався?

Гудимуха. Ах, папаша дорогий! Та хіба ж Архип Гудимуха не козацького роду? Я можу випити відро спиртних напиктів і буду при польному праві!

Іван Тарасович. Ну, кажи, за яким ділом прийшов?

Ліна. Яке може бути діло, коли в нього ледве язик повертається!

Гудимуха. Ах, Поліно Йванівно! Предмет моєї душі! Нащо язик, коли серце говорить, і тому подобное...

Ліна. Що ж воно говорить?

Гудимуха. От перед вами й перед папашею дозвольте, як перед богом, увесь предмет мій об'явить!

Іван Тарасович. Ну-ну, кажи!

Гудимуха. Конешно, Поліна Йванівна дівця... хоч, може, й не без того, і тому подобное... Одначе ж і я при польном праві і даже некоторим можу дулю під ніс показать... Кх-кх-кх...

Іван Тарасович. Що ти верзеш?

Гудимуха. Ех, Іване Тарасовичу! Що там говорить, коли увесь предмет перед вами палицьо! Дозвольте об'явить руку, серце, і тому подобное, — на віки віков...

Ліна. Виведіть його!

Іван Тарасович. Ходімо, Архипе, на кухню: там Тетяна дасть тобі сирівцю. (*Бере його під руку і виводить*).

Гудимуха. Конешно, можна й на кухню... А тольки на що ж предмет душі занапачать...

Ліна (*сама*). Якийсь ідіотський день!

Ніна Василівна (*входить*). Ну, знаєш, Ліно, наша Галька робиться неможливою! Я ледве добилася, щоб вона покликала сюди Микиту Романовича! Таке нахабство, що дали нікуди!

Ліна. Ах, тьотю! Мене сьогодні зо всіх боків сіпають і папа, і Тетяна, і Галька... Пора кінчать!

Ніна Василівна. Як кінчать?

Ліна. Так чи інакше — тільки кінчать! Ми ж не так багаті, щоб утримувати трьох дармоїдів...

Ніна Василівна. Стривай, Поліно! Я нічогосінько не розумію. Чому дармоїдів, коли вони...

Ліна. Будуть нашими чоловіками?

Ніна Василівна. Певна річ!

Ліна. А як не будуть?

Ніна Василівна. Ну, як же так? По всьому тому, що було... Невже-таки вони можуть покинути? Так же роблять тільки люди без сорому й честі!

Ліна. В цьому-то вся суть: можуть чи не можуть?

Ніна Василівна. Щодо Микити, то в мене й думки немає, щоб він наважився на таку підлість...

Микита (*входить*). Мені Галька казала... Вибачте: можна?

Ніна Василівна. Заходьте, заходьте! Я хочу порадитись в одній справі.

Ліна. Я буду заважати вам. (*Виходить*).

Микита. Порадитися, кажете?

Ніна Василівна. Так, так. Ось сідайте сюди. Та ближче, ближче! Який-бо ви неспритний!

Микита (*посувається*). Можна й ближче... Що ж тут такого?

Ніна Василівна (*розгортає малюнок*). Ось дивіться сюди: вам подобається такий малюнок?

Микита (*роздивляється*). Дві пташки на квітчастому фоні... Фарби непогані... тільки сюжет...

Ніна Василівна. А що ж сюжет? Дві пташки й емблема щасливого кохання. Хіба це не єсть те, до чого прагне кожна людина?

Микита. Та воно так... тільки якось по-міщанському...

Ніна Василівна. А вам обов'язково хочеться революційного! Щоб били, ламали, катували... В наш час цього й у житті досить.

Микита. Ну, чого ж там — били, ламали... Я вам показував ескізи до своєї нової картини? Адже там нема нічого такого: селяни на жнивях... Земля, сонце, праця...

Ніна Василівна. То інша річ! І то ж для чужих очей, для суспільства, а це — на подушку, для інтимного життя...

Микита. На подушку, кажете?

Ніна Василівна. Так, так, на новеньку подушку. І знаєте — кому?

Микита. Ні, не знаю.

Ніна Василівна. Моєму... нареченому.

Микита (*схоплюється*). Як? Вашому нареченому?

Ніна Василівна. Чого ви так перелякалися?

Микита. Вибачте, я не знав...

Ніна Василівна. Що в мене є наречений?

Микита. Так... Я був певен...

Ніна Василівна. Мій любий хлопчик! Аж зашарівся увесь! Ну, йди ж бо сюди! Хіба ж ти не догадуєшся, хто мій наречений?

Микита. Я?!

Ніна Василівна (*обвиває руками його шию*). Ну, так же! Так! Хто ж інший може бути моїм нареченим? Ти! Лише ти! Мій коханий... мій могучий Антею...

Микита. Значить — ви всерйоз? Любите?

Ніна Василівна. Хіба ж ти не бачиш?

Микита. Та ні... бачу... Тільки як же це: наречений?

Ніна Василівна (*жагуче*). А ти хіба не любиш мене? Хіба не хочеш бути моїм? В моїх обіймах... Ось тут... Навіки! Ціле життя...

Микита (*з раптовим поривом*). Хочу! Хочу!.. Це тіло п'янить мене... Я божеволію... Я задушу тебе на своїх грудях...

Ліна (*з веранди*). Тьютю! Тьютю!

Ніна Василівна (*виривається*). Що ти робиш? Божевільний! Сюди йдуть!

Ліна і Юрко входять.

Ліна. Тьютю, я вас гукала! Хіба ви не чули?

Ніна Василівна. Не чула, а що таке?

Ліна. Подивіться з альтанки, як чудово заходить сонце. Там і Савчик дивиться.

Юрко. Там така панорама... Ти, Микито, як глянеш, так і замреш!

Ніна Василівна. Ходімо, Микито Романовичу, подивимосся. (*Бере його під руку й виводить у сад*).

Ліна. Ваш Микита й без того ледве живий.

Юрко. А що це з ним? Наче сам не свій...

Ліна. Сьогодні день неприємностей, то, може, і вашому Микиті попало.

Юрко. Яких неприємностей?

Ліна. Побутових! Не будемо за них говорити: ви поет, і вам до цього нема діла.

Юрко. Так-то так, а все-таки я не хотів би, щоб усі неприємності падали на вашу долю, а на мою — самі приємності.

Ліна. Дурниці! Сядемо. Я, Юрасику, заздрю вам: от мине літо, ви покинете наш хутір, і ваше життя закипить на столичних вулицях, в кафе, в театрах, серед культурного товариства... А в нас на хуторі, коли вийдеш на веранду осіннього або зимового вечора, то така нудьга тебе обхопить, що хоч вовком вий!

Юрко. А ви їдьте в місто! Чого вам тут нудитися?

Ліна. Ах, легко вам казати! Куди й для чого їхати?

Юрко. Найдіть собі роботу! Ви ж молода, енергійна людина...

Ліна. Яку ж роботу? Вистукувати на машинці я не хочу, а чогось цікавішого я не можу, та мені й не дадуть.

Юрко. Ну, дурниця! Хіба на відповідальних посадах мало людей без партійних білетів? Був би тільки хист та щире бажання!

Ліна. Ні, Юрасику, я — жінка, може, надто жінка, щоб молотом кувати свою долю. Мое покликання — бути окрасою життя. Адже на це теж потрібен і хист, і розум, і багато дечого іншого. Як на вашу думку?

Юрко. Певна річ! Окрасою життя може бути лише той, хто сам красивий. От як ви, наприклад.

Ліна. Дякую за комплімент! Тільки мені від цього ще сумніш: де те життя, що я могла б його голубити цими руками? Покласти на ці коліна... притиснути до цих грудей... Де воно?

Юрко (*в запалі*). Ліно! Воно коло вас! Візьміть його!

Ліна (*жагуче*). Ви? Ви?

Юрко. Я!

Кидаються в обійми.

Ліна. Любий! Любий...

Юрко. Ліночко...

Ліна. Я дам тобі всі розкоші кохання... всю жагу мого молодого тіла... всю ніжність моєї душі... Тільки не покидай мене! Не дай мені загинути серед цієї пустелі...

Іван Тарасович (*з'являється на порозі*). Ач-хи! Ти тут, Ліночко? А я хотів показати тобі нові анкети та фотографічні картки. Тільки що з Басів привезено.

Ліна. Ах, таточку! Мені не до того!

Іван Тарасович. Та я бачу... гм... Так я залишу їх у своїй кімнаті...

Ліна. Стривайте, тату! (*До Юрка*). Нехай і тато порадується з нами! Юрій Демидович просить моєї руки.

Іван Тарасович. Ну що ж, коли він тебе... той... а ти його... то я теж згоден. (*Цілує Ліну й Юрка*). Нехай щастить вам доля... (*Крізь слюзи*). Ти, донечко, єдина порадонька моя... Я ж для тебе старався... і в газеті ж... гм... і тут... Не забувайте ж і ви про мою старість...

Юрко. Ну от! Навіщо ж слюзи?

Ліна. Нехай! Нехай! То від радості! А тепер ходімо, Юрасику, до мене, я хочу дещо показати моему нареченому. Бо ти хорошим речам ціну знаєш...

Виходять.

Іван Тарасович (*сам*). Ідіть, ідіть! Бог вам на поміч! Хе-хе-хе! Проти натури, соколику, не попреш! Хе-хе-хе...

Гудимуха (*висувається з дверей*). Дозвольте хоч одним оком...

Іван Тарасович. Ге-ге, козаче! Запізнівся ти! Тепер можна сказати — на чужий коровай очей не поривай!

Гудимуха. Ех, папаша! Не можете ви понімати Архипа Гудимуху. От, приміром, баба Тетяна, ну, така, можна сказати, чернь! Я їй предмет душі одкриваю, а вона мене в потилицю гонить!

Іван Тарасович. Ось послухай мене, Архипе: іди ти додому та лягай спати. А завтра ранком приходить, цікаві новини почуєш! Дуже цікаві! Хе-хе-хе!

Гудимуха. Який може бути сон, коли душа ятриться предметом?

Іван Тарасович. Ходімо, голубчику, ходімо! (*Веде його під руку*).

Гудимуха. Конешно, я піду, тільки не спати! Не-не!

Іван Тарасович. Та дома роби, що хочеш!

Гудимуха. Буду цілу ніч страждати над стипками... все одно як Максим Горький або який-небудь Бісмарк...

Виходять.

З саду виходить Галька з квітками й книжкою в руках. Задумано підходить до фортепіано і бере до-ре-мі...

Ліна (*хутко вертається до залу*). Це ти тут граєш?

Галька. А хіба що?

Ліна. Ну, підіть ви з нею! Замість матері помагати на кухні, вона за фортепіано! Квітки, книжки, музика... Що це в тебе за книжка?

Хоче взяти книжку, Галька не дає, Ліна вириває з рук. В цей момент на веранді з'являється Савка й зупиняється на дверях.

Галька. Оддайте! Це не ваша!

Ліна (*дивиться на книжку*). Це щось про комунізм.

Галька (*насувається*). Віддайте книжку!

Ліна. Ах ти, щеня паскудне! Так ти ще будеш тут комунізм розводити? Та я на тобі всі патли пообриваю! (*Шпурляє книжку за вікно*). Геть відціля! Щоб і духу твого тут не було! (*Виштовхує її на веранду і нагикається на Савку*).

Савка. Тихше! Тихше! Ми підемо разом, бо я теж хочу комунізм розводити.

Ліна. Ну і йдіть к лихій матері! А ви, мабуть, думали цілий вік

на чужих харчах жити? Помиляєтеся, шановний товаришу! Тут не дурніші за вас!

С а в к а. Вірю, шановна Поліно Йванівно! А тому й не раджу вам комунізм за вікно викидати та в потилицю виганяти. Ой, не раджу!

Л і н а. І ви думаєте, що я вас боюся! Та плювають я тепер на вас хотіла!

С а в к а. Не забувайте, панянку, що ви живете в Радянській Республіці!

Л і н а. Подумавш, велике цабе! Комуніст! Та який ще з вас і комуніст? Лежебок ви, барахольщик, а не комуніст! Беріть вашу задрипанку та геть відділь хоч на всі чотири сторони! Нахаба! (*Виходить з грюкотом*).

С а в к а. Що це значить? Чого вона озвірилася на мене?

Г а л ь к а (*крізь сльози*). Вона завжди на мене люта, як собака! Я не хочу жити у панів! (*Плаче*).

С а в к а. Ну, Галочко, годі! Не годиться комсомолці нюні розпускати. Я всьому дам раду. А панянки як були ідіотками, так і залишилися. Що тут дивного? (*Раптом палко*). Ех, Галю!.. (*Іншим тоном*). Та що там казати! Беріть вашу книжку та марш за мною!

Г а л ь к а. Куди?

С а в к а. Куди?.. Куди?.. (*Хапає її за руки і з захватом співає*). «По морях, морях далеких».

7. ЗА ТИСЯЧУ КІЛОМЕТРІВ

Кімната митців (у Гей-Гуківських). Пізній вечір. На столі — лампа. Юрко задуманий стоїть перед вікном і тихенько паспіває «Ой не ходи, Грицю». Підходить до столу, бере зошит і, на мить задумавшись, раптом шпурляє його, ніби одганяючи від себе якийсь настирливий образ або думку.

Ю р к о. Бридня! (*Ходить по кімнаті*).

М и к и т а (*входить*). А я думав... ти з Ліною гуляєш. Ніч, знаєш, така... (*Одкидається на канані*). Хух! Заморився...

Ю р к о. На якій роботі?

М и к и т а. На роботі, кажеш?

Ю р к о (*гаряче*). А ти знаєш, що я серед цієї обстанови не можу двох рядків написати? Наче язик мені одібрався! Наче на голову мені облучі набито!

М и к и т а. То що ж — не пиши, коли не пишеться. А як відпочинеш, тоді...

Юрко. А, не в тому річ! Я не заморився. Я не можу писати тому, що мозок мій... вся істота моя насичена одним бажанням, одним жагучим образом...

Микита. А хіба це погано?

Юрко. Це не погано, коли той образ — творчий, коли то — плід твоїх думок, твоїх шукань... А тут — зовсім не те...

Микита. А як же тут?

Юрко. Ліна — от що тут!

Микита (*підводиться*). Ліна, кажеш?

Юрко. Так, так! Вона, лише вона! Поза нею — нема нічого! Нудна порожнеча! Дивиться — значить бачити її образ. Слухати — значить чути її голос! Дихати, жити, бажати — тільки з нею...

Микита. Так-от і пиши про неї!

Юрко. Може б, я й писав, якби її не було тут! А коли вона поруч мене... коли я бачу її конкретно, до найменших подробиць... Коли на моїх устах тремтить її дихання... коли я щомиті можу пити її жіночу розкіш, її жагу... Ах, які там вірші!

Микита. Значить, ти незадоволений?

Юрко. Ні, я надто задоволений. До того, що навіть одружитися хочу!

Микита. З Поліною Йванівною?

Юрко. Авжеж!

Микита (*кидається до Юрка*). Голубчику мій! Який я радий! Значить, ми будемо родичами!

Юрко. Як?!

Микита. Та бачиш... я теж... Ніна Василівна об'явила мене своїм нареченим.

Юрко. Та що ти кажеш? Микито!

Микита. А що ж тут такого? Вона мені подобається...

Юрко. Та ти ж їй у сини годишся!

Микита. Ну, от дурниця! Вона зовсім молода на вигляд. А роки — кому до того діло! От ще!

Юрко. Виходить — ти всерйоз закоханий? А я весь час думав, що між вами звичайний флірт. Вибач мені, друже!

Микита. А на твій погляд — хіба її не можна покохати? Вона така чула... любить мистецтво... і той — як ти кажеш? — жіноча розкіш... дихання... теж есть...

Юрко. О, цього хоч одбавляй!

Микита. Так чого ж ти дивиєшся мені!

Юрко. Ах, Микито, Микито! Та я не тільки тобі, а сам собі дивуюся! Що з нами робиться? Виїжджали сюди вільними митцями — мало що не босяками! — а тут — дивись — поробилися нареченими, та ще яких поважних персон! Що за чортовиння!

Микита. А що ж тут поганого? Я, знаєш, не люблю богеми... Я за нормальне життя.

Юрко. Та воно, як подумаєш часом, то й справді, чом би й не одружитися? Тільки як же ці обручі, що тиснуть голову? Як же далі?..

Галька (за дверима). Можна?

Юрко. Заходьте!

Галька (вносить куволь з водою). Ось вам вода на ніч!

Юрко. Дякуємо, Галинко.

Галька (обличчя їй аж горить од радісного піднесення). А Савелія Марковича ще не було?

Юрко. Ні-ні, не було! Ми не бачили його з самісінького вечора. І цокотушки щось не чути.

Микита. Десь забарився наш Савчик...

Галька. У, їм діла-діла, аби до ранку справиться!

Юрко. Що ж то за діла?

Галька. А ви хіба нічого не чули?

Юрко. За Савчині діла? Нічогосінько!

Галька. Ну, то вони вам самі розкажуть! Там таке, таке, що мені аж моторошно!

Юрко. Та я бачу по вас, Галочко, що з вами щось робиться, а що саме — не можу догадатися.

Микита. Може, ви... заміж виходите?

Галька. Он бач, що вигадали! Я ще молода!

Юрко. Ех, робфаківка була б з вас!

Галька (аж кинулася). Робфаківка?! Значить, таки можна? А мені аж не віриться! Все здається, що Савелій Маркович жартують...

Юрко. А хіба ви говорили за це?

Галька. Аякже ж! Цієї ж ночі... Та ви ж нічого ще не знаєте! Ох, матінко! Що ж воно буде? Побіжу...

Юрко. Та стривайте-бо! Розкажіть же, в чому річ?

Галька. Ні-ні-ні! Не можна! Не можна! (Виходить).

Юрко. Ну, Савка щось набарахолить!

Микита. А знаєш, Юрко, мені якось аж ніяково перед Савчиком.

Юрко. Чого?

Микита. Та як же? Він привіз нас сюди, так старався, а тепер у нас — як ти висловився? — жага жіноча... і дихання... а в нього — що ж? Цокотушка! Мені боляче за нього...

Юрко. Що ж, така доля! А за Савку ти не турбуйся, він утрати не матиме!

Микита. Ех, Юрко! Що не кажи, а хороше все-таки жити на хуторі, коло землі... От наступить осінь: золоті фарби, журавлиний покрик у небі... Чудово!

Юрко. Та ще коли поруч б'ється чуже жіноче серце! Так от — притиснути до себе гвучкий стан, щоку до щоки, а очі разом — в синю далеч, де пролітають журавлі!..

Микита. А потім — зима... Білим полотном укриються лани... А вночі мерехтять зорі — великі, ясні зорі над сонним, біло-синім хутором...

Юрко. А в домі горить коминак і з-під білих рук лагідно пливають акорди Чайковського або Шопена... Ще мить — і ці самі руки залетуться круг твоєї шиї... А жагучі уста напоють тебе п'янким, медовим трунком... Ех, матері його чорт! Будемо жити на хуторі!

Савка (*входить*). Фу! Насилу справився! Довелося йти аж на Курилівщину! Добре, що місяць світить!

Юрко. Що в тебе за діла такі, Савко?

Савка. Діла, діла, діла! От буду речі пакувати! (*Дивиться на годинника*). Десять на першу, а поїзд на Басах коло двох тридцяти, значить якщо за півгодини виїхати, то буде в самий раз.

Юрко. Що-що?

Микита. На поїзд, кажеш?

Юрко. На який поїзд?

Савка. На харківський. Додому. (*Пакує свої речі*).

Микита. Додому, кажеш?

Савка. Так-так, додому!

Юрко. Та що ти, Савко, барахолиш? Кажі, що сталося?

Савка. Нічого! Панна Гей-Гуківська била в потилицю свою прислужницю Гальку. Я нагадав їй, що вона живе у Радянській Республіці, ну, а вона нагадала мені, що я живу на хуторі Гей-Гуківських. От і все!

Юрко. Он вопо що! А мені вона нічого не казала.

Савка. Ну, вона не така дурепа, щоб тобі казати те, що мені або Гальці!

Юрко. Невже ж ви так посварилися, що ти мусиш зараз же тікати відціль?

Савка. Ні, я можу залишитися, але не інакше, як на правах нареченого.

Микита. На правах нареченого?

Савка. Так, так! Навіщо ж нас і закликали сюди газетними об'явами!

Юрко. І ти думаєш, що нареченим Поліни Йванівни може бути кожен, кому заманеться?

Савка. Коли не кожен, то дев'яносто дев'ять з кожних ста! А щодо тьоті Ніни, то тут і всі сто годяться!

Юрко. Ну, це вже нахабство! Дівчина в запалі образила його, і він ладен зараз же обкидати її брудом! Фі, Савко!

Микита. Замість подяки... Це дивовижна безсоромність!

Савка. А от я ручуся головою: якщо ви залишитесь тутечки, то вас зараз же об'являть нареченими, а потім зовсім окрутять!

Микита (*дивиться на Юрка, Юрко — на Микиту*). Окрутять, кажеш?

Савка. Та ще так окрутять, що потім ціле життя не викрутишся!

Юрко. Та ми й не думаємо викручуватися!

Микита. Ми дуже задоволені своїм становищем... Ну, наречені, що ж тут такого?

Юрко. Це тебе, Савко, мабуть, задрість бере!

Савка. Стривайте, друзі! Ви кажете так, ніби це єсть факт, що ви наречені?

Юрко. Авжеж, що факт!

Микита. От чудак! Ще дивується!

Савка (*як опечений*). Ай-яй-яй! Які ж ви йолопи! Та вас же кури засміють! Та вас же треба за це повісити на одній гілляці!

Юрко. Та що таке?

Микита. Хіба ми діти? От ще!

Савка. І вони ще питають мене, що таке? Та ви ж таки подумайте, що ви робите?! Куди топите себе? За що губите свою молодість, свій талант, свою майбутність?

Микита. Чого ж губимо?

Савка. Ой Микито! Стань од мене на п'ять кроків, щоб я не повис на твоїх патлах! Ну, що значить одружитися на такій дівці, як Ліна, або на такій тьоті, як Ніна? Що? (*До Микити*). Кажі мені!

Микита (*оглядається на Юрка*). Ну, як що? Жіноча розкіш. Дихання... А далі буде осінь, зима... Що ж тут такого?

Савка. Ой! Я не можу на нього дивитися.

Юрко. Дивись, який розумний!

Микита. Нахабство — й більш нічого!

Савка. Тихо! Я буду говорити, як добрий товариш. Ваші голови запаморочені жагою, а Савка бачить за тисячу кілометрів. Так, так! Ну, ви ж подумайте, що значить жішка? Найближчий товариш у життєвій боротьбі! Людина однакових з вами життєвих потреб, однакових культурних інтересів, людина соціально однозначна з вами. Адаже так?

Юрко. Ну-ну, що ж далі?

Савка. А далі — от що. Ти, Юрко, і ти, Микито, безперечно, люди нового покоління. Ви митці радянської культури, радянського суспільства. Дарма, що ви без партбилетів! Я теж без партбилета живу. А хіба ми не віримо в комунізм? Хіба ми не з пролетаріатом в його титанічній боротьбі?

Юрко. Певна річ!

Савка. Та чи може бути інакше, коли один з нас — син народного вчителя, другий — син селянина, а я — ну, щодо мене, то тут різно кажуть. На думку одних, мій батько — італійський тенор, а на думку других — стародубський трубочист.

Юрко. Я за другу версію.

Савка. Це між іншим. А ваші наречені — хто вони? Панна Гей-Гуківська! Капітанша Бабулькіна! Та невже ж ви не бачите, що це

соціальний покидьок? Що це люди інших поглядів, інших потреб, люди чужої, ворожої нам верстви!

Микита. Та чого ж там...

Савка. Ну, що може робити твоя панянка? Або твоя капітанша? Що?

Микита. Що? Вона любить подушки вишивати...

Савка. От-от! Вона буде подушки вишивати, а ти будеш вивіски малювати, щоб утримувати її та дітей ваших! А що дітей вона тобі наплодить — за це я ручуся! Чудова перспектива!

Юрко. А справді, Микито! Я теж не радив би тобі...

Савка. А ти думаєш, панна Ліна чим-небудь одмітна од своєї тьоті? Хіба тільки темпераментом: тьотя кричить на Гальку, а ця — з кулаками кидається. От і вся різниця! Обидві вони — типові паразитки, обидві ненавидять пролетаріат і проклинають комунізм, обидві хочуть пристосуватися до життя, обкрутивши таких-о молодчиків, як ви. І це — ваші наречені?! Ні, я не можу цьому повірити! Не можу! Не можу!

Юрко. Та якось несподівано все це сталося... А тепер ніби зовсім інакше...

Микита. А я навіть нічого такого й не казав їй... Вона сама якось...

Савка. Недарма ж цей хутір називається Павуківщиною! Це ж тільки для об'яви охрестили його віллою Березовий Гай, а в околиці навіть не чули такого! Павуківщина, та й годі! А різниця між ними та, що в Павуківщині колись висмоктували соки з околишніх мужичків, а в Березовім Гаю облутують делікатним павутинням молодих митців. Бо що ж робити: мужички тепер сидять на панській земельці, їхній верх, а панкам — хоч зуби на полицю! Ну от і облутують кого можна і де можна, тихенько, лагідненько. Не взяли, бач, силою в боях, то беруть павутиннячком у Березових Гаях.

Юрко. Савко! От тобі моя рука! Ти правий, мій мозок затуманила жага. Тікати, тікати відціля, доки не пізно!

Савка. Ёсть! Ну, а ти, Микито? Невже ж ти одступишся од нас заради капітанші Бабулькіної? Адже ж ні? Ні?

Микита. Ясно, що ні! Тільки якось воно погано виходить...

Савка. Ой, як же чудово виходить! *(Дивиться на годинника).* Ай-яй-яй! Пів на першу! Ми мусимо зараз же виїжджати на поїзд. *(Метушиться по кімнаті з речами).* Моментально пакуйтеся!

Юрко й Микита теж починають хутко укладати речі.

Юрко. А на чому ж ми поїдемо?

Савка. А за яким же бісом бігав я на Курилівщину, як не за підводою? Візник наш — за садом!

Юрко. Ну й молодець же ти, Савко! Справжній король баракхольщиків!

Савка. Тихо, друзі! Мій багаж готовий. Я побіжу по Гальку.

Юрко. По Гальку?

Микита. По Гальку, кажеш?

Савка. Так, так! По Гальку! Ми беремо її з собою й оддамо її на робфак! Вона дуже хороша дівчина, а тут її заштовхають.

Юрко. А хто ж її утримуватиме?

Савка. Го-го! Галька може сама себе утримувати! Це не капітанша Бабулькіна! Поступить на службу в студентську столовку, от і готово! Ну, ви ж поспішайте! Я зараз! (*Виходить*).

Микита. От цього я не робив би!

Юрко. Чого?

Микита. Та з Галькою!

Юрко. А чому?

Микита. Та як же, од'їлися, одлежалися, нічим не подякували та ще й Гальку захопимо... Це все чортovinня!

Юрко. Нічого, якщо Галька, за нашою допомогою, виб'ється в люди, то це буде найкраща подяка за наше перебування на цьому хуторі. Мерщій укладайся!

Микита. Укладання то що! А от на душі в мене все-таки погано...

Юрко. А мені, навпаки, легко! Немов тягар упав з плечей. О, побут — велика сила! І не помітиш, як він запусить пазури в самісіньку душу... (*Побачивши, що робить Микита*). Микито! Що ти робиш? Ти ж чужі подушки пакуєш!

Микита. Чужі, кажеш? Ат, чорт! Я й забувся, що це чуже! (*Перепаковується*).

Савка й Галька (з вузликом) з'являються на порозі.

Савка (*тихо*). Ну, готово?

Юрко. Я готовий, а от Микита...

Микита. Я тільки зав'яжу...

Савка (*допомагає Микиті*). Ну-ну, хутчіш!

Юрко (*до Гальки*). Так от, Галочко, які у вас діла з Савкою?

Галька. На мені аж тремтить усе!

Юрко. Не бійтеся, з нами не загинете!

Галька. Я не так за себе, як за матір: одна ж я в них!

Юрко. Нічого, як вам поталанить, то й матері добре буде. Не турбуйтеся.

Савка. Ну, гаразд! Тепер беріть речі і на веранду! Ну, через вікно! Я перший, потім ви, Галю! (*До Юрка й Микити*). А ви подавайте речі!

Микита. Стривайте! А попрощатся ж?..

Савка. Ой Микито! Ти якщо не геній, то чистокровна малахолія! Ну, мерщій за мною! (*Вилазить у вікно*).

Г а л ь к а. Ой матінко! Аж жах мене бере! *(Вилазить за Савкою)*.
С а в к а *(по той бік)*. Тихо, вилазь, Юрку! А ти, Микито, пода-
си речі!

Ю р к о. Прощай, Березовий Гаю! *(Вилазить)*.

М и к и т а *(подає пакунки)*. Я не розумію, як же так можна?
Це ж така безсоромність і невдячність. Навіть не попередили... Ніби
хулігани... От... *(Замість дорожнього пакунка, сунеться до вікна
з кріслом)*.

С а в к а. Ой, ой! Облийте його водою, нехай він прокинеться!

Ю р к о *(по той бік)*. Микито! Отямся!

М и к и т а. Фу, чорт! *(Ставить крісло на місце і, подавши решту
пакунків, хоче вилазити)*.

С а в к а. Лампу, лампу погаси!

М и к и т а. От рахуба! *(Гасить лампу і з гуркотом вилазить за
вікно)*.

С а в к а *(зачиняє вікно)*. Бувайте здоровенькі!

8. НЕ КАЖИ «ГОП»

Обстановка постої одміни.

Ясний ранок. Т е т я н а підходить до дверей в сад і одмикає їх.

Т е т я н а. Он куди сонце підбилося, а її й досі нема! Невидано
й нечувано такої дівчини! Сором людям сказати! *(Виходить на веран-
ду й гукає)*. Галько! Галько! А бодай ти крізь землю провалилася!
(Іде назад). Розпаскудилася дівчина нінащо! А все той Савко бала-
мутить! Ну, я ж вам обом ребра полічу... *(Виходить)*.

Л і н а і Н і н а В а с и л і в н а *(в пеньюарах)* виходять
з дальших покоїв.

Л і п а. А сонце грає, ніби на великдень!

Н і н а В а с и л і в н а. А хіба не великий день у нашому житті?
Ти знаєш, Ліпочко, я цілу ніч марила...

Л і н а. Ах, тьотю, тьотю! Я ніколи не була така щаслива! Те-
пер же віп мій! Мій! Мій! *(Крутить тітку в радісному пориві)*.

Н і н а В а с и л і в н а. Та ну-бо, не пустуй! У мене голова кру-
титься.

Л і н а. А якби ви бачили його в той момент... Який огонь в очах!
Яка шалена міць в руках!

Н і н а В а с и л і в н а. Ах, та шалена міць! Я навіть не рада їй,
у мене з учорашнього вечора синяки на боках...

Л і н а. А в мене... *(Каже на вухо)*. Ха-ха-ха!

Н і н а В а с и л і в н а. Ха-ха-ха...

Л і н а. Ну, гаразд! А все-таки кого ж ми будемо кликати на за-
руччини?

Ніна Василівна. Та кого ж? Сусідів!

Ліна. Ах, тьотю! Ви ж тільки подумайте: за-ру-чи-ни! Початок нового життя... От тільки Савка... Та нічого: ми помиримося!

Ніна Василівна. Так, Ліно, ти даремно погарячилася. Хоч Савка, здається, теж заплутався в амурових тенетах, а все-таки він серед них найбільший комуніст.

Ліна. І смак у нього теж комуністичний: закохався в нашу Гальку! Ха-ха-ха... Уявіть собі цю пару в ніжних обіймах! Ха-ха-ха...

Ніна Василівна. Ха-ха-ха... Вони, мабуть, і цілуються по-комуністичному.

Ліна. Та цур їм! Гляньте, як блищить роса на квітах! Побіжу нарку на стіл! *(Виходить)*.

Ніна Василівна. Ах, як я натомилася за цей час... *(Сідає на диван)*. У мене навіть ноги пухнуть од безсонниць...

Іван Тарасович *(входить)*. Добридень, Ніночко! Чого це ти так раненько підхопилася? Чи не на дощик?

Ніна Василівна. Ні, Іване Тарасовичу, на дуже хорошу погоду! Он Ліна теж не спить, квітки зриває.

Іван Тарасович. Ну, Лінуська, то інша річ! Вона виходить заміж... гм... Ти ж, мабуть, чула?

Ніна Василівна. Певна річ! Тільки даремно ви кажете, що то інша річ: я теж виходжу заміж.

Іван Тарасович. Ти?! Виходиш заміж?

Ніна Василівна. Чого ж ви так дивуетесь?

Іван Тарасович. Та який же... гм... хто ж тебе бере?

Ніна Василівна. Микита Романович.

Іван Тарасович. Нелапаний?

Ніна Василівна. А хто ж, як не він? Невже ви до цього часу нічого не помічали?

Іван Тарасович. Та ні, я не раз бачив, як ти його... той... А тільки хто ж би міг подумати, що така мамула та наважиться на таке діло!

Ніна Василівна. Ну, не така вже з нього й мамула, як вам здається.

Іван Тарасович. Та я ж хіба що? Я дуже радий, Ніночко! Ти ж мені не чужа... От тільки фамілія в нього... тобі вона якось не до лиця...

Ліна *(входить з веранди з квітами)*. Добридень, татуню! *(Цілує батька)*.

Іван Тарасович. А ти вже стрибаєш, моя кізочко! Хе-хе-хе!

Ліна. Не спалося мені сьогодні.

Іван Тарасович. Ну-ну, одстрибуй своє, одстрибуй! А ось вийдеш заміж, та підуть дітки *(показує рукою зріст)*: одне — такеньке, друге — отакеньке, третє — ще вищеньке...

Ліна. Ой-ой! Та скільки ж їх буде?

І в а н Т а р а с о в и ч. Хе-хе-хе! То вже, донечко, як бог pomoже... А я радий був би онучаток поняньчити... Хе-хе-хе...

Л і н а. Ну, то ще коли буде, а сьогодні будемо заручини гуляти!

І в а н Т а р а с о в и ч. Авжеж! Щоб по порядку, як годиться... Тільки як же це, двоє разом, чи що?

Л і н а. А що ж? Разом одбудемо заручини, а потім і весілля можна на один день призначити. Адже так, тьотю?

Н і н а В а с и л і в н а. А чого ж витрачатися на інший день? Разом одбудемо та й на Харків! Не будемо ж ми зимою нудитися на хуторі!

І в а н Т а р а с о в и ч. А з ким же я залишуся?

Л і н а. Ну, таточку! Невже ви думаете, що ми покинемо вас на хуторі самого? Певна річ, що й ви з нами поїдете! А тут, на господарстві, залишимо Тетяну з Галькою.

І в а н Т а р а с о в и ч. Е, ні! Я з Тетяною двадцять років прожив, як же мені з нею розлучатися? Мені ніхто так не може догодити, як Тетяна.

Л і н а. А коли так, то ми й Тетяну заберемо з собою..

Т е т я н а в х о д и т ь.

Бабусю, поїдете з нами до Харкова?

Т е т я н а. Чого?

І в а н Т а р а с о в и ч. Ге-ге! Старенька, забирай манатки та на Харків онучат няньчити! Годі рогаками човгати! За вислугу літ у новий ранг переводимо! Хе-хе-хе...

Т е т я н а. Чи бач, що вигадали! Не морочте мені голови! Тут ось дівчина безвісти пропала! З самісінького ранку нема й нема! Як у воду пірнула! *(Подає Іванові Тарасовичу листок паперу)*. А подивіться, що це за листок? На столі лежав. Так немов па Гальчину руку скидається...

І в а н Т а р а с о в и ч читає, всі обступають його.

І в а н Т а р а с о в и ч. «Дорога матусенька! Не шукайте мене і не побивайтеся за мною. Я їду до Харкова вчитися».

Т е т я н а. Ох, мені лишенько!

Л і н а. Ну, далі, далі!

І в а н Т а р а с о в и ч. «Савелій Маркович допоможе мені, і я буду студенткою. Як тільки налагоджу своє життя на новому місці, так заберу і вас до себе. Годі робити на панів...» Гм...

Л і н а. Та читайте-бо до кінця!

І в а н Т а р а с о в и ч. «...на панів та ще таких задрипаних, як наші!»

Л і н а. У, гадина!

І в а н Т а р а с о в и ч. Ще не все. *(Читає)*. «Не лайте мене, мамочко, і не журіться за мною. А коли ваші пани будуть набріху-

вати щось на мене або на Савелія Марковича, то плюньте їм межі очі!»

Ніна Василівна. Що за нахабство!

Тетяна (*ледве стримується од сліз*). Ну читайте ж бо! Читайте!

Іван Тарасович. «...плюньте їм...» гм...

Ліна. Та не повторюйте хоч цієї гидоти!

Іван Тарасович. «...межі очі...» гм... «Цілую вас, мамочко, тисячу разів. Ваша Галька».

Ліна (*вириває листа і люто жмакає його в руці*). Ух! Я б її... на такісінькі шматочки розірвала!

Тетяна. Значить — утекла?!

Іван Тарасович. Туди їй і дорога!

Тетяна (*голосить*). Ой донечко, донечко! Що ж ти наробила? Нащо вік свій молодий занастила? Чи я ж тебе не доглядала? Чи я ж тебе не пильнувала? Ой боже ж мій, боже! Що ж мені робити... (*Виходить у гірких слезах*).

Іван Тарасович. Ай, боже мій! Та не реви-бо, Тетяно! Вона не сьогодні-завтра вернеться!

Ніна Василівна. Певна річ, що вернеться!

Ліна. Подумаєш, студентка!

Іван Тарасович. А я навіть радий, що їх обох винесла відціля лиха година. Не подобається мені отой Савка!

Ліна. І де вона навчилася листи писати?

Ніна Василівна. Та то, мабуть, Савка написав!

Ліна (*розгортає листа*). Та ні — вона... Стривайте! Тут же ще приписка єсть! (*Читає*). «Вибачте, Тетяно (як там вас по батькові?), що ми виїжджаємо, не попросившись ні з вами, ні з вашими панамі і не подякувавши ні вам, ні їм за гостинність. Дуже пізній час, і не варт порушати розкішний сон наречених. Бувайте здорові і не журіться за Галькою: їй буде добре. Савка Рубчик і К⁰». Чому ж компанія?

Іван Тарасович. Та їх же двоє з Галькою, от і компанія. Невеличка, але тепла! Хе-хе-хе...

Ліна. Ні, тут щось не так...

Ніна Василівна (*з острахом*). Мені теж здається...

Гудимуха (*входить*). Добридень вам та доброго здоров'ячка!

Іван Тарасович. А, проспався! Ну, заходь! Заходь!

Гудимуха. У вас інтересні новини?

Ліна. А ви хіба чули вже що-небудь?

Гудимуха. Конешно, не без того.

Ліна. Що ж ви чули?

Ніна Василівна. Ану-ну, кажіть!

Гудимуха. Та нібито паничі ваші наживали п'ятами та ще й Гальку захопили на додачу!

Іван Тарасович. І так, та не так! Хе-хе-хе...

Ліна. Які ж паничі?

Гудимуха. Ваші женихи, копешно! Кх-кх-кх...

Ліна. А вам і це відомо, що ми з тьотою заміж виходимо?

Гудимуха. Думали виходити, та тільки фортуна повернулася не тим боком.

Ніна Василівна. Та що таке?

Іван Тарасович. Що ти мелеш, Архипе?

Ліна. Кажіть, чорт би вас забрав, що ви чули і від кого чули?

Гудимуха. Не гарячіться, Поліно Йванівно! Це мені Рудаків Сашко... Я ще й очей не продер, як він заходить до мене по рибу, та й ну розказувати. Бідовий парнишка! А я, каже, тільки що з Басів повернувся: одвозив трьох паничів та Гальку Тетяніну на харківський потяг. Така, каже, кумедія!

Ліна. Трьох?

Ніна Василівна. Трьох паничів?!

Іван Тарасович. Ну що ж — вони виряджали Савку, як годиться добрим товаришам.

Гудимуха. Не-не! Усі разом і на поїзд сіли! Нехай, кажуть, наші наречені щасливо застаються! Кх-кх-кх...

Ліна. Ви брешете! Цього не може бути!

Ніна Василівна. Я не можу цьому повірити!

Ліна. Я зараз покличу їх! *(Кидається до кімнати митців)*.

Ніна Василівна і Іван Тарасович за нею.

Гудимуха *(сам)*. Подивіться, подивіться! Ухопили шилом папки! Кх-кх-кх... Добре ще, коли так минеться, а то, чого доброго, байстрят поприводять. Кумедія!

Ліна й Ніна Василівна з галасом і сльозами вибігають з кімнати митців. За ними плентається Іван Тарасович, несучи в руках старенький Микитин піджак.

Ліна. Ганьба! Ганьба! Сором! На всю округу сором! О-о-о... *(Кидається на диван і ридас)*.

Ніна Василівна. Ах, ах! Таке паскудство! Така безсоромність! Ах! Ах! Води мені! Води! *(Хапається за серце і опускається в крісло)*.

Гудимуха. Водички? Я зараз! *(Біжить по воду)*.

Іван Тарасович. Ай, боже мій! Та заспокойтеся-бо! Ліночко! Ніночко! Ай, боже мій!

Гудимуха *(з водою)*. А там Тетяна реве, як корова! Хоч з хати тікай! *(До Ніни Василівни)*. Ось водичка, пийте на здоров'ячко!

Ніна Василівна. Ой, ой! Серце розривається...

Гудимуха. Нічого! Аби тільки під серцем не давило. *(До Івана Тарасовича)*. Ну ж і народ — митці: жулик на жуликові! А я ж вас попереджав, Іване Тарасовичу! Пам'ятаєте? .

Іван Тарасович. Хіба ж тут моя воля? Хіба то я вигадав об'яву до газети пускати? А тепер от... і дивися на цей піджак...

Ліна. Тату! Тьотю! Що ж тепер робити? Така невдячність! Така дика образа!

Іван Тарасович. Ти ж сама кашу заварила: випишемо митців, з чулим серцем... А тепер що ж робити? Нічого!

Ніна Василівна. Ну, хто ж би міг подумати, що Микита... Ах, яке паскудство!

Ліна. Це Савчина робота! *(Раптом зривається з місця)*. Ух, якби мені його ще раз побачити! Я б йому всю пику заплювала! Я б йому очі повидирала! Я б йому...

Іван Тарасович. Ге-ге! Шукай вітра в полі!

Ліна *(вириває у Йвана Тарасовича піджак)*. На біса ви ще це лахміття держите? Чий це?

Ніна Василівна. Ах! То Микити Романовича...

Ліна *(кидає піджак на підлогу і топче його ногами)*. У, тьохтій проклятий! *(До Гудимухи)*. А ви чого тут стовбичите?

Гудимуха. Дорога Поліно Йванівно! Дозвольте мені об'явить вам по чистій совісті.

Ліна. Ну?

Гудимуха. Хоч ви тепер, конешно, дівиця з підмоченою репутацією, но в моїй душі ваш предмет як був, так і єсть. А потому нехай говорять люди, що хочять, а я, хоч зараз, готовий з вами під вінець...

Ліна. Що?! Зі мною під вінець? *(Кидається до нього)*. Та як ви смієте? Ах ти, п'яниця паскудний! Та на тебе глянути бридко! Геть відціля! Геть! Геть! *(Виштовхує його за двері)*.

Гудимуха. Ай-яй! Каравул! Наших б'ють! *(Зникає)*.

Іван Тарасович. Ай, боже мій! Ну, що це таке?

Ліна. Тату! Ви, здається, казали, що отримали ще якісь анкети та фотографічні картки?

Іван Тарасович. Та єсть. Од якихся двох музикантів. Теж на віллу просяться...

Ліна. Де вони?

Іван Тарасович *(з жахом)*. Ліночко! Невже ж ти не закашся! Вони ж з'їдять і мене з тобою!

Ліна *(роздратовано)*. Де вони, я вас питаю!

Іван Тарасович. Є... Там, донечко, у моїй кімнаті, на конторці лежать...

Ліна. Тьотю! Ходімо подивимося.

Ніна Василівна. Ходімо, Ліночко.

Виходять.

Гудимуха *(висувається з дверей)*. Хоч круть-верть, хоч верть-круть, а таки моїх рук не минуть! Кх-кх-кх. *(Зникає)*.

І в а н Т а р а с о в и ч. Ай, боже мій! Будуть нових дармоїдів виписувать! Показилися баби! Що його робити?

Т е т я н а (*входить*). Пане! Давайте мені гроші, поїду я до Харкова.

І в а н Т а р а с о в и ч. Тю на тебе! Чого ти поперешся туди?

Т е т я н а. Буду Гальку шукати! Я її, шельму, за коси додому притягну! Я до самого губернатора дійду!

І в а н Т а р а с о в и ч. Ех! Якби ж то губернатор був! Хіба ж тоді була б із нами така комедія?

РЕСПУБЛІКА НА КОЛЕСАХ

Трагікомедія
на 3 розділи,
12 одмін

ДІЙОВИЙ ПЕРСОНАЛ:

Андрій Кирилович Дудка — прапорщик армійський. Великий лицедій. Нашадок славетного лицедійського роду, що походить з давніх-давен і з блиском виступає на арені кожного століття. За революційно-бузанівських обставин з нього розкішний президент.

Сенька Хапчук — чиновник військовий. Екземпляр тієї ж породи, що й Андрій Дудка, тільки нема в нього того розмаху, того «удару», що робить Дудку головним лицедієм. А проте цікавий парнишка.

Фея — попівна. Анархістка бузанівська. Ненавидить міщанство і вся горить: голова горить, серце горить і все горить. Аж страх бере за ту акторку, що гратиме цю роль: згорить, сердешна, на попіл.

Панотець Гервасій — щирий попик. Молиться за царя, за гетьмана, за що хоче. Дуже милий попик.

Іван Іванович Кудалов — телеграфіст. Великий патріот бузанівський, щирий народолюбець і натхненний промовець. Бузанівці — особливо в жіночій частині — дуже високо цінять його швелюру й ораторський хист.

Кузьма Негода — сторож залізничний. Порт-артурський герой і георгіївський кавалер. Перекопаний монархіст. Тверезий вигляд його, на думку бузанівців, віщує великі події, наприклад, новий державний устрій. Але це трапляється досить рідко: не більш одного разу на тиждень.

Дядько Максим — звичайнісінький селянин. Колись актори на таких ролях робили кар'єру, бо публіка страх як любила «хохла дражнить». Тепер — не те. Глядіть же, товариші актори, не помиліться!

Харитина — жінка Максимова. Хороша тітка: робляча, побожна, п'ятеро діток має, і ще, може, бог дасть. А вже за чоловіком побивається — то й не сказати як.

Йосип Карпович Печений — колишній писар волосний. Його девіз: завжди за народ! Тому й придбав Йосип Карпович кругленьке черевце і ще кругліший масточок. Так-так-так...

Соломон Борисович Мерчик — комерсант із бузанівської околиці. Постать така ж небезпечна, як і дядько Максим; там хохлацький штамп і анекдот, а тут єврейський. Стережіться ж, товариші актори! А то перепаде на горіхи від рецензентів і вам, і мені.

Люся Пазунок — учителька народна. Чудова паняночка! І в педагогіці зовсім не винувата. Саме за це вона мені й подобається.

Я в д о х а — солдатка-самогонщиця. Велика поборниця жіночих прав у Бузанівській республіці. Революцію приймає з великою охотою, але з неодмінною умовою: чесно платити за самогон.

С а ш к о З а в і р ю х а — солдат, голова таранівського ревкому. Нещодавно він виступав на кону без м'яса й крові — з самим кістяком. А говорив, як справжній оратор! Тепер поволі почав обростати м'ясом і наливатися кров'ю, а говорить часом так виразно, що аж папір червоніє.

А р х и п М а т в і й о в и ч — старий лакей панський. Мабуть, дуже поспішалися пани, коли тікали з Бузанівки. Інакше не покинули б вони такого вірного слугу. Шкода, дуже шкода.

О к с ю ш а — дочка бузанівського лавочника. Усім узяла дівиця: і станом пишним, і обличчям рожевим, і багатством великим... Бути б їй бузанівською міністершею — та ба: міністер утік.

Можна було б сказати ще кілька слів про С т ь о ц у — веселого секретаря таранівського ревкому, про солдата-інваліда, обтяженого австрійчатами, про писаря полкового — Ф е д о р а К о р о л ь к а, про солдатів, солдаток, незаможників тощо. Та, мабуть, годі: актори чи скористаються, чи ні, а авторові й без того багато мороки.

М і с ц е — Україна.

Ч а с — 1919 р.

Сюжетний мотив — з оповідання О. Слісаренка «Президент Кислокапустянської республіки» та з фактичних подій 1918 — 1919 років.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1. СТАНЦІЯ БУЗАНІВКА

Станція Бузанівка. За всіма ознаками вона не раз була стратегічним пунктом у громадянській війні: пробитий дах, побиті вікна, похилилася набік вивіска. Поодаль кілька порожніх вагонів... Тиша й порожнеча. Лише дзвін коло дверей може ще нагадати комусь про час, про рух, про порядок... За розбитими вікнами жалібно скавуть покинуті пес...

Сторож Кузьма, п'яний, виходить на перон. Похитується й мурличе собі під ніс:

Пишишь, пишишь цар турецький,
пишишь руському царю...

Кузьма (*підходить до вікна*). Султан! Султан! А, не заціпишь тобі. (*Лащить собаку по той бік вікна*). Виєш, сукин син? А начальник твій де? П'ятами накивав! Покинув станцію, падлець! Один Кузьма на посту стоїть! Як полагається георгіївському кавалеру. Ти понімаєш, що таке георгіївський кавалер? За Порт-Артур! Не понімаєш, падлець! А Кузьма кров проливав... За що? За царя, говориш... А де ж той цар? Ех ти, сукин син! (*Б'є собаку й повертається до дверей з тією ж самою піснею*). Пишишь, пишишь цар турецький. (*Зупиняється коло дзвінка*). Перший дзвоник! На Севастополь! (*Дзвонить*). Другий дзвоник! На Петербург! (*Дзвонить*). Третій дзвоник... Куди третій? Валяй, куди хочеш! Релівуція! (*Дзвонить, як на пожежу*).

Хутко виходить телеграфіст Кудалов.

Кудалов. Що ти робиш, Кузьма?

Кузьма. Ех, господин Кудалов! Георгіївський кавалер душу одводить! Ви можете понімать? Георгіївський кавалер! Порт-артурський герой, ріж його наліво!

Кудалов. Ех, Кузьма, Кузьма! Коли ти воскреснеш?

Кузьма. Воскреснуть? А хіба я помирав коли-небудь? Хе-хе-хе! Чудака ви, господин Кудалов!

Кудалов. Ти регочешся, а моя душа в сльозах! Ех, народе мій!

Кузьма. От і виходить, що вам би разом з Султаном вити. От святий хрест, що правда! Хе-хе-хе!..

Кудалов. Темний ти, Кузьма, п'яний, віками забитий.

Кузьма (*обережно*). Що? Я забитий? (*Показує на георгіївський*

хрест). А цього хреста не хочеш понюхати? Го-го!.. Ви коло мене не дуже! Бо хоч ти й телеграфіст, а я теж за народ можу постоять...

На перон вихором виривається Фенька-анархістка, попівна бузанівська.

Тю! Рижу попівну чорти несуть! Ну що ж — говоріть собі, що хочете, ріж вашу наліво! А Кузьма за народ постоїть... (*Мугиче*). Пишіть, пишіть... (*Одходить*).

Фенька. А де ж потяг? Дзвінок був такий... Я думала, тут ціла армія анархістів!

Кудалов. Ах, товаришко Феню! Нікому нема діла до нашого медвежого закутка! Богом забуті, людьми покинуті...

Фенька. Дайте мені спокій з вашим богом! Навіщо ж було дзвонити, коли нема нікого? Та ще як дзвонить!

Кудалов. То Кузьма з п'яних очей.

Фенька. Фу, чорт! А мені серце так затіпалося... Ну, думаю, нарешті й до Бузанівки докотилося!

Кудалов. Я, Феню, з вами всією душею! Ми ж ще не бачили волі! Наші келихи ще не випиті!

Фенька. Кудалов! Вашу руку! Я певна, що ви теж будете анархістом! Як не сьогодні, то завтра...

Раптом з'являється Люся Пазунок, учителька бузанівська.

Люся. У-ій!

Фенька. Ух! Ненавиджу цю кицьку!

Люся. Фенечко! А я сьогодні бачила такий чудовий сон: і ви, Фенечко! І товариш Кудалов! І ще, і ще... Така сила людей!

Кудалов. Я дуже щасливий, панно Люсю, бути з вами хоч би на крилах ваших снів!

Люся. У-ій! Як ви чудово говорите, товаришу Кудалов!

Фенька. Товариші! Мені здається, що в такий історичний момент не до речі компліменти. Ух, ця повітова патока!

Люся (*з іронією*). А мені здається, люба Фенечко, що ви теж не за горами живете.

Фенька. То, шановна панно, тільки так здається. А справді — я за тисячу миль од вас!

Люся. Он як! Ну що ж, будь ласка! Хоч і за десять тисяч миль! Кланятися не будемо!

Кудалов. Товаришко Феню! Ви ж самі кажете, що в історичний момент...

Фенька. Товаришу Кудалов! Я завжди була лютим ворогом міщанства! І буду! До віку буду!

Люся. Подумаєш — анархістка! А де ж і міщанство, як не в попівських закапелках?

Фенька (*насувається на Люсю*). А до мого походження вам зась! Зась! Зась!

Кудалов. До діла, товариші! До діла!

Люся. А чого ж вона чіпляється до мене, як той реп'ях? Хіба я винна, що її замій не беруть! Фі! До побачення!

Фенька. Чули? Бачили? От вам наша інтелігенція. Ух! Кудалов! Я задихаюсь серед цього міщанства! Воно задушить мене! Задушить!

Кудалов (*з пафосом*).

А он, мятежний, ищет бури,
как будто в бурях есть покой!

Фенька. Бурі, Кудалов! Бурі! Бурі!

Тим часом на пероні з'являється Мерчик і дядько Максим з батогом.

Мерчик (*до Максима*). Цій дівчині треба чоловіка, а вона бурю кличе.

Максим. Кому що... (*Заходить за ріг*).

Мерчик. Навіщо буря, товаришко Феню? Карбованець і без того нічого не вартий! Добридень!

Кудалов. Відкіля це ви?

Фенька. Може, чули які-небудь повинні?

Мерчик. Можу вас порадувати, товаришко Феню: на нашу станцію таки насувається нова буря!

Фенька. Справді? Де ж вона? Відкіля?

Кудалов. Ви серйозно, Мерчик?

Мерчик. Вибачайте, Мерчик завжди серйозно! Бачив, як злодій у чужій кишені, — шикарно мітингують!

Фенька. Та хто ж вони? За кого?

Мерчик. Люди в солдатських шинелях! А далі можна не питати! Давай коні, давай сало, борошно... Он дядько Максим теж бачив.

Максим (*виходить*). Це ви про тих солдатів?

Кудалов. Де ж ви їх бачили?

Максим. Та верстов за п'ять відси, коло Сули. Ми, бач, там овес купували... Потяг їхній обламався, чи що...

Кудалов. І багато їх?

Мерчик. На товаришку Феню вистачить!

Максим. Їх, може, і небагато, а гармидер — на цілу округу! Та все матір поминають! Хе-хе-хе!..

Фенька. Матір? Анархія — матір порядку! Адже так? Так?

Максим. Та, може, й так. Я не дослухався.

Фенька. Значить — вони! Вони! Вони! Кудалов, хіба ж я не казала: раніш чи пізніш, а революція до Бузанівки докотиться!

Максим. Та що з того? Хіба мало їх котилося й перекотилося через нашу станцію? Бач, як обшарпали! А вам ще подавай! Ех, народ! (*Виходить*).

Кудалов. Що ж його робити?

Мерчик. Я також думаю, що робити? Добре, якщо це військо

цікавиться лише селянськими справами. Ну, а як воно зацікавиться ще єврейським питанням!.. Ні, товаришко Феню, нехай ця революція на вас котиться, а я піду кудись далі.

Писар Печений біжить, захапався, аж упрів.

Печений. Що тут робиться? Добрідень! Добрідень!

Мерчик. А ви хіба чули що-небудь?

Печений. Так-так-так! Новий закон, кажуть! Нова власть! Дзвонять! Дзвонять!

Мерчик. Ну, новий закон чи буде, чи ні, а що нові побори будуть, то не будь я Соломон Мерчик!

Печений. От-от-от!.. Хлібця подай, сальця подай, а потім і курочку, і явчко... Хе-хе-хе! Революція, голубчику мій, революція!

Фенька. Товариші! Залиште ваші міщанські балачки! Ми мусямо зараз же організувати зустріч!

Печений. Кому? Кому?

Фенька (*з пафосом*). Тим, що на своїх знаменах несуть революцію!

Печений. Так-так-так...

Кудалов. Товаришко Феню! Я душею з вами... Тільки наперед узнати б, що воно за люди? Переконатись...

Фенька. Ух, ця міщанська обережність! Ну, ходімо в зал, утворимо комісію.

Печений. От-от-от, комісію! Тепер як що — зараз комісію! Комісію!

Кудалов. А Кузьму зараз же послать на Сулу. (*Гукає*). Кузьма! Кузьма!

Фенька йде до залу. Кудалов і Печений поспішають за нею.

Мерчик. Вони думають, що коли трьох ідіотів зібрати докупи, то буде комісія.

Кузьма (*виходить із дверей*). Хто тут безпорядок робить? (*До Мерчика*). Це ти, вражий син?

Мерчик. Чого ти лаєшся, Кузьма? Хіба ти мене в перший раз бачиш? Я ж — Соломон Мерчик!

Кузьма. Салімон — кажеш? А начальник де? А цар де? А Порт-Артур — ріж його наліво! — де? Га? Не знаєш, вражий син!.. (*Замахується й падає*).

Мерчик. Ой-ой-ой! (*Нагинається над Кузьмою*). Кузьма! Кузьма!

Кузьма п'яно харчить.

Революція котиться! Дивись — під колесо попадеш! Ех ти, порт-артурський герой. (*Іде*).

Кузьма. Релівуція! Де релівуція?

2. РЕВЕШЕЛОН ПРАПОРЩИКА ДУДКИ

Бузька залізнична колія серед убогих селянських ланів. На ній — поїзд: паротяг з трьома-чотирма теплушками. Коло поїзда — юрба солдатів. Сонячна далеч насичена галасом, лайкою та міцним солдатським дотепом.

В одному гурті (*грають на гармошці, приспівують і пританцювують*):

Ой хронт наш увесь
розбігається,
а Денікін-генерал
наближається.
Я по вулицях ходжу,
нагинаюся,
в дезертирах состою
та ховаюся.
Ой у місті біда —
конфіскація!
А по селах — караул —
спекуляція!

У другому гурті (*обмірковують ситуацію*). Товариші! Я
вам кажу, що сьогодні ми не рушимо
з цього місця. Тут нам і ночувати!
— Машиніст — сволоч!
— Будемо валандатися, доки попадемося
більшовикам у лапи! А ті — знов на
фронт! Ех, життя!
— Ей ти, перепльотчик! Дайош Бузанівку!
— Накручуй, Гаврило!

Прапорщик Дудка та чиновник Хапчук радяться осторонь (на просценіумі).

Дудка. Кажеш, верстов п'ять-шість?

Хапчук. Не більш! Трьох цигарок не викуриш, як там будеш!
Хрест на мені!

Дудка. І велике село?

Хапчук. Саме на наш ешелон! Самогону, сала, солдаток — на
всіх вистачить!

Дудка. А ти бував там, чи як?

Хапчук. Бував, Андрюшо, бував! Ще за царських часів. Ета-
пами водили. За народ, знаєш, жили вимотували. Хрест на мені!

Дудка. А на яку-небудь власть не наскочимо?

Хапчук. Чудак ти, Андрюшка! Ну, яка тепер власть по медве-
жих закутках? Живуть собі люди, як хочуть. А по церквах ще й досі
царя поминають. Хрест на мені!

Дудка. Ну що ж, була не була — покотимо на Бузанівку! Не повезе машиніст — пішки підемо!

Хапчук. Ех, куборнемо, Андрюша! Аж дим закурить! Тільки ти солдатиків знаєш, того: головки вище! Ти на це майстер! У тебе єсть удар.

Дудка. Можна, можна, Сеню! А харашо було б кур'єром покотить. Ех, матері його чорт!..

Хапчук. Ну, нажимай, Андрюша, нажимай! Ти наш Наполеон.

Дудка (*підносить над юрбою*). Товариші! Товариші! Та заціште ж, сто ножів вашій матері!

Солдати. Заткнись, хлопці!

— Прапорщик Дудка говорить!

— Ану ти, шарамижник, брось!

Дудка. Товариші! Я буду говорити по нашому моменту. Ми — революційний авангард! Ми бували на всіх фронтах! Ми робили революцію! Наші голови котилися з плечей, як кавуни! Наша кров лилася п'яточками! Якого ж дідька ми сидимо тут чотири години?

Солдати. А що ж робитимеш? Паров нема!

— Дайош вугілля!

Дудка. Товариші! Хіба ми на то робили революцію, щоб подихати в теплушках? Ви кажете — нема пару, а машиніст нащо? Що то за машиніст, коли в нього машина без пару? Товариші! Ми живемо в історичний момент! Один за всіх, і всі за одного! А хто розводить саботаж — тому набити піку! Правильно я говорю, товариші, чи ні!

Солдати. Правильно! Правильно!

— Годі дурака валяти з паром!

— Дайош тридцять верстов на годину!

Дудка. А коли так, то моя резолюція ось яка: тягніть сюди машиніста! Ми йому, сучому синові, покажемо, як нам голови морочити!

Солдати (*кидаються до паровоза*). Тягніть його, хлопці!

— Чого з ним панькатися?

— Накресать йому сапатку!

Хапчук. Дать йому бойовий наказ: або рушай, або тут тобі — амба! Зараз же засвистить. Хрест на мені!

Солдати (*тягнуть машиніста*). Котись, котись, браток, до Дудки!

— Знатимеш, як революцію возить!

— По мармизі його, сукиного сина!

Дудка. Сюди, сюди його, саботажника!

Хапчук. Товариші! Рукам волі не давать. А то не буде ні пару, ні машиніста.

Машиніст. Та що-бо ви робите? Який саботаж? Вугілля нема! А сирим паливом не нагрієш...

Дудка. Вугілля нема? А чого ж його в тебе нема? Га? А як миколаївських солдатів возив — тоді було? Га? Кажи мені, саботажна сволоч!

Машиніст (*з певною гідністю*). Добродію Дудко! Я не знаю, хто ви такий, а я завжди був чесним залізничним працівником. І от ще раз кажу вам: од ваших матюків потяг не рушить з місця! Накажіть вашим солдатам...

Дудка. Мовчать! Я сам знаю, кому й що наказувати! А тобі кажу востаннє: коли ти зараз же не пустиш поїзда, то я тебе без солі з'їм! З пор-р-рохом змішаю! Розумієш?

Машиніст (*подумавши*). Розумію.

Дудка. Пустиш потяг?

Машиніст. Пуцу.

Солдати. Ура! Ура!

Дудка. Ну, то-то ж! З Андрієм Дудкою жарти погані! Чули, товариші: зараз покотимо на всіх парах, їдять його мухи!

Солдати. Ну, як таких не бити?

— Жили з них мотать!

Дудка (*до Хапчука*). Сенька! А ти йди за ним та дивись, щоб він там часу не гаяв. Ну, марш!

Хапчук. Кочуся ковбасою!

Машиніст робить кілька кроків, потім раптом кидається вбік і, пальнувши з револьвера, щодуху тікає в поле. Солдати кидаються за ним з криком: «Держи його! Стріляй! Стріляй!» і т. ін. Ще кілька пострілів, галас, метушня.

Дудка (*несамовито*). Догнать його! Р-розірвать його! Р-р-розпорошить його, сукиного сина!

Хапчук. Доведеться пішака драти!

Солдати. Шукай вітра в полі!

— Ну ж і меткий, сатана!

— А ми тепер зовсім маком сіли!

— Ні туди Микита, ні сюди Микита!

Дудка. Товариші! Тепер ви самі бачите, що я був правий. Наш машиніст — контрреволюціонер, саботажник! В історичний момент він покинув революційний авангард! Товариші! Досить потурати всяким зрадникам. Народний терпець увірвався! Треба роздавить гідру! Товариші! Я пропоную: об'явить машиніста поза всяким законом! А паршивий паротяг його, разом з вагонами, кинути, к лихий матері, під одкос! Хай живе революція! Ура!

Солдати. Ура! Ура! (*Кидаються до поїзда, розганяють його і з галасом перекидають під одкос*).

— Тепер гуляй, братва, на всі чотири сторони!

— Ех, яблучко, куди котишся!

Дудка. Стій, товариші! Не розходьтєся! Будемо єдиним фронтом!

Солдати. А в який же бік?

— Чи вперед, чи назад?

Дудка. Товариші! Ні кроку назад! Тут недалеко — Бузанівка, станція і село. Рушаймо на Бузанівку! Нехай дають нам коней! Нехай

дають харчів. За що наша кров лилася? За що наші голови котилися? Правильно я говорю, товариші?

С о л д а т и. Правильно! Правильно!

— Набрид кандьор!

— Дайош варене й печене!

Х а п ч у к. Андришка! Давай удар!

Д у д к а. Товариші! *(Тонем команди)*. На Бузанівку! Крюком — руш! Дончук, починай!

З посвистом і співом рушають.

3. КОЛИ РЕВОЛЮЦІЯ ДОКОТИЛАСЯ ДО БУЗАНІВКИ

Обстановка першої одміни — станція Бузанівка. Далеко — солдатський спів. На пероні — Кудалов, Печений, Фенька *(з букетом)*. Поодаль — кілька селян та хлопчаків. Чекають, виглядають, нервуються.

Ф е н ь к а. Ви ж, Кудалов, не забудьте і за землю, і за новий режим... По пактах, як вирішила комісія! А над усім обов'язково — чорний прапор волі!

П е ч е н и й. Ні-ні-ні! Кажіть, Іване Йвановичу, червоний прапор!.. Так буде певніш, певніш! Ось побачите! Побачите!

Ф е н ь к а. Ух, ця міщанська роз-ра-хова-ність!

К у д а л о в *(з папірцем у руках)*. Товариші! Не турбуйтеся: я вже не раз їх зустрічав! Ось аж папірець потерся... Дайте мені лише настроїться. В історичний момент з'являється натхнення! Ви ж розумієте...

К у з ь м а *(виходить, ще п'яний, на перон з вивіскою)*. Господин Кудалов! Ви наказували... Ось вивіска! Це та, що за царя висіла...

К у д а л о в. Ат, чорт! Товариші! Ми ж не вирішили найголовнішого питання: з вивіскою що робити? Станція Бузанівка чи Бузановка? Чи, може, Червона Бузанівка? У мене всі напоготові. Бо тут, не доведи боже помилитися, життям заплатиш!

Ф е н ь к а. Ну ясно, що Бузанівка! Досить національного рабства!

К у д а л о в. Значить, по-вашому, нехай залишається та, що висить?

П е ч е н и й. Так-так-так!.. Тільки кінець як-небудь замазати. На всякий випадок. Нехай буде станція Буза, а далі як собі хочете: чи «івка», чи «овка»! Хе-хе-хе!

К у з ь м а. Дозвольте почепить? Цю ж сам господар напечатав! Хіба ж ви не можете розуміти: господар імператор, ріж його наліво!

Ф е н ь к а. Ух, товариші! Я горю од сорому! Невже ж ви, Йосипе Карповичу, не бачите...

П е ч е н и й. Бачу, бачу, голубонько! Я за народ, завжди за народ. А тільки на всякий випадок, щоб до біди не доскочить... Так-так-так!

К у д а л о в. Ну, то як же, товариші? Ви ж розумієте, що в такий момент...

К у з ь м а. Не хочете! Ну й начхати! Нехай вона живе в мене... Доки нового царя наставлять... Георгіївський кавалер нікого не боїться! Герой, ріж його наліво! (*Обходить з вивіскою*).

Ф е н ь к а. Товаришу Кудалов! Будьте ж ви, нарешті, революціонером! Невже ви боїтеся постраждати за наше національне ім'я?

К у д а л о в. Товаришко Феню! Я радо піду на смерть і муки...

П е ч е н и й. От-от-от...

К у д а л о в. Тільки ж за народ, а не за яку-небудь літеру на вивісці!

Д е х т о з х л о п ч а к і в. Ідуть! Ідуть! Он-он-он!

— Солдати! Солдати!

Ф е н ь к а. Ідуть! Ідуть! Музики б їм! Овацій! Ух, нещасна Бузанівка!

П е ч е н и й (*з острахом*). Товариші! А може б, ви без мене?

К у д а л о в. Ні, ні, Йосипе Карповичу! Як же без вас? Ви ж од народу!

П е ч е н и й. Так-так! Од народу, од народу!..

Ф е н ь к а. Ну, Кудалов, вашу руку!

К у д а л о в (*нервується*). А може б, з хлібом-сіллям до них?

Ф е н ь к а. Що ви! Що ви! Хіба це губернатор чи земський начальник? Революційного запалу! Натхнення дайте їм, Кудалов! Ви ж наш оратор.

К у д а л о в. Ах, товаришко Феню! Війна родить героїв, а революція — ораторів! Я в цьому не винен.

П е ч е н и й. О-о! Зупинилися!

Солдатський спів переривається.

П'ятеро йдуть сюди! (*Нишком хреститься*). Господи, помилуй мене, грішного!

Ф е н ь к а. Ну, товариші, наша воля наближається. Ходімо їй назустріч!

К у д а л о в. А може, ще он тих дядьків покликати? Щоб народу густіш...

Ф е н ь к а (*тягне Кудалова за руку*). Та йдіть-бо! На біса вам ті дядьки?

П е ч е н и й. Посувайтесь, посувайтесь, Іване Івановичу! Ви — чоловік молодий... нежонатий...

К у д а л о в (*з пафосом*). Ну що ж! Я готовий випити свій келих, будь там отрута чи вино! Ходімо!

Ф е н ь к а. Ось вони! Ось!

П е ч е н и й (*посувається назад*). З рушницями! З бомбами! Господи помилуй! Господи помилуй!..

На пероні з'являються: Дудка, Хапчук і ще троє солдатів, озброєних з голови до п'ят.

Кудалов (*похапцем дивиться на папірець*). Мати божа! Поможіть на цей раз! (*Оглядається до Печеного*). Йосипе Карповичу! Куди ж ви? Од народу ж...

Печений. Так-так-так...

Кузьма знов на пероні (без вивіски).

Дудка. Товариші! Ми революційний авангард! За нами тисячі таких, як ми!

Кузьма (*руку під козирок, тоном команди*). Становись у фронт! Р-р-рівняйся наліво!

Кудалов (*розгубився од несподіванки*). Товариші... Одвангарди! Не ображайтеся, будь ласка... Це народ наш... темний і п'яний...

Фенька. Ух! Паскудство!

Хапчук. Нічого! Нічого!

Дудка. Де ваш комендант?

Кудалов. Комендант? У нас такого ще не бувало... Вибачте, товариші, ми народ одсталий...

Дудка. А хто ж тут старший?

Кудалов (*оглядається на своїх*). Мабуть, я...

Печений. Е-е-е...

Дудка (*до Печеного*). Що ви кажете?..

Печений. Я нічого, нічого!.. То вони, вони...

Дудка. А власть яка ж у вас? (*Погрозливим тоном*). Може, тут контрреволюція ховається? Або більшовики сидять? Га? Кажіть, за кого ви?

Печений. Ми — за народ, за народ!

Хапчук. От і харашо! Ми теж за народ!

Кузьма (*сам собі*). А мені наплювать, і більш нічого!

Дудка. Ну, коли за народ, то ви мусяте напоїть і накормить революційний авангард. (*Жест до солдатів*). Недарма ж їх кров лилася!

Печений. Е-е-е...

Фенька (*до Кудалова*). Кажіть же ви, йолопе!

Кудалов. Товариші одвангарди! Дозвольте мені вітати вас од щирого серця і од усього громадянства нашого! (*Церемонний уклін*). Сотні років наша мати земля лежала під чоботом! Сотні років наш народ ходив у ярмі! Сотні років... Гм...

Печений. Так-так-так...

Кудалов. Сотні років билося серце в наших грудях. Ми вірили, ми чекали... І, нарешті, ми дочекалися: нема над нами деспота-царя! Розбилися наші вікові кайдани! Одверзилися наші закуті уста.

Кузьма (*крізь сльози*). Господин Кудалов!

Печений (*на Кузьму*). Пшш!

Кузьма. От кумедія... Аж плакати хочеться...

Кудалов. Товариші одвангарди! В цей історичний момент ви бачите сльози на наших очах: то сльози радості! Ви несете нашій

землі волю й щастя! На ваших шаблях кров'ю написано наш новий закон. Ідіть же, ідіть у наш темний забутий край! Нехай ваш прапор... Гм... Нехай ваш чорний прапор.

Печений. Червоний, червоний прапор!

Хапчук (до Печеного). Не перебивайте, дядюшко!

Кудалов. Гм... Нехай ваш одвангардний прапор лопотить над нашими ланами! Нехай під нашим сонцем закриються ваші рани! Одпочинуть ваші революційні руки й ноги! Чолом же вам, лицарі одвангарди! (Другий уклін). Ненька Бузанівка віки чекала на вас!

Печений. Так-так-так...

Дудка (переглядається з Хапчуком). Товариші! Ми дуже раді. Революційний авангард може тільки дякувати за таку зустріч. Тепер ми бачимо, що недарма билися на всіх фронтах.

Хапчук (до Дудки). Хороший народ! Хрест на мені.

Фенька. Дорогі товариші! А мені дозвольте вітати вас од бузанівського жіноцтва. (Подає Дудці букет). Знайте, товариші, що в наших грудях не молоко для дітей, а вино для борців за волю!

Печений. Так-так-так...

Фенька. Ми, жіноцтво бузанівське, хочемо разом з вами бути в передових лавах людства. Ми пориваємося до вас з павутини міщанства! Нехай к чортам летять вікові горшки та миски! Анархія — матір порядку! Ми, передове жіноцтво, йдемо за вашим чорним прапором!

Кузьма. Дозвольте георгіївському кавалеру...

Печений (на Кузьму). Тсс! Тсс!

Кузьма. Ех! Не люблю я з бабами патякать... (Одходить).

Дудка (з кокетством). Товаришко мадмазель! Само собою розуміється, що на фронтах мені доводилося не мало зустрічатъ жєнщини і навіть кров проливать... А як сказать по правді, то ви теж не з останніх.

Хапчук. Цікава бабонька, хрест на мені!..

Дудка. Я щиро дякую вам і всім дівцям бузанівським за привіт і подарунок. Можна подумать, що це не село, а який-небудь Париж! Дозвольте надіятъся ще хоч на одну зустріч з вами!

Фенька. Товаришу! Ось вам моя рука! Мене ніщо не зупинить: ні море сліз, ні гори трупів! Я з вами до кінця!

Дудка (прикладаетъся до ручки). Мерсі, мадмазель!

Кудалов. Дорогі товариші! Народ наш давно прийняв революцію і анархію-матір! А порядку до цього часу нема. Ідіть же, одвангарди, до нашого народу і установіть на нашій землі волю, закон і порядок!

Печений. От-от-от...

Дудка. Порядок установить! Можна!

Печений. Порядок, товариші, перш за все державний порядок!

Дудка. Чудово! Зараз же скликать установчі збори на всю Бузанівку.

Печени й. От-от-от...

Дудка. Раз революція, то мусить бути народний президент і народна республіка. А все інше — чепуха!

Хапчук. Ех, удар!

Фенька. Я давно кажу: все інше — міщанство!

Дудка. А доки зійдеться народ, ми одпочинемо. А ви дайте солдатам чого-небудь пошамать. Ну, товариші, до діла! Андрій Дудка жартів не любить. *(До своїх)*. Сенька й ви, товариші, марш по провізію! *(До Печеного)*. Ви, товаришу, розкажіть їм, де чого можна добути. На перший раз.

Печени й. Е-е-е...

Дудка *(з погрозою)*. Що?

Печени й. Йду, йду, йду!

Хапчук. Покотимо, дядюшко! *(Бере під руку Печеного й виходить)*.

Солдати за ними.

Дудка *(до Кудалова)*. А ви, товаришу дорогий, зараз же йдіть скликайте установчі збори. Об'явіть усім! Усім! Усім! Бойовим наказом! Ать-два!..

Кудалов. Лечу! Лечу на крилах волі! *(Біжить)*.

Дудка. Ну, а з вами, мадмазель, дозвольте прогуляться до вашого папаші. *(Руку бубликом)*.

Фенька *(з легким зітханням)*. Ах! Нарешті я почуваю, що революція до Бузанівки докотилася.

Йдуть.

4. УСТАНОВЧІ ЗБОРИ В СЕЛІ БУЗАНІВЦІ

Селяни йдуть на збори (через просценіум перед закритою завісою).

Кілька хлопчаків:

1-й. А я вам кажу, що більшовики! Того ж і народ скликають!

2-й. Та не задавайся-бо, Петько! Я сам бачив!

1-й. Ну й що ж? Більшовики! Товариші!

2-й. А воно ні! Товариші, та не ті!

1-й. А ти знаєш: ті чи не ті! Дивись, який розумний!

3-й. Петько, дай йому по пиці!

2-й. Ану, спробуй! Так і перекинешся!

1-й. Ова! *(Тиче дулю)*. А цього не хочеш?

Регіт.

2-й. На!

1-й. На!

Бійка, галас.

Дядько Максим із сусідами.

1-й сусіда. Ні, куме, що не кажіть, а без царя діло наше не вигорить.

2-й сусіда. Конешно, як по закону, то мусить бути государ. А тільки який же закон, раз революція? Виходить, що тепер рос-публіка?

Максим (*розпалює люльку*). А як на мою думку, то все одно: чи цар, чи роспубліка... Аби земля була наша.

2-й сусіда. А ще й так сказать: бачили ми царів, бачили й геть-манів, а землю присудив нам більшовицький закон. Он воно що!

Максим. То що ж — нехай і більшовицький! Аби тільки поряд-ок. А то що воно за життя: яка б тобі наволоч не об'явилася — давай і давай! Бодай вам дихати не давало!

1-й сусіда. Та ось, побачиш, що ці об'являть. Кажуть, на біль-шовиків скидаються, тільки щоб і цар був...

Максим (*пихкає люлькою*). Дивись, як залежалася, і вогонь не бере...

Дід з бабою.

Баба. І чого б я плентався! Сидів би коло хати та на сонці грів-ся! Все одно ж нічого не почувш.

Дід. Як ти кажеш, голубко?

Баба. Кажу, що дурень ти старий!

Дід. Он що? Дуже старий, кажеш. А так, так: підтоптався, го-лубко! Підтоптався!

Баба. З тобою набалакаєш!

Дід. Що? Собаки, кажеш?

Баба. Йди вже, йди, пічкуре вошивий!

Дід. А народу, народу суне, як на хресний хід! Кажуть, присягу приймать будемо. Ти чувш, голубко, що я кажу? Га?

Баба. Авжеж, аби ти почув!

Дід. Новому цареві присягать будемо! Он що!

Баба. Та йди вже, йди, потороча!

Явдоха з солдатками.

1-а солдатка. Там, кажуть, солдатів, солдатів — як гайворонів налетіло!

Явдоха. Ой матінко! А я ж тільки сьогодні діжку самогону заварила!

2-а солдатка (*з дитиною на руках*). Не журися, Явдохо! Цих чорти заберуть, інші наспіють! А на самогон та на солдаток усі вони, босяки, ласі!

1-а солдатка. Та ні-бо! Кажуть, що ці тут і залишаться! Будуть Бузанівці нашій порядок давать. На те ж, бач, і народ скликають.

2-а солдатка. А ти й віриш? Бачили ми їх не раз! Дай, боже, видихать їхній порядок!

Явдох а. Ну, вже ж, стонадцять болячок їхній матері, порядок чи непорядок, а солдаткам поміч нехай дають!

1-а солдатка. Та нехай тільки про нас забудуть! Та ми їм, сукиним синам, волосся на голові пообриваємо!

Явдох а. Та я їм ту революцію пальцями з лоба видеру!

1-а солдатка. Та я зараз же на бунт піду!

Печений з кумом.

Печений. Ні-ні-ні, куме! Одвангард — і більш нічого! А про більшовиків і слухать не хочять!

Кум. А царя чи там гетьмана все ж таки не поважають?

Печений. Народний президент, кажуть, а все інше — курям на сміх! Так-так-так...

Кум. Ну, коли президент, то це ще нічого. Аби не той голодраний Совет! А з президентом ми полагодимо! Хе-хе-хе!..

Печений. Так-так-так!..

Люся Пазунок *(теж постішає на установчі збори. На ходу витягає з торбинки пудру, чепуриться перед дзеркальцем і з радісним хвилюванням наспівує)*.

Сами набьем мы патроны,
к ружьям привинтим штыки...

Сторож Кузьма *(іде самотою, похитується й наспівує свою пісню)*.

Пишите, пишите цар турецький,
пишите руському царю...

(Раптом зупиняється і кричить). Ей! Р-р-розступись, народ! Георгіївський кавалер їдьоть! Государя імператора буду наставлять, рїж його наліво!

Імпровізована трибуна. Навколо тиснуться Фенька, Кудалов, Печений з кумом, Люся Пазунок, Хапчук з солдатами. Далі (за кулісами) народ бузанівський. Ті, що коло Дудки, яскраво реагують на його промову і підтримують його, чим тільки можуть. Перед веде Хапчук.

Дудка *(на трибуні, під чаркою)*. Так-от, товариші бузанівці! Без довгих балачок! Я — Андрій Дудка! Я бував на всіх фронтах: був на німецькому, на турецькому, на американському... Я своїми руками робив революцію! Я своєю шаблею рубав голови царям та королям! От що значить Андрій Дудка! Ура!

Хапчук і інші. Ура! Ура!

Дудка. Тепер далі! Ви, товариші селяни! Ви — народ темний і нічого не розуміючий! Ви ніде не бували і нічого не видали! Ми — революційний авангард — докотили до вас революцію! Ми зібрали для вас установчі збори. Нехай же однині буде Бузанівка самостійною і ні від кого не залежною республікою! Нехай вона буде ваша, а ви — наші! Ура!

Хапчук і інші. Ура! Ура!

Дудка. Отже, товариші установчі збори, ми всім народом об'явили Бузанівську республіку. А тепер найрозумнішого з нас мусимо настановити народним президентом. Я чоловік бувалий! Я можу для всіх установити революційний закон і порядок! Виходить, по всіх правах мені бути вашим президентом! А коли об'явиться серед вас контрреволюція або які-небудь більшовики, то *(жест до солдатів)* — бачите моїх героїв? — вони зараз же хвоста укрутять! Тепер кажіть одверто: за мене ви чи ні?

Хапчук. Хай живе народний президент Андрій Дудка! Ура!

Інші. Ура! Ура!

Дудка. Щира подяка вам, товариші! Я накажу сьогодні ж оповістити про це по всіх газетах! Нехай по всьому світу кричать: ура! А тепер, коли ви самі обрали мене за народного президента, кажіть: чого ви хочете? Я всіх задовольню!

Селяни *(різноголосим гамором)*. Земля щоб до Сули!

- Сінокоси кулацькі забрать!
- Городи понад водотечею!
- А солдаткам? А солдаткам?
- Та куди ти лізеш, руда собако!
- Ей ви, кулаки!
- Живодьори! Ой! Ой!

Дудка *(аж упрів)*. Товариші! Товариші! Установчі збори! *(Несамовито)*. Мовчати! Сто ножів вашій матері!

Явдоха. Пустіть мене! Пустіть! *(Видирається на трибуну)*. Так як же це буде? *(Руки в боки)*. Га! Як солдаткам, то вже й зась! А дітей наших кому годувати? А чоловіків наших куди позаганяли? Га? Та що ж це за революція...

Селяни. Заткніть їй пельку!

- Тягніть її додолу!
- Кажи, кажи, Явдохо!
- Самогонщиця!

Явдоху тягнуть з трибуни. Її місце з бійкою та лайкою заступають кілька інших солдаток.

Дудка *(пальнувши з револьвера в повітря)*. Назад! Назад! Дияволіві душі. Що це за гармидер! Бунт? Контрреволюція! Та я вас, як мух, передушу! Та я вас на пор-рох перемелю! На вербах перевишаю! Закрийте установчі збори! Народний президент сам бачить, чого народ хоче! Р-р-розійдись по домівках!

Хапчук та солдат *(хапають Дудку на руки й качають)*. Ура! Ура! Хай живе народна республіка!

Дудка, Хапчук, Фенька, Кудалов, і Печений повертаються з установчих зборів (через просценіум перед закритою завісою).

Дудка. Товариші! Я хочу зараз же призначити міністрів. Андрій Дудка не любить тяганини! Ать-два — і державний апарат на всьому ходу!

Х а п ч у к. Ех, люблю за удар!

Д у д к а. Ти, Сенько, будеш міністром — ну, як би це назвать! — міністром революційних справ, чи що! Розумієш?

Х а п ч у к. Єсть, ваша величність!

Д у д к а (*суворим тоном*). В державних справах жарти не до речі! (*До Кудалова*). Ви, товаришу, вибачте, як вас зовуть?

К у д а л о в. Кудалов, Іван Іванович.

Д у д к а. Так-от, товаришу Кудалов, ви до цього часу були телеграфістом, а тепер будете міністром усіх шляхів республіки: сухопутних, морських, повітряних — усіх!

К у д а л о в. Це дуже велика честь...

Д у д к а. Я цію людей по їхніх заслугах перед революцією. Зараз же беріться за роботу! Транспорт — наша болячка! Наше бойове завдання!

Ф е н ь к а. Кудалов! Історія дивиться на вас!

К у д а л о в (*з пафосом*). Ах, товаришко Феню! Такі моменти бувають раз у сто років!

Д у д к а (*до Печеного*). А ви, товаришу Печений, будете міністром...

П е ч е н и й. По придовольствію, коли милость ваша. По придовольствію!

Д у д к а. Так, будете міністром продовольчих справ.

П е ч е н и й. Так-так-так...

Х а п ч у к. Хороше діло! Хрест на мені!

Д у д к а. Та глядіть мені: за хабарі — мотузку на шию і — фіть!

П е ч е н и й. Боже борони! Боже борони!

Д у д к а. А на революцію — все до останнього сухаря!

П е ч е н и й. Так-так-так...

Д у д к а (*до Феньки*). Ну, а ви, дорога товаришко, будете коло самого народного президента — секретарем моїх особистих справ. Я гадаю, що на вас можна цілком покластися.

Х а п ч у к (*набик*). З руками і ногами!

Ф е н ь к а. Товаришу президент! Я ваша на сто відсотків!

Д у д к а. Дякую за щирість. Ну, товариші, найголовніше єсть: революція, транспорт і харчування. Решта — потім! А тепер ходімо в Палац республіки і вип'ємо за нашу перемогу!

Х а п ч у к і і н ш і. Віват! Віват, наш славний президент!

Дядько Максим підходить до Дудки.

М а к с и м (*з картузом у руках*). А дозвольте запитать вашу милость: як же тепер буде з земелькою?

Д у д к а. А ви хто такий?

М а к с и м. Я тутешній, Максим Качуренко. (*Жест до присутніх*). Ось вони знають мене.

П е ч е н и й. Так-так! Мужичок-середнячок! Хороший хазяїн, хороший.

Дудка. Ви за народну республіку?

Максим. Так, вже ніщо...

Дудка. Ну так-от: я призначаю вас міністром земельних справ.

Хапчук. Ех, удар!

Максим. Стривайте! Як же це? Дозвольте ж хоч з бабою порадитися...

Дудка. Мовчать! Завтра ж явиться до мене з докладом про новий земельний закон! А зараз мені ніколи. (*До інших*). Ходімо!

Йдуть.

Максим (*чуває потилицю*). Міністер та ще й земельних справ... Хе! От ускочив, так ускочив!..

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

5. ЖІНОЧА НЕБЕЗПЕКА В БУЗАНІВСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

На вулиці коло колодязя.

Жінка Максимова Харитина та баба Жужелиха з повними відрами ніяк не розійдуться.

Харитина. Я й кажу йому: що-бо ти думаєш, Максиме? Чи таки з твоїм розумом у такі чипи сунуться? Ну що ж, каже, робити-меш, як тепер такий світ настав!

Баба. А хто ж йому того чина дав?

Харитина. Та їхній же начальник!

Баба. А хто ж той начальник? Де він узявся на нашу голову?

Харитина. Та ви ж ходили з дідом на сходку? Так ото ж він і єсть!

Баба. Що стріляв та кричав не своїм гласом?

Харитина. Отож! Отож!

Баба (*хреститься*). Не доведи мати божя! Мого діда на смерть перелякав! Дарма що глухий, як пень, а розшолопав, що стріляють.

Харитина. А мій Максим, повірите, бабусю, аж перепався за ці дні! І закон пиши, і по самогон бігай... Хоч безвісти тікай!

Баба. А гроші ж великі платять?

Харитина. Ге, якби ж то платили! А то ще Максимові доводиться витрачатися.

Баба. Та невже?

Харитина. Йй же богу, що правда! Бери, каже, самогон без грошей, на республіку! А як його візьмеш у своїх людей? От і платить...

Підходить Явдоха з цеберкою.

Явдох а. Добридень, бабо! А вам, тітко Харитино, тепер і не личить воду носити: чоловік же ваш міністером!

Харитина (до баби). Отак як бачите! Хоч з хати не виходь! Маністер та й маністер!

Явдох а. А чи правда, тітко, що ваш — як пак його величать? — ну, Дудка, посватався за попову Феньку?

Харитина. Чи посватався, чи ні, а живе з нею в панському домі.

Явдох а. От лярва! Ну, я ж до них доберуся! Я їм увесь палац догори ногами перекину.

Баба. А ти чого лютуєш? Хіба сама не любиш погулять? Гайгай, Явдохо! Не тобі казати!

Явдох а. Та я не за те, бабусю! По мені — нехай гуляють, хоч показяться! А раз ти за народ, так і роби ж по-людському!

Харитина. А хіба що?

Явдох а. Як що? Мало того, що самогон забирають: ще й борошно, і курей, і все, що попадається, до рук хапають!

Харитина. Правда, правда, Явдохо!

Явдох а. А їх же, дармоїдів, немало! Який же це порядок? Яка ж це революція? Сто бісів їм у душу!

Солдатки 1-а і 2-а з граблями йдуть вулицею. Побачивши Явдоху, гукають:
«Добридень, Явдохо!»

Явдох а. Ей, молодиці! А йдіть лишень сюди!

Солдатки підходять.

Куди це ви?

1-а солдатка. На Лучку, сіно перевертять.

Явдох а. До Печеного?

2-а солдатка. Авжеж, не до кого!

Явдох а. А ділитися ж як будете?

1-а солдатка. Каже, як новий закон установить.

2-а солдатка. Який там закон! Як сам захоче, так і поділить.

Він же тепер за пана!

Явдох а. Та що ж воно робиться? В хаті грабують, на сінокосі грабують, а там і до поля доберуться! Що ж це за власть така?

1-а солдатка. А їм що? П'ють та гуляють!

Харитина. Там у панському домі таке робиться, що не доведи боже! На головах ходять!

1-а солдатка. А вчора у Печеного до самісінького ранку гуляли! Кажуть, відро самогону випили.

2-а солдатка. А куди ж ваш Максим дивиться? Він же між ними сидить!

Харитина. Та вони йому так памороки забили, що він світу божому не радий!

Явдох а. Що Максим! Куди народ дивиться? На біса ж та революція, коли такий бешкет робиться?

На вулиці з'являються кілька п'яних солдатів і серед них — сторож Кузьма. Один грає на гармонію, другий танцює.

Явдох а. Он — полюбуйтеся!

1-а солдатка. А нема на їх головщини!

2-а солдатка. Зранку нализилися!

1-й солдат (*приспівує під гармонію*).

...Я на тую бараболою

скоса поглядаю.

На полиці — варениці,

я на них моргаю.

Погасили каганець,

полягали спати.

Я за тії варениці

та драла із хати.

2-й солдат (*танцює*). Ух-ха!

1-й солдат.

Ой біг же я через тин,

через перелази.

Як ударить дядько ціпом

аж чотири рази...

Кузьма (*сам собі*). А мені що таке? Раз царя нема — значить гуляй! А міністрів призначать і дурак можеть... Плювать я хотів на твоїх міністрів...

Явдох а. І тобі не сором, Кузьма?

2-а солдатка. Який у нього сором? Він сто разів пропив його!

Кузьма. Ей ви, цокотухи, ріж вашу наліво! Становись у хронт! Республіка йдьоть!

Явдох а. Ах ви, босяки, босяки!

Харитина. Та не зачіпайте-бо їх! Нехай собі йдуть!

Баб а. А то ще стрілять почнуть!

Солдати й Кузьма проходять.

1-а солдатка. До мене раз як присікалися коло Тарчукового перелазу, насилу одбилася.

2-а солдатка. А Шаповалову Маньку ледве люди вирятували!

Баб а. Ну, мене, бог милував, ще не зачіпали.

Явдох а. Та що там балакати! Ходімо зараз же до того Дудки! Нехай, анахтемська душа, заплатить за все, що його розбишаки позабирали! А як ні — там же йому й вікна поб'ємо! Що нам таке? Ходімо!

1-а солдатка. Як? Щоб гуртом і йти?

Явдох а. А що ж?

Харитина. Та вас же всіх і не допустять до нього! Йди вже ти, Явдохо, сама та за всіх поклопочися!

2-а солдатка. Будеш нашою делегаткою!

1-а солдатка. Так і кажи: од усіх солдаток!

Хапчук на велосипеді.

Явдох а. Матінко! Та це ж той самий, що в мене самогон забрав на революцію! Переймайте його! Держіть! Держіть!

Зупиняють Хапчука.

Хапчук. Та що ви — показалися, чи що?

Солдатки накидаються на нього.

Явдох а. А самогон мій хто забрав?

1-а солдатка. А спідницю на мені хто обірвав?

2-а солдатка. А сінокос Печеному хто передав?

Хапчук. Та це ж бунт! Контрреволюція! Та я вас...

Явдох а (*раптом перекидає на нього цеберку з водою*). Ось тобі, анахтема!

1-а і 2-а солдатки (*лупцюють граблями*). Ось тобі! Ось! Ось!

Хапчук. Каравул! Бунт! Бунт! (*Тікає щодуху, покинувши велосипед*).

Явдох а. Ну, а тепер піду до Дудки позиватися! Я їм покажу народну республіку!

6. ПРИЙОМНИЙ ДЕНЬ У ПРЕЗИДЕНТА ДУДКИ

Палац Бузанівської республіки (панський будинок, покинутий в часи революції). Рештки панського комфорту гротесково перемішано з солдатською амуніцією тощо.

Фенька (*за письмовим столом чепуриться перед дзеркальцем і наспівує*).

Ах, зачем эта ночь
так была хороша...

Максим кілька разів висувається з дверей і нарешті одважується нагадати про свою присутність.

Максим. Кхи! Це я.

Фенька. Чого ви? У президента прийом ще не почався.

Максим. Та мені ж було наказано ранком з'явиться, а зараз, гляньте, де сонце!

Фенька. У президента ранок починається тоді, коли він виспить! Не заважайте мені зайвими балачками! Бачите — ось ціла купа державних паперів!

Максим. От морока... *(Виходить)*.

Фенька *(риється в паперах, потім гукає)*. Архипе! Архипе!

Архип *(з'являється)*. Добридень... вибачте: як вас величати!

Фенька. Секретар народного президента. Та я не люблю міщанських формальностей. Кажіть мені: товаришко Феня — от і все! Адже я кажу вам «товариш Архип»!

Архип. Фа! Який же я вам товариш? Мені сімдесят років!

Фенька. Хоч би й сімсот! У нашій республіці — братерство і рівність!

Архип. Фа!

Фенька. Андрій Кирилович устав?

Архип. Устав... Ледве прочунявся... Цілісіньку ніч бенкетував...

Пре-жи-дент!

Фенька. Товаришу Архипе! Судити народного президента — не ваше діло. На те єсть народ, що настановив його! Зараз же доложіть йому, що люди чекають на прийом!

Архип. Слухаю... то-ва-ришко! Фа! *(Виходить)*.

Фенька *(палить цигарку, знов чепуриться й наспівує)*:

Полюбил я ее,
полюбил горячо...

На порозі з'являється Дудка.

Дудка *(потягується)*. А-ах! Погано на похмілля! Добридень, Феню! Сьогодні прийомний день... Там багато людей?

Фенька. Андрію Кириловичу! Мені здається, що з особистим секретарем президент міг би поводитися делікатніш!

Дудка. А що таке?

Фенька *(схоплюється)*. Ух! Що? Що? Хіба так вітаються з коханою жінчиною?

Дудка. Ах, он що! Ну, давай, давай!

Фенька одвертається.

Не хочеш? Та ну-бо, кицько, не сердься!

Фенька *(жагуче обвивається коло нього)*. Ось! Ось! Ось як!

Максим увиходить знов.

Максим. Кхи! Прийом почався?

Фенька. Ух! Ці мугирі! Нічого з ними не зробиш! *(Виходить)*.

Дудка *(як нічого не бувало)*. А, міністр земельних справ! Сідайте! Ну, як ваш доклад? Готовий?

Максим. Та готовий...

Дудка. А де ж він?

Максим. Та де ж — у мене в голові.

Дудка. Е, ні! Так не годиться! Ви, будь ласка, напишіть його. Це ж державний закон! Його будуть печатать, читать у газетах...

Максим. Та я ж неписьменний. Тільки те, що хвамилию надряпать можу...

Дудка. Це нічого не значить! Ми живемо в революційний момент! Ви можете проказать кому-небудь. А тільки без писаного не можна. І мерщій! Мерщій! Я не люблю тяганини!

Максим. А чи не можна мені в одставку?

Дудка (з погрозою). Що? В одставку? А в тюрму не хочете? Це ж був би злочин перед революцією! Кожен мусить бути на своєму місці!

Максим. От біда! Доведеться писареві пляшку самогону поставити!

Дудка. До речі! Реквізуйте і на республіку пляшок п'ять! Та про земельний закон не забувайте! Діло! Перш за все діло!

Максим. І де візьметься така халепа? (Виходить).

Дудка (гукає). Товаришко Феня! Фенько! А, чорт!

Архип (з'являється на порозі). Ваша товаришка одлучилася. Казала, що по республіканських справах...

Дудка. Ну, гаразд! Хто там на прийом?

Архип. Батюшка, учителька і народ... З республіки... Зранку товчуться...

Дудка. Ну, пускай! Міністрів поза чергою, а всіх інших по черві. Розумієш?

Архип. Розумію. (Мугиче собі). Президент! Фа! (Виходить).

Дудка (курить і ривється в паперах). Чорт би їх забрав. Республіці четвертий день, а доносів та скарг — на воза не забареш! Паршивий народ!..

Панотець Гервасій (входить). Мир дому сьому!

Дудка. Добридень, батюшко. Сідайте! В яких справах?

Гервасій. Та справочок чималенько, Андрію Кириловичу. Хе-хе-хе! Так деньок за деньком, дільце за дільцем, а оглянешся — ціла копичка накопичилася. Хе-хе-хе!..

Дудка. А що ж саме? Кажіть, у мене час дорогий.

Гервасій. Та от хоч би з богослуженієм. Молилися за государя імператора, молилися за гетьмана, ну а тепер же як?

Дудка. Валяйте за Андрія Дудку!

Гервасій. Цебто за народного президента. А народну республіку теж поминать?

Дудка. Як хочете! Мені однаково.

Гервасій. Виходить — було б корито, а... народ буде... Хе-хе-хе!

Дудка. Більш нічого?

Гервасій. Ще одна справочка.

Дудка. Кажіть, кажіть!

Гервасій. Як вам відомо, дочка моя Фенечка...

Дудка. Ну, ваша Фенечка сама за себе поговорить! Ми бачимось щодня.

Гервасій. Щодня — то нічого, а от щоночі... Хе-хе-хе!.. До народу чутки доходять, поговорі... Як добрий пастир, я мушу нагадати...

Дудка. Щиро дякую, отче Гервасію! Я сьогодні ж виселю вашу Феню додому.

Гервасій. Ні-ні! Я не за те...

Дудка. А я за це! Кінець! *(Подає руку)*. До побачення!

Гервасій. Ну, бог з вами!.. Бог з вами... *(Виходить)*.

Дудка *(кричить у двері)*. Ей, хто там далі?

Увіходять Кудалов і Печений.

А, товариші міністри! Ну, як живемо?

Печений. Помаленьку, Андрію Кириловичу, помаленьку.

Дудка *(до Печеного)*. Ну й самогон у вас! І досі голова макітриться!

Печений. На здоров'ячко! На здоров'ячко!

Дудка. А як наші державні справи?

Печений. Посуваються, посуваються!

Дудка *(до Кудалова)*. Транспорт налагоджується?

Кудалов. Товаришу президент! Я за ці три дні проголосив тринадцять промов, а поїзд ваш і досі під Сулою! Темний народ наш, і піяких президентів знать він не хоче!

Дудка *(стукнувши кулаком об стіл)*. Як це так? А міністри куди дивляться? А солдати нащо? Зараз же йдіть на село, беріть людей і щоб до вечора — чуєте? — щоб до вечора поїзд був на Бузанівці!

Кудалов. Що ж я робитиму, коли воли не хочать...

Дудка *(розпалюється)*. Мовчать! Я розстріляю вас у двадцять чотири години! Ви — саботажник! Ви хочете погубить революційний авангард!

Кудалов *(перелякано)*. Вибачте... Я за революцію на смерть готовий.

Дудка. Одно з двох: або потяг сьогодні ж буде на Бузанівці, або я розстріляю вас за саботаж!

Кудалов *(з одчаєм)*. Та яким же способом...

Дудка. То ваше діло! На те ви — міністер всіх шляхів! Марш з моїх очей!

Кудалов виходить, як побитий пес.

Ну, а ви що робите?

Печений. Придовольствіє солдатикам постачаю. Потихеньку, потихеньку. Щоб народ не бунтувався! Так-так-так...

Дудка. А податками обложили?

Печений. Аякже! Якже! На те ж і держава, щоб податок платять.

Дудка. І платять?

Печений. Заплатять, заплатять...

Дудка. А зараз є що-небудь у казні?

Печений. Так-так-так: жито, ячмінь, овес, сало, яйця...

Дудка. А грошей нема?

Печений. Є, цього нема! Нема-нема!

Дудка (*наказом*). На завтра щоб були!

Печений. А де ж їх узять?

Дудка. Де хочете!

Печений. Хіба своїх, бузанівських, наробить?

Дудка. Яких хочете, тільки на завтра щоб було тисячу карбованців на золото! А тепер до побачення!

Печений. Так-так-так... (*Набік*). Фу, аж у піт кинуло! (*Виходить*).

Дудка. Ведмеді якісь, а не міністри! До всього мусиш сам додивлятися.

Люся (*на порозі*). Можна до вас?

Дудка. Заходьте, мадмазель! Дуже радий познайомитися з вами.

Ручкаються.

Андрій Дудка — народний президент.

Люся. Люся Пазунок — учителька народна.

Дудка. Сідайте, мадмазель. Ах, якби ви знали. як приємно серед купи ділових паперів і грубих облич раптом побачити гарненьку жінчину.

Люся. У-ій! Ви любите компліменти говорять!

Дудка. Ну, який же це комплімент? На фронтах мені доводилося говорити навіть з княжнами... Ну, там, конешно, підпустиш і про театр, і про яку-небудь астроломію...

Люся. У-ій! Де вже нам до театрів та високих матерій!

Дудка. Ну, не кажіть так, мадмазель! (*Підсуваєтьс*я). З таким личком і з такою фігуркою можна такі спектаклі задавати, що тільки держись!

Люся (*засоромившись*). Товаришу президент. Я хотіла узнать, хто тепер буде керувати народною освітою?

Дудка. Як хто? Ви, мадмазель!

Люся. У-ій! Що ви? Що ви?

Дудка. Тільки ви, мадмазель Люсю!

Люся. Я ще зовсім молода для цього!

Дудка. Ви чудова! (*Бере її за руки*). Дивіться: народний президент готовий руки ваші цілувати...

Люся. Та що ви робите? Облиште!

Дудка. Тільки тоді, коли ви приймете мою пропозицію!

Люся. Ну, хай! Хай буде по-вашому!

Дудка. Чудово! Я дуже радий! Од ім'я Бузанівської республіки (*цілує її руки*) дякую! Дякую! Ви будете моєю найближчою помічницею!

Л ю с я (з натяжком). А особистий секретар? У-їй!

Д уд к а. Невже ви думаєте, що народний президент може цікавитися якоюсь рудою попівною?

Л ю с я. Ах, серед цієї бузанівської нудьги на стіну полізеш, не те що...

Д уд к а. Я розумію вас, мадмазель Люсю! Отже — до щасливого побачення! Сьогодні о восьмій годині вечора приходьте до мене...

Л ю с я. Як?

Д уд к а. З докладом! Як... директор народних шкіл Бузанівської республіки!

Л ю с я. У-їй! Я ж не можу...

Д уд к а. Дурниці! Приходьте! Неодмінно приходьте! А там побачимо, чи ви можете, чи не можете. В революційний момент... Ну, та ви чули це... До побачення!

Л ю с я (розгублено). Ну, хай... (Виходить).

Д уд к а (кричить у двері). Давай далі!

М ер ч и к (увіходить). Добридень, пане президент!

Д уд к а. В чім справа?

М ер ч и к. Дозвольте рекомендуватися: Соломон Мерчик, тутешній комерсант.

Д уд к а. Я нічого не купую!

М ер ч и к. На те ви народний президент: вам усе достається на дурняк. Не в тім річ.

Д уд к а. А в чім же?

М ер ч и к. У вас усього-на-всього чотири міністри! Що ж це за народна республіка?

Д уд к а. А ви, мабуть, хочете бути п'ятим?

М ер ч и к. Одразу бачу: ви хоч і президент, а розумний чоловік! Угадали!

Д уд к а. Цікаво, який же вам портфель дати?

М ер ч и к. Портфель у мене єсть. Особистий секретар теж єсть, навіть четверо дітей при ньому. Ви дайте мені посаду міністра фінансових справ.

Д уд к а. А ви мені за це що?

М ер ч и к. Одразу бачу діловий підхід. А я вам за це десять відсотків з усіх оборотів.

Д уд к а. Десять? Народному президентові?

М ер ч и к. Ручуся, що ні один з ваших міністрів не дасть вам стільки, як я даю! Не будь я Соломон Мерчик!

Д уд к а. П'ятдесят відсотків — гроші за місяць наперед!

М ер ч и к. Вибачте, це ж несерйозно! Як же наперед, коли їх нема позаду? А, крім того, де я шукатиму вас через місяць?

Д уд к а (з погрозою). А, он як! Так, на вашу думку, через місяць тут будуть більшовики чи яка-небудь контрреволюція! (НасуваєтьсЯ). Так? Так?

М ер ч и к. Ой-ой-ой!.. Ну, до чого тут контрреволюція! Ми ж

ділові люди! Коли мало десять відсотків — візьміть більше, тільки не можна ж наперед!

Дудка. Ну, харашо! Двадцять п'ять відсотків і виплачують щотижня!

Мерчик. Це інша річ.

Дудка. Сьогодні ж беріться за роботу! Контроль над вами...

Мерчик. Вибачте, що значить контроль? Хіба над міністрами бувають контролі?

Дудка. По нашому закону інакше не можна!

Мерчик. Ну, цей закон ми ще обговоримо в раді міністрів! До побачення, колего!

Дудка. До побачення!

Мерчик виходить.

(На дверях). Там ще багато на прийом?

Архип (на порозі). Ще одна молодиця та душ десять мужиків. З жалобами... Голота бузанівська...

Дудка. Завтра! Завтра! На сьогодні досить. (Одходить од дверей і розлягається на дивані). Фу! Всього не переробиш...

Аж ось, як вихор, вривається солдатка Явдоха.

Архип женеться за нею. Дудка хапається за револьвер.

Явдоха (одбивається од Архипа). Геть к лихий матері! Одчепися, сатано!

Дудка. Що це таке? (До Архипа). Виведи її!

Явдоха. Кого? Мене? Та нехай тільки торкнеться! Я йому й руки поперебиваю!

Дудка (до Архипа). Йди геть!

Архип. Чорт, а не баба! (Виходить).

Явдоха. Так ось який тут порядок! Як панкам — то можна, а як нам — то зась! Що ж це за республіка? Га?

Дудка (ласкаво). Як тебе зовуть, молодичко?

Явдоха. Явдоха.

Дудка. А чоловік у тебе єсть?

Явдоха. Був, та безвісти пропав! Десь на німецькому фронті...

Дудка. От щасливий! Значить, ти солдаточка?

Явдоха. Та ти мені очей не замазуй!

Дудка. А чого ж ти хочеш од мене?

Явдоха. Як чого? Я — делегатка! Я — од усіх бабів бузанівських! Через ваших солдатів життя нема...

Дудка. Стривай! Стривай, серденько! За інших потім, а зараз кажи, чого ти сама добиваєшся?

Явдоха. Нехай заплатять мені за все, що в мене солдати позабирали! За самогон, за курку зозулясту, за десяток яєць...

Дудка. Добре! Добре! Сьогодні ж одержиш.

Явдоха (аж засяяла з радістю). Справді? От спасибі! Тепер і я бачу, що ви за народ!

Дудка. А як прийдеш до мене повечеряти, то ще й на додачу дещо перепадає. *(Бере її за підборіддя)*. Прийдеш? А?

Явдоха *(лукаво)*. Побачу. Тільки глядіть, з губи халяви не робіть!

Дудка *(тулиться до Явдохи)*. Ну, щоб я та обдурив таку молодичку...

Раптом з'являється Хапчук, увесь мокрий і поколошканий.

Дудка. Сенько! Що з тобою?

Хапчук *(вирячивши баньки)*. Хрест на мені! Це ж та сама молодиця.

Явдоха *(заходиться реготом)*. Ой, рятуйте мене! Яке ж воно шолудиве!

Дудка. Нічого не розумію!

Явдоха. Ой боже мій! *(З реготом виходить)*.

Дудка. Що сталося?

Хапчук. Ти арештував би її, цю прокляту бабу! Це ж вона облила мене водою!

Дудка. Як же так? Ха-ха-ха!

Хапчук. А дві других відьми граблями одлатали! Хрест на мені!

Дудка. Ха-ха-ха!.. Міністер революційних справ! Ха-ха-ха!..

Хапчук. Та річ не в тім! Ти, Андрюшко, не заливайся, а в до-рогу збирайся!

Дудка. Навіщо?

Хапчук. Щоб ненароком не пустили нам по кулі в голову!

Дудка. Та що ти верзеш, Сенько!

Хапчук. А те, що в Таранівці — більшовики!

Дудка. Не може бути! Це ж всього-на-всього двадцять п'ять верстов од нас!

Хапчук. Так, так! Ми, кажуть, того президента бузанівського на перших воротах повісимо!

Дудка. А! Он як! Гаразд! Зараз же скликать раду міністрів! Я їм покажу, хто такий президент бузанівський! *(Хутко виходить)*.

Хапчук. Ну ти, голубе, як собі хочеш, а я подаю в одставку. *(Знімає сорочку й викручує воду)*. Це ж вода, а як кров? Ні, досить з мене й цього! Хрест на мені!

7. ІСТОРИЧНЕ ЗАСІДАННЯ БУЗАНІВСЬКОГО УРЯДУ

Зал засідань ради міністрів (колишня вітальня). Та сама суміш панського комфорту з атрибутами військового часу, що й у президентському кабінеті.

Архип із щіткою ходить біля меблів. Натикається на одріз.

Архип. Фа! Республіка! Насвинячили стільки, що на чумацьку валку не забереш... *(Ставить одріз у куток)*. Пре-жи-дент, каже! А спить у чоботях, як п'яний батрак!

Максим (*увіходить*). Ще нема нікого?

Архип (*мовчки підходить до Максима і з погордою оглядає його з голови до п'ят*). Мі-ні-штер! Фа! (*Сердито відходить*).

Максим (*добродушно сміється*). А ти ж як думав? Конешно, міністер! На те ж і революція, щоб наш брат до міністрів достукався! Хе-хе-хе!..

Архип. Чоботищі свої дьогтем наквасив так, що не продихнеш. Фа! Достукався!

Максим. Ну, Архипе Матвійовичу, це вже ти дурниці говориш! Ці чоботи пошив мені ще покійний Маруда, царство йому небесне. Майстер був на всю околицю! А що дьогтем пахтять, то як же інакше: треба ж на раду міністрів причепуритися! Це ж тобі не яка-небудь кумпанія! Нові закони устанавлять будемо!

Архип. На волюню б таких міністрів — волам хвости крутить, а не закони устанавлять!

Максим. Ну-ну, діду! Ти передо мною не дуже губу розпускай! Це тобі не який-небудь там губернатор!

Архип. Фа! Мі-ні-штер! (*Виходить*).

Максим. Авжеж! (*Стає перед свічадом і з усіх боків оглядає себе*). Аж самому не віриться: невже таки це — міністер по всіх земельних справах? Чудасія! (*Чепуриється*). А як подумать та добре придивитися, то воно немов і той... От тільки закони писать ніяк руки не паламаєш. (*Підходить до рояля, обдивляється його і тикає пальцем клавіш — висока нога*). Хе! Чи не сучий тобі син! (*З великим зацікавленням*). Ану-ну! (*Тикає другий клавіш, нижча нога*). Тю! Бий тебе сила божа! (*Бере ноту на басах*). Ого-го! Це вже, як диякон у соборі!

Архип (*підходить до рояля, сердито замикає його і ключ бере з собою*). Фа! Всякий... мініштер буде ще рояль паскудить! (*Виходить*).

Максим. А хіба що? Дивись, який сердитий! Ніби вона його — та музика? Стривай, голубчику, ми й до музики достукаємося!

З'являється Мерчик.

А ти чого сюди? Тікай, доки потилиці не набили!

Мерчик. Чого мені тікати, коли я мушу засідати? Хорошеньке діло!

Максим. Засідать, кажеш?

Мерчик. Ну да!

Максим. Де засідать?

Мерчик. Де полагається: в раді міністрів.

Максим. Та хіба ж ти міністер?

Мерчик. Ну да! Та ще по всіх фінансових справах! Це все одно що міністер над міністрами.

Максим. Тю! Дивіться на нього! Та куди ж ти годишся, таке миршаве?

Мерчик. Ну, вибачте, колего, коли ви в міністрах, то мені не гріх би й царем бути! Та не в тім річ: скільки вам платять?

Максим. Та ще нічого... Я хотів якось запитати, та посоромився... Хай йому грець! А невже тобі платять?

Мерчик. Я на відсотках!

Максим. Он, бач, яка ловись! А мене жінка, повіриш, як шашель точить за те жалування. Я їй кажу: постривай, Харитино! Дай же мені хоч одного закона установить! Так ні, куди там — і слухать не хоче!

Мерчик. Натурально! Ніде в світі міністри на дурняк не служать.

Максим. Слухай, Соломоне,— як там тебе по батькові — поклопочися за мене! Якщо не можна помісячно, нехай поденно платить. Поклопочися, голубчику. Ти ж коло такого діла ходиш, а я тебе земелькою наділю, як, бог дасть, доживемо...

Мерчик. Земелькою мене й без того наділять на кладовищі! А поклопотатися за доброго чоловіка можна...

До залу хутко входять Дудка, Печений і Кудалов. Архип коло дверей.

Дудка. Зараз же об'явить військовий стан! На всю Бузанівську республіку, сто чортів його матері! (*Розлючений ходить по залу*).

Міністри стоять нерухомо й непевно позирають один на одного.

На всіх кордонах виставить вартових! З бомбами, з кулеметами, з гарматами...

Печений. Е... Е...

Дудка (*зупиняється коло Печеного*). Що?

Печений. Так-так, з гарматами!

Дудка. То-то ж! (*Знов ходить*). Усіх поставить на ноги! Маніфестами, декретами, кулеметами! В державному масштабі, їдять його мухи!

Печений. Так-так-так...

Дудка. Зараз же мобілізувать! Солдатів до сорока років! Офіцерів і генералів до шістдесяти років... А дезертирам, більшовикам і саботажникам — смерть! Смерть в державному масштабі! Хай живе народна республіка! Хай живе народний президент! Ура!

Печений. Ура! Ура!

Мерчик. Вибачте, в чім справа?

Дудка (*до Мерчика*). Що? Ви суперечити?

Мерчик. Ні-ні! Борони боже! Але ж, як міністер фінансових справ, я хочу запитати, чого такий галас у нашій республіці?

Дудка. А! Галас! Вам галас не подобається! А гармат не хочете? А до чеки в зуби не хочете?

Мерчик. Що значить не хочемо, коли ми нічого не розуміємо? Скажіть, пане президент, що сталося?

Дудка. Та більшовики ж у Таранівці, йолопи ви сиві! Не сьогодні-завтра тут будуть! Перестріляють усіх, як собак!

Мерчик. Ну, то ви так би й казали! Тепер ясно, будемо тікати.

Дудка. Що? Тікати? Ви кажете, тікати? (*Хапається за револьвер*). А кулю в голову хочете? Зараз же на цьому місці положу!

Мерчик (*одходить задом*). Ой-ой-ой!.. Навіщо мені ваша куля? Я чужого не хочу!

Дудка. Ми — революційний авангард! За нами — тисячі й мільйони! Наша боротьба — в історичному масштабі. На наших знаменах — смерть або перемога!

Мерчик. Ну харашо, харашо! Значить, будемо засідать.

Дудка. Сідайте!

Міністри сідають за стіл.

Товариші! Тут нема чого довго балакати: раз більшовики захопили Таранівку, то вони підуть і на Бузанівку. Значить — одно з двох: або тут чекати їх на бій, або самим піти в наступ і розпорошити їх там к чортовій матері! Як на вашу думку?

Кудалов (*устан*). Дозвольте мені?

Дудка. Кажіть!

Кудалов (*з пафосом*). Дорогі товариші! Ми на порозі великих подій! Наша молода народна республіка під більшовицькою загрозою. Отруйним вітром летять з Таранівки декрети солдата — Сашка Завірюха. Товариші! В цей історичний момент я кидаю заклик: будьмо справжніми синами бузанівського народу! Киньмо наше життя на жертвник отчизни! Хай живе паша пенька Бузанівка! (*Сідає*).

Печений. Так-так-так...

Мерчик. Ну, а далі що?

Кудалов. Я на все готовий!

Дудка. Ат, чорт! Товариші! Досить політичних промов! Кажіть за діло: що робити? А народ і таке інше залиште до другого разу! Зараз не до того!

Мерчик. Дозвольте мені, як міністрові фінансових справ, дати ділову пораду!

Дудка. Кажіть, Мерчик!

Мерчик (*до Дудки*). В цей історичний момент ви хочете нашу народну республіку поставити на ноги. Я певен, що це ні до чого. Наше бойове завдання — поставити її не на ноги, а на колеса! Мобілізація чи буде, чи ні, а евакуація напевно буде. Не будь я Соломон Мерчик!

Дудка. Ну, далі, далі! Час дорогий!

Мерчик. А далі — доручити нашим контррозвідчикам довідатися: що то за Сашко Завірюха? Скільки в нього солдатів? Ну, і таке інше. Може, той таранівський чорт не такий страшний, як його малюють. А коли запропонувати йому ще посаду якого-небудь там обер-прокурора, чи що, то він і зовсім буде наш. У чім справа?

Печений. Так-так-так! Лагідненько до нього, лагідненько! А там, як господь допоможе, то і повісите можна! Хе-хе-хе!..

Дудка. Товариші! Ви забуваєте, що той солдат — більшовик.

Печений. Нічого, нічого, Андрію Кириловичу! Собі ніхто не ворог. Так-так-так...

Максим. А як на мене, то чого нам зазіхати один на одного? Нехай у Таранівці буде таранівська республіка, а в Бузанівці — бузанівська. Хоч поганенька, та своя!

Дудка. Що ж, по-вашому, робити?

Максим. А от що: послать до Таранівки кого-небудь з наших людей. Нехай поговорять з ними, як добрі сусіди. А тоді вже видно буде, чи битися, чи мириться?

Мерчик. Можна й так! Чому не спробувать?

Печений. Так-так-так...

Дудка. Виходить, товариші, що приймається пропозиція міністра земельних справ: зараз же послать до таранівського уряду нашу делегацію для мирних переговорів. Так?

Печений. Так-так-так...

Дудка. Я пропоную в делегати трьох міністрів: земельних, фінансових і продовольчих справ.

Печений. Е... Е... Дозвольте мені...

Дудка. Без заперечень! Зараз же на поїзд і марш до Завірюхи! Та накажіть йому, сукиному синові...

В цей момент бомбою розривається Фенька-анархістка.

Фенька. А! Ось де вони! Міністри та президенти. Народні справи вирішують! Нові закони установляють! А того, що під носом робиться, не бачите! Ух! Ух! Я не можу! Не можу!..

Мерчик. Що це значить?

Дудка. Що з вами, товаришко Феню?

Фенька. Що? Що? Ти ще мене питаєш що? Та як ти смієш! Де твій сором? Де твоя революційна совість? *(До міністрів)*. Ви ж тільки подумайте: я була чесна дівчина! Я до нього нікому не наляжала! Ви розумієте: ні-ко-му в цілій Бузанівці!

Мерчик. Ой-ой-ой!

Фенька. Я чекала героїчних часів і героїчних людей. Я жила мою гордою мрією... А він з'явився — і я повірила... Я покохала його, як справжня анархістка: вільно, жадібно, без жодних міщанських забобнів...

Максим. Хе!

Фенька. А він, мерзотник, узяв мою дівочу честь... Мою революційну любов... *(З плачем)*. А потім... Потім — ганьба! Ганьба! Нехай, каже, ваша Феня забирається додому...

Мерчик. Трагедія кохання!

Фенька *(до Дудки)*. І це — ти? Ти? Революційний авангард! Народний президент! Подумай, що ти робиш? На кого міняєш мене!

На Люську! На міщанку паскудну! (*Несамовито тупотить ногами й кричить*). А-а-а!

Дудка. Що за божевілья? Ей, Архипе! Одведи її додому! Чи в лікарню, чорт вас усіх забори!

Фенька. А! Додому женеш мене! В лікарню спроваджуєш! А моя честь? А моя любов? А революція? Де вони? Де?

Архип (*підходить до Феньки*). Мадам! Товаришко! Тут не помагається шкандалить...

Фенька (*до Архипа*). Геть, йолопе! Я сама піду з цього міщанського болота! (*До Дудки*). А на тебе та на твоїх міністрів плюють мені! Тьфу! Тьфу! Тьфу на вас!

Дудка й інші (*хапають Феньку й виштовхують за двері*).

Тю на тебе!

— Геть к лихій матері!

— Під замок її, відьму!

Архип. Хе-хе-хе!.. Решпубліка!

8. ЕКСТРЕНИЙ ВИЇЗД БУЗАНІВСЬКИХ ДИПЛОМАТІВ

Станція Бузанівка (як і в першій одміні). Десь недалеко шипить, харчить, дирчить безсилий паротяг.

Кудалов, до краю заклопотаний і розгублений, метушиться по перону. В руках у нього якась гайка, а сам він у сажі, як справжній машиніст.

Кудалов (*на бігу*). Кузьма! Кузьма!

Кузьма (*од паротяга*). Га-а!

Кудалов. Стривай! Ось гайка, може, прийдеться. (*Побіг*).

Мерчик і Печений виходять з вокзалу на перон.

Мерчик. Ой-ой-ой! Цей паровоз харчить на всю нашу державну територію.

Печений. Хе-хе! Старається, Іван Іванович! Старається!

Мерчик. А все-таки хотів би я знати: чи ми будемо сьогодні в Таранівці?

Печений. Як бог дасть, то будемо.

Мерчик. А як Кудалов не дасть, то не будемо.

Печений. Так-так-так...

Мерчик. А може б, ви, Йосипе Карповичу, без мене обійшлись?

Печений. Як то без вас?

Мерчик. А так, їдьте ви з Максимом удвох. Нащо вам який-небудь Соломон Мерчик? Я ж і родом не з Бузанівки... А як що там трапиться — ви ж розумієте? — битимуть мене, а не вас.

Печений. Битимуть, кажете?

Мерчик. Вас — ні, а мене можуть побити. Хто ж його знає, що то за солдат Завірюха.

Печений. Ну, вже що бог дасть, а без вас не можна.

М е р ч и к. Що значить не можна? А коли...

П е ч е н и й. Ні-ні-ні... Нізащо! Як народний президент наказав...

М е р ч и к. Слухайте, Йосипе Карповичу! А коли ми попереду
вирядно міністра земельних справ, а самі — потім? А!

П е ч е н и й. Ну, це інша річ! Мужичок більшовикові — свій брат!
Не те що я або ви! Хе-хе-хе!

М е р ч и к. Значить, по руках?

П е ч е н и й. Так-так-так...

Тиснуть один одному руки. Од паротяга біжить Кузьма.

М е р ч и к. Ей, Кузьма! Ну, що там?

Кузьма (*понура*). А те, що за дурною головою і ногам нема
покою. Біжи йому по коваля! А що той коваль можить понімати?
Як у носі пальцем коvirять! Ех, республіка, ріж її наліво! (*Ви-
ходить*).

М е р ч и к. Да, не весела ця історія — бути міністром у такій пас-
кудній державі!

П е ч е н и й. А ходімо подивимося, що воно там робиться?

М е р ч и к. Ох-хо-хо! І заробити нема на чому...

Ідуть до паротяга.

По той бік вокзалу торохтить віз, а потім чути Максимів голос: «Тпру! Сюди!
Бодай тебе вовки з'їли!» Через деякий час Максим з'являється на пероні.
Вигляд у нього святочний: нова чумарка, новий картуз, наново вимазані дьог-
тем чоботи, а в руках батіжок і чимала торбина з харчами.

М а к с и м (*оглядається*). Де ж вони є?

Біжить Кудалов з пораненою рукою.

М а к с и м. Стривайте! Чи ви не бачили тут наших міністрів?

Кудалов (*показує поранену руку*). А ви бачите цю кров?

М а к с и м. Нічого, загоїться! А де ж це ви так поранилися?

Кудалов. Де ж, як не в боротьбі з нашою державною роз-
рухою? З нашим одвічним варварством!

М а к с и м. Ай-я-я!

Кудалов. Дорогий Максиме! Хіба ж це не історичний момент,
коли революційний міністер мусить бути і механіком, і машиністом,
і кочегаром?

М а к с и м. Та ви ж хоч сорочкою руку зав'яжіть! Бач, як кров
цебенить!

Кудалов (*з пафосом*). Ех, Максиме! (*Декламує*).

З своїх подертих сорочок
ми прапор в темну ніч пошили!
І кров'ю власною скропили
при тихім сяєві свічок...

М а к с и м. Хе! Ну, а як же паротяг: піде чи ні?

Кудалов. Ах, цей паротяг! Ви ж бачите: з мене кров біжить!

А чи піде він, чи ні — невідомо. Ну що ж — нехай мене розстріляють! Я на все готовий! (*Виходить*).

Максим. Ге-ге! Не pomoже, мабуть, бабі кадило...

Мерчик і Печений підходять.

Печений. Хе-хе! Та наш Максим Петрович вирядився, наче на великдень!

Максим. Та бачите, в чужу державу якось... не той... Все-таки — міністер земельних справ...

Печений. Так-так-так...

Мерчик. А що там у вас у торбині?

Максим. Харчі! Бо там чи дадуть, чи ні, їсти захочеться.

Печений. Так-так-так...

Мерчик. Мабуть, і самогону захопили?

Максим. Авжеж! Як діло піде на мирову, то зараз же й мого-рича вип'ємо. З таранівською республікою! Хе-хе-хе.

Печений. От-от-от...

Мерчик. Ну, я бачу, що ви — найкращий дипломат, до всього приготувалися. Остановка лише за паротягом — нема на чому їхати!

Максим. А знаєте, що я пораджу? Їдьмо моєю конякою, то до вечора будемо в Таранівці! А як чекати на кур'єрський, то не бачити нам тієї Таранівки ні сьогодні, ні завтра. Йй-бо! А підвода — он, за водокачкою, готова.

Печений. Е, ні! Де ж таки видано, щоб міністрів або дипломатів возили на мужицьких підводах? Ні-ні!

Максим. А що ж такого? Який піп, така й парафія.

Мерчик. А як на мене, то нехай Максим Петрович рушає своєю конякою зараз. Він по земельних справах, йому так і личить. А ми — потім, коли буде готовий республіканський поїзд.

Печений. Так-так-так! З богом, Максиме, з богом! А ми — потім, потім!

Максим. Е, ні! Коли їхать, то всім разом. Що я там без вас робитиму? Дурних у решето ловитиму, чи що?

Мерчик. Та ми ж кур'єрським...

Максим. Ні-ні! Я без вас нікуди не рушу. Де ж таки видано, щоб міністер земельних справ та сам себе возив по чужих державах? Та ніколи цього не було й не буде.

Мерчик (*тихо до Печеного*). Не на такого напали! (*До Максима*). Ну, гаразд! Їдьмо разом, а там побачимо.

Печений. А як же поїзд? Іван Іванович бився, бився, аж руку поранив... Може, я залишуся?

Мерчик. Йосипе Карповичу! Так же чесні люди не роблять. Коли їхать, то їхать усім — от і кінець.

Максим. От це інша річ! Ну, ходімо ж, ходімо! Бо сонечко вже надвечір, а до Таранівки, як підводою, то верстов тридцять з гаком буде. (*Виходить*).

Печений. От біда: і не їхать погано, і поїхать погано! Хоч кризь землю провалиться!

Мерчик (*з натяком*). Можна поїхать і не доїхать... В чім справа?

Печений. Так-так-так!

Виходять.

Чути Максимів голос: «Ану, повертайтеся! Но!» Торохтить віз. Кудалов (*з перев'язаною рукою*) волочить мішок з вугіллям. Назустріч йому Фенька.

Фенька. Кудалов! Тепер або ніколи!

Кудалов. Що таке?

Фенька. Ми мусимо виконать наш обов'язок перед народом! Перед революцією! Перед цілим людством!

Кудалов. Феню! Ви ж бачите!

Фенька. Кудалов! Ваш президент — мерзотник! Ваші міністри — йолопи й падлюки! Народ обдурено! Ми мусимо вірвати з негідників машкару! Розкрити облуду перед усім народом!

Кудалов. Товаришко Феню! Я мушу пустити поїзд! Інакше мене сьогодні ж розстріляють! Чого ви хочете од мене?

Фенька (*хапає його за руку*). Повстаньте, Кудалов! Покиньте ваш дурацький поїзд! Революція під загрозою. Скликайте народ! Бийте на сполох!

Кудалов. Феню! Феню! Я не можу! Мене розстріляють...

Раптом з'являється Харитина.

Харитина (*з плачем і криком кидається Кудалову до ніг*). О, рятуйте ж мене! О, не дайте ж діточкам моїм загинути! Верніть же його, вражого сина! На смерть же він поїхав!

Кудалов. Що це? Чого ви? Хто поїхав?

Харитина. Та чоловік же мій! Максим! Міністер паскудний!

Кудалов. Куди поїхав?

Харитина. Та до Таранівки ж понесла його лиха година! А там же, кажуть люди, друга держава! Розстріляють його! Неодмінно розстріляють за високий чин. Ох, боже ж мій! Не дайте ж мені загинути! Верніть мені чоловіка! (*В сльозах хапається за Кудалова*).

Фенька. Кудалов! Будьте ж ви революціонером! Ваш обов'язок...

Кудалов (*одбивається від обох жінок*). Одв'яжіться ви од мене! Я нічого не можу! В цей історичний момент мене самого розстріляють!

Фенька. Ух, паскудство! Коли так — я знаю, що робить! Харитино! Добудьте мені коня! В цю ж мить — коня мені.

Харитина. А де ж його візьмеш?

Фенька. Де хочете! Тільки зараз! Зараз! Інакше вам не бачити більш Максима!

Харитина (*з плачем*). Ой горенько ж мені! Ай, боже ж мій! Може, родичі дадуть? Ходімо, палночко, ходімо!

Феняка. Коня мені! Коня! А ви, Кудалов, — ух! — міщанська ганчірка! (*Виходить з Харитиною*).

Кудалов (*приголомшений, опускається на мішок з вугіллям*). Боже! Пошли на Бузавівку гнів твій праведний! Дай нам хоч поганенького царя!

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

9. ДИПЛОМАТИЧНА ЗУСТРІЧ СУСІДНІХ ДЕРЖАВ

Таранівський ревком (колишня волость); закурений, засмічений, мегушливий.

На чільному місці — портрет Леніна.

Сашко Завірюха, озброєний револьвером, функціонує водночас як сенатор, адміністратор, агітатор і т. д., не одмовляючись часом і від обов'язків соцького або сторожа. Поруч нього за окремим столиком — Стьопа, що пише декрети, накази, ордери, протоколи, заяви і все інше, що доводиться писати секретареві сільського ревкому. Раз у раз приходять і виходять червоноармійці, селяни, солдати тощо.

Завірюха (*до червоноармійця*). Бери п'яток неможників і зараз же — на Межиріч! Хапай його, сучого сина, за ребра й веди сюди! А коли що — там йому й амба! Розумієш?

Червоноармієць. Єсть!

Завірюха. Ну, котись, браток!

Червоноармієць виходить.

Солдати (*накидаються на Завірюху*). Та доки ж ми будемо пороги оббивати?

— Товаришу! Дайте-бо нам порядок!

— Ось послушайте-бо, товаришочку!

Завірюха (*зупиняється перед солдатами й розводить руками*). Ну що у вас за голови на плечах? Я ж вам тисячу разів доказував: більшовицька власть з жінчинами на рівну ногу! Що чоловікам — те й жінкам.

Солдати. Ти нам очей не замазуй!

— Як солдатів — так усі беруть, а як до солдаток — то нікому діла нема!

— Подавись ти своєю рівністю!

Завірюха (*до секретаря*). Стьопа, пиши: ордер на реквізицію ста пудів борошна. Для неможних солдаток. Реквізицію доручити комнезамам. У таранівському масштабі.

Стьопа (*весело*). Зараз буде готово! Точка в точку! Не журіться, тіточки! (*Пише*).

Завірюха (*до солдаток*). Чули? Завтра буде хліб! Неможники знають, у кого заховано на чорний день. Ну, марш із присутствія! І без того не продашеш! (*Шипає одну молодичку*). А як напечеш пиріжків, то й мене поклич! Ладно?

Солдатки. Го, аби тільки було з чого пекти!

— Прощавайте, товаришу! Дай бог вам здоров'я!

Завірюха. Котись, котись з своїм богом!

Стьопа. Симпатичний ордерок! Підпишіть! Ех, заревуть наші багачі! Ідять його мухи!

Завірюха (*підписується і ставить печатку*). Готово! Ей, хто тут з неможливіків?

Неможливік (*входить*). Та ось я!

Завірюха. Однеси цього папірця до Федора Селюка. Знаєш? Голова комнезаму. Ну! Лети ковбасою!

Неможливік. Я вмить! (*Виходить*).

Завірюха. Стьопа, пиши: до голови Сурманського повітового ревкому.

Стьопа (*пише*). Дайош далі!

Завірюха. У Таранівській волості всьо харапо. Власть — більшовицька, у моїх руках. Ревком і комнезам...

Входить п'яний солдат-інвалід.

Інвалід. Саша! Я їй говорю: ти — полюбовниця австрійська! Я за Росію кров проливав, ноги лишився... А ти мені австрійчат понаводила...

Завірюха (*бере інваліда за плечі й обережно виводить*). Чув, браток, чув! Нічого не поробиш: інтернаціонал у твоїй хаті завівся!

Інвалід. Саша! Я — челаєк-каєка! Дай мені розвод і пенсію! Нехай вона, сукина дочка, сама австрійчат кормить!

Завірюха. Добре, добре! Пенсія тобі буде! Тільки від інтернаціоналу, браток, не одкрутишся... Хе-хе-хе!..

Інвалід. Я їй говорю: Манько! Ти, сукина дочко, гуляєш, а я челаєк-каєка...

Завірюха. Котись, котись, браток! Ніколи!.. (*Виводить інваліда і зараз же повертається*). Ну, Стьопа, що ти там написав?

Стьопа. Власть більшовицька у моїх руках.

Завірюха. Не в твоїх, а в моїх! Ти, парнишка, не заривайся!

Стьопа. Ге-ге-ге! Це ж ніби ви пишете!

Завірюха. Ну, пиши, пиши! Ревком і комнезам у контакті і в масштабі. На повному ходу.

Стьопа. Ех, харапо! Дайош далі.

Завірюха. В сумежній Бузапівській волості об'явилася контрреволюція. Ну й сволоч народ! (*Руку на губи*). Ша! Цього не пиши!

Стьопа. Ге-ге-ге! От ви завжди так! Ну, та я вже знаю, що писать, а чого не писать. Дайош!

Завірюха. Молодець парнишка! Ну, катай далі. Під час ревізції сильно побито двох міліціонерів... Мабуть, не видихають!.. Бандитизм, мат' його! Ша! Ша! Бандитизм розвивається в таранів-

ському масштабі. Недостача в набоях, в мануфактурі і в партійних робітниках. Опріч цього — всьо харашо.

Раптом з'являється Фенька, розпатлана, запорошена, з патьоками поту на обличчі.

Фенька (*кидається до Завірюхи*). Не вірте їм! Не вірте! Їхній президент — облудник! П'яниця! Контрреволюціонер!

Завірюха. Ша! Ша! Який президент?

Фенька. Бузанівський! Хіба ви нічого не чули?

Завірюха. Мамзель! Може, ви не туди попали? Це — таранівський ревком, а я — голова ревкому.

Фенька. Товариш Завірюха?

Завірюха. Він самий, точка в точку!

Фенька (*протягає руку*). Вашу руку! Я — анархістка. Будьте певні, я революцію не зраджу за міщанський поцілунок!

Завірюха. Он як? Харашо!

Стьопа. Ге-ге-ге!

Завірюха. Ви з Бузанівки, кажете?

Фенька. Так! Од нещасного бузанівського народу. Рятуйте його, товаришу Завірюха! Там — контрреволюція! Міщанство! П'янство!

Завірюха. Ша! Ша! Ви за яким же ділом з'явилися сюди, мамзель анархія?

Фенька. Я хочу попередити вас, товаришу. Зараз тут будуть бузанівські міністри...

Завірюха. Міністри?

Фенька. Так! Так! Прибічники Андрія Дудки. Вони захопили власть! Вони об'явили його народним президентом! А він розводить шури-мури з Люською! З нікчемною міщанкою! Ух! Як я ненавиджу це паскудне міщанство!

Завірюха. А вас, мабуть, заздрість бере?

Стьопа. Ге-ге-ге!

Фенька. Як вам не соромно ображати жінчину-революціонерку? Ух! Я до вас, як до щирого товариша...

Завірюха. Ну, ша, ша! Нічого тут маланхолію розводить. Кажіть, за яким чортом їдуть сюди міністри бузанівські?

Фенька. Вони хотять заморочити вашу голову! Купити вашу революційну совість! Захопити Таранівку! Обдурити народ! (*Побачивши за вікном бузанівців*). Ось вони! Ось! Не вірте їм! Не вірте!

Завірюха. Що за диявол?!

Фенька (*метушигься*). Захуйте мене! Захуйте! Я потім... Потім...

Завірюха. Стьопа! Прогуляйся з мамзелею, доки я міністрам порядку дам.

Стьопа (*руку бубликом до Феньки*). Дозвольте на часок? (*Веде*). Трім-бом-бом! Трім-бом-бом!

Фенька (*до Завірюхи*). Не вірте ж їм! Не вірте! (*Виходить із Стъопою*).

З острахом увіходять Максим, Мерчик і Печений.

Завірюха. Сюди, сюди!

Мерчик. Ну йдіть же, йдіть! Ви ж од народу! Мені що, я на відсотках...

Печений. Ідіть, Максиме Петровичу, ідіть!

Максим. Ходімо, ходімо разом! Тут уже нема чого ховатися. (*До Завірюхи*). Добридень!

Печений. Доброго здоров'ячка, товаришу!

Завірюха. Здоровенькі були, панове міністри!

Мерчик. А хіба в нас на лобі написано, що ми міністри?

Завірюха. Видно пана по халявах! Ви ж із Бузанівки?

Мерчик (*до Печеного*). Значить, пропадать! (*До Завірюхи*). Так, та не зовсім, шаповний товаришу: ось товариш Максим — з Бузанівки, а я, приміром, зовсім ні!

Печений. Е-е...

Мерчик (*до Печеного*). Ви теж не з Бузанівки родом!

Печений. Так-так-так...

Завірюха (*до Мерчика*). Ну, ти мені хвостом не крути! (*До Максима*). Ти хто такий?

Максим. Максим Качуренко, хлібороб із Бузанівки.

Мерчик. Міністер земельних справ у Бузанівській народній республіці!

Печений. Так-так-так...

Завірюха. Ах ти ж дурень, дурень!

Максим (*до своєї*). От тобі й маєш! Хіба ж я винуватий? Мені наказано...

Завірюха. Ну, з тобою, дядюшко, потім поговоримо. (*До Печеного*). А ти теж міністер?

Печений. Е... е... Як би вам сказати...

Максим. Та що там ховатися! За яким же дідьком ми й забилися сюди? Міністер, конешно! По придовольствію.

Завірюха. Ах ти ж, дармоїде, дармоїде! По придовольствію! Тим-то у тебе й пузо таке! (*До Мерчика*). Ну, а по яких же справах ти міністер?

Мерчик. Я — на відсотках! Це зовсім інша річ! Будь ласка, мене не ображайте!

Завірюха. На відсотках? Ах ти ж гадина, гадина!

Максим. А чого ж ти лашся, товаришу? Ми ж до тебе як сусіди; поговорить, закон установить, а потім того... й могорича випить.

Завірюха. А президент же ваш де?

Мерчик (*нишком*). Ну, він не такий дурень, щоби сюди їхати!

Максим. Ге, то не нашого поля ягода! Та навіщо тобі президент, коли ось ми за нього? Він же сам уповноважив нас.

Печений. І народ! І народ! Так-так-так..

Завірюха. Що ж вам наказав ваш президент чи ваш народ?

Максим. Та ось щоб, значить, у вас була своя республіка, а в нас своя.

Печений. Так-так-так... А якщо буде на те ваша ласка, дорогий товаришу, то йдіть до нашого президента на службу! Великим чоловіком будете!

Мерчик. Обер-прокурором — хочете?

Печений. От-от-от!..

Завірюха (*раптом б'є Печеного по обличчю*). Ось тобі обер-прокурор!

Печений. Ай! Ай! Розбій! Рятуйте!

Мерчик. Гвалт! Гвалт!

Мерчик і Печений біжать. Завірюха — за ними. У дверях стикаються, падають...
Бійка, галас. Нарешті дипломати тікають.

Завірюха (*кричить їм навздогін*). Я вам покажу обер-прокурора! А паршивого президента вашого на мотлох зіб'ю! Ось я до вас доберуся!

Максим. Хе! Одей дасть порядок! Що його робити? Мабуть, давай бог ноги... (*Хоче тікати*).

Завірюха (*хапає його*). Ша, браток! Ми ще поговоримо!

Максим (*пручається*). Геть! Ось геть-бо, кажу тобі! А то я не подивлюся, що в тебе ліворвер...

Завірюха. Ех ти ж дурень сиволапий! Скільки в тебе десятин?

Максим. Шість із садибою.

Завірюха. Значить — середняк?

Максим. Атож!

Завірюха. Ну, давай закуримо!

Палять цигарки.

Значить, контрреволюцію робиш? Ах ти ж, йолопе, йолопе!

Максим. Та що ти лашся? А то я теж, хоч і неписьменний, а як загну — так тільки держись! Йй-бо!

Завірюха (*показує на портрет Леніна*). Знаєш, хто це такий?

Максим (*придивляється*). Лисий... А дивиться — аж ніби усміхається! А хто ж воно?

Завірюха. Ленін! Розумієш?

Максим. Ленін, кажеш? Чув, чув!.. Так он який він! Хе! Видно — добряк чоловік! Аж усміхається, йй-бо!..

Завірюха. Це, браток, такий чоловік, що на цілому світі з ліхтарем пошукать — так другого такого не знайдеш!

Максим. Хе! А що ж він робить?

Завірюха. Що робить? Усе робить! Так от, як я в таранівському масштабі, так він — на цілий світ. Розумієш?

Максим. Та хто ж його знає, як він для нашого брата, для хлібороба?

Завірюха. Повір, браток, що для вас теж підходящий. От, приміром,— культура, прогрес: пари, лектричество, мікроби... Чув коли-небудь?

Максим. Ні. А що воно таке?

Завірюха. Це... Це — всьо! Ну, от виїдеш ти поле ралить. Ходиш за плугом день, ходиш другий, третій... А раз прогрес — повернув ручку, зашуміло-загуркотіло — готово! Увесь лан твій ріллею укритися!

Максим. Хе!

Завірюха. Або заходиться твоя баба сорочки прати...

Максим. І-і, то вже хоч безвісти тікай! З ранку до вечора як сатана ходить!

Завірюха. Ну от! А раз Ленін, нажав гудзик, туди-сюди — готово! Сорочка біла, як сніг!

Максим. Хе! А де ж той гудзик буде: у баби чи деінде?

Завірюха. Де гудзик? Ну це вже тобі баба сама покаже! Хе-хе-хе!..

Максим. Так он який вап Ленін! Ну, куди ж там!

Завірюха. То-то ж і єсть! А ви там якогось жулика президентом обрали! Ех ви, народ!..

Максим. Та хіба то ми його обрали? Він сам об'явився! А ми... що ж — народ темний...

Завірюха. Так ото ж слухайся мене і всьо буде харашо. У мене, браток, вистачить пороху і па бузанівський масштаб! Ходімо! (*Гукає*). Стьопа! Стьопа! Веди її сюди!

Стьопа (*веде Феньку під руку*). Трім-бом-бом! Трім-бом-бом-бом! Наша берють!

Завірюха (*до Максима*). А ця мамзель анархія по знаку тобі чи ні?

Максим. Аякже! Фенька — наша попівна.

Фенька. Товаришу Максиме! Я все чула й бачила. Дуже рада за вас. Тепер будемо разом визволяти нашу рідну Бузанівку від підлого тирана! (*До Завірюхи*). Товаришу...

Завірюха. Ша, ша, мамзель! Вас не дрочать, то ви й не брикайтеся! Ми й без вас управимось! Ходімо! (*Йде*).

Максим (*до Леніна*). Ну ж і добряк чоловік! Аж усміхається! Хе-хе-хе!.. (*Йде за Завірюхою*).

Фенька. Стьопа! Ваш революційний обов'язок — переконати товариша Завірюху...

Стьопа (*руку бубликом*). Дайош?

Фенька (*бере його руку*). Ах, Стьопа! Все-таки революція переможе!

Стьопа (*веде*). Трім-бом-бом! Трім-бом-бом!

10. BAL PERÉ¹ З ДЕЯКИМИ НЕСПОДІВАНКАМИ

В Палаці республіки — bal peré. Зал засідань (що в сьомій одміні) аж гуде од співів, танців та веселих розмов. Уже далеко за північ, а пікому і в голову не приходить, що пора спать. Народний президент ніяк не птанцюється з ніжною, як лілея бузанівських ланів, учителькою Люсею. Міністр революційних справ, запивши мирову з солдаткою Явдохю, наважився цієї почі випити увесь нектар з червоних уст Оксюші, дочки бузанівського лавочника. А Явдоха рада забути цілий світ за розкішні вуса полкового писаря Федора Королька. До ранку радий гуляти в такому чудовому товаристві й солдат-гармоніст.

Тільки старий лакей Архип хотів би заснути (може, навіки), та па нього не звертають уваги.

Дудка (тоном дирижера). Кавальє! Ангаже дам на краков'як! (До гармоніста). Дончук! Ріж, їдять його мухи! (До Люсі). Дозвольте, мадмазель?

Люся. У-й! Я зовсім п'яна... Музика, танці, революція...

Танцюють.

Хапчук. Оксаніє Сидорівно! Венера Бузанівської республіки! Дозвольте — ангаже на краков'як?

Оксюша (ображено). Гетьте! Венера! Так у наших панів сучку називали!

Хапчук. Та що ви кажете? Ех і народ же дикий! Це ж — богиня Венера! Хрест на мені!

Оксюша. Богиня?

Хапчук. Ну, конешно! Хіба ж таки я назвав би вас собачим ім'ям? Що ви, Оксанія Сидорівна! Дозвольте ручку!

Оксюша (подає руку). Ну, ладно!

Хапчук (цілує руку). Мерсі! (Цілує в губи). Мерсі!

Оксюша. Ах! Що ви робите?

Хапчук. Нічого-нічого! Це в міністрів така мода. Дозвольте на краков'як?

Танцюють.

Дудка. Пара за парю!

Хапчук. Єсть, Андрюшо!

Явдоха (обнявшия з Корольком). А ми будемо по-своєму! Начхать мені на панські вихилияси! Ось ну-бо! Та що це ти, голубе, — зовсім розкис, чи що?

Корольок. Євдокіє Пилипівно! (Крізь н'яні сльози). Ех, душа моя нудиться... Пропадать! Усім пропадать...

Явдоха. А ти пий! Чорт його бери!

Корольок (співає).

Ой запив козак, запив,
ой запив, загулявся...

¹ Пишний бал (фр.).

Дудка. Корольок! Танцюй, коли начальство веселиться.

Корольок. Ваше благородія! Душа нудиться...

Явдоха. Та ну-бо! Ходімо! Ех-ха! *(Пускається в танок під краков'як)*.

Корольок за нею.

Архип *(осторонь)*. Фа! Паскудство!

Люся. Ой-ой! Не можу! В очах — метелиці!

Дудка. Ну, коли так, то вип'ємо за ваші чудові оченятка!
Архипе! Давай вина! Усім! Усім!

Танок обривається, Архип обносить гостей вином.

Оксюша. Ах! Мерсі! У мене аж серце затіпалося!

Хапчук. Ні чорта, Оксаніє Сидорівно! Ваша комплекція verderжить!

Явдоха. А я зовсім розпарилася! Аж сорочка на тілі облипла! Ху!

Дудка *(подає пляшку гармоністові)*. На, Дончук! Заряджайся!
Гармоніст *(дудлить з пляшки)*. Мерсі, далі нікуди. *(Ставить посуд коло себе)*.

Дудка *(підносить келиха)*. Ну, панове, вип'ємо за наших дам!
Я бував на всіх фронтах і по всіх державах! Я бачив женщин різних порід. Але таких *(жест до дам)*, як ці, ніде не зустрічав. Вип'ємо ж за наших прекрасних бузанівок! Ура!

Корольок. Ура! Ура!

Хапчук. Ура! *(Цілує Оксюшу в губи)*. Мерсі!

Люся *(з келихом)*. А я — за революцію! За те, що крутить нами, як вихор! Що ось ми тут — чужі, непохожі, разом п'ємо, гуляємо... А може, і загинемо в одній купі... Ех, революція!.. Цього не можна висловити... Я — п'яна... Я — за революцію!

Дудка й інші. Ура! Ура!

П'ють.

Корольок *(до Люсі)*. Правильно ви кажете, пропадать усім разом! Ех! *(Співає)*.

Ой порадь мене, коню,
де ми будем почувати...

Дудка. Люсю! За революційний авангард! За нашу зустріч!

Люся. Я — п'яна... П'яна...

Раптом розтинається тихий урочистий дзвін. Усі немов закам'яніли з несподіванки, напружено слухають.

Архип *(серед напруженого мовчання показує на стародавній годинник)*. Сім разів ударив... Це — перед великими нещастям... Цього годинника я пам'ятаю ще з малих літ; він б'є, коли йому заманеться... За кілька років — раз... Завжди — перед нещастям...

Люся *(тихо)*. Сім разів...

Дудка *(тихо)*. Перед нещастям?

Хапчук *(до Дудки)*. Ти вартових поставив скрізь?

Явдоха. Тю! Перелякалися! Чого ви?

Дудка. Хто перелякався? Го-го! Андрій Дудка ще ніколи не лякався! Я був під ураганим огнем! Я йшов на смерть з цигаркою в зубах! Панове! Будемо веселитися! А годинник — к чортовій матері! *(Стріляє з револьвера)*.

Годинник розбивається з жалібним дзвоном.

Хапчук і інші. Ура! Ура!

Архип *(з жахом кидається до Дудки)*. Що ви нарobili?

Дудка. Геть к чортам!

Архип виходить.

Друзі! Пиймо, поки п'ється! Живімо, докіль живеться!

Хапчук. Віват, Андрюшо! Люблю за удар!

Явдоха, за нею Корольок та інші раптом, як по сигналу, починають співати і пританцювують: «Ой дуб-дуба, дуба, дуба...»

(В момент найбільшого піднесення розхристується й кричить). Андрюшко! Валяй національного!

Дудка. Кавальє! Ангаже дам на гопака! Дончук! Ух-ха! *(Пускається в танок з Явдохою)*.

Хапчук. Оксюшка! Лови момент! До ранку недалеко!

Танцюють з захватом, з викликом. Хапчук — з акробатичними викрутасами.

Корольок *(з пляшкою в руках, хитається, наче маятник, сам собі мугиче)*.

І п'ять будем, і гулять будем,
а смерть прийде — пропадуть будем...

Люся тим часом уставилася п'яно-екзальтованим поглядом в одну точку й сидить нерухома, наче заворожена. Раптом вона випростовується і з жахом кричить.

Люся. Стійте! Стійте, божевільні! Там — ідуть! Ідуть...

Музика й танок обриваються. Усі пильно дослухаються (в напрямі Люсиного жесту). Чути, як наближаються чийсь важкі кроки. Дудка хапається за револьвер. Хапчук кидається до вікна. Дами чіпляються за своїх кавалерів. Ще момент — і з'являються Мерчик і Печений, побиті, поколошкані, укріті дорожнім пілом.

Дудка й інші. Мерчик!

— Печений!

— Що з вами?

— В таку пору?!

Мерчик. Хорошенька компанія!

Печений. Е, добре вам питати...

Дудка. Та кажіть-бо мерщій, що з вами? Хто вас побив так?

Мерчик. Ой-ой-ой! Що було!

Печений. Біда-біда-біда!

Хапчук. Більшовики одлушили! Хрест на мені!

Дудка. А де ж Максим?

Печений. В полон попав! Мабуть, живого й не випустять!

Мерчик. Не турбуйтеся, цілісінький буде! Це вам не який-небудь бідолаха Мерчик.

Дудка. Значить, воювать будемо? Та кажіть-бо, чорт вас бери!

Мерчик. Що тут казати? Хіба ви не бачите?

Печений. Так-так-так...

Дудка. То це вас у Таранівці так вітали?

Печений. Ох-ох-ох! Насилу живі вискочили! Цілу ніч тікали!

Довелося постраждати за народ.

Мерчик. Ну, за відсотки теж попало! У того проклятого Завірюхи кулак — як довбня!

Дудка. От чорт!

Хапчук. Справжній більшовик! Хрест на мені!

Мерчик. Та ще каже: перекажіть вашому паршивому президентові...

Печений. Так-так-так...

Мерчик. Що я його на котлети порубаю й собакам викину!

Печений. Так-так-так...

Дудка. І ви не вирвали в нього язика з рота?

Мерчик. Хорошеньке діло! Підіть ви самі до нього!

Дудка. Мовчать! Що це за розбещеність? Ви забули, що перед вами — народний президент! Ви самі набралися більшовицького духу. (До Хапчука). Міністре революційних справ! Зараз же ударить на сполох! Солдатів — на майдан! Міністрів — на раду! Озброєні сили — на таранівський кордон!

Мерчик. Вибачте, а республіку — куди?

Дудка. Республіку? На колеса! (Хутко виходить).

Мерчик і Печений ідуть за ним.

Хапчук. Оксая Сидорівна! Чули? На колеса! Покотимо кур'єром! А?

Оксюша. Що ви? Куди? А папаша?

Хапчук. Наплювати! (Виходить з Оксюшею).

Корольок. Явдосю! Голубонько! Візьми мене до себе! Пропадуть же чоловікові приходитьсь...

Явдоха. Що? До себе? Тю на тебе! Бачили ми таких! Геть к лий годині! Тутечки, я бачу, діло повертається в інший бік... (Хпає кілька пляшок і хутко виходить).

Корольок. Ах ти ж стерва! (Женеться за Явдохою).

Люся — сама, великими очима обводить порожній зал, опускається на стілець і заходиться сльозами.

За вікном розжеврюється ранок.

Тихо, як привид, з'являється Архип. Підходить до розбитого годинника і сумно хитає головою.

Архип. Ще за царя Олександра Миколайовича подаровано покійній пані... Кінець... Всьому кінець... (*Вигирає хусткою очі*).

Дзвін на сполох.

11. КАТАСТРОФІЧНА РЕПЛІКА В ІСТОРИЧНИЙ МОМЕНТ

Майдан з імпровізованою трибуною (що в четвертій одміні). Дзвін на сполох. В передранковій сутніні мегушаться солдати. Остеронь — кілька зацікавлених селянських силуетів.

Солдати. Що? Куди?

— На фронт? Нехай він йому западеться!

— Більшовики йдуть? А де ж вони?

— То, мабуть, з п'яних очей!

— Дудчиним міністрам, кажуть, зуби набили!

— Хо-хо-хо! Того-то вони й дзвонять!

— Та я таким шахраям сам би в'язи поскручував!

Солдат з одрізом (*до всіх*). Товариші! Я говорю по совісті: годі дурака валяти! Йй-бо. Поїли бузанівських галушок, попили самогону, солдаток полапали — чого ж сидіти? Пора й честь знати! До віку ж годувати не будуть! Йй-бо!

Солдати. А куди ж ми підемо?

— До чорта в зуби! Хо-хо!

Солдат з одрізом. Посунемо, товариство, на Таранівку, до Сашка Завірюхи! Бо не сьогодні-завтра він сам сюди з'явиться. Йй-бо! А хто такий єсть Дудка, щоб ми за нього в огонь ішли? Ледащо! Офіцеришка паршивий, та ще до того п'яниця й шалапуга на цілий світ! А більшовик — наш брат! Йй-бо! Я говорю по совісті!

Солдати (*з наростаючим гамором*). Та що там балакають: погуляли й годі!

— Рушаймо, братці, до Завірюхи!

— Начхат на Бузанівську республіку!

— Дайош Таранівку!

З'являються Дудка й Хапчук. Солдати затихають.

Дудка (*до Хапчука*). Що це за гармидер?

Хапчук. Стережись, Андрюшко: солдатики в ліс дивляться! Хрест на мені!

Дудка. Дурниці! Ось я їх... (*Сходить на трибуну*). Товариші! Революція під загрозою!.. На нашу народну республіку насувається з Таранівки більшовицька банда... Товариші! Ми — революційний авангард. Ми докотили революцію до Бузанівки! Тепер покотимо до Таранівки!.. Наш революційний обов'язок — битись до кінця...

Солдати. Брось, парнишка!

— Піди проспись.

Дудка. Товариші! Не слухайте зрадників! В цей історичний момент, як народний президент, я закликаю вас...

Солдат з одрізом. Сволоч ти, а не президент!

Вибух реготу.

Дудка (*вихопивши револьвера*). Що це? Образа? Бунт? Мовчати! (*Стріляє в повітря*).

Рез обурення, свист, вигуки: «П'яного! Волоцюго! Арештувать його!»

Солдати (*кидаються до Дудки*). В'яжіть його!

— Держіть! Держіть!

— Бий його! Бий! Бий!

Метушня, постріли. Дудка й Хапчук біжать і одстрілюються. Солдати женуться за ними. Майдан деякий час порожній. Потім біжать кілька хлопчаків

з вигуками: «Он-о! Віжить! Ура! Ура! Ура!»

Назустріч їм — Харитина з відрами.

Харитина. Що воно робиться?

Хлопці (*на бігу*). Дудку стріляють!

— Солдати бунтуються!

— Більшовики йдуть!

Харитина (*хреститься*). Мати божа! Недарма ж мені цієї ночі покійна дядина приснилась! Побіжу на станцію! Може, хоч мертвого його побачу! Ох, боже, боже!.. (*Віжить*).

Мерчик і Печений вибігають і перелякано оглядаються на всі боки.

Печений. Та стійте-бо! За нами ніхто не жепеться!

Мерчик. Фу! От що значить поставити республіку на ноги!

А цього ж добився ваш ідіот Дудка!

Печений. А чого ж він мій? Бог з ним! Бог з ним!

Мерчик. А ви ж його вибирали президентом? Мене тоді і в Бузавівці не було!

Печений. А міністром же й ви були? Та ще яким — по фінансових справах!

Мерчик. Слухайте, товаришу Печений!

Печений. Так-так-так, товаришу Мерчик!

Мерчик. Зараз не такий історичний момент, щоб наводити справки, хто з нас більший болван! Запрягайте вашу кобилу, та будемо разом тікати на Сулу! А що далі — побачимо!

Печений. Так-так-так...

Біжить Оксюша з великими пакунками.

Оксюша. Ах! Ах! Поможіть мені! Поможіть!

Мерчик. Вибачте, куди вас чорти несуть у такий момент?

Оксюша. Ну, як же ж! Сеня Хапчуков — мій наречений! Я — на станцію! Там для міністрів — кур'єрський поїзд!

Мерчик (*до Печеного*). Ви бачили ще коли-небудь таку ідіотку? (*До Оксюші*). Вибачте, для таких міністрів, як ваш Сенька, по всіх державах є тюрми.

Оксюша. Ах!

Мерчик. А для таких міністервок, як ви, у кожного порядошного папаші є добра лозина. До побачення!

Печений. Так-так-так... (*Йде з Мерчиком*).

Оксюша (*наздогін їм*). А для таких сволочей, як ви (*тиче дулі*),— ось! Ось що! (*Біжить з пакунками*).

Далекі постріли.

12. ТАК ПРОХОДИТЬ ЛЮДСЬКА СЛАВА

Станція Бузанівка (як в попередніх одмівах).

Кузьма п'яний спить на пероні. Кудалов силкується розбудити його.

Кудалов. Кузьма! Кузьма! Та прокинись ж ти, п'яного!

Кузьма (*підводиться*). Ку-ку-ди? Ку-ку-далов?

Кудалов. Прочуняйся, Кузьма! В Бузанівці — державний переворот! Солдати бунтуються! Більшовики наступають!

Кузьма. Більшовики? Пролетарія, значить? А мені що? Я за парод можу постоять...

Кудалов (*з щирим розпачем*). Ех, народі мій, народі! Невже судилося тобі дожити до таких оборонців!

Кузьма. Господин Кудалов! Не говоріть сурйозно, бо я заплакать можу.

Кудалов. Плач, Кузьма, плач! Що лишилося нам по віках гапби, неволі, зрадництва? Сльози, самі сльози!

Кузьма (*крізь сльози*). Господин Кудалов! Я можу розуміть... Георгіївський кавалер, ріж його наліво!

Один за одним кілька пострілів.

Кудалов. Чуєш, Кузьма? Наближаються! Давай мерщій більшовицьку вивіску.

Кузьма. Дозвольте ту, що государ імператор напечатав? Усьо ж одно без царя діло не обійдеться!

Кудалов. Кузьма! Роби те, що тобі наказано. Та мерщій! Мерщій!

Кузьма. Ну що ж — поченимо більшовицьку! Нехай повисить, ріж її наліво! А без царя діло не обійдеться...

Кудалов. Неси, неси мерщій.

Кузьма виходить, а Кудалов ставить драбину, лізе на дах і скидає ту вивіску, що висіла до цього часу. Тим часом Кузьма приносить іншу вивіску — Червопа Бузанівка.

Кузьма. Ось вам і більшовицька! Мені що? Раз наказано, значить, такий закон! Порт-артурський герой можеть хронт держать...

Кудалов. Ну, давай її сюди!

Кузьма *(подає по драбині вивіску)*. Тягніть! Нехай покрасується і ця! Раз релізуція, значить, чорт його бери!..

Кудалов. Давай! Давай! *(Ставить вивіску на дах)*.

Через перон біжать Дудка й Хапчук.

Дудка *(до Кудалова)*. Ти що робиш?

Хапчук. В комісари ладнається! Хрест на мені!

Дудка. Червона Бузанівка! Ах ти ж чортів син! А поїзд твій де? Хіба тобі не було наказано — республіку на колеса! А? Чи ти думаєш, що з Андрієм Дудкою жартувати можна?

Кудалов. Шановні товариші!..

Дудка. Мовчать! Я тобі покажу товаришів! Доки я тут — я президент! Зараз же давай мені поїзд!

Кудалов. Я не можу!..

Дудка. Не можеш? Так пропадай же, собака! *(Стріляє з револьвера)*.

Кудалов падає на вивіску.

Хапчук *(хапає Дудку за руку)*. Андрюшко! Нащо?

Недалеко постріли.

Дудка. Тікаймо, Сенько!

Хапчук *(з жестом до Кудалова)*. Сьогодні — ти, а завтра — ми! Хрест на мені!

Біжать.

Кузьма *(лізе до Кудалова)*. Господин Кудалов... *(Тремтячою рукою торкається до обличчя Кудалова)*. В голову... Наскрізь... Ах ти ж боже мій!.. *(Хутко злазить на землю й біжить)*.

Назустріч йому — Оксюша.

Оксюша. Ах! Ах! У мене аж руки занімили! *(Сідає на пакунки)*. Голубчику, допоможи мені! Я тобі на чай дам!

Кузьма. Що це? Куди?

Оксюша. Та я ж на поїзд! Як же ж! Кур'єрський? Де тут міністри? Я ж наречена!..

Кузьма. Міністри? *(Показує на труп Кудалова, що з жахливою гримасою повис на вивісці)*. Он де! *(Біжить)*.

Оксюша *(з жахом)*. Ай! Ай! Рятуйте! Рятуйте! Більшовики! *(Хапає пакунки й біжить за Кузьмою)*.

На перон вибігають кілька червоноармійців з Завірюхою на чолі.

Завірюха. Обдивіться станцію!

Червоноармійці розсипаються по станційних будівлях.

(Побачивши труп Кудалова). А це що таке? Хлопці, ану зніміть його!

Двоє червоноармійців лізуть на дах і знімають труп Кудалова. В цей момент з'являється Фенька.

Фенька. Кудалов? Ранений?

Завірюха. Мертвий.

Фенька. За віщо ж ви його?

Завірюха. Це не ми. А хто він такий?

Фенька (*крізь сльози*). Телеграфіст Кудалов... Міністер шляхів... Тільки він — за революцію. Бачите: Червона Бузанівка.

Завірюха. Виходить, хоч і міністер, а контакт більшовицький. За це йому, мабуть, і голову пробито. Жалко парнишку. (*До червоноармійців*). Візьміть його, товариші, та поховайте без пошів!

Червоноармійці виносять труп Кудалова.

Фенька. Товариші! Я не міщанка! І не буду проливати сльози над дорогим трупом. В цей урочистий момент я хочу тільки сказати: бузанівський народ заплатив за Дудчину республіку не самим самогоном. Подивіться, чия кров пролилася...

Завірюха. Ша, ша, мамзель! Ми бачили кров...

Червоноармієць (*кричить на бігу*). Товаришу Завірюхо! Там, за мостом, двос тікають! Мабуть, вони!

Завірюха. На коней! Догнать їх, поганців! (*Біжить*).

Червоноармійці — за ним.

Фенька (*услід їм*). Ловіть! Ловіть їх! А, голубчики! Тепер будете знать, хто така попова Фенька.

На пероні з'являються Люся й Кузьма.

Кузьма. Ось тутечки... (*Дивиться на вивіску*). Нема... Що за okazія! (*До Феньки*). Тут господин Кудалов, то єсть мертвий чоловік був...

Фенька. Геть од нього з вашими поганими руками! Його прах належить революційному народові, а не паскудним міщанам!

Кузьма. Ну що ж, коли забрали, то гаразд! (*До Люсі*). Так що, виходить, — нема. Ви, панночко, не сердіться. Георгіївський кавалер должен на посту стоять, ріж його наліво... (*Виходить*).

Люся. Кудалов... Який жах!

Фенька. Ну, панночко, як ви себе почуваете після президентських поцілунків та бенкетів?

Люся (*з мукою*). Феню! Хіба з вами не було того самого, що було з мною? Адже так хочеться повірити в революцію... В нове життя... В нових людей...

Фенька (*люто*). Ух! Вона ще рівняється до мене! Якась нікчемна міщанська пампушка. Контрреволюційна калоша! Дудчина наложниця!

Люся (*хапається за голову*). Боже! Боже! (*Біжить*).

Фенька. Держіть її! Держіть, паскудницю! (*Женеться за Люсею*).

Кузьма (*з пляшкою висовується з вікна*). Кого держать? Чортма нікого! Одно слово — релівуція! (*Дудлить з пляшки*). Ех! Харашо. А господину Кудалову — царство небесное... (*Знов дудлить*). Погиб чоловік і більш нічого...

На перон з протилежних кінців виходять Максим і Харитина.

Максим. Чи не диво, ледве доїхав до Бузанівки, аж ось тобі й баба! Здоров, Харитино!

Харитина. Максим! А я ж думала, що тебе вже зовсім забрала лиха година. Ах ти ж, міністер паскудний! Та я ж по тобі всі сльози виплакала! (*Воднораз плаче і сміється*). Дай же мені хоч подивитися на тебе! Живий?

Максим. А що ж мені станеться?

Харитина. Ах ти ж, волоцюго! Чого тебе носила нечиста сила до тієї Таранівки? Та в тебе ж п'ятеро дітей! (*Заливається сльозами*). А, боже мій, боже мій!

Максим. Ну, годі, годі! Дивись — реве, як корова.

Кузьма. Що значить баба: не можеть хронт держать! (*Одходить од вікна*).

Харитина. А тут що робиться? Бунтують! Стріляють! Кажуть, більшовики йдуть!

Максим. Аякже, ідуть, ідуть! Я на своїй підводі й кулемета їхнього привіз.

Харитина. Кулемета? Нащо ж воно?

Максим. Ге-ге, стара! Ти ще не знаєш, що то за народ — більшовики. У них так, нажав гудзик, і Бузанівки як не бувало! Хе-хе-хе!..

Харитина (*хреститься*). Нехай господь заступить! Навіщо ж ти привіз таке лихо?

Максим. Будемо новий лад усьому давать! По-більшовицькому!

Харитина (*з одчаєм*). Як? Знов міністром будеш?

Максим. Не-не, стара! Тепер бери вище! Це тобі не який-небудь п'яниця Дудка! Тут сам Ленін порядок буде давать! А там же чоловік, якби ти побачила! Голова гола, як коліно, а дивиться на партреті — аж піби говорить до тебе! Йй-бо!

Харитина. Та хоч би вже бог поміг!

Максим. Поможє, поможє! Нехай тільки Ленін візьметься.

Постріли — один за одним, часто, безладно.

Харитина. Он бач, що робиться! Як бух та й бух! Ходімо мерщій додому! От дітям радість буде!

Максим. Е, ні, стара! Ти мандруй додому, а я ще повезу кулемета. Там же ж і штука — аж блищить! Ось ходімо — подивись! (*Виходить*).

Кузьма (*сильно п'яний, тиняється по перону й мугиче свій улюблений мотив*). Пишіть, пишіть цар турецький, пишіть руському царю...

(*Зупиняється коло станційного дзвінка*). Первий дзвоник на релівуцію! (*Дзвонить раз*). Другий дзвоник — на республіку! (*Дзвонить двічі*). Третій дзвоник: р-р-розійдись, народ — пролетарія ідьоть! (*Дзвонить без ліку*).

КНЯЖНА ВІКТОРІЯ

Трагікомедія
на 3 розділи,
9 одмін

ДІЙОВИЙ ПЕРСОНАЛ:

Княжна Вікторія.

Князь Радомський — її батько.

Генерал Букалов — комендант монастиря св. Пантелеймона.

Хома — генералів денщик.

Баронеса Ельвіра фон Тільбаум.

Себастьян — її кузен.

Даша — баронесина служниця.

Сидір Макарович Макуха — землевласник і цегельник.

Старець Порфирій.

Єфрейтор Щербак.

Полонений жебрак.

Вавила

Кирило

Саватій

Євлампій

} — ченці монастиря св. Пантелеймона.

Ченці, солдати, партизани.

Час — кінець 1919 року.

Місце — монастир св. Пантелеймона, на лівому березі Дністра.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1. МІДЯНИЙ КЛЮЧ

Зал монастирського готелю. По кутках — майно біженців, що заховалися за монастирськими мурами. За вікнами — монастир св. Пантелеймона з високою давньою вежею.

Пізній листопад. На позолочених хрестах горить ясний ранок.
У повітрі розливається монастирський дзвін.

Себастьян (*стоїть перед вікном і наспівує*).

На воздушном океане,
Без руля и без ветрил,
Тихо плавают в тумане
Хоры стройные светил...

Макуха сидить на своєму майні і з великим смаком їсть ковбасу з булкою.

Макуха. Сьогодні неділя. Архімандрит буде службу править...
Чуєте, папичу?

Себастьян. Ну?

Макуха. От вам і ну! Нада богу молитися, а не пісень співать.

Себастьян. Цікаво! А ви що робите?

Макуха. А що ж я? Ось підживлюся ковбаскою — щоб у животі не бурчало — та й марш до церкви.

Себастьян. І на вашу думку, з таким-о черевом можна молитися?

Макуха. Ну скажіть на милість, до чого тут череву? Хіба людина бэльбухами богу молитися, чи що? А душа в мене... Е, та що там з вами балакати!

Себастьян. А все ж таки цікаво: скільки ви захопили з собою ковбас та сала, коли тікали з вашої Перещепини?

Макуха. А вам що до того?

Себастьян. Ну як же що? Ось другий місяць, як сидимо ми в цьому монастирі... Невідомо, скільки доведеться ще просидіть...

Макуха. Ну то що ж?

Себастьян. А те, що запаси в монастирі невеликі й, може, доведеться... ревізувати дещо з ваших пакунків.

Макуха (*аж підскаочив*). Як то так?

Себастьян. А так, пане добродію: на загальну користь.

Макуха. Та що ви, господь з вами! Хіба ви більшовики, чи що?
Себастьян. Шановний Сидоре Макаровичу! Коли мене мучить голод, я відчуваю, як на моїх пальцях виростають пазури. Це — закон життя, а не більшовицький декрет.

Макуха. Чи ба, що вигадали! Де ж такі є такий закон? Хіба ми не християни, чи що? Ну, скажіть на милість!

Себастьян. Християни? Ха-ха-ха! Ви? З вашим черевом? З вашим масним обличчям? Ха-ха-ха! O sancta simplicitas! ¹

Макуха. Далось йому те череву!

Хутко проходить Хома.

Себастьян. Ну що, Хома, сьогодні буде пошта?

Хома. Буде, паничу! Неодмінно буде! Генерал так матюшиться, що аж іскри з рота скачуть!

Себастьян. То це значить, що...

Хома. Так-так! Не сумнівайтесь! Я вже зучив їхню математику так, що далі нікуди!

Себастьян. А куди це ти поспішаєш?

Хома. Та куди ж, як не до отця Вавили? Це ж — наша контррозвідка! От довоювались! Ха-ха-ха! (*Виходить*).

Макуха (*востузиться коло своїх пакунків*). З таким народом багато навоюєш. Де б на фронті з більшовиками битися, а вони тут реквізицію розводять...

Себастьян. Ну, значить, — сьогодні великий день: з Тирасполя привезуть листи й газети!

Макуха. Та що з того?

Себастьян. Як? Ми ж — в облозі! Наша доля вирішується там, під Харковом, на великих бойовищах... Невже ви навіть цього не розумієте?

Макуха. Е, що там розуміти! Доки там щось вирішиться, то тут тебе без Леніна живцем з'їдять!

Себастьян. Ха-ха-ха! Он що! Ваш патріотизм не виходить за межі ваших лантухів.

Макуха. А дозвольте, паничу, запитати, де ваш патріотизм? У монахів під рясою?

Себастьян. Я, пане добродію, до породи патріотів зовсім не належу! Зарубайте це в себе на носі й не бризкайте на мене слиною ваших дотепів!

Макуха. А для чого ж ви тутечки заховалися?

Себастьян. У кожному разі, не для того, щоб захищати ваш ковбасний патріотизм! (*Одвергається*).

Макуха. Скажіть на милість! А в самого ковбаса з язика не сходить...

Баронеса фон Тільбаум, за нею — Даша з собачкою на руках.

¹ Свята простота (*лагин*).

Баронеса (*до Себастьяна*). Ах, mon cher! ¹ Мімі доводить мене до божевілля!

Себастьян (*прикладається до ручки*). Коли Мімі, то це ще нічого, дорога кузино: вона не з породи патріотів.

Баронеса. До чого тут порода патріотів? Ах, Себастьяне! Я завжди казала: ваш язик — ваш ворог! (*До Макухи*). А, monsieur Макуха! Добрий день!

Макуха. Доброго здоров'ячка, Ельвіро Федорівно! Дозвольте ручку? (*Прикладається*).

Баронеса. Уявіть собі, панове, що в нашому монастирі немає навіть поганенького песика!

Макуха. А навіщо він вам?

Баронеса. Ах, cher ami! ² Мені він не потрібен, як і вам. Але ж Мімі теж жива істота!

Макуха (*сміється*). Чи бач, про що клопочуться!

Баронеса. Ну от! Для вас це — дурниця, а бідна Мімі так мучиться... Ах, мужчини ніколи не розуміють жіночих страждань! (*До Даші*). Дай їй сюди! (*Бере собачку на руки*). Бідна!

Себастьян. Доведеться вашій Мімі постригтися в черниці.

Даша. Фрр...

Макуха. А воно таки справді погано. Я по собі помічаю. Недарма ж говориться: всякое диханіє...

Баронеса. Так, так! Ах, мерщій би вигнали тих навіжених більшовиків! Я так замучилася в цьому монастирі!

Себастьян. Що ви кажете, кузино? Ви ж так захоплені цією монастирською екзотикою!

Макуха. А монахи за вами юрбою ходять!

Баронеса. Так, але ж, панове, для життя потрібен комфорт, родина... А в цьому готелі навіть мила порядного не добудеш. Ні, ні! Це жах! Жах! Мені не витримать цього! От і Мімі — теж...

Себастьян. Нічого, баронесо, будемо чекати добрих вістей: сьогодні буде поштова контрабанда.

Баронеса. Ах, якби-то! Мені генерал казав. Будемо чекати, Себастьяне! Чекай і молитися! Це — єдине, що нам лишилося. (*До Даші*). Ходімо! Сьогодні архімандрит служить.

Макуха. Дозвольте, Ельвіро Федорівно, й мені з вами?

Баронеса. Будь ласка! (*Виходить з Макухою*).

Себастьян нишком затримує Дашу.

Даша. Та ну-бо, паничу, не пустуйте!

Себастьян. Стривай, голубонько! Тобі набрид монастирський куліш?

Даша. Авжеж!

¹ Мій дорогий (*фр.*).

² Дорогий друже (*фр.*).

Себастьян. А ти бачиш он ті лантухи?

Даша. Бачу!

Себастьян. А в них повно ковбас та сала!

Даша. Ну то що?

Себастьян. Як що? На куховарню їх!

Даша. Та вони ж Макушині!

Себастьян. Дурниці! На всіх вистачить!

Даша. Ну гаразд! Тільки як баронеса дозволить. *(Хоче йти).*

Себастьян хапає її за талію.

Та пустить-бо, паничу!

Себастьян. А двері на ніч нащо замикаєш? Ах ти, чортенятко!

На порозі генерал Букалов.

Даша *(прудкається)*. Ви ще гірше за монахів! Ну, гетьте ж бо! *(Виринається й біжить)*.

Генерал. Pardon! Хо-хо-хо...

Себастьян. Ат, чорт! Вибачте, генерале!

Генерал. Молодий чоловіче! Я комендант монастиря св[ятого] Пантелеймона й мушу покликати вас до порядку. За монастирським статутом флірт і таке інше рішуче забороняється!

Себастьян. Шановний генерале! На те ж і закони, щоб їх порушували.

Генерал. Тільки не ті, для кого вони написані, а ті, ким написані.

Себастьян. А опріч того — за монастирським статутом — молодшим наказано жити за прикладом старших...

Генерал. А тому?..

Себастьян. А чому, генерале, ваші вуси завжди закручуються на дев'яносто градусів під поглядом княжни?

Генерал. Хо-хо-хо!.. Це, пане Себастьяне, традиція славетних гусарів! Але ж що за порівняння: княжна Вікторія і Даша!

Себастьян. За смак не буде суперечки.

Генерал. А проте ця пейзажочка — гарненький сюжети! І коли б не... *(Побачивши князя з княжною)*. Княжна Вікторія! *(Чепуриться)*.

Себастьян. Бажаю вам успіху, генерале!

Генерал. Куди ж ви?

Себастьян. Я не люблю екзальтованих жінок.

Входить князь Радомський під руку з княжною.

Князь. Ну що це таке? «Ах!», «Ох!» Куди не повернешся, тільки й чути: «Ах! Ох! Ах! Ох!»

Вікторія. Ну, я не буду, папа! Не буду!

Генерал. Добрий ранок, княжно! *(Прикладається до руки)*. Що з вами, дорогий князю?

Князь. Нічого, генерале! Нічогісінько!

Вікторія. Неправда! Папа́ зовсім погано. Я ледве вивела його з церкви...

Князь. Ну, годі, годі! Що може бути з людиною, коли вона пережила революцію? Ви розумієте, генерале: перед вами людина, що пережила ре-во-лю-цію! Ха-ха-ха... Це звучить гордо! Ха-ха-ха...

Генерал. А все ж таки, шановний князю, ви не бережетеся: з вашим серцем і в ваші роки вистоювати...

Князь. Пошукайте, генерале, для своїх сентенцій когось іншого! Мої роки недалеко від ваших. А моє серце — ха-ха! — моє серце нема чого жаліти: воно давно розтоптане ордами маніфестацій! демонстрацій! організацій... Ура! Ура! Хай живе революція! А князь Радомський може сидіти в монастирі, як собака на цепу!.. Ха-ха-ха...

Вікторія. Папа́! Заспокойся!

Князь *(з піною на губах)*. Ні, гірше! Гірше! Собака може гавкати, кусатися... А я свою ненависть не можу навіть виплюнути у їхні хамські пики! *(Хапається за серце й опускається на стілець, важко переводячи дух)*.

Вікторія. Папа́! Папа́! Чи таки ж можна так...

Князь. Тихо, княжно! Тихо! Пошти ще нема?

Генерал. Зараз мусить бути! Я послав Хому.

Князь. Ха! Мусить бути! А ви певні, що вашого контрабандиста не повісили разом з його поштою?

Генерал. Можу поручитися!

Князь. Хіба банди повстанців не зо всіх боків оточують монастир?

Генерал. Наш поштар ходить таємними стежками.

Князь. Гаразд! Я піду. До побачення, генерале!

Генерал. На все добре, князю!

Князь. Не турбуйся, дочко! Я ще можу ходити без поводатаря. А от генералові потрібен об'єкт для сентенцій: залишся! Ха-ха-ха... *(Виходить)*.

Вікторія *(опускається на стілець)*. Як я натомилася!

Генерал. Я дуже поважаю князя, але не хотів би бути на вашому місці.

Вікторія. Ах, не в тім річ! Я люблю батька.

Генерал. А в чім же?

Вікторія *(ніби сама собі)*. Другий місяць серед цих задушливих стін... Що робити? Вірити, молитися... Доки? *(Раптом гаряче)*. Генерале! Скажіть одверто: ви вірите в нашу армію? В наш порятунок? В Росію?

Генерал. Що за питання, княжно? Як солдат і патріот — я мушу вірити!

Вікторія *(випростовується)*. Фальш, генерале! Фальш! Повсюди фальш! Одні не вірять в бога й моляться, бо вони ченці! Другі — не вірять в отчизну і несуть її прапор, бо вони патріоти! Треті — роз-

путничують і проповідують мораль, бо на них маска порядності... Фальш! Гидота! Порожнеча! І виходу — нема... *(Знов опускається на стілець)*.

Генерал *(з оглядкою підсовується до княжни)*. Люба княжно! З вашою красою можна добути цілий світ! *(Бере її руки)*. Тільки треба захотіти... Напружити волю до життя... Є вихід! Є порятунок!

Вікторія. Де?

Генерал *(витягає з кишені ключ)*. Ось! У цьому мідяному ключі!

Вікторія. Який же вихід? Куди?

Генерал. На волю! На широкий світ! Куди захочете!

Вікторія. Яким же чином? Ми ж — в облозі! Навколо нас лютують більшовицькі загони! Червоні партизани!

Генерал. І все ж таки цей ключ в любий момент може відкрити вам шлях до життя, до культури, до комфорту... до всього того, що украла в нас ця підла революція!

Вікторія. Генерале! Я нічого не розумію! Кажіть яснійше!

Генерал. Добре! Тільки це — абсолютний секрет!

Вікторія. Ну гаразд! Кажіть же!

Генерал. Дивіться сюди! *(Підводить княжну до вікна і показує їй на вежу)*. Бачите?

Вікторія. Бачу, башта святого Аристарха, де молиться старець Порфирій.

Генерал. Нехай собі молиться! Важно те, що ця башта стоїть над самісіньким Дністром.

Вікторія. Над страшною кручею!

Генерал. Так! З цього боку наш монастир абсолютно невідступний!

Вікторія. Ну, далі, далі!

Генерал. А далі — тільки пам'ятайте: під абсолютним секретом! Далі — цим ключем можна відкрити таємний вихід з башти на річку. Ну, а там — маленький катерок — і ми на тому боці! На волі! За кордоном!

Вікторія. То в чім же справа? Чого ми сидимо в цьому монастирі?

Генерал. Е, дорога княжно, ця справа далеко складніша, ніж вам здається. По-перше, наш катерок дуже маленький і призначається він лише для архімандрита та дорогоцінних речей, що мусять бути вивезені разом з архімандритом.

Вікторія. Ах, он як!

Генерал. Так, так! Тут ураховується кожен вершок місця і кожен фунт ваги. Інакше не можна. По-друге, архімандрит передав мені цей ключ — як певну гарантію — лише з умовою, що я боронитиму монастир до останнього патрона й нікого з біженців на катер не допущу.

Вікторія. Як же ви хочете порушити...

Генерал. Стривайте, мила княжно. До цього часу я був вірним контрагентом його високопреподобія: я zorganizував оборону монастиря і буду триматися, доки це в моїх силах. Ну, а далі...

Вікторія. Що ж далі?

Генерал. А далі — я хочу бути вашим покірним слугою!

Вікторія. Ви забуваєте, генерале, що я не сама.

Генерал. Ні в яким разі! Князь буде поруч вас.

Вікторія. Значить — цілих два місяці?

Генерал. Так, дорога княжно! І разом з тим (*опускається на коліно і жагуче хапає її руки*) — усе моє життя.

Вікторія (*суворо*). За яку ж ціну, генерале?

Генерал. За твій поцілунок! За твою любов! Томо! Не муч мене... Я далі не можу... Я божеволію...

Вікторія. Стривайте, генерале! А коли я не дам вам цієї ціни — тоді як буде?

Генерал (*раптом підводиться, несамовито*). Тоді... тоді бандитам заплатиш тією ж самою ціною!

Вікторія (*б'є генерала по обличчю*). Мерзотник!

В цей момент — Хома з поштою.

Хома (*розгублено*). Ваш-дітство! Пошта...

Генерал. Дур-р-рбас! (*Іде розлючений, на ходу повертається до княжни*). А ти — ноги мої цілуватимеш за твій ляпас! (*Виходить*).

Вікторія. Це мова кохання, генерале? Ха-ха-ха... (*З істеричним регогом виходить*).

Хома. Аж ось коли і в нас революція починається: генералів б'ють. Ну, тепер держись, Хома! (*Іде*).

2. АРМІЯ ГЕНЕРАЛА БУКАЛОВА

Монастирський сад у листопадових фарбах. Сонячний день.

Даша (*женеться за Мімі*). Мімі! Мімі! А щоб ти їй облупилася.

Хома (*назустріч Даші*). Ти куди?

Даша. Та за Мімі бігаю, бодай вона сказала!

Хома. А нащо тобі Мімі?

Даша. Хіба мені? Баронеса звеліла!

Хома. А баронесі пащо?

Даша. А хіба я знаю!

Хома. Плюнь ти на це діло! Хіба тепер така політика, щоб за собаками бігати?

Даша. А що?

Хома. Як що? Генералові пику набито!

Даша. Та брешеш?

Хома. Йй же бо! На моїх очах! Ха-ха-ха...

Даша. Та хто ж то насмілився?

Х о м а. Ге-ге! Ё такі! Ти думаєш у панів як? Він — до пазухи, а вона — бац по пиці! Пардон, мусью. Ха-ха-ха... Я за п'ять літ зучив їхню математику, як своїх п'ять пальців.

Д а ш а. А в мене аж голова макітриться од цих панських звичаїв! І чого я, дурна, потарабанилася за цією баронесою? Якби можна — зараз би покотила на село додому!

Г о л о с б а р о н е с и. Даша! Дашета!

Д а ш а. Агов! Зараз!

Х о м а (*ніби до баронеси*). Пардон, мадама! Можете подождать: за комір не капа. (*До Даші*). Слухай ти, Дашето! Я помічаю, що наша фортеця на ладан дише. Сьогодні наші пани щось невесело газети читали. Мабуть, доведеться салом п'яти мазать...

Г е н е р а л і в г о л о с. Ать-два! Ать-два! Лівою!

Х о м а. О! Генеральська армія суне. Не дадуть-таки побалакати з дівчиною!

Д а ш а. Ну, кажи мерщій!

Х о м а. А кортить почути? (*Хоче обняти її*). Ех ти, зозулько!

Д а ш а (*одштовхується*). Фердон, мусью! (*Біжить*).

Х о м а. Ха-ха-ха... От навчив, собі па лихо! Ну, стривай, доберуся я до тебе! Ми ще не таку математику зучимо! А дівчинка ж як пуг'янок! (*Не без галантності посилає їй поцілунок і біжить у другий бік*).

Під командою генерала Букалова марширують наспіх мобілізовані ченці (в підтиканих підрясниках).

Г е н е р а л. Ать-два! Ать-два! Животи підтягніть, чор-р-рт би вас забрав! Ать-два! Лівою! Лівою! Голови, голови вище! Ать-два! Ать-два! Ро-та! Стій!

Ченці зупиняються. Генерал обходить фронт.

Ну-ну! Хто там ворухиться?

Ч е р н е ц ь Є в л а м п і й. Дозвольте рабу божому Євламπίю носависякати?

Г е н е р а л (*розлючений*). Мовчать! Що це за розбещеність? Я тисячу разів казав: до команди «оправиться» — стій, як укопаний! Щоб жоден мускул на тобі не здригнувся!

Є в л а м п і й. Помилуй мя боже! У рот же каплеть!

Г е н е р а л (*несамовито*). Мовчать! С-сукин син! Я з тебе кров по краплях виточу! Я вам покажу, що значить фронт! Марш у карцер!

Євлампій виходить.

Це вам не кадилом махать! А попадетесь більшовикам у пазури — вони вас живцем на палі посадять! Жили з вас повимотують! (*Тоном команди*). Кр-ру-гом! Бігом — арш! (*Виходить за ченцями*).

Баронеса з отцем Вавилою. За ними — отці Кирило та Саватій.

Позаду — назирцем — Макуха.

Баронеса. Я навіть подумати не можу: що буде з нами, з Росією, коли бог не допоможе нашим славетним генералам?

Вавила (*басом*). Подай господи! Молимося, баронесо, денно іночно! Сядемо!

Сідають на ослінчику.

Кирило (*до Саватія*). Чуєш? Іночно! Хе-хе-хе...

Саватій. Блудить Вавила! Похоть велія в нього! Ох-хо-хо! І аз не без гріха! (*Проходять мимо*).

Баронеса. Сьогодні такий сумний день. Барон нічого не пише... В газетах — більшовики наступують по всьому фронту... Ах, який це жах!

Вавила (*бере її руку*). Не бійтеся, баронесо! Наша контррозвідка стежить за кожним їхнім кроком. А в крайньому разі я захищаю вас у такому місці, що сам диявол не догадається.

Баронеса. Справді?

Вавила. Будьте певні!

Баронеса. Ах, як це мило з вашого боку! Значить — ви мій справжній друг? Mon bel ami¹, так?

Вавила (*підсувається*). Як перед господом богом!

Баронеса (*захоплюється*). І ви — такий дужий! Такий... волохатий. Ва-ви-ла! Ха-ха-ха!..

Вавила. На одну руку трьох баронів не вистачить! Хо-хо-хо...

Баронеса. Ах, який колос!

Вавила (*хапає її вище ліктя*). Задушу в лобизаннях!

Баронеса. Ай! Боляче!

Макуха (*раптом виходить із-за дверей*). Що ви робите, отче Вавило? Хіба ж таки можна в чернечому чині на жінок накидатися? Ну скажіть на милость!

Вавила. А вам, добродію, я не радив би совати свого носа туди, куди вас не кличуть!

Баронеса. Ах, ну що це таке!

Макуха. Ну, вибачте, панотче! Баронеса — жінчина, за них нема кому тут заступитися...

Вавила. Не турбуйтеся, Сидоре Макаровичу! (*Показує свій масивний кулачище*). Ось, бачите?

Макуха. Та бачу...

Вавила. Першому, хто наважиться порушити спокій баронеси...

Баронеса. Панове! Ну що це за суперечки! Запевняю вас, Сидоре Макаровичу, що ніхто не робить мені жодних прикростей!

Макуха. Ельвіро Федорівно! Я ж сам бачив...

Баронеса. Ах, mon cher! Ви хочете бути роялістом більшим, ніж сам король! Залиште! А де моя Мімі! (*Гукає*). Дашето! Дашето! (*Йде*).

¹ Мій прекрасний друг (*фр.*).

Вавила — за нею. Макуха теж хоче йти, але Вавила показує йому поза спиною кулак, і він залишається. Свисток. Біжить Хома.

Макуха. Хома! Хома!

Хома. Ніколи! Генерал свистить!

Макуха. Та ну-бо! На одну мить!

Хома (*підходить*). Ну чого ви!

Макуха. Ось послухай, голубчику! Що, якби ти довідався: чи до баронеси ходять... той... почувати? А я тобі за це на чай дам! От святий хрест!

Хома. А нащо воно вам, Сидоре Макаровичу?

Макуха. Ну хіба ж ти не розумієш? Занудиться ж може чоловік. А тут — ось під боком... Хе-хе-хе.

Другий свисток.

Хома (*руку під козирок*). Єсть, ваш-дітство! (*До Макухи*). Йдіть цієї ж ночі!

Макуха. Якби ж узнать...

Хома. Я вам кажу — йдіть!

Макуха. А коли попередить хто-небудь?

Хома. Ні чорта! Добивайтеся! (*Біжить*).

Макуха. Ну що ж — так чи не так, а поспробувать можна... (*Йде*).

Чути фісгармонію: «Dies irae». З протилежного боку з'являється старець Порфирій (з костуром). Побачивши його, Макуха осмикується й урочисто підходить під благословення.

Благословіть, отче Порфирію.

Порфирій (*гострим поглядом придивляється до Макухи і говорить суворо та грізно*). Сказав господь проклятим: одійдіть од мене в огонь вічний, до диявола та ангелів його!

Макуха (*перелякано*). Та що ви, батюшко!

Порфирій. І ще сказано в святому письмі: кого не могли погубити змії в пустині, того погубив блуд у землі Медіамській.

Макуха. Ну скажіть на милость!

Порфирій. Одверзлася безодня темного полум'я! І бруд, і сморід, і п'ятьма — у хмарах духу. (*Замахується костуром*). Геть! Геть од Аристархових святинь! Хто божий храм розлить, того розлить господь!

Макуха (*з жахом*). Та куди ж геть? Господи, помилуй мене, грішного! (*Хутко виходить*).

Порфирій (*тихо, сам до себе*). У пристрастях гріховних горить земля... Палають соромом хрести на храмах... Боже! Помилуй мя, яко немощен есмь...

Княжна Вікторія і Себастьян.

Вікторія. Дивіться: старець Порфирій. Який у нього моторшний вигляд! Мені здається, що це — людина з іншого світу.

Себастьян. Я хочу познайомити його з баронесою.

Вікторія. Ах, Себастьяне! Як вам не сором?

Порфирій (*побачивши Вікторію, здригається, одсахується і ніби одбивається од нападу темних сил*). А-а! Дочка Содомова! До храму божого підступаєш! Отруту в поглядах несеш!

Себастьян. Заспокойтеся, отче!

Вікторія (*до Себастьяна*). Мовчіть!

Порфирій (*грізно підносить костур*). Зупинися, блуднице! Не кидай в душу стріл, наповних отрутою! Ти — прах земний! Ти — смерть і пагуба! У твоїх чашах — блуд і кров!

Вікторія (*хапає Себастьяна за руку і з жахом шепоче*). Блуд і кров...

Порфирій. Дивіться: над баштою святого Аристарха — чорний крук! То — божий знак! Горе! Горе тобі, Содоме нечестивий! (*Одходить*).

Вікторія. Блуд і кров...

Себастьян. Що з вами, княжно?

Вікторія. Себастьяне! Це — пророцтво!

Себастьян. Ха-ха-ха!.. В добу електрики і радіо ви вірите в пророків?

Вікторія. Ах, нічого ви не тямите вашим цинічним розумом!

Себастьян. Значить — ви серйозно?

Вікторія. Річ не в пророках!

Себастьян. А в чім же?

Вікторія. Гляньте на ту башту!

Себастьян. Ну?

Вікторія. Колись — давно, давно — молився в ній святий Аристарх... Тепер там молиться щоночі старець Порфирій...

Себастьян. На те він юродивий! Ну, далі.

Вікторія. Так: тут є щось дивне. Нехай це — юродство! Навіть божевілля! Але ж воно горить таким чистим полум'ям! Подивіться, Себастьяне: ця башта підноситься над нами, як крик одчаю! Як конвульсивний жест нашого жахливого життя!

Себастьян. Дорога княжно! Ваша екзальтація...

Вікторія. Ні-ні! Ви ж тільки подивіться, що робиться! Більшовики беруть місто за містом! Ми — в облозі! Ми щогодини можемо загинути під ворожим ударом... А наш комендант... торгується за дівочу честь!

Себастьян. Не нервуйтеся, Томо! Наш корабель розбито. Стихія грається уламками. В такому становищі нема ні «ми», ні «нашого». Радість моменту — найвища мудрість! Коли хочете — найбільший героїзм! Та це між іншим. А що значить ваш патяк на дівочу честь?

Вікторія. Сьогодні генерал купував мене.

Себастьян. Як?

Вікторія. Так, як купують продажних жінок.

Себастьян. От дурень! Ну і що ж?

Вікторія. Я дала йому ляпаса.

Себастьян. Не може бути?!

Вікторія. Невже це дивно?

Себастьян. Ні! Це — жахливо! Як комендант, він може лишити вас без харчів! Може зовсім викинути з цієї фортеці!

Вікторія. Значить, на ваш погляд, я мусила... піти назустріч?

Себастьян. Ні, але ж... Одмовляти в такій формі... Ах, княжно! Що ви нарobili? Хіба й без того мало неприємностей з нашим генералом? Ні, ви мусите зараз же помиритися!

Вікторія (*з вибухом обурення*). Нізачо!

Себастьян. Неодмінно! Я беру на себе це завдання!

Вікторія. Даремний клопіт, бароне!

Себастьян. Не забувайте, що ви не сама: на ваших руках батько.

Вікторія. Батько? Ви кажете — батько?

Себастьян. Так, так, княжно!

Вікторія (*раптом заходиться сльозами*). Папа! Мій хороший папа... (*З одчаєм*). Ну, що ж я можу? Кажіть, Себастьяне! Кажіть!

Себастьян. Я йду до генерала, і він зараз же попросить у вас вибачення. Почекайте! До речі, ось і князь! (*Виходить*).

Князь — з люлькою в зубах.

Князь. Що це — сльози? Знов «ах» та «ох»!

Вікторія. Ні, папа, нічого! Це — жіночий сантимент... Я знаю: ти не любиш цього... Вибач... Як хороше ти грав зараз!

Князь. Ну, ну, мене нема чого дурити! Я старий солдат! Бачу! Наскрізь бачу! Кажі: настрої чи подія?

Вікторія. Ах, ні! Так... дурничка: посварилася з генералом...

Князь. Не люблю я цього буфона в генеральському мундирі! Він образив тебе?

Вікторія. Ні, ні, папа! Ти не думай нічого поганого! Ми лише не погодилися в деяких питаннях... І паговорили одне одному неприємностей... Дурниця.

Князь. Не лукав, княжно!

Вікторія. Ні, пі, папочко... Ось він іде з Себастьяном... Мабуть, буде просити вибачення... Ти, папа, залиши нас tête-a-tête! Піди з Себастьяном! На один момент!

Князь (*одходить*). Не люблю я ваших сантиментів!

Себастьян і генерал Букалов.

(*Бере Себастьяна під руку*). Молодий чоловіче! Я хочу показати вам, як дурних у решето ловлять.

Себастьян. Я до ваших послуг, шановний князю!

Виходять.

Генерал. Княжно! Я не хотів образити вас... Вибачте!
Вікторія *(немов у трансі)*. Вибачте й ви! *(Простягає руку)*.
Генерал *(припадає до руки)*. Я радий! Я дуже радий! Це було
якесь безумство... Кров затопила мені мозок... Вибачте, дорога княжно!

Вікторія *(з огидою вириває руку)*. Досить, генерале!
Генерал *(з ледве помітним сарказмом)*. Ну, навіщо ж такий
колючий погляд? Ах, Томо! Якби ви знали, який я радий! Тепер мені
здається, що ваш ляпас горить на моїм обличчі, як жагучий поцілу-
нок! Я відчуваю, що ви наблизилися до мене...

Вікторія *(з болючим покриком)*. Годі, генерале!
Генерал. Хо-хо-хо!.. Ну, чого ж так нервуватися! До речі, Се-
бастьян подав мені чудову думку: в разі нашого замирення — дати
сьогодні гучний бенкет! А? Як на ваш погляд?

Вікторія. Як хочете.
Генерал. Але ж ви, люба княжно, не одмовитеся бути царицею
нашого балу?

Вікторія. Не мучте мене, генерале!
Генерал. Ну що ви? Що ви, княжно! Я хочу розвіяти ваш
смуток...

Постріл.

Що це? *(Хапається за револьвер)*. Когось ведуть!

Єфрейтор Щербак і двоє озброєних ченців ведуть «полоненого»: обшарпаного, ледве живого жебрака. За ними йдуть: князь, Себа-
стьян і Макуха.

Єфрейтор. Ваше превосходительство! Неприятель!

Генерал. Де?

Єфрейтор. Осьдечки! Хотів у монастир проскочить: під ворота
підривався.

Генерал. Ти хто такий?

Жебрак *(падає на коліна)*. Пане! Згляньтеся над голодною лю-
диною!

Генерал. Я тебе, бестія, питаю: хто ти?

Князь. Відповідай, мерзотпику!

Жебрак. Тутешній я... З околиць... Живу ім'ям Христовим...

Генерал. Хо-хо-хо!.. Чистокровний пролетарій!

Жебрак. З голоду помираю... Третій день самим корінням жив-
люся... Подайте шматочок хліба...

Генерал. А під ворота нащо підривався? А?

Жебрак. Голод мучить мене... Йй-бо, пане!

Генерал. Брешеш, собако! *(До вартових)*. Обшукать його до
нитки й кинути в льох! Бачив я таких казанських сиріт!

Жебрак *(підводиться)*. Ех, пане! Б'ють вас, та мало!

Генерал *(в нестямі замахається револьвером)*. Уб'ю, пацлюко!

Князь *(кидається на жебрака)*. Як ти смієш? Негіднику! Я за-
душу тебе! *(Впинається в лахміття)*. За-ду-шу...

Вікторія (*кидається до князя*). Папа! Папа! Ах! Ради бога... Ну, заспокойся! Заспокойся! Тобі ж не можна... (*Намагається одвести його набік*).

Генерал (*до вартових*). Марш до льоху! (*Виходить*).

Єфрейтор Щербак і ченці ведуть жебрака.

Князь (*трясється од гніву*). На шибеницю! На шибеницю його! Вікторія. Ну, ходімо, папочко! Ходімо!

Виходять.

Макуха (*до Себастьяна*). А знаєте, що б я зробив на генераловім місці?

Себастьян. Що?

Макуха. Пустив би цього жебрака на всі чотири вітри! Який з нього в біса більшовик? А натомість посадив би в льох диякона Вавилу!

Себастьян. Вавилу? Навіщо?

Макуха. Щоб за бабами не волочився!

Себастьян. Ха-ха-ха!.. Ну, Сидоре Макаровичу, ви — геніальний стратег.

Йдуть.

3. БЕНКЕТ ЖИВИХ МЕРЦІВ

Зал монастирського готелю, декорований й освітлений з претензією на екзотику. На передньому плані — кілька вовчих та ведмежих шкур; на задньому — стіл з вечерею.

Баронеса, княжна, Букалов, Макуха і Себастьян в мальовничих (подекуди п'яних) позах сидять на шкурах. На задньому плані — Даша і Хома.

Себастьян (*під акомпанемент гітари*).

Ми в монастир попали ненароком.

Нехай живуть святі отці

У баронеси — ах! ах! ах! — під боком

І в генерала в кулаці.

Сміх, голоси: «Чудово! Ну, далі! Далі!»

Тепер ченці — муштровані солдати,

Ім дозволяють се і те:

З більшовиками биться й зазирати

До баронеси в декольте.

Оплески, вигуки: «Браво, браво! Себастьяне!»

«Pour la bonne bouche!»¹

¹ На закуску (*фр.*).

Живеться нам гаразд у цій облозі.
Хоч би й до смерті так дожити!
Одне погано: що Мімі небозі
Нема з ким ліжко поділити.

Вибух оплесків, голоси: «Надзвичайно! Себастьяне, ви геній! Чудово! Ха-ха-ха...»

Вікторія (*вихвачується наперед*). Панове! Ми ще живі! Живі! Баронесо! Себастьяне! Це ж — чудо! Мерці живуть! Ха-ха-ха!.. У наших жилах — гаряча кров! На наших устах — дотеп, пісня, сміх! Пацове! Мій тост — за живих мерців! За чудо нашого життя!

Кидається до келихів, за нею — інші.

Себастьян. In vino veritas! ¹ Vivat, Вікторія!

Макуха (*п'яний*). Ой куме, куме, добра горілка... (*Ляскає баронесу*). Хе-хе-хе...

Баронеса. Fi donc, monsieur ² Макуха!

Генерал. Панове! Дозвольте! Чудо життя — кохання! Шалена жага! Я ще не бачу цього! Це — далі! Далі! Зараз ненависть перетворюється в ласкавість! Це — бенкет замирення! Це — чудо вина! А далі!..

Вікторія. А далі — чудо крові! Вино перетвориться в кров! Так, генерале? Ха-ха-ха... (*Підносить келих*). За ваш хист, генерале! (*П'є*).

Генерал. За наше чудо. (*П'є*).

Себастьян. Панове! Дозвольте мені од ім'я усіх присутніх висловити подяку нашому високоповажному Сидору Макаровичу!

Макуха. За віщо?

Себастьян. За сьогоднішню вечерю, дорогий Сидоре Макаровичу! Це ж із ваших лантухів такі чудові ковбаси, маринади, наливки!..

Макуха. Як?

Себастьян. Так! Невже ви й досі не догадалися — відкіль така розкіш?

Макуха. Не може бути! (*Роздивляється напитки та найдки*). Так і є! З моїх мішків! (*Кричить*). Та це ж грабіж! Та я у вас із горла повидираю! Давайте сюди! (*Під загальний сміх хапає пляшки та коробки з консервами*).

Генерал (*бере Макуху за руку*). Пане добродію! Так не можна! Що це за безпорядок?

Макуха. А з чужих мішків таскать — це, по-вашому, порядок! Га? Ай-яй-яй! А ще барони та генерали! Це ж тільки більшовики так роблять!

¹ У вині істина (*латин.*).

² Фу, добродію (*фр.*).

Генерал. Пане Макухо! Те, що ви кажете, мене не обходить! А порушувати порядок за вечерею я нікому не дозволю. Поставте все на своє місце!

Макуха (*ставить пляшки та коробки на стіл*). Ну, скажіть на милість! За моє жито та мене ж і бито!

Себастьян. Панове! А ми все ж таки вип'ємо за здоров'я Сидора Макаровича! Ура! (*П'є*).

Баронеса. Ура! Ура!

Вікторія. Сидоре Макаровичу! Невже ви не задоволені таким чудовим сюрпризом, як наш сьогоднішній бенкет?

Макуха. А яка ж мені з цього користь?

Генерал. Хо-хо-хо! Ви — справжній буржуа!

Баронеса. Панове! Цю експропріацію я беру на свою відповідальність!

Себастьян. Браво, баронеса!

Макуха. Ну хіба що так! Хе-хе-хе! Дозвольте ручку? (*Прикладається до руки баронеси*).

На вежі куранти б'ють двадцять годин.

Себастьян. Тихо, панове! Куранти б'ють північ. Кажуть, що в цей момент на бапті з'являється тінь святого Аристарха.

Баронеса. Ах, mon cher! Навіщо таке говорити?

Генерал. Я пропоную покликати її на наш бенкет. Ей, Хомо, біжи поклич!

Хома. Кого, ваш-дітство?

Генерал. Тінь святого Аристарха!

Хома (*перелякано*). Ваш-дітство! Я... чи вона... Перелякається мого голосу!

Генерал. Нічого, пічого!

Хома. А крім того, ваш-дітство, вона ж... не п'ють!

Загальний сміх.

Генерал. Хо-хо-хо! Ну, коли так — одставить!

Хома (*до Даші*). Ху! Аж у грудях похололо!

Макуха. Таке вигадують: покійників напувать та ще чужим коштом! От заспівать би гуртом! Ельвіро Федорівно! Що, якби цієї: «Ой хто п'є, тому наливайте...»

Себастьян. Ні, сьогодні я трубадур баронеси!

Баронеса. Ах, будь ласка!

Макуха. І тут черга. Ну, скажіть на милість!

Себастьян починає наспівувати циганський романс. Баронеса й Макуха — коло нього. Вікторія і генерал — на передньому плані на шкурах.

Вікторія. Я далі не можу... Я піду до себе... До папа...

Генерал. Що з вами, княжно? Після такого запального тосту — такий одбой!

Вікторія. Це ж — божевілля! Бенкет живих мерців! Боже, який жах! Який глум над собою!

Генерал. Я бачу, що тінь Аристарха зіпсувала вам настрої! *(Підсувається)*. Не мучте себе, Томо! Беріть життя, як воно є!

Вікторія. Інакше кажучи — йдіть до мене на ліжко, а я вас за не вивезу за кордон! Брр! Який ви гидкий!

Генерал. Чому ж гидкий? Тому, що до нестями хочу... цілувати ці губи... голубити цей гнучкий стан... пити до самозабуття цю жагучу ненависть... *(Насувається)*.

Вікторія. Генерале! Ще рух — і я кричать буду!

Генерал. Ну, ну! Чого ж лякатись? Це ж тільки вино! А далі...

Вікторія *(з жахом)*. Блуд і кров! Блуд і кров... Невже ж це станеться? *(З одчаєм)*. Генерале! Невже ж можливе те, чого ви домагаєтесь? Ну будьте ж хоч на мить людиною. Подумайте: який це кошмар!

Генерал. Це не тільки можливе: це — неминуче! Я, дорога княжно, фаталіст.

Вікторія. Облуда! Ви не фаталіст, ви — звичайнісінький розпутник!

Генерал. Тихо, тихо, люба княжно! *(Витягає з кишені ключ)*. Пам'ятаєте — мідяний ключ? Цим ключем я відкрию монастирську тюрму і... ваше серце. Це неминуче. Іншого виходу нема.

Вікторія. І ви думаєте, що це — вихід? Ах, генерале! Навіщо мені воля, коли нема для чого жити? Коли в душі — самий біль, сама порожнеча, смерть...

Генерал. А все ж таки ви не захочете, щоб на ваших очах убили вашого батька і наглумилися над вашим тілом...

Вікторія *(одкидається назад і говорить, ніби заворожена)*. Значить — коло замикається... Фатум... Кінець...

Генерал *(з демонічним усміхом бере її руку і підносить до своїх уст)*. Значить — в рішучий момент — ти прийдеш до мене на ліжко...

Вікторія *(зривається з місця)*. Ха-ха-ха... Генерале! Ви справжній маніяк! З вами весело! До божевілля весело! Ха-ха-ха! Себастьяне! О-ля! Ми ще живі! Вина! Музики! Руху!

Себастьян *(театрально становиться перед княжною на коліно)*. До послуг ваших, сеньйорино!

Вікторія. Танго живих мерців! Ха-ха-ха! Починаймо!

Танцюють щось подібне до танго: з захватом, з викликом, з одчаєм. Себастьян, а за ним і інші, наспівують мотив. Генерал розпаленим поглядом стежить за кожним рухом княжни. Навіть Дапа і Хома поділяють загальний захват.

(Під час танцю). Генерале! Очі вискочать з орбіт! Ха-ха-ха...

Генерал. Далі! Далі, княжно!

В момент найбільшого захоплення танцем з'являється старець Порфїрій. Деякий час його не помічають. Старець хижо дивиться на оргію і раптом хапає княжну за руку. З криком жаху Вікторія виривається. Всі повертаються до Порфїрія і немов кам'яніють.

Порфирій. Дияволові діти! Що робите в домі святого Пантелеймона? Хулою вашою смердить і день і ніч! Од ваших скверн укрився соромом нетлінний Аристархів прах! Подумайте: що ваше життя? Тінь на землі! Що єсть краса блудниць ваших? Нікчемний попіл! Зловонний бруд! Пригвоздіть же душі до страху божого! Біжіть! Біжіть відціль, Содомові нападки! Хула, як тінь, за вами поженеться! Анафема! Анафема на вас! *(Виходить)*.

Вікторія. Тінь Аристарха! Ха-ха-ха... *(З істеричним криком біжить із залу)*.

Себастьян. Томо! Томо! Куди ви? *(Біжить за княжною)*.

Генерал. Що за диявольщина?! *(Виходить)*.

Макуха *(намагається затримати баронесу)*. Ельвіро Федорівно! Стривайте!

Баронеса. Жях! Жях! *(Біжить)*.

Макуха. Ну, скажіть на милость! Попили-поїли, та ще й не подякували! От народ! *(Виходить)*.

Даша. Що воно робиться? На мені аж тремтить усе!

Хома. Що робиться? Більшовикам пора приходиться! От що робиться.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

4. МІЖ ДВОХ УЛЬТИМАТУМІВ

Зал монастирського готелю. Вечір. Князь Радомский — за фісгармонією (хорал). Макуха веде за собою Дашу.

Макуха *(конфіденційно)*. Ось я зараз! *(Витягає з лантуха коробочку)*. На! Передай баронесі! Та не забудь же переказати їй того, що я тобі казав! Розумієш?

Даша. А що ж це таке?

Макуха. Це — карамелька! Правда, недорога, а все ж таки солоденька. Тепер і цього віде не добудеш. Неси ж, неси! Та дивись мені: не переполовинь дорогою!

Даша. Та ні! Нащо воно мені!

Макуха. А все ж перекажеш? Нічого не забудеш?

Даша. Та перекажу!

Макуха. Ну, гляди ж! Стривай! *(Витягає з кишені мідяну монету)*. Я не люблю дарових послуг. На ось три копійки.

Даша. Та гетьте з ними!

Макуха *(тиче монету їй в руки)*. Ну, ну, бери, коли дають! Не церемонься! Це тобі не совєцький папірець! Та одразу всього не витрачай! Купи чогось на копівечку, а потім — на другу, а ще далі — на третю... От воно й вистачить на довший час!

Д а ш а (*шпурляє монету*). Нехай вона вам западеться! (*Виходить*).

М а к у х а. Ну, скажіть на милість! Ще й церемониться! (*Піднімає монету*). Ах ти ж задрипанка! (*Вовтузиться коло лантухів*).

Чернець Саватій висувається з дверей і оглядається на всі боки.

Саватій (*тихо*). Сидоре Макаровичу!

М а к у х а. А, це ви, отець Саватій! Заходьте, заходьте! Тут нема нікого. А старий князь ні до чого не втручається.

Саватій. Благую честь ізбрав! Ох-хо-хо! Воно б і мені не годилося... Ну та для вас, Сидоре Макаровичу, можна де в чім і согрішити.

М а к у х а. Який же тут гріх, скажіть на милість? Заховати чуже добро до себе в келію — що ж тут поганого? Адже ж ви собі нічого не візьмете?

Саватій. Борони боже!

М а к у х а. Ну то який же то гріх? Боже діло робите, отче Саватію! От святий хрест!

Саватій. Дай боже! Дай боже!

М а к у х а. Повірте, що я не турбував би вас, якби в мене була хоч поганенька окрема кімнатка. А тут — розтягнуть, як собаки. Як одлучишся куди, так — дивись — уже й нема чого-небудь!

Саватій. А хто ж то?

М а к у х а. Ге-ге! Шукай винуватого! Я вже й до архімандрита ходив скаржитися — нічого не виходить! Мало того: ще реквізицією загрожують! Он як! По-більшовицькому!

Саватій. Не доведи господи!

М а к у х а. То-то ж і єсть! А ви кажете — гріх! За таке діло господь ще нагородить на тому світі! Ну беріть же, беріть ось цього лантуха! Ви за той кінець, а я за цей! Ось так! Ну-ну! Для божого діла можна потрудиться!

Саватій. Важкенький! Мабуть, сальце та наливочка?

М а к у х а. Несіть, несіть! Адже ж зараз пилипівка, то православним християнам про скором і балакати не годиться.

Саватій. Ох-хо-хо! Во гріхах родила мене мати моя...

Несуть лантух, назустріч їм — Себастьян.

Себастьян. Що ви волочите?

М а к у х а. Не заважайте! Бачите, люди діло роблять! Постороніться!

Себастьян. Я не випущу вас відціль! Ви хочете кудись заховати цілий лантух харчів!

Князь перестає грати.

М а к у х а. Ну скажіть на милість! Та яке ж ви маєте право на ці харчі? Це ж — моя власність!

Себастьян. Була колись! А тепер ваша власність буде нашою! Бо ми не хочемо подихати над голим кулешем!

Макуха. Та хто ж це ми? Хіба ж я не такий, як ви, чи що?

Себастьян. Натурально, що ні! Раз ви жерете сало, а ми сидимо на сухарях?

Макуха. Так значить ви — більшовики?

Себастьян. Ні, пане добродію! Ми лише не хочемо ходити з порожнім шлунком, коли поруч — таке сите черево! Вибачте, ми — не такі дурні, як вам хочеться!

Макуха. Та що ви, господь з вами! Невже-таки ви справді наважилися пограбувати мене? Та ну-бо, не жартуйте! Пустіть! Мені ніколи!

Себастьян. Пане Макухо, я не жартую і цього лантуха не випущу.

Починається боротьба за лантух, що доходить до дикунських форм.

Макуха. Пустіть-бо!

Себастьян. Не пущу!

Макуха. Геть к лихий матері!

Себастьян. Не смієш битися, пахаба!

Макуха. Я тебе самого з'їм!

Себастьян. Подавишся!

Макуха. Злодій, грабіжник!

Себастьян. Падлюка!

Б'ються.

Саватій перелякано хреститься й тікає. Князь кидається до розлючених борців.

Князь (*розводить*). Панове! Панове! Що ви робите? Себастьяне! Ви ж такі культурна людина. Залиште цей лантух! (*До Макухи*). А ви тікайте геть відціль! Ха! Паскудство!

Макуха. Ну скажіть на милість! З рота виривають! (*Виходить і волочить лантух*).

Себастьян. Фу, чорт! Тут не стямимся, як станеш божевільним! Вибачте, князю!

Князь. Сором, сором, пане Себастьяне! Зубами виривати чужий скарб. Фі! Немов у лісі! Дикунство!

Себастьян. Так, це досить неприємна річ. А ще неприємніші те, що лантух залишився в його руках. Це ваша вина, шановний князю!

Князь. Молодий чоловіче! Не говоріть дурниць! Макуха цілком правий: лантух — його власність.

Себастьян. І, на вашу думку, кожен із нас може помирати з голоду, а власність пана Макухи нехай собі лежить при всіх своїх правах?

Князь (*переконано*). Так. Тисячу разів так. А як ні — ступайте до більшовиків.

Себастьян. Доки я живий, я хочу жити! Вище цього закону нема нічого! Це — найкатегоричніший імператив! А щодо більшовиків, дорогий князю, то мені нема чого йти до них: вони самі прийдуть сюди. І, здається, в недалекому часі: ви чули про їхній ультиматум!

Князь. Пуста балачка!

Себастьян. Або все золото і харчові запаси, або штурм і всіх на шибеницю! Чудова перспектива для добродійного життя!

Князь. Доки в монастирі є десяток добрих солдатів і сотня патронів, бандитський штурм не страшний!

Себастьян. А коли патронів не залишиться, тоді що буде?

Князь. По одному патрону ми в кожному разі залишимо.

Себастьян. Для власних черепів?

Князь. Так!

Себастьян (*гаряче*). Невже ж немає порятунку? (*Підходить до князя*). А ви чули, що в монастирі є таємний вихід?

Князь. Куди?

Себастьян. На той бік Дністра!

Князь. Дурниця! Для цього потрібен хоч погапенький катер.

Себастьян. А може, єсть і катер? В цьому монастирі багато таємниць. Ченці переконані, що такий вихід є.

Князь. Ха, якби був, то ми давно покинули б цю божевільну совдепію! Не тіште себе, пане Себастьяне, марною надією.

Себастьян (*вигягає кишеньковий револьвер*). Значить — ще день-другий, і цим маленьким інструментом будемо підводити життєвий баланс... (*Тулить револьвер до скроні*). Маленький рух — і кінець... (*Здрігується*). Брр!

Князь (*кидається до Себастьяна*). Заховайте револьвер. Що це за іграшка?

Себастьян (*з криком одчаю*). Але ж я хочу жити! Я — молодий, дужий! Мені мало ваших трьох днів! Мені мало цього монастиря! Цих паскудних лантухів! Берлін, Париж, Нью-Йорк — шумливі потоки вулиць... Залиті електрикою кафе... Музика, жінчини, вино... Ах, прокляття! (*Ханас стілець, з усього розмаху бухає ним об підлогу й виходить*).

Князь супроводить Себастьяна задуманим поглядом, потім витягає з кишені свій револьвер, уважно оглядає його і знов засовує в кишеню. Підходить до фісгармонії й починає грати свій улюблений хорал.

З'являється княжна Вікторія. Цей час вона стоїть нерухома і скорботна. Потім підходить до батька. Князь обриває музику.

Вікторія. Папа, що ми будемо робити, коли почнеться штурм?

Князь. Що? Випустимо в їхні баранячі голови останні патрони, а потім...

Вікторія. А потім?

Князь. А потім — кожен зробить те, на що спроможеться.

Вікторія. Цебто: хоробрий сам собі пустить кулю в голову, а малодушний чекатиме, доки це зробить хтось інший. Так?

Князь. А, ну що про це говорить! Може, й так, але я певен...
Вікторія. Ні, ні, папа! Не говори мені фальшивих слів! Ні в чому ти не певен! Наша добровільна армія біжить... Порятунку з того боку чекати не можна... Мусимо самі себе рятувати...

Князь. Рятувати? Якби я був молодший...

Вікторія. Ах, папа! Не ти мене, а я тебе мушу рятувати!

Князь. Мене рятувати? Ха-ха-ха... Для чого? Щоб чужі пороги оббивати? Ні, дочко, мене облич: я пережив революцію, з мене досить, надто досить... А ти... що ти робитимеш? *(Притягає її до себе на груди й здригується в риданні)*.

Вікторія. Папа! Папочка... Заспокойся... Ми ще будемо боротися! Ще буде допомога! Буде вихід!

На порозі Хома з листом.

Хома. Ваш-сятельство! Дозвольте доложити!

Князь. Ну, що там?

Хома. Їх-дітство, генерал Букалов, наказали передати княжні листа в їхні руки.

Князь. Ну й передай!

Хома *(подає княжні листа)*. Получіть, панночко! Генерал говорили, щоб зараз же й відповідь дали.

Вікторія. Почекайте! *(Нервово розпечатує листа й читає)*.

Князь. А що робить твій генерал?

Хома. Курять махорку, ваш-сятельство! Турецького тютюну — бог дасть!

Князь. Ха! Це — не легка робота!

Хома. Дуже сердяться, ваш-сятельство! Так що і в віру, і в царя, і в отечество — во всю палять!

Князь. Ха-ха-ха...

Тим часом Вікторія перечитала листа й конвульсивно затисла його в руці. Момент обурення, момент одчаю, боротьби — і відповідь готова.

Вікторія. Перекажіть генералові... що я... *(з покриком)* ну, так! Так!

Хома. Слухаю, панночко! *(Виходить і на ходу непевно оглядається)*.

Князь. Що в тебе за секрети з генералом?

Вікторія *(розриває листа)*. Нічого, папочко... Це — дурниці...

Князь. Не ховайся, княжно, від батька! Що пише тобі цей фанфарон?

Вікторія. Нічого такого... Ультиматум! Ха-ха-ха... Попереджає, що цієї ночі може бути штурм... Ну, і просить зайти до нього...

Князь. Чого?

Вікторія. Мабуть, буде якась інструкція або наказ... На випадок штурму... Не турбуйся, папа! Ти сьогодні й без того погано почуваш себе...

Князь. А, що там я! Старий пеньок...

Вікторія. Ну-ну, не буду! Тільки ти будь хороший! Посидь тут! Пограй! А я — піду...

Князь. Бережися, дочко! Ти — молода... (*Цілує її в голову*). Ну, йди.

Вікторія. Йду! А ти, папачко, заграй «De profundis»!¹ Пам'ятаєш? Ти часто грав його, коли ми поховали маму... У тебе виходить надзвичайно урочисто! Будь ласка, заграй!

Князь. Гаразд, гаразд, дочко! (*Грає «De profundis»*).

Вікторія йде, задумується, зупиняється і раптом повертається до батька.

Вікторія. А знаєш, папá, як це дивно!

Князь. Що?

Вікторія. Ось ми — кілька культурних людей — сидимо в облозі, засуджені на голод, на смерть. І кожен з нас живе тільки своїм життям. Кожен хоче лише себе рятувати, лише для себе жити... Перед загином ми ще більш розпадаємось, а наш егоїзм робиться дивовижним, варварським. Адже так, папа? Ти помічав це?

Князь. На великий жаль...

Вікторія. А в нашому становищі люди мусять же єднатися! Кожен мусить жертвувати собою для всіх! Іти на подвиг! На смерть! А ми — розпорошуємося в брудних сварках, у звірячих змаганнях... Ніби пам нема для чого жити... Нема за що боротися... Чи не тому й перемагають нас більшовики?

Князь. Можливо, дочко, можливо.

Вікторія. А який це жах, папá! Гинути в такому оточенні! Гинути без мети... Без виправдання... Тільки тому, що десь повертається колесо життя...

Князь. Що ж робити, Томо?

Вікторія (*жагуче*). Вирватися з цього болота! Шукати мету життя! Шукати нових людей! Нових світів!

Князь. Це — тобі, а мені...

Вікторія (*з палкими поцілунками*). Ні-ні, папá! І ти будеш зі мною! Ти — мужній, чесний хороший! Ти мусиш жити! Ну, вибач мені... ці сантименти. Ти не любиш їх... Я йду! А ти — грай далі! De profundis!

Князь. Ну, йди, йди, дочко! Нехай береже тебе доля. (*Знов грає «De profundis»*).

Вікторія (*на ходу оглядається до батька*). Грай, папá! Грай! Ми ще будемо жити! (*Виходить*).

---

¹ «З глибини» (*латин.*).

5. ПЕРЕМОГА ГЕНЕРАЛА БУКАЛОВА

Кімната генерала Букалова (в монастирському готелі). Збоку — темний коридор перед входом до генерала. В коридорі — ліжко Хоми. Ті, що йдуть до генерала, проходять через коридор.

Генерал Букалов сидить перед дзеркалом і закінчує свій туалет, пудриться, фабрить вуса, чистить нігті. В його руках помітна нервовість. Закінчивши туалет, він нервово ходить по кімнаті. В зубах — дорогий мундштук з махорочною цигаркою. Генерал часом кривиться від кепського курива, а все ж таки курить. Кілька разів виходить у коридор: дивиться, прислухається і роздратовано повертається до себе в кімнату.

Себастьян стукає в двері.

Генерал. Заходьте!

Себастьян. Добрий вечір, генерале!

Генерал. Кажіть, у чім справа? Я не маю часу!

Себастьян. Хіба штурм буде цієї ночі?

Генерал. Невідомо. Комендант завжди мусить бути напоготові!

Себастьян (*оглянувши генерала*). Я бачу, генерале, що ви справді на-по-го-то-ві!

Генерал. Хо-хо-хо!.. Від вас, пане Себастьяне, ні з чим не заховався! Ну, кажіть же, що там таке?

Себастьян. Що робити, генерале? Ці ж гунни насуваються на нас, як кара божа! Не сьогодні-завтра вони підуть на штурм!

Генерал. Нехай ідуть!

Себастьян. Вибачте, генерале! Мені дивно бачити вас у такому легковажному настрої. Сьогодні ви побили їхнього парламентаря і ще дужче озлобили їх! Що буде, коли вони ввірвуться в монастир? Кошмар!

Генерал. А що б ви робили на моїм місці?

Себастьян. Тікати відціля, доки ще не пізно!

Генерал. Куди?

Себастьян. Кажуть, є таємний вихід з монастиря на Дністр!

Генерал. Хто ж це каже?

Себастьян. Я чув од багатьох ченців!

Генерал. Покажіть мені цей вихід, і ми завтра ж будемо на тім боці Дністра!

Себастьян. А опріч того: наш поштар ходить же до Тирасполя якимись стежками! Чому б і нам не спробувать?

Генерал. По-перше, наш розвідник ходить за поштою сам. По-друге, він щоразу переодягається жebraком. А по-третє, тепер і він не ходить, бо облога дуже щільна й близько до монастиря.

Себастьян. Значить?

Генерал. Значить, лягайте, молодий чоловіче, спать, бо ранок мудріший за вечір.

Себастьян. Який тут сон! Ви, генерале, залиште жарти! В такий моторошний момент такий тон, такий вигляд — не до речі. Я піду до архімадрита! Тут щось не так!

Генерал. Стривайте, пане Себастьяне! А де ж ваша філософія моменту? Ваша чудова, оскарвайлдівська байдужість до життєвих справ?

Себастьян. Де? В болоті вашого нахабства, туподумства, паскудства! (*З грюкотом виходить*).

Генерал. Хо-хо-хо... Зірвався молодчик!

Дивиться на годинник. Біжить Хома.

Хома. Єсть, ваш-дітство!

Генерал (*кидається до Хоми*). Ну, що? Як? Де?

Хома. На словах переказали, ваш-дітство!

Генерал. Що переказала?..

Хома. Ну, так, говорить, а потім — ще так.

Генерал. Як це? Так та ще так? Що ти верзеш?

Хома. Ну, значить — в акурат, ваш-дітство!

Генерал (*б'є по обличчю*). Дурбас! Двох слів затямити не можеш! Каж, ти бачив княжну?

Хома. Так тошно, ваш-дітство!

Генерал. Мого листа передав їй?

Хома. Передав у їхні руки, ваш-дітство!

Генерал. Ну, що ж вона? Читала?

Хома. Читали, ваш-дітство! А потім — перекажи, говорять, що всьо харашо! Усьо так, говорить, як єсть!

Генерал. Фу, чорт! Та прийде ж вона сюди чи ні? Йолопе ти безголовий!

Хома. А, он що! Прийдьоть, ваш-дітство! Неодмінно прийдьоть. Я зучив тету математику!

Генерал. Так і сказала, що прийде?

Хома. Так, говорить, так!

Генерал. Ну, геть з моїх очей! Бельбас! Та не забудь перевірити вартових!

Хома. Єсть, ваш-дітство! (*Виходить. В коридорі грозить генералові кулаком*). Ну, нема на тебе більшовиків! (*Виходить з коридора*).

Генерал нервово полоще рота, потім брзикається одеколоном, чепуриться перед дзеркалом.

В двері стукає Макуха.

Генерал (*кидається на стукіт*). Хто там?

Макуха. Це я, ваше превосходительство! (*Входить*). Дозвольте поговорить.

Генерал. Вибачте, мені ніколи..

Макуха. Та я — в кількох словах! Тут справа ясна, як день.

Генерал. Ну, кажіть мерщій.

Макуха (*подає рахунок*). Ось подивіться!

Г е н е р а л (*читає*). П'ять фунтів сала, по п'ятдесят п'ять копійок золотом... сім коробок маринадів різних, по одному карбованцю сімдесят п'ять копійок золотом... Що це таке?

М а к у х а. Та хіба ж ви не бачите? Рахуночок!

Г е н е р а л. Який рахуночок?

М а к у х а. А за ту провізію, що в мене з мішків повитягали! Пам'ятаєте — на бенкет?

Г е н е р а л. Ви, добродію Макуха, при своєму розумі?

М а к у х а. А ви ж як думали? Пиши-гуляли гуртом, а видихати мені самому? Е, ні! Не на такого паскочили!

Г е н е р а л (*повертає рахунок*). Візьміть свій рахунок і завтра покажете його... більшовикам!

М а к у х а. Як? Хіба завтра...

Г е н е р а л. Так-так! Завтра тут можуть бути більшовики!

М а к у х а. Та що це ви, генерале?

Г е н е р а л. Я попереджаю вас, добродію, як комендат цього монастиря!

М а к у х а. То заплатіть же хоч половину! Я ж і ціни проставив невисокі. (*Тиче генералові рахунок*). Ось, гляньте-бо! А то ж,— не доведи боже — як заскочать більшовики, де ж тоді я шукатиму вас?

Г е н е р а л. Та вони ж вас першого повісять!

М а к у х а. Ну, мене чи повісять, чи ні, а що вас, то напевне розстріляють! Так скажіть же на милость: хто ж тоді мені заплатить? Ваше превосходительство, не скривджуйте чоловіка. Заплатіть-бо хоч половину! Ну, хоч чверть! Однаково ж пропадате! Кого-кого, а вас нізащо не помилюють!

Г е н е р а л. Хо-хо-хо... Це вже — non plus ultra! ¹ Ну, годі! Беріть ваш рахунок і йдіть до баронеси! Вона ж сама вихопилася відповідати за ваш збиток! От і нехай платить, чим бог послав! Хо-хо-хо...

М а к у х а. Ну, що ж та баронеса? Хіба ж вона...

Г е н е р а л (*виводить з кімнати*). Марш-марш! Мені не до того! Цієї ночі в мене — штурм! Хо-хо-хо...

М а к у х а. От народ! (*Виходить*).

Ще не зачинилися за Макухою двері, як біжить єфрейтор.

Є ф р е й т о р. Ваше превосходительство!

Г е н е р а л (*на порозі*). Куди лізеш, чорт?

Є ф р е й т о р. Доношеніє, ваше превосходительство!

Г е н е р а л. Ну, заходь, диявол би вас забрав! Що там?

Є ф р е й т о р. Неприятель приставився!

Г е н е р а л. Де? Куди?

Є ф р е й т о р. На той світ, ваше превосходительство!

Г е н е р а л. Що ти мелеш? Який неприятель?

Є ф р е й т о р. Тетой... полонений... що під ворота підривався...

¹ Далі йти нікуди (*латин.*).

Генерал. А, це той жебрак! Значить, помер, каналія?

Єфрейтор. Пом'юр, сукин син!

Генерал. Туди йому й дорога!

Єфрейтор. Накажете поховать?

Генерал. Зарийте його на монастирському кладовищі!

Єфрейтор. Тільки — ваше превосходительство — монахи не хочуть по ньому богослуженіє править: більшовик, кажуть, всьо одно що німець або турок.

Генерал. Зарить його без монахів!

Єфрейтор. Тільки на кладовище його теж не пуцають: говорять, що більшовицький дух поміж покійниками пойдьоть!

Генерал. Ну, то киньте його в річку! Йолопи тупоголові!

По коридору з галасом біжить баронеса, за нею женеться Макуха з рахунком.

Баронеса. Ах! Ах! Рятуйте мене!

Макуха. Ось я тебе, сукина дочко!

Генерал. Що це?

Єфрейтор. Не могу знать, ваше превосходительство! (*Виходить*).

Баронеса (*кидається до генерала*). Цього не може бути! Я не могу цьому повірити! Невже ви наказали цьому нахабі...

Макуха (*воднораз з баронесою*). Ваше превосходительство! Хіба ж ви мені не казали...

Генерал (*несамовито*). Мовчать! Тихо! Я вас усіх з монастиря викину к чортовій матері! Ви мене до божевілля доводите! (*До баронеси*). Чого ви хочете від мене? У двох словах!

Баронеса (*крізь сльози*). Ах, генерале! Цей жахливий рагчену...¹ ходив до мене... навіть подарунки носив... А тепер... вашим ім'ям вимагає дев'яносто сім карбованців п'ятдесят копійок золотом! Опріч усього прочого! Ви подумайте: яке нахабство! Яка неповага до жєнщини!

Макуха. Ваше превосходительство! Дозвольте ж і мені сказати!

Генерал. Ну?

Макуха. Адже ж ви самі казали, що баронеса заплатить за всіх! Ну я й обратився! А вона мені — візьміть, каже, Мімі, бо в мене більш нічого нема! (*До баронеси*). Та нехай вона вам облупиться, ваша паскудна Мімі!

Баронеса. Ви чуєте, генерале? Йому навіть Мімі мало! А це ж мій найдорожчий скарб! Це — частка душі моєї!

Макуха. От — як бачите! Куди ж тут витерпїть!

Генерал (*розлючений*). Мовчать! Що мені за діло до ваших Мімі? Це неповага до коменданта! (*Кричить*). Хома! Хома! (*Свисить*).

¹ Вискочка (*фр.*).

Баронеса. Ай! Ай! (*Кидається до дверей*).

Макуха. Ну скажіть на милість! (*Біжить за баронесою*).

У дверях вони стикаються з Хомаю.

Хома. Єсть, ваш-дітство!

Генерал. Жени їх к чортовій матері!

Баронеса (з істеричними вигуками) й Макуха біжать коридором. Хома женеться за ними й зараз же повертається до генерала.

Хома. Побіжали, ваш-дітство!

Генерал. Будь коло дверей і нікого не пускай до мене! Опріч княжни! Розумієш?

Хома. Єсть, ваш-дітство!

Генерал. Ну, марш!

Хома виходить.

Диявольщина!

Генерал ще раз чепуриться перед дзеркалом. Потім тихо підходить до ліжка і з диявольською усмішкою заочує кінець ковдри. В цей момент з'являється княжна Вікторія. Деякий час вони стоять одне перед одним безмовні й нерухомі.

Вікторія. Значить — або-або?

Генерал. Значить — ми будемо на волі!

Вікторія. Інакше — не можна?

Генерал. Навіщо ж інакше?

Вікторія. Ваша гарантія?

Генерал. Мідяний ключ!

Вікторія. Дайте мені його!

Генерал. Post factum...¹

Княжна, як під тягарем, опускається на стілець. Генерал гасить світло. Темно. Фісгармонія: «De profundis».

Освітлюється коридор. Хома сидить на ліжку в тяжкій задумі. Даша тихенько підкрадається до нього.

Даша (*раптом*). Хома!

Хома (*здригається*). Га!

Даша. Ха-ха-ха...

Хома. Тсс...

Даша. А хіба що?

Хома (*показує на двері до генерала і говорить напівголоса*).

З княжною... Добився-таки, сукин син!

Даша (*з жахом*). Та невже?

Хома. От що значить — буржуйная сволоч!

Даша. А там баронеса реве, як корова! Що тут трапилось?

Хома. Кінець їм приходить — не інакше! Самі себе жеруть!

¹ Після події (*лагин.*).

Д а ш а. А куди ж нам діватися?

Х о м а. Та куди ж? Я — мобілізований, а ти — несознательний лімент...

Д а ш а. Мене аж жах бере!

Х о м а. А ти думаєш, мене не бере? Ет, Дашко! Надивився я на цих баронів та генералів! Як їх і земля держить? То їсть така гидота, що — далой буржуазію і більш нічого!

Д а ш а. Хомо! А ти... не покинеш мене?

Х о м а (*обнімає її*). Не бійся, зозуленько! Я не такий, як тета (*жест до генерала*) — міжнародня гідра! (*Схоплюється*). Тсс! (*Виходить*).

Як сомнамбула проходить княжна Вікторія. Даша й Хома широкими очима, безмовно супроводять її і ще довгий час по тому лишаються в нерухо-мості.

Д а ш а. Боже мій! Що це?

Х о м а. Йди за нею, а я побіжу до князя!

Розходяться.

6. СТАРЕЦЬ ПОРФИРІЙ

Вежа святого Аристарха.

Порожньо. Темно. Крізь вікно — місячний промінь. Порфірій на колінах перед Христовим розп'яттям. Вигляд у нього — дико-фантастичний: одіж у багатьох місцях розідрана, на дужому тілі — криваві сліди самокатування, а в очах хворобливий екстаз напівбожевільного фанатика.

П о р ф і р і й. Ти бачиш, боже мій! На цьому камені сліди моїх колін... І кров моя — на цім рам'ї... Помилуй же мя по слову твоєму! Щоночі поминаю ім'я твоє і стережу закон твій! Всім серцем жадаю тебе... Не одкинь же мя, боже мій, од заповідей твоїх! Прибий мою плоть до страху твого... (*Падає на камінь, потім знов підносить руки до розп'яття*). Ти всевидючий! Ти всемогутий! Аз же есмь при-шлець на землі: не ховай од мене заповідей твоїх! Смирися-бо зело: господи, живи мя по слову твоєму! Дай мені розуміти: навіщо ти рагі криваві посилаєш? Нащо хулою і блудом оскверняєш рабів твоїх? Чому не кинеш стріл вогневих на поносящих ім'я твоє? Боже мій! Боже... (*Знов падає на камінь, корчиться в скорботному пориві і рап-том, як тигр поранений, кидається до розп'яття*). Господи! Вседер-жителю мій! Постав же мене на камені святинь твоїх! Невинен-бо есмь, що закон гріховний живий во удех моїх!.. Молю тебе, боже мій! Од тайних моїх очисти мя! Не аз-бо творю гріх сей, а біс суцций во плоті моїй! Не муч же мя, боже мій, привидом гріховним!.. Не губи пожадливым тремтінням... Убий! Убий мої уди... (*Лютю роздирає на собі одяг і з диким ревом б'ється об камінь. А вибившиися з мочі, ле-жить нерухомий, як труп*).

Чути, як хтось піднімається по крутих сходах. Ще момент, і на порозі — княжна Вікторія.

(З жахом зривається з місця). Сатана! Сатана! Геть! Геть од мене! Вікторія. Не женіть мене! Я хочу молитися... Разом з вами — вашою богові...

Порфирій. Молитися? Богові?

Вікторія. У мене нема бога... нема віри... нема честі... Нічого, нічого нема...

Порфирій *(наближається)*. Ти хочеш молитися?

Вікторія. Вірити... молитися... Невже ж нема нічого вищого над нами?.. Самий жах цього життя... Сама звіряча хіть... *(Опускається на коліна і з благанням простягає руки)*. Навчіть мене молитися... жити вашою вірою... Поможіть мені побороти дике шаленство цього життя... Я не можу жити... серед цього жаху...

Порфирій. Не можеш жити? *(Вагається)*. Боже! Направ стопи моя по словесах твоїх! Да не погубить мя облуда ця!

Вікторія *(палко)*. Не ганьбіть мене! Я не облудниця! Я хочу життя — чистого, величного...

Порфирій *(кидається з дикою загрозою)*. Мовчи, блуднице! Я бачив танець твій содомський! З того часу щоночі ти танцюєш! Щоночі поглядом своїм огонь розпалюєш у жилах! Мовчи! Твоїм гадючим язиком говорить диявол! Згинь, маро!

Вікторія *(тулить до ніг його)*. Пробачте мені! Я порушила велич вашого моління... Але ж мені так тяжко... В душі нема живого місця... Невже ж і помолитися не можна?

Порфирій *(хитається)*. Боже, де меч твій? Немоцел есмь... Огонь гріховний во удех моїх... *(З чудною усмішкою, з важким ди-ханням)*. Жива... Тремтить... І серце б'ється в грудях... Дише... Дише... *(Охоплений звірячою жагою, з хижим ревом накидається на княжну)*. Моєю будеш... моєю...

Вікторія *(б'ється в брутальних обіймах і несамовито кричить)*. А-а! А-а! Рятуйте! Рятуйте...

На дверях Хома.

Хома *(кидається на Порфирія)*. Стій! Уб'ю на місці!

Порфирій *(одсакується)*. Мара! Мара!

Хома *(підводить Вікторію)*. Нічого, панночко, нічого... Йдіть мерщій додому: вашому папаші — погано... дуже погано...

Вікторія. Боже... *(Похитується, як п'яна, і виходить)*.

Хома. Ех ти, ста-рець! У неї батько допіру помер, а ти... у-у, бар-бос! *(Виходить)*.

Порфирій. Са-та-на...

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

7. ХРЕСТ, МЕЧ І МОНЕТА

Паперть з білими колонами. Місячна ніч. У церкві — чернечий хор. Вдалині — огні червоних партизан. Даша скорботним силуетом сидить на паперті і здригується від плачу. Хома з гвинтівкою йде мимо.

Хома (*зупиняється*). Дашко! Це ти?

Даша. Авжеж...

Хома. Плачеш?

Даша. Авжеж...

Хома. От заладила: авжеж, авжеж! Кажі: чого реवेश?

Даша. Хіба не бачиш, що робиться?

Хома. А що ж робиться? Більшовицьким порохом пахтять! Ну, копешно, міжнародняя гідра мордується, як чорт у лотоках. А монахи — живі на небо лізуть! Ха-ха-ха... Я тетую математику наскрізь бачу!

Даша. Боже мій! Чим я винувата? За що мене розстрілювать?

Хома. Тебе? Будуть розстрілювать?

Даша. Авжеж! Баронеса казала...

Хома. Та хто ж? За віщо?

Даша. Та ті ж бандити, чи більшовики, чи як там їх називають!

Хома. То це ти того й рюмсаєш? Ха-ха-ха... От що значить тьомний народ!

Даша. Хіба я тільки за себе?

Хома. А за кого ж ти ще?

Даша. Ти думаєш... тебе помилують?

Хома (*в гон Даші*). Авжеж!

Даша. Ти все жартуєш, а в мене... Серце холоде, як подумаю...

Хома (*раптом стискує її в обіймах*). Ах ти ж, зозуленько моя. Та я ж тебе зацілюю з своїм дурним сердечятком!

Даша. Та ну-бо, Хомо... Ще люди побачать...

Хома. Люди — кажеш? Чорт його бери! Та хіба це люди? Сама гідра — і більш нічого! (*Показує в далеч*). Онде люди! Бачиш, як огнища горять? То — наші! Більшовики. Наближаються соколики, наближаються! Ех, матері його ковінька! Добить би тетую гідру і — валяй на всі чотири Європи! А ти, дурепо, боїшся! Кого? Чого?

Даша. Та хіба ж вони розпитаються: чи ти за них, чи проти них? Раз коло генерала — значить, бий!

Хома. Ну, я, голубонько, не такий дурень, щоб коло генерала гави ловить, як почнеться бій! Ге-ге! Я свою математику знаю!

Даша. А що ж ти робитимеш?

Хома. Що? Ну, це воєнний секрет, і бабам говорить про це не полагається.

Даша. Ой, дивися, Хомо! Зав'язнеш, як собака у тину!

Х о м а. Не бійся, зозуленько! Я бував у бувальцях! Одне тільки дивно мені: чого наш генерал такий веселий? Більшовики під носом, а він блищить, як нова копійка!

Д а ш а. То вже віп, мабуть, з переляку бадьориться!

Х о м а. Не-не! Тут якась інша математика! Ну, брешеш! Мене не перемудриш.

Свисток.

(*Хома машинально руку під козирок*). Єсть, ваш-дітство! (*До Даші*). Біжи ж додому та не плач по-дурному. А я послухаю генеральських розмов!

Д а ш а. Ох, Хомо...

Х о м а. Котись! Котись! Ніколи!

Даша одходить. Хома ховається за колоною. Другий свисток.

От, гідра! Свистить!

Г е н е р а л Б у к а л о в і М а к у х а.

Г е н е р а л. Що за диявол! (*Розлючено свистить*).

М а к у х а. Та годі вам, генерале! Хіба тепер такий час, щоб як кресь, так і єсть!

Г е н е р а л. Та ви-то чого в'язнете до мене?

М а к у х а. Ну скажіть на милость! Хіба ж таки ви не розумієте? Жити ж кожному хочеться! Оп бач, монахи як моляться!

Г е н е р а л. Я вам сказав ясно: вихід є! Вибирайте одно з двох: або сто червінців — і ви за кордоном, або ваше золото лишається при вас, а ви — в руках більшовиків!

М а к у х а. Ваше превосходительство! Чи таки ж можна за порятунок людини таку ціну лупити? Ми ж таки з вами однієї віри, однієї держави... Та де ж його й набрати, того золота? Тисячу карбованців! Візьміть десять червінців та й господь з вами!

Г е н е р а л. Пане добродію! Зараз не такий момент, щоб теревені точити. Не хочете — діло ваше! Можу тільки по секрету сказати, що я продаю вам чуже місце. Розумієте?

М а к у х а. Чуже — кажете?

Г е н е р а л. Так! Це — справа моєї честі! А ви тичете мені якихся десять червінців! Соромтеся, папе Макухо!

М а к у х а. Воно, конешно, па честь — та ще па генеральську — можна б і набавить. Тільки як же воно так? Раз чуже місце — зпачить, хтось купив його? А тепер — знов продається... А потім, може, ще кому-небудь... Та це й будете з кожного по сто червінців за честь лупити? Е, ні, ваше превосходительство! Так робити не годиться!

Г е н е р а л. Це місце — щоб ви знали — я обіцяв князпні Радомській! Без усяких червінців! Але вона — жєнщина, і їй можна залишитися в монастирі. Це не те, що вам або мені: попадешся, то живого не випустять! А бабі — що: витерпить!

Макуха. Ну, хіба що так! А тільки хто ж мені поручиться, що в останній момент ви, генерале, вибачте на цьому слові, не обдурите мене з вашою княжною? Га?

Генерал. Давайте ваше золото, а я вам дам свою гарантію!

Макуха. Е, ні! Ви мені дайте гарантію, а тоді вже я вам золото.

Генерал. Гаразд! О четвертій годині ночі приходьте з вашими речами на башту святого Аристарха. Там тепер наша комендатура.

Макуха. В башті? А старець Порфирій?

Генерал. Я викинув його! Ну, значить — по руках?

Макуха (*тисне генералові руку*). Та нібито! Хе-хе-хе...

Генерал. Тільки дивіться ж: архімандрит, я та ви! Більш нікого. Хрест, меч і монета! Хо-хо-хо... А тепер — мовчок! Ані пари з уст!

Макуха. Добре, добре... Тільки ж, ваше превосходительство, не можна ж сто червінців! Нада ж таки совість мати.

Генерал. Фу, чорт! Одчепіться ви од мене з вашими нотаціями! З вами сам диявол з нудьги задавиться! (*Одходить*).

Макуха. Ну скажіть на милость! З живого кожу дере, та ще й не говори йому нічого! (*Хреститься*). Господи, помилуй нас, грішних. (*Іде в церкву*).

Хома (*виходить із-за колони*). Хрест, меч і монета! Ах ви ж, сукини сини!

Різкий свисток.

Єсть, ваш-дітство! (*Віжить*).

Княжна Вікторія і Себастьян.

Себастьян (*дивиться в далеч*). Дивіться, княжно: ці огнища щоночі наближаються... Наше автодафе!

Вікторія. Ах, Себастьяне! Мені тепер до всього байдуже! В цьому монастирі я поховала батька... поховала свою молодість... віру в людей — все! Все!

Себастьян. А в мене — навпаки: скажений апетит до життя! Це перед загином, Томо! Як у сухотних!

Вікторія. Мені боляче за вас, Себастьяне!

Себастьян. А я — лютий! До себе, до вас, до всіх, що захова-лися в цьому ідіотському монастирі! Ви ж подумайте: який це абсурд! Залізти в цю нору й чекати на більшовиків! А ще місяць тому кожен із нас міг би пробитися за кордон!

Вікторія. Ми ж вірили в перемогу! Думали, що наша армія...

Себастьян. Наша армія! З такими генералами, як наш Букалов! Ха-ха-ха! Комендант монастиря! В його руках наша доля! Наше життя! Це ж — nonsens! ¹ Жах! Ідіотизм!

¹ Безглуздя (*латин.*).

Вікторія. Справді! Як це сталося?

Себастьян. Ми тікали... Ми були голодні, виснажені... А тут затишок, тихі дзвони... Захотілося відпочити, пожити... З'явилася віра, надія, ціла філософія.

Вікторія. Так, так...

Себастьян. У, проклятий монастир! Це він приспав наш розум! Наш життєвий інстинкт! А тепер будить серед ворожих огнищ! Тепер молиться день і ніч! Чуда просить! Ха-ха-ха...

Вікторія. Ви були в архімандрита?

Себастьян. Був!

Вікторія. Ну і що ж?

Себастьян. Нічого! Не людина, а тінь людини! Покладається на генерала і, oprіч його, нікого знать не хоче! Дурень старий!

Вікторія. Значить — лишається одно: чекати?

Себастьян (*гаряче*). Ні, Томо! Чекати нема чого! Треба тікати! Щодоху тікати! Цієї ж ночі! Зараз! Зараз!

Вікторія. Що ви, Себастьяне? Куди тікати?

Себастьян. Я знаю вихід... Там, коло бокових воріт... Зараз же починається ліс... Хочете — удвох? Зараз?

Вікторія. Це — безумство, Себастьяне!

Себастьян. А сидіти в цій норі й щогодини чекати на ту дику наволоч — хіба це не безумство? Чи, може, ви теж хочете молитися? Вірити в чудо боже?

Вікторія. Ні, Себастьяне! Не те! Не те! Мені генерал казав, що порятунок можливий... Навіть обіцяв... Мені й папа...

Себастьян. І ви вірите цьому нахабі?

Вікторія. Стривайте! Тепер папа нема! Його місце я можу передати вам... Адже я маю право це зробити?

Себастьян. Яке місце? Де? Що ви кажете?

Вікторія. Де і що — це генералів секрет!

Себастьян. Облуда, княжно! Не вірте ви йому! Тікаймо від-ціль! Зараз же тікаймо!

Вікторія. Ні-ні! Ви мусите почекати! Ну хоч одну годину! Я побачу генерала! Я буду домагатися! Для вас, Себастьяне! Себе я не хочу рятувати...

Віжить Хома.

Себастьян. Прощайте, княжно!

Вікторія. Ми ще побачимся, Себастьяне! Побачимся!

Хома. Ви тутечки, панночко! А я шукаю вас по всьому монастирю!

Вікторія. Мене? Нащо?

Хома. Та тут така математика виходить, що далі нікуди!

Вікторія. Що ж таке?

Хома (*конфіденційно*). Генерал — падлець! Хоче обдурити вас!

Вікторія. Як?

Хома. А так, щоб на ваше місце пузатого Макуху взяти! На старчинцях погодилися. А от — де, куди і як — не могу знати!

Вікторія. Генерал продав мое місце?! І ви самі чули це?

Хома. Допіру, панночко! От на тетой самої паперті. Нехай мене грім уб'є, коли вигадую!

Вікторія (*хапає його за руки*). Дякую вам, Хома! Дуже дякую!

Хома. Та що ж дякувати... Якби дізнатися: що то за секрет у генерала? Невже ж таки такий падлець та сухий із води вискочить?

Вікторія. Стривайте, Хома! Ви справді хочете зарадити цьому лихові?

Хома. Та боже мій! Кажіть тільки: що робити? А я тетого генерала без солі з'їв би!

Вікторія. Так-от слухайте: в боковій кишені генерал носить мідяний ключ. У цьому ключі — увесь його секрет! Добудьте мені цей ключ!

Хома. У боковій кишені — кажете? В мундирі?

Вікторія. Так! Мідяний ключ!

Хома. Єсть! Нехай тільки гідра спати ляже!

Вікторія. І зараз же принесіть його мені. Я буду чекати! До самого ранку!

Хома. От тільки — як не ляже?

Вікторія. Добудьте, Хома! В цьому ключі — вся сила генерала!

Хома. Ех, панночко, і єсть же така пакость на білому світі! Ну ж, не я буду, як не добуду! Тільки ви ж — борони боже — нікому цього не говоріть! Я тето — для вас... по знайомству!

Вікторія. Дякую, Хома! Йдіть! Я чекатиму в себе!

Хома одходить. Вікторія робить кілька перових рухів, потім виходить на паперть і напружено дивиться в далеч, де горять огні партизанів. Чернечий хор.

З церкви виходить баронеса в супроводі отця Вавили.

Баронеса. Ах, ці огні! Як вони нервують мене своїм нахабством! Свою настирливістю! Я не можу бачити їх! Ходімо відціль!

Вавила. А молебствія не будете достоювать?

Баронеса. Ні, mon cher! У мене й без того синяки на колінах.

Вавила. Господь воздасть вам за ретельність, дорога баронесо. Я одведу вас на ліжко.

Баронеса. Ах, будь ласка! Тільки який тепер сон?

З дверей висуваються отці Кирило та Саватій і стежать за парою.

Вавила (*з брутальним натяком*). Нічого, душко: я заколишу! Хо-хо-хо...

Баронеса. Вавило! Я хочу жити! Жити! Жити! А ці огні печуть мене! Печуть пекельним полум'ям!

Вавила. З нами бог, баронесо!

Баронеса. Я день і ніч молюся! На колінах! Перед образом святого Аристарха! У мене ноги поробилися од натуги, як дерев'яні... Ах, bel ami! Як я натомилася! (*Хилиться до Вавили*). Мені погано... Дуже погано...

Вавила. Дозвольте — на руках, як агця на закланіє? (*Бере на руки й несе*).

Баронеса. Ах, Вавило! Вавило...

Кирило. Хе-хе-хе...

Саватій. Хи-хи-хи...

Зачиняють двері.
Назустріч Вавилі — генерал Букалов.

Генерал. Що це?

Вавила. Млость напала, ваше превосходительство! (*Несе далі*).

Генерал. Домолилася! Хо-хо-хо...

Хутко йде повз паперть. Вікторія заступає дорогу.

Вікторія. Стривайте, генерале!

Генерал. Добрий вечір, княжно!

Вікторія. Я мушу поговорити з вами!

Генерал. Я до ваших послуг, дорога княжно. Тільки — будь ласка — завтра! Зараз дванадцята година ночі... А я ще мушу перевірити вартових...

Вікторія. Вибачте, генерале! Я хочу зараз же узнати: коли ми будемо тікати? На катері! Через Дністр! Пам'ятаєте?

Генерал. Ну якже! Коли почнеться наступ, княжно! В кожному разі — не зараз! Час ще терпить.

Вікторія (*з сарказмом*). А ви не забудете попередити мене?

Генерал. Ну що ви, Томо! По всьому тому, що було між нами!..

Вікторія. До речі, генерале! Тоді ви забули передати мені ключ од башти... Пам'ятаєте?

Генерал. Ну, дурниця! Хіба не однаково — чи він у вас, чи в мене?

Вікторія. Ні, генерале! Це — ваша гарантія! Дайте мені його зараз!

Генерал. Хо-хо-хо... Що з вами, княжно? Чому така непевність?

Вікторія. Дайте мені мідяний ключ, генерале!

Генерал. Вибачте, дорога княжно: зараз це — неможлива річ!

Вікторія. Чому?

Генерал. Ну хоч би тому, що я — комендант і нікому не можу передовіряти те, що доручено лише мені.

Вікторія. А тоді — ви теж були комендантом?

Генерал. Певна річ! Але ж, мила княжно, то був такий... надзвичайний момент... Я навіть зараз... не можу нагадати собі цього...

без пекучого бажання... *(Раптом хапає її за руки)*. Томо! Невже ти не будеш більш мою? Невже тебе не п'янить цей жагучий спогад? Вікторія. Пустіть мене!

Генерал. Томо! Томо! Дай мені ще раз напитися цієї ненависті! Побачити це тіло... в болючих конвульсіях!

Вікторія *(виривається)*. Геть! Геть од мене! Я буду кричати!

Генерал *(з люгим сарказмом)*. Ну! Чекай же мого попередження! *(Одходить)*.

Вікторія. У, га-ди-на!

Йде у другий бік і натикається на Порфирія. З легким покриком зупиняється, і деякий час вони мовчки дивляться одне на одного.

Порфирій *(тихо)*. Мара! Облуда дияволова!

Вікторія *(з гнівним вибухом)*. Мовчи! Мерзенний пес! Тепер не вірю я твоїм словам пророчим!

Порфирій *(з ревом обурення)*. А-а! Хула! Хула! Дочка Содомова! Ти — перед домом божим! Ти — перед лицем обранця божого! *(Замахується костуром)*. Падай ниць! Молись і плач! Надходить суд господній! Горить, горить земля!

Вікторія *(в несамовитому пориві хапає Порфирія за руку і підносить на паперть)*. Дивись! Дивись! То — огнища червоних партизанів! Безбожників! Більшовиків! Вони глузують над твоїм богом! Над твоєю вірою! Над твоїм комедіантським лахміттям! Так! Земля горить! І в цьому полум'ї згорш і ти разом із нами! Нікчемний блазень! *(З силою одштовхує його від себе й біжить)*.

Порфирій падає на сходах паперті і лежить, як труп. Тихо. Чернечий хор.

Порфирій *(підводиться)*. Боже! Боже! Де грім твоєї кари? *(Несамовито)*. Чи, може, ти регочешся разом із сатаною? Ха-ха-ха... *(Падає на паперть і б'ється в дикому, конвульсивному реготі)*.

8. ГУННИ НАСУВАЮТЬСЯ

Зал монастирського готелю. Темно. За вікнами — вогні, постріли. Переляканий єфрейтор Щербак біжить через залу. Назустріч йому — Хома.

Єфрейтор. Стій! Хто такий?

Хома. Геть к чортовій матері!

Єфрейтор. Хома!

Хома. А ти за яким дідьком?

Єфрейтор. Де генерал? Неприятель до бокових воріт насувається! Стрілять нічим!

Хома. Ура! Одчиняй ворота навстіж! *(Біжить)*.

Єфрейтор *(розгублений)*. Стривай! Хома! Що за чорт? *(Біжить)*.

Макуха і чернець Саватій — з великими лантухами.

Макуха. Неси, неси.

Саватій (*зупиняється*). Господи помилуй! Та хіба ж я верблюд?

Макуха. Е, якби ж то верблюд! Тоді я й сам би сів на тебе!

Саватій. Сидоре Макаровичу! Не можна ж до безчувствія знущатися над рабом божим!

Макуха. Ну скажіть на милость! А ковбаси московські з цього лантуха хто пожер? Га? (*Хапає за в'язи*). Та я тобі тут і бельбухи випущу! Волочи, руда собако! Хіба не бачиш, що робиться?

Саватій. Боже милосердний, за що на мене нападєть така?

Макуха. Ну-ну! Бог, мабуть, мудріший за тебе!

Волочать лантухи далі. Назустріч їм — генерал і єфрейтор.

Генерал (*застібається на ходу*). Що це?

Макуха. Та це ж я! Ху ти, боже мій! Аж упрів!

Генерал. Якого ж ви диявола тут? Ми ж умовилися: о четвертій годині — на башті!

Макуха. Чого ж я там сидітиму, як дурень на печі? Вже ж п'ята година!

Генерал. Значить — ви з башти?

Макуха. Авжеж! Попотарабанили б ви ці лантухи на башту та з башти. У мене аж сорочка на тілі облипла!

Саватій. Ох-хо-хо!

Генерал. А Хома — там?

Макуха. Та нема там нікого! Хоч до бога реви!

Генерал (*з жахом*). Як? Комендатура — порожня? А речі? А наш вантаж?

Єфрейтор. Ваше превосходительство! Хома тільки що тут був!

Генерал. Де?

Єфрейтор. От на тєтому місці!

Генерал (*несамовито*). А комендатура — без вартових? Ух, собаки! Марш за мною!

Макуха (*хапається за генерала*). Ваше превосходительство! А мені ж куди?

Генерал. До чорта в зуби! (*Біжить*).

Єфрейтор за ним.

Макуха. Ваше превосходительство! Ах, боже мій! Ну що ж це таке? (*До Саватія*). Бери мерщій лантух!

Саватій. Господи! Куди ж тепер?

Макуха. Побіжимо за генералом!

Саватій. Бог з вами, Сидоре Макаровичу! Я ж — чоловік немочний! А тут — не менш як пудів чотири.

Макуха. Ну скажіть на милость. Чо-ти-ри! А ти з цих чотирьох скільки пожер? Га? (*Кидається з кулаками*). Та я тебе, сукиного сина...

С а в а т і й. Ай! Ай! Рятуйте! (*Тікає*).
М а к у х а. Стій! Стій! (*Женеться*).

Перелякана, напівгола вибігає баронеса, за нею — розкуйовджений В а в и л а.

Б а р о н е с а. Ах! Ах! (*Натикається на Макушині лантухи і з диким криком падає на них*). Ай-яй! Ай! Ай!

В а в и л а (*перекидається через баронесу*). Ка-ра-вул!

М а к у х а (*повертається до залу*). Хто тут? (*У нестямі кидається до своїх лантухів*). А-а! Розбий! Розбий! (*Лютю волочить баронесу*).

Б а р о н е с а. Рятуйте! Рятуйте!

В а в и л а (*до Макухи*). Що ти робиш? Анахтема!

М а к у х а (*роздивляється*). Вавила! А бодай ти луснув!

Б а р о н е с а. Ох! Ох!

М а к у х а. Це ви, баронесо?

Б а р о н е с а. Хіба ж ви не бачите?

М а к у х а. Ну скажіть на милість! А я ж думав...

Б а р о н е с а. Вавило! Вавило! Рятуйте мене! Я ж ваша! Навіки буду ваша!

В а в и л а (*до Макухи*). Що тут робиться? Бігають. Галасують...

Б а р о н е с а. Жах! Жах!

М а к у х а (*з докором*). Що робиться? Більшовики насуваються! А ти, лобуряко, коло баби вовтузишся!

В а в и л а (*з жахом*). Більшовики?

Б а р о н е с а (*хапається за Вавилу*). Вавило! Не покидайте мене! Я ж жінщина! Я люблю вас...

М а к у х а. Он бач! Гола, як руда миша, а розбою боїться! (*До баронеси*). Ось гетьте-бо! Вавилі й без того діло найдеться! (*До Вавили*). Ось бери лишень цього лантуха! Ти ж за вола потягнеш!

В а в и л а. Куди? Нащо?

М а к у х а. Бери! Бери! У комендатуру! На башту! Генерал наказав! Мобілізація! (*Цупить його до лантухів*). Ну! Ну!

Б а р о н е с а (*цупить до себе*). Ах! Ах! Вавило! Милій!

М а к у х а. Та ну ж бо! Бери!

Постріли.

Бач, як бухають! Тут кожна мить дорога!

В а в и л а (*виривається*). Та що ви? Показалися, чи що? Геть к лихій годині! (*Біжить*).

Б а р о н е с а (*хапається за нього, волочитися*). Стійте! Стійте! Ви ж казали... Боже! Боже!

М а к у х а. А щоб ти дуба дав! Проклятий бабій!

Б а р о н е с а (*кидається до Макухи*). Поможіть мені! Я ж не можу сама! Сидоре Макаровичу! Захочайте мене!

М а к у х а. Куди ж я тебе заховаю? В кипеню, чи що?

Б а р о н е с а. У льох! У башту! Куди хочете!

Макуха. Гарзд! Беріть цього лантуха! Я ж не донесу всього! Ось ну-бо! Ельвіро Федорівно! Надміться! Я вам поможу! Ось ну-ну! Баронеса (*в нестямі волочить лантух*). Ради бога! Ради бога... Ох! Ох...

Макуха. Так! Так! Тягніть! Тягніть!

Баронеса (*раптом*). А Мімі! Мімі! (*Стрімголов біжить назад*).

Макуха (*женеться за баронесою*). Стривайте! Баронесо! (*Повертається*). Ну скажіть на милість! А щоб тебе чортяка забрала! Разом із твоєю сучкою! Ну що ти робитимеш з такими людьми?

Постріли.

Ой-ой! (*З дикою пожадливістю руками й зубами хапається за лантухи*). О боже мій... О, не дай же мені загинути... О допоможи ж мені... Тут же весь скарб мій... Нічого ж більше не залишилося... (*З нелюдським зусиллям волочить лантухи назад*).

Баронеса (з Мімі на руках) і Даша (з великими коробками) біжать через зал.

Даша (*голосить*). О, рятуйте ж мене! О матінко ж моя...

Мімі жалібно скавучить.

Баронеса. Мерщій! Мерщій!

Пробігають.

Зал деякий час порожній. За вікнами — ще більша метушня, з огнями, з пострілами. Княжна Вікторія кілька разів проходить через зал, зупиняється перед вікном і, як видно, дуже перується якимсь чеканням. З других дверей тихенько прокрадається Хома.

Хома. Панночко!

Вікторія (*здрігується*). Хома! (*Кидається до нього*). Ну що? Кажіть!

Хома (*подає ключ*). Натє! Лєдвє не попався! Такий?

Вікторія (*бере ключ*). Так! Той самий! Мідяний! (*Тисне Хомі руку*). Дякую! Дякую! (*Знімає з пальця перстень*). Візьміть, Хома! Нехай це буде вам на спомин...

Хома (*бере перстень*). Дякую, панночко! А що з ключем робити?

Вікторія. Нічого! Нічого... Тепер генерал у моїх руках!

Хома. А ви в чиїх?

Вікторія. Я? В руках долі!

Хома. Ну, а доля — в наших руках! Значить — ура і більш нічого! Ха-ха-ха...

Вікторія. Стривайте, Хома! Ви не бачили пана Себастьяна?

Хома. Ні! Та хіба тепер побачиш кого-небудь? Такий гармидер, що сам себе загубиш!

Вікторія. А наші ще бороняться?

Х о м а. Ваші бороняться. Тільки табак їхнє діло: стрілять нічим!
А до того ж, і монахи — як пук — так і геп на землю! Ха-ха-ха...
Вікторія. Хомо! Ви раді нашій загибелі?

Х о м а. Ех, панночко! І жаль мене бере... а тільки ж така ма-
тематика виходить, що пропадуть вам — і більш нічого!

Вікторія (*задумано*). Значить — до ранку... А там — нові
люди... нове життя...

Х о м а. Вибачте, панночко... Коли що станеться... Ви ж самі ба-
чите... Не можна таку гідру на світі держати!

Вікторія. Бачу, Хомо... Бачу...

Далеко — кулемет.

Прощайте! Дякую за щирість!

Х о м а. Та я — що ж... На те і революція... Бач, як палять!

Вікторія. Ну, йдіть! Ідіть! А як побачите Себастьяна — нехай
біжить сюди! До мене!

Х о м а. Бсть, панночко!

Розходяться: Вікторія — праворуч, Хома — ліворуч. Назустріч Хомі — Д а ш а.

Х о м а. Дашка! Де тебе чорти носять?

Д а ш а (*з плачем*). Ой рятуйте ж мене!

Х о м а. Я ж тобі казав: сиди дома й більш нічого!

Д а ш а. Як же сидіти, коли баронеса...

Х о м а. Та плюнь ти на твою баронесу!

Д а ш а. Забула, бач, торбинку з дзеркальцем та пудрою! От
і біжи їй по торбинку!

Х о м а. Одставить пудру! Ніяких баронес! Сядь на куховарні
й сиди! Не бійся нічого! Завтра ми самі баронами будемо! Наша
берьоть!

Д а ш а. Ох, якби-то! Я вже ніг під собою не чую...

Х о м а. Марш, марш на куховарню! Ні, стривай! Дай сюди руку!
(*Бере руку й надіває перстень*). Бач! Як зірка горить! Ха-ха-ха!

Д а ш а. Перстень! Та який же хороший! Де ти дістав його?

Х о м а. Е, довго розказувать! Носи та мене згадуй!

Д а ш а. Та ну його! Може, який хапаний...

Х о м а (*ображено*). Що? Та я за тетой перстень мало що голову
не загубив! А вона — хапаний! Ех ти, несознательний лімент!

Д а ш а. Та що ти, Хомо! То ж я так...

Х о м а. Ну, котись, котись на куховарню!

Д а ш а. А ти ж куди?

Х о м а. Я? (*Виглядає з кишені червоний бант і прив'язує його
на грудях*). Ось куди! Я давно його в кишені ношу! А тетую па-
коть — к чортовій матері! (*Зриває погони*).

У цей момент — генерал.

Г е н е р а л. Хомо! Ти що робиш? (*Хапається за револьвер*). По-
гони зриваєш!

Х о м а (*прожогом кидається через вікно в темряву*). Єсть, ваш-дітство!

Г е н е р а л (*стріляє*). Собака!

Даша з криком біжить із залу. Княжна Вікторія вибігає на постріл.

Вікторія. Це ви, генерале?

Г е н е р а л (*несамовито*). Тут сам диявол голову загубить! Жодного наказу не виконують! Ховаються по кутках! Зраджують! Проклята наволоч!

Вікторія. Де Себастьян?

Г е н е р а л. На біса мені ваш Себастьян?

Вікторія. Я передам йому батькове місце.

Г е н е р а л. Де? Що ви городите?

Вікторія. На вашому катері, генерале! Адже він — готовий?

Г е н е р а л. Одчепіться ви від мене! (*Хоче йти*).

Вікторія (*стає перед генералом*). Генерале! Я хочу одержати те, що мені належить! Два місця на катері.

Г е н е р а л. Абсурд, княжно! Це — війна, а не любовний роман! Геть з дороги! (*Грубим рухом одкидає княжну на підлогу й виходить*).

К н я ж н а (*підводиться*). Так, генерале... Це — війна... Горе перемоženим! Ха-ха-ха... (*Виходить*).

Тихо. З'являється Себастьян мертво-блідий, забруджений, покошланий. Робить кілька кроків. Похитується, ніби п'яний. Опускається обважнілим тілом на стілець. Устає поглядом в одну точку і сидить нерухомий.

Себастьян (*тихо, без руху, ніби крізь сон*). Барон Теодор-Себастьян фон Тільбаум... скінчив своє життя... на двадцять дев'ятому році... (*Закривається руками й здригується в безпорадному риданні. Потім, як наелектризований, схоплюється, кидається до вікна і в дикому шаленстві б'ється об стіну ногами, кулаками, головою*). Прокляття! Прокляття! (*Раптом одсажується, прислухається, шепоче*). Гунни насуюються... Лізуть... лізуть... (*Тремтячими руками витягає з кишені револьвер і тулить до скроні*). Кінець... Кінець! (*Стріляє і падає*).

Кілька конвульсивних рухів — і смерть.

Княжна Вікторія вибігає на постріл, обдивляється навколо, кидається до трупа.

Вікторія. Себастьян! (*З жахом одсажується*). Мертвий!

9. ТАНЕЦЬ МІДЯНОГО КЛЮЧА

Вежа святого Аристарха (як і в шостій одміні), по кутках — купи коштовних речей (переважно церковних), запакованих і незапованих. За вікном розжерврюється ранок. Генерал Букалов стоїть перед одчиненим вікном і напружено дивиться в польовий бінокль. Єфрейтор Щербак хапком пакує речі.

Генерал (*не обриваючись од бінокля*). Готово, Щербак?

Єфрейтор. Зараз, ваше превосходительство!

Генерал. Ну, кінчай! Кінчай! Ця наволоч може щогодини... (*Обривається од бінокля*). А чому архимандрита нема? Ти ж бачив його?

Єфрейтор. Бачив, ваше превосходительство: богу молилися! Казали — зараз прийдуть!

Генерал. Аг, чорт! За кожним нянькою ходи! (*Вовтузиться коло речей*). А катер — наготові?

Єфрейтор. Готовий. Ще звечора.

Генерал. Бензину досить?

Єфрейтор. Вистачить! А коли що — можна й вітрило підняти. Вітер — ходовий!

Генерал. Ну, гаразд! Волочи речі!

Єфрейтор. Ваше превосходительство! Усього не забрать: катерочок поганенький.

Генерал. Бери те, що запаковано! Тільки хутчіш, Щербак! Ради бога, хутчіш!

Єфрейтор. Дозвольте ключ?

Генерал (*лізе в бокову кишеньку*). Що за диявол? Я ж учора на твоїх очах поклав його в цю кишеньку...

Єфрейтор. Дійствительно...

Генерал. Де ж він дівся? І кишенька ціла... (*Тремтячими руками шукає в інших кишеньках*). Нема... Нема... Що ж це таке?

Єфрейтор. Може, висунувся, як спати лягали? Дозвольте побіжати коло ліжка пошукати?

Генерал (*з жажливим догадом*). А може?.. Ні-ні! (*Кричить*). Цього не може бути! Цього ніякий диявол не допустить! (*Стрімголов кидається в двері*).

Єфрейтор. Ваше превосходительство!

Генерал (*з того боку*). Зараз! Зараз!

Єфрейтор. Ах ти ж, бідна головонько! Таки досидимося до біди...

На сходах чути гуркіт.

(*Кидається до дверей*). Хто там?

Макуха (*по той бік*). Я! Я!

Єфрейтор. Сидір Макарович?

Макуха. Да! Да! Ну йди ж бо сюди! Поможі!

Єфрейтор виходить і через деякий час повертається з Макухою та його лантухами.

(Мокрий од поту, важко опускається на лантух, витирається хусткою). Ху! Насилу доперся! Аж у животі болить! А куди ж то генерал побіг?

Єфрейтор. Та тут — біда: ключ загубився!

Макуха. Як? Од потайних дверей?

Єфрейтор. Ну да.

Макуха. От тобі й раз! Що ж тепер робити?

Єфрейтор. Та що ж — як на мене — двері висадить!

Макуха. А генерал що?

Єфрейтор. Та нічого: побіг шукать! А тут — того й дивись — більшовицька сарана наскочить!

Макуха. А може, ми — без генерала дамо тягу? Га? Адже ти тямши, як коло катера ходить?

Єфрейтор. Я виріс на воді!

Макуха. Ну от! На біса ж нам той генерал? Через нього тільки халепи паберемося!

Єфрейтор. Та ні... Як же... А коли дасть бог, государя настановлять — що ж тоді? Хоч не вертайся додому! А в мене ж — хата й земельки десятин двадцять п'ять...

Макуха. Ну то що ж? Нехай тільки царя настановлять! А там — я тебе зараз же до себе на цегельню заберу! Прикажчиком будеш! Йй-богу! Ідьмо! Генерал, може, й не вернеться, а ми будемо гави ловить!

Єфрейтор (вагається). А як наскочить?

Макуха. Ай, чудака ж ти! Ну, скажеш, що паказу не діждався!

Єфрейтор. Ну як же можна? Дисципліна...

Макуха. Та на біса тобі та дисципліна! (Цупить його до дверей). Я тобі за це — кажи: скільки візьмеш?

Єфрейтор. Та що ви?

Макуха. Е, щоб довго не балакать — десять червінців хочеш? Генерал править з мене сто золотих, та то дурниця... Хіба ж таки можна? Бери десять! Ти ж тільки подумай: сто карбованців чистим золотом! Та ще ж і на тім світі господь за добре діло нагородить...

Баронеса з Мімі й коробками.

Тьху! Щоб ти провалилася!

Баронеса (до Макухи). І ви тут? Ах, як це приємно! Хоч одна близька людина!

Макуха. Он бач!

Баронеса. Усі ж, усі мене покинули! Ні Себастьяна! Ні генерала! Ні отця Вавили! Навіть Даша пішла по ридикюль і не вернулася! Сама Мімі! (З плачем). Ах! який жорстокий світ.

Макуха. І-і, завела! (До єфрейтора). Ну чого ж стовбичиш? Біжи! Біжи!

Єфрейтор виходить.

Баронеса. Сидоре Макаровичу! Що буде з нами? Невже ж немає виходу?

Макуха. Чому нема? Є! *(Показує на вікно)*. Он, подивіться!

Баронеса *(висувається у вікно)*. Боже! Яка страшна безодня! У мене голова крутиться!

Макуха. Отож забирайтесь відціль! А то будете за вікном з вашою Мімі!

Баронеса. Куди ж ми дінемося? А ви, Сидоре Макаровичу? Я нікуди не піду від вас!

Макуха. Ну скажіть на милість! Тепер і вона до Сидора Макаровича! А як за вечерю платить, так і такий і сякий! А з лантухами хто покинув мене? Га!

Баронеса. Боже мій! Я ж дама!

Макуха. Он бач! Дама! Так ти за трьох чоловіків потягнеш! *(Насувається)*. Геть відціль, доки я не розсердився!

Баронеса *(кидається на коліна)*. Сидоре Макаровичу! Пробачте мені! Не губіть мене! Я ж одна лишилася...

На порозі з'являється княжна Вікторія.

Макуха *(одбивається од баронеси)*. Та що я вам таке? Чого ви до мене причепились? Одсахніться! *(Побачивши Вікторію)*. Ще одна! А щоб ви показалися!

Вікторія *(рішуче підходить до Макухи і раптом одвертається)*. Підлий варвар!

Макуха. Ну скажіть на милість!

Вікторія *(до баронеси)*. А ви — на колінах? Перед ким?

Баронеса. Ах, та chère! ¹ Мене покинули... Мене ображають... Я гину... гину...

Вікторія *(гаряче)*. А нащо жити? Мені, йому, вам? Нащо?

Макуха. Як то нащо? Та в мене до трьохсот десятин землі. Та ще ж яка земля — рівна, як на столі! Чорнозем! А цегельня — на цілий повіт! Хе! Нащо жити!

Вікторія. І це — все, чим виправдується ваше життя! Та ще коли? В який момент? Ха-ха-ха! Навіть Мімі могла б сказати щось цікавіше!

Чути, як хтось біжить по сходах.

Макуха. А цитуйте!

Всі дослухаються. Далеко — переможний масовий крик: «Ура! Ура!» Макуха кидається до дверей. Баронеса — за Макухою. Назустріч їм — генерал, блідий, тремтячий, з звірячим жахом в очах.

Генерал. Більшовики прорвалися! Ламайте двері! Де Щербак? *(Хапається за речі)*.

¹ Моя дорога *(фр.)*.

Макуха. Там! Там! (*Волочить лангухи*). Ой, боже мій! Ой, не доведи ж мене...

Баронеса (*метушиться*). Куди? Куди ви? Сидоре Макаровичу! Генерале! Не покидайте ж мене!

Мімі скавчить.

Генерал (*з револьвером одбивається од баронеси*). Я буду стрілять!

Вікторія (*кидається до вікна, на лутку*). Стійте! Стійте! Мідяний ключ ось де! (*Перегинається з вікна з ключем у руці*).

На один момент — тиша, нерухомість.

Генерал. Ти? Украла! (*Кидається до княжни*).

Вікторія (*одсажується назад*). Стій, ні кроку далі!

Генерал (*зупиняється, сичить*). Задушу...

Вікторія. Єдиний рух — і ключ буде за вікном!

Генерал. Чого ж ти хочеш? Ми ж гинемо...

Вікторія (*в екстазі*). На коліна!

Генерал корчиться, опускається на коліна.

(*До Макухи*). І ти! І ти!

Макуха (*тихо*). Ну скажіть на милість! (*Стаювиться на коліна*).

Перелякана баронеса теж.

Вікторія (*впивається в них поглядом*). У, гади! І ви хочете тікати... жити... По всьому тому, що було?! Ха-ха-ха! (*З ключем в руках кидається на той бік вікна*).

Покрик жаху, рух до вікна.

Генерал. Ключ! Ключ! Безумна! (*Стріляє услід княжни*).

У цей момент — на порозі Хома і кілька партизан з гвинтівками.

Хома. Руки вгору!

Баронеса. Ах! (*Падає непригодно*).

Генерал і Макуха піднімають руки.

Хома. Ваш-дітство! Дозвольте доложити: міжнародня гідра — у наших руках! З усім барахлом! Дозвольте ваш ліворверчик і пожалуйте в одставочку! На вічний покой!

Генерал (*з рухом до Хоми*). Мер-р-зотник...

Хома (*націлюється в нього гвинтівкою*). Єсть, ваш-дітство.

ЙОГО ВЛАСНІСТЬ

Драма
на 5 розділів

ДІЙОВИЙ ПЕРСОНАЛ:

Вадим Петрович Дорош — професор-геолог.

Віра Михайлівна — його дружина.

Славик — їхній син, років п'яти.

Лариса Валер'янівна — родичка Дорошева.

Антін Ружний — інженер на кар'єрах.

Жека — його сестра, студентка-медичка.

Борис Куць

Методій Маруда } студенти-практиканти.

Харитоска — двірник, поштар і ін. на кар'єрах.

Мар'яна Іванівна — екопомка на кар'єрах.

Федот Карпович Жуželиця — старий педагог, автор «Розмов про українські страви».

Захар — сторож на кар'єрах.

Кузьмич — інвалід, служник при геологічному кабінеті.

Каменярі на кар'єрах, студентська молодь.

Час — наш.

Місце — лабрадоритові кар'єри
під Житомиром та Київ.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1. ДУХ НЕСПОКОЮ

На передньому плані — урвище, завалене брилами необробленого лабрадориту. Кипить робота: каменярі (переважно з місцевих селян) одбивають (клин, молот), формують, обточують лабрадорит. У бадьорий трудовий шум часом заплітається пісня, і тоді здається, що то весняний день дзвенить від сонячного напруження й перегукується од кар'єру до кар'єру.

Дід Захар із люлькою в зубах сидить на камені, біля бочки з водою: чи то задумався, чи задрімав. Харитошка з поштовою торбинкою йде на станцію по кореспонденцію.

Харитошка (*зупиняється коло діда*). Добридень, діду Захаре!

Захар не рухається.

Спить контрреволюція. Ущухла під совєцьким сонечком. А зачепи її за живе — зараз зуби вищирить... (*Висмикує в діда люльку з рота*).

Захар (*прокидається*). Га? (*Оглядається навколо*).

Харитошка регочеться.

Це ти, щеня руде?

Харитошка. Я, я, Захаре Демидовичу!

Захар. Аж налякав мене! Поганець.

Харитошка (*подає люльку*). А ось і люлечка ваша. Попихкуйте, дідусю! Аж доки культурна революція до вас не докотиться.

Захар (*викрешує вогонь*). А тоді що буде?

Харитошка. Е, діду Захаре! Тоді правильна жизнь наша буде. (*Підсмикується*). Тоді кожна людина буде, як ахтонобіль, а Совєцькая власть — за шофера. Дайош на гору? Єсть! Дайош з гори? Летить к чортам з гори! Ясно?

Захар. Дурень ти, Харитошко.

Харитошка. Ех, Захаре Демидовичу! Багато є таких, що дурнем величають мене. Ну, що ж — сирота я, без образования... А правильную жизнь я все-таки розумію. Серцем одгадую...

Двоє каменярів (молодий і старий) підходять до бочки по воду (з баками).

Молодий каменяр. Здоров, Харитоне!

Харитошка. Драстуй, Федоре!

Старий каменяр. А чого ти тут гав ловиш? Ішов би на станцію. Може, яку новину принесеш.

Харитошка. Йду, йду! (*Показує торбинку*). Ось бачите? Тільки з дідом Захаром словом перекинувся.

Старий каменяр. Молодий ще ти з дідом балакати. Адже так, Захаре?

Захар. Авжеж.

Молодий каменяр (*до Харитошки*). А ти бачив — Високий шпиль почали довбати. Ну й камінь — аж дзвенить!

Харитошка. Чуєте, діду Захаре? Берють наша!

Захар. Мало вам землі — давай і камінь! Нікому й нічому нема спокою.

Молодий каменяр. Так, діду: все під робочий удар! Земля, вода, небо — все наше!

Захар (*аж підвівся*). Ні брешеш! Землю забереш, воду забереш, а неба не візьмеш! Бо на небі — бог! Да!

Молодий каменяр. Дурниця!

Харитошка. Бросьте, Захаре Демидовичу! Наука говорить (*підсмикується*): на всьому світі — одна матерія: що небо, що земля, що ми з вами — один чорт! Ясно?

Захар. Заціп, щеня! Покійний пан Петро Валер'янович де тільки не вчився... За кордоном із професорами компанію водив. Да! А й то було перед сном щоразу богу молитися.

Старий каменяр. Ну, серед панів теж не мало дурнів.

Харитошка. Правильно! От і ви, діду Захаре: цілий вік коло панства терлися, за льокая, бач, були... а культурную революцію вам хоч не показуй. Виходить — Харитошка хоч такий-сякий, а стоїть на передових позиціях. А ви з паном — контрреволюція і більш нічого.

Захар. Що з тобою говориш! Папуга ти більшовицька! (*Одвертається*).

Харитошка. А ви — пугач! (*Під Захара*). Пугу-пугу! На журбу та тугу. А нам — хоч би що! (*Сміється*).

Од кар'єрів — голос Ружного: «Заходь до Кам'яного Броду!»

Молодий каменяр. Інженер! Де його тільки не носить?

Старий каменяр. Од його штирів уже всі гори в дірках.

Харитошка. Ех, душа чоловік!

Голос Ружного: «Рушай! Рушай!»

(*Рупором у далеч*). Го-го-го-о-о-о.

Голос Ружного: «Го-го-го-о-о-о...»

(*В захваті*). Чули? Озивається! От що значить свій чоловік! Ми — тут, низу, а він там, нагорі. Ми до нього: «Сюди! Сюди!» А він — до нас: «Я йду! Я йду!» — і покотилося луною по кар'єрах: го-го-го-о-о-о! Наука і труд — в один союз.

Ружний з уламком каменя.

Ру ж н и й. Харитошко! То ти голоса пробував?

Х а р и т о ш к а. Я, Антоне Федоровичу! Душа заговорила.

Ру ж н и й. Душа? А що наука говорить?

Х а р и т о ш к а (*підсмикується*). То єсть — душі нема, сама матерія, а так щось — прьоть із організми.

Ру ж н и й. Ясно! Ха-ха-ха... Ну, товариші, сьогодні нам пощастило. (*Показує уламок*). Гляньте, який чудовий камінь!

С т а р и й к а м е н я р. Хороший камінь. Я ще такого й не бачив.

Х а р и т о ш к а. Мать моя, комуна! Горять! Переливається!

М о л о д и й к а м е н я р. А де ви його добули?

Ру ж н и й. За Кам'яним Бродом, на урвищах, укритих лісом.

С т а р и й к а м е н я р. І великий поклад?

Ру ж н и й. На кілька гін!

С т а р и й к а м е н я р. Хе! Ну хто б міг подумати, що під лісом такий скарб заховано?

Ру ж н и й. Ех, товариші! Гляньте ви (*широкий жест до кар'єрів*) у цю далеч! Дикі урвища... Неродючий ґрунт... голий голодний камінь... Віки минали, і ніхто не думав, що по цих урвищах заховано гордість нашого краю: наш прекрасний лабрадорит!

М о л о д и й к а м е н я р. Не наше це було: панам належала земля й кар'єри.

Ру ж н и й. А ми за десять років хіба використали хоч соту частку того, що заховано по цих кар'єрах? Ні, товариші, нема чого ховатися: багато ще на раменах наших предківського ледарства, нецтва, нехлюйства...

Х а р и т о ш к а. Ні чорта: культурна революція почистить!

Ру ж н и й. Ви ж подумайте: ось лабрадорит — будівельно-декоративний матеріал всесвітнього значення! А ми гатили ним греблі, брукували дороги... Ми ще й досі не спромоглися на путню фабрику лабрадориту! Ми тільки ось тепер почали заводити машини на кар'єрах.

З а х а р (*раптом підводиться*). А нащо? Нащо? Не буде добра од ваших машин! Побачите! Камінь любить спокій. Великий гріх той спокій порушати! Да!

Ру ж н и й. Спокій? Ні, діду! В нашу добу спокій — лише для мертвих. А для живих — рух, рух і ще раз рух! (*З великою силою*). Та чорт нас забирай, коли ми з нашим вугіллям, нашою рудою, каменем — та будемо думати про спокій!

Х а р и т о ш к а. Дайош індустріалізацію!

Ру ж н и й. Ех, товариші! Якби я був релігійний, я б молився духові неспокою. Зійди на нас! Удар по наших черепах індустріалізацією, раціоналізацією, колективізацією! Та ще раз і ще раз удар, щоб од нашого хахлацького та чумацького спокою й пам'яті не лишилося!

Х а р и т о ш к а. Антоне Федоровичу! Не гарячіться: Совецька власть і без духу до всього доб'ється.

Ружний. Ти ручишся?
Харитошка. Ручуся!
Ружний. Ха-ха-ха! Молодець парнишка!

Захар, незадоволено махнувши рукою, одходить набік.
Жека й Мар'яна наперегони біжать до бочки і з реготом зупиняються.

Жека. Ой, серце вискочить!
Мар'яна. А пур вам, Жеко!
Жека (*до всіх*). Галло! Дозвольте рекомендувати (*показує на себе*): Жека! Рижка двадцятилітка! Заводу Ружних! Перший приз на весняних перегонах.

Харитошка. Ех, мати моя, комуна!
Жека (*цупить наперед Мар'яну*). Галло! Галло! Мар'яна! Двадцятип'ятилітка з гаком! Походження невідомого! Другий приз на весняних перегонах!

Мар'яна (*виривається*). Та геть-бо, Жеко!
Ружний. Дорогі товаришки! Ви не туди попали: це лабрадоритовий кар'єр, а не кінський завод.

Сміх.

Отже — будьте здорові! (*Хоче йти*).

Жека. Стривай, Антоне! Хай Харитон одвезе мене на станцію: я мушу сьогодні ж бути в Києві.

Харитошка. Їсть, товаришко Жеко! До речі, й пошту заберу.
Ружний. Сьогодні — до Києва?

Жека. Неодмінно! Купа негайних справ: фізіологія, рефлексологія, профком, студком, домком...

Ружний. Гарзд! Але до всіх твоїх ком-ком-комів я додам ще от цей камінь.

Жека. Навіщо?
Ружний. Одвезеш його на експертизу.

Жека. А що це за камінь?
Ружний. Це, сестро, якщо я не помилюсь, велика будущина наших кар'єрів.

Жека (*роздивляється на камінь*). Який чудовий блиск! Це те, Антоне, чого ти шукав?

Ружний. Можливо. На перший погляд — камінь надзвичайний. Я ще не бачив таких лабрадоритів. Але я можу помилитися. Потрібен науковий дослід.

Мар'яна. Антоне Федоровичу! Ставте могорича за щасливу нахідку.

Ружний. Тільки не думайте, друзі, що це — щасливий випадок. Оні! Це результат довгих зусиль, метбди. Це — робота багатьох рук.

Жека. Так чи інакше — хай живе дух неспокою!

Харитошка. Ясно!

Жека. А тепер — беру, везу, передаю — а кому ж саме?

Ружний. В геологічний кабінет. Ходім, я напишу листа.

Жека. Ну, Харитошка: Ворона в тачанку і моментально на станцію Турчанку!

Харитошка (*закохано*). Ех, товаришко Жеко! Правильная ви жєнцина.

Жека. Ха-ха-ха! (*Бере його під руку*). Ходім, неправильний ви мужчина.

Ідуть.

Каменярі, набравши в баклаги води, йдуть на роботу.

Мар'яна (*до Ружного*). А де ж дід Захар? Хотіла покликати на снідання...

Ружний. Не знаю. Був тут. (*Іде*).

Мар'яна (*хапає його за руку*). Гордуєш? Двох слів сказати не хочеш...

Ружний (*виривається*). Не в'язни, Мар'яно!

Мар'яна. А давно почував зо мною?

Ружний. Ну, почував — що з того? А тепер — не хочу.

Мар'яна. Соромишся! Інженер — не пара колишній куховарці!

Ружний. Не мели дурниці! Я сам — не генеральського роду. Чужа ти мені — от що! Не розумієш ти нічого.

Мар'яна. Чого ж я не розумію? Харчую робітників, діло своє знаю. (*Насувається*). Чи, може, недотепна до серця пригорнути? Душу випити?

Ружний. Та ні, не те, Мар'яно! Життя не розумієш ти! Нашого, радянського життя! (*Жест до кар'єрів*). Глянь — кипить робота! А була пустиня, дичавина. Так мусить бути скрізь. Бо прийшов новий господар життя — ми!

Мар'яна. Хто ж це — ми?

Ружний. Я, ти, мільйони таких, як ми!

Мар'яна. Ти — може, а наша путь одна як була, так і буде: од ліжка — до печі, од печі — до дітей. А все інше — не для баби.

Ружний. Та ти ж сама, своїм власним життям заперечуєш те, що кажеш! Ти керуєш кухнею і коло печі не порадешся. Ти не маєш дітей, не маєш чоловіка. Ти маєш усе, щоб не бути бабою, і ти — баба од голови до п'ят!

Мар'яна. А ти що ж — хотів би, щоб я була якоюсь дурноверхою делегаткою, чи що? Думаєш, як делегатка або комуністка, то вже й не баба? Дурниця: тільки язиком ляскають!

Ружний. Годі, Мар'яно! Ми говоримо різними мовами. (*Хоче йти*).

Вона рвучким рухом затримує його.

Мар'яна (*жагуче*). А тоді, як обіймав мене... як припадав до мене та вицілював — тоді як ми говорили?

Р у ж н и й (*суворо й рішуче*). Мар'яно! Я був у тебе не перший і не останній. Од того, що було, не одмовляюсь. Але зараз ти мені чужа, і я нічого тобі не винен. От і все. Пусти! (*Круто повертається й одходить*).

Мар'яна безпорадно пустила руки вздовж тіла й дивиться, як Ружний сходить над урвищем. Потім зриває з себе шаль і махає йому.

М а р ' я н а. Антоне Федоровичу! Антоне! Візьми свій подарунок!

Ружний не оглядається і сходить усе вище й вище. Мар'яна люто роздирає шаль і несамовито топче її ногами.
З'являється дід Захар.

З а х а р. Мар'яно, що ти робиш?

Мар'яна, не глянувши на діда, рвучко одходить.

Дух неспокою! Хе-хе-хе!

2. ПРОФЕСОР ДОРОШ

У професора Дороша: кабінет і вітальня. В кабінеті — суворий порядок, симетрія. На чільному місці — батьків портрет: сивоусий дідич у старовинній багетній рамі. У вітальні — масивні вікові меблі, на стінах — портрети предків у таких же масивних рамах; як контраст до всього цього — блискучий новий рояль.

Двері з вітальні до кабінету щільно зачинено. Професор Дорош сидить у кабінеті, заглиблений у таблиці та діаграми; робить якісь вирахування. Через вітальню до дверей кабінету підходить Лариса Валер'янівна.

Лариса Валер'янівна. Можна до тебе?

Дорош. Ну?

Лариса Валер'янівна (*входить до кабінету*). Що це таке, Вадиме? Я почала навчати Славіка молитов — «Отче наш», «Богородице діво», а Віра підходить і як довбнею по голові: «Не забивайте голову дурницями!» Ти розумієш: дур-ни-ця-ми!

Дорош. З боку Віри це — нетактовність, але навчати Славіка молитов... нема для чого.

Лариса Валер'янівна. Як! Ти теж думаєш, що це дурниця? Що релігія дитині не потрібна?

Дорош. Релігія — це одне, а молитви — друге. Досить того, що дитина матиме ідею бога, ідею найвищого господаря життя.

Лариса Валер'янівна. Де ж вона візьметься в нього, та ідея, коли він не буде молитися? Коли рідна мати казатиме йому, що це дурниця!

Дорош. Ну, гаразд, Ларисо! Я поговорю з Вірою. А крім того, раз назавжди: не лізьте до мене з домашніми дрібницями, коли я за працею!

Лариса Валер'янівна. Які ж це дрібниці?

Дорош (*ізсунувши брови*). В моєму домі мусять поважати мою працю і мій спокій. Досить! (*Нахиляється над роботою*).

Лариса Валер'янівна. Коли так, то я ні за що не відповідаю! (*Виходить із кабінету*).

Назустріч їй Славик волочить на мотузці батькову галошу.

Славик. Тьотю Ларо! Дивись, дивись, пароплав!

Лариса Валер'янівна. Що ти робиш? Це ж папина калоша, а ти дірку пробив! Ах ти ж, боже мій! Давай її сюди! (*Намагається забрати галошу*).

Славик. Не дам! Не дам! (*Тікає з вітальні*).

Лариса Валер'янівна — за ним.

У кабінеті телефонний дзвінок.

Дорош (*бере слухівник*). Галло! Професор Дорош. Так. О дванадцятій годині. Неодмінно. (*Знов нахиляється над роботою*).

Віра Михайлівна йде до кабінету, але перед дверима зупиняється і стоїть деякий час у роздумі. Потім повертається й повільною ходою наближається до рояля. Тихим зойком падають її руки на клавіатуру...

Раптом вона випростовується й несамовито б'є по клавішах, ніби розриває напруженими пальцями, свій біль і шпурляє шматки його ліворуч, праворуч, куди попало.

Професор Дорош підводить голову й насторожується. Потім виходить із кабінету й зупиняється коло Віри Михайлівни з німим питанням. Віра Михайлівна, відчувши за своєю спиною чоловіка, раптом повертається до нього всією постаттю і з одвертим викликом вивається поглядом йому в обличчя. Так і дивляться вони одне на одного довго, напружено.

Ну, кажи ж! Я нічого не розумію.

Віра Михайлівна. Вадиме! Я не хочу бути паразиткою! Мене душить сором!

Дорош. Обов'язки матері й господині — вельмиповажні. Доки ти їх виконуєш — ти не паразитка. Кажи ясніш, у чім річ?

Віра Михайлівна. Ах, Вадиме! Це ж тільки формально: мати! господиня! А фактично — дитину виховую не я, а Лариса Валер'янівна; господарство веде Луша, за твоїм проводом; а мені лишається роль домашньої хазяйки в найгіршому, міщанському розумінні.

Дорош. Ні, Віро, ти перебільшуєш: Лариса Валер'янівна та Луша лише допомагають тобі. А поза тим виховувати — це не те саме, що купати чи обшивати дитину; а бути господинею — це не значить ходити на базар і мити посуд.

Віра Михайлівна. Ну, ти ж розумієш...

Дорош. Стривай! А коли б навіть і так було, як ти кажеш, то хто ж тому винен? Навіщо ти доручаєш іншим те, що можеш — навіть мусиш — робити сама?

Віра Михайлівна. В тім-то й річ, що я не можу й не мушу робити того, до чого не маю ані найменших нахилів! А ти не хочеш

цього розуміти й ставиш мене в становище паразитки. Ну, яка з мене вихователька? Виховання дитини — це наука, навіть система наук, а я ж ніколи їх не вивчала!

Дорош. Ну, от вивчай тепер! Раз ти мати, ти мусиш розуміти, як поводитись із дитиною.

Віра Михайлівна. Вибач, Вадиме: материнство — одне, а виховання — зовсім інше. В нашу добу виховання — професія, а не функція материнства.

Дорош. Цебто ти будеш родити, а хтось інший мусить годувати й виховувати твоїх дітей?

Віра Михайлівна. А фактично — хіба це не так? Адже я не годувала Славіка й не виховую його. І це не тільки моє право, це — мій обов'язок: породити й передати іншим, раз я сама не можу ні годувати, ні виховувати.

Дорош (*насуваєтьсЯ*). І ти справді думаєш, що можна передати своє дитя в якийсь дитячий будинок, і хай там собі виховується? Ти справді так думаєш?

Віра Михайлівна. Так! Тисячу разів так!

Дорош. Ха-ха-ха! Чудово! Романтика соціального виховання! Діти не знають своїх батьків, а батьки дітей! На жаль, ти запізнилася: ця романтика була в моді за перших революційних років, а тепер її забули навіть комуністи.

Віра Михайлівна. Вадиме, облич сарказм! Ти добре розумієш, чого я хочу.

Дорош. Ну?

Віра Михайлівна. Роботи. Справжньої роботи, що давала б мені фізичне й моральне задоволення. Мене мучить, мене нищить моя бездіяльність, мій паразитизм!

Дорош. Ну, гаразд, яка ж це може бути робота? Спів?

Віра Михайлівна. О ні! Цю мрію я поховала разом із своїм дівочтвом: артистки з мене тепер не буде...

Дорош. А чогось іншого ти не знаєш. Виходить...

Віра Михайлівна. Виходить, я мушу набувати собі професію.

Дорош. Цебто?

Віра Михайлівна. Цебто я хочу вступити до медичного інституту. От і все.

Дорош. До медичного інституту? На двадцять дев'ятому році життя?

Віра Михайлівна. Так! Учитися ніколи не пізно. А от викреслювати себе з життя на двадцять дев'ятому році — надто рано.

Дорош. Отямся, Віро! Подумай, що ти говориш. Бути дружиною відомого професора, матір'ю прекрасного дитяти, господинею поважного дому, — невже це значить — викреслювати себе з життя? Навпаки: ти п'єш од повного келиха життя!

Віра Михайлівна (*заломивши руки*). Як важко нам поро-

зумітися! *(З новою силою)*. Вадиме! Говорім одверто. Ти не хочеш, щоб я мала свою роботу, свою професію? Адже ні?

Д о р о ш. Так, бо тобі це ні до чого. Досить того, що ти моя дружина і мати нашого сина.

Віра Михайлівна. Ну от! Чудово! І признайся ще в одному: ти залишаєш мене в домашньому колі не для дитини, а виключно для себе?

Д о р о ш. Для всіх нас, Віро.

Віра Михайлівна. Навіть для мене?

Д о р о ш. Так, і для тебе. Бо таким чином ти найкраще заховуєш свій пайдорожчий скарб — любов до чоловіка й до дитини.

Віра Михайлівна. О, нарешті ти говориш одверто! Любов до чоловіка й до дитини! Так! Більш нічого не вимагають од жінки феодалі всіх епох і всіх мастей! А коли жінка задихається в атмосфері цієї любові? Коли їй хочеться бути членом суспільства? Коли вона намагається піднятися над біологічними функціями й жити ширшим життям... Тоді що? Побити її камінням? Так? Так?

Д о р о ш. Заспокойся, Віро. До медичного інституту ти не вступиш, про це нема чого й говорити...

Віра Михайлівна. Чому? Чому?!

Д о р о ш. Тому, що це, вибач, нісенітниця. А щодо всього іншого — поговоримо другим разом.

Віра Михайлівна *(в сльозах)*. Вадиме! Ти шість років... заспокоюєш мене. Я далі не можу! Я мушу шукати виходу!

Д о р о ш *(цілує їй руку)*. Ну, Віро! Не можна ж нервуватися ні з того ні з сього! Ах, жінчини! Ну, будь здорова! У мене з дванадцятої години іспити. *(Цілує її в голову й виходить до кабінету. По дорозі ставить на своє місце стілець. У кабінеті бере портфель, ще на мить задумується й виходить із дому)*.

Віра Михайлівна сидить нерухомо й дивиться в одну точку. Старовинний годинник повільним урочистим дзвоном одбиває дванадцять годин. Славик верхи на палиці біжить через вітальню.

С л а в и к *(поганяє коня)*. Ньо! Ньо! Та куди ж ти лізеш? *(Шарпає коня за голову і раптом висмикує, разом з державком, стілет, що був заправлений у палицю. В захваті біжить до матері)*. Мамо! Дивись! Дивись! У коня одірвалася голова!..

Віра Михайлівна *(відбирає стілет і вправляє його знов у палицю)*. Не бери цього, синку.

С л а в и к. Чому?

Віра Михайлівна. Не можна. Це — папина палиця.

С л а в и к. Та що це — нічого не можна! Все папине та папине!

Віра Михайлівна *(в сльозах)*. Так, дитятко, в цьому домі — все папине... Навіть ми з тобою — папіні... *(З плачем пригискує до грудей голівку здивованого хлопчика)*.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

3. ЙОГО СКАРБ

Геологічний кабінет ІНО і коридор перед входом до нього. У кабінеті Дорощ приймає від студентів зарахування. Професор сидить за широким столом, устаткованим науковими інструментами, колекціями мінералів, геологічними картами тощо. Супроти нього — студент і студентка відповідають на його запитання.

У коридорі, коло дверей кабінету, сидить Кузьмич; в руках у нього — список студентів, що записалися на іспити до професора Дороша. По коридору раз у раз проходять туди й сюди студенти з книжками та зошитами. Між студентів — Борис Куць і Методій Маруда.

Студентка (*підходить до Кузьмича*). Кузьмич, коли там моя черга?

Кузьмич. Ще далеко! Пострибай, голубонько, пострибай!

Студентка (*киває на двері*). А сердитий?

Кузьмич. Нічого! Як визудила, то не просипешся.

Студентка. Якби ж то визудила! (*Одходить*).

Кузьмич. Ну, підчитай, Марусю, підчитай! Твоя черга ще далеченько.

Куць (*до Маруди*). Слухай, Марудо, а що, як нам припадуть землетруси?

Маруда. Ну що ж — поговоримо.

Куць. А ти читав?

Маруда. Та дещо...

Куць. А я ж — ані мур-мур!

Маруда. Нащо тобі читати, коли ти й так добре знаєш?

Куць. А й справді! Мене в Ялті так трусонувало, що мало не гинув.

Маруда. Отож-то й воно.

Підходить до Кузьмича.

Куць (*показує на двері*). Ну що — гонить?

Кузьмич (*конфіденційно*). І не кажи: з дев'яти — чотирьох! Держіться, молодчики! Зараз ваша черга.

Маруда. Посунемо, Куцику? Чи, може, іншим разом?

Куць. А стій, я подивлюсь, що там робиться.

Кузьмич. Не можна, голубчику! Ще, не доведи боже, побачить...

Куць. Та ні, Кузьмич! Я одним оком... (*Одхиляє двері й зазирає до кабінету*). Жукова мовчить, як риба, а Лотоха щось меле... Плавай, плавай, лебедоньку!

Кузьмич (*причиняє двері*). Ну, годі, годі пустувати! Ти, Куцю, хоч дивись, хоч не дивись, а просипешся. Я вже по тобі бачу. Хе-хе-хе!

Куць. Ну що ви, Кузьмич! Хіба на землетрус наскочу...

Кузьмич. Наскочиш, голубчику, наскочиш!

К у ц ь (*побачивши двох студенток*). Ей, Шультман! (*Підходить із Марудою*). Ти цілий рік записувала, дай прочитати про землетрус.

1-а студентка (*з величезним зошитом*). На!

К у ц ь (*бере зошита*). Марудо! Глянь! Подарунок молодим хазайкам!

Маруда. А ти заглянь усередину.

К у ц ь (*ніби читає в зошиті*). Як урятуватися молодій дівчиці...

1-а студентка (*вириває зошита*). А, ну тебе!

К у ц ь. Слухай, Шультман: піди до лікаря.

1-а студентка. Чого?

К у ц ь. У тебе — графоманія. Йй-бо!

1-а студентка. А в тебе — балясоманія.

2-а студентка. Ходім, Рито! Куця не переговориш.

К у ц ь. Стривайте, а землетрус? Розкажіть без записок...

Одходять.

К у з ь м и ч (*до інших студентів*). Наш Куць як півник: як побачить, так і ку-ку-ріку. Хе-хе-хе!

С т у д е н т (*із жестом до дверей*). Побачимо, як він там закурікає.

Тим часом професор Дорош закінчив розмову із студенткою і студентом і відпустив їх із кабінету.

С т у д е н т к а (*до Кузьмича, в захваті показує залікову книжку*). Кузьмич! Дивіться, задовільно!

К у з ь м и ч. Молодець, Жукова! (*До студента*). А тобі записав?

С т у д е н т (*понуру*). Дідька лисого!

К у з ь м и ч. Ех ти, лобуряка! Ну йдіть, ідіть. (*Викликає офіційним окликом*). Борис Куць! Методій Маруда!

Куць і Маруда підбігають.

К у ц ь. Що?

К у з ь м и ч. Де вас носить? Ідіть на зачоти! (*Осмикує на Маруді сорочку*). Та осмикнися гарненько! Знаєш же, що порядок любить!

К у ц ь (*хвилюється*). Ну, Методію, ти ж дивися: хоч на мигах помагай!

М а р у д а. Не допоможе бабі кадило. Ходім!

Заходять до кабінету.

К у з ь м и ч (*зачинивши двері*). Пропадати обом!

У кабінеті Куць і Маруда вклоняються професорові й підходять до столу.

Д о р о ш. Сідайте!

Студенти сідають.

Візьміть із ендегенних процесів у земній корі. (*До Маруди*). Ви накресліть схему дислокацій. (*До Куця*). А ви розкажіть про походження землетрусів. Обдумайте. (*Відходить до вікна й дивиться на вулицю*).

Куць із витягнутим обличчям дивиться на Маруду. Маруда — на Куця.

Куць (*тихо*). Маком сіли!

Маруда. З яких процесів він запитав?

Куць (*дуже серйозно*). Йолоп ти, Марудо!

Маруда. А ти розшолопав?

Куць. Авжеж, що ні!

Маруда. Ну, подумай. (*Креслить*).

Куць (*думав-думав, потім раптом*). Дурень ти, Марудо! Про що ж мені думати?

Маруда. Одчепися.

Дорош сідає на своє місце.

Дорош (*до Куця*). Ну, обдумали?

Куць. Обдумав.

Дорош. Розкажіть.

Куць. Про що казати?

Дорош. Та ви ж думали про щось?

Куць переглянувся з Марудою, витер хусточкою чоло.

Ну?

Куць. Я про Ялту думав... Я більше практик, ніж теоретик...

Дорош. Он як!

Куць. Так, так. Мені в Ялті довелося на практиці пережити землетрус...

Кузьмич (*зиркне у щілину на Куця й похитає головою*). Плавай, плавай, лебедоньку!

Дорош. Ну, і що ж?

Куць. Мало, так би мовити, лап не витяг. Йй-бо! Я, бачите, тоді ще не проходив вашого курсу й нічого не знав про такий... процес у земній корі.

Дорош. Як називається цей процес?

Куць (*зиркне на Маруду*). Той... як його... От крутиться в голіві... а не той...

Дорош (*до Маруди*). А ви можете сказати: до яких геологічних процесів належить землетрус?

Маруда. До ендегенних процесів.

Куць (*аж підскаче*). Так, так, до ендегенних!

Дорош (*до Куця*). Не знати таких речей — сором навіть для сучасного студента. Ну, далі.

Куць (*люто гляне на Маруду*). Так оцей самий... ендегенний процес відбувався на моїх власних очах. Це було в Ялті...

До Кузьмича підходить Жєка (з пакунком).

Ж е к а. Можна бачити професора Дороша?

Ку з ь м и ч. У нього зараз зачоти. А в якій ви справі?

Ж е к а. В надзвичайній справі! *(Показує пакунок)*. Ось бачите?

Ку з ь м и ч. Бачу, голубонько! Тільки що ж воно?

Ж е к а. Тут цілий скарб! А крім того, зачоти можуть бути до ночі, а я сьогодні виїжджаю з Києва. *(Насувається)*. Ну, йдіть, дядюшка, йдіть.

Ку з ь м и ч. Що з такою робитимеш? Ну, зачекай же! Доложу! *(Показує на двері)*. Сурйозний! Порядок любить.

Ж е к а. Нічого! Скажіть, що з Житомирської округи, з кар'єрів.

Ку з ь м и ч. Харашо. *(Заходить до кабінету)*.

Жека лишається по цей бік дверей.

Вибачте: там екстренная жєнщина... Говорить — з кар'єрів, од Житомира...

Д о р о ш. З Житомирських кар'єрів? Чого ж вона?

Ку з ь м и ч. З якимсь пакунком... Дуже проситься...

Д о р о ш. Пустіть! *(До студєнтів)*. Вибачте.

Ку з ь м и ч *(виходить, до Жеки)*. Йди, та не барися.

Ж е к а *(в кабінєті)*. Вибачте, шановний профєсоре, що я заважаю вам.

Куць, червоний од нервового напруження, витирається хусточкою, а Маруда аж рота роззявив на метку дівчину.

Д о р о ш *(підводиться)*. Прошу. Сідайте. Я до ваших послуг.

Ж е к а *(подає листа)*. Ось до вас лист од мого брата, інженера Ружного. *(Розпаковує й викладає на стіл зразок)*. А це той камінь, що за нього написано в тому листі.

Д о р о ш *(читає листа, насторожується, потім задумано до Жеки)*. Ваші кар'єри я добре знаю... *(Бере зразок)*. А цей камінь... *(Захоплюється його грою)*. І його справді там багато?

Ж е к а. Кажуть, дуже багато.

Д о р о ш *(своїм думкам)*. І цілі віки ніхто не торкався до нього... *(Раптом, щоб одв'язатися, до студєнтів)*. Давайте ваші залікові книжки! *(Автоматично записує зарахування)*.

Куць і Маруда, самі собі не вірячи, напружено стежать за рукою професора. Потім, захопивши залікові книжки, з радісним хвилюванням виходять із кабінету й розказують Кузьмичеві про свій щасливий випадок.

Кузьмич щиро задоволений із того.

Ваш брат давно на цих кар'єрах?

Ж е к а. Ні, третій рік лише.

Д о р о ш. А перед тим де він працював?

Ж е к а *(іде)*. Учився в політехнічному інституті, а потім стажував на заводі.

Д о р о ш. А тепер, здається, дуже захоплений лабрадоритом?

Ж е к а. О так! Лабрадоритові кар'єри тепер для нього — все. Це його мрія, його надія, найдорожчий скарб його.

Д о р о ш. Навіть скарб його?

Ж е к а. Авжеж! Він переконаний, що в цих кар'єрах — величезні багатства. І він любить їх, пишається ними, ніби своїм власним добром.

Д о р о ш. Так? Це цікаво. Дуже цікаво. І велике тепер там виробництво?

Ж е к а. Зараз там до двохсот робітників.

Д о р о ш. А з технічного боку як?

Ж е к а. О, це — болоче місце на наших кар'єрах! Проте цього літа добули вже підймальний кран, і мусить бути ще багато дечого. Між іншим, це буде залежати од ваших висновків, професоре, про цей новий камінь. На думку брата, саме цей камінь буде весвітньою славою наших кар'єрів.

Д о р о ш (*із тонкою іронією*). Цебто його славою?

Ж е к а. Ну, за себе брат не турбується! Життя виробництва — це й є його життя.

Д о р о ш (*задумано*). А все ж таки воно виходить так... (*Раптом підводиться*). Ну, гаразд! Зайдіть до мене о дев'ятій годині. Я дам відповідь. Тільки, будь ласка, не сюди, а додому. (*Пише на блокноті*). Ось вам моя адреса.

Ж е к а (*бере адресу*). Дякую. До побачення. (*Виходить*).

Д о р о ш. На все добре. (*Гукає*). Кузьмич!

К у з ь м и ч (*на дверях*). Пускати далі?

Д о р о ш. Ні, я зараз не можу. Перенесіть решту на завтра на десять годин.

К у з ь м и ч. Харапо. (*Виходить*).

Залишившись на самоті, Дорош підходить до столу, бере привезений камінь і пильно вдивляється в нього. По обличчю йому болочим зигзагом пролазить усмішка.

Д о р о ш. Найдорожчий скарб його...

Довго дивиться професор на камінь. Потім, поклавши камінь, бере листа Ружного й ще раз перечитує його. Замислюється. Раптом очі його спалахують гострим хижацьким полум'ям. Люто затиснувши в кулаці листа, він шпурляє його під стіл і рвучким рухом кидається до наукових приладів: починає випробувати зразок. Тим часом у коридорі Куць і Маруда чекали на Жеку. Побачивши її, вони кидаються їй назустріч.

К у ц ь. Дозвольте подякувати вам.

М а р у д а. Ви — наша визволителька! (*Тиснуть їй руку*).

Ж е к а. В чім річ, товариші? За що така подяка?

К у ц ь. Ну як же ж! Ми саме запарилися на ендогенних процесах, а тут — ви.

М а р у д а. Наче фея з чудодійним камінцем!

Ж е к а. Ах, он воно що! Виходить, якби не я, то ви не мали б зачотів?

К у ц ь. Та так же, так!

М а р у д а. Ну, я-то, може, й мав би, а от Куця прогнав би, як цуцика.

К у ц ь. Слухай, Марудо, не будь тим, що поросята водить. Я хоч про Ялту розказував, а ти ж тільки вухами ляскав.

Ж е к а. Ха-ха-ха! Здається, вам обом було нелегко. Ну, а ваш професор — завжди такий... незвичайний якийсь?

М а р у д а. Ні! Ми самі дивуємося: що ви поробили нашому Дорошеві? Прийняв, припинив зачоти... З ним ніколи такого не бувало!

К у ц ь. А що ж тут дивного? Якби до мене завітала така дівчина, то я б тебе, Марудо, зараз же виставив.

М а р у д а (*демонструє свій масивний кулак*). Якщо подужав би!

К у ц ь. Полюбуйтеся: печерна людина! Бореться за існування зубами та кулачищами.

Ж е к а (*сміється*). Ну що ж, цих засобів широко вживають і в наш час. (*До Куця*). А ви, я бачу, з перчиком.

К у ц ь. О, в мене приправ, як у китайського кухаря! А скажіть, будь ласка, у вас там, на кар'єрах, не потребують практикантів?

Ж е к а. Навіть дуже.

М а р у д а. Справді?

Ж е к а. Цілком серйозно.

К у ц ь. Ну, коли так, то дозвольте запропонувати вам руку й рушити для серйозних розмов до нашого студкому. (*Бере під руку*).

Ж е к а. Добре! Тільки на короткий час: я сьогодні виїжджаю, і в мене безліч справ.

К у ц ь. Марудо! Дайош темп. (*З виглядом переможця веде Жеку по коридору*).

Маруда сунеться позаду.

Дорош закінчив дослідження й задумано стоїть із каменем у руці.

Д о р о ш. Так... Великий скарб... (*Загортає камінь у газету, бере портфель і виходить із кабінету*).

К у з ь м и ч (*на виході подає повістки*). Ось вам повісточки.

Д о р о ш. Відкіль? (*Продивляється*).

К у з ь м и ч. Одна, здається, од бюро екскурсій, а друга якась така, що й не вимовиш.

Д о р о ш. Од наради силікатних підприємств... (*Роздратовано засовує повістки в портфель*). По десять засідань на тиждень! Чорт би їх забрав! (*Виходить*).

К у з ь м и ч. Не любить совецьких засіданій... Ех ви, учений народ! Вам би все по кабінетах стільці протирати. Ні, голубе мій! Ти піди та життя наше обладнай. Он воно що!

4. КРОВ ПРЕДКІВ

Обстава другої одміни. Темно. З передпокою чути дзвоник. Віра Михайлівна через вітальню проходить до передпокою. Електрика. З передпокою чути голос Жеки: «Професор Дорош дома?»

Віра Михайлівна. Зараз мусить бути. Заходьте.

Жека й Віра Михайлівна з'являються у вітальні: раптом зупиняються й дивляться одна на одну.

Жека. Віра?

Віра Михайлівна. Жека!

Кидаються в обійми.

Жека. От несподіванка! Я думала, що загубила тебе навіки. Ти тут живеш?

Віра Михайлівна. Я — Дорошева жінка.

Жека. Та що ти кажеш?

Віра Михайлівна. Уже синові п'ять років... Не віриться?

Жека. Та ні... Чому ж? Тільки я була певна, що ти будеш великою співачкою...

Віра Михайлівна (з глибоким сумом). Я теж думала... Та от зірвалося... і голос був, і хист — а от зірвалося... Та що про це! А ти, Жеко, як — ростеш, буяєш? Ну сідай же! Розкажуй!

Сідають.

Жека. От, не думано, не гадано! Скільки років, як ми не бачилися?!

Віра Михайлівна. Давно, Жеко, давно! Ти була ще підлітком. Ну, а тепер що робиш? Учипся?

Жека. Авжеж! На третьому курсі медичного інституту.

Віра Михайлівна. Медичка? От щаслива!

Жека. Тобі подобається медицина?

Віра Михайлівна. З того часу, як я втратила надію бути співачкою, мені захотілося лікувати хворе людство.

Жека. Ну що ж — чудово: вступай до нашого інституту. Справді, Вірусю! Будемо знов подругами! Пам'ятаєш, як у Ніжині...

Віра Михайлівна. Пам'ятаю, Жеко. Хороший час то був: шлунок — порожній, а в голові — феєрія надій!

Жека. Тільки тепер уже не ти мене навчатимеш, а я тебе.

Віра Михайлівна. Певна річ! А скажи, як ти добилася до інституту?

Жека. На перших порах мені допомагав батько, доки ще був агрономом, а як батько помер, тоді брат.

Віра Михайлівна. Антон?

Жека. Так! Ти тепер його не впізнаєш: інженер! Не їсть, не п'є, живе духом великого будівництва. Стривай! Ти ж нічого ще не знаєш

за наші кар'єри. О, якби ти побачила, як на голому, дикому камені виростають буйні Антонові заміри! Це ж я в справі наших житомирських кар'єрів і завітала до твого чоловіка. Ти знаєш... *(Раптом зупиняється)*. Що з тобою, Вірусу? У тебе — сльози на очах!

Віра Михайлівна *(крізь сльози)*. Нічого, Жеко... Я дуже рада, що побачила тебе... Ти така бадьора... Од тебе пахтить життям... А я занудилася в цьому казематі...

Жека. Казематі? Хіба ти...

Віра Михайлівна. Ах, Жеко, Жеко! Ти не можеш уявити собі, як відлюдно, як порожньо серед цих портретів і серед цих людей!

Жека. А чоловік? Хіба ти не любиш його?

Віра Михайлівна. Мені здається, що я ненавиджу його! Саме за те й ненавиджу, що покохала до самозабуття й розчинилася в ньому без останку. Ти розумієш, що це значить: загубити себе в коханій людині. *(Показує на портрет)*. Ось я не виношу цих пращурів, а мушу щодня дивитися на них, бо це — його предки. Я хочу мати свою професію, свій заробіток, а мені кажуть, що я мушу сидіти дома, бо я — його дружина, мати його дитини... І так — до найменших дрібниць!

Жека. Ну, то покинь його, коли він такий деспот! В чім річ? Ти живеш у двадцятому столітті та ще де? В Радянській державі!

Віра Михайлівна. Якби ж це було так легко! Якби те, що від самиці, не заперечувало того, що від людини... А проте я хочу спробувати...

Жека. І зараз же, Віро! Покинь ти ці міщанські вагапня! Життя таке широке, а ти нудишся *(жест до портретів)* серед цих іхтіозаврів. Знаєш що? Їдьмо зо мною! На кар'єри!

Віра Михайлівна. Справді? Ти допоможеш мені?

Жека. Ну, ясно ж! Ой, як же це хороше! *(Кругить подругу в бурхливому захваті)*. Вірусенько! Голубонько! Як це чудово виходить!

Віра Михайлівна. Може, це сама доля...

Жека. Чи доля, чи недоля — тільки зараз же лаштуйся в дорогу! Наш поїзд — близько дванадцяти, і ти ще встигнеш.

Віра Михайлівна. Як? Щоб сьогодні ж?

Жека. Неодмінно! Без жодних вагань і мелодрам! Їдеш до мене гостювати — й більш нічого!

Віра Михайлівна. Стривай, Жеко...

Жека. І знаєш — ми будемо мати двох попутників-студентів: симпатичні морди! Їдуть на кар'єри, на практику. Ой, весело ж буде!

Віра Михайлівна. Але ж... Дорош...

Дзвоник.

Це — він!

Жека. Хочеш — я сама поговорю з ним?

Віра Михайлівна. Ні, ні, Жеко! Ходім до мене, а потім побачимо... (*Виходять до іншого покою. На ходу*). Ларисо Валер'янівна! Одчиніть, будь ласка: мабуть, Вадим прийшов.

Лариса Валер'янівна проходить до передпокою й зараз же повертається з Дорошем.

Дорош (*із портфелем і пакунком*). Мене ніхто не питав?
Лариса Валер'янівна. Здається, ні, а у Віри якась знайома.
Дорош. Зайди до мене, Ларо.

Заходять до кабінету.

Ти не забула ще Кам'яного Броду?

Лариса Валер'янівна. Хіба можна забути молодість? А я до двадцяти семи років жила на Кам'яному Броді.

Дорош. Моя молодість теж на Кам'яному Броді одцвітала...

Лариса Валер'янівна. А чого це ти пригадав його?

Дорош (*розгортає й показує камінь*). Цей камінь наче євшанзілля, розбудив у мені кров моїх предків. Він — од Кам'яного Броду, з житомирських кар'єрів.

Лариса Валер'янівна. Який шляхетний колір!

Дорош. Я досліджував його: це — анатезит. Прекрасний матеріал. З такого каменю можна будувати лише те, що переходить од покоління до покоління, довгий ретязь віків...

Лариса Валер'янівна. Ну, і що ж?

Дорош. І от до цього каменю добувся нікому не відомий інженер, і тепер це — його скарб, його слава. Розумієш, Ларисо, його!

Лариса Валер'янівна. Цебто державний, як і вся земля тепер?

Дорош. Так, але ж він його винаходить, він його видобуватиме, експортуватиме... його ім'ям буде заштамповано кожен уламок цього каменю.

Лариса Валер'янівна. Ну, то що ж? Нехай собі! Однаково ж Кам'яному Бродові не бути нашим!

Дорош. Ти певна цього?

Лариса Валер'янівна. Десять років я чекала й молилася... А тепер не віриться. Та й обжилися вже, не хочеться нових пертурбацій.

Дорош. Довині й я був так настроений. Але сьогодні я почув голос од Кам'яного Броду. Голос наших предків, Ларисо.

Лариса Валер'янівна. Про що, Вадиме?

Дорош. Цей прекрасний камінь — скарб наших предків. Так, так, Ларисо! Він сотні років лежав захований у наших родових мастиках. Він чекав на ту добу й на тих нащадків, що покличуть його до життя, що цілий край оздоблять його красою на віки віків.

Лариса Валер'янівна. Чекав і дочекався... на радянського інженера.

Дорош. От цей факт саме й розхвилював мене сьогодні. Несподівано для самого себе. Адже я зовсім забув за Кам'яний Брід, за мастність моїх батьків. А коли побачив цей камінь, почув за цього інженера — в моїх грудях заклекотів протест.

Лариса Валер'янівна. Протест?

Дорош. Так, протест! Я раптом відчув, що це — мій скарб, моя власність... Ти розумієш, Ларисо: єсть образа, єсть велика несправедливість у тому факті, що не я, не ми, а хтось чужий турбується за цей скарб, робить його своєю надією, своєю славою.

Лариса Валер'янівна. Так, але що ж робити? Колеса життя назад не повернеш.

Дорош. Я не знаю, що робити, але спокій однині я загубив...

Жека й Віра Михайлівна виходять до вітальні.

Жека. Ти ж дивися, Віро: через годину — на вокзалі.

Віра Михайлівна (*хвилюється*). Ах, Жеко! Я сама собі не вірю.

Жека. Пам'ятай: як не тепер, то ніколи!

Віра Михайлівна. Добре, добре! (*Стукає до кабінету*). Можна?

Дорош. Прошу.

Віра Михайлівна й Жека заходять до кабінету,
Лариса Валер'янівна виходить.

Віра Михайлівна (*показує на подругу*). До тебе, Вадиме.

Дорош. Так, я знаю.

Жека. Вибачте, професоре. Я затрималась у Віри: ми давні подруги й дуже давно не бачились.

Дорош. Подруги?

Віра Михайлівна. Навіть дуже великі! Ще з Ніжина.

Дорош. Дуже радий. Ви надовго до Києва?

Жека. Сьогодні ж виїжджаю на кар'єри. Разом із Вірою.

Дорош. Як?!

Жека. Так! Ми погодилися. Адже ви не будете заперечувати, щоб Віра погостювала в мене?

Дорош (*гостро дивиться на дружину*). Що це значить, Віро?

Віра Михайлівна. Я хочу поїхати на деякий час до подруги — більш нічого.

Дорош. А дитина?

Віра Михайлівна. Славика, як і завжди, доглядатиме Лариса Валер'янівна.

Дорош (*суворо*). Ну, про це ми ще поговоримо. (*Підводиться, до Жеки*). Перекажіть, будь ласка, інженерові Ружному, що зараз я не можу дати відповіді в його справі.

Ж е к а. Не можете? Чому?

Д о р о ш. Справа нового виробництва — досить серйозна, і вона буде передана на комісію експертів.

Ж е к а (*розчаровано*). Бідний Антон! А він сподівався...

Д о р о ш. Я не маю честі знати вашого Антона, але можу вас запевнити, що цей камінь мене цікавить більше, як кого іншого.

Ж е к а. Можливо... А коли ж буде відповідь?

Д о р о ш. У найближчому часі.

Ж е к а. Що ж, будемо чекати. Ну, Вірусю, ти ж не запізнюйся! До побачення, професоре!

Д о р о ш. На все добре.

Жека виходить, Віра Михайлівна супроводить її до передпокою.

Дорош виходить із кабінету до вітальні й зупиняється в позі загрозливого чекання.

Віра Михайлівна повертається з передпокою й також зупиняється. Мовчки міряють вони одне одного поглядами, ніби вичікують на момент рішучого нападу.

Ти справді хочеш покинути мене й сина?

Віра Михайлівна. Чого я хочу — ти добре знаєш. А зараз я лише користуюся з нагоди й хочу дуже небагато: виїхати на кілька днів до подруги. Ні тобі, ні синові од цього нічого не стапється. А ти дивишся на мене так, ніби я наважилася запалити цей будинок. Соромся, Вадиме! Ти ж радянський професор!

Д о р о ш. Так, мені дійсно соромно. Тільки не за себе, а за тебе, Віро. Ну подумай сама: що ти робиш? Раптом ні з того ні з сього їдеш — куди? До кого? Цю подругу твою до сьогодні я не знав і не бачив. Живе вона, як видно, не сама, а з братом-інженером. Цього інженера я ніколи не бачив і жодних симпатій до нього не маю. Чужі, невідомі люди. А ти їдеш до них!

Віра Михайлівна. Та що мені до того, що ти їх не бачив і не знаєш? Адже не ти їдеш, а я!

Д о р о ш (*грізно насупивши брови*). Доки ти носиш моє ім'я, ти мусиш зважати на мою думку й шанувати мій престиж.

Віра Михайлівна. На такі думки я не хочу зважати, і такий престиж не гідний пошани! (*Рішуче йде до себе*).

Д о р о ш (*хапає її за руку*). Стій!

Віра Михайлівна (*намагається вирвати руку*). Пусти! Пусти!

Дорош, зціпивши зуби, поволі згинає її руку, аж доки не поставить на коліна. В такій напруженій боротьбі й застигають вони: з ненавистю і болем, з ненавистю і гнівом у поглядах, перехрещених, як рапіри.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

5. КАМ'ЯНИЙ БРІД

Кам'яний Брід — урвища над річкою, камінь, ліс.

Збоку звід (підйомальний кран), трактор.

Вечір. Місяць. Чути хорівий спів: «Наш паровоз летить вперед».

Дід Захар (із люлькою і рушницею) — на варті.

Захар (*прислухається*). Дух неспокою! Хе-хе-хе! Коли його забере лиха година, той дух проклятий. (*Одходить*).

Спів наближається, потім уривається, сміх, голоси: «Ей-ей! Куди ж ви?»

Куць і Жєка, побравши за руки, вибігають до річки.

Куць. Та стійте-бо, Жєко!

Жєка. Що? Захекалися? Ех ви, куцоніжка!

Куць. Нічого я не захекався, а доки ж його галопувати? Я ж не арабський жеребець. А потім...

Жєка. Що ж потім?

Куць. Та хіба ж ви не бачите?

Жєка. Не бачу, Куцику.

Голос Маруди: «Де ви? Го-го-го!»

Куць. Маруда преться! А бодай ти ноги задер!

Жєка (*в далеч*). Го-го-го!

Куць. Мовчїть-бо, Жєко! Хіба ж ви не тямите, що третій тут ні до чого?

Жєка. В чім річ? Що це за поводження?

Куць. Та люблю ж я вас, Жєко!

Жєка. Любите?

Куць. Хіба ж не видно?

Жєка. Не видно, Куцику.

Куць (*прикладє їй руку до своїх грудей*). Ось поглядїть, як серце тїпається. Ви ж — медичка!

Жєка. Це ж од біганини.

Голос Маруди: «Жєко! Де ви?»

Куць (*люто*). А щоб тобі заціпило! Жєко, мовчїть, ради бога! Ви ж бачите, що зо мною робиться?

Жєка. Я бачу, що ваша любов така ж куца, як і ви.

Куць. Як ви кажете? (*Раптом кидається їй на шию*). Ідуть.

Жєка. Що ви робите? Пустїть!

Куць (*цупить їй за собою*). Тїкаймо, Жєко! Бо Маруда ж мене битиме!

Біжать бродом.

Маруда оглядається на всі боки.

Маруда. Та годі вам ховатися! Я ж бачу! (*Показує вбік рукою*). Онде!

Голос Кудя (з протилежного боку): «Марудо! Вертайся додому».

(*Кидається на голос*). Ах ти ж, кудий пес! Ну, я ж тобі покажу! (*Гукає на бігу*). Го-го-го!

Віра Михайлівна і Ружний.

Ружний. Ось вам і Кам'яний Брід! Саме по цих урвищах і заховано наш скарб.

Віра Михайлівна. Це той новий камінь, що ви надіслали до мого чоловіка?

Ружний. Той самий! Бачите: машини аж кричать: роботи! А наукова експертиза — ні гугу!

Віра Михайлівна. А ви — без експертизи! Адже, на ваш погляд, камінь добрий?

Ружний. Камінь — розкішний! Але в нашому ділі науковий авторитет неминучий.

Віра Михайлівна. Ну, почекайте! Ще ж тільки другий тиждень.

Ружний. Ах, Віро Михайлівно! Якби ви знали, що значить чекати в такій справі!

Віра Михайлівна. Те ж саме, що і в багатьох інших справах.

Ружний. О ні! Далеко не те ж саме. (*Захоплюється*). Камінь — наше національне багатство. Коли в дев'ятнадцятому сторіччі надра України дали світові вугілля та залізо, то в двадцятому вони дадуть йому свій камінь.

Віра Михайлівна. Навіть так?

Ружний. Так! Але це багатство ще за сьома печатами нашого недбальства. І ви розумієте: яка це радість — зірвати хоч одну з тих печатей. Показати світові нове обличчя нашої заспіваної та завіршованої Батьківщини! А тут — ця експертиза!

Віра Михайлівна. Дивно: як можна любити Україну і не любити її пісень?

Ружний. Не пісень, Віро Михайлівно, а того виспівування, що з давніх-давен культивується на нашій батьківщині. Ми на всі лади оспівали наш милий край, а от про його руди, торф, камінь — нічого не знаємо. Якесь філологічна нація, чорт її забирай!

Віра Михайлівна (*сміється*). Ну, Антоне Федоровичу, ви — надто інженер. Невже й ця чудова панорама не будить у вас нічого іншого, крім інженерських думок?

Ружний. О так! Ця панорама завжди будить мій інженерський розум. Я думаю: міцно спиш ти, мій дорогий каменю. А все ж таки ми розбуркаємо твій віковий сон! Ми кинемо тебе на радянські простори! Ти закрасуєшся по наших містах і селах, на фасадах наших інститутів, станцій, Будинків культури!

Віра Михайлівна. А ви вірите в цю романтику?

Ру ж н и й. Віро Михайлівно! За цю романтику тисячі людей наложили головами. Невже ж ви думаєте, що це фантазія гарячих голів і більш нічого?

Віра Михайлівна. Там, дома, мені не вірилося... А тут, на кар'єрах, атмосфера так насичена вашим ентузіазмом, вашою енергією, що не вірити в ваше діло не можна.

Ру ж н и й. Я дуже радий! Тільки мені хочеться, щоб це був не хвилиний настрій ваш, а логічний висновок переконання. Наша романтика — це ж не сентиментальна мрійність розхитаних нервів, ні, це — суворий пафос напружених м'язів!

Віра Михайлівна. Антоне Федоровичу! Ви — такий бадьорий, енергійний... Коли слухавш вас, хочеться жити, вірити в свої сили... Ви знаєте, що я хочу вступити до медичного інституту?

Ру ж н и й. Ну що ж — вітаю ваш намір!

Віра Михайлівна. Можливо, що для цього мені доведеться... покинути родину.

Ру ж н и й. Навіщо?

Віра Михайлівна. Ну, такі в мене домашні обставини... На перших порах мені буде дуже важко... І готуватися до іспитів також...

Ру ж н и й. Так он воно що! (*Бурхливо*). Та це ж чудово! (*Характерно за руку*). Вітаю, щиро вітаю! Го-го-го! Та ми тепер — чорт забирай!

Віра Михайлівна (*з радісним хвилюванням*). Ви допоможете мені?

Ру ж н и й. Завтра ж засядемо за математику!

Віра Михайлівна. Я рада! Дуже рада!

Ж е к а, К у ц ь і М а р у д а.

Ж е к а. Чого ви тут застряли?

Віра Михайлівна. А де ж вас шукати?

Ру ж н и й. Та за вітром і не поженешся!

К у ц ь. Антоне Федоровичу! Будь ласка, відрядіть Маруду з кар'єрів! Бо надалі я за себе не ручуся.

М а р у д а. Бачили такого: кіт у черевиках.

Ру ж н и й. Ха-ха-ха! Цікаво, що б ви робили один без одного.

Ж е к а. Куць із нудьги задавився б, а Маруда пішов би в еміграцію.

К у ц ь. Ну, я-то був би живий-здоровий, а Маруду перший трамвай задавив би.

М а р у д а. Ой Куцю, будеш битий!

Ж е к а. Товариство! Ходім на гори! Відти — розкішний краєвид!

Віра Михайлівна. Прекрасно, Жеко: Кам'яним Бродом — на гору! На самісінький шпиль!

Ру ж н и й. Тільки дивіться, Віро Михайлівно: по урвищах ходити небезпечно: легко зірватися й поламати ноги.

Віра Михайлівна. Антоне Федоровичу! Я вже зірвалася, а чи будуть цілі ноги, чи ні — побачимо! Ви будете моїм гідом! І коли ми зійдемо на шпиль, я заспіваю пісні про молодість, любов і гори!

Ру ж н и й. Коли так — рушаймо! (*Іде*).

Віра Михайлівна. Ах, Жеко! Як легко дихати на кар'єрах! Жека. А як зійдеш на гору, буде ще легше!

Ідуть обнявшись.

Куць. Ну, Методію, вертайся додому.

Маруда. Чого?

Куць. Хіба ти вилізеш на таку кручу?

Маруда. Го-го! Я ще й такого горобця, як ти, на шпиль ви-ніс би.

Куць. Ну, Марудяко, не я ж буду, як не спущу тебе догори ногами!

Маруда. Ах ти ж, Куценя нещасне! (*Женегься*).

Куць тікає.

Чути сміх, голоси: «Ловіть його! Ловіть!» Потім тихо.
З'являється Мар'яна, оглядається на всі боки, нервується.

Мар'яна (*гукає*). Захаре! Діду Захаре!

Захар (*од машин*). Га? (*Наближається*). Це ти, Мар'яно? Чого тобі?

Мар'яна. Ви не бачили... Харитошки?

Захар. А де ж би я його бачив?

Мар'яна. Сьогодні ж неділя... то, може, Кам'яним Бродом на село подався?

Захар. Не бачив. А нащо тобі той злидень?

Мар'яна. Та... хотіла... щоб пограв на гармонію: потанцювала б з каменями.

Захар. А з інженером хіба вже не любишся?

Мар'яна. Йому тепер не до мене... Та на біса й він мені?

Захар. Хе-хе-хе! Дух неспокою!

Мар'яна. А ви, дідусю, не бачили його тут?

Захар. Кого?

Мар'яна. Та інженера ж!

Захар. Чув, як гомоніли...

Мар'яна (*рвучко*). Хто? З ким?

Захар. Та, мабуть же, пани наші.

Мар'яна. Удвох? Він і вона?

Захар. Та ні, гуртом, здається.

Мар'яна. А куди ж вони пішли?

Захар. На гору поплентались.

Мар'яна (*з боєм і злістю*). Ха-ха! На гору! На гору! Ну що ж... а ми будемо на низу! На добраніч, діду! (*Одходить*).

Захар. Іди з богом! (*Сідає на камені й викрешує вогонь для*

люльки). Ех-хе-хе! Бунтується народ... Поламали закон та порядок... Тепер самі не знають, чого хотять...

Над Бродом вирисовується чоловіча постать. Захар підводиться, придивляється. Постать наближається.

(*Бере в руки рушницю*). Хто там?

Професор Дорош із палицею й саквояжем підходить до Захара.

Дорош. Не турбуйтеся: я мимохідь... А ви тут за сторожа?

Захар. Так. А дозвольте запитати: ви до кого?

Дорош (*придивляється до Захара*). Я на Турчанку, в своїх справах... А ваш голос ніби знайомий мені... Скажіть: ви — не Захар?

Захар. Захар! А що таке?

Дорош (*показує палицю з монограмою*). А ця палиця нічого не говорить вам?

Захар (*аж затремтів*). Боже мій! Та це ж палиця покійного пана! Петра Валер'яновича! (*Впивається поглядом Дорошеві в обличчя і раптом припадає йому до руки*). Вадим Петрович!

Дорош. Ну, годі! Захаре, годі! Я дуже радий, що зустрів тебе.

Захар (*не може заспокоїтись*). Сідайте ж бо хоч на камені. Ах ти ж боже мій! От не сподівався...

Дорош. Що ж тут у вас робиться, Захаре?

Захар. Ех, Вадиме Петровичу! Хіба ж ви не знаєте, що тепер робиться? Скрізь же однаково: бога забули, закон поламали, од колишнього ладу й пам'яті не лишилося.

Дорош. А в садибі нашої що тепер?

Захар. Е, там тепер повно людей! А подивились би ви, що то за люди: каменярі! Раніш його й на поріг би не допустили, а тепер сидить за панським столом, жере з панських мисок! Да! Радий, бач, що достукався!

Дорош (*задумано*). Нові люди, новий побут... А камінь — той самий. Орда за ордою проходить Кам'яним Бродом... А в камені — одвічний спокій і велич...

Захар. Де там! Нікому тут нема спокою... Ось бачите, машин понавозили. Риють, добають, шукають те, чого ніколи не ховали.

Дорош. Те, що віки чекало на своїх законних господарів.

Захар. Та що й казати! Самі бачите: закрутила життя наше революція та й досі крутить.

Дорош. Нічого, друже мій: будуть ще й інші часи.

Захар. Ех, Вадиме Петровичу! Мені вже не бачити кращих днів. Хіба на тім світі господь воздасть... Та що про мене говорити! Не такі були люди, та загинули... Ну, а ви ж як? Одружилися? Діточок маєте?

Дорош. Нічого, живу... син є...

Захар. Ну й слава богам! Тепер так: як живий чоловік, то й дякувати богам, а про що інше, то вже й не питай.

Дорош (піднімає уламок каменя). А посвіти мені, будь ласка. (Витягає з кишени електрولیхтарика і подає Захарові).

Захар (присвічує). Я вже забувся, як і орудувати такими речами.

Дорош. Так... (Уважно оглядає камінь і ховає його в саквояж). Ну, гаразд! Дякую тобі, друже мій. (Дає кредитку). Візьми це на чай собі. А мені — пора.

Захар. Спасибі, любий пане! Нехай вам господь допоможе в ділах ваших... А куди ж ви тепер?

Дорош. На станцію... Ти ж, Захаре, дивися: мене ніхто не бачив на кар'єрах! Розумієш?

Захар. Не турбуйтеся, Вадиме Петровичу, я й без того ні з ким не говорю, не то що...

Дорош. Ну, гляди ж! А як настануть інші часи — я тебе не забуду. (Іде).

Захар (супроводить його). Ех, якби-то!

У цей час із гори — Вірип спів, радісний, переможний:

Гайда в гори! Верховина
в світлі місячним стоїть...
Вже заснула полонина,
а потік шумить, шумить...

Дорош зупиняється, прислухається.

Це нові пани наші...

Дорош. Тахо!

Віра Михайлівна співає далі:

Стій, ясна-красна хвилино,
ти не вернешся колись...
І незчулася дівчина,
як уста в уста вп'ялись...

Дорош і Захар довго слухають.

Дорош. Із ким вона?

Захар. Хто?

Дорош. Ну, та... співачка!

Захар. З нашим інженером. З ким же їй бути?

Дорош (зціпивши зуби). У, мерзота! (Іде, Захар — за ним).

Спів несеться далі й далі:

Ах, то знає полонина,
та чарівна, мрійна ніч,
що дала йому дівчина,
що зробилось віч-на-віч...

На камені самотньо блищать під місяцем палиця, що забув Дорош.

6. РОДОВА ПАЛИЦЯ

Того ж вечора.

На задньому плані — казарма: в освітлених вікнах її — силуети каменярів, що гуляють із Мар'яною за вечерею. Часом відти виривається сміх і гамір.

На передньому плані — берізка. Під берізкою, на лавочці, — Харитошка з гармонією: дивиться на місяць і співає під гармонію:

Глянь, милашечко, на небо,
На таку висоту...
Ох, і як же я страждаю
через твою красоту...

Мар'яна (*з вікна*). Харитошко! Чого ти там скиглиш? Ступай сюди! Чарку горілки вип'єш!

Харитошка. Ех, не до того мені!

Мар'яна. Ну й дурень! (*Одходить од вікна*).

Харитошка (*грає й співає далі*).

Поцілуй ти глаз мій карий,
глаз мій замічательний.
Я совєцький пролетарій,
даже свєрхсознательний.

Мар'яна (*напідпитку виходить із казарми зі склянкою вина*). Харитоне! Ось на — випий! Та заграєш нам до танців.

Харитошка. Ні, Мар'яно Іванівно, я не п'ю: алкоголь — отрута для організму.

Мар'яна. Кинь ти більшовицькі вигадки! Пий, коли дають! Чи, може, гордуєш? До панів мостишся?

Харитошка. Ех, Мар'яно Іванівно, неправильна ви жєнщина. Хіба в Совєцькій державі є пані?

Мар'яна. А ти думаєш нема? А наш інженер — хіба не пан? А його краля — хіба не пані?

Харитошка. Та що ви, Мар'яно Іванівно! Вони такі ж самі, як і ми з вами! І організма в них та ж сама... Тільки що по образванію вища категорія — от і все.

Мар'яна. Овва! Такі ж самі! А посунься до них — зараз же одшиють.

Харитошка. Ну, конєшно, як із чаркою або з лайкою посунешся, то одшиють. Ясно! А от як серце до серця заговорить...

Мар'яна. Ха-ха! Серце до серця! Піди постукайся до їхнього серця! Такого облизня піймаєш, що не знатимеш, куди й діватися! Годі, я вже ошпарилася...

Харитошка. Ні, Мар'яно Іванівно, ви для мене не факт: до вас іще не докотилася революція... А от коли я, приміром, і товаришка Жека...

Мар'яна. Що? Ти до Жеки мостишся?

Харитошка. А що ж такого? Я ось буду робкором, а вона — правильная жінчина... Ясно? От тільки признатися їй — нема духу.

Мар'яна. Ха-ха-ха! Ну та й дурень же ти, Харитошко! Вона ж на тебе й дивитися не захоче.

Харитошка. Ех, Мар'яно Іванівно! На те ж і революція була, щоб людина бачила людину.

Мар'яна. Годі, Харитоне! Не говори дурниць! А коли хочеш кохатися — приходь до мене! (*Насувається*). А? Чи, може, скажеш, нехороша?

Харитошка. Бросьте, Мар'яно Іванівно!

Мар'яна. Не віриш? Ха-ха-ха! Я тепер до всіх ласкава. А ти мені подобався. (*Підсувається*). Йй-богу! Ну, не будь же таким дурником!

Харитошка (*одсувається*). Та що це ви, Мар'яно Іванівно? Я ж проти цього! Ваша організація зовсім невідходяща для мене.

Мар'яна. Та ти що ж це? Як у більшовики пошився, то з безпартійною й почувати боїшся? Ха-ха-ха! От дурень! Ну, подивіться ви на такого йолопа! Ха-ха-ха!

Гурт каменярів — од казарми.

1-й каменяр. Ей, Мар'яно, де ти?

2-й каменяр. Вона, як пити, то з нами, а женитися — з панами!

3-й каменяр. Недарма ж у пісні говориться:

Вишивала я платочок,
букви ставила в рядок.
Літ сімнадцяти парнишку
узяла на поводок.

Мар'яна. На біса мені такий молокосос? Нехай із комсомолками на засіданнях париться!

1-й каменяр. Чуєш, Харитоне? Хе-хе-хе!

Харитошка. Нічого, дядюшка, балакайте: мені вуха не болять.

3-й каменяр. Е, Мар'яно, ти з комсомолом не жартуй! Пісня недарма говорить:

Комсомольчика любить —
важно і серйозно:
нада душку окрутить
антирельгійозно.

2-й каменяр. Ну, такий молодіці, як наша Мар'яна Іванівна, й крутити нема чого: без того хлопці хмелем в'ються.

Мар'яна. Та що з того? Мені б одного, та путнього!

3-й каменяр. А хіба наші хлопці погані? Го-го! Каменяра готими руками не візьмеш. Недарма говориться:

Ой по небу, ой по небу
літають ракети.
На житомирських кар'єрах
хлопці як портрети.

1-й каменяр. Мар'яно! Полюби мене! Ти не дивися, що я на зріст малий: маленька рибка краща від великого таргана. Чувш, Мар'яно Іванівно?

Мар'яна. А підеш за мною?

1-й каменяр. Куди?

Мар'яна. На край світу.

1-й каменяр. Чого ж тебе туди понесе?

Сміх, голоси: «Овва! Перелякався! Давай задній хід!»

Мар'яна. Ех ти! До раю просишся, а смерті боїшся. Та ну вас із вашими теревенями. Я хочу гуляти! Та так гуляти, щоб аж курява йшла!

2-й каменяр (*підносить чарку*). На випий! Веселіше буде.

Мар'яна. Давай! (*П'є*). Лий ще! (*П'є й кидає чарку*). А тепер — грай, Харитошко, до танців. (*Обіймає Харитошку*). Ти, голубчику, не сердься на мене... Нудно мені... Ой, як же нудно! А я хочу перебороти. Хочу гуляти. Ну, грай же, голубчику! Грай до танців.

Харитошка. Можна, Мар'яно Іванівно! (*Грає «бариню» чи щось подібне до того*).

Мар'яна. Ой, чук-чукана, зосталася я сама! Ей, хлопці, хто за мною?

Пускається в танець з одним із каменярів. Загальний захват, голоси: «Ух-ха! Бий лихом об землю! Дайош на всі чотири!» і т. п. Під час танцю до групи підходять Віра Михайлівна, Жека, Куць і Ружний.

Жека. Дивіться, що тут робиться! Ой, держіть мене! (*Зривається в танець*).

Куць. Ех, була не була! (*Танцює*).

Голоси: «Ану-ну! Ось так! Ось тобі й Куций!»

Мар'яна (*побачивши Ружного*). Антоне Федоровичу! Погуляйте з нами! На низу!

Ружний. Вам і без мене весело.

Мар'яна. Весело! Ой весело! (*Танцює ще з більшим захватом*).

Віра Михайлівна (*до Ружного*). Що це з Мар'яною Іванівною? Дивіться, вона в якомусь надзвичайному захваті!

Ружний. П'яна! Доведеться відрядити її з кар'єрів.

Віра Михайлівна. Та що ви!

Мар'яна (*зупиняється*). Годі!

Танець обривається.

Жека. Ну, ні! Я саме розійшлася! Харитоне, грайте!

Харитошка. Для вас, товаришко Жека, я готовий на всьо на світі.

Куць (до Жеки). Дайош «сім-сорок»!

Жека. Єсть!

Харитошка. Ех, мать моя, комуна!

Грає характерний танець «сім-сорок». Каменярі з веселим захватом дивляться на танець. Віра Михайлівна — теж.
Ружний одводить Мар'яну набік.

Ружний. Мар'яно! Доки це буде?

Мар'яна. Що?

Ружний. Сама знаєш що.

Мар'яна. Думаєш — п'яна?

Ружний. Не думаю, а бачу: сама дурниці робиш і інших баламутиш.

Мар'яна. Що ж — любов не пожежа: займеться — не погасиш.

Ружний. Так-от я тебе попереджаю: коли ти ще хоч раз нап'єшся — вижену на другий же день. Розумієш?

Мар'яна. Виженеш? Ха-ха-ха... Боїшся, щоб шлях тобі не перетяла? На гору із своєю кралею не зійдеш? Ха-ха-ха!

Ружний (погрозово бере її за руку). Мар'яно! Не ляскай своїм баб'ячим язиком! Бо погано буде! Чуєш? Погано!

Мар'яна. Думаєш — боюся? Овва! Пусти! Я хочу гуляти!

В цей час з'являється Маруда: в руках у нього Дорошева палиця.

Маруда (жартома кидається до Куця й піднімає над ним палицю). Ах ти, Куценя погане! Ти чого від мене втік?

Танець обривається.

Віра Михайлівна (хапає палицю, з жахом). Де ви дістали цю палицю?

Маруда. На Кам'яному Броді знайшов.

Віра Михайлівна раптом висмикує з палиці стилет і кам'яніє.

Ружний. Що це?

Віра Михайлівна. Це — мені в серце.

Несподіваною загрозою заричала гармонія в руках розгубленого Харитошки.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

7. МАТИ ЙОГО СИНА

Невеликий будиночок, де живе інженер Ружний (в розрізі робоча кімната Ружного). Коло будиночка — старий дуб, навколо дуба — стіл і лавочка. Сонячний ранок. Під дубом — Жека, Куць і Маруда роблять гімнастичні вправи. Харитюшка сидить за столом — пише.

Харитюшка. Ну, готово! Запечатую, та й до газети... Ех, мати моя, комуна!

Жека (*підходить до Харитюшки*). А покажіть, що ви там написали?

Куць. Ану-ну! Побачимо, який із вас робкор.

Маруда. Цікаво.

Підходять до Харитюшки.

Харитюшка. Що ж, написав, можна сказати, од щирого серця. (*Читає*). «Дорогі товариші! Ви по великих городах живете і, конешно, життя ваша правильная — по собраниях та засіданнях... І фабрики ваші гудуть, і новий зайом на індустріяцію розходиться, і мелкая буржуазія в чергах париться...»

Жека. Ха-ха-ха!

Куць. Самородок! Йй-бо!

Харитюшка. Не перебивайте! (*Читає далі*). «А от я живу на кар'єрах, і до мене не доходить сознательний совєцький шум. Но правильную жизнь, дорогі товариші, я можу розуміти, і в голові в мене, як у Карла Маркса. Одна тільки біда, що я без образования, і хоч організм моя на ять, а сердце кров'ю обливається...» (*Зупиняється*). Ну, далі саме інтересне — про любов. Тільки цього не можна читати.

Жека. Отуди! А до газети надсилаєте?

Харитюшка. Е, газета — то інша річ.

Жека. Ну, діло ваше. Тільки для газети цікавіше було б про виробництво та про робітничє життя, а не про любов.

Харитюшка. А мені — обратно: про любов інтересно написати.

Куць. Сублимація! Тобі, Методію, теж не завадило б над любовними віршами попаритися.

Жека. Усім би вам — лози! Ну, кінчаймо вправи!

Знов гімнастика. Харитюшка теж робить вправи (незграбно).

Раз-два! Раз-два!

Харитюшка. Ех, товаришко Жеко! Ви на все майстер.

Жека. Авжеж! А от ви — на компліменти майстер, а в гімнастиці — недотепа.

Харитюшка. Така, значить, організм в мене.

Куць. Вашій організмі, Харитюше, час би на станцію рушати.

Харитошка. Е, товаришу Куць, станція не горить, а гімнастика — велике діло. Наука говорить (*підсмикується*): у здоровому тілі — здоровий дух.

Маруда. Ясно.

Куць (*виразно дивиться на Маруду*). А я чув інакше: сила воляча, а розум курячий.

Маруда. Прошу без натяків.

Ружний (*із склянкою чаю*) через кімнату підходить до вікна.

Ружний. Харитошко! Марш на станцію!

Харитошка. Зараз!

Ружний. Можеш на Бóроні з'їздить. Скоріше буде.

Харитошка. Я, Антоне Федоровичу, моментально. (*Одходить*).

Ружний (*з чаєм*) сідає до письмового столу й креслить.

Жека. Що не кажіть, товариші, а я за вольову гімнастику.

Куць. Ну, ні! Я — переконаний мюллеріанець.

Маруда. Тобі, Борисе, ніщо не зарадить — так і помреш Куцьком.

Куць. Ти, Методію, найдотепніший тоді, як мовчиш.

Жека. Ну, досить!

Маруда. Тепер — на річку!

Куць. Хто — на річку, а хто — в садок. (*Бере Жеку під руку*).

Ходім, Жеко!

Жека. Ні, я хочу покупатися. (*Бере Маруду під руку*). Ходім, Методію! Попливемо павперегони!

Маруда. А ти, Куцику, походи по садочку, доки робота почнеться. Однаково ж плавати не можеш.

Куць (*аж зашарівся*). Товаришко Жеко! Я мушу поговорити з вами.

Жека. Кажіть.

Куць. Тільки сам на сам!

Маруда (*одходить набік*). Будь ласка.

Жека. Ну?

Куць (*нервується*). Це — гидота! Це... це чорт знає що! Я не дозволю цього! Чуєте?! Не дозволю!

Жека. В чім річ, товаришу Куць?

Куць. Як у чім річ? Я вам кажу — в садок, а ви — на річку! Та ще з мужчиною! Так може робити тільки повія!

Жека од несподіванки навіть остовпіла.

Ну, кажіть же що-небудь! Відповідайте!

Жека (*раптовим вибухом б'є Куця по обличчю*). Ось вам моя відповідь! (*Одходить*).

Куць (*остовпівши*). Як?!

Ружний підходить до вікна.

Ружний. Товаришу Куць! Зараз же йдїть до Високого шпильо й чекайте на мене. Сьогодні пустимо в роботу підймальний кран. Берїть і Маруду з собою.

Куць. Маруду? Я з ним незнайомий.

Ружний. Що? Що ви кажете?

Куць. Кажу, що я з Марудою незнайомий.

Ружний (*суворо*). Товаришу практикант! Не забувайте, що ви на виробництві, а не на курорті! До ваших особистих стосунків мені нема діла. Зараз же виконуйте мій наказ, чорт вас забирай...

Куць. Антоне Федоровичу! Я не можу цього! Мене ображено...

Ружний. Не можете? Так забирайтесь відціль к чортовій матері! На біса ви мені з вашими образами?

Куць. Товаришу Ружний...

Ружний. Геть з моїх очей! (*Одходить од вікна і, сівши до столу, роздратовано креслить*).

Куць (*безпорадно*). Ех! (*Іде вбік, куди пішов Маруда*).

До Ружного в кімнату входить Мар'яна.

Мар'яна. Нащо ви мене покликали?

Ружний. От що, Мар'яно Іванівно: віднині ви на нашому виробництві не працюєте. Передайте товаришеві Таранчукові ключі й припаси.

Мар'яна (*похитнувшись, як під ударом*). Як же це?..

Ружний. Так, так! Зайдіть до контори: там видадуть вам усе, що належить, і покажуть постанову фабкому.

Мар'яна. Куди ж мені діватися? У мене нема нікого...

Ружний. Куди хочете! Я вас попереджав: на казармі не може бути ні п'янства, ні розпусти. А ви що далі, то гірше...

Мар'яна. А хто ж мене довів до цього?

Ружний. Вибачте, я вас покликав сюди не для сердечних розмов. Може, перед вами я й завинив де в чому, але перед виробництвом я правий. І більше нам нема про що говорити. Ідїть до контори. Мені ніколи.

Мар'яна. Значить, на вулицю викидаєш?

Ружний. Мар'яно! Я все сказав.

Мар'яна. Ні, голубе, не все! Ти ще не сказав, що я була тобі за жінку! (*З криком і сльозами*). Що я кохала тебе, як нікого в світі! Що ти душу забрав у мене! Ду-шу!

Ружний. Мар'яно!

Мар'яна (*хапається за нього*). Ні, ні! Ти мусиш вислухати! Ти бачив мене п'яною, розпутною... А чи знаєш ти, скільки сліз я виплакала? Скільки ночей під цим вікном тебе визирала?.. Цього ти не знаєш? Кажи, не знаєш?

Ружний. Та що це таке, чорт його забирай? Ну, ридала, ну, визирала, а фабкомові та інженерові є до цього діло чи нема? Розумієш ти, куряча голова?

Мар'яна. Фабком не кохався зо мною, то йому й діла нема до мене! А ти? Як ти насмілюєшся викидати мене на вулицю?

Ружний. Я роблю те, що мусить робити директор радянського виробництва! До любовних справ — чи своїх, чи ваших — директорові нема діла! Кінець!

Мар'яна. Так тобі нема до цього діла? Ах ти ж паскудник! *(Плює йому в обличчя)*. Тьфу! *(Виходить)*.

Ружний *(кидається з затиснутими кулаками й зупиняється)*. У, баба! *(Виходить із кімнати. Через деякий час повертається й знов сідає до столу)*.

До дуба підходить Віра Михайлівна (з Дорошевою палицею). У суворій задумі сідає вона на лавочці й уставляється поглядом у палицю. Повз проходить дід Захар (з лоплюком). Побачивши у Віри Михайлівни Дорошеву палицю, дід остовпів од подиву.

Віра Михайлівна. Чого ви, діду?

Захар. Вибачте... Де ви дістали цю палицю?

Віра Михайлівна. Це — пахідка.

Захар. А де ж її знайдено?

Віра Михайлівна. На Кам'яному Броді.

Захар. Ну, так воно й є!

Віра Михайлівна. Як? Ви знаєте цю палицю?

Захар. Та як би вам сказати?.. Тут був один чоловік...

Віра Михайлівна *(стрепенулася)*. Ви його бачили? Де? Коли?

Захар. Та днів три тому... на Кам'яному Броді...

Віра Михайлівна. І ви розмовляли з ним?

Захар. Та говорив... І ця палиця в нього була... Якби дозволили, то я передав би її або заховав: може, вони ще з'являться...

Віра Михайлівна. Значить — ви його знаєте?

Захар. Кого?

Віра Михайлівна. Професора Дороша! Це ж його палиця!

Захар *(розгубився)*. Вибачте... Я цього не казав...

Віра Михайлівна. Але ж це так.

Захар. А відки ж ви дізналися про нього?

Віра Михайлівна. Я — його дружина.

Захар. Дружина! Вадима Петровича?

Віра Михайлівна. Так! А чому ви його знаєте?

Захар. Боже мій! Та я ж камердинер їхнього батюшки! Сорок сім років прослужив! А Вадима Петровича на руках носив... Ось тут, під цим самим дубом...

Віра Михайлівна. Тут?

Захар. Та тут же, тутечки! Це ж колись їхній масток був... Хіба ви не знаєте цього?

Віра Михайлівна. Я знаю, що батьки Вадима Петровича були поміщики, але що саме ця земля...

Захар. Ну, як же ж! І земелька, й кар'єри — все було їхнє, родове.

Віра Михайлівна. Он воно що... А що ж він тепер робив тут? Вадим Петрович?

Захар. Нічого... Тільки камінь узяли... Мабуть, на спомин про Кам'яний Брід... Отож і палицю там загубили... А тільки дивно мені, чого вони з вами не побачилися? Адже їм відомо було...

Віра Михайлівна. Нічого йому не відомо! Ми, діду, посварилися.

Захар. Ну, хіба що так... Вадим Петрович, мабуть, у батька вдався. Покійний пан крутенький був — жінка й діти перед ними навшпиньки ходили. Хе-хе-хе... Хороший пан був! Ну, вибачте, що я потурбував вас.

Віра Михайлівна. Нічого, діду. Я дуже рада. Дякую вам.

Захар. Нема за що, дорога пані. А палицю ви все ж таки бережіть: вона — родова, дорошівська. *(Одходить)*.

Віра Михайлівна *(в нервовому збудженні)*. Що ж це таке? Голова крутиться! Був тут — чого? Узяв камінь — навіщо?

Харитошка з поштовою торбинкою.

Харитошка. Добридень, Віро Михайлівно!

Віра Михайлівна. Ви з поштою?

Харитошка. Да! Телеграма є.

Віра Михайлівна. Давайте!

Харитошка. Антонові Федоровичу.

Віра Михайлівна. Я передам.

Харитошка *(подає телеграму й газети)*. Так заберіть і газети разом.

Віра Михайлівна. Давайте й газети. *(Хутко йде в будинок)*.

Харитошка *(супроводить її поглядом і лукаво всміхається)*. Ясно! *(Одходить)*.

Віра Михайлівна перед кімнатою Ружного.

Віра Михайлівна. Можна?

Ружний. Заходьте.

Віра Михайлівна. Ось вам телеграма... З Києва...

Ружний *(зривається з місця)*. Справді?

Віра Михайлівна *(подає телеграму й газети)*. Мабуть, та відповідь, що ви чекали...

Ружний. Нарешті! *(В радісному хвилюванні розгортає телеграму)*.

Віра Михайлівна. Ну, читайте ж!

Ружний *(читає)*. «Зразок лабрадориту, що ви надіслали, комісія наукових експертів визнала за зовсім непридатний для обробки... Копія протоколу надсилається поштою. Професор Дорош»... *(Затиснув у руці телеграму і внісся поглядом у Віру Михайлівну)*.

Віра Михайлівна (*в глибокому збуренні*). Що ж це робиться! Антоне Федоровичу?

Ру ж н и й. Ваш чоловік — об'єктивний учений?

Віра Михайлівна. До цього часу я була певна...

Ру ж н и й. А тепер?

Віра Михайлівна. Не питайте мене...

Ру ж н и й. Віро Михайлівно! Сьогодні, ось на цьому самому місці, мені заплъовано обличчя...

Віра Михайлівна. Що ви?

Ру ж н и й. Так, так! І зараз я навіть радію з цього. Бо ця образа — моя гордість. Бо в ній велике загальне перемогло маленьке — інтимне. (*Показує на телеграму*). А от цієї образи я нікому не подарую.

Віра Михайлівна. А може ж, справді, камінь поганий?

Ру ж н и й. Одне з двох — або я нікчемний інженер і тоді чорт мене забирай із моїм каменем, або, вибачте, професор Дорош не на своїм місці. Я мушу це ще раз з'ясувати.

Віра Михайлівна. Що ви хочете робити?

Ру ж н и й. Сьогодні ж я буду в Києві!.. (*Бере її руку*). І який би я був щасливий, якби ви, Віро Михайлівно, були в цій справі з тим, хто правий.

Віра Михайлівна сідає на стілець і низько нахиляє голову.

І хай би за це міщани всіх рангів заплювали вам обличчя! О, ця піна ненависті горіла б на вас, як самоцвіти на прекрасному камені!

Віра Михайлівна. Ви хочете...

Ру ж н и й. Ні, пі! Не думайте, що я хочу випитати у вас якийсь секрет. За свій камінь я зумію сам поборотися... Од вас же я хочу лише розуміння... (*Жест до вікна*). Ось гляньте: на цілий обшир — камінь і сонце! Це — прекрасно: з цього каменю будується радянське життя, і на ньому сонцем горить великий творчий задум епохи. От я й хочу, щоб ви бачили не самий камінь, а й те, що на камені горить. Щоб саме це й було домінантою вашого життя! Ви розумієте мене, Віро Михайлівно?

Віра Михайлівна. Так, але ж... (*Раптом падає на канапу в сльозах*).

Ру ж н и й. Що з вами? Віро Михайлівно! Мила! Я ж нічим вас не образив...

Віра Михайлівна. Ні, не те, не те...

На порозі — Ж е к а.

Ж е к а. Можна зайти?

Ру ж н и й. Так... Тут ось Віра Михайлівна...

Ж е к а (*кидається до Віри Михайлівни*). Ти плачеш? Вірую! Що сталося?

Віра Михайлівна. Нічого, Жеко... Нічого... Вибачте, Антоне Федоровичу. Це — неврастенія й більш нічого...

Ружний. А я перелякався... Вибачте, коли що не так... Я, ба-чите, звик біля каменю...

Віра Михайлівна. Нічого, нічого... Все гаразд...

Ружний. В такому разі дозвольте мені ретируватися. (*Дивить-ся на годинника*). Мушу ладнатися на Київ.

Жека. Ти їдеш до Києва?

Ружний. Так.

Жека. Чого?

Ружний (*подає їй телеграму*). Ось почитай. (*Виходить*).

Жека (*прочитавши телеграму*). От тобі й маєш! Тому ти й нервуєшся?

Віра Михайлівна. Жеко! Мені дуже важко...

Жека. Я помічаю, Віро, що в тебе щось є, але ти кривєшся од мене.

Віра Михайлівна. Я скажу тобі, тільки ти нікому — чуєш? — нікому цього не викажеш.

Жека. Будь певна!

Віра Михайлівна. Так от знай, Жеко: за цією телеграмою захована ганебна інтрига професора Дороша.

Жека. Як?

Віра Михайлівна. Випадково я дізналася, що ці кар'єри належали Дорошам... Що мій чоловік кілька днів тому потай був на Кам'яному Броді... І ще багато такого, що переконало мене в цьому.

Жека (*підводиться*). І ти хочеш, щоб Антон нічого не знав про це? Ти покриваєш Дороша?

Віра Михайлівна. Жеко! Дорош — батько мого сина.

Жека. Хто б він не був, ти не можеш цього робити! Бо раз ти ховаєш його злочин, ти сама робишся його співучасницею. Невже ти не тямиш цього?

Віра Михайлівна. Жеко! Я ж не ради нього і не ради себе. Я ж тільки для дитини...

Жека. Дурниця! Нащо твоїй дитині такий батько? Ні, ні! Ти мусиш зараз же викрити його перед Антоном!

Віра Михайлівна. Жеко! Я не можу цього. Я знаю, чим це загрожує... Тавро безчестя ляже не тільки на батька, а й на сина! Як ти цього не розумівш?

Жека. А обдурювати своїм мовчанням ти можеш? Та ще кого? Антона! Що ладен для тебе...

Віра Михайлівна. Жеко! Не муч мене...

У цей час входить Ружний (зодягнений для подорожі).

Ружний. Ну, я готовий! Дозвольте побажати вам ясних днів і безжурних ночей.

Жека. Віро! Ти мусиш...

Ру ж н и й *(до Віри Михайлівни)*. Ви нічого не накажете переда-ти... додому?

Віра Михайлівна. Нічого...

Ру ж н и й *(цілує її руку)*. Ну, зоставайтесь здорові. Мені дуже хочеться, щоб ви пожили на кар'єрах довший час. До речі, й матема-тика наша посунулась би.

Віра Михайлівна. Дякую, Антоне Федоровичу...

Ж е к а. Віро!

Віра Михайлівна. Ви надто добрий до мене...

Ру ж н и й. Ну, Жеко, ти ж потурбуйся за нашу гостю.

Цілюються.

До побачення! *(Виходить)*.

Віра Михайлівна із страдницьким обличчям, одкидається на спинку канапи.

Ж е к а *(одверто, як удар у лице)*. Мі-щанка!

8. В ІМ'Я ЧОГО?

Обстава другої — четвертої відміни. Вечір.

У кабінеті темно. Вітальня освітлена.

Лариса Валер'янівна стоїть на колінах перед образом і молиться богам. Славик заходить до вітальні. Побачивши тьотю на молитві, він теж стає на коліна (на передньому плані), хреститься й б'є поклони, раз у раз позираючи на тьотю.

С л а в и к. Пш-пш-пш...

Лариса Валер'янівна. Славко! Ти заважаш мені молитися.

С л а в и к. Я теж молюся... А знаєш, що я найбільше люблю?

Лариса Валер'янівна. Що?

С л а в и к. Бога та шоколаду.

Лариса Валер'янівна. Дурниці ти мелеш! Бог не любить таких хлопчиків.

С л а в и к. А яких же він любить?

Лариса Валер'янівна. Тих, що слухають старших і з бо-жим словом не жартують.

С л а в и к *(незадоволено)*. У-у!

Лариса Валер'янівна. Ну, марш відціль! Побудь у своїй кімнаті, доки я помолюся.

С л а в и к. Ти ж недовго. *(Виходить)*.

Лариса Валер'янівна. От гріх! Ніде од нього не заховаєш-ся. *(Молигься далі)*.

Через деякий час знов з'являється Славик із папирним брилем у руках: нечутно підкрадається до тьоті й раптом надіває їй на голову бриля.

(Перелякано). Ай!

С л а в и к *(із реготом біжить назад)*. Лови тепер! Лови мене!

Лариса Валер'янівна (*схоплюється*). Ах ти ж кара божа!
(*Женеться за хлопчиком у дальші кімнати*).

Дзвоник. Лариса Валер'янівна йде до передпокою й повертається до їдальні
з Дорошем.

Дорош. А де Луша?

Лариса Валер'янівна. На якихось зборах домашніх робітниць. Державні справи, бач, вирішують! А господиня — сама, хоч розірвися!

Дорош. Таке наше життя, Ларисо: день чіпляється за день, як кільця рабського ланцюга... А як Славик — не журиться без мами?

Лариса Валер'янівна. Нічогосінько! Раніш допитувався, де мама та коли повернеться, а тепер — немов її й не було в нього.

Дорош. Молодець! Така мати не варта того, щоб за нею побиватися.

Лариса Валер'янівна. А все ж таки, Вадиме, що ти думаєш робити? Ні тобі, ні дитині не можна залишатися в такому стаповищі.

Дорош (*суворо*). Доки вона сама не повернеться сюди й на колінах не попросить прощення — я пальцем не ворухну в цій справі.

Лариса Валер'янівна. Ти надто суворий, Вадиме! Життя не проживеш без компромісів...

Дорош. Ні, ні, Ларисо! Щодо Віри, то тут не може бути компромісів. Мої предки в таких випадках засилали жінок до глухих монастирів. І вони мали рацію.

Лариса Валер'янівна. Ну, Вадиме...

Дорош. Так, так! Знаєш, Ларисо, єсть двоє людей, що їх я ненавиджу до самозабуття. Один із них грабує скарби наших предків; це — інженер Ружний. А друга пограбувала нашу родину, залишивши мене без дружини, а Славіка без матері; це — Віра. Мені здається, що я міг би обом їм перегризти горло. Клянуся честю!

Лариса Валер'янівна (*хреститься*). Нехай господь одверне тебе од таких жахливих думок.

Дзвоник. Лариса Валер'янівна йде до передпокою. Дорош чекає у вітальні:
Лариса Валер'янівна й Жу же ли ц я.

Жу же ли ц я. Доброго здоров'ячка, Вадиме Петровичу!

Дорош (*вітається*). Заходьте, Федоте Карповичу, до кабінету.

Йдуть до кабінету. Електрика.

Лариса Валер'янівна. А я поклопочуся про чай. (*Виходить*).

Дорош. Сідайте.

Жу же ли ц я. Як мені пробачте, може, ніколи? Га?

Дорош. Нічого. Я давно вас бачив...

Жу же ли ця. Гай-гай, Вадиме Петровичу! Скоро зовсім не побачите.

Дорош. Чому?

Жу же ли ця. Заженуть на той світ своєю українізацією. Був Жужелиця і нема Жужелиці — заукраїнізувався.

Дорош. Ха-ха-ха! Як же так? Ви ж відомий українофіл ще до революційних часів.

Жу же ли ця. Ну, як же ж! Хто не знав Жужелиці? Га? Не тільки в Києві, а й поза Києвом кожен щирий українець знав, що на Тарасівській вулиці, в домі сорок дев'ятому, живе Федот Карпович Жужелиця. А хто не читав моїх «Розмов про українські страви»? На двісті двадцять сторінок. Га?

Дорош. Я й досі пам'ятаю, як у вас збиралася українська молодь...

Жу же ли ця. Та хіба тільки молодь? Хіба не бували в мене ветерани української справи? Га? А покійний Марк Лукич Кропивницький, будши в Києві на гастролях, і днював, і ночував у мене... Та що там казати! Було колись, не вернеться...

Дорош. А в чім же річ? Чого це вам українізація така немила? Здавалося б, навпаки?

Жу же ли ця. В тім-то і біда, Вадиме Петровичу, що за мого життя та мене ж і бито. Ви ж тільки подумайте: скільки людей зукраїнізував я на своєму віку? Га? Хоч би тими ж самими «Українськими стравами». А тепер — на тобі: друга категорія!

Дорош. Як? Вам дали другу категорію з української мови?

Жу же ли ця. Не вірите? Факт! Історичний факт. Кажуть, не знаєте нового правопису. А Тарас Шевченко знав його? А Кропивницький — знав? Га?

Дорош. Ха-ха-ха. Ну, це — курйоз!

Жу же ли ця. Не курйоз, Вадиме Петровичу, а сором! Сором! За сорок п'ять років праці — педагогічної, наукової, громадської — дістати другу категорію! Ви ж подумайте: Жужелиця другої категорії? Га?

Дорош. Ну що ж тепер буде?

Жу же ли ця. Що буде? Те буде, що з іншими ветеранами. Оп Садовський та Саксаганський — краса й гордість українського театру! — а тепер сидять на запічках без діла. А який-небудь Лесь Курбас через голову перекидається, така йому честь і слава. Ех, важко жити щирим українцям на українізованій Україні.

Дорош. Невже за царських часів українцям краще жилося?

Жу же ли ця. Дорогий Вадиме Петровичу! Тепер — піди поговори з ними: індустріалізація, колективізація та така чортизація, що й на голову не налізе! Одне слово, біда! Може, хоч ви допоможете мені?

Дорош. Яким чином?

Жу же ли ця. Я заради цього й зайшов до вас. Ви ж, мабуть,

зустрічаєтеся з професором Синявським? Замовте за мене словечко! Це ж — генерал од українізації. Може, він дасть писульку до наших українізаторів, щоб не налягали на мене. Будьте ласкаві!

Дзвоник. Лариса Валер'янівна впускає до передпокою Ружного.

Лариса Валер'янівна. Почекайте, я доложу.
Ружний. Я дуже прошу.

Ружний залишається у вітальні, Лариса Валер'янівна йде до кабінету.

Дорош. Що ж, я з великою охотою, але ж професор Синявський — один із авторів нового правопису.

Жу же ли ця. Та скажіть йому, що український правопис у моїх жилах тече! Чого вони мучать мене тією граматиною?

Лариса Валер'янівна. Чай готовий, але до тебе, Вадиме, прийшов якийсь добродій.

Дорош. Гарзд. Так ви, Федоте Карповичу, йдіть чай пити, а мені пробачте, я потім...

Жу же ли ця. Добре, добре! *(До Лариси Валер'янівни)*. Ну що це за життя? Такому чоловікові нема коли чаю попити! Га?

Лариса Валер'янівна. Кошмар! *(Виходить)*.

Дорош *(на дверях кабінету)*. Будьте ласкаві, сюди.

Ружний *(заходить до кабінету)*. Вибачте, професоре, що в таку годину... але я в дуже серйозній справі.

Дорош *(насторожується)*. А саме?

Ружний. У справі вашого висновку про родовище нового каменю, на Кам'яному Броді, пам'ятаєте?

Дорош *(упивається в нього поглядом)*. Так це ви...

Ружний. Я — інженер Ружний.

Дорош із затиснутими кулаками робить загрозливий рух до Ружного, але зараз же бере себе в руки.

Дорош. Насамперед це висновок трьох учених експертів, а не мій особистий... Ви одержали протокол нашого засідання?

Ружний. Я одержав вашу телеграму, а з протоколом і всією справою ознайомився сьогодні в геологічному кабінеті.

Дорош. Як? Ви були в геологічному кабінеті?

Ружний. Так! На жаль, вас там не було. Але ваш лаборант був дуже ласкавий і показав мені той зразок, що його досліджувала експертна комісія.

Дорош. Ну?

Ружний. Професоре! То був фальшивий зразок.

Дорош. Як? Ви хочете сказати...

Ружний *(різко)*. Я хочу сказати, що ви наважилися зірвати справу нового виробництва. Ви дали на дослід експертам не мій зразок, а свій, ні до чого не придатний. Лише таким ганебним способом могли ви добути потрібний вам висновок.

Дорош. Інженере Ружний! Я не буду виправдуватися перед вами в своїх вчинках... Кажіть: чого ви хочете від мене?

Ружний. Я хочу знати, в ім'я чого ви це робили? Адже ви радянський професор?

Дорош. Невже ви думаєте, що радянською посадою вичерпується мета і сенс людського життя?

Ружний. Ні, я думаю, що поза посадою лишається ще дуже багато. Але чесний громадянин не може одною рукою нищити те, що робить другою.

Дорош. А чесний громадянин може розкрадати скарби батьківщини?

Ружний. До чого ви це, професоре?

Дорош. А як же інакше визначити вашу діяльність, шановний інженере? Той прекрасний камінь, що ви одшукали на Кам'яному Броді, куди він піде? Чи задумувалися ви над цим, чесний радянський громадянине?

Ружний. А хіба ми, українці, не користуємося з того, що мають Москва, Урал, Кавказ, Сибір? Сьогодні — менш, завтра — більш, річ же не в тім. Бувши в Москві, я задивився на московський телеграф — це одна з найвидатніших будов радянської доби. І повірте, професоре, я був радий і гордий із того, що цього всесоюзного велетня збудовано з українського граніту! Навіть подумав: коли Париж буде в руках робітників, ми дамо їм на новий монумент перемоги прекрасний український лабрадорит!

Дорош. А Україна хай живе без монументів і без хліба! Так?

Ружний. А Україна мусить радіти з того, що живе й будеться на широкому терені радянських республік! Бо їм, тільки їм належить велика будучина! Та це між іншим. А от щодо мотивів вашого злочину, то ви, шановний професоре, не все сказали. За вашими національно-патріотичними міркуваннями ховається щось зовсім інше — це невиспущий власницький інстинкт! Так, так! Це те, чого не поборолі в вашій натурі ні культура, ні революція! Це те, що за капіталістичних умов робить людей мільярдерами, а за умов радянських веде їх до загибелі!

Дорош. Інженере Ружний! Мені зовсім не цікаво...

Ружний. Вибачте! І якби ненароком повернувся старий лад, то ви знов би були великим землевласником! О, тоді-то ви б розпродували «скарби батьківщини»! Бо золото текло б до ваших кишень...

Дорош. Нахаба! *(Несамовито хапає з полиці уламок каменя)*. Я розіб'ю вам голову цим каменем!

Ружний *(хапається за руку з каменем)*. Що? Та це ж мій зразок! Оддайте його мені!

Дорош. Геть звідси!

Люто борються за камінь. Нарешті Ружний, поваливши Дороша на диван, вириває в нього камінь і біжить через вітальню до передпокою. Дорош, вихо-

пивши з шухлядки револьвер, стріляє в Ружного, але тому щастить вискочити на вулицю. На постріл із криком вбігають (до вітальні) Лариса Валер'янівна й Жужелиця.

Лариса Валер'янівна. Вадиме! Що ти? Бог з тобою!

Жужелиця. Що? Де? Га?

Дорош (*із придушеною логістю*). Утік, грабіжник!

Лариса Валер'янівна. Як? Він пограбував тебе?

Жужелиця. Що ж він украв?

Дорош (*по паузі, об'єктивно*). Мою честь.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

9. ЙОМУ НА ГОЛОВУ

Обстава другої, четвертої, восьмої відмін. Темно. В кабінеті — силует Дороша: професор одкинувся в кріслі і в тяжкій задумі понурив голову. Музика. Потім чути голос Лариси Валер'янівни: «Вадиме! Чуєш, Вадиме!» Кабінет і вітальня освітлюються.

Дорош. Це ти, Ларисо?

Лариса Валер'янівна (*заходить до кабінету*). Ти заснув, чи що? Я ледве догукалася.

Дорош. Я сам не помітив, як це сталося...

Лариса Валер'янівна. Не дивно — ти ж цілу ніч не спав.

Дорош. Так... І голова мені, як оловом налита... А який жахливий сон я бачив зараз.

Лариса Валер'янівна. Ах, Вадиме! І без того моторошно...

Дорош. Ні, ти послухай. Немовби я стояв над урвищем, а предки наші — люди далеких поколінь — сунули до мене величезний камінь... І коли камінь був біля моїх ніг, я нахилився і з тяжким зусиллям підняв його над головою. Але в цю мить розітнувся могутній підземний удар, і камінь упав мені на голову... Я полетів у чорну безвість, а за мною гнався безумний, різноголосий крик: «Вадиме! Вадиме!»

Лариса Валер'янівна (*хреститься*). Нехай нас бог боронить! Такий жахливий сон!

Дорош. І знаєш, Ларисо, мені здається, що це — підсумок мого життя..

Лариса Валер'янівна. Ну, що ти, Вадиме! Заспокойся, ради бога! Ти навіть помарнів за цю ніч... Ляж, одпочинь! Я не буду тебе турбувати...

Дорош. А ти щось маєш до мене?

Лариса Валер'янівна. Потім, Вадиме, потім!

Дорош. Кажі зараз. Я однаково не ляжу...

Лариса Валер'янівна. Я не знаю... Може, тобі й приємно буде... *(Подає листа)*. Ось поштар приніс...

Дорош. Од Віри! *(Нервово розриває конверт)*.

Лариса Валер'янівна. Я так і думала... Нарешті вона заговорила!

Дорош *(читає)*. Що?!

Лариса Валер'янівна. Що таке? Читай, Вадиме, вголос! Адже я тобі не чужа...

Дорош. Ти тільки послухай, що вона пише! *(Читає)*. «Вадиме! Ти замислив щось погане, щось негідне чесного робітника науки...»

Лариса Валер'янівна. Боже мій! Якась нова напасть!

Дорош *(читає далі)*. «Що саме — я не знаю, але твій таємний приїзд на Кам'яний Брід, твоя телеграма до інженера Ружного і твій родовий зв'язок із кар'єрами примушують мене догадуватися, в чім справа...»

Лариса Валер'янівна. Я нічого не розумію!

Дорош. Слухай далі! *(Читає)*. «Ім'ям сина нашого закликаю тебе: одмовся від своїх злочинних намірів! Я знаю, що побороти свою власницьку натуру ти не можеш. Але ж триматися в межах законності ти мусиш, це — твій обов'язок. Ти ненавидиш революцію, ненавидиш радянське будівництво, бо ти — син своїх батьків, нащадок, гідний своїх предків. Ти — власник од голови до п'ят. Лише відси, з кар'єрів, побачила я тебе в твоїй жорстокій власницькій суті. О, ти ніколи й нізащо не подаруєш того, що тобі належало чи мусило б належати — будь то камінь, жінка, дитина чи що інше. Ти зубами вириватимеш свою власність, аж доки не поламаєш їх. І не ради тебе, а ради сина нашого благаю тебе, Вадиме, не ганьби ім'я своє! Не йди на злочин!» *(Конвульсивно загиснувши в руці листа, кам'яніє в нерухомості. Тільки груди важким хрипом видихують образу та безсилий гнів)*.

Лариса Валер'янівна *(пильно дивиться на нього, потім тихо)*. Вадиме! Це правда, що вона пише про Кам'яний Брід і злочин?

Дорош мовчить. Але, як відповідь на це питання, розтинається рішучий, довгий дзвоник із парадного ходу. Дорош, ніби паселектризований, випростовується на весь зріст.

(Із страхом). Хто це?

Дорош. Іди до дитини... Я відчиню сам... *(Іде до передпокою)*.

Лариса Валер'янівна в тривожному чеканні зупиняється серед вітальні. Через короткий час Дорош із передпокою виходить до вітальні. У руці в нього тремтить повістка.

Лариса Валер'янівна. Що це?

Дорош *(показує їй повістку)*. Це — камінь падає мені на голову.

Лариса Валер'янівна. ДПУ! Викликають на допит!

(В сльозах падає Дорошеві на груди). Вадиме! Вадиме! Що ж тепер буде з нами?

Дорош. Заспокойся, Ларисо... З вами нічого не буде... Ну, йди, йди... Залиш мене самого... Ні, прийшли до мене Славика... (Виводить її з вітальні й повертається до кабінету. Сідає до письмового столу й пише листа. Зупиняється й знов пише).

До дверей кабінету підходить Славик.

Славик. Папо, можна?

Дорош. Зайди, дитино.

Славик (заходить до кабінету). Ти мене кликав?

Дорош. Так. (Запечатує листа). Сьогодні або завтра повернеться мама...

Славик (радісно). Справді? Побіжу тьоті скажу!

Дорош. Стривай! Як тільки ти побачиш маму, зараз же передай їй цього листа. (Подає йому листа).

Славик. А що тут написано?

Дорош. Тут написано... що маленький Дорош мусить бути великим Дорошем.

Славик. А я хочу бути міліціонером!

Дорош (з гіркою усмішкою). Ну, гаразд! Тільки заховай листа і не забудь передати його мамі.

Славик. А чому ти сам не передаси?

Дорош. Мене не буде...

Славик. А де ж ти будеш?

Дорош. Далеко, сину... Дуже далеко... (Бере сина на руки й цілує його довгим, прощальним поцілунком). Ну, йди гуляй.

Славик. Добре! (Виходить).

Дорош довго стоїть у задумі. Потім повільно висуває в столі шухлядку, бере револьвер і вліплює в нього блискучі холодні очі.

10. ВОГНИСТІ ПИСЬМЕНА

Обстава сьомої відміни. Ясний день. Із будинку чути голос Віри Михайлівни — вона співає ту саму пісню, що і в п'ятій відміні.

Гайда в гори! Верховина
в світлі місячним стоїть...
Вже заснула полонина,
а потік шумить, шумить...

Жека стоїть під дубом і слухає спів. На лиці їй грає радість. Згодом Віра Михайлівна виходить із будинку.

Жека (назустріч Вірі Михайлівні). Віро! Ти співаєш... Значить — передумала? Переборола?

Віра Михайлівна. Так, Жеко! Я вирішила остаточно і відчуваю велику полегкість. А в такі моменти хочеться співати.

Жека. Як же ти вирішила?

Віра Михайлівна. Коли Дорош не послухається мого застереження — я викажу його.

Жека (*з бурхливими цілунками*). Вірусенько! Мила! Я ж тільки цього й чекала! Ах ти ж люблю моя!

Віра Михайлівна. Ох, Жеко! За ці три доби скільки я передумала й переболіла!

Жека. А па мене не сердишся? Скажи одверто!

Віра Михайлівна. Мені було дуже боляче... Ти ж мені тепер найближча людина. І така образа!

Жека. Вірусенько! Я ж не могла інакше! Ти така хороша, а це замовчування таке гидке було, таке негідне тебе...

Віра Михайлівна. Ах, Жеко! Ти розумієш моє становище? На одному березі — Дорош і дитина, на другому — радість визволення, нове життя. А я — посередині, мушу вибирати — або туди, або сюди!

Жека. Чого ж тут довго думати? Бери дитину з одного берега і марш на другий!

Віра Михайлівна. Якби це було так легко! Шлюбний зв'язок, навіть із немилим чоловіком, нелегко розривається. Потім Дорош нізащо не віддасть мені Славіка! А крім того, що я робитиму з дитиною? У мене немає жодних засобів до життя! А одмовитись од свого дитяти, покинути його в чужих руках — о, як це тяжко! Ні, ні! Це зовсім неможлива річ!

Жека. Нащо ж покидати? Забирай його сюди й живи з ним, доки влаштуєшся. Антон тільки радітиме з цього, а з мене буде така пнянька, що ой-ой! Ось побачиш! А щодо Дороша, то на таких батьків у Радянській державі є закон і суд.

Віра Михайлівна. Люба! Я не знаю, як воно буде, на чому скінчиться... Але одне для мене ясно — до Дороша я не вернуся. Нізащо!

Жека (*обіймає подругу*). Вірусенько! Повір мені: чудово буде! Хіба ти не бачиш, як Антон...

Віра Михайлівна. Ні, ні, Жеко! Про це не говори. Зараз про це не може бути мови. А ти мені тепер ще дорожча.

Жека. Значить — не сердишся за образу? Ні?

Віра Михайлівна (*з палким поцілунком*). Та ні ж! Ні!

Ружний з саквоюжем.

Ружний. Добрідень!

Жека. Антон! Приїхав!

Цілюються.

Ружний. Стривай, сестро! Дай же мені привітатися з Вірою Михайлівною! (*Підходить до Віри Михайлівни*). Як ви себе почуваєте? Перед виїздом ви мене налякали...

Віра Михайлівна. Я — дякую... А як ви?

Жека. Ну, кажи, з чим же ти повернувся? Перемога? Бачу, бачу по тобі, що перемога!

Ружний. Так, справу з'ясовано і з добрим для мене кінцем: новий камінь визначили як анартезит, і комісія визнала його за одну з найкращих порід лабрадориту.

Жека. Ура! Ура! Побіжу до хлопців похвалюся! (*Одходить*).

Віра Михайлівна (*з глибоким хвилюванням*). Чого ж у телеграмі було зовсім інше?

Ружний. Бачите... сталася помилка, експертам показано не той зразок...

Віра Михайлівна. І вам довелося самому виявляти цю помилку?

Ружний. Так... Це була досить неприємна історія...

Віра Михайлівна. Антоне Федоровичу! Не дуріть мене! Я знаю все: це була не помилка, а свідомий злочин.

Ружний. Як? Ви знали про це безпосередньо...

Віра Михайлівна. Ні, ні! Професор Дорош ніколи не говорив зі мною про свої справи. Я дізналася про це тут, на кар'єрах, зовсім випадково... і зараз мені дуже соромно перед вами...

Ружний. За вашого чоловіка?

Віра Михайлівна. За себе, Антоне Федоровичу... За те, що свого часу не попередила вас. Адже в Києві ви могли нічого не добитися...

Ружний. Так, значить, ви... (*В бурхливому захваті хапає її руки*). Віро Михайлівно! Невже це те, про що я мріяв? Чого так божевільно ждав... Ну скажіть ще раз, одверто: в цій справі з новим каменем ви зо мною? Так?

Віра Михайлівна. З вами, Антоне Федоровичу.

Ружний. Навіть тоді, коли професор Дорош буде за це покараний?

Віра Михайлівна. Навіть тоді!

Ружний (*палко цілує її руки*). О, який же я радий! Невимовно радий! Я, Віро Михайлівно, багато думав про це... Піти іншим шляхом у такій справі я не міг. А коли б цей камінь ліг між нас китайським муром, мені було б дуже боляче...

Віра Михайлівна. А ви пробачите мені, що я тоді, перед вашим від'їздом, не була з вами, вагалася?

Ружний. А, що про те говорити! Значить — завтра за математику? Адже ви не передумали щодо медичного інституту?

Віра Михайлівна. О ні! Навпаки: тепер це мій єдиний порятунк. Бо мости за мною вже горять...

Ружний. Ну, коли так, то — вперед! Бо я голодний, як пес!

Віра Михайлівна. Справді! Ви ж з дороги! Ходім! Я зараз зварю каву.

Ідуть до будинку. Ружний з'являється в своїй робочій кімнаті й зараз же відти виходить.

Повз дуб іде Харитонка: в руках газета, на обличчі сміх і радість. Дивиться в газету й не вірить власним очам.

Харитонка. Напечатали! Йй-бо, напечатали! *(Читає)*. Харитон Чукаленко! Мать моя, комуна! Робкор на всю губу! *(В захваті біжить далі й зустрічається з Жєкою)*.

Харитонка. Товаришко Жєко! Ура! *(Показує газету)*. Гляньте! Робкор Харитон Чукаленко!

Жєка. Надруковано вашого дописа? Невже того, що ви читали?

Харитонка. Ні, це зовсім інша річ! Ось почитайте.

Жєка *(продивляється газету)*. От бачите: тут про лабрадорит, про життя каменярів... А якби про любов, то й не видрукували б.

Харитонка *(сумно)*. Виходить — моя любов нікому не інтересна.

Жєка. Чому? Тій, котру ви любите, мабуть, дуже цікаво було б послухати.

Харитонка *(запалюється надією)*. Кажете, тій, котру люблю?

Жєка. Авжеж!

Харитонка. Ех, товаришко Жєко! Правильная ви женщина, а от не можете догадатся... А в мене така організа, що я не можу вам признаться... І виходить якось паршиво, вроді як ще царський режим...

Жєка. Вибачте, Харитоне, я нічогосінько не розумію: про що ви кажете?

Харитонка *(нідсмикується)*. Та про любов же ж! Кажу, що от була революція, а тепер я совєцький робкор, і в газетах мене печатають... Значить, якщо ваша організа до пари моїй, так і всьо харашо. І жизнь паша буде правильная...

Жєка. Кажіть просто: ви хочете одружитися?

Харитонка. Ну, ясно ж!

Жєка. Справді? З ким же?

Харитонка. З вами, товаришко Жєко.

Жєка. Зо мною? Ви хочете бути моїм чоловіком?

Харитонка. Опредільюшо!

Жєка. Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

Харитонка *(ображено)*. Що ж... коли я непідходящий для вас... Пробачте... Я чоловік без образования...

Жєка *(голубить його)*. Любий мій! Не ображайтеся на мене. Ви дуже хороший, і я дуже люблю вас... Тільки не можна ж говорити такі речі. Краще будьмо друзями, як були до цього часу.

Харитонка. Ех, товаришко Жєко! *(Простягає їй руку)*. От вам моя пролетарська рука! Як би там не було, а ви — правильная женщина, і я люблю вас во віки віків!

Жєка *(щиро)*. Дякую, Харитоне! Ви такий милий...

Харитонка. А, що там... *(Одходить)*.

До будинку йдуть Куць і Маруда. Видно, що вони з роботи — засмажені, запорошені, з дуже діловим виглядом.

Куць. Ну що ти зробиш із нашим доісторичним молотом? Якби це перфоратор — інша річ!

Маруда. Почекай, Куцику! Ось незабаром загуде Дніпрельстан, тоді все з'явиться. Бо п'ятсот тисяч кіловат — це тобі не жарт!

Куць. Е, коли то ще буде! А тут — глянеш: камінь-чудо, а ми коло нього, як дикуни...

Жека підходить до Маруди, Куць — осторонь.

Жека. А я шукала вас... Є новина: брат вернувся з Києва!

Маруда. Ну, як же його справа?

Жека. Чудово! Можете вітати його з перемогою.

Маруда. Чувш, Борисе? Та годі-бо тобі сердитись!

Жека (*підходить до Куця й простягає руку*). Ну, Куцику, мир?

Куць (*стискає руку*). І хай живе новий камінь!

Маруда. Ура! Ура! Тільки коли б ти, Куцю, знов не зіпсувався! Ви знаєте, Жеко, після того інциденту нашого Куця й пізнати не можна.

Жека. Як?

Маруда. Такий серйозний, такий завзятий до роботи, що мене аж страх бере!

Куць. Не бійся, Мефодію! Коли й тобі дівчина дасть ляпаса, то ти теж запрацюєш так, ніби в тебе сто тисяч кіловат пущено.

Жека сміється.

Маруда. Ну, як так, то доведеться й мені заробити ляпаса. Інакше я тебе не дожену.

Жека. Це досить легко, товаришу Маруда, поставтеся до жінки, як до своєї власності, от і готово: ляпас забезпечений!

Куць. Рецепт добрий, тільки не для всіх жінок.

Жека. Авжеж! Ненавидять мужчин-власників тільки жінки нового, радянського покоління. Чому? Тому, що ми ненавидимо власність в її суті. А ті, що одною рукою боронять жіночу емансипацію, а другою будують свій буржуазний затишок, ті ще знаходять «щастя в покорі».

Маруда. Ну, ми до таких не посунемося, то — не наші...

Ружний підходить до вікна.

Ружний (*з вікна*). А, товариші практиканти! Добридень!

Куць. Доброго здоров'я, Антоне Федоровичу!

Маруда. З щасливим поворотом вас!

Куць. З перемогою!

Ружний. Дякую, дякую! Завтра почнемо роботу на Кам'яному Броді. А що ж ви — без мене багато нарobili? Виконали ваші завдання?

Маруда. Виконали, Антоне Федоровичу.

Кучь. На сто відсотків! А щодо лощіння лабрадориту, то я навіть новий спосіб вигадав!

Ружний. От не подумав би, що ви такий ретельний.

Жека. О, наш Кудик тепер у виробничому ражі!

Ружний. Ну що ж, беріть патент на ваш винахід.

Кучь (*зиркнувши на Жеку*). Я вже дістав патента.

Харитошка з газетою й телеграмою.

Харитошка. Ось телеграма! З Турчанки сторож припіс.

Ружний. Давай сюди!

Харитошка (*подає телеграму в вікно*). Антоне Федоровичу! А я тепер — робкор! Ось подивіться: Харитон Чукаленко! Напечатано!

Ружний. Та пу? (*Продивляється газету*). Справді! Ну, Харитошко, коли так, то завтра доведеться тобі писати про новий камінь.

Харитошка. Як?

Ружний. Почнемо розробляти пове родовище на Кам'яному Броді.

Харитошка. Мать моя, комупа! Значить — берють наша?

Ружний. Берють!

Жека (*до студентів*). Товариші! Харитошка — в новому чипі, — робкор! Качать його!

Кучь і Маруда. Качать! Качать!

Підхоплюють Харитошку (з газетою) і кілька разів підкидають угору з вигуками: «Ура! Ура!» Потім з веселим шумом відходять і далі чути лише їхню пісню: «Наш паровоз летить вперед». Тим часом Ружний відходить од вікна. Прочитавши, кому адресована телеграма, він насторожується, задумується.

До дверей підходить Віра Михайлівна.

Віра Михайлівна. Антоне Федоровичу! Кава готова.

Ружний (*подає телеграму*). Ось телеграма.

Віра Михайлівна. Мені?

Ружний. Так.

Віра Михайлівна рвучким рухом розгортає телеграму і, прочитавши, хапається за стілець. Телеграма випадає їй з рук.

Що таке? Віро Михайлівно!

Віра Михайлівна (*ледве чутно*). Прочитайте...

Ружний піднімає телеграму й читає. Потім його рука з телеграмою поволі опускається, а погляд зупиняється на Вірі Михайлівні з гострим, німим питанням.

Це ви вбили його?

Ружний (*показує телеграму*). Тут написано ясно: застрелився...

Віра Михайлівна. Але довели його до цього ви?

Ружний. Ні, Віро Михайлівно! Довело його до цього саме жит-

тя; в радянському суспільстві ваш чоловік був чужорідним, ворожим тілом, і це суспільство мусило викинути його. А моя участь у цьому — лише випадок.

Віра Михайлівна. Але ж який це жах! *(Закриває лице руками й сідає на стілець)*.

Ружний стоїть задуманий і перухомий.
Здалека — бадьорий радісний спів молоді.

(Підводиться, рішучим тоном). Антоне Федоровичу! Я мушу зараз же виїхати відси!

Ружний. Назавжди?

Віра Михайлівна. Не знаю, Антоне Федоровичу... Нічого не знаю... Зараз у мене лише одне бажання, одна думка: до сина! До мого маленького Славика!

Ружний. Але поїзд на Київ буде лише о дванадцятій годині ночі!

Віра Михайлівна. Дайте мені коня до Житомира, а там я сяду на автобус. Тільки не затримуйте мене! Благаю вас!

Ружний. Добре! Я сам одвезу вас до Житомира.

Віра Михайлівна. Тільки — зараз! Зараз!

Ружний. За п'ять хвилин шарабан чекатиме на вас. *(Хутко виходить)*.

Віра Михайлівна. Ідіть! Ідіть. *(Ламає руки)*. Сипку мій... хлопчику мій дорогий... *(В сльозах виходить)*.

Ружний проходить повз дуба до молоді. Спів уривається. Жека біжить до будинку. Куць і Маруда підходять до дуба.

Маруда. Ну хто б міг подумати?

Куць. Невже на ромапичному ґрунті?

Маруда. Ну, ні! Дорош не з таких. Чи не замішалася тут політика?

Куць. Бідна Віра Михайлівна.

Маруда. А може, щаслива?

Дід Захар, як завжди, з люлькою.

Захар. Дозвольте запитати: чого-то чужа пані вкладається? Хіба додому повертається?

Куць. Так, діду. Їй нещастя: чоловік помер.

Захар *(дуже вражений)*. Помер? Вадим Петрович?

Куць. Так, так: професор Дорош.

Захар *(хреститься)*. Царство йому небесне! Ще ж зовсім молоді людина...

Маруда. А ви, діду Захаре, хіба знали його?

Захар. Знав, голубчику, знав... А чого ж така нагла смерть?

Маруда. Застрелився.

Захар *(з жахом)*. Як? Сам собі смерть заподіяв?

Маруда. Та отже...

Захар (*знов хреститься*). Господи, боже мій! Що робиться на білому світі... (*Одходить*).

Ружний проходить до будинку.

Кудь. А все ж таки небіжчик, хоч який сердитий був, а перед смертю зробив одно симпатичне діло.

Маруда. Що?

Кудь. Записав нам зачоти.

З будинку виходять Віра Михайлівна, Жека, Ружний (з речами)
в дорожніх убраннях.

З другого боку з'являється Харитонка.

Жека (*до студентів*). Товариші! Проведемо Віру Михайлівну до Турчанки!

Віра Михайлівна. Нащо, Жеко? Їм — на роботу...

Кудь. О ні! Ми з великою охотою...

Маруда. А до гудка ще далеко...

Віра Михайлівна. Прощайте, Харитоне!

Харитонка. Щасливо, Віро Михайлівно!

Жека. Віро! Кажі «до побачення», бо ти ж повернешся сюди. Мусиш повернутися!

Віра Михайлівна. Не знаю, Жеко... Зараз у мене в голові все поплуталось...

Ружний. Віро Михайлівно! Подивіться в цю далеч: камінь і сонце! На вікових скрижальях — вогнисті письмена епохи! Тут, на кар'єрах, ви навчилися читати їх... Невже ж там забудете?

Віра Михайлівна. О ні! Цього я не забуду! Це вмре зі мною...

Ружний (*бадьоро*). Ну, а все інше залежить від цього! Рушаймо!

Жека. Харитонко! Прощальний марш!

Харитонка. Зараз, товаришко Жеко!

Віра Михайлівна й інші йдуть далі. Харитонка приносить гармонію і грає марш («Туга за батьківщиною» чи який інший). Згодом до Харитонки важкою ходою підходить дід Захар, із ліхтариком і рушницею в руках.

Захар. Харитоне! Ось тобі ліхтар і рушниця. (*Кладе до ніг йому*). Вартуй!

Харитонка. Як? А ви хіба не будете?

Захар. Мені нема чого вартувати... Пора на той світ... Пора... (*Одходить*).

Харитонка (*бере до рук зброю*). Ліхтар і рушниця. Ану підступись, контрреволюціє!

СВОЯ ЛЮДИНА

Драма
на 3 розділи,
7 одмін

Д І Ю Т Ь:

Матвій Шостак.
Палажка — його дружина.
Галя — дочка їхня.
Тишко — син їх, піонер.
Кирило Загуба.
Іван Личак — голова колгоспу.
Панас Чубаренко — тракторист.
Сидір Мисочка.
Гордій Коваленко — парторг МТС.
Роман — кінничий.
Молодь, люди різного віку.

Час — наш.

Місце — село Гульки на Харківщині.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ОДМІНА ПЕРША

Теплого вересневого вечора на вулиці біля хати Матвія Шостака зібралася молодь: прийшов Пана́с Чубаре́нко з гармонією, а з ним ще кілька хлопців та дівчат, вийшла Галя́ Шостако́ва і почала вигупувати під гармонію польки... Навіть Пала́жка, жінка Шостака, вийшла подивитися, як то молодь веселиться. Тільки піонер Ти́шко залишився в хаті: йому не до танців...

Ти́шко (*з вікна, пригашеним голосом*). Галько! Галько!

Галя́. Чого тобі?

Ти́шко. А йди сюди!

Галя́. Одчепися!

Ти́шко. От мара... Та йди-бо, Галько! Діло є!

Галя́ (*підходить до вікна*). Ну, кажи мерщій, яке там діло?

За тобою й не потанцюєш...

Ти́шко. Де той мішок, що ти картоплю носиш?

Галя́. У чулані. А пащо він тобі?

Ти́шко. Треба.

Галя́. Дивись, щоб цілий був! А то мати намнуть тобі вуха.

Ти́шко. Буде цілий! Тільки матері не кажи нічого.

Галя́. Ой Ти́шко, дивись мені! Ти щось надумав...

Танок уривається.

Пана́с (*гукає*). Галько! Чого ти там стовбичиш під вікнами? Ступай сюди! Потанцюєш з Романом!

Галя́. Зараз! Зараз! (*Біжить до гургу*).

Роман (*підходить*). Ге, я дарма що сивий, а до танців охочий.

Голо́си. Ну-ну, Романе, починай!

— Панасе, давай циганського!

Панас заграє щось подібне до «халяндри».

Роман (*блиснув очима, ударив кашкетом об землю*). Ну! Хто зо мною?

Галя́. Давай!

Танцюють з захватом, з огнем.

Г о л о с и. Дивись, як носиться старий чорт!

— Циганська кров заговорила!

— Давай, давай, Романе!

Р о м а н (*раптом урвав танець*). Годі! Годі... Не ті роки... Душа ще просить, а ноги одмовляються... Підтоптався...

Г а л я. А я саме розтанцювалася...

Р о м а н. Спасибі, Галочко, спасибі... Не гребуєш старим циганом...

П а л а ж к а. Та годі вам танцювати! Треба ж і молодим ногам відпочити. Цілий день на роботі... Та й завтра ж до молотарки йти... Краще поспівайте.

П а н а с. Е, тітко Палажко, у нас ноги заводні: за день так наморяться, хоч позакидай. А ввечері, як почують гармонію, то хоч до ранку танцювати!

Г о л о с и. Гармонія й ледачого на ноги поставить.

— Тітко Палажко, потанцюйте й ви з нами!

Г а л я (*кружить матір*). А давайте, мамо, давайте!

П а л а ж к а. Та геть-бо! Не пустуй!

П а н а с. А ловко ти, Галю, танцюєш! Крутишся так, що куди там моему тракторові. П'ять обертів па секунду! Третя скорість!

Г а л я. Не задавайся, Панасе, своїм трактором! Ось і я буду трактористкою, тоді позмагаємося.

П а л а ж к а. Дай боже нашому теляті вовка піймати.

Г а л я. Піймаю, мамо!

П а н а с (*раптом заграв, заспівав; за ним — інші*).

Колективно зерно сієм,
колективно хліба жнем і т. д.

Т и ш к о з мішком виходить із хати.

П а л а ж к а. Тишко! А що то ти несеш?

Т и ш к о. Що? Мішок... Хіба не бачите?

П а л а ж к а (*підходить до Тишка*). А в мішку що?

Т и ш к о. Утиль.

П а л а ж к а. Який утиль?

Т и ш к о. А такий... нікому не потрібний... Тільки дурман розводить...

П а л а ж к а. А покажи лишень!

Т и ш к о. Та кажу ж вам, що утиль... Покидьок...

П а л а ж к а. А куди ж ти його несеш?

Т и ш к о. Як то куди? До школи. Я ж старший бригадир по утильних справах.

П а л а ж к а. Показуй мені зараз же!

Т и ш к о. Та пустіть-бо, мамо! От ще... темпи зривають...

П а л а ж к а. Давай, давай сюди мішок!

Т и ш к о. Ну що ж... дивіться...

П а л а ж к а (*витягає з мішка ікону*). Ікона! Ну подумайте! Матір божу на утиль!

Пісня уривається.

Г о л о с и. Не давай, Тишко! Не давай!

— Тітко Палажко! Хіба ви й досі богу молитесь?

Т и ш к о. Мамо, віддайте. Вона ж у вас на горіщі лежала.

П а л а ж к а. І хай лежить! Мене батько-матір цим образом благословили. Я на пам'ять його заховала.

Т и ш к о. Можна й без ікони пам'ятати.

П а л а ж к а. Ступай мені геть і не базікай. А то я тебе так одляскаю, що знатимеш.

Т и ш к о. Не маєте права битися.

Вулицею підходить Ш о с т а к.

Ш о с т а к. Чого це ви завелися, Палажко?

П а л а ж к а. Ти глянь-бо, що він робить: моє батьківське благословення на утиль хотів оддати.

Ш о с т а к (*побачивши ікону*). Так і є. (*Сміється*). Ах ти ж, сучий сину... Ну, тікай же, тікай мерщій!

Тишко йде до хати.

А ти, стара, забирай своїх богів та ховай їх подалі. Тепер, бачиш, такий світ настав, — самі безбожники...

П а л а ж к а. А ти потурай йому, потурай, то він і нас з тобою на утиль поцупить. (*Несе ікони в хату*).

Ш о с т а к. А вам, хлопці та дівчата, час би й по домівках... Завтра, ледве на світ благословиться, загуде молотарка... Треба кінчати з хлібом. Наш колгосп — передовий, а з молотью, бачиш, запізнилися...

П а н а с. Та ми, дядьку Матвію, давно б розійшлися, та дівчата не пускають.

Г а л я. Ідіть на всі чотири вітри! Дуже ви нам потрібні!

П а н а с. Ну що ж... як так, то й так. Ходімо, хлопці!

Г о л о с и. Давай марш!

— Прощай, Галько!

Панас узяв кілька акордів.

Г а л я. Стривай, Панасе!

П а н а с. Он бач! Хіба ж я не казав, що дівчата не пускають?

Сміх.

Г а л я. Ну, ступай, ступай! Завтра договоримо.

Ш о с т а к. Он Личак іде, він дасть вам порядок.

П а н а с. А й справді — наш голова кудись мандрує. Ходімо, братця, а то ще накричить за пізною гулянку.

Г а л я. Ну, й я з вами... хоч до ставка пройдуся...

З маршем одходять.

Ш о с т а к. А ти, Романе, чого зажурився?

Р о м а н (*курить на колоді*). Хороша дочка в тебе, Матвію...

Ш о с т а к. Невже й тобі подобається? Ти ж циган: у тебе й смак повинен бути інший...

Р о м а н. Кров, може, й інша, а душа однакова...

Ш о с т а к. То що ж — може, свататися надумав?

Р о м а н. Ге, Матвію, жартуєш... Куди мені свататися? Так і помирати старим парубком... Біля колгоспівських коней...

Ш о с т а к. Ну, біля коней — то ще не біда: при ділі й смерті не помітиш...

Підходить Л и ч а к.

Л и ч а к. Ось, Матвію, лист тобі. (*Подає листа*). Я його тижнів два в кишені ношу. Як поклав на пошті, так і забув... Пробач... Голова, розумієш, клопотом забита.

Ш о с т а к. Авжеж... Відкіля ж би це?

Л и ч а к. Здалека. На печатці — Тайга. Це — Сибір... А ти, Романе, що тут робиш? Де б за кіньми доглядати, а він під чужими вікнами гави ловить.

Р о м а н. За коні, хазяїне, не турбуйся... А до чужих вікон я звик: у цигана своїх вікон ніколи не було.

Л и ч а к. А тепер будуть! В колгосні, Романе, нема тобі чужого, все наше... Колектив, розумієш...

Ш о с т а к. То зайдемо до хати, почитаємо листа, може, що цікаве.

Л и ч а к. А чого до хати? Ми й тут розберемо: од вікна — світло...

Ш о с т а к (*стуканє в вікно*). Палажко! Палажко! Постав лампу на вікно. Тут ось Іван Петрович листа приніс... Прочитаємо...

П а л а ж к а (*стаєть лампу на підвіконня*). Що ж то за лист?

Л и ч а к. А ось побачимо. Читай, Матвію, читай!

Ш о с т а к (*читає*). «Драстуйте, дорогі сусідоньки наші, Матвій Іванович та Палагея Демидовна! Кланяюся вам і діткам вашим з далекого Сибіру...» Чи бач, од кого це — од Кирила Загуби!

П а л а ж к а. Од кума! З заслання, сердешний, пише.

Л и ч а к. Ну, читай, читай! Цікаво, розумієш, як там елемент проживає. Тут експлуататором був, а там — на власні мозолі натискуй, працею виправляйся... Читай, Матвію!

Ш о с т а к (*читає*). «Пишу до вас листа, а сама сльозами обливаюся: удовою я зосталася на далекій чужині, помер хазяїн мій, Кирило Кіндратович».

П а л а ж к а. Помер?

Ш о с т а к (*читає*). «Не витримав, бідолаха, занудився по рідному краю, по своїх людях... Помер у лісах дрімучих».

П а л а ж к а. Царство йому небесне...

Ш о с т а к. Да... Загинув чоловік на чужій стороні...

Л и ч а к. Ну, от! Ви ще плакати почніть. А подумали б: кого жалієте? Ворога! Розумієш? За ворогом своїм побиваєтесь!

Ш о с т а к. Я розумію... та сусіда, бачиш... дітей колись хрестив у мене... Хоч і куркуль, а все ж таки жаль бере... Своя людина...

Л и ч а к. Дурниця, розумієш. Цей Загуба колись останню коняку забрав у мене.

Ш о с т а к. Як?

Л и ч а к. За борг. Як я не благав його: зачекай до літа, одроблю на косовиці. Ні, забрав, сатана. А ти кажеш... Ну, читай далі.

Ш о с т а к. Далі — поклони родичам та сусідам... Просить не забувати на чужині...

Л и ч а к. Ну, то вже не цікаво... Лягай, Матвію, спати! Завтра рано будитиму: треба, розумієш, молотьбу кінчати... Запізнилися ми... А про Загубу не думай: хоч він і сусіда тобі, а ворог! Помер — туди йому й дорога... Прощавайте! (*Пішов*).

П а л а ж к а. От що значить, коли в людини совісті нема: сусіда помер та ще й кум, а йому хоч би що. Ворог, каже!

Т и ш к о (*рапгом з вікна*). А мені не жалко: раз тебе ліквідують, то й помирай, не плутайся між ногами! От і все!

П а л а ж к а. Ти й досі не спиш? Ах ти ж, кара божя! Зараз же мені засинай! А то я з тебе виб'ю безбожницький дух!

Зникають за вікнами.

Ш о с т а к. Що ворог, то ворог, а як подумаєш, то жаль бере... Що не кажи, а людина загинула... Та ще своя людина, з нашого села... Совість в мене ворушиться...

Р о м а н. Чув, що Личак казав? Ворог він наш! Тепер не то що сусіда, тепер під одним дахом ворог може жити. Хіба я не того покинув циганський табір? Осточортіло цілий вік на багатіїв робити, хоч вони й цигани... А ти кажеш — жаль...

Ш о с т а к. Ти — інша річ, ти — циган. Що тобі до наших людей?

Р о м а н (*палко*). Помиляєшся, Матвію! Помиляєшся! Справа не в тому, що я циган, а в тому, що я так само працюю, як і ти. Що тепер я попліч тебе...

Романа перериває п'яний спів Сидора Мисочки.

М и с о ч к а (*співає і приганицьовує, ледве пересуваючи ногами*).

Ой дуб-дуба, дуба, дуба...

Ой дуб-дуба, дуба, дуба...

Ш о с т а к. Бодай ти сам дуба дав! Ледащо!

М и с о ч к а. А, Матвій Іванович! Середнячок-ударничок... А мені наплювать! Я сам собі ударник... А циганові (*замахується*) можу й пику набити...

Р о м а н (*одштовгнувши Мисочку*). Руки короткі! (*До Шостака*). Може, скажеш, що й цей — своя людина? Ге, Матвію! Помиляєшся! (*Пішов*).

М и с о ч к а. Ступай, ступай... А то я тобі покажу свою людину... Піки перехрестить не може, а теж говорить... Ех, Матвій Іванович! До чого народ розпаскудився.

Ш о с т а к. Бачу, бачу... Чого це ти набрався так? Радий, що з колгоспу витурили?

М и с о ч к а. Витурили, кажеш? Ну що ж — нехай і витурили! Мені наплювать. Я в себе дома такі діла роздуваю, що тільки держись!

Ш о с т а к. Що ж то за діла?

М и с о ч к а. Е, ви ще не знаєте, хто такий Сидір Мисочка. Я — винахідник. Да! Я таку машинерію вигадую, що сама й пече, й варить.

Ш о с т а к. А їсти теж вона буде?

М и с о ч к а. Е, ні, їсти буду я.

Ш о с т а к. Ледар ти, а не винахідник. Ступай додому та проспись! (*Пішов у двір*).

М и с о ч к а. Ледар, кажеш? А мені що? Наплювать...

Ой дуб-дуба, дуба, дуба...

(*Поганцював далі*).

А П а н а с та Г а л я піяк не можуть розійтися.

П а н а с. Ну, прощай, Галю!

Г а л я. Прощай!

П а н а с (*топчеться на місці*). Слухай, Галю!

Г а л я. Ну що там?

П а н а с. Та нічого... Ось незабаром обмолотимося...

Г а л я. Знаю без тебе. А далі що?

П а н а с. А далі — обсіємося...

Г а л я. Напевне. А потім?

П а н а с. А потім... давай одружимося!

Г а л я (*з прихованою радістю*). Тю на тебе!

П а н а с. Не хочеш?

Г а л я. Авжеж, не хочу! Стала б я собі голову зав'язувати!

П а н а с (*розгублено*). А як же ти думаєш?

Г а л я. Як? Так, як у пісні співають.

Вільне кохання і вільне обрання...

Дайте-бо жить мені, дайте-бо жить.

П а н а с. Ну що ж... коли ти он якої, то й я такої... Прощай!

Г а л я (*хапає його за руку*). Куди ж ти, Панасе?

П а н а с. А тобі хіба не однаково? (*Наспівує*).

Дайте-бо жить мені, дайте-бо жить...

Г а л я (з захватом дивиться йому в очі). Ну?!

П а н а с. Що ну? Сьогодні Оксана дасть жить, завтра — Тетяна... На мій вік вистачить.

Г а л я (з гнівом). Ну й ступай к лихій годині!

П а н а с. Та й піду ж!

Одходить кілька кроків і обертається. Галя стоїть нерухомо, в напруженому чеканні.

(Ніжно). Галочко...

Кидаються одне одному в обійми.

ОДМІНА ДРУГА

Та ж сама Шостакова хата, але тепер подана з вулиці і в розрізі. Ніч. Село давно спить. Чути лише цокотушку колгоспного сторожа. Сплять усі і в хаті Матвія Шостака.

Чорна чоловіча постать наближається до Шостакових вікон. Це — здоровий бородатий чолов'яга, з дебелим ціпком у руках і з маленькою торбинкою за плечима. На ньому — пошарпаний сіряк і капелюха (шапка з навушниками). Підійшовши до хати, він оглядається на всі боки, потім припадає до віконця.

Але в цю мить на вулиці з'являються Л и ч а к і Р о м а н. Почувши їх, невідомий чолов'яга хутко ховається за Шостаковою хатою.

Л и ч а к. Був би я, розумієш, такий дурний, щоб продав би їм наших коней! Таких коней, як у нашому колгоспі, піди пошукай! Одна тройка Загубиних рисаків чого варта!

Р о м а н. Правду кажеш, хазяїне.

Зупиняються і крутять цигарки.

Л и ч а к. Я йому, розумієш, кажу: були у вас коні? Були. Де ділися? У провалля повивозили? Ну так і ступай к лихій годині!

Р о м а н. Не продавай, не продавай нікому коней! Хіба я на те їх доглядаю, щоб хтось узяв та запаскудив? У мене коники, сам бачиш, як перемиті. Продаси — других таких не купиш.

Л и ч а к. Авжеж! Перевели своїх, тепер за наших беретеса? Ні, товариші! Годі! Сійте, як хочете.

Р о м а н. Знаєш, хазяїне, я б за коней розстрілював! Йї же бо! Занехаять коня — не менше, ніж людину загубити.

Л и ч а к (сміється). Ех ти, конячий батько... Ну, ходімо! Уже все село спить... А ми, бач, як біля коней забарилися...

Проходять.

Невідомий чолов'яга виходить із-за хати. «Тройка Загубиних», — каже він з гіркою усмішкою. «Ех!» — зривається з вуст його тяжке зітхання... Він знов підходить до вікна. Але й цього разу йому доводиться ховатися: десь недалеко залунала пісня: «Ой дуб-дуба, дуба, дуба...» І на вулиці незабаром захиталася постать п'яного Сидора Мисочки.

Мисочка. Що мені колгосп? Прогнали, ну й наплювать! Я й сам можу діла роздувать... Ледар, кажуть. Хе! Ледар. А ти хто такий? Кажі мені: хто ти такий? Мовчиш? То-то бо й є! А я — винахідник... От вигадаю бомбу, і увесь колгосп твій в повітря полетить... І хай летить! На біса мені колгосп? Я сам собі ударник... (*Проходить*).

Невідомий, що стояв за рогом хати і пильно прислухався до п'яного базікання, ніби аж повеселішав. «Ум-гу»,— занотував він щось у своїй пам'яті і знов наблизився до вікна; почекав, послухав, подивився в хату і постукав у вікно. Постукав раз тихенько, потім через деякий час дужче, ще дужче...

Палажка (*прокинулася*). Матвію... Матвію... Та ну-бо, прокинись... Хтось у вікно ніби стукає... Матвію...

Шостак. Га? Що таке?

Палажка. У вікно хтось стукає. Чуєш? Піди подивися!

Шостак. А й справді! Хто ж би це? (*Підходить до вікна*). Хто там?

Загуба (*невідомий*). Одчини, Матвію... Не бійся...

Шостак. Та хто такий? Не роздивлюся...

Загуба. Одчини вікно — побачиш... Своя людина...

Шостак (*одчинив вікно і аж назад поточився*). Ти?! Кирило?! Палажка. Мара! Мара!

Загуба. Тихо... Тихо... Дітей не побудіть... Не мара, а справжній Кирило Загуба перед вами... Придивіться... Руками помацайте...

Шостак. Та як же так?.. Ти ж помер на засланні... І лист був...

Кирило. То для людського ока, Матвію. Хай думають, що помер Загуба. Так мені легше буде переховатися... А ти мовчи.. Не виказуй вигнанця. Бог тебе за це нагородить.

Палажка (*наблизилася до вікна*). Так це справді ви, Кириле Кіндратовичу?

Загуба. Я, кумо... я...

Палажка. Боже мій, боже мій! А Лизавета ж де?

Загуба. Тихо, тихо, кумасю... Лизавета там, в тайзі лишилася... Потім, як бог дасть, перевезу... Дайте самому оговтатись...

Палажка. То заходьте ж, куме, до хати... Відпочинете...

Загуба. Ні, ні... В хату я не піду... Краще в клуні заховайте...

Шостак. Що ж ти думаєш робити, Кириле Кіндратовичу? Жити в нашому селі тобі не можна: побачать — арештують...

Загуба. Того ж і прийшов до тебе, Матвію: захочеш — порятуєш, захочеш — викажеш... Тоді пропадать мені — зашлють навіки. Чуєш, Матвію?.. На тебе вся надія моя... Ми ж таки сусіди... куми... Невже ж ти юдою станеш? Га? Кажі! Кажі, Матвію!

Палажка. Та що ви, куме. Хіба ж таки в нього совісті нема? Свою людину виказувати! Нехай господь боронить!

Шостак. Виказувати я не буду... Бог з тобою... А тільки... Що ж ти робитимеш? До чого ти досидишся хоч би і в моїй клуні?

Загуба. Пересиджу кілька днів... Придивлюся, що і як... Тут же свої люди ще лишилися... Допоможуть на перших порах... Я ж зовсім охляв... А там, може, й до колгоспу якось протиснуся, та й будемо соціалізм будувати... Адже ти колгоспник?

Шостака. Четвертий рік уже... Тим-то мені, Кириле Кіндратовичу, й тяжко ховати тебе: ти, бачиш, висланий... а я — колгоспник... Тепер все життя моє, як на долоні... Інший світ мені одкрився.

Загуба. Думай, Матвію Івановичу, думай! Як тобі совість та бог говорять, так і роби. Я зараз у твоїх руках... Пригадай: колись і я тобі допомагав... Грошей на корівку позичив... Пам'ятаєш, як Тишко народився?

Шостака. Я тобі все повернув, ще й процента заплатив...

Загуба. Що то за процент? З інших я вдесятеро брав... А хліба хіба не давав на одробіток? По півроку чекав... Та, видно, колишня хліб-сіль забувається... Ну що ж... біжи до сільради! Виказуй нещасного! Може, заробиш що на такій пригоді.

Палажка. Та що ви кажете, куме? Нікуди він не піде. Як таки можна не допомогти людині в такій біді? Ну, Матвію, чого ж ти мовчиш?

Шостака. Ну що ж... пересидиш у клуні день-другий, а там — як собі знаєш — довго переховувати не буду...

Загуба. Спасибі, Матвію, спасибі... Довго я не сидітиму в тебе... Мені аби перепочити... Виснажився за далеку дорогу... Зовсім звіром став...

Палажка. Ось нате, куме, окраєць хліба, підхарчіться. *(Подає хліб)*.

Загуба. Дякую, дорога кумасю, дякую... Видно, люди ще не зовсім совість загубили... ще мають бога в душі...

Шостака. Ходімо ж, доки дітей не побудили. Я заховаю тебе в клуні. Ось тільки чоботи назую... *(Одходить од вікна і взувається)*.

Загуба. А як же ви тут живете, кумасю?

Палажка. Нічого, куме, нічого... Обжилися, роздивилися, то воно ніби й на добре виходить.

Загуба. На добре, кажете, виходить? Ум-гу! А дітки ваші — як? Моя хрещениця Галя, мабуть, уже на відданні?

Палажка. Атож! Дівуля на все село.

Загуба. От і гаразд. Гаразд... А я їй і подаруночок приніс од Лизавети... *(Витягає з пазухи перстень)*. Ми там щодня про вас ізгадували... Ось, передайте... Хай тільки не каже од кого...

Палажка. Перстень! Та який хороший!

Загуба. Ще од старих часів лишився... Лизавета на грудях ховала... Золотий...

Палажка. Золотий? То ви, куме, краще продайте його. Галька й без персня обійдеться, а гроші вам на хліб припадуться.

Загуба. Ні, ні, куме, беріть та ховайте... Я старий пеньок... Мені багато не треба... А дівчині радість буде. Нехай покрасується...

П а л а ж к а. Ну, спасибі вам...

Ш о с т а к. Тепер ходімо... А ти, Палажко, дивися: нікому ні пари з рота! Ні своїм, ні чужим! (*Виходить з хати*).

П а л а ж к а. Гаразд, гаразд! Посидить людина та й піде. Ніхто й знати не буде.

З а г у б а. От життя настало: від своїх, як од чужих, ховайся... Ш о с т а к (*по той бік*). Ходімо! (*Пішов*).

Загуба за ним.

П а л а ж к а. Боже мій, боже мій! Що робиться на білому світі!

Галя підводиться на полу.

Г а л я. Мамо! Це ви гомоните?

П а л а ж к а. Я, дочко, я...

Г а л я. А з ким же ви? Я крізь сон ніяк не розполонаю...

П а л а ж к а. Е, з ким... Я б тобі сказала, тільки щоб ти мовчала. Розумієш, Галько: нікому анітелень! Ні своїм, ні чужим! Чуєш?

Г а л я. Та кажіть уже! Мовчатиму.

П а л а ж к а (*подає перстень*). Ось, на... Подарунок тобі передав...

Г а л я. Перстень? Матінко! А красивий же який! Од кого ж це? Ну, кажіть же, мамо!

П а л а ж к а. Од батька твого хрещеного.

Г а л я. Од хрещеного? Та де ж він узявся? Він же помер на засланні?

П а л а ж к а. Живий! Утік із Сибіру...

Г а л я. Кирило Загуба?!

П а л а ж к а. Він самий! Зараз батько до клуні його повів... Переховується...

Г а л я. Ой мамочко! Мені аж моторошно робиться...

П а л а ж к а. Не бійся, дурна! Пересидить день-другий, підхарчується та й далі подається...

Г а л я. Та він же куркуль...

П а л а ж к а. Кому куркуль, а тобі батько хрещений. Лягай та мовчи! Он старий наш уже повертається... І я ляжу... До ранку ще далеко.

Лягають.

Важкими кроками входить у хату Матвій Шостак. Зупиняється серед хати і стоїть, немов закам'янів.

Чого ти не лягаєш, Матвію? Варгусь кого, чи що?

Ш о с т а к. Совість свою вартую...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ОДМІНА ТРЕТЯ

Новозбудований Будинок колективіста в селі Гульках. На передній план виходить широка тераса. На терасі два-три столики з табуретками. За столиками вечеряють колгоспники та колгоспниці поважного віку. На терасу виходять двері і вікна залу, де відбувається колгоспівський вечір. І тераса, і вікна залу яскраво освітлені електрикою. В залі грає патефон, і крізь вікна видно, як танцює молодь. На терасі за одним із столиків сидять Личак, Шостак та Палажка.

Личак *(до молодиці, що розносить страви)*. Давай сюди, Лукино! *(До Шостака)*. Пий, Матвію Івановичу! Пиво — не горілка, від склянки не уп'єшся.

Молодиця. Пийте на здоров'я!

Личак. Пий і ти, Палажко! Сьогодні, розумієш, наше свято... Обмолотилися, державі одвезли, що полагається...

Палажка. Та й собі-таки лишилося доволі.

Личак. Авжеж! По десять кілограмів на трудовень! Це, розумієш, не жарти. Тепер можна і погуляти й потанцювати.

Палажка. Ну, ми для танців уже підтопталися. Хай молодь веселиться! А ми хоч посидимо в гурті та почуємо.

Дідок *(од сусіднього столика)*. Підтопталися, кажеш?

Палажка. А хіба ні?

Дідок. Може, ти й підтопталася, а я ще потанцював би.

Баба. Ну, подумайте! Та з тебе ж порох сиплеться!

Дідок. Порох, кажеш? Та я ще так утну, що аж курява піде! *(Приспівує і пританцьовує)*.

Ой чук, Тетяно,
чорнобрива, кохано...

Голоси. Дивись, старий Бовкун розходився!

— Чи бач, яким вихиласом ходить!

— Мабуть, хильнув-таки десь півлітри!

Сміх.

Панас з червоним бантом на грудях хутко виходить із залу на терасу. За ним — Галя і ще дехто з молоді.

Панас. Парторг з МТС приїхав! Товариш Коваленко!

Личак. Ну й гаразд!

Панас. Ех, шкода! Немає моєї трьохрядки: зараз би зустріч заграв!

Личак. Нічого! Товариш Коваленко, розумієш, не любить церемоній.

Панас. Я розумію, Іване Петровичу. Мені з товаришем Коваленком не раз доводилось говорити: такий, що й розкаже, і покаже. От через це й хотілось би...

Г а л я. І я говорила з товаришем Коваленком.

П а н а с. Ну, ти вже брешеш! Про віщо б парторг МТС розмовляв з такою... кирпою?

Г а л я. Сам ти кирпатий! А я ударниця! Недарма ж мене преміювали.

Л и ч а к. Ну, годі вам! Де Панас та Галька, там і сварка. Ось і товариш Коваленко.

Входить Коваленко.

К о в а л е н к о. Ну, товариші, значить, гуляємо сьогодні?

Л и ч а к. Гуляємо, товаришу Коваленко.

К о в а л е н к о. А чого ж це ні співів не чути, ні танців? Що ж це в тебе за гульня така, Іване Петровичу. Працювали ви цього року добре, на червону дошку ваш колгосп записали, а от з гулянкою щось не виходить. Га?

Л и ч а к. Та де там! Крутяться, розумієш, до десятого поту.

П а н а с. Товариш Коваленко! Дозвольте мені, як розпорядникові цього вечора, доложити?

К о в а л е н к о. Ну, який там доклад! Пускай патефон, а ось ми з ударницею потанцюємо. *(До Галі)*. Адже так, Галю?

Г а л я. З вами?!

К о в а л е н к о. Ну да! Хіба я старий, чи що?

Г а л я *(в захваті)*. Ні! Ні... Я з охотою...

К о в а л е н к о. От і ладно! *(До Личака)*. А з тобою, Іване Петровичу, я ще поговорю. Дай мені патанцюватися! *(Бере Галю під руку)*. Ходімо!

Г а л я *(Панасові)*. От тобі й кирпа! *(Виходить з Коваленком)*.

В залі знов заграє патефон і затанцювала молодь. Крізь вікна видно, як

К о в а л е н к о танцює з Галею.

Панас стоїть на терасі, як приголомшений.

Д і д о к *(підходить до Панаса)*. Ну що, синку, без пари zostався? А ти на те не потурай! Нехай собі танцюють! Хіба це танці? Круть-верть, круть-верть... Он як ми колись танцювали: дівка — як лебідка на воді похитується, а парубок — колесом, колесом...

П а н а с *(раптом, як з цепену зірвався)*. Що? Чого ви причепилися до мене?

Д і д о к. Парубок, кажу, колесом, колесом...

П а н а с. Та що таке? Який парубок? Одчепіться ви од мене! *(Рвучким кроком виходить до залу)*. Колесом! Колесом!

Д і д о к. Дивись, який сердитий! *(Одходить до свого столика)*.

П а л а ж к а *(з захопленням дивиться в зал)*. Ти глянь-бо, глянь, Матвію. Галька наші з начальником так і носить, так і носить!

Ш о с т а к. Ну й хай носить!

П а л а ж к а *(роздраговано)*. Бу-бу-бу, буркун старий! Його дочці честь роблять, а йому хоч би що!

Ш о с т а к (*суворо*). А ти про те подумала, чи варті ми такої честі?

Л и ч а к. А чом би й ні? Хіба ти не кращий колгоспник? Е, Матвію, ти сьогодні, мабуть, не на ту ногу встав. Сидиш, насупився, розумієш, як віл перед обухом.

П а л а ж к а. Повірите, Іване Петровичу, немов йому заповідано: ось уже котрий день сам не свій ходить. А чого — сам не знає.

Ш о с т а к (*з загрозою*). Палажко!

П а л а ж к а. Що там Палажко! Я правду кажу.

Ш о с т а к. Правду?

П а л а ж к а. А скажеш — ні?

Ш о с т а к. Брешеш!

П а л а ж к а (*з острахом*). Та що ти, Матвію? Нехай господь боронить! Ніби справді з глузду з'їхав.

Ш о с т а к. Досада бере мене...

Л и ч а к. От тобі й маєш! Його преміювали, а він досаду розводить. Це вже нікуди не годиться...

Підходить Р о м а н.

Р о м а н. Новину чули?

Л и ч а к. Про пожежу в суцанському радгоспі?

Р о м а н. Ге, ні! Про Кирила Загубу?

Л и ч а к. Про Загубу? Він же помер? Матвій, здається, при тобі ж листа читав од його дружини...

Р о м а н. Виходить, не помер, коли живого бачили.

Л и ч а к. Де? Хто бачив?

П а л а ж к а. Може, приснився кому?

Р о м а н. Баба Костючка каже, сама бачила: серед ночі вулицею йшов, побачив її і заховався за тивом.

П а л а ж к а. Баби наплещуть, тільки слухай!

Р о м а н. А я хоч сам не бачив, так од хлопців чув, що Загуба повернувся і в нашому селі переховується.

Л и ч а к. А хлопці ж самі бачили чи од баби Костючки почули?

Р о м а н. Цього не знаю.

П а л а ж к а. Вигадують люди! З того світу не повертаються.

Ш о с т а к (*зривається з місця*). Мовчи, Палажко!

П а л а ж к а (*перелякано*). Ну, дивіться! Чого ти?

Ш о с т а к. Чого? Ти питаєш — чого?

П а л а ж к а. Та нічого я не питаю! Цур тобі, який страшний!

Ш о с т а к. Ех, ти... порода! (*Йде*).

П а л а ж к а. Куди ж ти, Матвію? Додому?

Ш о с т а к. До дідька! (*Виходить*).

П а л а ж к а. Отак, як бачите! Не живе, а світом нудить. Не інакше, як заповідано йому. Був чоловік як чоловік, а тепер — он що.

Л и ч а к. А чи не сама ти йому заповідяла! Ой, дивись, Палажко! Щось він, розумієш, лютий до тебе.

П а л а ж к а. От як перед богом,— нічим не завинила!

З'являється Ти ш к о.

Т и ш к о. Мамо! Мамо! Подивіться, з ким наша Галька танцює.

П а л а ж к а. Ти тутечки? Ах ти ж, бідна моя голівонько! На кого ж ти хату покинув?

Т и ш к о. На замок запер.

П а л а ж к а. Ну, гляньте на такого!

Т и ш к о. А що їй станеться, вашій хаті?

П а л а ж к а. Ступай мені зараз же додому! А то, їй же богу, при людях ляпасів надаю.

Т и ш к о. Мамо! Ну чого я там сидітиму, як дурень, на печі? Усі люди тутечки, веселяться, а мені дома сидіти? *(До Личака)*. Дядю, скажіть їм...

Л и ч а к. А й справді, Палажко, хай хлопець подивиться! Нічого твоїй хаті не станеться.

Р о м а н. Ти ж не віриш, що Загуба повернувся. Чого ж тобі й боятися.

П а л а ж к а. Є кому й без Загуби коло чужого добра руки погріти. Ну, гуляй, бог з тобою! Я сама догляну хати.

Т и ш к о. Та чого ви, мамо, боїтеся? Гуляйте й ви! Замок дебелий!

П а л а ж к а. Ну-ну, я, мабуть, краще за тебе знаю. О-хо-хо! Нездарма кажуть: у кого дітки, у того й збитки. Бувайте здорові!

Л и ч а к. На все добре.

Т и ш к о. Ви ж хоч на Гальку подивіться!

П а л а ж к а. Бачила, бачила! *(Виходить)*.

Тишко — за нею.

Л и ч а к *(до Романа)*. А я, розумієш, так думаю: Загуба чи не Загуба, а якась лиха личина в нашій окрузі завелася. Ти ж подумай, в суцанському радгоспі хтось комору запалив, у «Червоній Зорі» коней покалічено, в Токарівці теж пожежа трапилась... І все це, розумієш, за кілька днів.

Р о м а н. Ходить ворог по околиці! Ходить!

Підходить К о в а л е н к о.

К о в а л е н к о. Ну, Іване Петровичу, тепер давай мені склянку чаю та розкажи: чому ти не продав «Червоній Зорі» пару коней?

М о л о д и ц я підносить Коваленкові чай.

Л и ч а к. А нащо їх продавати?

К о в а л е н к о. Як нащо? У тебе ж вони без роботи стоять, ви й без них обсіялись. А «Червона Зоря» бідкається без коней і з посівом запізнилася.

Роман. Ге, вони своїх коней поморили, а тепер до наших добираються. Нема дурних!

Личак. Я, товаришу Коваленко, так думаю: хай самі про себе дбають.

Коваленко. Ех, товариші! Хоропі ви колгоспники. Пильнуйте свого колгоспівського добра. І не дарма вас на червону дошку записали.

Личак. А в чому ж річ?

Коваленко. А в тому, що справжній борець за соціалізм мусить боліти душею не лише за свій колгосп чи за свій завод, а й за свого сусіду, за свою державу. Навіть більш того, за пролетарську справу в цілому світі. А ти як робиш? «Червона Зоря» бідкається без коней, просить продати їй хоч одну пару, а ти кажеш: «Геть!» А я ж добре знаю, що в тебе коні, як тигри, стоять у станках без роботи. Що ж це таке? Га?

Роман. А ти ж, товаришу Коваленко, як хочеш? Наші коні, сам кажеш, як тигри, бо ми їх доглядаємо. Я сам їх чищу, сам напуваю, як за дітьми пильную. А продай їх «Червоній Зорі», то вони з тигрів миршавих шкап нароблять. Ге! Хіба так можна хазяйнувати?

Коваленко (*сміється*). Завзятий конюх у тебе, Іване Петровичу. Шкода тільки, що він лише за свій колгосп думає, а далі хоч трава не росте! Ні, товариші, справжній борець за соціалізм мусить ширший обрій мати. Розумієш, Іване Петровичу?

Личак. Розумію, та що з того?.. Тепер уже не посієш...

Коваленко. Ну й досить про це! Ходімо до молоді!

Коваленко, Личак, а за ними й інші виходять до залу. На терасі деякий час немає нікого. В залі залунала пісня: «Ой хмелю, мій хмелю, хмелю зелененький...»

Матвій Шостак в задумі проходить по терасі, зупиняється.

Шостак. Виказати? Ось зараз — піти і виказати. Перед усім народом! Звалить з душі цей камінь! Хай що хочуть, те й роблять! Очистити совість! (*Робить крок до залу й зупиняється*).

Пісня ледве-ледве доноситься з залу.

Совість... Загуба теж про совість каже. На мене покладається. На свою людину... І жаль бере, коли послухаєш його: людина ж бо, сусіда... Голова йде обертом... (*Важко опускається на стілець*).

Пісня в залі наростає, розливається широкою хвилею.

Але ж дурити своїх, брехати у вічі, як Палажка... заради чого?! (*Зривається з стільця*). Заради чого?! Заради жалю до людини? А коли ворог він? Коли ножа за пазухою носить? Ні-ні! Сказати!

Про все сказати! (*Робить кілька кроків до залу й зупиняється*).
Стий! Як же так? Він же довірився на мене... Як на сусіду... А вика-
зати — убить... Убить людину в такій біді? Ні! Не можу! Не можу!
Будь ти тричі проклятий... (*Виходить*).

На терасі Панас і Галля.

Галля. Ну, чого тобі? Нащо ти привів мене сюди?

Панас (*темний, як ніч*). Слухай, Галько: або я, або він!

Галля. Хто він?

Панас. Не придурюйся, сама знаєш! Товариш Коваленко.

Галля. Що товариш Коваленко?

Панас. Не придурюйся, кажу! Полюбовник твій, от що!

Галля. Товариш Коваленко! Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!.. Ой, рятуйте
мене! Ха-ха-ха!

Панас (*поволі розвиднюється*). А чого ж він чіпляється до
тебе? Хіба мало дівчат, опріч тебе?

Галля. Ну і дурень же ти, Панасе! Товариш Коваленко — мій
полюбовник? Ха-ха-ха...

Панас (*переможений її щирістю*). Значить — дурниця?

Галля. Ну, глянь мені в очі, хіба не видно?

Панас (*бухливо обнімає*). Галочко! Галинятко мое хороше!
Не сердься на мене... Пробач...

Галля. Геть! Люди побачать... Ходімо до гурту!

Панас (*побачив перстень*). А це що таке?

Галля. Перстень.

Панас. А де ж він узявся в тебе?

Галля. Де? Подарували...

Панас. Хто подарував?

Галля. Хто? Не скажу.

Панас. А, так он воно що! Не скажеш! Так я сам тобі скажу:
це він подарував тобі, Коваленко!

Галля. Та що ти, справді, Панасе? З глузду з'їхав?

Панас. А хто ж? Хто?

Галля. Хто б не подарував, тільки не товариш Коваленко.

Панас. Брепеш! Більш нема кому!

На терасі з'являється Коваленко.

Коваленко. Он, бач, де розпорядник! Його скрізь шукають,
а він тут дівчині голову морочить.

Панас. Я не морочу! Може, хтось інший морочить! (*Демон-
стративно виходить*).

Коваленко. Чого це він таким півником?

Галля. На мене розсердився.

Коваленко. За що?

Г а л я. За те, що дурний.

П а н а с раптом вискакує на терасу.

П а н а с (з викликом). Об'являю антракт! Розійдіться! (*Крутнувся і пішов*).

Коваленко і Галя сміються.

ОДМІНА ЧЕТВЕРТА

Над Гульками темна ніч. Сторож при сільраді одбив дванадцять годин. Село спить. Лише в клуні у Матвія Шостака ще точиться притишена, але гаряча, пристрасна розмова.

З а г у б а. Скільки пробив?

М и с о ч к а. Дванадцять.

З а г у б а. Ну, слухай далі. Ще виспишся.

М и с о ч к а. Кажі, кажі, Кириле Кіндратовичу.

З а г у б а. Я в цій клуні довго сидіти не можу. Матвій уже не раз натякав мені, щоб забирався геть... Боїться... Отож мусимо кінчати справу. Не можна гаятись...

М и с о ч к а. Та й на мене косо дивляться. Що з колгоспу викинули, то мені наплюють. А от як у Сибір запліють — погано буде... Ти, бач, улепетнув, а я навряд...

З а г у б а. Ну, от бачиш... Треба поспішати... Я думав і так і сяк — тяжко! Мало людей наших лишилося на селі. Усім колгоспами голови запаморочили.

М и с о ч к а. Да... Поживитися в колгоспі зараз нелегко; скрізь вартують, пильнують, немов то їхня власність.

З а г у б а. Йолоши!

М и с о ч к а. Ще доки не було політвідділів при МТС, якое легше жилося, то так, то сяк бувало переб'єшся. А тепер хоч з мосту та в воду. Політикою заїдають!

З а г у б а. Стривай, Сидоре! Лівкувати себе самого завжди можна. Не в тому річ... Хіба я для того тікав сюди з далекого Сибіру? Ти тільки подумай: тисячі верст одмажав! Чого тільки не натерпівся? І зараз мороз поза шкірою дере, як пригадаю... Так і стоїть в очах: ліси непроходимі, хуртовина крутить, руки й ноги од холоду дубіють... А всередині пече... Ненавистю, помстою кипить душа... Утік... Шукав дороги... Голодував... Од людей, як звір, ховався... Добився до залізниці. Грошей нема... То на платформу ляжеш, то на вугіллі примостишся, то на буферах чіпляєшся... Скільки разів у поїздах ловили! Вибріхувався або тікав... Життя не щадив, а таки далі, далі посувався, бо кипіло, палало всередині... І ось тепер, коли я на рідній, на батьківській землі, ти мені кажеш — з мосту та в воду? А муки мої так їм і подарувати? Ні, голубе мій, я не з таких...

Мисочка. А що ж ти робитимеш, коли несила наша? Господарства свого не повернеш...

Загуба. Невідомо, Сидоре, невідомо. Одна держава — ще не цілий світ. Або більшовики на всьому світі будуть, або їх на всьому світі передупають. Або — або, а на середині довго не продержиться...

Мисочка. Та ось уже скільки років минуло, а воно все держиться...

Загуба. Повір мені: ще будуть великі діла. Наших людей тут небагато лишилося. Дарма! Інші держави прийдуть. Тоді віч-на-віч з ворогом зустрінемось. О, тоді ми все їм пригадаємо! А зараз треба тихо, непомітно діло робити... Як шашіль... Розумієш — як шашіль...

Мисочка. Та я ж немовби так і робив, а виходить погано для мене: витурили з колгоспу, та, мабуть, ще й далі поженуть...

Загуба. Значить, погано робив... А тепер слухай мене, Сидоре Семеновичу!

Мисочка. Кажі, друже мій, кажі!

Загуба. Поглянь тільки, чи нема кого біля клуні?

Мисочка (*виглянув за ворота*). Немовби не видать.

Загуба. Ну й гаразд... Так от що: тікати треба відси. І мені, і тобі... Не чекай, доки тебе вишлють та вовчого білета дадуть. Тоді пізно буде. Тоді стежитимуть за кожним кроком твоїм. Так і загинеш десь під чужим тином, як жебрак... Отож тікаймо зараз! Не вичікуй! На кого ще оком не накинули, той хай сидить на місці... Нехай зсердини точить... А нам тікати треба.

Мисочка. А куди ж тікати, Кириле Кіндратовичу? І з чим тікати?

Загуба. З чим — питаєш? Не з голими руками, розуміється. Я все обміркував...

Мисочка. Ну, говори, говори!

Загуба. Коней заберемо... Коні тепер тисячі коштують... Своїх візьму, не чужих... Четверо в мене було... Усіх колектив забрав... Коні були — хоч на виставку, а тепер, мабуть, ребрами світять?

Мисочка. Е, ні, Кириле Кіндратовичу, за кіньми в нашому колгоспі добре доглядають. Я недавно бачив твоїх: хоч у карету запрягай! Йй-бо! Недарма старшого конюха, цигана Романа, на червоній дошці вивісили.

Загуба. Бодай його на бантині повісили... Старається, падлюка... Ну, як не заїздили, то й гаразд: більше грошей буде... Кращих заберемо, а за рештою треба так «доглянути», щоб і ноги повиправляли. Тоді нехай хазяйнують, злидарі паскудні!

Мисочка. Так-то так... але ж стайню вартують... Та ще такий вартовий, як Роман... Життям можна заплатити...

Загуба (*несамовито*). А нащо тобі життя? Нащо? До революції ти прикажчикував по панських економіях. Хоч свого хазяйства не мав, зате гроші були. Панам догоджав і сам наживався... А тепер для чого живеш?

Мисочка. Тихше! Тихше!.. Наче хтось ходить пошід клуною...

Зарипіли ворота, і до клуні просунулась Тишкова голова.

Тишко. Хто тут гомонить? Це ви, татку?

Мисочка. Е... ні... Тишко... Це — я... Мисочка...

Тишко. Дядько Сидір? Що ж ви тут робите?

Мисочка. Та той... під чаркою, знаєш, був... ну й зайшов передрімати... Я не злодій... Не бійся...

Тишко. Та я знаю, хто ви такий... А за вами хто то ще стоїть?

Мисочка. Та то так... знайомий чоловік... разом випивали... Ходімо, Тишко... Батько, мабуть, спить... Я іншим разом побалакаю з ним...

Тишко. А той... другий дядько... тут зостанеться?

Загуба. Ет, чого там ховатися... *(Підходить)*. Дивись, хлопче! Якщо не забув, то пізнаєш...

Тишко. Дядько Кирило? Елемент...

Загуба. Який там лімент? Сусіда!

Тишко. Та вас же ліквідували? І лист же був, що в Сибіру ви вмерли?

Загуба. Хе-хе! І ліквідували, і поховали, а я, бач, живий... А ти, хлопче, от що затям собі: Кирила Загуби ти не чув і не бачив! Розумієш...

Тишко. Ну, ясно...

Загуба. Бо коли хтось дізнається про мене, то буде лихо і мені, і твоїм батькам.

Тишко. А моїм батькам за що?

Загуба. Нехай батько сам тобі розкаже.

Тишко. Батько? Хіба вони знають?

Загуба. А ти ж як думав? Сам я тут заховався, чи що?

Мисочка. Хе-хе-хе!

Тишко. Брешете ви, дядьку! Не може цього бути! Зараз довідаюсь. *(Побіг)*.

Мисочка. Що ж тепер робити, Кириле Кіндратовичу? Він же по всьому селу роздзвонить?!

Загуба. От чортеня... І носить же його лиха година в таку пору!

Мисочка. Це він, мабуть, з Будинку колективіста,— там сьогодні їхня вечірка була...

Загуба. Погано... Погано... Ну, от що, Сидоре Семеновичу: зараз сюди Матвій прийде, то ти ступай собі геть. Сам я краще вибрешу і за тебе, і за себе.

Мисочка. А далі — як же воно буде?

Загуба. Завтра надійдеш сюди опівночі... Поговоримо... Кінчати треба... Кінчати...

Мисочка. Гарзд... Здається, Матвій з хати вийшов... До побачення, Кириле Кіндратовичу! *(Пішов)*.

Загуба. І де він узявся в лиха, той піонер/паршивий? Задав би, як щеня! Та ні... не можна... Ну-ну, викручуйся, Кириле! Не в таких перепльотах бував...

Далеко на селі залунала пісня «Ой у полі три доріжки».

Загуба. Співають... Ридати хочеться... Головою об стіну битися... А вони, бач, вигукують... Злидота проклята...

Увіходить Шостака.

Шостака. Ну що ж, Кириле Кіндратовичу, доведеться тобі шукати іншого місця... Далі я ховати тебе не можу: Тишко дізнався... куркулів, каже, переховуєш... Такий лемент зчинив... Та доки ж тобі й ховатися? Вже й по селу чутки ходять...

Загуба. Зачекай, Матвію! Зачекай ще день-другий! Не жени мене! Я сам піду...

Шостака. А де ж Мисочка дівся? Адже він був з тобою? Тишко бачив...

Загуба. Пішов додому. Провідав старого приятеля, спасбі йому... Погоспів та й пішов собі...

Шостака. Може, ти й ще кому відкрився... та й ходять до тебе на пораду... Недарма Тишко говорить, що в нас у клуні хижакі завелися...

Загуба. Ет, Тишко, Тишко! Що він тямить, твій Тишко? Ти, Матвію, сам думай... Адже ми люди одного бога, одного народу... в одній державі живемо... Чого нам ворогувати? Ну, подумай! Ти своєю головою думай. Невже в тебе нема жалю до людини? Та ще до своєї людини, до сусіди? Га? Скажи по ширості?

Шостака. Душу ти з мене вимотуєш, Кириле Кіндратовичу... Бачу, що хижим оком дивишся ти на нове життя наше... А от подивлюся на тебе, послухаю жалібних речей твоїх... І жаль бере мене...

Загуба. От бачиш, Матвію Івановичу! Виходить, що совісті не виб'єш з людини ніяким колективом... І я ще раз молю тебе: не кидай мене на поталу! Порятуй мене... Помози мені...

Шостака. Чим же я можу допомогти тобі? Ну, дам тобі хліба на дорогу... та й іди собі...

Загуба. То само собою... Я не про те кажу, Матвію... Помози мені хоч частину добра мого вернути. Хіба ж це гріх — своє назад узять?

Шостака. Як то — назад узять? Відкіля узять?

Загуба. Ну, відкіля ж? З колгоспу.

Шостака. А! Так ти он куди хилиш! Ти намовляєш мене...

Загуба. Та ні! Ні! Я прошу тільки... щоб ти на дорогу пудів три борошна добув мені. Я й заплатити можу...

Шостака. А я тобі от що скажу: щоб на ранок тебе тут не було... Виказувати я тебе не буду... бог з тобою... Але й ховати далі теж не хочу. Ступай собі, куди хочеш...

Загуба. Матвію! Слухай-бо...

Шостака. Ні, годі! Наслухався я! (*Виходить*).

Загуба. Та стій-бо, Матвію! Матвію... У!.. Йолоп проклятий... Невже ж він викаже? Невже совість йому дозволить?.. Тікати! Тікати відси!

ОДМІНА П'ЯТА

Обстановка другої одміни (Шостакова хата).

Палажка лежить на ліжку. Тишко сидить на лаві.

Палажка. Доки ти сидітимеш?

Тишко. А що вам до того, мамо? Лежіть собі.

Палажка. Як то — що мені? Хіба я не мати тобі?

Тишко. Хоч ви й мати, а не все розумієте.

Палажка (*аж підвелася*). Ах ти ж, вражий сину! Та я ось як устану, то й вуха тобі пообриваю! Лягай мені зараз же!

Тишко. Я ще до сільради піду.

Палажка. Тишко! Не дратуй мене. Бо, їй же богу, поб'ю!

Входить Шостака.

Тишко. Ну що?

Шостака. А ти й досі не лягав?

Тишко. Хіба заснеш, коли куркуль під боком? Та й Гальки ще нема.

Палажка. І що воно за діти в нас? Одна виспіває до ранку, а другому закортіло, бач, серед ночі до сільради бігти.

Шостака. Чого до сільради?

Тишко. Як то чого? У нас у клуні ліквідований куркуль сидить, а ми будемо мовчати? Його треба зараз же арештувати!

Палажка. Ну подумайте! Та яке тобі діло до нього? Ти себе знай! От проспши завтра школу. А куркулям і без тебе раду дадуть.

Тишко. Мовчіть, мамо! Ви ж у нас несознательні.

Шостака. А ти, бачиш, надто сознательний... Лягай же та спи!

Палажка. Саме такий, що послухає...

Тишко. А до сільради, тату, ви самі підете?

Шостака. І я не піду, і ти не підеш... Лягай!

Тишко. Тату! Як же?.. Ви ж самі бачили... Куркуль Загуба... висланий... Може, він убив кого, коли з Сибіру тікав...

Шостака. Тишко! Лягай — кажу тобі... Я сам знаю, що робити... Яйця курей не вчать...

Палажка. А хто мовчить, той двох навчить.

Тишко. Ну то й мовчіть! А я піонер і не можу мовчати, коли на нашому подвір'ї злодій переховується! (*Зривається з місця*). Як собі хочете, а я побіжу до сільради. Бо завтра його не піймають.

Ш о с т а к. Стий, Тишко! Ти що ж? Хочеш, щоб батька з кол-госпу витурили?

П а л а ж к а. Хай господь боронить од такого лиха!

Т и ш к о. Та за що ж вас витуряти? Хіба ви дозволяли Загубі...

Ш о с т а к. А ти ж як думав? Чоловік другий тиждень живе у мене в клуні, а я нічого не знаю?

Т и ш к о (з жахом). Другий тиждень?! Тату... що ж ви наробили?

Ш о с т а к. Мовчи! Не тобі мене вчити... Я, може, життя урятував людині...

Т и ш к о. Тату! Яка ж то людина! То ворог наш...

П а л а ж к а. Ну подумайте! Ворог! Та він кум мені!

Т и ш к о. Мамо! Замовчіть хоч ви!

П а л а ж к а. Чи бачили такого?

Ш о с т а к. Ну годі! Мовчи, стара! А ти, Тишко, лягай та в чуже діло свого носа не стромляй!

П а л а ж к а. Усе знатимеш, то скоро постарієш!

Т и ш к о. Ці старосвітські приказки замучать мене... Ну гаразд, я ляжу... (З сльозами в голосі). А тільки ви, тату, не ударник, а підкуркульник...

Ш о с т а к (несамовито). Мовчи, щеня!

Лягають.

Зажурена повертається додому Г а л я. Зупиняється біля хати, задумується... Далеко-далеко лунає молода пісня: «Сватай мене, козаченьку, коли любиш дуже...»

Г а л я. Панасе... Папасику мій любий...

І раптом здригнулась дівчина: перед нею, як із землі, виросла висока темна по с т а т ь.

Хто це?

З а г у б а. Не бійся, донечко, не бійся... Я — не злодій... Я — батько твій хрещений... Загуба Кирило...

Г а л я. Ви?

З а г у б а. Я, донечко, я... Тобі ж мати, мабуть, казала... І подаруночок мій, бач, як грає в тебе на рученьці...

Г а л я. Перстень?

З а г у б а. Носи, носи, донечко... Тепер такого не купиш...

Г а л я (зриває з пальця перстень і шпурляє Загубі). Візьміть! Не треба мені вашого персня! (І пішла в хату).

З а г у б а (підняв перстень). І тут зірвалося! (Пішов).

Галя входить у хату, стоїть деякий час у нерухомій задумі, потім схиляється на стіл і здригається від ридання.

Т и ш к о (підводиться, пошепки). Галько! Галько! Чого ти плачеш?

Г а л я. Нічого... А ти чого не спиш?
Т и ш к о. Думки мучать.
Г а л я. Що?
Т и ш к о. Думки, кажу, мучать.
Г а л я. Чого ж вони тебе мучать?
Т и ш к о. Е, ти нічого не знаєш... Швидше б уже ранок... Тут такі діла підуть, що тільки держись!
Г а л я. Та про що ти кажеш?
Т и ш к о. Е, про що... Загуба утік із Сибіру і в нашій клуні переховується! Не віриш? Сам бачив і говорив!
Г а л я. Я теж бачила... Хай він крізь землю провалиться!
Т и ш к о. Коли ти бачила?
Г а л я. Ось зараз... Біля хати зустріла...
Т и ш к о (*схопився*). Куди ж він пішов?
Г а л я. А хіба я знаю?
Т и ш к о. Утече! (*Кидається до батька*). Тату! Тату!
Ш о с т а к. Ну чого тобі?
Т и ш к о. Загуба подався кудись! Галька бачила...
Ш о с т а к. Ну то що?
Т и ш к о. Як що? Утече!
Ш о с т а к (*суворо*). Слухай, Тишко, і ти, Галько,— зараз же мені лягайте і спіть.
Т и ш к о. Так утече ж він! Тату!
Ш о с т а к. Тьфу! Щоб ти пропав разом з твоїм Загубою! (*З силою*). Не муч мене! Не муч, кажу тобі!
Г а л я. Лягай, Тишко! Лягай...

Лягають.
До хати підходить П а н а с.

П а н а с (*сідає під хатою*). Отак сяду й сидітиму до ранку, як справжній дурень. Чорт мене бери! А ти, Галочко, натацювалася з Коваленком, тепер висипайся собі на здоров'ячко! Може, і в снах тобі він привидиться... А я — що ж? Мене хоч вовки тут хай задавлять — тобі наплювать... А може, викликать? Постукать у віконце, вона її вибіжить. Як завжди... І почнетесь: почнетесь... Що почнетесь? (*Грізно*). Що почнетесь, я тебе питаю? Йолоп! Його в обличчя дурнем називають, а він таки лізе: «почнетесь, почнетесь»... А може, я й справді — дурень? Ех, якби-то... Але ж перстень, перстень де узався? Мовчип? Не признавшася, гадюка? Ну, чорт тебе бери! Піду до нього і заявлю (*тремтячим голосом*): «Товаришу Коваленко! Раз таке діло — беріть її собі, а я колективіст і сердиться на вас не буду!» (*Пішов*).

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ОДМІНА ШОСТА

Обстанова другої та п'ятої одмін (Шостакова хата). Осінній присмерк (на другий день після подій другого розділу).

Г а л я зажурена сидить під хатою і тихенько наспівує: «Ой під горою під кам'яною сидів голуб із голубкою...»

З хати виходить П а л а ж к а.

П а л а ж к а. І куди той Тишко повівся? Як прийшов із школи, ухопив шмат хліба і подався. А куди, чого — хоч не питай: діло є, та й годі! А подумать — які там діла у такого хлопчиська?

Г а л я. Прийде, мамо. Не клопочіться.

П а л а ж к а. А ти чого сидиш самотою? Хіба так натанцювалася з Коваленком, що й сьогодні ноги болять?

Г а л я. Це ви про вчорашній вечір?

П а л а ж к а. Атож!

Г а л я. Натанцювалася, що й казати...

П а л а ж к а. Може, й сватать буде?

Г а л я. Мамо, не кажіть хоч ви дурниць!

П а л а ж к а. Дивись, яка сердита! Ну, бог з тобою! За кого схо-чеш, за того й підеш... Ох, діти, діти... *(Пішла в хату)*.

Г а л я *(доспіває той самий мотив)*.

Голубка ходе, жалібно гуде,
що вже з голубом жити не буде...

З вулиці хутко підходить Т и ш к о.

Т и ш к о. От не везе!

Г а л я. Де ти пропадаєш? Мати турбуються...

Т и ш к о. Що там мати! Тут уся справа провалюється...

Г а л я. Яка справа?

Т и ш к о. Та про Загубу треба ж розказати чи ні? Як по-твоему?

Г а л я. Він же пішов од нас...

Т и ш к о. Ну, то що? Значить, мовчати? Був та й нема! А може, він у Сидора Мисочки переховується чи ще в кого?

Г а л я. Чого ти кричиш? Подумаєш, який оратор! Батько ж ка-зали тобі, що самі про все розкажуть Личакові...

Т и ш к о. Батько! Чому до цього часу мовчали?

Г а л я. Ти краще скажи... чи не бачив Панаса?

Т и ш к о. У тебе тільки й думок, що про Панаса! А нащо він мені, твій Панас?

Г а л я. Ти ж бігав по всьому селу... то, може, й зустрічав де?

Т и ш к о. А хоч би й зустрічав, то що з того? Я Івана Петровича шукав, Личака, а твій Панас так потрібен мені, як торішній сніг.

Г а л я. А Личак нащо тобі?

Т и ш к о. Нащо? Нащо? Ти ж чула, як батько казали, що сьогодні ж розкажуть Личакові про Загубу?

Г а л я. Ну?

Т и ш к о. От я й шукав Личака, хай татко при мені все розкажуть! Інакше я сам розкажу. Будь-що-будь!

Г а л я. А де ж Личак?

Т и ш к о. А Личак, як на зло, у район поїхав. Ось уже вечір, а його нема й нема! Хоч віпайся з досади! Піду ще до сільради...

Г а л я. Мати будуть сердитися.

Т и ш к о. Ну, що ж, коли діла такі! (*Пішов*).

На вулиці раптом весело заграла гармонь. Галя стрепенулася, хотіла бігти назустріч і зупинилася: «Хай сам прийде». А П а н а с, наближаючись до Галиної хати, заграв, заспівав ще веселіше:

Ой що, мамочко, робить:
не став парубок ходить?
Біжи, доню, до гаю,
копай корінь розмаю!

Розмай-корінь не скипів,
а вже й милий прилетів.
— Ой що ж тебе принесло,
чи то вітер, чи весло?

І пішов вулицею, ніби й не помітив Галю.

Г а л я. Панасе! Панасе!

П а н а с (*обернувся*). Га!

Галя мовчить.

Це ти, Галю?

Г а л я. Я.

П а н а с. Нащо кличеш?

Г а л я. Я не кликала...

П а н а с. Не кликала? Ну, бувай здорова! (*І знов заграв*).

Г а л я. Стривай, Панасе! Чуєш, Панасе!

П а н а с. Га! Чи, може, й тепер мені вчувається? Кличеш чи ні?

Г а л я. Ступай сюди!

П а н а с. А чого тобі? Йди ти сюди.

Г а л я. От затявся! (*Робить кілька кроків до нього*). Ну йди ж бо до мене! Не бійся, не з'їм.

П а н а с (*підходить*). Ну що скажеш?

Г а л я. Що... Не спала цілу ніч...

П а н а с. От тобі й раз! А я як ліг, так і захропів.

Г а л я. Тобі — що!

П а н а с. А тобі — що? Хіба перстень муляв?

Г а л я. Нема вже того персня...

П а н а с. А де ж він дівся?

Г а л я. Панасе, не дратуй мене! Мені плакати хочеться, а ти...

П а н а с (*щиро*). Ех, Галю! Не знаєш ти нічого...

Г а л я. Я знаю лише одне: що я нічим не винувата перед тобою. А ти мучиш мене... невідомо за що...

П а н а с. Галочко, ти думавш, мені легко?

Г а л я. Ну то хто ж тобі винуватий? Сам же все вигадав.

П а н а с. Е, вигадав! Думки самі в голову лізуть.

Г а л я. А ти жени їх геть!

П а н а с. Я жену, а вони лізуть. Розумівш? Ну, що я? Тракторист, та й годі! А товариш Коваленко — парторг на МТС, з освітою... До того ж, молодий, веселий... Повезе тебе до центру, будеш студенткою... Е, та що там говорити! Прощай, Галю!

Г а л я (*кидається йому на шию*). Панасику! Любий мій!.. Покинь ти вигадувати! Я тебе ні на кого в світі не проміняю! Присягаюсь тобі!

П а н а с. Правда? Любиш?

Г а л я. Люблю, Панасику!

П а н а с (*з бурхливою ніжністю*). Галю... Галинятко моє... Я ж так вимучився за цю добу... Цілу ніч очей не стуляв...

Г а л я. Ох, і дурні ж ми з тобою!

П а н а с. Галочко! А про перстень... скажеш?

Г а л я. І про перстень, і про все, про все розкажу! Ходімо на леваду!

П а н а с. Ху! Одлягло од серця. Ходімо.

Пішли.

Осіпний присмерк все дужче закутував село.

П а л а ж к а засвітила лампу в хаті.

П а л а ж к а. От і вечеря готова, а вечеряти нема кому. (*У вікно*). Галько! Галько! Нема... Ох, ці діти! І де вони воловодяться?

Входить Ш о с т а к.

Сідай, Матвію, будемо вечеряти.

Ш о с т а к. А Тишка й досі нема?

П а л а ж к а. Та нема ж! Ні Тишка, ні Гальки. Зовсім діти од рук одбилися.

Ш о с т а к. Підуж і я.

П а л а ж к а. Отаке! Куди ж ти підеш?

Ш о с т а к. До контори.

П а л а ж к а. Чого?

Ш о с т а к. Хочу про Загубу Личакові розказати.

П а л а ж к а. Ну, подумайте! Ти при своєму розумі? Загуби нема, і духу його не чути, а ти підеш напасть на себе накликати! Опам'ятайся, чоловіче!

Ш о с т а к. Е, багато ти тямаш! Духу його не чути! А де ж він дівся? Тут же десь і переховується.

П а л а ж к а. А хоч би й так? Тобі що до того? Не в тебе ж він тепер ховається? А за інших ти не турбуєся, аби в самого душа була чиста!

Ш о с т а к. Душа! Душа! Ти б уже мовчала про душу.

П а л а ж к а. А що ж я таке наробила, що мені вже й про душу не можна говорити? Чи я кого обдурила? Чи обікрала?

Ш о с т а к. А Загубу переховували ми чи ні?

П а л а ж к а. Ну то що ж, як переховували? Хіба гріх людині поміч дати, та ще в такій біді?

Ш о с т а к. Якій людині поміч дати?

П а л а ж к а. Кожній людині!

Ш о с т а к. А коли одна людина б'ється з другою, то треба ж вибирати: кого бити й кого боронити? Треба чи ні? Як по-твоєму?

П а л а ж к а. Та чого ти присікався до мене?

Ш о с т а к. Того присікався, щоб ти не говорила про те, чого не тямши! *(Бере картуз)*. Ось піду до Личака й виложу все до крихти! Нехай тоді судять мене люди...

П а л а ж к а *(хапає його за руку)*. Та ти справді чи жартуєш? Матвію?

Ш о с т а к. Одчепися!

П а л а ж к а. Та ти ж погубиш і себе, і нас усіх! Подумай-бо! А Загуба — чи він лихо тобі заподів, чи що? Як тобі не сором топити людину, коли вона за тебе хапається? Та ще свою людину: сусіда, кума! Та ти убий мене ось тут, на порозі, а я тебе не пущу!

Ш о с т а к. Геть! Чуєш, Палажко? Геть, кажу тобі! *(Одштовхнувши жінку, одчиняє двері і одсажується назад: перед ним Загуба)*.

П а л а ж к а. Кум?

Ш о с т а к. Ти... тут?!

З а г у б а. Пробачте... Попрощатися зайшов... Може, більш не побачимося. Подякувати хотів за притулок... Спасибі, що пожаліли, не виказали...

П а л а ж к а. А куди ж ви йдете, куме?

З а г у б а. Не питайте, дорога кумасю. Куди очі дивляться, туди й мандрую... Як пес бездомний... Таке тепер життя моє...

Шостак опускається на лаву.

П а л а ж к а. Чуєш, Матвію?.. Ох, горенько, горенько... Сідайте ж, куме, та хоч повечеряйте з нами.

З а г у б а. Ні, кумо, спасибі за ласку... Вечеряти мені небезпечно... Доки нема нікого, то я й піду собі...

П а л а ж к а. Ну що ж робитимеш? Такий світ настав...

З а г у б а. А ти, Матвію Івановичу, куди це зібрався?

Ш о с т а к. Та так... до управи хотів пройтися... Голова наш сьогодні до району їздив, то, може, новини привіз... Ми тепер газети читаємо...

Загуба. Так, так... Це добре, що газети читаєте... Аби тільки в тих газетах правда була...

Шостака. По-нашому правда, а по-твоему,— може, й ні...

Загуба. Ех, Матвію, Матвію! Одна правда! Одна для всіх людей богом дана... Та не варт сперечатися на прощання. Розійдемося по-братньому, по-християнському... Мабуть, уже не доведеться побачитись...

Палажка. Візьміть же, куме, хоч на дорогу харчів, коли вечеряти не хочете.

Загуба. На дорогу візьму, якщо ваша ласка... Ех, якби то всі люди були такі, як ви! Можна було б жити... А то ж один одного в ложці води утопив би!

Палажка *(подає харчі)*. Натє, куме, ось паляниця, крупів трошки... А за сало — вибачайте: нема, ще тільки годуємо підсвинка...

Загуба. Спасибі, кумо, спасибі... У дорозі мені важко харчі добувати... Дай боже вам здоров'я за вашу добрість...

Палажка. Беріть, куме, беріть... Чим багаті, тим і раді...

Загуба. А ти, Матвію, не знаєш...

В цей момент Личак постукав цінком у вікно.

Палажка. Ой боже мій! Хто ж воно? *(Припадає до вікна)*. Личак! Ховайтеся, куме! *(Висувається в вікно)*. Це ви, Іване Петровичу?

Загуба. Матвію! Рятуї! Не дай загинути!

Шостака. Лізь на піч!

Загуба ховається на печі.

Личак *(по той бік)*. А Матвій дома?

Палажка. Дома, дома... Заходьте, Іване Петровичу!

Личак. Та мені ніколи, розумієш. Можна б і в вікно сказати... Ну, та гаразд, зайду на хвилину.

Палажка *(зачинила вікно)*. Здається, не побачив... А в мене аж у грудях похололо... Ти ж, Матвію, дивися: не бери гріха на душу...

Личак *(входить)*. Добровечір!

Палажка. Сідайте, Іване Петровичу, та розповідайте новини. Ви ж сьогодні, здається, до району їздили?

Личак. По новини йдіть до хати-читальні: там цілу купу газет привіз... Та в нас і своя новина об'явилася... Ще й погана, розумієш, новина...

Палажка. А що таке?

Личак. Романа хтось із-за тину кілком прибив.

Шостака. Романа!

Личак. Атож!

Палажка. Ну, подумайте! Коли ж це його?

Л и ч а к. Вчора, як додому повертався з вечірки... Біля Мартинового перелазу... Хотів якийсь чорт на той світ одправить, та промазав — тільки голову проломив.

Ш о с т а к. Де ж він зараз? У лікарні?

Л и ч а к. Та ні, дома... Каже, що без лікаря обійдеться...

П а л а ж к а. А хто ж то його? За віщо?

Л и ч а к. Е, якби ж то знати... Про Кирила Загубу чутки ходять...

П а л а ж к а. А до чого ж тут Загуба! Хіба вони ворогували, чи що? Та де він і візьметься, той Загуба?

Л и ч а к. Так і мені, розумієш, здається... А от кажуть люди, що переховується десь, сатана. Ну, наскочив би він на мене — на місці рішив би!

Ш о с т а к. Убив би?

Л и ч а к. Або він мене, або я його, а живими не розійшлись би.

П а л а ж к а. Та за що ж? За що убивати людину?

Л и ч а к. Ех, Палажко! Не була ти в партизанах... Повоювала б ти по лісах та балках, як я воював. Побачила б тоді, що то за люди — загуби наші.

П а л а ж к а. Як-не-як, а все ж таки люди.

Л и ч а к. Люди, кажеш? А за гетьманщини, вісімнадцятого року, що ці люди робили? Ніколи не забуду... Був я тоді, розумієш, на Полтавщині в партизанському загоні... І от одного ранку підходжу до села Конижа. Дивлюся: край села — вітряк, а біля нього — гурт селян. Що таке? Підійшов ближче... і остовпів од жаху: на крилах вісім трупів висить... Люди понурились і мовчать. Питаю: хто повісив? За що? Гайдамаки, кажуть, з куркульнею, за те, що німцям хліба не давали...

П а л а ж к а. Ой матінко, жах який!

Л и ч а к. Да... А ти кажеш — люди... Та цур їм! Я до тебе, Матвію Івановичу, от у якій справі: чи не підеш ти цієї ночі на стайню вартувати? Бо Роман, розумієш, з пов'язаною головою... а ти не задрімаєш... Я тебе знаю...

Ш о с т а к. Можна й повартувати.

П а л а ж к а. Повартуй, Матвію! Ти однаково тепер не спиш, тільки з одного боку на другий перевертаєшся.

Л и ч а к. От і гаразд! То, може, разом і підемо? Я тобі рушницю видам.

Ш о с т а к. Ходімо. *(Одягається)*.

П а л а ж к а. А вечеря?

Ш о с т а к. Не хочу я вечеряти. Ходімо!

Л и ч а к. Вечеряй, Палажко, сама! Та дивися, щоб Загуба до тебе не закрався.

Виходять.

П а л а ж к а. Я не боюся. *(Підходить до печі)*. Куме! Куме! Вилазьте! Нема нікого!

Загу́ба. Чули, кумо, що Личак казав? От який народ тепер! Ні бога, ні совісті, ні жалю до людини...

Палажка. Тікайте, куме! Тікайте... У мене й досі тремтить усе...

Загу́ба. Дякую вам, кумасю дорога... За все дякую... Прощайте, кумасю... Прощайте!..

Палажка. Нехай вам бог допоможе... Глядіть, не попадіться!

Загу́ба. Не бійтеся! Ніч — бурлацька мати — захистить... (*Виходить*).

Палажка (*дивиться в вікно, потім хреститься*). Ну, слава богу... Може, таки урятується чоловік... І за нього страшно, і за себе тремтиш... І що воно за світ такий настав? І свій не свій, і чужий не чужий... Аж у голові макітриться од таких балачок... А вечеряти доведеться-таки мені самій... Ох-хо-хо...

Хутко входить Тишко.

Тишко. Давайте вечеряти!

Палажка. Дивись, який командир! Ти розкажи мені, де тебе носить лиха година?

Тишко. Мамо, давайте вечеряти! Мені ніколи.

Палажка. Як? Ще кудись підеш?

Тишко. А де батько?

Палажка. З Личаком пішов.

Тишко (*схопився*). З Личаком, кажете?

Палажка. Та з Личаком же.

Тишко. І нічого йому не сказали?

Палажка. А тобі що до того — казав чи не казав?

Тишко. Куди ж вони пішли?

Палажка. Та яке тобі діло до того?

Тишко. Куди пішли, я вас питаю?

Палажка. Куди треба, туди й пішли. А ти сідай та вечеряй. Охляв, мабуть, за день...

Тишко. Ні, вечеряйте ви самі! А я побіжу Личака та батька шукати.

Палажка (*стає на дверях*). Не смій! Чуєш, Тишко? Не смій, кажу тобі! Ніч надворі!

Тишко. Мамо, пустіть!

Палажка. Не пущу, анахтема! Зараз же мені сідай вечеряти!

Тишко. Я не хочу їсти! Пустіть мене!

Палажка. Не пущу! Хоч ти тут лусни!

Тишко. Ну, коли так... будь ласка, не пускайте... (*Прожогом до вікна й вистрибує на вулицю*).

Палажка. Та що ж це робиться? Чи подуріли люди? Чи показилися? Тьфу!

ОДМІНА СЬОМА

Перед закритою завісою. Чути п'яний спів Сидора Мисочки: «Ой дуб-дуба, дуба, дуба... Ой дуб-дуба, дуба, дуба...»

Мисочка (*з'являється на просценіумі*). Злидар ти, каже, паршивий... Ну то що, як злидар? От випив півлітровки — і наплювать мені на всіх на вас! Злидар! Сьогодні я злидар, а завтра в мене повні кишени грошей будуть. Не віриш? А я кажу, що будуть! От захочу, й будуть повні кишени грошей! Де візьмуться — питаєш? Хе! Де візьмуться! Я — винахідник! Може, я таку машинерію вигадав, що гроші робить? Не віриш? Ну й ступай до дідька!

Назустріч Мисочці Загуба.

Загуба. Де тебе чорти носять? Я ж тобі десять разів казав: як зійде місяць, за поповою левадою!

Мисочка. А ти хто такий, щоб я тебе слухав?

Загуба. Ти що — справді п'яний чи придурюєшся?

Мисочка. Хе, п'яний... Я тільки тоді й діла роздуюю, як півлітровки вип'ю! Ти, Кириле Кіндратовичу, не думай! Ти ще не знаєш, хто такий Сидір Мисочка. Я можу таку машинерію вигадати, що тільки держись!

Загуба. Йолопе, йолопе! Ти ж мені всю справу зриваєш! Невже ти не міг цього дня без горілки перебути. Ідеш на таке діло... головою ризикуєш... і нализався, чортяка! (*Ханє його за горло*). У, задушив би такого!

Мисочка (*виривається*). Ну-ну! Ти мене за петельки не хапай! Може, я сьогодні спеціально випив. Для храбрості.

Загуба. Ходімо! Чорт з тобою! Може, проспипшся... А я й без тебе упораюсь...

Мисочка. Як то без мене? А тисячі ділити — теж без мене?

Загуба (*цупить його за собою*). Ступай, ступай за мною, кажу тобі!

Мисочка. Пусти! Я сам піду! Думаєш, боюся? Хе! Та я тепер не то що на коней, я на ведмедів піду!

Проходять.

Одкривається завіса. Колгоспна стайня.

Ніч. Біля воріт горить ліхтар. Під ліхтарем сидить на варті Матвій Шостак (з рушницею). Здалека (від Будинку колективіста) доноситься радіо — музика.

Шостак. Правда, каже, одна для всіх... Так і піп навчав колись: один бог — одна правда на світі. А виходило так, що та правда божа до нас, бідарів, поверталася одним боком, а до них, куркулів, другим боком. І ми бідували, а вони панували... Ні, куме, за таку правду тепер мене не купиш. Годі! Недарма революцію робили...

З'являється Роман з пов'язаною головою.

Ш о с т а к. Хто там?

Р о м а н. Не стріляй, Матвію! Я хоч і побитий, а ще на світі не нажився.

Ш о с т а к. Так це ти, Романе?

Р о м а н. Я, я! Здоров, Матвію! Не спиш?

Ш о с т а к. А ти прийшов перевіряти?

Р о м а н. Ге, я звик вартувати, то мені однаково не спиться, чи то в хаті, чи на стайні.

Ш о с т а к. За мене не бійся: мені теж не спиться...

Р о м а н. Закуримо?

Ш о с т а к. Давай!

Крутять цигарки.

Хто ж це тобі, Романе, голову побив?

Р о м а н. Ге, хіба ти не чув?

Ш о с т а к. Та ні, Личак мені розказував... Але ж який то вражий син замахнувся на тебе? Ти сам ні на кого не думаєш?

Р о м а н. Не знаю, Матвію... Думаю-думаю, часом аж голова закрутиться, а надумати нічого не можу. Може, якийсь чорт помилився? Не мене чекав, та мені попало? Ніч же була... темно...

Ш о с т а к. А ти нічого не запримітив? Чи він високий, чи низький? Молодий чи старий?

Р о м а н. Здається мені, що високий... кудлатий такий... з бородою... Якби побачив, то, може, й пізнав би. А так... думаю... Я ж усіх селян у Гульках знаю... А от ні на кого подумати.

Ш о с т а к (*насторожився*). Високий, кажеш? З бородою?

Р о м а н. Так мені показалося... Роздивляться не було коли: майнув із-за тину, гепнув по черепу, я й повалився...

Ш о с т а к (*хвилюється*). Високий... з бородою... Слухай, Романе, а ти ніколи не бачив Кирила Загуби?

Р о м а н. Ні, я прийшов до вас, коли куркулів уже повисилали. Чув про нього багато, а бачити не довелося. А хіба ти на нього думаєш?

Ш о с т а к. Та він теж — високий, з бородою...

Р о м а н. Ге, хіба мало в Гульках високих та бородатих дядьків? А Загуба хоч би й повернувся... нащо йому бити мене?

Ш о с т а к. Та й то правда! Він же тебе не чув і не бачив. Нащо ти йому?

Р о м а н. Та цур йому! Заживе, як на собаці... От шкода, що радіо далеко.

Ш о с т а к. А чути все ж таки...

Р о м а н. І доходить же наука! Сидиш ось тут, у Гульках, а до тебе Москва говорить... Київ... Розважають тебе музикою, піснями... Подумаєш — всього п'ять чи десять років минуло, а як життя наше перемінилося! Ну, що ми були? Що мали? Ти на панів робив, а я же-

браком по світу тинявся. А тепер — коні наші, земля наша, держава наша... Ех, харашо жити на світі!

Ш о с т а к. А ще кажуть «діди жили!»! Що ті діди та баби наші бачили або чули?

Р о м а н. Показав би їм радіо — полякались би! «Нечиста сила»,— сказали б. Йй же бо!

Ш о с т а к. Мій батько кріпаком народився... А потім щороку ходив на заробітки до пана Конопа, на цукроварню... Ціле життя марив він коня купити. І вже перед смертю купив таку шкапу, що на весну й ноги простягла... А ми тепер — тракторами робимо на своїх ланах. От ти й подумай! А що ж далі буде? Років через двадцять-тридцять? Може, мій Тишко до зірок уже летітиме?

Р о м а н. А цить, цить!

Прислухаються.

Немовби щось зашаруділо за рогом?

Ш о с т а к. То, мабуть, коні... Дивуюсь я тобі, Романе, ти ж — циган, справжній циган...

Р о м а н. Ну то що, як циган?

Ш о с т а к. А от живеш у нашому селі... працюєш з нами... не-мовби й не циганська кров у тебе в жилах. Невже тебе не тягне до табору, до своїх людей?

Р о м а н. Ге, Матвію, тягне. Ще й як тягне! А найбільш весною... як степовим духом повітря забринить... Сів би на коня і гнав, і гнав... не оглядаючись... щоб аж дух захопило!

Ш о с т а к. А що ж тебе держить у нас?

Р о м а н. Правда!

Ш о с т а к. Яка правда?

Р о м а н. Ну, як тобі це сказати? От я — циган, ти — українець... а живемо й працюємо, як діти одного батька. Нікому нема образи. Ось це і єсть та правда, якої віде більш не найдеш.

Ш о с т а к. Так он який ти, Романе!

Р о м а н. А ти ж як думав? Приблудився циган, як собака до чужих воріт, та й живе собі?

Ш о с т а к. Атож!

Р о м а н. Ге, ні, голубе... Попоганяла мене циганська доля з одного краю до другого... Надивився я й натерпівся, а правди віде не бачив... Скрізь я був тільки циганом, а тут я став людиною. Розумієш, Матвію?

Ш о с т а к. А мені ж і в голову таке не заходило...

Р о м а н. А стій! Немовби знов щось шарудить? Чи то мені вчу-вається?

Ш о с т а к. Я не чув...

Р о м а н. У тебе рушниця заряджена?

Ш о с т а к. Заряджена.

Р о м а н. Ну, дивись же... Коні тепер — як золото...

Ш о с т а к. Не турбуйся! Своє вартую, не чуже...

Р о м а н. Я, може, ще навідаюсь. (Пішов).

Ш о с т а к (проходить поїд стайнею, зупиняється). Високий... з бородою... А що, коли то був Загуба? Але ж нащо, нащо йому бити Романа? Ні, це хтось інший... (Проходить і наспівує).

Ой на горі огонь горить,
а в долині козак лежить...

(Знов зупиняється). А що, коли то він? Високий... з бородою... І саме ж тоді виходив він з мого двора... Галька бачила... (Проходить далі, наспівуючи).

Не скач, коню, надо мною,
не бий землю під собою...

(Раптом зупиняється й хапається за рушницю). Стій! Хто йде? Стрілятиму!

З а г у б а (виходить з темряви). Зажди, Матвію... Не стрілай. Хіба не пізнаєш?

Ш о с т а к. Кирило?! Чого ти тут блукаєш серед ночі?

З а г у б а. Кому вдень ходити не можна, той ходити ніччю.

Ш о с т а к. Ти ж прощався... Я думав, ти вже покинув наше село... Про тебе зараз всі говорять... Тікай од гріха...

З а г у б а. Та це ж я й тікаю...

Ш о с т а к. Чого ж ти сюди забрів, коли тікаєш?

З а г у б а. Мимохідь... Я на Писарівку-мандрую... Пригадав, що ти сьогодні вартуєш... дай, думаю, зайду до стайні, попрохаю цигарок на дорогу... Сам знаєш, як курящому без курива та ще в дорозі...

Ш о с т а к (подає тютюн). На, та йди собі... Тут не місце для балачок... Та ще в таку пору...

З а г у б а. Зараз, Матвію... Зараз піду... Дай тільки закурити. Скрути мені, будь ласка... бо мене пальці не слухаються... задубіли від голоду та холоду...

Ш о с т а к. Морока мені з тобою... (Крутить цигарку).

В цей час Загуба б'є його ножем.

А-а-а... Собака... Рятуйте... Рятуйте...

Боротьба. Кінець кінцем Загуба повалив Шостака на землю і затис йому горло.

З а г у б а. Не пручайся... Не вирвешся... Не в такі лапи попався... Тепер лежатимеш ти в мене, як преподобний...

Тим часом Роман, почувши крик, прибіг до стайні і шулікою кинувся на Загубу.

Р о м а н (в боротьбі з Загубою). Гей! Сюди! Сюди!.. Злодій... Злодій... Держіть злодія... Стрілай, Матвію! Стрілай...

Ш о с т а к (з останніх сил). Бий його... катюгу... Бий, Романе!
(Долізиши до рушниці, намагається вистрелити, але не в силі натиснути на курок... Кінець кінцем пальнув у повітря і повалився неприотомний).

На галас і постріл збігаються л ю д и. Загуба перестав боротися.

Р о м а н. Здаєшся, гаде?

З а г у б а (лише тепер пізнав Романа). Циган? (Крізь зуби).
Живучий, чорт...

Р о м а н. А ти ж як думав? Геннув раз, та й годі? Ге, в мене череп міцний,— одним махом не проломиш... Держить його, хлопці!
(Кидається до Матвія). Та він увесь кров'ю залитий! (Обдивляється його).

Г о л о с и (з наростаючим обуренням). Що тут робиться? Хто стріляв?

- Злодія піймали! Ось він!
- Дивись! Та це ж Кирило Загуба!
- Ах ти ж пес кудлатий! Так ти з Сибіру втік?
- З мертвих воскрес, сатана!
- А де твої помічники? Не сам же йшов?
- Хто помагав тобі? Кажи, катюго!
- Та що на нього дивитися! Убить на місці!
- Убить його! Убить!

На Загубу посипались удари, але в цей момент Тишко привів нарешті до батька Івана Личака.

Л и ч а к. Стійте! Стійте! Що ви робите?

Натовп зупиняється.

Р о м а н. Дивись, Іване Петровичу, дивись, що наробив твій покійник! Он Матвій лежить... ледве дихає: загнав йому ножа в груди... До коней добрався, чортяка!

Т и ш к о (кидається до батька). Татку... (Плаче).

Л и ч а к. Скрутіть йому руки! Та обдивіться навколо, чи не за-таївся ще який собака.

Кілька чоловік виходять.

Г о л о с и. Давай сюди налігача!

- Назад руки! Отак!
- Здоровий чорт, як бик!

Л и ч а к. Тишко, біжи до матері! Веди її сюди!

Тишко побіг.

А ти, Романе, бери коня і стрілою до лікаря! Вези його сюди, розумієш!

Роман. Я — вмить! *(До Загуби)*. Ну, гаде, тепер заплатиш і за Матвія, і за мене! *(Пішов)*.

Личак. Ну, здоров, Кириле Кіндратовичу! Не сподівався, розумієш, побачитися з тобою, та, бач, довелось.

Загуба. Ведіть! Чого баньки повітрішали?

Личак. Стривай! Тепер тобі, розумієш, нема куди поспішати.

Голоси. Хіба в пекло!

— Там у нього рідня!

Шостак *(приходить до пам'яті)*. Ой... Ой... Пече мене...

Личак *(нагинається над Матвієм)*. Кріпись, Матвію, кріпись...

Шостак. Води... Води дайте...

Личак. Зараз, зараз, Матвію! *(До людей)*. Принесіть води мерщій! *(Обдивляється рану)*. У груди садонув, падлюка... В серце націлявся, та промазав... Нічого, Матвію Івановичу... виходишся...

Шостак. А де ж той... Загуба?

Личак. А он... зв'язаний... катюга...

Шостак. Підведіть його до мене...

Личак. Ступай сюди, гадино! Подивись на свою роботу!

Загуба *(наближається)*. Нема чого дивитися — погана робота...

Шостак. Собака... Так ти віддячив мені... за те, що пожалів я тебе... заховав... нагодував...

В натовпі рух подиву.

Голоси. Що таке? Що він говорить?

— Що ти кажеш, Матвію?

— Ти його переховував?

Шостак. Іване Петровичу... І ви, товариші... каюсь... Перед усім народом каюсь... Пожалів я цього ворога... Розчулив він серце мов... А потім, бач, ножа загнав.

Личак. Мовчи, Матвію... Мовчи... Мені Тишко усе вже розказав...

Шостак. Ой, пече мене... пече...

Личак. Ех, Матвію, Матвію... Дорого ти заплатив за добрість до ворога...

Тишко веде матір. Її обличчя біле як полотно. Широко розкриті очі дивляться в одну точку, і рухається вона, ніби сновида. Вражений її виглядом, натовп немов закам'янів. Побачивши Матвія, Палажка раптом проривається риданням і кидається йому до ніг.

Палажка. Матвію... Матвію... Що ж я наробила? Це ж я тебе, голубе, до погибелі довела...

Шостак. Не плач... Не плач, Палажко... Рана, може, загоїться... Душа... душа болить... совість... Своїх дурили... А він ножем у серце...

Палажка *(до Загуби з усією силою ненависті)*. У... проклятий... Проклятий...

АРХИТЕКТОР ШАЛЬКО

Драма
в 4 актах,
8 разделах

ДЕЙСТВУЮТ:

Шалько Иван Петрович — архитектор, средних лет.

Даша Копытова — студентка строительного института.

Петрусь — сын Даши, 10 лет.

Максим Кузьмич — отец Даши, каменотес.

Ольга Кузьминична — тетка Даши, старуха.

Сиверс Андрей Михайлович — архитектор, профессор строительного института.

Вера Андреевна — дочь Сиверса, около 30 лет.

Пушкарский Юрий Маркович — архитектор, средних лет.

Чуралов Никита Павлович — оперный актер в отставке, старик.

Кутовой Ефрем Иванович — студент строительного института, 35 лет, носит бороду.

Падунчик Миша — товарищ Кутового по институту.

Таня Горбачева — подруга Даши Копытовой, студентка-медичка.

Мухачев Матвей Иванович — член горсовета.

Лембик Яков } — молодые архитекторы.
Суховий Семен }

Старый архитектор.

Студенческая молодежь,
архитекторы и их гости в Доме
архитектора.

Время — наше.

Место — большой город на Украине.

АКТ ПЕРВЫЙ

РАЗДЕЛ 1

Комната Даши (в квартире Ольги Кузьминичны) и общая передняя. Прямо перед зрителем — широкое окно, выходящее на улицу. В одном из задних углов — закрыта ширмой кровать. Обстановка — самая простая и необходимая, но на столе — роскошный букет ярких георгин. Несмотря на ширму, в комнате не чувствуется тесноты.

Вечер. В комнате — темно. В окне — перспектива ночного города.

Звонок. Ольга Кузьминична появляется в передней и открывает дверь. Входят Кутовой и Падунчик.

Падунчик. Добрый вечер, мамаша. Даша — дома?

Ольга Кузьминична. Нету, батюшка, нету.

Падунчик. А где же она?

Ольга Кузьминична. На вокзал поехала. Пора бы уж и вернуться.

Падунчик. Обождем, старик, что ли?

Кутовой. Да что ж, обождем, если хозяйка позволит.

Ольга Кузьминична. Заходите, заходите! Она вот-вот должна быть.

Ольга Кузьминична входит в комнату Даши и включает свет. Падунчик и Кутовой следуют за ней.

Ольга Кузьминична. Садитесь, товарищи, садитесь.

Падунчик. Не понимаю: какие дела могут быть у Даши на вокзале?

Кутовой. Встречает или провожает кого-нибудь...

Ольга Кузьминична. Встречает, встречает, родимые.

Падунчик. Кого же она встречает?

Ольга Кузьминична. И отца встречает, и сыночка встречает.

Кутовой. Сыночка? Какого сыночка?

Ольга Кузьминична. Да своего же родного.

Кутовой (*пораженный*). Как? Разве у Дарьи Максимовны сын есть?

Ольга Кузьминична. А как же! Есть, батюшка, есть. Десять годочков минуло. Пионер!

Падунчик. Вот так Даша! Молодчина! Только о таких вещах надо товарищей предупреждать.

Кутовой. Но позвольте... как же так? Дарья Максимовна никогда не говорила, что она замужем...

Ольга Кузьминична. Да она и не замужем...

Кутовой. А как же? Овдовела?

Ольга Кузьминична. Нет, нет.

Падунчик. А, теперь я понимаю: развелась и получает алименты.

Ольга Кузьминична. Да нет, нет. Какие там алименты! Разве вы ее не знаете? Умрет, а руки не протянет. Гордая!

Кутовой. Но как же так? Отец-то у ее сына должен быть?

Падунчик. Не обязательно: история знает и «непорочное зачатие».

Кутовой *(с раздражением)*. Не говори ты пошлостей!

Падунчик. Послушай, старик: тебя, кажется, очень волнует семейное положение студентки Дарьи Копытовой?

Кутовой *(смугилсь)*. А хотя бы и так? Даша — наш лучший товарищ.

Падунчик. Да, да, конечно... Но знаешь, Ефрем, что я тебе скажу?

Кутовой. Знаю: очередную пошлость.

Падунчик. Нет, нет! Раз такое дело, я вырву грешный мой язык. А вот что: передай ты Даше все, что нужно, поцелуй за меня...

Кутовой. Ну, вот!

Падунчик. Да нет, нет! Ты дослушай меня. Не ее поцелуй, а сына, мальчонку. Так, знаешь, из вежливости... как в хороших домах делают... Вот и все! А я потопаю: у меня еще тысяча дел.

Кутовой. Тогда пойдем вместе.

Падунчик. Нет, нет, ты посиди. У тебя — борода... тебе как-то больше подходит...

Кутовой. Что подходит?

Падунчик. Ну, как что? Встретить лучшего товарища... в такой ответственный момент... Посиди, старик, посиди! До свидания, мамаша! *(Уходит.)*

Ольга Кузьминична. Будь здоров, батюшка! *(Провожает Падунчика и возвращается.)* Веселый он у вас.

Кутовой. Да, веселый... А все-таки я не понимаю: как же это так?

Ольга Кузьминична. Ты, батюшка, о чем же?

Кутовой. Да вот об этом же... о семейном положении Дарьи Максимовны.

Ольга Кузьминична. Ну, если уж вы, товарищи, этого понять не в силах, то куда мне, старухе ветхой!

Кутовой. Но сама-то Дарья Максимовна знает его?

Ольга Кузьминична. Кого?

К у т о в о й. Да этого... отца мальчонки?

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. Ну, она-то, я думаю, знакома с ним. *(Смеется.)* Чудной ты, право, Ефрем Иванович.

К у т о в о й *(смутился)*. Да нет, Ольга Кузьминична, я не о том...

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. А о чем же?

К у т о в о й. Меня поражает, что вы как-то равнодушны к этому...

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. К чему?

К у т о в о й. Да вот к этому самому... семейному положению. Как будто так и следует, все в порядке...

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. А что же мне делать?

К у т о в о й. Ну, как же так? Появился мальчик... неизвестно откуда... для чего... И никто не удивляется!

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. Эх, батюшка! Надивилась я за свой век новой жизни да порядкам новым... Ты подумай: мужа моего на войне убили, еще в шестнадцатом году, а я осталась с двумя дочками-малолетками. Капиталов у рабочего человека не было. А тут — революция, голод, другая война... Что делать темной бабе? Многого я не понимала, душой возмущалась, но работала и с рабочим классом, можно сказать, — в ногу шагала... И все утряслось, и дочки мои за больших людей повыходили, и жизнь образовалась хорошая.

К у т о в о й. Это все так, Ольга Кузьминична, но при чем же здесь Дарья Максимовна и ее сын?

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. Как при чем? Ты дивисься: откуда сын? Какой такой сын? Я тоже, когда узнала, спрашивать начала: что да как? Да вижу, что не любит она разговаривать об этом. Ну, и ладно, думаю: утрясется, и все хорошо будет...

Звонок.

А вот и они. *(Спешит в переднюю.)*

К у т о в о й *(заволновался)*. Не уйти ли? Нет, как же...

В переднюю входят: Даша, Петрусь, Максим Кузьмич *(с чемоданом)* и Таня Горбачева.

Д а ш а. Ну, вот, тетушка, и сын мой!

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а *(целует Петруся)*. Вот он! Вот он какой молодец!

Т а н я. Здравствуйте, Ольга Кузьминична!

М а к с и м К у з ь м и ч. Здравствуй, сестра! Принимай гостей!

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. Здравствуйте! Здравствуйте, родные! Таким гостям уж я вот как рада. Пойдемте, дорогие, пойдемте!

Ольга Кузьминична уводит Максима Кузьмича за собой.

Даша, Таня и Петрусь идут в комнату Даши.

Д а ш а. Ефрем Иванович! Здравствуйте!

П е т р у с ь. Ух ты, цветы какие!

Д а ш а. Посмотрите, какой сын у меня! Ну, Петрусь, познакомься!

П е т р у с ь *(подает руку)*. Здравствуйте!

К у т о в о й *(в крайнем смущении)*. Здравствуйте!

Т а н я. Как? Вы с ним хотите быть на вы? Петр Иванович? Ха-ха-ха!

Д а ш а. Нет, Ефрем Иванович, вы уж называйте его Петрусем и на ты. А то он у меня совсем нос задерет.

К у т о в о й. Да нет, зачем же... Я даже не знал, что он Иванович.

Д а ш а. Да и знать вам об этом не надо. *(В дверь.)* Тетя, что вы там делаете? Давайте скорей чай пить будем! С вещами потом управимся.

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а *(входит)*. Сейчас, милая, сейчас!

За ней — Максим Кузьмич.

Ну, Максимушка, ты — молодец! Ей-ей, — молодец!

М а к с и м К у з ь м и ч. А за что хвалишь, сестра?

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. И внука вырастил, и сам — хоть под венец становись.

М а к с и м К у з ь м и ч. Фу-ты, ну-ты! А на карьерах меня давно дедом величают. «Дед Максим» — иначе и не зовут.

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. Садись, отдыхай, Максимка... *(Уходит.)*

Д а ш а. Отец, познакомься: Ефрем Иванович. Лучший мой товарищ по институту.

М а к с и м К у з ь м и ч *(здоровается с Кузовым)*. Только вы, чай, последний курс проходите?

К у т о в о й. Нет, вы на мою бороду не смотрите...

Смех.

Д а ш а. Он, папаша, со мной на первом.

М а к с и м К у з ь м и ч. Очень приятно познакомиться... А борода — что? Только дуракам удивленье. Была бы душа молода.

Д а ш а. Конечно.

П е т р у с ь. Дедусь, а цветы-то какие!

М а к с и м К у з ь м и ч. Да, цветы замечательные. А кто их подарил тебе, дочка? Сама-то ты, пожалуй, не купила бы таких?

Д а ш а. А кто мне может подарить? Студенты — народ небогатый. Сама купила, конечно.

М а к с и м К у з ь м и ч. Гм... Можно подумать, что ты богаче других.

Д а ш а. Я не богаче других, но в этом не могу отказать себе. *(Прижимает к себе букет.)* Страсть как люблю осенние цветы!

П е т р у с ь. И я тоже.

Д а ш а. Ну, вот, сынок, и двое нас. А ты, папаша, не ворчи!

У меня сегодня такой хороший день... Я так соскучилась без вас обоих... Два месяца не видались... Как тут не разориться на букет георгинов? Да еще таких роскошных!

Максим Кузьмич. Да уж ладно, ладно! Свои транжиришь...

Даша. И даже не свои, а государственные: я с работой еще не устроилась, живу одной стипендией.

Кутовой. А я как раз по этому делу пришел к вам: есть работа.

Даша. Да что вы? Вот хорошо! А какая работа?

Кутовой. Чертежно-копировальная. Работа не трудная и хорошо оплачивается.

Даша. А где же это?

Кутовой. У профессора Сиверса.

Даша. Замечательно! Андрей Михайлович — мой любимый профессор.

Кутовой. Мы с Мишей Падунчиком говорили с ним. Он сказал, чтобы вы завтра, в шесть вечера, зашли к нему на дом.

Даша. А почему вы сами не берете этой работы?

Кутовой. Мы... ну, мы хотели, в первую очередь, вас устроить... Сами-то мы и на стипендии проживем.

Даша. Вот это — товарищи!

Максим Кузьмич. Да, с такими ребятами можно жить.

Ольга Кузьминична *(входит)*. Чай пить пожалуйте! *(Петрусь)*. Ты, постреленок, небось, проголодался в дороге?

Петрусь. Нет! Мне дедусь всю дорогу пирожки покупал: с повидлом, вкусные.

Ольга Кузьминична. Ну, пойдемте, пойдемте! Я уже всем налила.

Максим Кузьмич. Пойдем, сестра, пойдем.

Ольга Кузьминична, Петрусь и Максим Кузьмич выходят.

Кутовой. Так, вы, Дарья Максимовна, не забудьте: завтра, в шесть часов. Адрес профессора Сиверса вы знаете?

Даша. Да, да: на Соборной площади... такой красивый особнячок... Но куда же вы? А чай?

Кутовой. За чай благодарствую. Хочу еще часик-другой поработать. До свидания! *(На пороге.)* А сынишка у вас славный.

Таня. Петр Иванович? Мировой парень!

Кутовой выходит. Даша провожает его и уходит к Ольге Кузьминичне. Таня идет в столовую, навстречу ей Максим Кузьмич и Петрусь.

Таня. А вы куда?

Петрусь. За гусем! Дедусь в подарок привез.

Максим Кузьмич. А ты чай бы пил, я и без тебя управляюсь.

Т а н я. Как можно без него? Он ведь тоже вез подарок бабушке.
(Уходит в столовую.)

Максим Кузьмич принесит из передней чемодан и раскрывает его. Петрусь суетится вокруг деда.

П е т р у с ь. А знаешь, дедусь, здесь ничего. Обстановка получше нашей. А тебе как — нравится?

М а к с и м К у з ь м и ч. По-моему, лучше наших житомирских карьеров нет ничего на свете.

П е т р у с ь. Нет, я же говорю о комнате, а ты сбиваешь меня на карьеры. Конечно, карьеры у нас замечательные; но зато здесь город какой!

М а к с и м К у з ь м и ч. Посмотрю я, как ты в этом городе учиться будешь. Это тебе не Ильмовка.

П е т р у с ь. Ну, об этом не беспокойся: как был отличником, так и буду.

М а к с и м К у з ь м и ч. Да ну?

П е т р у с ь. Честное пионерское! А вот с кем ты теперь на лыжах будешь ходить?.. Эх, дедусь, дедусь! Хороший ты парень...

М а к с и м К у з ь м и ч (расстроган). Да, сынок... Ребята мы с тобой были дружные... А теперь вот разлучаться надо... Совсем один останусь...

П е т р у с ь (сочувственно). Ничего, дедусь... Ты же понимаешь: мама тоже скучает... Я буду письма тебе писать: обо всем, обо всем! Ты даже подучишься по кой-каким предметам.

М а к с и м К у з ь м и ч. Да? Ну, что же... и то хорошо.

Д а ш а (входит). Родные мои! Как я рада, что вижу вас... что вы опять со мной...

П е т р у с ь. Мама, а дедусь уедет отсюда... и будет там один...

Д а ш а. Да, поскучает маленько... Но карьеры не так уж далеко отсюда. Недельки через две дедусь получит отпуск и опять придет к нам. А потом и мы к нему поедem.

П е т р у с ь. Правда, дедусь: ты к нам, а мы к тебе.

М а к с и м К у з ь м и ч. Да так и будем кататься.

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а (на пороге). Что вы тут делаете? Чай остынет. Гони их, Дашенька!

М а к с и м К у з ь м и ч. Сейчас, сейчас, сестра! Дай в чувство прийти. (Вынимает из чемодана жареного гуся.) Вот вам — родная Ильмовка гусем кланяется.

П е т р у с ь (подает гуся Ольге Кузьминичне). Во какой!

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. Спасибо, сыночек, спасибо.

Все уходит в столовую. Даша выключает свет. В окне опять ярко вырисовывается ночная перспектива большого города.

Д а ш а (останавливается перед окном). Милые мои, родные...

Т а н я (входит). Ты здесь, Даша?

Д а ш а (*подходит к Тане и обнимает ее*). Ох, Танюша! Мне так хорошо... до слез хорошо...

Т а н я. Ну, еще бы! Такой сын...

Д а ш а. Ты ведь знаешь, мы на карьерах никогда не разлучались, и там я не понимала, что для меня отец и сын. Но теперь я почувствовала... Теперь меня переполняет это огромное чувство!

Т а н я. А как похож Петрусь на своего отца!

Д а ш а. Да? Ты находишь?

Т а н я. Я недавно встретила его...

Д а ш а (*жадно*). Шалько? Ивана?

Т а н я. Да, да, архитектора Шалько. Нашего замечательного земляка.

Д а ш а. Ну, и что же?

Т а н я. Ничего... Я сидела на лавочке в городском саду, а он шел с каким-то важным гражданином и сильно размахивал руками: видно, что-то доказывал.

Д а ш а. Да, да... это — он.

Т а н я. Меня он, конечно, не узнал: сколько лет прошло с тех пор, как я передала ему твое письмо... Он тогда еще студентом-первокурсником был... Но я его не раз видела после того и теперь узнала с первого взгляда.

Д а ш а. Ну, какой же он? Располнел? Постарел?

Т а н я. Интересный мужчина! Но житомирский каменотес в нем все-таки проглядывает... Ты не видела его... с той самой поры?

Д а ш а. Не видела. На карьеры он не приезжал... Да и чего ему приезжать было? Родных у него нет... Меня он забыл с первых дней разлуки... А о сыне он даже не знает...

Т а н я. Значит, ты десять лет его не видела?

Д а ш а. Больше: Петрусю одиннадцатый пошел, а мы расстались... на первом месяце моей беременности...

Т а н я. Но ты здесь больше двух месяцев живешь и ни разу не встретила?

Д а ш а. Ни разу.

Т а н я. А если встретишься?

Д а ш а (*волнуется*). Я, Танюша, думаю об этом... Каждый день думаю... Конечно, теперь он чужой для меня... совсем чужой... Но Петрусь иногда спрашивает о своем отце... И тогда... тогда меня охватывает гнев... и боль... и ненависть. Да, ненависть! Тогда мне хочется, чтобы Петрусь все узнал и бросил бы ему в лицо свой приговор! Свое негодование!

Т а н я. А разве Петрусь ничего не знает?

Д а ш а. «Неизвестно куда девался» — вот все, что он знает о своем отце.

Т а н я. Бедный мальчик... А он так похож на него!

Д а ш а. Но мы встретимся... Мы встретимся...

Петрусь (*входит*). Мама! Чего ты здесь в потемках? (*Подбегает к окну и с восхищением смотрит на город.*) А город какой большой! Ты завтра мне все-все покажешь! Хорошо?

Даша (*со слезами на глазах*). Да, да, мой мальчик... Ты все увидишь... Ты все узнаешь...

РАЗДЕЛ 2

Большая комната в доме профессора Сиверса. Раньше это была гостиная, теперь она служит и столовой. Богатая обстановка старых дореволюционных образцов: много бархата, багета, позолоты. Прямо — два окна и между ними — дверь, выходящая на веранду. За окнами виден сад в ярком осеннем убранстве. На деревьях — лучи вечернего солнца.

Вера Андреевна и Чуралов — у рояля. Чуралов сидит на стуле, опираясь на толстую трость, и с большим чувством поет романс на текст А. С. Пушкина; Вера Андреевна аккомпанирует. Сиверс, с трубкой в зубах, стоит у окна и смотрит в сад.

Чуралов.

Мне вас не жаль, года весны моей,
протекшие в мечтах любви напрасной;
мне вас не жаль, о тайнства ночей,
воспетые певницей сладострастной.

Мне вас не жаль, неверные друзья,
венки пиров и чаши круговые,
мне вас не жаль, изменницы младые, —
задумчивый, забав чуждаюсь я.

Но где же вы, минуты умиления,
младых надежд, сердечной тишины?
Где прежний жар и нега вдохновенья?..
Придите вновь, года моей весны!

Сиверс. Да, Пушкин — прав: старость начинается тогда, когда человек утрачивает то, что было его призванием, делом его жизни.

Чуралов. Я тридцать лет прошел на сцене... Но, поверьте, и по сей день не могу без волнения припомнить лучшие из моих арий. И прежний жар, и нега вдохновенья — все есть, но — увы! — голоса нет.

Вера Андреевна. Это — самое тяжелое: страстно любить и быть импотентом. Вот как я, например.

Чуралов. Вы? Ха-ха-ха!

Вера Андреевна. Не смейтесь, Никита Павлович. В свои тридцать лет я не только развелась с мужем — это был незначительный эпизод в моей жизни — ...но я переменяла несколько профессий и все-таки не знаю: в чем же мое призвание?

Сиверс. Значит, ты по-настоящему никогда не была молода.

Вера Андреевна. Может быть... Но хуже всего то, что я страстно люблю жизнь.

Сиверс. Какую жизнь?

Вера Андреевна. Жизнь в самом простом смысле. Жизнь, как она дается мне во всех моих восприятиях. Подумайте, какой это абсурд: страстно любить жизнь — и не находить в ней своего места!

Сиверс. Конечно, абсурд! Но что же тебе мешает заняться каким-нибудь делом? Вот чего я не могу понять.

Вера Андреевна. Ты, папá, знаешь: «каким-нибудь делом» я не могу серьезно заниматься, а «дела своей жизни» я не знаю.

Чуралов. Но почему же?

Вера Андреевна. Я пробовала быть и пианисткой, и художницей, и даже инженером-конструктором... У меня находили разные способности... Но ничто меня не захватывало, не заполняло моей жизни так, как вашу жизнь заполняет пение, а жизнь папá — архитектура.

Сиверс *(с раздражением)*. Я объясняю это просто: ты никогда не знала, что такое нужда и что такое труд. Ты до мозга костей пропитана паразитарным отношением к жизни. Отсюда и твоя хандра и все остальное. Да! *(Уходит в кабинет.)*

Чуралов. Ну, вот! Договорились! Вы не обижайтесь, Вера Андреевна. Он всегда такой был: бьет прямо в лицо, не падит. Но, поверьте, он добр, он даже нежен. Уверю вас! Уж я то за шестьдесят лет разучил его, как по нотам.

Вера Андреевна. А вы думаете — я его не знаю?

Чуралов. Конечно, вашу ситуацию он упрощает. Но зачем же вы говорите, что у вас нет своего дела? Вы же, деточка, знаете: он ненавидит бездельников! На этой почве он больше всего не ладил и с покойной вашей матушкой.

Вера Андреевна. Да, мать всегда жаловалась на тяжелый характер отца... У меня сохранились ее письма...

Чуралов. Я помню, когда строился этот дом — вы тогда были еще девочкой — Андрей безумствовал: он дни и ночи проводил на стройке. Следил за каждым кирпичиком! А вашей матушке как раз в это лето врач предписал Ривьеру. Она, конечно, надеялась, что супруг будет ее сопровождать. Но, боже мой, какую бурю возмущения вызвало это предположение! Какими только словами не поносил он бедную Нину Сергеевну. А почему? Только потому, что это было посягательством на его работу, на его творческий экстаз.

Вера Андреевна. Но мать все-таки уехала и... не вернулась.

Чуралов. Да, ваша матушка была, прежде всего, салонной дамой. Вы, конечно, знаете, что на Ривьере она увлеклась каким-то французом и мы, действительно, больше ее не видали.

Вера Андреевна. Ну, что же — отец потерял жену, но зато обрел славу: этот дом дал ему имя большого мастера и широкую известность.

Чуралов. Зато он и любит его, как родное дитя.

Вера Андреевна (*смеется*). Что вы, Никита Павлович! Больше! Гораздо больше!

Входит Шалько.

Шалько (*старается не обнаружить своего волнения*). Андрей Михайлович дома?

Вера Андреевна. Дома.

Шалько. А что он?.. Можно его видеть?

Вера Андреевна. Можно.. но прежде всего надо с нами поздороваться. (*Чуралову*.) Архитектор Шалько, Иван Петрович.

Чуралов. Мы, кажется, встречались.

Шалько (*размашистым движением жмет руку Чуралову, потом Вере Андреевне*). Извините... я по важному делу...

Вера Андреевна (*вырывает руку*). Ай! Судя по всему, дело, действительно, важное. Я позову отца.

Чуралов. И я с вами: попрощаюсь и домой.

Вера Андреевна. Посидите, будем чай пить.

Чуралов. Нет, нет, деточка! Пора домой. (*Руки назад и к Шалько*.) До свидания!

Шалько шагает к Чуралову, тот исчезает вслед за Верой Андреевной.

Шалько (*в недоумении*). Что такое? (*Смотрит на свою широкую ладонь и расплывается в улыбке*.) Испугался старик. (*Проходит по комнате*.) Да... Профессор станет на дыбы... Чувствую... Но что делать? Надо!

Сиверс (*входит*). Здравствуйте, Иван Петрович.

Шалько. Извините, Андрей Михайлович, что я вас беспокою.

Сиверс. Пожалуйста! Я рад вас видеть. Садитесь.

Шалько. Да тут такое дело... Не знаю с чего и начать.

Сиверс. Что-нибудь неприятное?

Шалько. Нет... зачем... Горсовет начинает новое строительство.

Сиверс. Какое?

Шалько. Грандиозное дело! Увлекательнейшая задача для таких мастеров, как вы, например.

Сиверс. Ну, я уж выхожу в тираж. Мои ученики меня обгоняют.

Шалько. Какие ученики? Уж не Пушкирский ли?

Сиверс. Нет, в этого я не верю. Хоть он сейчас и в большой моде, но я не верю. На конструктивистических фокусах далеко не пойдет: сорвется! Но о каком деле вы начали говорить?

Шалько. Горсовет постановил: с наступающей весны начать строительство грандиозного Дворца культуры.

Сиверс. Прекрасная идея.

Шалько. В этом дворце должен быть и театр, и библиотека,

и художественный музей... И все это — в больших масштабах! С огромным размахом!

С и в е р с. Замечательно! Но где же отводят место под этот дворец?

Ш а л ь к о (*в замешательстве*). Место?.. В центре, конечно...

С и в е р с. На Пролетарской, что ли?

Ш а л ь к о. Нет! Разве можно на Пролетарской? Перед этим дворцом должна быть широкая площадь — для демонстраций, для физкультурных парадов и всяких таких выступлений.

С и в е р с. Но в центре нет такой площади, где можно было бы начать большую постройку. Разве в городском парке?

Ш а л ь к о. Нет, зачем же парк рубить?

С и в е р с. Но где же, наконец?

Ш а л ь к о. Конечно, на первый взгляд это может показаться странным... Но если хорошо подумать... с точки зрения общих интересов... то лучшего места и быть не может...

С и в е р с. Вы так говорите, будто бы мы с вами решаем этот вопрос. Скажите: как постановил горсовет?

Ш а л ь к о. Горсовет постановил... на Соборной площади.

С и в е р с. На Соборной? Посреди площади, что ли?

Ш а л ь к о. Нет, зачем же...

С и в е р с. Ну, а где же? Наша площадь вся застроена.

Ш а л ь к о. Решено... снести дома.

С и в е р с. Снести дома?

Ш а л ь к о. Для общей пользы, Андрей Михайлович... Представьте, как украсит центр такой огромный Дворец культуры!

С и в е р с. Позвольте, значит... мой дом... также пойдет на снос?

Ш а л ь к о. Да... придется...

С и в е р с (*в бешенстве*). Варвары! Варвары!

Ш а л ь к о. Но позвольте... Андрей Михайлович...

С и в е р с. Что? Что позвольте? Этот дом называли застывшей музыкой Чайковского! Его в журналах печатали! А вы — на снос? Вандалы! Дикари!

Ш а л ь к о. Но поймите же, профессор, другого выхода нет! Как бы ни был хорош ваш дом, но ведь это — маленький особняк. А о других домах на Соборной и говорить не стоит. Подумайте сами: может ли город останавливаться перед таким пустяком, когда речь идет о строительстве вековых масштабов?

С и в е р с. Художественная ценность зданий не измеряется кубатурой! Это — во-первых. А во-вторых — откуда вы знаете, что этот Дворец культуры будет представлять архитектурную ценность? Мало ли мы настроили огромных домов, архитектурная цена которых — ломаный грош?

Ш а л ь к о. Верно, Андрей Михайлович! Об этом-то я и пришел говорить с вами. Кому же, как не вам, надо взяться за это дело? Не дать же его халтурщикам и карьеристам!

С и в е р с. Как? Вы хотите, чтобы я сам разрушил свой дом? Стер с лица земли свое лучшее творение?!

Ш а л ь к о. Да, да! Подумайте, Андрей Михайлович, разве это не достойно великого мастера: разрушить свою собственную работу, чтобы на ее месте создать в тысячу раз лучшую?

С и в е р с. Нет! Этой софистикой вы меня не возьмете. Нет, нет! Стройте, разрушайте, — черт с вами! Я умываю руки. Хотите сносить мой дом — пожалуйста, тащите и меня с ним! В архив куда-нибудь! На свалку!

Входит Пушкарский.

Пушкарский. Добрый вечер! Я, кажется, попал в баталию?

С и в е р с. Вот еще один герой! Уж не вы ли будете строить этот вековой Дворец культуры на нашей площади?

Пушкарский. Да, я. Но откуда вы узнали об этом?

Ш а л ь к о (*поражен*). Ты?

Пушкарский. Да. Уже подписал договор.

С и в е р с. Ха-ха-ха! Браво! Браво, молодой человек! Морочьте головы дуракам! Так им и надо! (*Выходит в сильном возбуждении.*)

Ш а л ь к о. Слушай, Пушкарский: ты это серьезно говоришь?

Входит Вера Андреевна.

Вера Андреевна (*здоровается с Пушкарским*). Что здесь происходит?

Пушкарский. Я только что вошел и ничего не понимаю. (*К Шалько.*) Объясни, пожалуйста.

Ш а л ь к о. Нет, скажи: ты в самом деле подписал договор на Дворец культуры?

Пушкарский. Ну, конечно! Какие тут могут быть шутки? И потому тебя это так поражает?

Ш а л ь к о (*сжимает кулаки*). Почему?.. Нет, я пойду к нему... Я должен убедить его... (*Уходит в кабинет.*)

Пушкарский. В чем дело? А, понимаю: у одного отбирают старый дом, а у другого — проект нового. Есть, конечно, чего волноваться.

В е р а А н д р е е в н а. Как? Разве вопрос решен?

Пушкарский. Да, решен: ваш дом и другие — идут на снос, площадь будет называться не Соборной, а Народной, и украшать ее будет огромный Дворец культуры.

В е р а А н д р е е в н а. Вашей работы?

Пушкарский. Да, милая Вера Андреевна.

В е р а А н д р е е в н а. Бедный папá! Я не говорила ему об этом... Он так любит этот дом...

Пушкарский. Но ведь дом с 20-го года уже не ваш, а четыре своих комнаты вы получили в другом месте. Не все ли равно? Финал

совсем не трагический. Не понимаю: почему действующие лица из себя выходят?

Вера Андреевна. Я тоже так думаю. Но для папá это ведь не жилище, а музыка, застывшая в камне...

Пушкарский. Чувствительный романс Чайковского, застывший в уютном дворянском особнячке, обросшем старыми липами... Так?

Вера Андреевна. Хотя бы и так!

Пушкарский. Ах, Вера Андреевна! Неужели вы не чувствуете, как эта музыка диссонирует с пафосом нашей замечательной эпохи? (*Берет ее руку.*) Вы... такая дивная... умная... смелая?..

Вера Андреевна (*волнуясь*). Я не о себе, Юрий Маркович... Я, напротив, очень рада, что Дворец культуры будете строить вы, а не кто-нибудь иной...

Пушкарский (*подносит к губам ее руку*). Я постараюсь оправдать ваше доверие... (*целует руку*) и вашу радость.

Вера Андреевна. Пойдемте в мою комнату. (*Выходят*).

За окнами угасает закат. В комнате — сумеречно.
Входит Даша Копытова.

Даша (*на пороге*). Можно видеть профессора? (*Осматривается*.) Никого нет...

Часы бьют шесть.

Из кабинета выходят Шалько и Сиверс. Увидев Шалько, Даша вскрикивает. Сиверс включает свет.

Шалько (*отступает перед Дашей, как перед призраком*). Даша!..

Даша (*овладев собой, с вызовом*). Она самая!

АКТ ВТОРОЙ

РАЗДЕЛ 3

Кабинет в квартире архитектора Пушкарского. Обстановка в духе новейших западноевропейских образцов. Во всем заметен определенный вкус и стремление к комфортабельности. На мольберте — фасад Дворца культуры (в большом масштабе).

В окнах — яркое солнце.

Пушкарский и Мухачев стоят перед проектом Дворца культуры.

Мухачев. Конечно, форма молота — это в духе нашей эпохи. Но колонны как-то не подходят... Да... (*Показывает на проекте.*) Вот в этой части... Строительная комиссия горсовета, как вам известно,

в общем проект утверждает. Но колонны надо как-то иначе поставить...

Пушкарский. Колонны это — мелочь. Уверяю вас, Матвей Иванович, что всякий, кто будет смотреть на этот дворец, почувствует, прежде всего, этот мощный молот. А почувствовать молот — это значит проникнуться настроением нашей борьбы, нашей эпохи. Вот что — главное!

Мухачев. Я понимаю, Юрий Маркович... В основном вы решили задачу с большим революционным размахом. Этого никто не отрицает. Но мы вот-вот приступим к строительным работам: надо договориться обо всех деталях.

Пушкарский. А почему, собственно, вам не нравятся колонны? Они так стройно поднимают массив молота! Разве вы не чувствуете в этих колоннах стройные ряды наших ударников, поднимающих на своих плечах новую культуру?

Мухачев. Конечно, сходство есть. Не думайте, Юрий Маркович, что я не понимаю вашего художественного замысла... Но если бы этих ударников... поставить как-нибудь иначе... чтобы молот не бил их по башкам?

Пушкарский (*смеется*). Вы, Матвей Иванович, иногда бываете очень язвительны.

Мухачев (*самодовольно улыбается*). Я, конечно, не специалист в архитектуре. Я больше по хозяйственной части: двадцать семь лет на кирпичных заводах проработал. Был и формовщиком, и конторщиком, а потом и заводом управлял... А теперь приходится в разных вопросах разбираться.

Пушкарский. Да, раз попали в строительную комиссию...

Мухачев. Конечно, подчас тяжельно... Приходится и подчитывать, и консультироваться... Но самое главное, конечно, надо свою голову на плечах иметь.

Пушкарский. Да, да, несомненно.

Мухачев. Извините, что я побеспокоил вас в выходной день...

Пушкарский. Пожалуйста, Матвей Иванович. Все ваши пожелания будут учтены: проект еще не закончен. Важно — основное: форма молота. А о деталях мы всегда договоримся.

Мухачев. Конечно, конечно! Будьте здоровы, Юрий Маркович!

Пушкарский. До свидания.

Пушкарский провожает Мухачева в переднюю и тотчас же возвращается. Останавливается перед проектом Дворца культуры и пытливо всматривается в него.

Молот бьет колонны по башкам... Нет, он не понимает революционной формы...

Звонок. Пушкарский выходит и возвращается с Верой Андреевной.

Вера Андреевна. Вы извините, что я захожу к вам без всякого предупреждения.

Пушкарский. Вера Андреевна! Я рад... Я рад вас видеть когда угодно... Но почему вы не хотите раздеться?

Вера Андреевна. Я — на одно мгновенье. Я хотела вас предупредить...

Пушкарский. О чем?

Вера Андреевна. Сейчас к вам придет мой отец. Мы почти в одно время вышли из дому.

Пушкарский. Андрей Михайлович!?

Вера Андреевна. Да, да. Он хочет посмотреть ваш проект... Вы знаете, его терзает вопрос: чем будет заменен его дом?

Пушкарский. Пожалуйста: вот мой проект! Через несколько дней он будет выставлен в Доме архитектора.

Вера Андреевна. Ах, вот он каков! *(Всмагривается.)* Первое впечатление чего-то необычайного и — как бы это сказать? — ну, вроде вымерших чудовищ...

Пушкарский. Как?

Вера Андреевна. Вы, милый, не сердитесь, если я говорю вздор: ведь я в этом деле — круглый профан. Но об этом — в другой раз. Сейчас я хочу попросить вас: не обижайтесь, если ваш проект не понравится папá. Он может наговорить вам всяких дерзостей, а вы, ради бога, не спорьте с ним. Если бы вы видели, как он страдает из-за этого разрушенного дома! Я боюсь за него.

Пушкарский. Не бойтесь, дорогая: я людей понимаю.

Вера Андреевна. Казалось бы, что за беда? Наша новая квартира ничем не хуже прежней, даже удобней... А он замкнулся, никого не принимает... сосет свою трубку днем и ночью и ворчит, все ворчит...

Пушкарский. Что же делать? Мы взрываем не только дома: мы взрываем и души. Это — суровый, но справедливый закон каждой новой эпохи.

Вера Андреевна. Но, Юрий Маркович, я вас очень прошу, оставьте ваш динамит хотя бы для меня, а отца пощадите. Он и без того сильно страдает...

Звонок.

Это — он! Не надо, чтобы он видел меня здесь.

Пушкарский *(открывает дверь в другую комнату)*. Пройдите сюда и посидите, пока он уйдет.

Вера Андреевна. А другого выхода нет?

Пушкарский. Нет.

Вера Андреевна. Ну, хорошо... Придется подслушать ваш разговор. *(Уходит в другую комнату.)*

Пушкарский выходит в переднюю и возвращается с мрачным и растрепанным Шалько.

Пушкарский (с едва сдерживаемой досадой). Послушай, Шалько, что с тобой?

Шалько (не раздеваясь, опускается на стул и показывает на мольберт с проектом). Убери этот дурацкий молот! Иначе я за себя не ручаюсь.

Пушкарский. Позволь, ты как будто у меня в гостях?

Шалько (подымается с угрозой). Ну?!

Пушкарский (поворачивает мольберт задней стороной). Ты пьян или с ума сошел?

Шалько. Вино есть у тебя? (Заметив на лице Пушкарского колебание.) Соврешь — сам возьму!

Пушкарский. Да что такое? Милицию вызвать, что ли? (Приносит бутылку вина и стакан.) На, только пожалуйста, не напивайся: ты и без того в каком-то загадочном состоянии.

Шалько (наливает стакан вина и залпом выпивает). Слушай, Пушкарский! Хоть ты и негодяй с твоим молотом, но все-таки мы были друзьями... в наши лучшие, студенческие годы.

Пушкарский. Да, но это вовсе не значит, что ты можешь позволять себе...

Шалько. погоди, погоди! Ты не волнуйся: пока я не выпью этой бутылки, я не уйду. Это — во-первых. А во-вторых, я пришел к тебе... с потрясенной душой... А ты, болван, милицию зовешь!

Пушкарский. Чем же ты потрясен?

Шалько (пьет вино). Девушкой, Пушкарский! Нашей, советской девушкой.

Пушкарский. Вот как! Ну, горизонт как будто проясняется. Я начинаю кое-что понимать.

Шалько. Ничего ты не понимаешь.

Пушкарский. Ну, ну, говори ясней: какая такая девушка?

Шалько. Чудак ты, Пушкарский! Разве можно рассказать о девушке, когда она потрясает всю твою душу?.. Сегодня я встретил ее второй раз...

Пушкарский. И уже готов?

Шалько. Ты не понимаешь меня: второй раз в новом виде. Раньше я знал ее другой.

Пушкарский. Ну, и что же?

Шалько (берет пустую бутылку). Давай другую!

Пушкарский. Нет, Иван, довольно! Ты и так потрясен.

Шалько. Ну, черт с тобой... Ты вот думаешь, если к тебе бегают женщины...

Пушкарский (взглянув на дверь соседней комнаты). Ну, ну, без пошлостей, пожалуйста. Я этого не люблю.

Шалько. Не любишь? Ха-ха-ха! Врешь! Врешь, Пушкарский! Но дело не в этом... Скажи мне: переживал ли ты минуты такого потрясения, когда девушка была перед тобой, как на высоком пье-

дестале? Когда тебе хотелось целовать не ее, а только края одежд ее и плакать от восторга?

Пушкарский. В семнадцать лет, милый мой, это бывает почти с каждым.

Шалько (*вскакивает*). В семнадцать? А мне тридцать семь! Но когда я встретил сегодня Дашу Копытову и посмотрел ее чертежные работы — клянусь тебе, Юрий, — я был в таком мальчишеском состоянии.

Пушкарский. Чем же тебя так поразили ее чертежи?

Шалько. Ты ничего не знаешь... Этой Даше около тридцати лет. А десять лет назад она была совсем малограмотной дивчиной... Я был тогда каменотесом и сошелся с ней на карьерах... так, знаешь... без всякой романтики...

Пушкарский. Понимаю, понимаю.

Шалько. Потом уехал, забыл... И вдруг встречаю ее студенткой нашего института!

Пушкарский. Довольно заурядный случай.

Шалько. Случай для нас, конечно, заурядный. Но посмотрел бы ты в ее лицо! Послушал бы ее речи! Увидел бы ее работу! Какой человек вырос! И как этот человек смотрит на тебя с высоты своей торжествующей человечности! Нет, Пушкарский, я потрясен! Давай еще вина!

Пушкарский. Нет, нет! Вина ты больше не получишь.

Звонок.

Вот! Слышишь? Это — профессор Сиверс.

Шалько. Сиверс? К тебе?

Пушкарский. Да, да!

Шалько. Вот так штука! Но я не хочу встречаться... Я посижу в другой комнате...

Пушкарский. Нет, нет, Иван! Туда нельзя.

Шалько. Почему? Ведь ты один?

Пушкарский. Да... но там, знаешь, беспорядок...

Шалько (*ласково*). Негодяй ты, Пушкарский! Настоящий негодяй! Ну, ладно! Прощай! С профессором я как-нибудь разминусь. (*Показывает на мольберт.*) А этим молотом я тебя еще огрею. Так и знай!

Пушкарский. Ладно, ладно.

Выходят. Вера Андреевна появляется из другой комнаты и прислушивается к тому, что происходит в передней. Услышав шаги, она опять скрывается. Входят Сиверс и Пушкарский.

Пушкарский. Пожалуйста, садитесь, Андрей Михайлович.

Сиверс. Давайте без предисловий: я пришел посмотреть ваш проект Дворца культуры. Можно?

Пушкарский. Пожалуйста! *(Поворачивает к нему мольберт с проектом.)* Вот он!

Сиверс садится перед мольбертом и долго, очень долго рассматривает проект, потом всем корпусом поворачивается к Пушкарскому.

Сиверс. И этот проект утвержден горсоветом?

Пушкарский. Да, утвержден, но с некоторыми оговорками.

Сиверс *(в глубоком волнении)*. Какой абсурд! Какой позор! Да понимаете ли вы, молодой человек, что вы делаете?

Пушкарский. Всякий делает то, что он может и находит нужным.

Сиверс. И вы в самом деле думаете, что такое нелепое сооружение кому-нибудь нужно?

Пушкарский *(с улыбкой)*. Очевидно, раз его заказывают и платят деньги.

Сиверс. Да ведь это — архитектурная какофония! Нагромождение железа, бетона и стекла! Без мысли! Без ритма! Без формы!

Пушкарский. Как без формы! А молот?

Сиверс. Молот! Ха-ха-ха! Символический молот двадцатого века, бьющий по колоннам итальянского палаццо шестнадцатого века! Какая нелепость! И это чудовище будет сотни лет позорить центральную площадь города! Да ведь за это судить надо, молодой человек!

Пушкарский *(с той же улыбкой)*. Да, конечно, на музыку Чайковского это не похоже... Иные времена, профессор, иные песни...

Сиверс. Не смейте улыбаться! С вами говорит человек, всю жизнь отдавший архитектуре! И если я говорю, что это конструктивистический сумбур, что это архитектурная безграмотность и нелепость... Если я говорю, так извольте принять это с должным вниманием! Я учил вас архитектуре, и мне стыдно за вас!

Пушкарский *(с трудом сдерживает себя)*. Но, Андрей Михайлович, позвольте же и мне...

Сиверс *(уже не владея собой)*. Что? Что вам позволить? Позорить город? Издеваться над архитектурой? Морочить головы этой безграмотной галиматеей? *(С шумом опрокидывает мольберт.)*

Пушкарский. Что вы делаете?!

Вера Андреевна *(выбегает на шум)*. Папá! Успокойся! Что с тобой?

Сиверс. Вера!.. Ты здесь?!

Вера Андреевна. Папá! Уйдем! Уйдем отсюда! Я все объясню тебе...

Сиверс *(отстраняя дочь, тихо)*. Нет, нет... Я уйду без тебя... Ты останься... Извините, Пушкарский... Я, кажется, и в самом деле из ума выживаю...

Выходит. Пушкарский идет за ним. Взволнованная Вера Андреевна в нерешительности стоит среди комнаты.

Пушкарский (*возвращается*). Бедный старик! Мне искренне жаль его.

Вера Андреевна. Что мы наделали?

Пушкарский (*берет ее за руку*). Вера Андреевна! Но разве я виноват во всем этом?

Вера Андреевна. Да... Победителей не судят.

Пушкарский (*привлекает ее к себе*). Милая...

РАЗДЕЛ 4

Комната Даши (как и в 1-м разделе).

Вечер. Комната полна людей — своих и чужих: кроме Даши и Петруся, здесь — Максим Кузьмич, Ольга Кузьминична и студенты: Кутовой, Падунчик и Таня Горбачева. У всех — приподнятое настроение: поют украинскую народную песню — «Тече річка бережками».

Миша Падунчик дирижирует хором; Кутовой — с гитарой.

Максим Кузьмич. Ну, товарищи, довольно! Пел бы с вами до утра, да пора на вокзал отправляться.

Петрусь. Дедусь, куда ты? Рано еще!

Даша. Конечно, рано! Еще целый час до поезда. Насидишься на вокзале.

Максим Кузьмич. Да, знаешь, Дашенька, я люблю пораньше, чтоб не торопиться... Пока на трамвай сядешь...

Падунчик. Не беспокойтесь, Максим Кузьмич: мы все будем провожать вас и доставим в самый раз. А вы еще послушайте, как поет наш Ефрем Иванович.

Кутовой. Ну, что там...

Максим Кузьмич. Я за этот отпускной месяц совсем избаловался с вами: дела никакого, а удовольствия — каждый день. Не знаю, как теперь и жить-то без вас. Ей-право.

Петрусь. Эх, дедусь, оставался бы ты с нами! В кино ходили бы...

Ольга Кузьминична. Да он только языком треплется. А на самом деле он свои карьеры ни на какой город не променяет! Уж я его знаю.

Максим Кузьмич. Ну, ну, чего там! Вот как поживу в одиночку да завую волком...

Таня. А я бы, Максим Кузьмич, с вами уехала. Люблю ваши карьеры: камень, обрывы... красота!

Максим Кузьмич. Да, Танюша, хороший край... И камень-то наш — лабрадор — мировой камень! Как не любить? Три недели, как отлучился, а вот тянет уже, ей-право, тянет... Пойдем, ребятки, на вокзал!

Смех.

Ольга Кузьминична. Ну, вот видите! Не я ли говорила, что он без своих карьеров жить не может! Уж я то тебя, Максимка, знаю!

Даша. Успокойся, отец! Ты мог бы пожить у нас еще несколько дней, ну, да уж бог с тобой — уезжай, если не терпится. Но на вокзале торчать лишних полчаса незачем. Сядь и слушай: Ефрем Иванович что-нибудь споет.

Падунчик (*Кутовому*). Давай, старик!

Кутовой. Да ведь я так... для себя пою...

Даша. Вы пойте для себя, а мы послушаем.

Кутовой. Ну, хорошо... (*Поет под гитару.*)

Растет, растет Страна Советов.

Растут и люди и дома...

И я, как все, пою об этом,

Моя прекрасная страна.

Шумят, шумят твои знамена.

И я — в рядах, и я — как все...

Но нет, товарищи, закона,

Чтоб уравнять и счастьем всех.

Возьми мой труд, Страна Советов!

И, если надо, жизнь возьми!

Готов и я, как все, на это...

Но ты печаль мою пойми.

Я знаю, знаю, нет закона,

Чтоб предписать душе любовь...

Но пусть шумят твои знамена!

Я охладить сумею кровь.

Расти, расти, Страна Советов!

Растите, села, города!

И я, любовью не согретый,

Иду, как все, в стальных рядах.

Ефрем Иванович кончил песню и наклонил голову: как будто он пел о самом себе и теперь застыдился своей интимной откровенности. Так показалось всем присутствующим. Минута общего молчания.

Падунчик. Да, товарищи, что ни говорите, а от несчастной любви никто не застрахован... Даже в годы самой счастливой социалистической жизни.

Таня. Неизлечимая болезнь человеческого сердца. Хуже рака!

Падунчик. Верно, Таня: хоть «любви все возрасты покорны», но ее порывы не всегда благотворны.

Да ша (больше всех взволнованная). Нет, товарищи, вы не поняли! Это песня о мужестве, о долге перед Родиной, а несчастная любовь — это на втором плане. Ведь так, Ефрем Иванович?

К у т о в о й. Да, конечно...

М а к с и м К у з ь м и ч (*жмет руку Кутовому*). Благодарю, Ефрем Иванович! От всей души благодарю! Трогательная песня: и грустью за сердце хватает и жизнью увлекает... Вы, ребята, не удивляйтесь: в жизни часто так бывает. Не любовь, так что-нибудь другое за сердце берет... По себе знаю... А поглядишь вокруг — жизнь-то какая разворачивается! Ну, и работаешь, не отстаешь от других... Да что там толковать! Пойдем на вокзал, ребята!

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. Да, теперь уже пора.

П е т р у с ь. Мама, и я поеду на вокзал.

Д а ш а. Нет, нет, Петрусь! Ты с бабушкой останешься дома.

П е т р у с ь. Вот какая ты...

Д а ш а. Да, да, сынок.

М а к с и м К у з ь м и ч (*обнимает Петруся и едва сдерживает слезы*). Ну, Петрусь... будь здоров... Небось, поскучаешь малость без старого друга?

П е т р у с ь (*тоже с трудом сдерживает слезы*). Я напишу тебе, дедусь... Завтра же письмо напишу...

М а к с и м К у з ь м и ч. Завтра? Вот молодец!

П е т р у с ь. А ты тоже поскорей отвечай! И Ленька Карпушкин пусть напишет! Ты не забудь сказать!

М а к с и м К у з ь м и ч. Ладно, ладно! Как забыть?.. Прощай и ты, сестра! Спасибо за хлеб-соль... Уж так-то вы избаловали меня здесь...

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. Счастливой дороги, братец! А трех дней до срока, небось, не догостил. Ой Максимка! Знаю тебя... Смотри, не забыть бы чего.

П е т р у с ь. Дедусь! А когда ты опять приедешь?

М а к с и м К у з ь м и ч. Как только установится лыжный путь, так и прикачу, сынок.

П е т р у с ь. Ух, ты! На лыжах?

М а к с и м К у з ь м и ч. Ну, на лыжах 600 километров, пожалуй, далеченько будет. Лыжи мы уж здесь достанем.

П е т р у с ь. Смотри же, дедусь! Постарайся приехать!

М а к с и м К у з ь м и ч. Да уж буду стараться.

Все выходят в переднюю.

Т а н я. До свидания, Ольга Кузьминична!

П а д у н ч и к. До свидания, мамаша!

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. До свидания, милые!

М а к с и м К у з ь м и ч. Пойдем, ребята, пойдем!

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. Счастливой дороги!

П е т р у с ь. Пиши, дедусь!

М а к с и м К у з ь м и ч. Ладно, ладно!

Да ша. Ложись спать, сынок. Я скоро вернусь.

Все уходят. Ольга Кузьминична и Петрусь возвращаются в комнату Даши.

Ольга Кузьминична. Ну, Петрусь, девять часов: пора тебе ложиться спать.

Петрусь. Так уж и спать! А если мне не хочется?

Ольга Кузьминична. Мало ли что! Не хочется! Мне вот умирать не хочется, а придет время — буду помирать. Ничего не попишешь.

Петрусь. А вам, бабушка, не страшно?

Ольга Кузьминична. Чего? Помирать-то?

Петрусь. Да, зароят ведь?

Ольга Кузьминична. Э, сынок, страшись — не страшись, от смерти не уйдешь. Так уж лучше не бояться.

Петрусь. А кто старше: вы или дедусь?

Ольга Кузьминична. Я — старшая. Мне семь лет уже было, а он только родился... Я его и нянчила.

Петрусь. А где вы жили тогда?

Ольга Кузьминична. Да где же — на карьерах, в Ильмовке. Наш род искони на камне сидит. Прадед твой крепостным был, а тоже камень тесал...

Петрусь. А как он крепостным был?

Ольга Кузьминична. Да ты, милый, никак зубы мне заговариваешь? Сейчас же в постель! Без всяких разговоров!

В передней — звонок.

Петрусь. Слышите: звонок! *(Порывается в переднюю.)*

Ольга Кузьминична *(удерживает его)*. Сиди на месте! Я без тебя открою. Студент какой-нибудь забрел...

Выходит в переднюю и открывает дверь. Входит Шалько.

Петрусь *(высматривает в дверь)*. И совсем не студент, а мужчина.

Шалько. Даша Копытова здесь живет?

Ольга Кузьминична. Здесь, батюшка.

Шалько. А можно ее видеть?

Ольга Кузьминична. Подождете минут десять, так увидите: она вернется.

Шалько. Ладно, буду ждать.

Ольга Кузьминична. Раздевайтесь и заходите. Вот ее комната. *(На пороге, Петрусю.)* Уж так и быть, поболтай с гостем, пока мать придет.

Петрусь. А кто он такой?

Ольга Кузьминична. Погоди, сейчас узнаем.

Ш а л ь к о *(входит в комнату Даши)*. Будь готов, пионер!

П е т р у с ь. Всегда готов!

Ш а л ь к о. Это чей же паренек — ваш, что ли?

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. Наш, наш, батюшка. А вы-то кто же будете?

Ш а л ь к о. Я — земляк... старый друг Даши.

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. Чай, давно не видались?

Ш а л ь к о. Да, матушка, давненько.

О л ь г а К у з ь м и н и ч н а. Ну, посидите. Дашенька сейчас должна быть. *(Выходит.)*

Ш а л ь к о. Ладно, ладно... Как же тебя зовут, паренек?

П е т р у с ь. Петрусем.

Ш а л ь к о. А не находишь ли ты, Петрусь, что тебе спать пора?

П е т р у с ь. Я маму ожидаю.

Ш а л ь к о. А это — бабушка твоя была, что ли?

П е т р у с ь. Да.

Ш а л ь к о. А мама тоже здесь живет?

П е т р у с ь. Здесь.

Ш а л ь к о. А где же она?

П е т р у с ь. На вокзал уехала, дедуся провожать.

Ш а л ь к о. Так у тебя и бабушка, и дедушка — полный семейный комплект.

П е т р у с ь. Только отца нет.

Ш а л ь к о. А где же он? Умер, что ли?

П е т р у с ь. Я не знаю.

Ш а л ь к о. Как? Не знаешь, жив твой отец или нет?

П е т р у с ь. Не знаю.

Ш а л ь к о. Чудно! Но ты же видел его когда-нибудь?

П е т р у с ь. Нет, не видел.

Ш а л ь к о. Ах, вот как! Ну, что же... бывает... Не горюй, Петрусь! Кажется, так тебя зовут?

П е т р у с ь. Да.

Ш а л ь к о. Я тоже своего отца не видел... А вот и вырос, и выучился...

П е т р у с ь. А ваш тоже — неизвестно куда девался?

Ш а л ь к о. Нет, мой солдатом был... на японской войне убит... Мать за другого вышла... Тот партизаном был... тоже убит... немцами, в девятьсот восемнадцатом году...

П е т р у с ь. Боевые парни были — отцы-то ваши.

Ш а л ь к о. Да, есть о чем вспомнить.

П е т р у с ь. А я о своем ничего не знаю... Как будто его совсем не было...

Ш а л ь к о. Зато у тебя — и мать, и дед, и бабка...

П е т р у с ь. А у вас есть мать?

Ш а л ь к о. Нет, я свою давно похоронил... В голодные годы от тифа умерла... Я тогда был уже здоровым парнем, а ревел, как дитя

малое... Жутко было одному в холодной хате оставаться... Да еще в такие годы: есть нечего, кругом — война...

Петрусь (*с живым участием*). А вы, дядя, тоже воевали за Советскую власть?

Шалько. А как же! С отчимом в партизанах целый год ходил. Он хоть и не родной мне был — этот второй отец-то мой — но любил меня... На моих глазах немецкий пулемет и положил его...

Петрусь. А как это было?

Шалько. Это было в девятьсот восемнадцатом году, летом. Мы ночью подходили к железной дороге, под Житомиром: надо было поезд с немцами под откос пустить. А кулаки, как видно, предупредили немцев, и мы нарвались на засаду. Там погиб почти весь наш отряд... Не знаю, как я ноги унес... А отчим мой погиб... По сей день жаль его: хороший мужик был.

Петрусь (*растроган*). Дядя! Так значит вы — герой гражданской войны!

Шалько. Ну, какой там герой! Озорной парнишка был — только и всего. Таких, как я, тысячи были.

Звонок в передней.

Петрусь. Вот и мама! (*Выбегает в переднюю и выпускает Дашу.*) А у нас гость сидит!

Даша. Какой гость?

Петрусь. Интересно рассказывает! На гражданской войне был!

Ольга Кузьминична в это время входит в комнату Даши.

Ольга Кузьминична. Заждались, небось?

Шалько. Ничего, с вашим внуком не заскучаешь. Славный мальчонка! Но почему он своего отца не знает?

Ольга Кузьминична. Об этом, батюшка, пусть вам мать его расскажет. Вот она! (*Выходит.*)

Даша и Петрусь входят.

Даша (*остолбенела от неожиданности*). Вы?

Петрусь. Чего ты, мама? Это — тот дядя, который рассказывал.

Шалько (*пораженный, как молнией, мелькнувшей догадкой*). Так это... сын?!

Даша (*овладевая собой*). Пойдем, Петрусь!.. Тебе спать надо... Сегодня ты ляжешь у бабушки... Пойдем, сынок!

Петрусь. До свидания! А когда вы еще придете?

Даша. Идем, идем! (*Уводит Петруся.*)

Шалько (*стоит потрясенный*). Сын... Сын!!

Через некоторое время Даша возвращается.

Даша (*плотно закрыв дверь*). Зачем вы здесь?

Ш а л ь к о. Даша! Только один вопрос: этот мальчик — мой?

Д а ш а. Нет! Он мой и только мой!

Ш а л ь к о. Но отец-то его?

Д а ш а. И вы смеете называть себя его отцом?

Ш а л ь к о. Ну... если не в полном смысле, то...

Д а ш а. В физическом?

Ш а л ь к о. Да...

Д а ш а. Эх, вы... физический отец! Десять лет уже вашему сыну, а вы только сейчас узнали, что существует он на белом свете!

Ш а л ь к о. Так значит он — мой? Мой!

Д а ш а. Сядьте, Иван Петрович! Сядьте и выслушайте меня! Больше десяти лет я молчала... Ни одним словом не обмолвилась перед вами ни о себе, ни о сыне... А порой хотелось, уж так хотелось написать вам, рассказать...

Ш а л ь к о. Но почему же вы не написали? Ведь я же ничего не знал и не думал... Дашенька! Милая!

Д а ш а (*отстраняет его*). Нет, нет, Иван Петрович! Выслушайте меня... Вы помните тот вечер, когда вы уезжали из Ильмовки сюда, учиться, а я провожала вас на станцию?

Ш а л ь к о. Да, помню... Над карьерами висел молодой месяц... Мы шли пешком... и мой фанерный чемодан сильно натер мне плечи...

Д а ш а. Вот что осталось в вашей памяти! А я и сейчас не могу вспоминать об этих минутах без горечи и боли... Ведь я уже была тогда... на втором месяце...

Ш а л ь к о. Не может быть! Почему же вы не сказали об этом?

Д а ш а. Почему? Эх, Иван Петрович! Дома строить вы научились, а людей не понимаете... Как я могла говорить вам о ребенке, когда все мысли и желания ваши были устремлены сюда! К большим целям! К большой жизни! Ведь я любила вас. Я готова была на что угодно, только не помешать бы вам! Не стать для вас обузой! И я смолчала...

Ш а л ь к о. Какой же я сукин сын!

Д а ш а. Поезд тронулся. Вы с сияющим лицом замахали мне каргузом... Я старалась улыбаться, но душа разрывалась от боли... Поезд исчез в темноте, а я все еще стояла на платформе и как будто видела ваше радостное лицо... По щекам текли слезы, но я старалась жить вашей радостью... Я очень вас любила...

Ш а л ь к о. Теперь припоминаю: после моего отъезда вы, через какую-то подругу, передали мне письмо...

Д а ш а. Да, да: через Таню Горбачеву. Но и в этом письме я говорила о своей любви, а не о своем положении. Вы не ответили, и я больше не писала...

Ш а л ь к о. Да, да... Теперь я понимаю...

Д а ш а. Ну вот... Осталась я одна... с ребенком под сердцем. Об аборте я и думать не хотела: не могу я этого делать. Раз любишь — люби до конца!

Ш а л ь к о. Даша! Я не могу слушать вас... Не могу смотреть на вас...

Д а ш а. Нет, нет, вы слушайте! Я хочу рассказать еще об одной минуте... Я никогда не забуду этой минуты... этой тяжелой обиды...

Ш а л ь к о. Что же еще может быть?

Д а ш а. Вы знаете, что в нашем обществе не презирают таких девушек, как я. Наоборот, мой отец и товарищи, на фабрике лабратора, очень тепло отнеслись к моему положению. Когда наступили роды, меня отвели в ильмовскую родильню и навещали... Но вот, как сейчас вижу: я собралась уже домой с ребенком... Рядом со мной лежала жена рабочего, с нашей фабрики. Она тоже родила мальчика и выписывалась из родильни. За ней пришел молодой муж. И как они оба ласкали свое дитя! Как радовались этому комочку новой жизни! А я ушла домой... одна! Это была такая обида, Иван! Такая жгучая материнская боль... И тогда я больше всего почувствовала, что ненавижу тебя! Ненавижу, как самую подлую тварь!

Ш а л ь к о (*подавлен*). Мне стыдно, Даша...

Д а ш а. И с той поры это чувство закаляет меня... Я была молода. Я не меньше других хотела большой, радостной жизни. Я начала бороться за эту жизнь и для себя, и для сына... Уходите же с моей дороги! Не волнуйте меня! Не мешайте мне жить и работать!

Ш а л ь к о (*тяжело поднялся*). Я понимаю... но сын?

Д а ш а. Забудьте о нем... как вы забыли когда-то обо мне... Отцовство надо заслужить!

Г о л о с П е т р у с я (*за дверью*). Мама!

Д а ш а (*бросается к нему*). Сейчас, детка! Почему ты не спишь? (*Выходит.*)

Шалько закрывает лицо руками и, вздрагивая от рыданий, удаляется. Слышен стук закрываемой наружной двери. В комнату входят Даша и закутаный одеялом Петрусь.

Д а ш а (*ведет сына за ширму*). Ложись, сыночек, на свое место. Ложись!

П е т р у с ь. А этот дядя еще придет к нам?

Д а ш а. Нет, сынок... Он не придет... Он никогда больше не придет...

П е т р у с ь. Мама, ты плачешь?

Д а ш а (*со слезами в голосе*). Нет, детка... Я не плачу... Я не должна плакать...

АКТ ТРЕТИЙ

РАЗДЕЛ 5

Столовая в новой квартире Сиверса. Обстановка, привезенная из старого дома, здесь кажется старомодной и случайной. Двенадцатый час ночи. Чуралов сидит в кресле и замедленными глотками пьет давно остывший чай. Сиверс с трубкой шагает по комнате.

Сиверс. Почему так долго нет Веры? Уже двенадцатый час, а диспут объявлен в шесть... Не понимаю, как можно целый вечер говорить о такой очевиднейшей чепухе, как проект Пушкарского?

Чуралов. А почему ты сам не пошел на этот диспут? Дом архитектора ведь не так далеко?

Сиверс. А зачем мне ходить туда? Когда мой дом назначили на слом, меня не спрашивали: хорошо это или плохо? Пусть и строят без меня.

Чуралов. Ну, за дом ты не имеешь права обижаться: разве эта квартира хуже того, что ты имел в своем доме?

Сиверс. Не в этом дело, Никита. Я мог совсем не жить в своем доме и все-таки он был бы моим сокровищем... Я чувствую себя ограбленным! Понимаешь?

Чуралов. Нет, я не понимаю такой привязанности к вещам. Пусть даже — нами созданным. Всему приходит свой конец: немного раньше, немного позже — не все ли равно?

Сиверс. Да, тебе трудно это понять... Актеры творят для мгновения, а зодчие — для столетий... Когда я увидел на месте своего дома груды камней... я почувствовал себя вычеркнутым из жизни и... разрыдался! За всю свою взрослую жизнь я плакал только два раза: на похоронах своей матери и на развалинах своего дома...

Чуралов. Конечно, быть вычеркнутым из жизни, когда сердце бьется и работает мысль — это тяжело. Но, поверь, Андрей, никто тебя не вычеркивает: это — только твое дурное настроение. А вот у меня дела похуже.

Сиверс. А что такое?

Чуралов. Сегодня был у своего врача. Склероз сердца, говорит, развивается у вас нормально. Ты понимаешь: нормально! Я его спрашиваю: а если завтра мое сердце перестанет биться, это тоже будет нормально? Да, говорит, в ваши годы надо быть ко всему готовым.

Сиверс. Ты как будто возмущен этим?

Чуралов. Конечно, возмущен! Человек еще хочет жить и петь, а его в гроб укладывают! Разве это нормально?

Сиверс (с улыбкой). Нет, Никита, пора кончать! Костлявый бухгалтер уже подвел наш последний баланс. Пора, мой друг! Задержались мы на этом свете...

Чуралов. Ненормально, но — увы! — неизбежно. Ничего не попишешь... А все-таки жаль... *(Напевает.)*

Были когда-то и вы рысаками,
и кучеров вы имели лихих...
Ваша хозяйка состарилась с вами,
пара гнедых, пара гнедых...

Резкий звонок.

Сиверс. Вера с диспута! Наконец-то! *(Выходит.)*

Чуралов *(отдаваясь тому же настроению)*.

Ваша хозяйка состарилась с вами,
пара гнедых, пара гнедых...

Входят Шалько и Сиверс.

Шалько *(в сильном возбуждении, не здороваясь с Чураловым)*. Вы меня извините... в такой поздний час... Но я не могу: я должен рассказать вам об этом!

Сиверс. Что случилось?

Шалько *(автоматически берет стакан чаю, стоящий перед Чураловым, и залпом выпивает)*. Случилось то, что должно было случиться: молотообразный дворец Пушкирского поднялся против своего автора и так бахнул его по черепу, что у бедного автора искры посыпались из глаз!

Сиверс. В самом деле?

Шалько. Больше проект Пушкирского не существует! Разбит в пух и прах! Уничтожен до основания!

Сиверс. Я рад! Очень рад! Но расскажите подробней. Вы были докладчиком на этом диспуте?

Шалько. Я был докладчиком и, конечно, доложил по совести. Стыдно, дескать, товарищи, разрушив «застывшую музыку Чайковского» — это ваш-то домишко — громоздить на этом месте какой-то безобразный молотище, бьющий по головам ни в чем не повинные колонны!

Сиверс *(все с большим увлечением)*. Ха-ха-ха! Браво! *(Чуралову.)* Ты не видел этого чудовища: потрясающая нелепость!

Шалько. Но мой доклад был только сигналом! Дальше поднялась целая буря возмущения! Ураганный огонь! И знаете, кто больше всего разил этот формалистический проект? Молодежь! Молодые архитекторы! Студенчество! Старикам он тоже, конечно, не по нутру, но ведь это народ деликатный: как выступать, если горсовет утвердил? Одни отмалчиваются, другие — и туда, и сюда...

Сиверс. Ну, а представители горсовета говорили что-нибудь?

Шалько. От горсовета выступал Мухачев, Матвей Иванович. Добрейший человек!

С и в е р с. Ну, а что же он?

Ш а л ь к о. Замечательно! Начал было во здравие: революционная форма, символ нашей эпохи, смелость творческого искания и т. д. в духе Пушкирского. Но потом как пошел, как пошел о недостатках: и молот дырявый, и ручка при молоте неладная, и колонны под молотом стонут... Мы его чуть было на ура не подняли!

С и в е р с. Но ведь он-то утверждал этот проект!

Ш а л ь к о. Ну, как же: разве можно не утвердить проект такого модного архитектора? Он и теперь его отстаивает, но с такими поправочками, что от проекта ничего не остается!

С и в е р с. Однако кто-нибудь же защищал проект?

Ш а л ь к о. Очень немногие: два-три голоса что-то путали о молотообразных формах и задачах социалистической культуры, но их и слушать не хотели.

С и в е р с. Но сам-то Пушкирский защищался?

Ш а л ь к о. О да! Он был красноречив, как всегда. Но против очевидности не попрешь, и на этот раз его запикали. А помимо всего прочего, нельзя же на собрании архитекторов говорить с таким невероятным апломбом и в такой пренебрежительной манере!

С и в е р с. Это хорошо! Это очень хорошо!

Ч у р а л о в. А все-таки на чем же решили? Насколько я знаю, горсовет не только принял этот проект, но и начал подготовительные работы по стройке?

С и в е р с. Да, да! Работа кипит! И я думаю, как бы вы ни шумели там, в Доме архитектора, а горсовет назад не пойдет и Пушкирский свой молот будет строить.

Ш а л ь к о. Ну, нет! Уж теперь извините. Теперь мы — если надо — до самых высших инстанций дойдем, но конкурса на Дворец культуры добьемся. За это я головой ручаюсь!

С и в е р с. Не верится что-то...

Ш а л ь к о. Поверьте, Андрей Михайлович! И знаете, с чем я пришел к вам?

С и в е р с. С чем?

Ш а л ь к о. С большой просьбой... Я подобрал уже группу для участия в этом конкурсе: Лембик, Суховий и я, но непременно под вашим руководством.

Ч у р а л о в. Вот! Не я ли говорил тебе, Андрей: рано ты вычеркиваешь себя из жизни. Пусть этим врачи занимаются: для них это нормально.

С и в е р с. Нет, нет! Позвольте! Конкурс еще не объявлен! Это — во-первых. А во-вторых, хотя ваша группа очень симпатична и даровита, но...

Ш а л ь к о. Все как один у вас учились.

С и в е р с. Но подумайте сами: как я буду работать над новым заданием, если я не могу вспомнить без сожаления и горечи о старом?

Чуралов. Да что там? Мертвый в гробе мирно спи, жизнью пользуйся живущий.

Шалько. Совершенно верно, папаша! Живому надо жить, а жить — значит бороться, творить, а не вешать нос над прошлым.

Входит Вера Андреевна.

Вера Андреевна. Торжество победителей?

Шалько. Нет, Вера Андреевна: народное ликование по случаю избавления города от молотообразного чудовища.

Сиверс. Ликовать еще рано. Но ты, Вера, не должна огорчаться за Пушкарского: для него такая порка необходима. Без этого он погибнет.

Вера Андреевна. А с этим? Ты ведь не слышал, как он выступал: с высоты величия! А надо было признаться в неудаче.

Шалько. Как? Вы тоже против Пушкарского?

Вера Андреевна. Всегда, когда он ниже самого себя... А в общем — довольно об этом: опротивело за вечер.

Сиверс (*берет Шалько под руку*). Пойдемте в кабинет: меня интересует одна подробность. (*Уходят.*)

Вера Андреевна. Никита Павлович! Мне очень грустно...

Чуралов. Что с вами, деточка?

Вера Андреевна. Все то же: хочу жить и не знаю — для чего? Хочу любить и не знаю — кого? Как это нелепо: родиться не то раньше, не то позже своей эпохи... Но довольно об этом!

Чуралов. Нет, Вера Андреевна! На правах старой дружбы, я хочу высказаться об этом со всей откровенностью. Вы — молодая, умная и красивая женщина...

Вера Андреевна. Благодарю вас. Я это неоднократно слышала и от друзей, и от врагов.

Чуралов. Чего же вам недостает для полноты жизни? Для счастья?

Вера Андреевна. Папá говорит — призвания или хотя бы самой обыкновенной работы, например, службы в каком-нибудь учреждении.

Чуралов. Но вы же все-таки работаете: руководите домашним хозяйством...

Вера Андреевна. Очень мало. Но довольно часто играю в клубах, на концертах, и даже состою членом Рабис...

Чуралов. Ну, вот! И любовь у вас, насколько я могу судить, хоть изменяется, но не прекращается.

Вера Андреевна. Допустим.

Чуралов. В чем же дело? На мой взгляд, для полноты жизни, для самоутверждения в жизни, вам недостает только одного, очень существенного обстоятельства.

Вера Андреевна. Какого?

Чуралов. Материнства.

Вера Андреевна. Вы так думаете?

Чуралов. Даже убежден! Будь у вас малыш, поверьте, от вашего томления осталось бы одно неприятное воспоминание.

Вера Андреевна. Я всегда боялась ребенка... Когда ушла мать, мне было лет шесть и меня воспитывала гувернантка...

Чуралов. Как же, помню, помню: рыжая мадемуазель Ренье. Очень милая, но довольно легкомысленная парижанка.

Вера Андреевна. Вот она-то и воспитала меня в гадливом, пренебрежительном отношении к материнству. Я очень люблю детей, но ходить с большим животом, потом рожать, кормить собственной грудью, копаться в грязных пеленках — нет, этого я не могу!

Чуралов. А вы бы, деточка, попробовали?

Вера Андреевна. Нет, Никита Павлович, материнство — это не мой удел. Да и кто бы мог быть отцом моего ребенка?

Чуралов. Тот, конечно, кого вы любите.

Вера Андреевна. Любить мужчину — это одно, а делать его отцом своих детей — это другое.

Из кабинета выходят Сиверс и Шалько.

Шалько (*услышав последнюю фразу Веры Андреевны*). Как, как вы говорите, Вера Андреевна?

Вера Андреевна. Я говорю, что не каждый из тех, кого мы любим, достоин быть отцом наших детей. Но вас этот вопрос, кажется, не интересует.

Шалько. Меня? (*После паузы, с большой силой.*) Меня этот вопрос не интересует: он мучит меня! Будь он трижды проклят! (*Яростно ударив стулом о пол, уходит, при полном недоумении всех присутствующих.*)

РАЗДЕЛ 6

Дом архитектора. Изыячно обставленная комната отдыха, прилегающая к залу.

Двери — в зал и в буфет.

Вечер встречи архитекторов и студенческой молодежи строительного института. Концерт кончился. В зале играет джаз-оркестр и танцует молодежь. Изредка танцующие пары появляются и в комнате отдыха. За шахматными столиками сидят несколько человек, углубленные в игру. За одним из столиков играет профессор Сиверс.

Из буфета выходит небольшая, но шумная толпа студенческой молодежи, тесным кольцом окружающая очень старого архитектора.

Старый архитектор. Вы думаете, я очень стар?

Падунчик. Не то, чтобы очень, но уже не первой молодости.

Смех.

Старый архитектор. Когда я строил купеческое собрание — нынешний клуб печатников — мне было лет сорок, не больше.

П а д у н ч и к. Да купеческому собранию лет сорок, в общем — жить можно.

Смех.

Старый архитектор. А я, друзья мои, думаю так: каждому из нас столько лет, на сколько он себя чувствует. Если мне восемьдесят, а я чувствую себя на восемнадцать, так позвольте мне оставаться при моем самочувствии.

Взрыв рукоплесканий и восклицания: «Браво! Браво, Валерий Павлович!»

П а д у н ч и к *(запевает, остальные подхватывают)*.

Под весенним, родным небосклоном
даже старые клены цветут.
Можно быть очень важным ученым
и играть с пионером в лапту.
Как же так! Вдруг в лапту?
Старый клен — и в цвету?
Почему? Растолкуйте вы мне...
Потому, что у нас каждый молодой сейчас
в нашей юной, прекрасной стране.

Старый архитектор с увлечением дирижирует хором и группа проходит в зал.
Появляются Д а ш а и К у т о в о й.

Д а ш а. Сама не знаю: зачем я здесь?

К у т о в о й. Как зачем? Сегодня — наша встреча с архитекторами...

Д а ш а. А что здесь было?

К у т о в о й. Выступали архитекторы и студенты старших курсов. Потом был интересный концерт... Почему вы так запоздали?

Д а ш а. Я решила совсем сюда не приходить, а потом... передумала.

К у т о в о й. Двадцать седьмого, на диспуте, вы тоже не были здесь.

Д а ш а. На каком диспуте? О Дворце культуры?

К у т о в о й. Да, о проекте Пушкинского. Ваш земляк, архитектор Шалько, выступал с замечательным докладом.

Д а ш а. Да, мне рассказывали об этом...

К у т о в о й. Отчего вы так волнуетесь, Дарья Максимовна?

Д а ш а. Нет, Ефрем Иванович... А в Доме архитектора я не бываю потому, что... не хочу встречаться здесь с одним человеком.

К у т о в о й. А как же сегодня?

Д а ш а. Не знаю, Ефрем Иванович. Не знаю. Пойдемте в зал...

Идут, при входе встречаются с Мишей Падунчиком и Таней Горбачевой.

Т а н я. Дашенька! *(Целует подружку.)* Вот хорошо!

Д а ш а. А ты как здесь?

Т а н я. Медики везде нужны.

П а д у н ч и к. Даша! Первый фокстрот — за мной. Пусть старик поревнует! Есть?

Д а ш а. Нет, Мишенька, я фокстротов не танцую: еще не научилась.

П а д у н ч и к. Пустое дело! И учиться нечему. (*Фокстротирует.*)

Д а ш а. Нет, нет! Пойдемте, посмотрим.

Уходят в зал.

В зале — фокстрот. Через комнату отдыха проходит сильно возбужденный Пушкарский. Вера Андреевна спешит за ним.

П у ш к а р с к и й. Нет, нет! Этого не может быть! Я не могу допустить такого позора! Такого хамства!

В е р а А н д р е е в н а. Да что такое, Юрий? Я не могу добиться от тебя ни одного толкового слова!

П у ш к а р с к и й. Ах, оставь меня, пожалуйста! Я должен сейчас же все узнать. Какая подлость! Какая низость! (*Уходит.*)

В е р а А н д р е е в н а. Невежа!

Молодой человек приглашает Веру Андреевну на танец и уводит в зал. К шахматному столику Сиверса подходят молодые архитекторы — Лембик и Суховий.

Л е м б и к. Здравствуйте, Андрей Михайлович!

С у х о в и й. Наконец-то вы оказались в нашем доме!

Л е м б и к. погоди, Семен! Мы очень соскучились без вас, Андрей Михайлович.

С и в е р с. Я также рад вас видеть... Но сейчас вы, кажется, хотите сорвать мне хорошую партию?

Л е м б и к. Нет, нет! С вашего позволения, мы сообщим вам только одну сенсацию.

С у х о в и й. Замечательная новость.

Л е м б и к. погоди, Семен! Несколько слов, и мы сейчас же retirуемся.

С и в е р с. Какая новость?

Л е м б и к. Мы только что узнали от нашего парторга, что Совнарком постановил: проект Пушкарского...

С у х о в и й. Вы, конечно, знаете его проект Дворца культуры?

С и в е р с. Знаю, знаю.

Л е м б и к. Так вот этот проект, принятый горсоветом — погоди, Семен! — Совнарком признал никуда негодным.

С и в е р с (*даже встал*). Да?

Л е м б и к. Да, да! Назначена новая строительная комиссия.

С у х о в и й. Горсовет теперь объявляет...

Л е м б и к. Не мешай, Семен! Горсовет объявляет всесоюзный конкурс на новый проект Дворца культуры.

С и в е р с. Вот это здорово! Это то, что надо! Пусть и Пущкарский и горсовет учатся на этом факте! Спасибо, друзья, спасибо за новость!

Л е м б и к. Мы, Андрей Михайлович, всегда рады поделиться с вами.

С у х о в и й. Желаем вам успеха в игре.

Л е м б и к. Пойдем, Сеня!

Уходят.

Старый архитектор *(возвращается в буфет и напевает)*.

Под весенним родным небосклоном
Даже старые клены цветут.
Можно быть очень важным ученым
и играть с пионером в лапту...

П а д у н ч и к *(подходит к нему и подхватывает мотив)*.

Как же так! Вдруг в лапту?
Старый клен — и в цвету?
Почему? Растолкуйте вы мне...

Старый архитектор.

Потому что у нас каждый молод сейчас
в нашей юной, прекрасной стране.

Уходят в буфет.

Из зала выходят Та н я и Д а ш а.

Та н я. Что с тобою, Даша? Ты дрожишь, как в лихорадке. Не здоровится, что ли?

Д а ш а. Нет, Танюша, не то... Я не должна была приходиться сюда... Я каждую минуту могу встретить его...

Та н я. Ах, вот в чем дело! Ты боишься встречи с Шалько?

Д а ш а. С тех пор, как он приходил ко мне, я не видела его... Но все мысли мои — вокруг него...

Та н я. Но ведь ты говорила, что после той встречи еще больше ненавидишь его!

Д а ш а. Да, да! Ненавижу! За сына ненавижу! Какое он имеет право на него? А Петрусь тянется к нему. Спрашивает о нем. Он должен презирать его!

Та н я. Но Петрусь ведь ничего не знает. А когда он все узнает...

Д а ш а. Я не знаю, что тогда будет... Только не то, совсем не то получается... и у сына... и у меня...

Та н я. И у тебя?

Д а ш а. И у меня, Танюша... Я ненавижу, но порой мне почему-то жаль его... И кажется он мне таким беспомощным... большим ребенком... И тогда я сама не знаю, что со мной делается...

Та н я. А я знаю. Сказать?

Д а ш а. Тише, тише! Вот он идет.

Шалько, увидев Дашу и Таню, подходит к ним.

Ш а л ь к о. Здравствуйте, Дарья Максимовна!

Д а ш а. Здравствуйте, Иван Петрович!

Таня хочет уйти.

(*Удерживает ее*). Это — наша землячка, Таня Горбачева... По соседству с Ильмовкой живет...

Ш а л ь к о. Мы, кажется, где-то встречались?

Т а н я. Да... Только очень давно...

Ш а л ь к о. А при каких обстоятельствах? Напомните!

Т а н я. При довольно скверных обстоятельствах.

Д а ш а. Не стоит вспоминать!

Ш а л ь к о. Нет, нет, скажите!

Т а н я. Лет десять тому назад... я передавала вам письмо своей подруги... которую вы оставили на карьерах... в очень невеселом положении...

Д а ш а. Таня, зачем ты?..

Ш а л ь к о (*смутился*). Теперь помню... Жаль, что вы не назвали тогда меня... моим настоящим именем.

Т а н я. Тогда это не дошло бы до вашего сознания.

Д а ш а. Давайте не вспоминать об этом. Зачем портить настроение?

Ш а л ь к о. Да, тогда я не думал об этом... А теперь вот — думаю... Очень много думаю... Некогда, работа стоит, а я — в мечтах, черт меня побери!

Т а н я. Говорят, лучше поздно, чем никогда.

Ш а л ь к о. И тянет меня почему-то к родным местам: хочется побывать в нашей Ильмовке... Я ведь с тех пор... ни разу не был на карьерах...

Т а н я. Неужели ни разу?

Ш а л ь к о. Ни разу! Не было необходимости... А теперь вот — тянет! Пройтись бы ранним утром по гулким ущельям... Посидеть над нашей речушкой... Повидать бы вашего папангу, Максима Кузьмича... Потолковать со старыми товарищами по работе, каменотесами...

Д а ш а. Вы так говорите, что мне тоже захотелось домой... на карьеры: повидать бы свою фабрику... свой рабфак... Я там пять лет проучилась... Трудно было на первых порах.

Т а н я. Да, Дашенька... Но мы народ крепкий, на камне вырастаем.

Ш а л ь к о. Славный народ каменотесы!

Т а н я. Замечательный народ!

Ш а л ь к о. Лица обветрены, руки — как из железа... Со стороны посмотришь — не человек, а каменная глыба! Но под этой корявой

наружностью порой — столько лирики, чувства... Да что вам говорить об этом? Сами, небось, знаете.

Да ша. Но бываю на карьерах и другие характеры.

Шалько. Да... конечно...

Появляются Пушкирский и Вера Андреевна.

Вера Андреевна. Юрий, успокойся! Ради бога!

Пушкирский. Как я могу быть спокоен, когда меня бесчестят? Когда меня публично шельмуют?

Вера Андреевна. Да пойми же ты, Юрий, что Дворец культуры — это твоя творческая неудача и ничего больше! Причем тут бесчестие и всякие страшные слова?

Пушкирский. Нет, нет! Ты не понимаешь этого дела. Ты не хочешь понять, что это интрига! Да, да! Несомненная интрига!

Вера Андреевна. Какая интрига?

Пушкирский. Самая подлая! Потому что ведет ее — мой друг.

Вера Андреевна. Какой друг?

Пушкирский (*увидев Шалько*). Вот он! Я должен объясниться с ним. Пусти, пусти меня! (*Подходит к Шалько.*) Послушайте... граждане Шалько!

Шалько. А, Пушкирский! (*Подает руку.*) Здравствуй!

Пушкирский (*руки назад, в крайнем возбуждении*). Вы знаете результат ваших стараний... направленных против моего проекта?

Шалько. Нет. Но что с тобой? Почему такое галантное обращение?

Общее внимание присутствующих возрастает.

Пушкирский. Мой проект отвергнут! Подготовительные работы — к черту! Объявлен конкурс!

Шалько. Да что ты говоришь! В самом деле?

Пушкирский. Да, да!

Шалько. Замечательно! Я только этого и ждал! Музыка, играй туп!

Пушкирский. Ты доволен? Ты добивался этого?

Шалько. Да! Этого добивался и я и вся наша общественность.

Пушкирский. И ты считаешь себя моим другом?

Шалько. Да, Юрий!

Пушкирский (*бьет Шалько по лицу*). Мерзавец!

Шалько (*яростно взмахивает рукой для ответного удара и застыивает в этой грозной позе. Потом опускает руку и, тяжело дыша, говорит.*) Уйди... Уйди с глаз моих... Ничтожество!

Пушкирский резко поворачивается и идет к выходу. Вера Андреевна преграждает ему путь.

В е р а А н д р е е в н а. Что ты сделал, Юрий?
П у ш к а р с к и й. Прочь, дура! (*Выходит.*)

Присутствующие возмущаются поступком Пушкарского и окружают Шалько.

Г о л о с а. Это — возмутительнейший факт!
— Хулиганская выходка!
— Где же терпимость к товарищеской критике?
— Мальчишка! Шут гороховый!

С и в е р с (*подходит к Шалько и взволнованно жмет ему руку*). Иван Петрович! Я восхищен вашим мужеством. Да, вашим мужеством! Вашей силой!

Ш а л ь к о. Какая дикость! Ведь я всегда возмущался его проектом... Много раз ему лично говорил...

С и в е р с. Я не знаю, что это: дикость или патология? Да черт с ним! Дело не в этом. Я хочу сказать вам следующее: до сих пор я отказывался работать с вашей группой...

Ш а л ь к о (*в радостном порыве*). А теперь — будете?

С и в е р с. А теперь, когда конкурс уже объявлен и события получают такой характер, теперь я буду работать с вами!

Ш а л ь к о. Лембик! Суховий! Слышите? (*Горячо сжимает руку Сиверса.*) Спасибо, Андрей Михайлович! Большое спасибо!

С и в е р с. До свидания! Работать будем в моей квартире. (*Выходит.*)

Ш а л ь к о. До свидания, Андрей Михайлович!

В е р а А н д р е е в н а (*подходит к Шалько*). Я думаю также, как и мой отец. А за Пушкарского мне стыдно и больно: это была самая жалкая и дурная истерика. Желаю вам успеха, Иван Петрович.

Ш а л ь к о (*растроган*). Благодарю вас, Вера Андреевна.

Вера Андреевна уходит.

Л е м б и к. Ваня! Как ты удержался? Ведь ты же мог убить его одним ударом!

С у х о в и й. Но мы этого дела так не оставим! Пусть он не думает!

Л е м б и к. Погоди, Семен! Конечно, таким молодчикам не место в Союзе архитекторов.

Общий гул одобрения.

Г о л о с а. Да, да!

— Мы завтра же поставим этот вопрос!

Ш а л ь к о. Товарищи! Будем продолжать наш вечер. Забудем на сегодня этот неприятный случай. У нас — молодые гости, не будем портить им настроение. (*Идет в зал.*)

П а д у н ч и к (*задерживает Шалько*). А все-таки, товарищ Шалько, с Пушкарским вы поступили не совсем правильно.

Ш а л ь к о. Как?

Падунчик. Ведь это же был фашистский приемчик с его стороны!

Шалько. Ну?

Падунчик. Надо было коцнуть!

Смех.

Все уходят в зал. Играет джаз. В комнате отдыха остаются только Даша и Кутовой.

Даша (*потрясенная всем происшедшим*). Ефрем Иванович! Вы видели?

Кутовой. Видел... и его... и вас.

Даша. Какая это сила! Какой человек! Вы понимаете?

Кутовой. Да, мне кажется, что я начинаю понимать...

Даша. Что?

Кутовой. Я кое-что слышал... А теперь вижу — вы... любите его!

Даша (*со слезами на глазах*). Да ведь он — отец моего ребенка!

Кутовой. Архитектор Шалько?!

Даша. Да, да! (*Быстро уходит.*)

Кутовой (*как громом пораженный*). Отец ее ребенка... Что же мне делать с тобой, мое бедное сердце?

Через комнату вальсирует молодая пара.

АКТ ЧЕТВЕРТЫЙ

РАЗДЕЛ 7

Комната Даши. На столе синеют фиалки. В окне — город в лучах солнечного заката.

Петрусь (*ходит по комнате и учит стихотворение А. С. Пушкина*).

Последняя туча рассеянной бури!
Одна ты несешься по ясной лазури,
Одна ты наводишь унылую тень,
Одна ты печалишь ликующий день...

В дверях появляется Ольга Кузьминична.

Петрусь. Почему так долго мамы нет?

Ольга Кузьминична. Не знаю, голубчик.

Петрусь. Сама же сказала, что сегодня пойдем с отцом знакомиться, а вот уже день кончается, а ее нет и нет.

Ольга Кузьминична. А ты не думай об этом да своим делом занимайся. Раз отец нашелся, он никуда уж не уйдет. Успеешь познакомиться — не сегодня, так завтра.

Петрусь. Нет, нет! Мама сказала сегодня, значит сегодня. Нечего откладывать!

Ольга Кузьминична. Ух, какой прыткий!

Петрусь. Да как же: не было — не было отца, потом откуда-то появился... а мы еще будем откладывать!

Ольга Кузьминична (*смеется*). Держи, держи его за полы, летуна такого!

Петрусь. А может быть, он и хороший парень?

Ольга Кузьминична. Да раз объявился, значит, ничего, подходящей. А ты все-таки поменьше думай об этом да занимайся. Мать сейчас придет.

Петрусь. Не беспокойтесь, бабушка! На завтра — один стишок и такой легкий! Читаешь — как верхом на лошади едешь. Вот слушайте. (*Читает и как бы скачет на лошади*).

Последняя туча рассеянной бури!

Одна ты несешься по ясной лазури...

Звонок в передней.

Петрусь (*бросается на звонок*). Мама!

Ольга Кузьминична. Ну, теперь не до уроков! Чудно, право: отец нашелся! Будто он где-нибудь из кармана выпал...

Входят Таня и Падунчик, за ними Петрусь.

Падунчик. Здравствуйте, мамаша!

Таня. С весною вас, Ольга Кузьминична!

Ольга Кузьминична. Здравствуйте, здравствуйте, милые! А где же это наша студентка?

Таня. Мы думали, она дома и зашли за ней.

Падунчик. Пойдемте, мамаша, с нами в парк: чудный весенний вечер!

Таня. Распустились березы, цветут фиалки — такой дивный воздух!

Падунчик. И Петруся с собой возьмем. Пойдешь?

Петрусь. Нет, нет, я не могу.

Таня. Почему ты не можешь?

Петрусь (*посмотрел на бабушку*). У меня уроки на завтра... и, вообще, дела разные...

Таня. Ха-ха-ха! Подумаешь, деловой человек!

Ольга Кузьминична. Нет, товарищи, идите уж вы одни. (*С намеком*). Вам и вдвоем не будет скучно.

Падунчик. Ты как думаешь, Таня?

Таня. Поговорим об этом в парке, когда соловей запоет.

Ольга Кузьминична. Вот, вот! Поговорите, поговорите! Ваше дело молодое...

Падунчик. Конечно, нам тоже надо бы о зачетах подумать, но учебы много, а весны мало — пойдём, Танюша!

Таня. Пойдём, Мишенька! До свидания, Ольга Кузьминична!

Падунчик. Привет Даше!

Выходят.

Ольга Кузьминична. Идите, идите... Эх, молодость: все ни о чем! А потом — где отец? Неизвестно куда девался!

Петрусь. О чем это вы, бабушка?

Ольга Кузьминична. Да все о том же...

Звонок.

Опять звонок! Вернулась парочка, что ли? Ты учишься, Петрусь, учишься! Я без тебя открою. *(Выходит в переднюю.)*

Петрусь *(читает)*. Последняя туча... Нет, это я уже знаю... *(Читает)*.

Ты небо недавно кругом облегала,
И молния грозно тебя обвивала,
И ты издавала таинственный гром,
И алчную землю поила дождем.
Довольно, сокройся...

(Прислушивается к разговору в передней.)

Между тем, в переднюю вошел Максим Кузьмич.

Максим Кузьмич. Здравствуй, сестра!

Ольга Кузьминична. Максимка! *(Целуются)*. Откуда ты взялся?

Максим Кузьмич. Из Ильмовки, откуда же больше?

Ольга Кузьминична. Вот радость-то всем будет! Пойдём же, пойдём, родной!

Петрусь. Дедусь!

Стремглав бросается из комнаты, навстречу ему — Максим Кузьмич и Ольга Кузьминична.

Петрусь *(бросается дедусю на шею)*. Дедусь! Дедусик мой...

Максим Кузьмич. Да постой ты! С ног свалишь!

Петрусь. Как же ты так? Ничего не писал — и вдруг приехал?

Максим Кузьмич. Да вот так: взял да и приехал. Уж очень соскучился без вас.

Ольга Кузьминична. А поживешь день-другой, опять по своим карьерам затоскуешь. Уж я тебя знаю!

Петрусь. Нет, дедусь, в самом деле: как это ты устроил?
Максим Кузьмич. Экий любопытный! По делам приехал, командировку получил на механический завод: заказ на машины привез.

Петрусь. Ух, ты! Вот здорово! А у нас тут новость какая!

Максим Кузьмич. Ну?

Петрусь. Мой отец нашелся!

Максим Кузьмич. Как так — отец?

Петрусь. Да, да! Отец!

Максим Кузьмич. Что он болтает, Ольга?

Петрусь. Вот чудак! Не верит!

Ольга Кузьминична. Он не болтает, а говорит то, что от матери узнал.

Максим Кузьмич. Да как же так? Отец нашелся! Что это — булавка на полу, что ли?

Петрусь. А вот нашелся да и все. Сейчас придет мама, и мы пойдем к нему знакомиться.

Максим Кузьмич. Ты, сестра, что-нибудь понимаешь?

Ольга Кузьминична *(смеется)*. Я, брат, только одно знаю: утрясется — хорошо будет! Сама двух дочек замуж выдала. Всего нагляделась... *(Выходит.)*

Максим Кузьмич. Да нет, как же так? Мать знакомит сына с отцом... Сын выдает мать за отца... Нет, тут что-то напутали!

Петрусь. Ничего не напутали, дедусь. Пойдем с нами, и ты сам все увидишь.

Максим Кузьмич. Да ты-то видел его?

Петрусь. Кого?

Максим Кузьмич. Да этого — найденыша вашего?

Петрусь. Отца? Конечно, нет.

Максим Кузьмич. А мать — видела?

Петрусь. Мама? Ничего не говорила... Должно быть, видела.

Максим Кузьмич. Должно быть! Нет, друг мой, ты меня в это дело не путай.

Петрусь. Ну, какой ты, дедусь, непонятливый!

Максим Кузьмич. Да, все ясно, как день, а я никак понять не могу... Ну, ладно! Мать придет — расскажет. А я тебе гостинчик привез. Только скажи наперед, как учишься?

Петрусь *(достает табель об успехах)*. Вот смотри: по четырем — отлично, остальные — хорошо.

Максим Кузьмич. Молодец, парнишка! Учись, учись, инженером будешь на карьерах.

Петрусь. А как ты думаешь, отцу показать?

Максим Кузьмич. Что?

Петрусь. Табель. Чтоб он тоже знал.

Максим Кузьмич. Да, пожалуй, для первого знакомства...

Петрусь. Отцы любят хорошие отметки. В нашем классе есть

Серезжа Петухов, так ему отец даже уши надрал за три плохих отметки. Не веришь? Серезжка сам рассказывал.

Максим Кузьмич. Очень может быть, отцы — народ серьезный.

Петрусь. Ну, если мой будет драться...

Максим Кузьмич. Ну, что тогда будешь делать?

Петрусь. Нет, этого не может быть! Зачем ему драться?

Максим Кузьмич. А если у него характер такой: драки требует?

Петрусь. Ну, знаешь! С таким характером пусть он убирается... к фашистам.

Максим Кузьмич. Правильно, сынок! Гони такого отца подалее!

Звонок.

Петрусь. Мама! Вот обрадуется! *(Выбегает в переднюю и впускает Дашу.)* Дедусь приехал! *(Тащит ее за руку в свою комнату.)* Не веришь? Смотри! В командировку приехал! Машины покупать будет.

Даша. В самом деле: отец! Вот радость-то!

Максим Кузьмич. Здравствуй, Дашенька! *(Целуются.)*

Даша. Ну, как же ты: жив-здоров? Давно вестей от тебя не было.

Максим Кузьмич. Да все собирался приехать... А вы как тут живете?

Петрусь. Я ему про отца рассказал... Только он сомневается как-то.

Даша. погоди, Петрусь! Дай опомниться!

Максим Кузьмич. Да, слушай, дочка: какой тут у вас отец объявился?

Даша *(в радостном волнении)*. Объявился! Самый настоящий отец!

Петрусь. Вот видишь, дедусь! Я же говорил тебе.

Максим Кузьмич. Да кто же он такой? Откуда взялся?

Петрусь. Как откуда? Откуда все люди берутся?

Даша. Слушай, Петрусь, походи к бабушке и надень новый костюмчик. Знаешь — синий, в гардеробе висит?

Петрусь. Знаю, знаю! Значит — пойдём к отцу?

Даша. Да, да, сыночек, пойдём!

Петрусь. Только ты уговори дедуся: пусть и он идет с нами.

Даша. Ладно, ладно! Пойдет!

Петрусь. Ну, смотри же! *(Выходит.)*

Максим Кузьмич. Так ты, в самом деле, выходишь замуж?

Даша. Да, отец. Я решила... нет, не решила, а как-то всем существом своим почувствовала, что Ваня Шалько — мой!

Максим Кузьмич. Шалько? Иван?

Даша. Ну да! Кто же еще может быть отцом Петруся?

Максим Кузьмич. Чудеса, ей-право!

Да ша. Он был моим раньше, должен быть моим и теперь. Навсегда! Знаешь, отец, когда я поняла это, почувствовала, у меня как гора с плеч свалилась. Тяжело жить с ненавистью к человеку... которого, хочешь — не хочешь, а любишь на всю жизнь.

Максим Кузьмич. Ну, хорошо: ты почувствовала, ты его любишь, а он?

Да ша. Он? *(Задумалась, улыбнулась.)* Он был у меня, в этой комнате... Если бы ты видел, что с ним было, когда он узнал, что Петрусь его сын!

Максим Кузьмич. Испугался?

Да ша. Нет, не то. Совсем не то! Ты знаешь, он ведь человек сильный, но тогда он казался таким жалким, беспомощным ребенком. У него руки дрожали и на глазах были слезы... Он тогда же потянулся ко мне... Но это была минута моего торжества. Я должна была расплатиться с ним и за сына и за себя. Я десять лет думала об этой минуте и упивалась ею. Я оттолкнула его, почти выгнала из этой комнаты.

Максим Кузьмич. Молодец, дочка! Ей-право молодец! Такие девки только на камне вырастают.

Да ша. Погоди, папаша... Он ушел, а я, как дура, целую ночь проплакала в своей постели...

Максим Кузьмич. Ну, вот! Зачем же плакать было?

Да ша. Зачем? Я тоже спрашивала себя: зачем? Может, от радости, может, от горя... но слезы лились помимо моей воли.

Максим Кузьмич. Эх, досада! Так хорошо начала, а съехала на слякоть.

Да ша. И долго так я мучилась... Очень долго! Что ни говори, а я все-таки гордая... А потом поняла: да ведь это — любовь! Любовь! И тогда...

Максим Кузьмич. Ну, что тогда — я уже знаю: отец нашелся.

Да ша *(смеется и плачет в восторге)*. Да! Да! Сегодня Петрусь назовет его своим отцом!

Максим Кузьмич. Показал бы я такому отцу купиш с ма-сло-м. Ну, да уж ладно... Только почему же это вы к нему идете, а не он к вам?

Да ша. А видишь ли в чем дело: когда он был здесь, Петрусь разговаривал с ним и они друг другу очень понравились. Но, конечно, я не говорила Петрусью, что это был его отец. А теперь хочу все сделать одним махом: и Петрусью отца раскрыть, и Ване свое согласие объявить.

Максим Кузьмич. Какое согласие?

Да ша. Как какое? Согласие на семейную жизнь.

Максим Кузьмич. А его-то согласием ты заручилась?

Да ша. Нет, он даже не знает, что мы сегодня нагрянем к нему.

Максим Кузьмич. Хоть убей — ничего не понимаю! Да может быть, у него там другая мадам сидит?

Да ша *(смеется)*. Ну, что же, будем драться: нас двое, а ты пойдешь — трое будет. Никакая мадам не выдержит!

Максим Кузьмич. Нет, Даша, ты в самом деле хочешь, чтобы и я с вами пошел?

Да ша. Ну, конечно. Ваня вспоминал о тебе... Он тоже любит карьеры.

Максим Кузьмич *(видимо, тронут)*. Вспоминал, говоришь... И карьеры любит... *(Нежно.)* Сукин сын...

Входит переодетый Петрусь.

Петрусь. Я готов! *(Максиму Кузьмичу.)* И гостинец твой съел. Бабушка дала. Спасибо, дедусь: вкусный!

В передней — звонок.

Да ша. Пойди, открой дверь!

Петрусь выходит.

Мне тоже надо принарядиться. Я — моментально! *(Выходит.)*

Входит Кутовой.

Кутовой. Мама дома?

Петрусь. Дома! И мама, и дедусь! Заходите!

Максим Кузьмич. А, Ефрем Иванович! Очень приятно познакомиться с вами. Я часто вспоминаю вашу песенку... Помните, когда я уезжал отсюда, вы пели?

Кутовой. Помню... А вы как поживаете, Максим Кузьмич?

Максим Кузьмич. Ничего, работаю. Мы теперь все на машины переходим — механизуемся.

Петрусь. Дедусь затем и приехал, чтобы машины закупить.

Кутовой. Вот как! А я к Дарье Максимовне пришел: будем историей архитектуры заниматься... Зачеты приближаются...

Петрусь. Но мама сегодня не будет заниматься.

Максим Кузьмич. Какая там архитектура!

Кутовой. Как? Что-нибудь случилось?

Петрусь. Случилось... только вы тоже не поверите.

Кутовой. Почему?

Петрусь. Да случай такой, что никто не верит. Пусть вам дедусь расскажет. *(Выходит.)*

Кутовой. Что такое, Максим Кузьмич?

Максим Кузьмич. Да болтают они тут пустяки всякие.

Кутовой. Что болтают?

Максим Кузьмич. Ну, говорят, у Петруся отец объявился.

Кутовой. А, вот что...

Максим Кузьмич. Теперь собираются идти к нему... И меня с собою тащат... Такая канитель, ей-право!

Входят Даша и Петрусь.

Даша. Здравствуйте, Ефрем Иванович. Вы, конечно, хотите историей архитектуры заниматься?

Кутовой. Нет, нет, Дарья Максимовна... Зачем же? Вы сегодня заняты... Мне уже все рассказали...

Петрусь. Вы тоже не верите? А мы сейчас идем к отцу.

Даша. погоди, Петрусь!

Петрусь. Дедусь тоже не верил, а теперь идет с нами.

Даша. В другой раз, Ефрем Иванович, я вам сама обо всем расскажу. А сейчас — извините, пожалуйста, — надо идти.

Входит Ольга Кузьминична.

Ольга Кузьминична. Куда ж это вы? У меня чай готов. Тебе, Максимка, с дорожки попить бы надо.

Максим Кузьмич. погоди, сестра, с чаем! Дай нам прежде отца заполучить, потом уж будем чаем тепшиться.

Даша. Да, тетя, мы уйдем, а вы угостите чаем Ефрема Ивановича. Вот здесь, в моей комнате...

Кутовой. Нет, зачем же беспокоиться... Я тоже пойду...

Петрусь. С нами?

Кутовой. Нет... Я своей дорогой...

Ольга Кузьминична. Нет, батюшка, уж вы-то оставайтесь! Пусть они отправляются, уж коли такое дело. А вы со мной хоть полчаса посидите.

Даша. Да, да, конечно.

Петрусь. Ну, идем уж, идем!

Даша. До свидания, Ефрем Иванович!

Петрусь. До свидания!

Максим Кузьмич. А может, и мне остаться?

Петрусь. Идем, дедусь, идем!

Максим Кузьмич. Ну, будьте здоровы!

Кутовой. Желаю вам успеха.

Все уходит.

Ольга Кузьминична. Садитесь, Ефрем Иванович. Я сейчас чай принесу. *(Выходит.)*

Вбегает Петрусь.

Петрусь. Отметки забыл! *(Берет табель об успехах.)* Надо отцу показать! *(Выбегает.)*

Закат угасает. Надвигаются сумерки. Кутовой подходит к окну и черным силуэтом вырисовывается в его раме.

Ольга Кузьминична (*входит*). Вот и чай! (*Ставит на стол две чашки.*) Сейчас варенье подам.

Кутовой. Не беспокойтесь, Ольга Кузьминична.

Ольга Кузьминична. Какое ж это беспокойство? У меня сегодня такой радостный день: и брат приехал, и от дочек письма получила. Одна из Москвы пишет, другая — из Челябинска. Обе — за инженерами: широко живут!

Кутовой. А почему вы не живете с ними?

Ольга Кузьминична. Вот и вы то же самое говорите! А они в письмах, как сговорились: обе к себе на житье кличут.

Кутовой. Вот и поехали бы.

Ольга Кузьминична. Эх, Ефрем Иванович, не привыкла я в чужие руки смотреть. Здесь я — хозяйка в доме, а там уж не то. Я знаю: дочки меня любят и зятя уважают, ну и хватит с меня. Помощь они мне аккуратно высылают, хоть я не очень-то и нуждаюсь в ней. Пока силы позволяют, сама зарабатываю: в чулочную мастерскую хожу. А то, что присылают, на книжечку складываю: умру — дочки обратно получат. Так что, батюшка... Ну, заговорила я с вами, а про варенье и забыла. Вот дура-то старая! (*Выходит.*)

Кутовой (*берет гитару и тихо напевает*).

Шумят, шумят твои знамена!

И я — в рядах, и я — как все...

Но нет, товарищи, закона,

чтоб уравниать и счастьем всех...

Расти, расти, Страна Советов!

Растите, села, города!

И я, любовью не согретый,

Иду, как все, в стальных рядах...

Ольга Кузьминична (*с вареньем*). Чего же вы сумерничаете, Ефрем Иванович? Зажгите свет.

Кутовой. Правильно, Ольга Кузьминична: прочь сумерки, и — да будет свет! (*Включает яркий свет.*)

Ольга Кузьминична. Вот так-то лучше!

РАЗДЕЛ 8

Просторная рабочая комната в квартире Сиверса. Вечер. Яркое освещение. Архитекторы — Лембик, Суховий и Шалько — за отдельными столиками работают над проектом Дворца культуры, напевая марш из «Веселых ребят».

Лембик. Сегодня наш профессор должен вернуться из Москвы. Держись, товарищи!

Суховий. Да, пора бы, уже две декады без него работаем.
Шалько. Ну, что же — пусть смотрит, главный фасад сегодня будет готов.

Суховий. Не кажи гоп, пока не перескочишь.

Шалько. Да тут и скакать уж нечего.

Лембик. Денька через два-три будет готов и генеральный план.
А вот ты, Семен, можешь все дело сорвать.

Суховий. Как?

Лембик. Не закончишь в срок!

Суховий. Слушай, Лембик: последний срок конкурса — через девять дней. Если я за пять дней не закончу своей работы, назови меня подлецом!

Лембик. Подумаешь, большая кара: назвать человека заслуженным именем! Только посмей не кончить — я тебе все ребра переломлю!

Суховий. Ты-то? Вот комик! А ты знаешь, что я одной рукой сорок килограммов выжимаю?

Лембик. погоди, Семен: причем тут твоя сила? Раз ты не прав, ты не должен защищаться.

Суховий. Вот как! Ты мне будешь ребра ломать, а я должен при этом улыбаться и благодарить тебя за справедливость. Так, что ли?

Лембик. Да, если ты порядочный человек.

Суховий. Нет, Яшенька, порядочный человек должен защищать свои ребра...

Шалько (*отходит в сторону и смотрит на свою работу*). Интересно, что скажет Пушкарский, когда увидит нашу работу?

Лембик. Будет ругаться, конечно.

Суховий. А что ему остается делать, как не ругаться?

Шалько. После того, как он ударил меня, я ни разу не встречал его. Что он делает?

Суховий. Говорят, подал заявление, чтобы обратно в Союз архитекторов приняли.

Лембик. погоди, Семен! Никакого заявления он не подавал, а только признал свой поступок истерической выходкой и больше ничего.

Суховий. А разве это не то же самое?

Шалько. Заявления, извинения — это все чепуха! Надо перестроиться: иначе жить, иначе мыслить и работать... А он делает что-нибудь?

Суховий. Не слышать что-то.

Лембик. От него все отвернулись.

Шалько. Жаль... Очень способный человек... Я, пожалуй, пойду к нему.

Лембик. Что ты, Ваня?

Суховий. Он должен придти к тебе.

Ш а л ь к о. Эх, друзья! Жизнь — не логическая выкладка и подчас очень трудно сказать: кому куда приходится надо...

Л е м б и к. Нет, Иван, тут дело ясное.

Ш а л ь к о. А вот я чувствую, что мне сделать этот шаг гораздо легче, чем ему. Почему же мне не помочь человеку? Ведь мы все-таки товарищи.

С у х о в и й. Ну, знаешь, так можно докатиться до христианских сантиментов: если тебя ударят в правую щеку, подставь левую.

Ш а л ь к о. Нет, нет, Семен! Ты путаешь, здесь — свой человек, товарищ!

С у х о в и й. Какой он товарищ?

Ш а л ь к о. Я думаю, что он все-таки наш товарищ. Но не будем спорить, время покажет, кто из нас ошибается...

Входит С и в е р с. Архитекторы бросаются к нему с приветствиями.

Ш а л ь к о. Андрей Михайлович!

С и в е р с. Здравствуйте, молодые друзья!

Ш а л ь к о. Здравствуйте! Мы ждем вас — не дождемся!

Л е м б и к. Вы — прямо с поезда?

С и в е р с. Нет, я уже успел переодеться и выпить стакан чаю.

С у х о в и й. Как же мы не заметили вашего приезда?

Л е м б и к. Почему вы не телеграфировали? Мы бы встретили вас на вокзале.

С и в е р с. Спасибо, друзья! Я не люблю шума.

Ш а л ь к о. А как в Москве, Андрей Михайлович?

Л е м б и к. Хорошо съездили?

С и в е р с. О Москве расскажу потом, а сейчас покажите вашу работу.

Ш а л ь к о. Работа подходит к концу.

С у х о в и й. У меня есть одна неясность в расположении служебных помещений...

Л е м б и к. погоди, Семен: прежде всего надо посмотреть лицевой фасад.

С и в е р с. Посмотрим, все посмотрим.

Ш а л ь к о. Да, Андрей Михайлович, вы были правы: посмотрите, как выиграл фасад, когда мы выдвинули главный вход и подняли купол над зданием.

Устанавливает доску с лицевым фасадом на мольберте.

Все сосредоточивают на ней внимание.

Ш а л ь к о. Совсем другой вид получился! Не правда ли?

С и в е р с. Да... Я давно не видел и могу судить объективно... Теперь как будто хорошо... Бетон и стекло, тяжелый массив и прозрачная легкость — в гармоническом сочетании. Да... Это как раз то, чего мы добивались.

Ш а л ь к о. И на чем столько раз срывались!

С и в е р с. Да... Теперь получается то, что надо... Я рад, друзья. Очень рад! Молодцы, ребята! Могу поручиться, что на конкурсе наше место будет не последнее.

Ш а л ь к о. Но без вас, Андрей Михайлович, мы бы этого не добились.

С у х о в и й. Ни за что!

С и в е р с (*продолжает любоваться фасадом*). Монументальность и легкость — самое трудное сочетание. И — посмотрите — какая замечательная гармония! Да! Очень хорошо!

Л е м б и к. Но я бы над главным входом поставил еще две монументальных фигуры — символы Труда и Радости.

С и в е р с. Труд и Радость? Да, очень может быть... Надо попробовать, Иван Петрович.

Ш а л ь к о. Я набросаю эскиз... Посмотрим!

С и в е р с. Ну, а у вас, Семен Никифорович, какие затруднения?

С у х о в и й. Да вот помещения, обслуживающие театральные залы...

В дверях появляется Пушкарский. Общее удивление. Ни с кем не здороваясь, он подходит к Шалько.

Пушкарский (*протягивает руку*). Прости, Иван...

Ш а л ь к о (*горячо сжимает протянутую руку*). Ну, что там... Я сам хотел идти к тебе... Вот товарищи могут подтвердить.

Л е м б и к. Да, да! Мы сейчас говорили об этом.

Пушкарский. В самом деле?

Ш а л ь к о. Ну, конечно! Надо же нам как-то понять друг друга! Разве мы не товарищи больше?

Пушкарский. Я бы хотел...

Ш а л ь к о. В студенческие годы я, может быть, не раз оскорблял тебя. Ну, и что же? Какая дружба обходится без обид? А ты все-таки помогал мне: ты был лучше подготовлен для учебы... А теперь, может быть, я помогу тебе.

Пушкарский (*тронут до слез*). Благодарю, тебя, Ваня... Ты — товарищ... Ты — настоящий товарищ! Друг!

Ш а л ь к о. Ну, вот и ладно! Я очень рад! Теперь посмотри на нашу работу. Вот — лицевой фасад.

Пушкарский (*после продолжительного созерцания*). Да, Иван, ты можешь помочь мне... если только захочешь.

Ш а л ь к о. Лишь бы ты захотел!

Пушкарский. А перед вами, Андрей Михайлович, я больше всего виноват: ведь я — ваш недостойный ученик...

С и в е р с. Учились вы лучше других, да потом...

Пушкарский. Но я буду работать над собой... (*Дрожащим от волнения голосом*.) Поверьте, товарищи, я буду хорошо работать... Извините, пожалуйста... (*Выходит*.)

Шалько выходит за ним. Остальные стоят, пораженные происшедшим.

Шалько (*возвращается*). Ну, вот... Все в порядке.

Сиверс. Иван Петрович! Вы поражаете меня.

Шалько. Чем?

Сиверс. Вашим... великодушием!

Шалько. А разве можно было поступить иначе?

Лембик. Да, Ваня... Я чуть не прослезился... Честное слово!

Шалько. Меня он тоже растрогал...

Суховий. А как он похудел, присмирел... На человека стал похож.

Сиверс. Нет, в мое время иначе понимали и честь, и дружбу, и любовь...

Шалько. Эх, Андрей Михайлович! И мы порой работаем по-новому, а живем по-старому. Я совсем недавно убедился в этом на собственном примере.

Сиверс. Вы?

Шалько. Да, я...

Даша и Петрусь открывают дверь.

Даша. Извините, пожалуйста... мы немного помешаем вашей работе... Но у нас такое дело...

Сиверс. Если вы ко мне — пойдите в кабинет.

Даша. Нет, профессор...

Петрусь. Мы отца ищем.

Шалько. Что?!

Сиверс. Какого отца?

Петрусь. Моего отца! Мы заходили к нему, но не застали дома. Говорят, он здесь работает.

Шалько (*Даше*). Что он говорит?

Даша. Да, Иван Петрович, я решила сегодня познакомить моего сына с его отцом... Теперь он не хочет возвращаться домой, пока не увидит своего отца... Извините, что мы отрываем вас от работы, но такое дело...

Шалько. Даша! Ты — серьезно говоришь?

Даша. Петрусь! (*Показывает на Шалько.*) Ты помнишь этого дядю?

Петрусь (*улыбается*). Да... Он мальчишкой на войне был...

Даша. Так это и есть твой отец!

Общее изумление.

Петрусь (*недоверчиво*). Вот этот? Нет, мама, ты в самом деле?

Даша. Да, да, сынок! Подойди к нему и поздоровайся!

Петрусь (*робко подходит к Шалько*). Дядя! А почему же вы с первого раза не признались?

Шалько (*в бурном восторге обнимает сына*). Сын! Мой сын! Андрей Михайлович! Друзья! Смотрите: вот — моя жена! Мой сын!

Сиверс. Откуда? Что такое? Ничего не понимаю!

Суховий. Как же так, Ваня? Ты давно женат, а мы ничего не знаем...

Лембик. Погоди, Семен! Он и сам, кажется, недавно узнал об этом.

Шалько. Друзья! Не удивляйтесь и не спрашивайте! В двух словах этого не расскажешь... Но, если можете, поймите мою радость! Мое огромное счастье!

Сиверс. Иван Петрович! Я вижу ваше счастье и очень рад за вас, но что-нибудь понять во всем этом — я не в состоянии.

Шалько. И невозможно понять, Андрей Михайлович! Завтра я расскажу вам обо всем. А сейчас, друзья мои, оставим работу и все — ко мне. Отпразднуем этот лучший день моей жизни!

Лембик. Пойдем, Сеня! Потом разберемся.

Суховий. Я — всей душой.

Петрусь. Мама, а мы тоже пойдем к нему?

Шалько. Да, да, сынок... Вы извините, товарищи... но я не знаю, что со мной делается... Меня слезы душат... Даша! Милая...

Даша. Потом, потом, Ваня...

Петрусь (*улыбается*). Ваня... А дедусь не верил, домой вернул. Вот чудак-то!

Шалько. Какой дедусь?

Петрусь. Мой! Он сегодня приехал.

Шалько. Вот как! Замечательно! Мы пошлем за ним. Как можно, чтобы на таком торжестве да дедусь не было!

Петрусь. Оп все не верил! Пусть теперь посмотрит!

Даша. Андрей Михайлович, извините, что мы вам такой беспорядок устроили...

Сиверс. Ну, до того ли? Не беспокойтесь, милая.

Шалько. Андрей Михайлович! Сегодняшний срыв удвоит нашу энергию завтра. Пойдемте с нами!

Сиверс. Нет, нет, Иван Петрович! Меня уж вы оставьте дома, с моим ли сердцем по пирушкам ходить?

Шалько. Жаль! Очень жаль! Но настаивать не имею права. Будьте здоровы, Андрей Михайлович! Идемте, друзья!

Даша. До свидания, профессор!

Петрусь. До свидания!

Все выходят. Сиверс провожает уходящих и тотчас же возвращается с Чураловым.

Чуралов. Что случилось? Я был у Веры — она хандрит по-прежнему — но мы слышали гул ваших голосов.

Сиверс. Я бы рассказал тебе, да сам ничего не понимаю. Студентка Копытова — очень серьезная девушка — вдруг оказалась женой архитектора Шалько и матерью прелестного мальчика. Шалько, по-видимому, ничего не знал об этом, однако, был очень обрадован таким счастливым случаем. Понятно?

Ч у р а л о в. Нет.

С и в е р с. Это — все, что я могу тебе сказать. Но дело не в этом. Ты посмотри на этот дворец!

Ч у р а л о в (*перед мольбертом*). Какое чудное здание! Как грандиозно и как легко! Замечательно!

С и в е р с (*достает раму с другим проектом и ставит ее на другом мольберте*). А теперь смотри сюда: это — мой разрушенный дом.

Ч у р а л о в. Музыка Чайковского, застывшая в камне... Да...

С и в е р с. Вот — два мира, две эпохи, рассеченные мечом Октябрьской революции! (*Показывает на старый проект*.) Это было мое... Но это, новое, разве не мое? Разве мой опыт, мой творческий дух, не живет в творчестве моих учеников?

Ч у р а л о в. Живет, Андрей! И не только живет, он развивается, растет. Смотри: этот домик ты почитал вершиной своего искусства. Но каким бедным, каким незначительным кажется он по сравнению с этим великолепным Дворцом культуры! Не правда ли, мой друг?

С и в е р с. Слушай, Никита! Они пошли отпраздновать свой счастливый день. Я не всегда понимаю их жизнь, но я вижу их работу... Наполним же и мы бокалы в честь нашей молодежи! (*Подходит к стенному шкафу и наполняет вином два бокала.*) И так — за молодежь! За побеждающую жизнь!

Ч у р а л о в (*поднимает бокал и поет*).

Полнее стакан наливайте!

На звонкое дно

в густое вино

Заветные кольца бросайте!

Поднимем стаканы, содвинем их разом!

Да здравствуют музы, да здравствует разум!

Сиверс подхватывает песню Чуралова.

ФАТА МОРГАНА (МУЖИКИ)

За повістю М. Коцюбинського

Драма
на 4 дії,
10 відмін

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Андрій Волик.
Маланка — його дружина.
Гафійка — їх дочка.
Марко Гуща.
Хома Гудзь — пастух.
Прокіп Кандзюба.
Марія — його дружина.
Панас Кандзюба — Прокопів дядько.
Семен Мажуга.
Лук'ян Підпара.
Максим Мандрика — сільський староста.
Віктор Павлович — пан.
Амалія Карлівна — економка.
Ян — економ.
Феня — покоївка.
Соцький.
Дід — років 80.
Онук його — років 12.
1-й і 2-й робітники в гуральні.
Селяни, челядь, сільська молодь,
козаки.

Час дії — 1905 рік.
Місце — Чернігівщина.

ДІЯ ПЕРША

ВІДМІНА 1

Земля! Земля!

Над шляхом, край села, халупка Андрія Волика. Ясний літній день.

Над селом лунає церковний передзвіл: неділя.

Андрій Волик сидить біля хати, на колоді, і лагодить ятір.

Волик *(співає)*.

Ой, гей...

Та, ой, хто горя не знає,

нехай мене спитає,

та гей!

Ой, гей...

Та ріс я в наймах, в неволі,

та не знав я щастя, ні долі,

та гей!

Ой, гей...

Та по дорогах ходячи,

та чужі воли пасучи,

та гей...

З поля підходить Хома Гудзь.

Хома. Га-га-га! Ось де він править службу божу. Здоров!

Волик. А ви ж думали де? Дай боже...

Хома. На дідька б лисого сидів я тут? Вже краще у Менделя...

Цапин син, привіз свіже пиво, коли не бреше...

Волик. От купіть, тоді і розкушаємо, яке воно...

Хома. А що, думаєте, не куплю? Ходім, вип'ємо, бий його трясця!

Волик. А з волами ж як? Сам пан догляне?

Хома. Хай вони виздыхають йому до ночі!.. Щось маю казати вам, Андрію...

Волик. Про фабрику? Ет, багато вже говорили...

Хома. Не віриш? Пан ставить гуральню.

Волик *(аж підвівся)*. Та ну?

Хом а. Не ну, а справді! З погорілої сахарні пан зробить гуральню, щоб він тобі луснув на радість!

Волик. Та що ви кажете? Звідки?

Хом а. Не вірять, чортове зілля... Од самого прикажчика чув... Уже й цеглу возять...

Волик. На фабрику?

Хом а. Та кажу ж тобі: на гуральню.

Волик. Ну, Хомо, порадували ви мене! У мене ж тепер тільки й думок, що про фабрику. Вірите, Хомо, ночами не сплю: все мариться мені життя фабрики. То я коло вагонеток з цукром, то в апаратній, біля шестерні, з маслячкою... А цієї ночі навіть гудок чув...

Хом а. Дошкулило безробіття?

Волик. Бо то, пане добродзею, чиста загибель тепереньки чоловікові: жив на Поділлі — без землі бідував, сюди переселився — на фабриці робив, фабрика погоріла... Заробити нема де, комірне плати, кругом злидні, а їсти мусиш...

Хом а. А хоч би й був наділ — хіба з нього будеш ситий?

Волик. Та! Велике щастя — латочка землі!.. Крутиться один з одним на своїй скибці, а сам ходить чорний, як земля... а їсть не краще за того, що нічого не має... Хазяї!

Хом а. А думаєш — з гуральні забагатієш?

Волик. Е, пане добродзею, фабрика, то вже щось інше. Не страшна тобі ані посуха, ані дощі. Робота чиста, рівна. Прийде термін — бери гроші... Доки сахарня не погоріла, пив і я пиво... На готові!

Хом а. А я тобі скажу, що на тій гуральні кров з тебе гнати-муть, а не горілку. Хліба схотів? А горба не заробиш? Гляди! Кому черево наросте аж вище носа, а тобі жили тягтима, пропади воно пропадом!

Волик. Чекайте, Хомо.

Хом а. Чого чекати? Він дума — гуральня! Домовину тобі готують, чотири дошки та яму. Та й уже...

Волик. А які ж бо ви, Хомо...

Хом а. От узяв би р-раз, р-раз, розвалив би к бісовій мамі, зрівняв би з землею, щоб і пам'ять пропала на віки вічні...

З хати виходить Гафійка, ховаючи під запаскою книжку.

Гафійка. Добридень, дядьку! Чого це ви так розкричалися?

Хом а. А ти куди це так вирядилася?

Гафійка. Та сьогодні ж неділя: піду на музики...

Волик. А під запаскою що то ховаєш?

Гафійка (*зашарілась*). Це?.. Та це так... книжка...

Хом а. Чи бач — пацянка! Хіба тобі книжки читати?

Гафійка. А хіба що? Навчилася, то й читаю.

Хом а. Га! Тобі на поденщину ходити та в землі ритися, доки й сама в землю ляжеш.

Волик. А знаєте, Хомо, хто їх книжками баламутить? Марко Гуца.

Хома. Марко? Що недавно з Одеси прийшов?

Волик. Та він же, він. Кажуть — піймався на злодійстві, попустив у тюрмі, та й привели сюди батькам на радість.

Гафійка (*спалахнула*). Брехня! То люди брешуть! Він нічого не крав, от їй же богу!

Волик. Ну, як не крав, то народ бунтував. Мені в'рядник розказував, як я ходив на пошту. Такому б, каже в'рядник, у тюрмі гнити, а не на волі гуляти.

Гафійка. Тату! Та їх же там, на заводі, кривдили.

Волик. Що ти тямииш? От нехай лиш побачу, що він тут ману пускає та книжки людям читає, — зараз руки назад та й до в'рядника.

Гафійка. Оце напалися... не знають самі, за віщо...

Волик. А тобі що? Ти мені з ним гляди, не приставай! Бо як побачу, пане добродзею, то...

Гафійка. Та ну-бо, тату, облиште... Он мати йдуть. (*Виходить*).

Хома. Гарна в тебе дівка, Андрію: немов золота бджілка...

Волик. Дівка — що й казати... Думка була: підросте, найметься на фабрику. Де б вона заробила стільки? І швидше віддалася б... Бо хазяйський син не візьме убогої. Не такий світ тепер, пане добродзею...

Хома. Хороша дівка... А доведеться в найми оддавати.

Волик. Не кажіть мені про це, Хомо... Я й на думці не маю такого.

Хома. Наймай, Андрію! Я й хазяїна їй напятав: хоч завтра веди в Ямище, до економа... Добрий панок, щоб йому черви язик сточили!

Волик. Облиште, Хомо! Ось-ось почнеться робота на гуральні, а я б занастив дівчину.

Хома. Однаково пропаде дівка. Наїсть, нап'є вдома, тобі ж гірше буде. А їй одна доля: найми! Думаєш — візьме хто бідну? Поси-ві дівкою! Наймай, коли люди трапляються!

Повертається з церкви Маланка.

Маланка. Здорові були, з неділею будьте!

Хома. Спасибі.

Маланка. Кого це ви тут наймаєте? На всю вулицю чути...

Волик. Та кого ж, як не Гафійку? Причепився, як реп'ях: наймай та й наймай!

Маланка. Чи бач, що надумали! Вона ж у мене одна, як душа. Тільки й потіхи на старість.

Хома. Га! Добра потіха: разом з голоду пухнуть.

Маланка. А ти ж як думаєш? Виняньчила, виплекала, а тепер оддай людям? Мало ще мною люди поневірялися? Всю силу забрали, всю кров виссали, а тепер іще дитину віддай їм... Не дочекають!

Х о м а. Слухай, стара: чого ти чванишся? Старці, злидні, животи з голоду присохли до спини, а воно приндиться! Кажу — наймай, каятимешся потім!

М а л а н к а. Та я й слухати того не хочу! Дівка здорова, чиста, хоть води напийся. Хіба таки їй пари не буде? Не такі та за хазяйських синів заміж оддаються...

Х о м а. Ну, чекай, чекай на хазяйського сина! Та тільки пам'ятайте: ще прийде коза до воза та скаже «ме!» (*Виходить*).

М а л а н к а. Бодай ти пропав з твоїм возом!

З села чути гармонію і хоровий спів.

М а л а н к а. Ну, а ти — найнявся?

Во л и к (*чинить ягір*). Що?

М а л а н к а. Чи найнявся в економії, питаю?

Во л и к. Ат, дай мені спокій з тою економією... Не те у мене на мислі тепер. Он казав Хома — скоро гуральню будуватимуть: уже цеглу возять...

М а л а н к а. Слухай, серце, Хому, слухай... Якраз почепиш торби, та й мені доведеться...

Во л и к. Помовчи, Маланко, хоч ради неділі... Не драгуй мене... Кажу тобі, що буде фабрика, то й буде: Хома від самого прикажчика чув.

М а л а н к а. Бодай тому Хомі язик покорчило! Фабрика, фабрика, а де вона? А як була фабрика — хто з неї користь мав? Шинкарі! Чи скажеш — неправда? Може, не в шинку лишав заробіток?

Во л и к. То що ж, як пив? Було на хліб і на горілку. А погоріла фабрика — де заробиш? Багато користі з твоєї землі. Прийде весна — почнуть її мучити, різати груди їй. Дай, земле, покорму! А земля стогне, пісна, безсила, подерта на латочки. І замість покорму дає свою кров. Не хліб, а кукіль родить, будяки. Годується!

М а л а н к а. Що ти кажеш, непритомний! Та ти ставай на коліна та цілуй її... їж її, землю святу! Вона тебе годує! Вона тебе й сховає, чоловіче!

Во л и к (*несамовито*). Тьху, тьху, тьху! Тричі тьху на твою землю! Хай вона тобі западеться! Не наймуся я й не буду в землі ритися! Вона витягла з мене усі сили та й пустила на старість голого... Тьху, ще раз тьху на неї! (*Іде в хату*).

М а л а н к а. На свою голову плюєш, дурню старий... Ой землемати, землемати! Весело засівати тебе хлібом, прикрашати зелом, завітчати квітками. Весело обробляти тебе. Тільки тим ти недобра, що не горнешся до бідного. Що правда, то правда: для багатого пишаєшся ти красою, багатого годуєш, зодягаєш, а бідного приймаєш лише в яму... Але пождіть, пождіть! Ще дочекають наші руки обробляти свої ниви, свої городи, свої садки... Поділять тебе, земле, ой, поділять! Недурно ж іде чутка... Вже воно щось є... І моему дадуть... Годі тобі рибку ловити та про фабрику марити! Хоч-не-хоч,

а йди, пане добродзею, до плуга... Ох, боже, боже, хоч би на старість зазнати того щастя...

Входить Лук'ян Підпара.

Підпара. Здорово, Маланко!

Маланка. Доброго здоров'я, Лук'яне Івановичу.

Підпара. Ходив у поле: жито зовсім достигає. Ось-ось будемо жнива починати...

Маланка. А так, так, Лук'яне Івановичу.

Підпара. Чи ти б не найняла мені Гафійку помісячно? У мене хоч і небагато поля, а все ж своєю силою не управлюсь...

Маланка. Та що ви, Лук'яне Івановичу! Вона ж у мене одна... Як-таки можна помісячно! Поденно — то інша річ.

Підпара. Одна, кажеш? А коли й одній нема до чого рук прикласти, то краще у чужих людей жити... Поденщина — то, знаєш, так: сьогодні покличуть, а завтра ні... Наймай, кажу, дівчину! Можу й на рік договорити.

Спів і гармонія наближаються.

Маланка. Та ні, ні! Ні за що в світі! Таке вигадали: на рік!

Підпара. Ну, дивись, Маланко, щоб потім не довелося жалкувати. Без хазяйства дівчина одіб'ється од рук... Бач, як грають та виспівують! Немовби подуріли: всі за тим розбишакою Марком волочаться...

Маланка. А вже й правда: тільки й розмов, що про Марка Гуцу. Кажуть, що в Одесі він народ збунтував...

Підпара. Та вже за хороші діла не вели б його з Одеси, як арештанта... Якщо не вкрав, то зарівав кого... Я своїй дівчині закавав би й близько бути біля нього.

Маланка. Цур йому й пек!

Підпара. Ось він, полюбайся!.. І твоя Гафійка з ним же...

Ідуть парубки й дівчата на чолі з Марком Гуцею; з ними й Гафійка.

Марко (*грає на гармонії і приспівує*).

— Ой ти, гарний Семене,
прийди сядь коло мене!

І корова в мене є,
Сватай мене, Семене!

— Нащо мені та корова,
що сама ти як ворона?

А я візьму в одній льолі,
аби мені до любові!

— Ой ти, гарний Семене,
прийди сядь коло мене!

І ягниця в мене є,

сватай мене, Семене!
— Нащо мені та ягниця,
Що сама ти як мазниця!
А я візьму в одній льолі,
аби мені до любові!

Підпара. А стійте, дівчата!

Молодь зупиняється.

Чи не піде хто до мене жито в'язати? Двох в'язальниць треба.

Дівчата. А чого ж, підемо!

— Аби ціна добра!

Марко. А почім кличете?

Підпара. Як у людей, так і в мене. Своєї ціни не запровадиш...

Марко. Е, то раніш так було! А тепер робочий народ сам собі ціну визначить.

Підпара. Як то сам собі? А як хазяїн не дасть?

Марко. А як не дасть, то хай сам і робить. Минулися роки, що розпирали боки.

Сміх.

Два карбованці на пару, на хазяйських харчах. От! Менш не підемо. Правда?

Парубки й дівчата. Авжеж, не підемо!

— Хіба це багато два карбованці на пару? Робота ж — з ранку до ночі...

— Прийдеш додому — ні рук, ні ніг не чуєш.

— А спина так болить, що й зігнутись важко.

— Наша копійка кров'ю обкипіла.

Підпара. Та що ви — подуріли, чи що? Два карбованці на пару! Та ще на хазяйських харчах. Де ж такі ціни?

Марко. Не подобається наша ціна? То що ж — виходьте, Лук'яне Івановичу, з вашою супругою... Що наробите, те й ваше.

Сміх.

А ми почекаєм на свою ціну.

Підпара. Не дочекаєте! З голоду попухнете!

Марко. Е, голодом нас не залякаєте. Ми з давніх-давен так живемо: часом з квасом, а порою з водою.

Підпара (*з придушеною лютістю*). А тобі, Марко, я от що пораджу: випустили тебе з тюрми, то шануйся! Бо хоч вила й гострі, та не один кінець мають. (*Виходить*).

Марко (*вслід Підпарі*). Не стращай вогню кочергою!

Сміх, свист, вигуки.

Маланка. Та що ви — показалися? На такого чоловіка тюкати! Ти б таки подумав, Марко! Він же з урядником — душа в душу...

Марко. А як урядник, то що — велике цабе? Е, тітко, тепер не той час! Он на нашому заводі, в Одесі, як почалася забастовка, то сам поліцмейстер приїздив...

Гафійка. А хто ж то такий?

Марко. Це — начальник над поліцією, вище за станового.

Гафійка. Ой матінко!

Марко. А з ним — і піпих, і кінних — повний двір поліцаїв... Ну що ж — почав він гримати на нас та загрожувати, а ми таку бучу підняли, що поліцмейстер аж пополотнів од переляку. «Розійдись! — кричить, — розійдись!» Та куди там: ледве живий із заводу вискочив.

Парубки й дівчата. Он як по містах бастують!

— Стривай, воно й по селах почнеться!

Маланка. А чого ж ви бастували? Адже по заводах платять добре, не те, що по економіях. Трясці ж вам треба?

Марко. Ні, тітко, тут гірко, та й там не солодко. Що то за платня — п'ятнадцять карбованців на місяць, а робота — по десять годин на добу? Виходить — бідняки потіють, а пани з того жиріють. От і забастували.

Маланка. Ну й що ж — домоглися свого? Дідька лисого! Головою стіни не проб'єш... Ходімо, Гафійко, до хати! До вечора далеко, ще нагуляєшся.

Гафійка. Та що це ви, мамо? Чого мені од гурту одбиватися?

Маланка. Якби ж ви гуляли по-людському, а то таке розказують...

Марко. Он що! Ну, затягаймо пісню... А наша забастовка, тітко Маланко, хоч і зірвалася — дарма: аби живі, а що голі, то нічого, колись наша візьме...

Маланка. Тебе не переговориш... *(Іде в хату)*.

Марко заспівав під гармонію «Кину кужіль на полицю», молодь підхопила веселу пісню, пішла в танок. На веселий шум з хати виходить Андрій Волик, підходять ще кілька селян, набирається чималий гурт. Молодь розпалюється все дужче й дужче. Та ось біжить, аж засапався, Панас Кандзюба.

Панас. Мірять! Мірять!

Танок уривається. Всі оточують дядька Панаса. Маланка вибігла з хати.

Голоси. Що таке? Де?

— Що мірять, дядьку Панасе?

Панас. Ах, боже! Та кажу ж — землю мірять!

Голоси. Де? Хто?

— Яку землю? Що він городить?

Панас. Ах, боже! Землеміри наїхали! Панську землю ділитимуть! Сам бачив: з трубою, з цепом, з короговкою... по межі ходять

і міряють! Міряють, щоб я з цього місця не зійшов! Кажуть — увесь народ ублаговорять...

Г о л о с и *(з бурхливим захватом)*. Землю дають!

— Землю дають!

— Діждалися!

— Наша земля!

— Міряють! Міряють!

Як вихор, закрутила людей радісна вість і бурхливою хвилею покотила їх за дядьком Панасом.

М а р к о. Та стійте-бо! Куди ви? *(Іде за людьми)*.

Затримався лише Андрій Волик. Маланка, побачивши, що Андрій лишився біля хати, прискочила до нього страшна, як дика кішка, з перекошеним ротом і пекучим поглядом.

М а л а н к а. Чого ж ти не йдеш?

В о л и к. Куди?

М а л а н к а. Ну, гляньте на нього! Та ти ж чув: землю ділять!

В о л и к. Ну то що з того? Мені ось на пошту йти...

М а л а н к а. Як то що? Ти ж хазяїн! Іди, доглянь, щоб нам одрі-зали добрий шматок, ближче до села!

В о л и к. На біса мені земля, коли гуральня будується!

М а л а н к а *(в нестямі хапає лопату, що стоїть під хатою, і заміряється на Андрія)*. Іди! Зараз мені йди! Бо тут тобі і смерть буде!

В о л и к. Тю, дурна! Таж бачиш — я йду...

М а л а н к а. Та мерщій! Мерщій, гаспиде! *(Біжить)*.

М а р к о повертається з поля, сміється.

М а р к о. Повірили: землю дають! Аякже! Ширше кишені на-ставляйте!

Назустріч йому — П і д п а р а.

П і д п а р а. Куди то люди побігли?

М а р к о. Кажуть, землю роздають.

П і д п а р а. Землю?.. Хто ж її роздає?

М а р к о. Землеміри.

П і д п а р а *(зрозумів)*. А, землеміри... А ти ж чого стоїш?

М а р к о. Мені не дадуть.

П і д п а р а *(з іронією)*. Чому? А може, й дадуть?

М а р к о *(суворо)*. Ні, я сам візьму, коли настане час.

П і д п а р а. Сам, кажеш? Ну, то ще побачимо...

М а р к о. Побачимо! *(Виходить)*.

П і д п а р а *(услід Маркові)*. Я тобі скручу в'язи, розбишако!

ВІДМІНА 2

Озуть пана в постоли!

Старий вітряк за селом. Місячна літня ніч. Біля вітряка — Гафійка і Марко з гармонією.

Марко (*тихенько наспівує під гармонію*).

Вышли мы все из народа,
Дети семьи трудовой.
Братский союз и свобода —
Вот наш девиз боевой...

Гафійка несміливо, потім все певніш і певніш включається в його спів.

Гафійка (*раптом*). А все ж таки дадуть!

Марко. Що?

Гафійка. Землю селянам.

Марко. Ніколи! Ніхто з доброї волі землі не дасть. Її треба силою взяти.

Гафійка. Хоч і силою, а таки ж буде земля наша?

Марко. Буде, Гафійко! Мусить бути! Бо нас же — мільйони, і правда на нашому боці.

Гафійка. Ой Марко! Коли ти так говориш, я землі під собою не чую...

Марко (*пригортає її*). Хороша ти...

Гафійка. Що я... Ти хороший...

Марко (*цілує*). Ластівко моя! Будеш мені товаришем?

Гафійка. Буду, Марко! На все життя буду.

Марко. На все життя? (*Замислився*). А голі ж ми, Гафійко: сама душа, а в кишені ні гроша... Та дарма: таких, як ми, цілий світ... А глянь, які зорі над нами! Яка ніч-красуня! (*Палко обняв*). Ех, Гафійко! Як то хороше можна жити на світі...

Гафійка. Тільки з тобою...

І парубок знову заграє, заспівав свою пісню.

Марко.

Смело, товарищи, в ногу!
Духом окрепнем в боротьбе!
В царство свободи дорогу
Грудью проложим себе!

Гафійка. А оні наші йдуть!

Марко. Та їх цілий гурт: Прокіп, і Мажуга, і Хома Гудзь...

Гафійка. І мати з ними!

Підходять Прокіп Кандзюба, Семен Мажуга, Хома Гудзь, Маланка, Марія, і ще кілька чоловіків і жінок, переважно з голоти.

Марія. Добровечір! Ну й місце обрали! Аж моторошно! Тут, кажуть, на молодику відьми гуляють.

Хома. Дарма, зате ніякий чорт нас не почує.

Маланка (*до Гафійки*). А ти вже тут?

Гафійка. Тутечки, мамо.

Підходить дід з онуком.

Онук. Ну, діду, з вами ходити — одна морока: ледве ноги пересуваєте.

Дід. А ти ж як думав? Зайцем з тобою пострибаю? (*Закашлявся і зупинився*).

Онук. Стій, машина!

Дід. Дай табаки понюхаю. (*Витягає кисет з тютюном і нюхає*). Я, мабуть, років з десять далі церкви нікуди не ходив.

Онук. Ну і сиділи б дома!

Дід. Ге, сидів би! А землю без мене поділять? Цілий вік чекав, а тепер дома сидітиму... Ачхи! Ачхи!.. Здорові були, люди добрі!

Марко. Сідайте, діду Миколо! Сідайте!

Марія. О, гляньте, й дядько Панас прийшов.

Панас підходить.

Панас. Хіба не можна? Може, тут що погане говорять?

Прокіп. Чому не можна? Підходьте ближче!

Марко. Та розкажіть, як ви землю ділили?

Панас. Та що ж — прибігли до землемірів, а вони посміялися з нас, та й годі... Не берьоть наша!

Сміх.

Марко. Отак тепер по всіх селах: заворушилися люди. Тільки й чути — землю ділити, бастувати...

Маланка. А як подумати — то й не можна інакше... Вийдеш за село, подивився — скрізь ниви! Котяться низом, стеляться горбами — та все чужі. Скільки оком захопиш, кінця-краю немає... а все чужі! І навіть не людські, а панські. Нащо йому? Куди все подіне? А в мужика тільки й його, що чотири кінці — руки та ноги...

1-а жінка. Хай тільки дадуть... Я всі межі барвінком завітчаю! Аби тільки рівенький шматочок одміряли.

2-а жінка (*войовничо*). Он, бач, їй рівенький, а нам же як — підгір'я, чи що? Ні, так не буде! По правді будемо ділити!

Дід. Та цитьте-бо, цокотухи! Як у царській грамоті написано, так і буде.

Марко. Ні, діду. З того часу, як цар розстріляв перед своїм двірцем робітників, ніхто не вірить у царську милість. Досить марних надій! Землі ніхто не дасть добровільно. Її треба взяти. Самим узяти!

Голоси (*в захваті*). Правда, правда!

— Силою одібрать землю!

Прокіп. Земля — дар божий, як сонце, як повітря. Земля для всіх.

Хома. А пани запоганили землю, наче короста. А скільки їх? Жменька! А гляди, як насіли землі на груди! Як далеко простягають руки! Здушили села своїми ланами, наче зашморгом шюю. Загнали в шпарку. Бач, он лежать села, як купи гною на панському полі, а над ними димлять сахарні, гуральні та людську силу переганяють на гроші... Вибити панів! Огнем їх винищити!

Голоси (*шумливо*). А так, так!

— Годі!

— Натерпілись!

— Нікуди далі!

Марко. Стійте, братця, стійте! Це — велика справа. Це — справа цілого народу! Треба, щоб уся громада піднялась. Бо що громада забажає, того й пан не поламає. А наша громада ще як той пісок: лежить піщинка коло піщинки, тисячі тисяч та кожна окремо, не пов'язані поміж собою. Зніметься буря і розвіє пісок той по всіх усюдах. А от додай до нього глини та загартуй на огні, і буде не пісок, а цегла. Тоді будуй, що схочеш: цегла не розсиплеться і бурі не боїться. Так от, братця, давайте дружно, плече до плеча, боротися за наші права, за нашу землю...

Прокіп. Тепер надія лише на самих себе.

Панас. Ну, ну, розкажіть! Що ж робити?

Марко. Був я в Ямищах... Ну, там народ дружний: зібралися на зборню, так і так пишуть приговор: ми, ямищани, пристали на те, що ніхто з нас не буде робити на пана по давній ціні. Тепер піший робочий — карбованець, а кінний — два. А робочий день мусить бути коротший на четвертину...

Мажуга. Ого! Так можна робити.

Марко. Жати за шостий, а не десятий сніп. Молотити за восьму, а не тринадцяту мірку...

Голоси. Оце так добре!

— За шостий сніп!

— За восьму мірку!

Панас. Ну добре. А як пан не пристане?

Марко. А не пристане — забастовка!

Жінка. Забастовка! Господи милосердний...

Панас. Забастовка, кажете?

Прокіп. Атож!

Панас. Ах, боже! Як це забастовка?

Марко. А так! Пан кличе косити — добре: два карбованці на пару. Не хочеш — коси собі сам! Ніхто на роботу не вийде. Настали жнива — давай нашу ціну! Незгода — назувай сам постолы та й гайда з серпом на поле!

Голоси. Ха-ха-ха! От ловко!

— Пан у постолах! Ха-ха-ха!

П а н а с. Озуть пана в постоли... Ха-ха-ха! Озуть пана в постоли... (*Заходиться реготом*).

М а р к о. Так-от, братця, давайте й ми таку саму ціну вимагати: два карбованці на пару. Не погодиться пан — будемо, як один, бастувати!

П р о к і п. А чого ж чекати? Народ зголоднів, а ніхто не подбає, їсти ніхто не дасть... На завтра кличуть в економію жито жати, то треба завтра ж піти до пана і об'явити нашу ціну.

Г о л о с и. Авжеж! Чого чекати? Все одно пропадати!

— Хоч у яму, гірше не буде!

— Як бастувати, то й бастувати!

П а н а с. Ні, наш пан такої ціни не дасть. Я його знаю. А свої не підуть — чужих покличе. Хіба він дурний?

М а ж у г а (*грізно*). А чужих не пускати! Розігнати! Кілками!

М а р к о. Ямищани не підуть, будьте певні. А по інших селах та хуторах послать своїх людей: хай і вони бастують! Як робочі на фабриках та заводах. Тільки ж так і можна боротися з панами.

П а н а с. Дарма! Пана не налякаєш. Нажене повне село козаків, і в кого було ззаду гладеньке — мережане зроблять. Зараз кричите, а тоді що буде? В гурті і беззубий собака лютує. Ні, я на бунт не згоден.

П р о к і п. Який же це бунт, дядьку Панасе? Не підемо на роботу, та й годі. Хто може присилувати нас робити на пана? Не хочеш — не йди. Нехай побачить, що не в багатстві сила, а в чорних руках. Треба тільки всім пристати.

П а н а с. Багачі не пристануть. А голота що? Схотів один з другим голіруч їжака вбити. Не вб'єш, бо вколе!

М а ж у г а. То — правда: один біс — що пан, що багатий мужик.

М а р к о. Мужик багатий, а пес кудлатий — то все одно. Та чи нам же їх боятися? Подумайте: скільки їх і скільки нас? (*До Пана-са*). Ви, дядьку, краще приставайте до гурту, то ми вас за делегата оберемо.

Сміх.

П а н а с. Ах, боже! Куди ж це ви мене?

М а р к о. Підете до пана за ціну домовлятися.

П а н а с. Як? Щоб я забастовку робив?

М а р к о. Атож! Хіба у вас душа з лопуцька, не хоче того, що й людська?

П а н а с. Е, ні, голуб'ята! Ні, ні! Я краще почекаю, доки по закону землю ділитимуть.

Г о л о с и. Казав сліпий: «Побачимо»!

— Чекай, чекай, як рак свисне!

— По закону дадуть, аби доніс!

— А доженуть, то й ще дадуть!

Прокіп. Ви, дядьку, вже раз дочекалися землі: півсела за вами побігло, та й дістали дулю під ніс.

Сміх.

Панас. Ні, ні! Як собі хочете, а я на бунт не піду. Буде з мене й одного зуба, що земський вибив. *(Тикає пальцем у дірку на яснах)*. Ось, бачите? Ось!

Марко. Ну, коли так, то хто ж піде до пана?

Голоси. Марко! Марко за всіх скаже!

— А другий — Прокіп! Такий, що не побоїться!

Марко. Гаразд, підемо ми з Прокопом. А хто ж третій?

Голоси. А третій — Мажуга!

— Він хоч мовчить, та двох навчить.

Марко. Семен Мажуга? Ну, добре! Завтра ж і підемо до пана.

Голоси *(наперебій)*. Ідіть! Ідіть з богом!

— Два карбованці на пару, а як ні — забастовка!

— Хай сам косить із своєю гладкою німкенею!

— А що ти думаєш? Нужда закон ломить!

— Хай назувають постолі — та в поле!

— У постолах! З німкенею! В поле!

Регіт.

Марко. А тепер, браття, розходьтєся! Та не купою, щоб не так було помітно.

Селяни розходьтєся невеликими групами. Тихенько залунала пісня.

1-а жінка. Як будуть розбирати економію в пана, я візьму тільки руду корову.

2-а жінка. А мені коли б пару гусей на розплід! Такі хороші гуси!

Маланка. Буде що взяти, людоньки! Усім вистачить панського добра. Раз земля наша, то й усе наше!

1-а жінка. Ой, коли б то дав милосердний...

Онук. Ну, діду, рушаймо додому!

Дід. А коли ж землю ділити?

Онук. Та ви ж чули: завтра забастуємо, а потім і землю поділимо.

Дід. Ні, так діла не буде!

Онук. А як же по-вашому?

Дід. А так, що піп у церкві повинен прочитати грамоту, а тоді й рушати усією громадою, та з іконами, з корогвами...

Онук. Тю!

Дід. На свою голову!

Виходять.

Панас (*до Прокопа*). Невже таки підете до пана?
Прокіп. Підемо, дядьку Панасе. Неодмінно підемо!
Панас. Бунт! Справжній бунт... Озуть пана в постолі? Ха-ха-ха. Пан у постолах! Ха-ха-ха! (*Заходиться реготом*).

ВІДМІНА 3

Забастовка!

Панський будинок: розкішно обставлена вітальня; з вітальні через передпокій — вихід на балкон і другий вихід до інших покоїв; по один бік балкона — сад, по другий — двір. Літній день. Біла та пишна Амалія Карлівна сидить за роялем і грає уривки з оперети «Циганський барон» чи щось подібне до того. З двору до балкона підходить Андрій Волик з щиком і шкіряною торбою через плече.

Волик (*оглядається навколо, потім гукає*). Фенько! Фенько!
А йди-но сюди!

Феня (*підходить*). Газети принесли, дядюшко?

Волик. Газети й листа панові. (*Передає*). На, однеси.

Феня. Лист од пані. Я хоч неписьменна, а її закарлючки завжди пізнаю.

Волик. А вона й досі за границею?

Феня. Авжеж! І вона, і панна Тося.

Волик. Подумать: скільки добра у людей тутечки, а вони ще в чужий край пруться!

Феня. Лікується, бач: салом так обросла, що ніяк не може позбутися.

Волик (*сміється*). У панів і хворість панська. Походили б, пане добродзею, з грабельками по сопечку — все сало розтопилося б.

Феня. Куди їй з граблями ходити: вона сама на себе черевики пазути не може.

Волик. Ну, бог з ними, Феню. Неси листа. Пан радий буде, то, може, на чай мені дасть.

Феня. Навряд, йому тепер не до листів: такий заклопотаний та сердитий, що й підступитися до нього страшно. Забастовки боїться...

Волик. А челядь як — теж бастувати хоче?

Феня. Та що ж — ми домовились: як люди, так і ми...

Волик. А як на мене, то нічого з того не буде. Покричать та й підуть на роботу. Нема куди податися людям... Ось як фабрику пан поставить, то інша річ... Слухай, Феню: може, ти хоч скибку хліба винесеш? Бо, віриш, зранку й рісочки в роті не було.

Феня. Добре! Ходімо на чорний хід.

Виходять. До вітальні зазирає з дверей Ян.

Ян. Де ж то пан єст?

Амалія Карлівна (*наспівує під рояль*).

Я — циганський барон,
Я — циганка люблен...

Я н. Прошу пані, я маю справу до пана.

А малія Карлівна. Віктор Павліч у кабінет, його можна не турбувайт.

Я н. Але ж — справа нагальна...

А малія Карлівна. Я вам говорить: не можна.

Я н. *(набік)*. От дурепа! *(До Амалії Карлівни)*. Прошу пані, то єст справа зовсім невідкладна. Пані не має права затримувати...

А малія Карлівна. Я не маєт право? Пробачте, мадам за кордон, і я тепер — як мадам: повний право!

Я н. Послухайте: почалася забастовка! Пан мусить щось робити. Невже то єсть річ незрозуміла?

А малія Карлівна. Я казал не можна, значит не можна. *(Грає на роялі)*.

Я н. Абсолютна дурепа! Що маєш робити?

Входить пап Віктор Павлович. В руках у нього лист і газети.

Віктор Павлович. А що там, Яне?

Я н. Прошу пана, сьогодні не можна почати жнива.

А малія Карлівна *(виходить наспівуючи)*.

Я — циганський барон,
Я — циганка люблен...

Віктор Павлович. Не можна, кажеш? А чому? Хіба ти не загадував учора?

Я н. Ціле село оббігав, прошу ласкавого пана, та ніхто на роботу не вийшов. Не хочуть жати по нашій ціні.

Віктор Павлович *(стрепенуєся)*. Як то не хочуть?

Я н. Так, прошу пана.

Віктор Павлович. Та що ж це? Забастовка?

Я н. Так, пане: забастовка.

Віктор Павлович. Неймовірно: Ліщинівка забастувала!.. Хіба я не добрий був для них? Не дарував їм спаш? Не ставив мого-ричів?..

Я н. Хлоп єст хлоп, ласкавий пане: масти його хоч медом, він тебе укусить, як гадюка.

Віктор Павлович. Лайдаки! Чого ж вони хочать?

Я н. Хочать свою ціну запровадять.

Віктор Павлович. А, так! От що, Яне: зараз мені на коня й духом до Ямищ! Найняти ямищан! Коли не схочуть — набав ціну!

Я н. Слухаю, пане. *(Виходить)*.

Віктор Павлович. Свою ціну хочать установити! А! Подумати: до якого нахабства доходять люди! Та ще коли: в самий гаря-

чий час! Коли прогаять день-другий — значить позбутись урожаю! Бо лани ж не ждуть, хліба почнуть сипатись... Ах, яка підлість!

Входить Амалія Карлівна.

Амалія Карлівна. Віктор Павліч! Що ви хочет цум фрюштюк: молодий картошка чи зелений горошка?

Віктор Павлович. А, який там фрюштюк! Мені дихати не хочеться, не то що їсти...

Амалія Карлівна. Мейн гот! Ви занедужаль?

Віктор Павлович. А хіба за таких обставин будеш здоровий? Почитайте газети: що робиться! По великих містах — забастовки! Села теж починають бастувати... Та це ж — бунт! Ви розумієте: революція!

Амалія Карлівна. Фурхтбар! Фурхтбар!

Віктор Павлович. Сьогодні й наші забастували.

Амалія Карлівна. Як? Ми теж маєм забастовка?

Віктор Павлович. Так, так! Жито готове, а косити нема кому!

Амалія Карлівна. Фурхтбар! Фурхтбар!

Віктор Павлович (*показує листа*). А тут ще жінка з дочкою... Що ні лист, то давай і давай! Невже в тому Карлсбаді така дорожнеча? Не настачиш грошей!

Амалія Карлівна. Карлсбад... О мейн фатерлянд!

Віктор Павлович. Бодай він провалився...

На двір входять Марко Гуца, Прокіп Кандзюба і Семен Мажуга.

Віктор Павлович (*побачивши селян*). О, це ж що таке? Забастовщики?

Амалія Карлівна. Три мужичок... Ви не турбуйте себе, Віктор Павліч: я буду їм говорит — нащо забастовка? Я рускій мужик не боюсь.

Віктор Павлович. Ні, ні, ради бога, не показуйтеся ви селянам! Ваш вигляд будить у них революційний настрій. Я сам вийду до них. (*Виходить*).

Амалія Карлівна (*образено*). Мій вигляд! Який же в мене вигляд? (*Оглядає себе в трюмо*). Чуть-чуть солідний. Варум іст дас шлехт? (*Виходить*).

Віктор Павлович (*з'являється на балконі*). Ви до мене?

Селяни підходять і кланяються. З усіх кутків подвір'я висовується челядь, що жадібно прислухається до розмови пана з делегатами.

Прокіп. До вашої милості, пане.

Віктор Павлович. Кажіть, що таке?

Прокіп. Та от хочемо, щоб ціну набавили: щоб два карбованці на пару — косар і в'язальниця.

М а ж у г а. Та й робити не від зорі до зорі, а по-людському.

М а р к о. Інакше не підемо на роботу.

В і к т о р П а в л о в и ч. Ви не підете, то, може, інші підуть?

П р о к і п. Ні, пане, ніхто не піде.

М а р к о. Ми від усього села говоримо.

В і к т о р П а в л о в и ч. Он як! Виходить — справжня забастовка?

П р о к і п. Набавте ціну — нічого не буде: зараз же станемо на роботу.

В і к т о р П а в л о в и ч. Ціна в мене така, як і по інших економіях. І робочий день такий самий. Не хочете робити — дарма! Хай гине хліб на полі! Я з голоду не пропаду. А що ви робитимете?

М а р к о. За нас не бійтеся, пане: ми найдем муки на свої руки.

М а ж у г а. Біда вимучить, біда й виучить.

В і к т о р П а в л о в и ч (*губить рівновагу*). О, та ви, як бачу, мудреці... Геть з моїх очей! Подумаєш, який бидло буде мені накази давати! Не хочете робити — пухніть з голоду! Ледарі!

П р о к і п. Ну що ж, коли наше невлад, то ми з своїм назад.

М а ж у г а. Тільки дивіться, пане, щоб не довелося жалкувати.

В і к т о р П а в л о в и ч. Що? Ви ще будете мені загрожувати? А нагаїв козацьких не хочете? Геть к чортовій матері! Щоб і духу вашого тут не було! Лайдаки!

М а р к о. Не лайтесь, пане! Бо ми хоч і не такі освічені, як ви, а лаятись можемо не гірше за вас...

П р о к і п. Прощайте, пане! Пробачте за клопіт.

Ідуть з двора.

М а р к о (*побачивши челядь*). Гей, хлопці! Дівчата! Кидайте роботу! Бастуйте!

М а ж у г а. Гайда за нами! На село! Нехай пани самі пораються!

Ледве вийшли делегати за ворота, як панська челядь шумливою юрбою висипала на середину двора: коровниці, конюхи, свинарі, куховарки, городниці — з вилами, з відрами, з лопатами, з сапачками — поспішають кинути роботу.

К у х о в а р к а (*з макітрою*). Дванадцять років біля панської печі жарилася — годі! Не хочу панів годувати! (*І ген макітрою об землю*).

К о н ю х и (*кидають вила серед двора*). Бастуй, братця, раз такий закон — хай пан сам біля коней пораяється!

Г о р о д н и ц і (*кидають докупити сапачки та лопати*). Ходімо, дівчата, по домівках! Хай на нього лиха година робить!

Д і д - с т о р о ж (*з калаталом*). А сторожам який закон? Теж бастувати, чи як?

Г о л о с и. Бастуйте, діду, бастуйте!

Д і д - с т о р о ж. Як так, то й так. (*Кидав калатало*). Мені аби тютюн був, а там, що хочете, те й робіть...

Коровниці (*кидають відра та дійниці*). Нехай йому німкенья з дійницею під корову лізе!

Сміх.

Віктор Павлович (*кричить з балкона*). Що таке? Що сталося? Ей, Максиме! Максиме!

Кучер (*підходить до пана*). Це, пробачте, пане, не наша вина... Життя миліше за службу... Скалічать, що тоді діти будуть робити...

Віктор Павлович. Та що таке? Ну! Говори!

Кучер. Як що? Забастовка, пане... Пробачте... (*Виходить*).

Віктор Павлович. Куди ж ти? Стій! Стій!

Але кучер пішов не оглядаючись.

Ах ти ж, bestія! (*Біжить до челяді*). Чого ви зібралися? Чого покидали роботу?

Челядь. Як то чого? Забастовка!

— Не покинемо роботи — поб'ють! Їй же бо!

— Та що там говорити — ходімо!

— Гей, дівчата, гайда на село!

Ідуть з двора.

Віктор Павлович (*кричить*). Та що ви? Отямтеся! Куди ви? Стійте! Стійте!

Челядь виходить. Останній біжить хлопець-гусій з довжелезним багатом.

(*Кидається до гусія*). Ти куди? Назад! Назад мені! До гусей!

Гусій (*ляснує багатом*). Ур-ра!.. (*І побіг далі*).

Віктор Павлович. А, так!.. Ну, добре! Добре, соколики! Як війна, то війна! Я вам покажу, як бастувати! Я вашу ціну на спинах вам запишу...

На подвір'ї з'являється Хома Гудзь.

А воли де?

Хома. Пасуться... Де ж їм бути?

Віктор Павлович. Слухай, Хомо! Будь хоч ти розумний: запряжи мені коней. Я мушу до міста їхати...

Хома. Запрягайте, пане, самі! А я пальця об палець не ударю, доки ціни не набавите.

Віктор Павлович. Ти що — з глузду з'їхав? Зараз же запрягай мені коней! Скотина!

Хома. Ова! Так би й послухав. (*Показує дулю*). А цього не хочеш? (*І пішов геть*).

Віктор Павлович (*розгубився*). Господи боже мій... Та що ж це таке? Бунт! Бунт!.. (*Кинувся в один бік*). Марино!.. Олено!..

Нема нікого... (Мотнувся в другий бік). Мусію! Гей, Мусію!.. Ні душі... Ах, негідники!..

Мимо воріт назирцем проходить Пана с Кандзюба.

(Побачивши Пана са). Гей, хто там? Ступай сюди!

Пана с (зупинився). Ах, боже! Пан...

Віктор Павлович. Ступай сюди! Чувш?

Пана с (підходить, кланяється). Добридень, пане.

Віктор Павлович. Ти хто такий?

Пана с. Я?.. Тутешній... Пана с Кандзюба...

Віктор Павлович. Забастовщик?

Пана с. Ні, боже борони!

Віктор Павлович. Ну, то запряжи мені пару коней у бричку.

Пана с. А де ж ваші кучери?

Віктор Павлович. Ти ж бачиш — усі бастують!

Пана с. Ах, боже! Бастують, кажете?

Віктор Павлович. Всі, як один, подуріли! Добре, що ти натрапився. Іди ж на стайню та запрягай мерщій. Я тобі заплачу. (Хоче йти).

Пана с. Ні, пане, заждіть...

Віктор Павлович. А що таке?

Пана с. А так... що, мабуть, ви вже самі запряжіть...

Віктор Павлович. Як? Ти ж не забастовщик?

Пана с. Я-то не забастовщик... та раз усі бастують... то як же? Супроти громади я не піду. Ні, ні!

Віктор Павлович. Та плюнь ти на свою дурну громаду! Ступай на стайню та запрягай коней! Я ж заплачу тобі.

Пана с. Ні, ні, пане... Ви якось без мене обійдіться... Хіба важко коней запрягти? Дурниця! Надіньте пальчатки, щоб рук не помарати... А я не можу... Йй же богу, не можу...

Віктор Павлович. Тьфу! Щоб ти пропав! (Виходить).

Пана с. Розсердився... Ну що ж, лютий чи не лютий, а, мабуть, доведеться тобі, голубчику, постолити назувати... Доведеться! (З сміхом виходить).

Біжить спітнілий, запорошений Ян.

Віктор Павлович (біжить Янові назустріч). Ну що, Яне? Найняв?

Ян. Прошу пана, у Ямищах теж забастовка. Ні за яку ціну не хотять жати. Не інакше, як змова з нашою Ліцинівкою.

Віктор Павлович. Пропав хліб!

З будинку біжить Амалія Карлівна.

Амалія Карлівна. Віктор Павліч! Віктор Павліч! Марина бастоваль! Феня бастоваль! Картошка нема! Вас махен?

Віктор Павлович. Яне! Зараз же коней мені! Іду! Іду! До станового! До справника! До губернатора! Батогів їм! Батогів бестіям! *(Виходить)*.

Амалія Карлівна. Віктор Павліч! Віктор Півліч! *(Поспішає за ним)*.

Мимо панського двору з гучною піснею проходять дівчата-забастовщиці.

Ян. То єст справжня забастовка! *(Виходить)*.

ДІЯ ДРУГА

ВІДМІНА 4

Юшка з рибою

В хаті Андрія Волика. У розчинене віконечно ласкаво світить осіннє сонце. В печі вариться юшка.

Гафійка *(сидить біля віконця, вишиває гасло на червоному прапорі і тихенько наспівує)*:

Смело, товарищи, в ногу!
Духом окрепнем в боротьбе!
В царство свободи дорогу
Грудью проложим себе...

За вікном заспівав півень.

(До курей). Агуш, гуш! Ідіть собі поратися попід тином... *(Співає)*.

В царство свободи дорогу
Грудью проложим себе...

Ну, чоґо ви сокочете, дурні? Вам тільки аби їсти. Сердитесь, що таке кажу? А от поспитайте Марка, послухайте, що розумні люди скажуть. Він вам сказав би: дурні, зроду-віку дурні! Вам дають жменьку пшона, а забирають усі ваші яйця або ріжуть вас на юшку.

Півень: «Ку-ку-рі-ку».

А ти, півню, по-дурному храбруєш. Коли б ти був такий сміливий, як Марко, то не дав би своїх дітей продавати панам на печеню. А може, ні? Ну, та ти півень, а Марко орел... А ти чоґо кудкудачеш, біленька? Чоґо смієшся?.. Думаєш собі, що ти кохаєш, кого сама схочеш, а я мушу віддатися, за кого мати мене сватають? Дурна, дурна... Та нехай мене печуть, нехай ріжуть... нехай краще закопають мене в землю! Чуєш ти, зозулястенька? Ну, пішла геть, коли головою кру-

тиш, невірна! Не бійсь, Марко нікому мене не дасть... бо він орел... А над ним, знаєте, кури, вороння того, вороння... мало не заклюють! Коли й люди на нього, і староста, і навіть тато нападаються... А він добра хоче людям. За те його парубки й дівчата страх люблять... і слухають! А ти куди, проклятий? Агуш! Агуш!

Входить Марія.

Марія. З ким ти розмовляєш, Гафійко?

Гафійка. Та то я так... з курми...

Марія. Ха-ха-ха! Хіба ж вони розуміють, що ти їм кажеш?

Гафійка. А що ж, коли нема з ким поговорити? Хай хоч кури слухають.

Марія. А ти мені розкажи. Я хоч і дурна, а більш за курку розумію.

Гафійка. Ех, Марійко! Всі ми дурні. Як послухаш Марка, що на світі робиться, то аж потом візьме: нічого ми не знаємо!

Марія. Отак і мій Прокіп каже. Та дарма! Одну забастовку вже зробили. Як не крутився пан, а таки ціну набавив.

Гафійка. Набавив та не так, як ми хотіли.

Марія. Добре, хоч півтора карбованця на пару домоглися. Тепер наші люди он як носи деруть: наш верх, мовляв.

Гафійка. Був би їх верх, якби не Марко та Прокіп! Усе бояться та потилиці чухають.

Марія. А й правда! Один дядько Панас чого вартий. *(Передражнює)*. «Ось, ось, бачите: зуба земський вибив».

Сміються.

Гафійка *(кидається до печі)*. Ой лишенько! А про піч я й забула... Мати пішла картоплю копати до Підпарі... Пожаліли, бач, мене: перепочинь, кажуть, один день...

Марія. То це ти обід вариш?

Гафійка. Атож! Та тут і обід такий: сама юшка, та й та без сала.

Марія. Отак і в нас, Гафійко: бить та лаять є кому, а годувати нікому... А знаєш, чого я прийшла до тебе?

Гафійка. А чого?

Марія. Сьогодні Прокіп привезе з міста книжки та листочки.

Гафійка *(в захваті)*. От молодчага!

Марія. Так казав, щоб ти зайшла увечері...

Гафійка. Добре, добре! Я вже знаю чого: будемо листочки по селу розносить.

Марія. А вже ж не що... Тільки ти мені дивись, Гафійко: листочки рознось, а Прокопа не принаджуй!

Гафійка. Таке вигадала!.. Ти ж знаєш...

Марія. Ну, ну, не червоній! Я жартую... А коли ж ви з Марком поберетесь?

Гафійка. А хіба я знаю?

Входить Марко.

Марко. Добридень!

Гафійка. Ой боже! Де ти взявся? Наче з землі виріс...

Марія. А ми зараз про тебе говорили.

Марко. Цікаво: що ж ви говорили?

Марія (*дивиться на Гафійку*). Та каже Гафійка...

Гафійка. Не вір їй, Марко! То вона сама казала!

Марія. Та стій-бо, дай договорити. Каже Гафійка — коваль клепле, доки тепле...

Марко. А я ж тут до чого?

Марія. То вже її спитай або сам подумайся... А по сій мові — бувайте здорові!

Гафійка. Куди ж ти?

Марія. Додому: у мене теж у печі горить... (*Виходить*).

Марко. То виходить, Гафійко, поганий з мене коваль? Ну, кажи?

Гафійка. Та ні... Я нічого такого не казала. Їй же бо! То Марійка пожартувала...

Марко. Чого ж ти зашарілась? (*Палко обнімає її*). Ах ти, ластівко моя! Та ми з тобою таке щастя, таке щастя викуєм, що всім людям весело буде!

Гафійка. Правда, Марко? (*Хпає прапор і показує йому*). Глянь!

Марко. Прапор! (*Читає*). «Земля се...»

Гафійка. Ще не дошила: земля селянам! Адже так?

Марко. А як же? Так! Саме ж за це ми й боремося. А де ж ти червону китайку дістала?

Гафійка. Марійка нову спідницю подерла: один вона вишивав, а другий я. Може, здасться коли...

Марко (*в захваті*). Ой дівчата! Які ж ви хороші! (*Цілує її*).

Гафійка. Хороші... А три дні очей не показував...

Марко. Бо мене ж і в селі не було.

Гафійка. А де ж ти був?

Марко. Ходив на станцію. Там що робиться! Бастують! Уже другий день машина не ходить. Скрізь народ устав. Я був у комітеті... Пора й нам людей скликати.

Гафійка. Скликай! Тепер люди підуть.

Марко. У неділю й зберемося... За Сухою Балкою... Якщо до того часу нічого не станеться...

Гафійка. А що може статися?

Марко. Та щось Підпара дуже нахваляється на мене... І урядник назирцем ходить... Усе може бути... Ну, та дарма... А ти ж прийдеш на нашу збори?

Гафійка. Я? Та я на край світу піду! Аби тільки було так, як

ти кажеш. Бо надокучило це життя. Ох, Марко, як надокучило... Мати й батько щодня лаються. А чого? З голоду та безробіття... І мені голову гризуть: усе, бач, сватають за хазяйських синів, а їх і не видно. Та й нащо вони мені?

Марко. Як то нащо? Хазяйський син запряже пару волів, посадить тебе на воза та й повезе на ярмарок. А там накупить тобі всяких пундиків: їж, душа, не хочу! А я що? (*Витягає з кишені книжку*). Ось книжечку приніс, та й годі. На, читай, а зуби хоч на полицю поклади.

Гафійка (*жадібно роздивляється книжку*). Ой, яка ж гарненька! (*Читає*). «Кобзар». (*З вибухом радості*). Та це ж той Тарас Шевченко, що ти мені розповідав?

Марко. Отож він і є.

Гафійка. Спасибі! От спасибі! А про хазяйських синів ти мені не кажи!

Марко. Як? І пундиків не хочеш?

Гафійка. Не хочу!

Марко. Ну, гаразд. Кажуть, де відвага, там і щастя... Приходь увечері до Прокопа: він повернеться з міста...

Входить Андрій Волик з кошиком.

Волик. Здоров, Марко!

Марко. Добридень, дядьку Андрію.

Волик. А що ти тут робиш, пане добродзею?

Марко. А так... Їхав до Хоми, а попав до куми.

Волик. Ой дивись мені, Марко: не мороч дівці голову книжками!

Марко. Ну, де ж таки, щоб книжка та голову морочила! Це ж не горілка.

Волик. Дивуюсь я тобі, Марко: якого ти дідька приплентався на село? Робив на фабриці, сімнадцять карбованців на місяць брав! Та я, пане добродзею, за таку ціну богові б дякував! А ти бунтувати заходився. Нащо?

Марко. Такий, бачите, характер у мене: або дома не бути, або волю здобути!

Волик. Ну що ж? Попарили тебе нагаями та й гайда додому під калавуром. От тобі й кінець!

Марко. Ні, дядьку Андрію, це ще не кінець. Це лише початок. До кінця ми ще з вами разом повоюємо... А тим часом — будьте здорові! (*Виходить*).

Гафійка хоче вийти слідом за Марком, але батько заступає їй дорогу.

Волик. А ти куди? Ану, повертай голоблі!

Гафійка. А хіба що?

Волик. А те, що не годиться дівчині за парубком бігати. Та ще за таким пройдисвітом...

Гафійка. Ну, починається...

Волик. *(виглягає з кошика рибу)*. На ось лина та заправ юшку. Бач, який піймався: не менш як чотири фунти. Візьми почисти!

Гафійка. Та що це ви, тату? Хіба ж таки нам рибу їсти? Та ще таку велику! Несіть мерщій до пана: на обід куплять.

Волик. Кажу тобі, візьми, так і бери! Панові й без того є чого нажертися, а ми зовсім захляли з голоду. Хоч раз до смаку попоїсти!

Гафійка. Ну, глядіть! Я почищу, а що мати скажуть? *(Чистить рибу)*.

Волик. А як мати, то що? Хіба їй не хочеться рибки покушати? *(Сміється)*. Рибка, пане добродзею, кожному до смаку.

У вікно висувається Хома Гудзь.

Хома. Га! Фабрикант! Дома сидиш... Здоров!

Волик. Ху!.. Бодай вас, Хома, як налякали... Дай боже... Заходьте до хати... От і гість на рибу!

Гафійка. Гарний гість, що небагато їсть... А на цього не на-стачиш...

Хома. Добридень вам у хаті.

Волик. Сідайте, Хома... Я, знаєте, тепер такий полохливий, що й тіні своєї боюся...

Хома. Хіба в тебе душа? От заячий дух...

Волик. Добре вам, Хома, що ви самі, а в мене три пельки в хаті.

Хома. Ха-ха... Мені добре... Особливо з того часу, як пан прогнав... Бодай йому так легко здихати, як мені жити... Ну, став пиво, скажу новину!

Волик. Де-де! Я вже забув, яке воно на смак. Вірите, Хома, до краю доходить...

Хома. Ну, чорт з тобою... теж фабрикант! *(Виглягає з-за пазухи пляшку горілки)*. Я свою приніс... Шапку продав: до зими ще далеко...

Волик. *(зрадив)*. От і гаразд! А в мене юшка з рибою вариться: буде чим закусити.

Гафійка. Я, тату, на город піду а ви за юшкою догляньте.

Хома. А може, й ти з нами чарку вип'єш?

Гафійка. Дякую, я горілки не п'ю. *(Виходить)*.

Хома. Дивись, запихалася, немов кошения в попелі.

Волик. Дарма, нам більше буде... Кажіть же, Хома, яка там новина? Про гуральню?

Хома. На цьому тижні пускають...

Волик. На цьому тижні? Та ні, жартуєте, Хома! Кажіть-бо правду! Не морочте мені голови!

Хома. А таж сказав, що пускають? От невіра!

Волик. Ну, слава тобі господи... Аж на душі полегшало... Тепер, пане добродзею, будемо й ми з хлібом! Гуральня — це тобі не латочка землі...

Х о м а. Та велике щастя — гуральня... Пропади вона пропадом!
Во л и к. Ні, ні, пане добродзею, фабрика — велика річ... *(Ставить на стіл горщик з юшкою, метушиться з ложками та посудом)*. Сідай-те ж, Хомо, до столу та покушаєм юшки з лининою...

Х о м а *(наливає дві склянки горілки)*. Ну, будьмо!

Во л и к. Дай боже...

П'ють.

Ех, смачна горілка!.. Давно не пив... Ну, їжте ж, Хомо, їжте... Линина не щодня трапляється...

Х о м а. А ти все рибку ловиш, пане добродзею? За легкий хліб хапаєшся?

Во л и к. Бодай вам, Хомо, так легко дихати, як мені рибу ловити!

Х о м а. Га-га! Дошкулив! Ну, не сердься... А Гафійку наймеш? Кажі! Я напивав хазяїна...

Во л и к. Облиште це, Хомо! Краще пиймо!

П'ють.

Х о м а. Ти думаєш, з гуральні ситий будеш? Дурниця! Чи, може, волієш із голоду гинути, як руда мипа зимою? Ну, здихай, враг тебе бери, з усім твоїм кодром. Хіба мені що?

Во л и к *(встав із-за столу)*. Е, я такого не люблю! Нащо робити з писка халяву?

Х о м а. Сиди, Андрію! Може, неправда?

Во л и к. А то ж правда?

Х о м а. Правда! Ти думаєш, що ти людина? Собака ти, та й уже! Яке наше життя? Собаче... Та ти сиди! Ти мені скажи: скільки літ прожив?

Во л и к. Ну, п'ятдесят.

Х о м а. Доживавш віку? А де ж твої молоді літа? Де твоя сила? Покажи свою працю!

Во л и к *(показує руки)*. Ось моя праця, пане добродзею.

Х о м а. Мозолі показуєш? Покажеш ще й горб! Цілий вік із тебе луску скребли, а ти, воле, у плузі йди! Наша доля така: робимо й грудьми, та не будемо людьми... Ти глянть на мене: гадаєш — Хома перед тобою? Худобина! Як став змалечку біля товару, так і досі. Цілий вік з худобиною, сам худобиною став. Ціле життя хвості бачив замість людей, бабрався у гною, у гною спав, на гною їв, на купі гною і здохну...

Во л и к. Та годі вам, Хомо! Пиймо!

П'ють.

Х о м а. Я забув, як його у хаті і сплять, стонадцять чортів йому в хвіст! Сорочка на тобі запкарубла, як кора на дереві. Штани умазані в волячу мазку, бо кров волам пускаю. Рук не можу одмити з гною... Сяду з челяддю обідати, кожне од мене піс верне — смер-

дять! А ти гадаєш — пахне? Тікаю од людей — до волів тікаю. З волами розмовляю... Тільки в мене й розваги! А ти думав — жінка до мене заговорить та ще й пригорне... діти защебечуть... своя хата зогріє? Ха! За тими волами я посивів парубком, побила б їх морока! Тепер тіпся на старість, щоб йому дихати не дало! Щоб його понесло поверх дерева на безголів'я!

Волик. Та чого ви лаєтесь, Хомо?

Хома. Га? Лаюсь чого? На душі легше... Як нахмариться там — вилаюсь і легше... Якби не лаявсь — згорів би. Таку злість у собі почуваю, аж душа пашить... Як запече, як запече — так узяв би в руки довбню та й перебив би усіх! Ходив би од хати до хати — та й по голові, та й по голові! Одного за те, що п'є людську кров, а другого, що не боронить. А потому підпалив би, щоб усе вогнем узялося та поцелом розвіялось, щоб тільки лишилась гола земля та ясне сонце...

Волик (*помітно сп'янілий*). То правду ви мовите, Хомо: таке собаче життя маємо! Тож і я дожив до сивого волосся, а добра не зазнав. Ой, ні! Таж от висотали з мене всі жили! Таж то цілий вік свій напихав я чужу пельку! Ще як була фабрика, жив якось, а як згоріла...

Хома (*перебиваючи*). Одному все, а другому нічого! Пропади ти пропадом!

Входить Маланка.

Маланка. Що тут робиться? Аж на вулицю галас чути.

Волик. Ге, Маласю, не журися! Казав Андрій Волик — буде гуральня — і буде! Ось-ось загудуть машини...

Маланка. Бодай тобі в голові гуділо!

Волик. Чого ж ти лашся, дурна? Ти сідай ось до столу та покушай юшки з лининою.

Маланка (*з жахом*). Ти лина жереш?

Волик. Атож! Отакенний піймав я сьогодні...

Маланка (*дивиться в горщик*). Так і є! Здурів! Йй-богу, здурів! Хіба ж таки нам рибу їсти? Та за такого лина карбованця дали б, а ти зварив його!

Волик. Та ну-бо, стара, не скигли! Сідай та попоїж риби! Нема м'яса, як свинина, нема риби, як линина...

Маланка. Тріскай сам, бодай ти не видихав! Ми пухнемо з голоду, в хаті ні кришки хліба, а він рибу варить!

Волик. Сверби, сверби, болячко, доки не почухаю.

Хома. Та й люта баба в тебе, Андрію.

Маланка. А ти, п'яного, чого по чужих хатах тиняєшся? Нема чого робити, то про фабрику брешеш?

Волик. Не сікайся, Маланко, бо бита будеш! Ти краще скажи, чи багато тобі землі наміряли? Де ж ті пани землеміри, що ти їм руки лизала?

Маланка. А де ж? Фабрику тобі будують...

Волик. Ти знов своє? (*Б'є Маланку*). На ж тобі! На! На!

Маланка падає на лаву і голосить.

Хома. От завелися!.. Ходім, Андрію, до шинку!.. У мене в кипені ще полтиник завалаявся...

Волик. Тож-бо не жінка, пане добродзею, а іржа: точить і точить. Видихай тепер, Маласю...

Виходять.

Маланка лежить на лаві і здригується від плачу. Входить Гафійка.

Гафійка. Мамо! Чого ви?

Маланка (*підводиться*). Ой боже мій... Батько твій навіжений... Рибу пожер... ще й мене побив... А ти ж куди дивилася?

Гафійка. Я казала... та хіба ж вони послухають! А тут ще Хома притирився...

Маланка. Тепер пішли до шинку пиячити... Ой, горенько наше, горенько... Хоч би ти заміж виходила! Бачиш — бідна. Батько небагато заробить, я немічна, зчорніла од праці... На кого ти чекаєш?

Гафійка. Не журіться, мамо! Я піду в найми. До панського двору наймуся або до Підпари... Він зараз шукає дівки...

Маланка. Мовчи... Мовчи краще...

Гафійка (*підходить до столу*). Сідайте, мамо, тут ще лишилося...

Маланка. Не хочу! Їж сама!

Гафійка. Та ви ж і на роботу пішли не ївши... (*Нюхає юшку*). А пахне як хороше!..

Маланка (*з голодною пожадливістю*). Пахне, кажеш? Ну, давай... Однаково не вернеш...

Гафійка (*їсть*). Їжте, мамо, їжте... А смачна ж яка, господи!

Маланка (*сьорбнувши з ложки, розпливається в щасливій усмішці*). Аж солодка... (*Жадно їсть*). Пропав лин... Нізащо пропав!

Раптом під вікном хлоп'ячий крик: «Марка ведуть! Он-он, дивіться! Рештант!»

Гафійка. Що? Марка ведуть?!

Маланка. Ой лишенько!

Гафійка прожогом кидається з хати, Маланка за нею.

ВІДМІНА 5

Марка ведуть!

Вулиця в селі. Урядник і двоє поліцейських ведуть арештованого Марка. Руки йому скручені назад вірвовкою; весь він поколошканий і блідий, але голову підніс високо. Поперед арештованого біжать хлопчак з галасливими вигуками: «Рештант! Рештант! Он-он! Марка Гуцу ведуть!» По селу гавкають собаки. Люди виглядають з вікон, вибігають за ворота подивитись на «рештанта».

Входять Гафійка і Маланка.

Гафійка (*в нестямі кидається до Марка*). Марко! Марко!

Марко (*оглянувся*). До побачення!

Урядник. Ну-ну!

І повели далі.

Маланка. Та схаменися-бо, Гафійко! Дивись, ще й тебе заберуть...

Марія (*з сльозами підходить до Гафійки*). Гафійко! Що ж тепер буде?

Гафійка (*з одчаєм*). Та за що ж? За що його? Кому він лихо загодіяв? Тільки ж добра людям хотів... (*З плачем припадає до Марії*).

Маланка. Та ну-бо, донечко, годі... Ходімо додому! Не годиться на людях так побиватися за парубком... Ходімо, ходімо!

Марія. Не плач, Гафійко! Ще, може, й повернеться...

Гафійка в сльозах пішла додому в супроводі матері та подруги. А на вулиці тим часом зібрався чималий гурт селян. Між них — Панас і Прокіп Кандзюби, Підпара, дід Микола та інші.

Панас. Ну, тепер пропав Марко!

Підпара. Туди йому і дорога!

Панас. Завзятий парубок був... Озуть пана в постолі, та й годі! Хе-хе! От тобі й озув! А я не раз казав йому: правда, пани народ розорили, та що ж робити? Багато терпіли, потерпімо ще трохи! Почекаймо царської милості!

Молодий селянин. Бач, який мудрий — терпіти! Годі! Урвався терпець.

Підпара. А ти що ж — за Марком хочеш?

Молодий селянин. А хоч би й так? Однаково пропадати!

Дід. Кажуть, єсть грамота од царя: панів стребить, а землю людям поділити.

Підпара. Багато дечого кажуть. А світ як стояв, так і буде стояти.

Прокіп. Світ, кажеш... Я ходив по світах, надивився: скрізь горе! Скрізь бідні сподом, а багаті верхом. (*Палко до Підпару*). А хто багатому дав його багатство? Ми, мужики! Діди наші, батьки й ми

самі життя ціле робили на пана. Хіба ж ми не заробили собі землі?
Молодий селянин. Та що й казати? Наша земля!

На вулиці з'являються Хома Гудзь і Андрій Волик. Обов'язково — напідпитку.

Хома *(співає)*.

Та нема в світі гірш нікому,
Як бурлаці молодому.
Гей, гей, як бурлаці молодому...

Підпара. А я кажу, що земля того, хто придбав її, хто може лад їй дати. А роздай її таким, як он Хома Гудзь або Андрій Волик, — що з того буде? З голоду попухнемо.

Прокіп. Дурниця! Не всі ми п'яниці. А хто ж і робить землю, як не ми? На наших мозолях все тримається!

Молодий селянин. Авжеж!

Прокіп. Подивись на нашого пана — багато він наробив за свій вік?

Підпара. Ой Прокопе, недарма ти товаришував з Марком Гуцею! Дійде черга й до тебе! Шануйся!

Хома Гудзь і Андрій Волик підходять до гурту.

Волик. Кажуть, Марка Гуцу забрали?

Підпара. Забрали голубчика.

Волик. Катюзі по заслугі! Я б такого, пане добродзею, за шию та на галузку. Коротка справа!

Підпара. Хе-хе! *(До Прокіпа)*. Чуєш, що народ говорить? *(Виходить)*.

Прокіп. А за що ж, дядьку Андрію? Хіба він щось лихе вам заподіяв?

Панас. А так, так, небоже! Ти з Марком не дуже носись! Надто вже він розумний. А що знає мужик? Одна на ньому шкура, та й та в латках... Хіба довго до біди? У мене ось напереді зуба нема... *(Показує)*. Ось, бачите? Земський вибив...

Прокіп. Та годі, дядьку Панасе! Чули про вашого зуба.

Хома *(до Панаса)*. Га-га! Ти мені вибиті зуби показуєш, а я тобі що покажу? Може, душу свою, що закопав у гної, як глядів панську худобу? Я там усе закопав, чим горіла душа. А ти, один з другим, дивився та мовчав, бодай ви помітили навіки...

Панас. Ах, боже! Чого ти на мене напався? Що ж би я міг робити?

Хома. Не міг? Ні, брешеш, міг! І кожен міг би... Бачиш, лани... Пшениця як море... Панське багатство... А ти узяв сірник — один з коробики сірник — і полетіли в небо дими, а на землі лишився сам пошлець... Бачиш — будинки, палаци, повно худоби, добра, а ти

прийшов — маленький, сірий, як мишача тінь,— і за тобою тільки вугілля... І так — од пана до пана... З гуральні в сахарню... З кубла в кубло! Скрізь, де людська кривда гніздо собі звила. Аж доки не стане гола земля... Чуеш? Тільки гола земля і сонце!

Г о л о с и (*шумливим вибухом*). А так! Вигнати панів! Пустить їх за вітром!

— Дурниця! Нащо палити? Краще собі забрати.

— Однімимо землю! Чого чекати?

— А про Марка Гущу забули?

— Дарма! Усіх не заберуть: в'язниць не вистачить!

Вчиняється галас. В цей момент раптом з'являється соцький (монументальна постать, з костуром і медаллю).

Соцький (*покриваючи галас*). Хто тут безпорядок робить? Розійдись мені зараз же! Он становий їде! Розійдись!

П а н а с. Ах, боже!

Натовп хутко розкодиться. Лишається сам соцький. Здалеку чути бубончики станового. Вони все наближаються і наближаються. Коли бубончики зовсім уже близько, соцький по-військовому виструнчується, повертає голову в той бік, звідки наближається становий, і застигає в напруженому чеканні «начальства».

На вулиці — мертва тиша. Лише десь недалеко жалібно завив-загавкав собака.

ДІЯ ТРЕТЯ

ВІДМІНА 6

Чотири пальці

В хаті Андрія Волика. Вечір. На столі горять маленька лампочка. По кутках сутінь.

Гафійка сидить за столом, читає «Кобзаря», потім співає.

Гафійка.

Ой одна я, одна,
як билиночка в полі,
та не дав мені бог
ані щастя, ні долі.
Тільки дав мені бог
красу, карії очі,
та й ті виплакала
в самотині дівочій.
Ані братика я,
ні сестрички не знала,

між чужими зросла,
вже й в'янути стала...
Де ж дружина моя?
Де ви, добрі люди?
Їх нема... Я сама,
а дружини — й не буде...

(Жагуче притиснула книжку до грудей. В очах — сльози... Нахилється над столом і плаче).

Входить Прокіп. Підходить до Гафійки.

Прокіп. Спиш чи плачеш?

Гафійка. Ой, як ти мене налякав!

Прокіп. За Марком побиваєшся?

Гафійка. Читала «Кобзаря», що Марко подарував... Ніби про мою долю тут написано:

Ой одна я, одна,
як билиночка в полі,
та не дав мені бог,
ані щастя, ні долі...

Прокіп. Ех, Гафійко! Сватав я тебе — не захотіла... А я й досі жалкую: добрий би з тебе товариш був...

Гафійка. А Марія?

Прокіп. Марія? Що ж, молодиця як молодиця... Не так склалось, як я думав...

Гафійка. Облиш, Прокопе, годі!

Прокіп. Та я нічого... Не кличеш жалю, сам прийде до тебе...

А ти сподіваєшся Марка?

Гафійка. Цієї ночі снівся мені.

Прокіп. Марко?

Гафійка. Марко... Так ніби скінчила я розносити листочки і вже останній виймаю, щоб застромити Петрові в повітку, коли хтось ляп мене по руці. Я так і захолола вся. Дивлюся — Марко! Такий сердитий. «Я, каже, сиджу за вас у тюрмі, а ти так слова мої сієш? Покажи руки!» А мені соромно — страх, що руки порожні... Чуєш, Прокопе, коли нових листочків даси? У мене більш нема.

Прокіп. Нема і в мене. Піду на цьому тижні в город, то принесу. А ти заходь!

Гафійка. Може, і про Марка що почувеш? Як він там, сердешний...

Прокіп. Не солодко, та його не залякаєш... А де це батьки твої?

Гафійка. Тато — на гуральні, у нічний зміні, а мати десь у сусідів... землю ділять!

Прокіп. Ех, земля, земля! Як марево чарівне, стоїть вона перед нами. Тільки і думок, тільки й розмов: коли землю ділитимуть? Очманіли люди в своєму горі, в своїй жадобі до землі. А нікому крикнуть: зведись, народе, простягни руку по свою правду! Як сам не візьмеш, ніхто не дасть!

Гафійка. Запеклась кривда у кожного в серці: торкнись до болячки — і закричить.

Прокіп. Може, й так... А багатії лютують... Найбільш Підпара на мене злиться: книжки, каже, голоті читає, бомажки розкидає, бунтує народ...

Гафійка. Хто ж, як не він, і Марка виказав.

Прокіп. Ти от що, Гафійко: напиши листа Маркові, а я йтиму в город, то візьму... Може, пощастить передати. Добре?

Гафійка *(радісно)*. Добре! Напишу! Як зумію, так і напишу...

Прокіп. Та не журися! Як будемо разом стояти, наш буде верх. Бувай здорова! *(Виходить)*.

Гафійка. Прощай, Прокопе... Написати, а чим? На чому? Ні паперу, ні чорнила... Коли б можна, пішки пішла б до нього! Нехай би не думав, що одцуралась. Сказала б: я не забула, Марко, твої науки. Ти кинув слово, а з нього вродилось десять... Тебе зачинили за грати, а твоє слово ходить по світу... Знуцаються з тебе, а я хіба мало прийняла муки? Щодня журюся за тобою, щодня моя думка круг тебе в'ється! Одна в мене потіха, що розмовляю з тобою, хоч ти й не чуєш...

Входить Маланка.

Маланка. Ти й досі не спиш? Усе, мабуть, за книжкою сидиш... А нащо воно тобі, та книжка? Тільки гас переводиш...

Гафійка. Вас же чекала...

Маланка. Я й без світла ляжу... Однаково вечеряти нема чого. Ох, господи...

На вулиці чути весільний спів і бубон.

Людських дівчат сватають, а тут хоч би на сміх запитали... *(Виходить з хати)*.

Гафійка. Добре, що не сватають... А що б я робила, якби хтось посватав?

Маланка *(повертається, виймає з скрині рушника й весільний віночок і замріяно дивиться на Гафійку. Потім зодягає їй на голову віночок, розплітає коси і тихенько співає весільну пісню)*.

Вийди, матінко, погляди,
а що ми тобі привели:
чи вівцю, чи ярку,
чи невістку-жаданку?..

Не слухаєш мене, доню... Бач, як перевелася! Була як щепка в панському саду, а стала як черниця... А все через того Марка проклятого.

Гафійка (з сльозами). Мамо, за що ви його клянете? Він же за всіх нас муки терпить...

Маланка. Ну, годі, годі... Не плач, доню! Я ж тобі добра хочу. Думаєш, легко мені дивитися, як ти вік свій молодий марнуєш? Та я день і ніч тільки й думаю: боже милосердний, невже й дочці моїй судилася моя доля? Я ж з дванадцяти років нікого не мала, окрім хазяїв... Любила землю, город, поле, а мусила жити у панській казармі і варити їсти ненажерливій челяді. Навкруги була земля, така чорна, пухка, родюча, повесні пишна, восени багата... та ніхто мене не кликав на ту землю, ніхто з хазяйських синів не схотів зробити мене господинею... Віддалася за Андрія, за старого парубка, за вічного наймита, що не мав навіть власної хати, не то що землі... Прийшли злидні до злиднів, а з них виросла біда... Пішли літа марне з світу, як лист по Дунаю... Невже й ти по наймах красу й літа свої зносиш?

Гафійка. Чого ж, мамо, по наймах? Адже тепер тато на гуральні заробляють... А там, може, й землю ділити будуть...

Маланка. Ех, якби-то... Була зараз у Ковалихи. Чи таки будуть, питаю, землю ділити? Аякже, каже, будуть, неодмінно будуть!

Гафійка. От бачите! Усі так кажуть... Гасить світло, мамо... Говорити можна й поночі...

Маланка. А й правда: хай лампа дурно не горить. (Гасить лампу). Будемо лягати, донечко... Тільки й щастя нашого, що часом у сні примариться...

Стукіт у двері — настирливий, тривожний.

Хтось стукає? Ой господи... (Підходить до дверей). Хто там?

Голос (за дверима). Одчиніть!

Маланка. Та хто такий, питаю?

Голос. Одчиняй, Маланко... це ми... з гуральні... з Андрієм нещастя...

Маланка. Нещастя? З Андрієм?! Ой лишенько! Гафійко, за-світи лампу! (Відчиняє двері). Що сталося?

Гафійка світить лампу. Двоє робітників вносять в хату Андрія і кладуть на лаву. Права рука в нього забинтована.

Тебе поранено, Андрію?

Гафійка. Таточку...

1-й робітник. Був при собі, а зараз непритомний.

Маланка. Та розкажіть же, що з ним сталося?

1-й робітник. Нещастя: чотири пальці одтяло.

Маланка. Чотири пальці... Та як же так?

1-й робітник. Він, бачиш, був в апаратній...

2-й робітник. Біля машини, значить.

Маланка. Біля машини...

1-й робітник. Держав маслянку, а шестірня раптом і того... і повернулась...

Маланка. І повернулась...

1-й робітник. Він тоді правою лап, щоб схопити маслянку, а йому чотири пальці й відтяло.

2-й робітник. При самій долоні...

Маланка. При самій долоні...

1-й робітник. Одно слово — нещастя... Прощайте... Ми теж у ночній зміні...

Виходять.

Маланка (*схиляється над Андрієм*). От тобі і фабрика, Андрійко... Ох, лишенько наше, лишенько... Чи ти чуєш, Андрію? Мовчить, сердешний...

Знову стукають у двері.

Ще хтось стукає. Одчини, Гафійко!

Гафійка виходить за двері і повертається з паном Віктором Павловичем.

(*Відступає, ніби перед приви́дом*). Мати божа!..

Віктор Павлович. Ну що, як він? Живий?

Маланка. Живий, паночку, тільки непритомний.

Віктор Павлович. Довелось заради цього на завод їхати: думав, машина поламалась.

Маланка. Ні, пане... Машина ціла, а от... пальців нема...

Віктор Павлович. Ну що за роззява твій чоловік! Як-таки можна бути біля машини і гави ловити? Ай-яй-яй!

Маланка. Так уже бог йому дав, пане... Зроду він такий у мене.

Віктор Павлович. Подумати: сунув свою ручищу в шестірню! Та він же міг не тільки руку, а й машину попсувати! Хто ж тоді платив би за нього? Га? Ах, яке нехлюйство!

Маланка (*кланяється*). Пробачте, пане! Він же ненавмисне таке заподіяв.

Віктор Павлович. Ще б пак! Не вистачало, щоб він навмисне руки під шестірню поклав.

Маланка (*кланяється*). Простіть, пане.

Віктор Павлович. Ну, дарма... Рука загоїться... А це твоя дочка?

Маланка. Еге ж, донечка моя...

Віктор Павлович. Гарненька, гарненька. (*Витягає гаманець*). На тобі п'ять карбованців: поведеш його завтра до лікарні.

Маланка (*кланяється*). Спасибі вам, паночку.

Віктор Павлович. Ах, яке недбальство! (*Виходить*).

М а л а н к а. Пробачте, пане. *(Супроводить пана за двері і повертається)*.

Волик *(опритомнів)*. Де я?.. Маланко... Гафійко...

Гафійка. Що, таточку?

М а л а н к а. Може, тобі води подати?

Волик *(витагає з кишені відрізані пальці, замотані в ганчірку)*. Ось мої пальці... Три знайшлося, а четвертий — ні...

М а л а н к а. Андрійко! Що ж ти зробив із собою?

Волик. Хіба я знаю? Калікою став... *(Подає пальці)*. Візьми ці пальці, Маласю, закопай на городі... Я ними хліб заробляв... Ой боже мій, боже...

М а л а н к а *(з одчаєм дивиться на закривавлену ганчірку)*. Що ж ми будем робити без цих пальців?

Гафійка. Мамо, не плачте... Я піду в найми... Вам легше буде прохарчитися...

М а л а н к а. Донечко... Дитино моя... *(Ридає)*.

Далеко чути бубон і весільний спів.

ВІДМІНА 7

Не сплять люди

Хата Підпари, з ганком, і подвір'я. Пізня осінь. Вечір. Чути далекий дзвін на сполох. На задньому плані — яскрава заграва. Десять далеко виють собаки. Лук'ян Підпара і Максим Мандрика стоять на ганку і дивляться на заграву. Гафійка порається на подвір'ї і раз у раз проходить то туди, то сюди.

М а н д р и к а. Горить...

Підпара. Мабуть, панський двір у Бігачах...

М а н д р и к а. А вчора горіла економія в Гуті... Згоріла, кажуть, дощенту: самий попільець лежить.

Підпара. Тепер майже щопочі пожежі... Недарма пани тікають... На нашого пана теж нахваляються...

М а н д р и к а. Чутка є, що цієї ночі підуть...

Підпара. А від кого все лихо? Від голоти!

М а н д р и к а. Авжеж! Добрий хазяїн на таке діло не піде. А голодранцям — що? Аби на кому злість зірвати.

Підпара. Ух, ненавиджу я цю погань! Хто винен, що в нього нема нічого? Якби робив, ледащо, то мав би.

М а н д р и к а. Яка з них робота?

Підпара. Стук-грюк, аби з рук! А на чуже зазіхають, бодай їх холера передушила!

М а н д р и к а. Ще як зазіхають! От скоро почнуть землю ділити. Ха-ха! Нащо багатим стільки землі? Щоб, значить, «усім по сім»... Ти скільки маєш? Сорок? От тридцять три й одріжуть. Ха-ха!.. Не-

хай голота в палки вб'ється, покушає палки... Ще доведеться на старість за сніп заробляти...

Підпара. Чорта лисого візьмуть! Я й упруга не дам! Що діди та батьки кров'ю здобули, те нерушиме! А що надбав, то моя праця і перобам зась! Нехай би зважився котрий, поклав би на місці, як пса! І гріха не побоявся б!

Мандрика. Який там гріх! За таких розбишаків ні бог, ні цар не судять. Ти тільки подумай, Лук'яне, до чого ми дожилися: ось я, староста, не можу на зборню піти! Як побачать, так і почнуть, і почнуть на тебе гавкати.

Підпара. Чорт його знає, що сталося з народом! Перше, що скажеш, усяк тебе слухає, а тепер хоч мовчи... така розпуста! Вже мені ті верховоди!..

Мандрика. Хай би вже на панів зуби гострили. А ми ж свій брат, мужики... Що там тих сорок чи п'ятдесят десятин? ..

Підпара. Сьогодні пани горять, а завтра й за таких, як ми, візьмуться...

Мандрика. Ох-хо-хо... Бач, як заграва розпалюється!.. Піду додому... Повіриш, інколи за ніч очей не заплющиш: так і ждеш — от-от щось станеться!

Підпара. Який там сон!

Мандрика. Ну, прийде час, ми їм за все подякуєм! *(Виходить з двору, але, побачивши Панаса Кандзюбу, зупиняється).*

Мандрика. Здоров, Панасе! Відкіля це ти?

Панас. У Пісках був, у сестри.

Мандрика. Ну, що ж там?

Підпара. Заходь — розкажеш!

Панас. Та що ж... Приходжу я в село, день будній, а люди — до церкви. Спинили й питають — хто й чого, за чим прийшов? Оглядають, наче я злодій. Ну, добре. Швагер у церкві. Глянув я на сестру, а вона ледве на ногах стоїть, іде й заточиться... Ах, боже!.. Що тобі, кажу, слаба? А вона в плач! Не слаба, каже, боюся. Од безсоння звелась. П'яту ніч не спимо, не гасимо світла, щоб не задрімати. Ждєм, коли придуть. Кого ждете? Голоти. Ах, боже!.. Переказали: ждїть нас, будемо палити! Щоб не було ні бідних, ані багатих, самі середні...

Мандрика. Чуєш, Лук'яне?

Підпара. Чую, чую...

Панас. Віриш, каже сестра, страх бере людей. Ще вдень нічого — видно, хто йде, хто їде, а прийде ніч — стережемося... Розповідає сестра, а сама аж трясеться. Ах, боже!.. А тут і швагер прийшов з церкви. Круги під очима, видно, зморився... Яке у вас свято сьогодні? — питаю. Свята нема, каже, а люди молебень найняли, щоб одвернув бог од лиха... Ну, сидимо ми, розмовляємо про се, про те, а швагер і кивне головою, кунає. Сестра теж ледве продере очі, щоб кинути слово. А вже й вечір. Пора б і спати. — не сплять. Вийшов

я з хати — на селі світиться скрізь, ніхто не лягає... Ах, боже!.. Так якось моторошно, лячно мені.

М а н д р и к а. Виходить — скрізь не сплять люди.

П а н а с. Атож! Чуємо — півні співають, а у вікно видко, як серед ночі блимає світло скрізь по селі. Коли раптом щось — лусь! Ах, боже! Стрельнув хтось із рушниці. Так по селу й покотилося! Сестра прикипіла до місця, тільки руками вхопилась за груди, а швагер зірвався — і в сні. Вхопив залізні вила і далі. А я за ним! Біжу й бачу, як із хат вибігає народ, хто сокиру тримає наготові, хто вила, а інший рушницю. Ах, боже!.. Куди бігти? Де? Хто стріляв? Вибігли за село — якісь люди стоять. Не питали, а кинулись бити. Били на смерть, куди попало, аж поки не одігнали. До самого ранку ніхто вже не спав, а вранці пішли оглядати: один був ще теплий, стогнав, а вісім лежало готових...

М а н д р и к а. На смерть забили?

П а н а с. Атож.

П і д п а р а. А що то за люди були?

П а н а с. А хто його знає...

М а н д р и к а. От тобі й раз: сам бив, а кого — не знавш.

П а н а с. Люди били, ну й я... Кажуть, палії...

П і д п а р а. Якщо справді палії, то не жаль.

М а н д р и к а. Та вже добрі люди по чужих селах не швендіють ночами. Ох, біда, біда... Ходімо разом, Панасе!

П а н а с. Ходімо! На добраніч, Лук'яне Івановичу!

Виходять.

П і д п а р а. Ідіть з богом.

Мимо проходить Гафійка.

А в сажі гній вичистила?

Г а ф і й к а. Аякже, вичистила.

П і д п а р а. Гляди мені, дівко, щоб чисто ходила біля свиней... Божа тварина любить, щоб дбали за неї...

Г а ф і й к а. Та я ж доглядаю... (Виходить).

На подвір'я входить Маланка.

М а л а н к а (*низько кланяється*). Доброго здоров'ячка, Лук'яне Івановичу.

П і д п а р а. Здорова, Маланко! Чого це ти? Дочку відвідати?

М а л а н к а. Еге ж, еге ж... Пробачте, Лук'яне Івановичу, що набридаю вам... Одна вона в мене... і в наймах ніколи не була... Може, що не так робить? То ви скажіть, будь ласка, я навчу її.

П і д п а р а. Та ні, вона нібито старіється...

М а л а н к а. От і гаразд! От і гаразд! Вона в мене така, що

задарма не буде хліб хазяйський їсти... А ви, будь ласка, не обтяжуйте її надмірною роботою... Вона ж молоденька ще... надірветься.

Підпара. Ну, так уже й надірветься! Щоб рибу їсти, треба в воду лізти. Не турбуйся, стара: як добре робитиме, то й їй добре буде. (*Шукає*). Гафійко! Ти там упоралась?

Гафійка (*виходить*). Та ніби все поробила.

Підпара. Ось мати до тебе... (*Іде у хату*).

Гафійка. Мамо! Чого це ви? В такий пізній час...

Маланка. Та ти ж цілий день на роботі... А я скучила... (*Подає їй пиріг*). Ось на пиріжок з горохом...

Гафійка. Пшеничний! (*Їсть*). А добрий який! Де ж це ви добули такого борошна?

Маланка. Е, де... (*Ташмиче*). Минулої ночі ходила з людьми в Нагірний. Там панське добро ділили... Ну, дали й мені мішечок борошна... Їж, доню, їж. (*Подає другий пиріг*). Ось на ще один.

Гафійка. Мені, мамо, досить! Їжте ви!

Маланка. Ні, дочко, я не можу.

Гафійка. Чому?

Маланка. Чуже воно.

Гафійка. А нащо ж ви брали?

Маланка. Всі брали, взяла й я... А їсти не можу...

Гафійка. Які-бо ви, мамо... І татко не їдять?

Маланка. Саме такий, що не їстиме. Жере, аж за вухами лящить! Дарма що каліка.

Гафійка. А що їм робити? Не помирати ж з голоду?

Маланка. Ходив до пана: думав, дадуть якусь іншу роботу... Так ні, куди там: накричав, налякав, наче батько перед ним ще й винуватий.

Гафійка. І на роботу не взяв?

Маланка. Ні... Ходила, донечко, і я до нього, у ноги кланялась: дайте каліці хоч маленьку роботу! На вашій же фабриці покалічився... Ні, не хотять і слухати. І так, кажуть, великі витрати: за лікарню платили, п'ять карбованців дали, а скільки мороки... От тобій фабрика!.. Сидить тепер без діла... А їсти хочеться... (*Вигирає хусточкою сльози*).

Гафійка. Не плачте, мамо... Марко казав: не боїться голода ні дощу, ні болота! Колись і в наше віконце засвітить сонце.

Маланка. А якби то бог дав... Гомонять люди... Скрізь устав народ, бунтується... Подивишся, що діється кругом,— аж страшно... Он, бач,— горить! І все пани горять, генерали, що й достується до них не можна було... Палять, і ніхто спинити не може...

Гафійка. Так їм і треба!

Маланка. А мені страшно робиться. Вийдеш серед ночі, подивись — світяться вікна скрізь по селі. Не сплять люди: у кожній хаті чогось чекають... Блукають поночі по вулицях, як тіні... Діти

плачуть, і худоба обзивається у хлівах... А робити нічого не хочеться: усе ждеш — ось-ось ударить дзвін на сполох...

Г о л о с П і д п а р и (з хати). Гафійко! А йди-но сюди.

Г а ф і й к а. Зараз!

М а л а н к а. Іди, доню, йди... А то ще хазяїн розсердиться... А як трапиться вільна година, приходь додому.

Г а ф і й к а. Добре, мамо! (Іде в хату).

М а л а н к а. От зростила дитину, берегла, доглядала, рада була небо їй прихилити та зорями вкрити... А тепер у наймах поневіряється... А що будеш робити? Їсти всім хочеться... (Виходить).

П і д п а р а (на дверях). Ти ж, Гафійко, дивися: хазяйка хвора, сама двері позаціпай і позасувай... Я біля клуні буду... (Зупиняється серед двора і дивиться на заграву). Горить... (Іде за хату).

На ганок виходить Гафійка.

Г а ф і й к а (дивиться на заграву). Горять пани... А Марко й не бачить: сидить за ґратами... (Зажурилась дівчина і сама не помітила, як заспівала Маркову пісню).

Смело, товарищи, в ногу...

Раптом з вулиці...

М а ж у г а. Гафійко!

Г а ф і й к а (стрепенулась). Хто там?

М а ж у г а. Це я... Мажуга...

Г а ф і й к а. Чого ви, дядьку?

М а ж у г а. Цієї ночі будемо панську економію забирати...

Г а ф і й к а (загремтіла від радості). Та невже?

М а ж у г а. Я тобі кажу... Як почуєте дзвін — біжіть усі на панський двір! І чоловіки, й жінки! Чуєш?

Г а ф і й к а. Чую! Чую!

Мажуга виходить.

Ой матінко!.. Починається!.. Побіжу додому!

Біжить до воріт, але перед нею, як із землі, виріс Підпара.

П і д п а р а (хапає її за руку). Куди ти?

Г а ф і й к а (виривається). Пустіть! Пустіть мене! (Біжить з двору).

П і д п а р а (люто). Тьфу! Показалися люди!

ВІДМІНА 8

Розгром

Обстановка відміни третьої. Темна осіння ніч. Гуде дзвін на сполох. І двір, і будинок — у темряві. На балконі стоїть економ Ян з ліхтарем. Вітер колише ліхтар, і в мінливому світлі його метушаться люди: пани тікають із своєї садиби.

Віктор Павлович. Феня! Феня! Де ви поділися?

Феня. Я тутечки, пане.

Віктор Павлович. Несіть же нарешті мій чемодан!

Феня. Зараз, пане, зараз!.. Ой господи!.. *(Біжить у будинок і стикається з Амалією Карлівною).*

Амалія Карлівна. Феня! Феня! Куди ви пропадала? Де мій макінтош?

Феня. А хіба я знаю? Пошукайте за шаховою. *(Вибігає).*

Амалія Карлівна. Фурхтбар! Фурхтбар!

Віктор Павлович. Та на біса вам той макінтош? Хапайте що найдорожче! Та швидше, швидше, ради бога! Інакше ми загинемо тут, разом з вашим макінтошем! Чорт би його забрав!

Амалія Карлівна. Ні, ні! Я не можу без макінтош! *(Біжить у будинок).*

Віктор Павлович. Вона мене погубить, ця ідіотка! *(Біжить за Амалією Карлівною).*

Ян. То єст абсолютна дурепа!

Феня *(волочить чемодан)*. Пане Яне, допоможіть!.. Сама не донесу... Руки тремтять од страху...

Ян *(бере чемодан)*. А де ж Марина?

Феня. Утекла! Як почула дзвін, так і подалася... Усі розбіглися... Бояться...

Ян. А ти ж як? Не думаєш тікати?

Феня. А ви як?

Ян. То єст інша річ... Несімо!

Несуть чемодан до екіпажа.

Віктор Павлович в одній руці несе саквоюж, а другою тягне за собою Амалію Карлівну.

Амалія Карлівна. Що ви робіт? Віктор Павліч! Віктор Павліч!

Віктор Павлович. Ходімо, ходімо! Кожна хвилина дорога!.. Бо вони от-от прийдуть!.. А ви розумієте, що таке мужицький бунт? Ви про Стеньку Разіна, про Пугачова, про Кармалюка чули що-небудь?

Амалія Карлівна. Який Камарлюк? Я не можу без мій макінтош! Дас іст фурхтбар! Фурхтбар!

Віктор Павлович. Фу ти, боже мій!.. Та зрозумійте ж ви,

що нас шохвилини можуть повісити на цьому дубі! Тоді що буде? Фурхтбар? Яне! Яне! Давай сюди ліхтар!

Ян. Прошу пана! Чемодан уже в фаєтоні.

Віктор Павлович. Феня! Візьміть саквояж.

Феня. Ой господи!.. *(Несе саквояж)*.

Амалія Карлівна. Феня! Феня! Гальт! Гальт!

Віктор Павлович *(люто хапає Амалію Карлівну)*. Клянись честю: ще одне слово — і я покину вас! Зараз же — в екіпаж!

Амалія Карлівна. Уй! Ви сам... Камарлюк! *(Іде)*.

Віктор Павлович. В житті своєму не бачив такої ідіотки!

Ян. Прошу пана — абсолютна дурепка!

Віктор Павлович. Ну, прощай, Яне... *(Цілує його)*. Дякую тобі за вірну службу...

Ян. До побачення, пане... Приїдуть козаки — все буде гаразд.

Віктор Павлович. Я певен... Але ця ніч... може бути катастрофічною... Пам'ятай, що я наказував тобі: що встигнеш заховати — заховай подалі... Та дивись, щоб челядь не помітила... Ні на кого не покладайся: я їх знаю... Навіть Феня може виказати...

Ян. Хай пан не турбується: все буде, як пан наказував... Коли б тільки козаки швидше.

Віктор Павлович. Будуть, будуть козаки! *(Хутко йде до фаєтона)*.

Амалія Карлівна *(знов кинулась до будинку)*. Ах! Ах, мейн пантофель! Мейн пантофель!

Віктор Павлович. Куди? Куди вас чорти несуть?

Хоче затримати її, але Амалія Карлівна з стихійною силою проноситься в будинок.

Ну що ти будеш робити? Вона мені всі нерви вимотала! Яне, біжи за нею!

Ян. Слухаю пана. *(Біжить і зараз же повертається)*.

Амалія Карлівна. Да іст ес... Мейн пантофель... Мейн м'який пантофель...

Віктор Павлович. Ну, тепер — усе?

Амалія Карлівна. Ах! Мужчина не розуміль женщина. Всі мужчина — мужик! Камарлюк!

Віктор Павлович. Ну, годі, годі!.. Ідемо! Ідемо!

Феня *(про себе)*. Сама ти Камарлюк!

Папи ідуть до екіпажа. Ян і Феня проводжають їх. Чути: «Ах, мейн гот! Мейн гот!» — «Та сидіть уже! Сидіть!» — «Прощайте, пане!» — «Рушай!» Фаєтон від'їздить. Ян і Феня повертаються.

Поїхали... А ніч яка темна... Страшно...

Ян. То єст невесела справа...

Феня. Ви — як хочете, а я піду.

Ян. Куди?

Феня. Як куди? До своїх... на село.

Ян. А хто ж буде панське добро доглядати?

Феня. Хай воно западеться, щоб я його доглядала! *(Виходить)*.

Ян. От тобі й маєш! *(Ян входить з ліхтарем в будинок, замикає двері. Потім заряджає револьвер)*. Ну, тепер хай буде як буде. *(Гасить ліхтар і застигає біля вихідних дверей в напруженому чеканні)*.

Пітьма і тиша поглинули панську садибу. А над селом знов тривожно забився дзвін. Проходить кілька хвилин, і темрява поволі наповнюється загрозливим гулом. Цей гул наближається і, докотившись до панського будинку, прищухає, як хижий звір, що готується до рішучого стрибка. Прориваються лише окремі голоси, тихі, напружені тривожним чеканням.

Голоси. Темно... Хоч би ліхтар у кого був...

— Нема нікого... чи поховалися?

— А може, засідка?

Хома *(на повний голос)*. Агов! Чи тут є хто-небудь?

Тиша затаїлася ще дужче.

(Сходить на балкон і грюкає в двері). Гей, хто там? Одчиняй! Будемо двері ламати!

Ян *(не виходячи з будинку)*. Хто там? Чого вам треба?

Хома. А, це ти? А де ж пан? Ходить сюди, сто чортів вашій матері!

Ян. Розійдіться! Стрілять буду! *(Стріляє в зачинені двері й тікає через інший вихід)*.

Хома. Го-го! Ти ще стріляєш! *(З силою ударив кілком у двері)*. Ламайте двері!

На цей рішучий заклик люди з глухим гомоном посунули на балкон. У двері, удар за ударом, загунали плечі. Дошки затріщали, двері подались. Люди хитнулися уперед, і гарячі тіла скоро заповнили чорну пустку панського будинку...

Мовчання... Чути лише важке дихання напруженого людського натовпу.

Постійте! Зараз... *(Шукає вимикач)*.

І раптом електричне світло залляло велику світлицю, паче махнуло срібним крилом, і відбилосся в паркеті, в ряді великих дзеркал, у золоті рам. Білі серпанки, як хмари на весняному небі, злегка гойдалися на вікнах, зелені дерева схилились над шовком меблів, етажерка з цяцьками блищала, як царські врата, а триногий рояль, мов чорний казковий звір, відкрив широку пащу і скалив до світла білі здорові зуби... Ця зміна була така раптова, що люди ахнули й застигли в подиві, ніби в казковому зачаруванні.

Голоси. Ой матінко, як хороше!

— Гляньте. Як у раю!

— І в снах такого не побачиш!

Аж ось Хома розмахнувся кілком і щосили вдарив по роялю. Триногий звір хряснув і дикою гамою струн, од жалібних до грізних, ревноув під стелю. Цей рев юрба підхопила як сигнал до погрому. Якесь шаленство охопило людей. Загупали кілля й молотки, наче у великій кузні, затріщали меблі й двері,

заскреготало залізо, а скло дзвеніло і дзвеніло безперестанку... Накидалися на все. Намагались роздерти стільці за ноги, а коли не вдавалось, били ними об землю й насідали грудьми, як на живу істоту. Мовчки, зіптивши зуби. Кілки змітали скло з етажерок дощем черепків, шибки під молотками осипалися з вікон, як з дерева цвіт. П'яніли все більше. Хотілося чути лише бряк, стук, тріск, передсмертне хрипіння кожної речі, яка так само тяжко конала, як і жива істота... Все злилося в однім божевіллі. Люди пили його одне у одного з очей, з передсмертного жаху скалічених речей, криків скла й металу, з стогнання струн. Всі ті одламані ніжки, покручені спинки, черепки під ногами, шматки паперу, пустка руїни — будили ще більшу жадобу нищити, ламати, бити, і ноги без тям топтали знищене вже, а руки шукали нового...

На цьому загальному фоні од часу до часу виступають індивідуальні постаті: Про кі п намагався зупинити погром і щосили кричав: «Стійте! Стійте! Нащо бити? Нащо ламати? Це ж наша праця! Наше добро!» Але його не слухали, його збили з ніг, і погром розлився по всіх закутках панського дому й садиби.

Маланка бігала по всіх кутках, лице її горіло екстазом, хоч вона й не розуміла: що саме їй робити? «Слава богіві! Слава богіві! — казала вона раз у раз, кидуючись од одного до другого. — Таки діждали люди! Наша земля! Наша! Всім буде! Всім вистачить! Радійте, людоньки! Радійте!»

Панас Кандзюба теж бігав по будинку як навіжений. З-за пазухи виглядала в нього тонка жіноча сорочка без рукавів, а руками він притискував до грудей якусь коробку і сам не знав, куди її діти. «Бийте! Бийте! — нестямно кричав він. — Тепер наш верх! Наша воля! Тепер озум пана в постолі!»

Андрій Волик одною рукою ламав галузки живих рослин, розсилав землю з вазонів і більш за всіх кричав. Його ніхто не слухав, але він кожному тияв свою скалічену руку і кричав.

Волик. Багачі! Фабриканти! Зробили з мене каліку, а тоді й нагнали! Забрали силу, випили кров, та й став непотрібний... Ось, подивіться, що з мене зробили! Дванадцять літ сотали жили, дванадцять літ паслися мною!.. Бийте його! Трощіть доценту!

Хома Гудзь упивався погромом. З перекирвленим ротом, увесь мокрий, він блищав од поту і трощив без розбору все, що попадалося під руки. Він, здавалось, забув людську мову і лише, як жужіль од горіння душі, викидав з себе: «Бити! Палити!» Де тільки падав погляд його зелених очей, владний і невблаганний, там дух руйнування напружував жили і зміцняв сили в нелюдські... Він не чув втоми. Його руки, обдерті, в рапах, давно обливалися кров'ю, але він не помічав. Знав тільки, що мусить бити й палити.

Нарешті в домі все побили, потрощили, розтаскали.

Годі! Годі! Пора палити!

Хома. Палити? Давай!

Складають серед вітальні уламки меблів і підпалюють.

Волик. Тікайте з дому! Горить!

Дим, огонь... Люди з галасом вибігають з дому. На дворі розтаскують по домівках панське добро: хліб, картоплю, упряж, реманент... Часом несуть зовсім не потрібні речі: статую, шматок багета тощо. Уже чимало п'яних: десь розшукали панські вина й наливки. Гурт п'яних вивозить папський кабріолет: один сидить за пана і поганяє інших: «Ньо! Роз'їздилися поміщики! Покатаємось тепер і ми!» Крик, свист, регіт...

В цей момент раптом з'являється Марко Гуца.

Марко. Сій! Що ви робите?

Але над ним, як чорна тінь, виростає Хома Гудзь.

Хома. Гуляйте, діти! Прийшов наш день!

Кабріолет з гамором і криком котиться далі.

Гафійка (*кидається до Марка*). Марко!

Панський будинок палає.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ВІДМІНА 9

Новий хазяїн

Панський двір після пожежі. На задньому плані — обгорілі руїни панського будинку. На передньому — контора, зовсім не пошкоджена огнем. Ясний осінній ранок. Над ганком контори весело лопотить під вітром червоний прапор з написом: «Земля селянам».

На пожарищі стоять Андрій Волик і Панас Кандзюба.

Волик. Геть усе сплюндрували... Аж не віриться...

Панас. А хіба це ми? Ні, ні! Це не ми.

Волик. Як то не ми? А хто ж?

Панас. Нечиста сила.

Волик. Та що ви кажете, Панасе?

Панас. А ти ж як думав? (*Переконано*). Ніхто, тільки нечиста сила.

Підходить Лук'ян Підпара.

Підпара. Любуєтесь роботою?.. Хе-хе...

Панас. Хай нею нечистий любується! А я знати нічого не знаю.

Підпара. Так, так... А чули, що в Бігачах було?

Панас. А що там було?

Підпара. Там теж панський двір пограбували... Ну, от... а вчора ранком військо прибуло...

Панас. Ах, боже!

Волик. Ну й що ж?

Підпара. Та що ж — сигнали людей: кого порубали, кого постріляли, інших у город забрали... А потім — трус по всіх хатах... Такого, кажуть, наробили, що не доведи боже... Тепер — наша черга.

Панас. То це й нас постріляють?

Підпара. А ти думаєш, за таке діло помилують? Прийдуть — хто палив? Хто грабував? Мовчать люди. Ну й катай через п'ятого

або десятого... Он у Тернівці не виказали своїх верховодів, пожаліли, так козаки й запалили село.

Панас. Ах, боже. Запалили?

Підпара. З чотирьох кінців! Серед білого дня! Самий попіл лишився!

Волик (з жахом). Самий попіл!

Підпара. Атож!

Волик. Та за такі діла передушить би їх, як собак скажених!

Підпара (показує на пожарище). А за такі діла, що робити?

Волик. Це, пане добродзею, інша річ! Це розплата за віковий гніт, за нужду та голод!

Підпара. Що ж ти, забагатів з того, що чуже добро попалив та поспував? Дурна твоя голова!

Волик. Чи забагатів, чи ні, а хоч помстився! (Підносить покалічену руку). Ось бачите, що з мене пани зробили? Куди я тепер? До чого, як рук нема? А я все життя на пана робив, на його роботі й покалічився. А хіба пан пожалів мене? Хіба дав мені шматок хліба на старість? Ні! На смітник викинув. То щоб я жалів його добро? Та хай він тричі провалиться з усім своїм майном!

Підпара. Ти що ж, і козакам так скажеш?

Волик. Козаки чи будуть, чи не будуть, а ти вже, вороне, кричеш? Правду каже Марко Гуца: як багатий, так і клятий. (Виходить).

Підпара (до Панаса). Подивись на нього: хоч зараз на шибеницю! Та й то сказати: чого йому боятися? Ні кола пі двора, тільки й ходу, що з воріт та в воду. Такому однаково: як палитимуть село, то й хай палять! А от хазяїнам доведеться за них постраждати...

Панас. А так, так.

Підпара. Що не кажи, а чужим добром багатий не будеш... Ходімо, Панасе: треба якось рятуватися, доки ще не пізно.

Панас. Та я бачу, до чого воно хилиться... Мені ось земський вибив зуба... З мене досить... Ге! Озуть пана в постолі! От і озули: послухались бунтарів, а тепер видихайте, люди добрі!

Виходять.

До контори хутко підходить Гафійка: любиться своїм прапором, потім заглядає у вікно і подає комусь знак. Лице її пашисть радістю. З контори виходить Марко Гуца.

Гафійка. Пробач, Марко... У вас там комітет...

Марко. Нікого... А ти хотіла щось сказати?

Гафійка (зашарілась). Та ні... я так... цікаво дуже... що тут робиться...

Марко (палко обняв її). Ух ти ж... помічнице моя любя!..

Гафійка. Та геть-бо! Люди побачать...

Марко. Ну то що, як побачать? Хіба не знають, що ми любимо? Ех, Гафійко. Та я зараз... цілий світ обняв би! Ти ж подивись, що робиться: над панською садибою — червоний прапор!

Гафійка. Недарма вишивала!

Марко. Та й не тільки ж у нашій Ліщинівці. Скрізь! По всіх городах і селах! Я сидів у тюрмі, і мені весь час було так, ніби я на острові, а кругом б'ються хвилі, піниться море... І весело було на душі! Йй-богу, весело!

Гафійка. Он бач, який ти!.. А я тільки про тебе й думала... нудьгувала... плакала...

Марко. А хіба я про тебе не думав? Думав, серденько! Ще як думав! А щодо сліз, то, правда, це в мене не виходить. Такий, бачиш, характер. Журбі не потураю: вона мене ножем під серце, а я йй дулю з перцем... Та й чого б я рюмсавав, коли таке життя кругом? Сидиш в камері і ждеш: ось-ось докотиться до тебе хвиля і ти — на волі!

Гафійка. Так же й сталося?

Марко. А я ж тобі розказував: як піднялася буча — усіх випустили! Мало тюрму не розтрощили!

Гафійка. Правду кажуть: не шукай долі, шукай волі.

Марко. Авжеж... Та тепер і воля, і доля — в наших руках! Ти ж подумай: народ повстав! Народ бере в свої руки землю, заводи, дороги — все, що йому належить! Все, що опрацьовано його руками, його силою! Подумай: яке життя починається!

Гафійка (*в захваті*). Знаєш, Марко, як забрали панську економію, я зараз же покинула хазяїна! Годі в наймах жити! А тепер — ночами не сплю: все думаю, все думаю...

Марко. Про що ж ти думаєш?

Гафійка. Про все... і радісно, і страшно робиться... Та знаєш, уже ходять по селу погані чутки... Бояться люди... Нарікають одне на одного... Стережися, Марко!

Марко. Чув і я децю... Ти, Гафійко, от що: біжи на село і подивися, що робиться на зборні? І коли якась небезпека — зараз же сюди! Розумієш?

Гафійка. Розумію! Ох, як страшно раптом стало.

Марко. Біжи, Гафійко! Біжи, час дорогий!

Гафійка. Ну, бувай здоровий! (*Виходить*).

Марко. Будь-що-будь, а того, що добули, назад не віддамо! Будемо битися!

З коптори виходять Прокіп, в руках записна книжка, і Семен Мажуга.

Прокіп. Де ти пропав, Марко?

Марко. А що?

Прокіп. Та ми ж не докінчили наших хазяйських справ.

Мажуга. Як хазяїнувати, коли грошей нема?

Прокіп. Ні, таки з пана поганий господар. Куди не глянеш — скрізь безладдя. Плуги поржавіли, без лемешів... Хомути на конях

подерті... Жито в коморах попріло... Доведеться одвезти на базар пудів сто: потрібні гроші на ремонт.

М а ж у г а. Та й людям же треба щось платити.

Прокіп (*дивиться в книжку*). У нас готівкою лише тридцять вісім карбованців дванадцять копійок. А ще ж і на зяб не зорано... Сьогодні треба загадати людям, щоб виїжджали з плугами: почнемо од шляху... Діла, діла — не знаєш, за що й хапатися.

М а р к о. Стривай, Прокопе! Не в господарстві зараз справа.

Прокіп. Як не в господарстві?

М а ж у г а. Нащо ж нас і в комітет обрали?

М а р к о. Господарство ми налагодимо! Школи, лікарні позаводимо... Аби тільки наша воля була. От в чім річ!

Прокіп. Ну, то вже як прийдеться.

М а р к о. Ні, Прокопе, коли кожен буде так думати, то справа скінчиться погано. Ясно, що ми самі нічого не доб'ємося. Треба разом з усім народом боротися.

Прокіп. Та ми ж і боремось.

М а р к о. Як боремось? Пана вигнали та будинок його спалили? Цього мало. Треба зараз же налагодити зв'язок із станцією, з містом, з сусідніми селами! Коли козаки в Нагірному або в Ямицах, треба цим селам дати поміч! Треба скрізь подолати ворога! А тоді вже до господарства братися.

М а ж у г а. То що ж, по-твоєму, робити?

М а р к о. Треба гуртувати бойові загони! Готувати зброю — от що! Ви лишайтеся тут, а я метнуся на станцію: там у комітеті про все довідаюся... Тільки забіжу додому: візьму револьвер. (*Виходить*).

Прокіп. Ти ж не барися!

Підходить Хома Гудзь напідпитку.

Хома (*співає*).

Та нема в світі гірш нікому,
як бурлаці молодому.

Гей, гей, як бурлаці молодому...

Стережете панське добро? Ха-ха! Пильнуйте, пильнуйте, щоб не пропало! Подякує пан, як поверне назад. Аякже...

Прокіп. Не панське це добро, а наше, народне. От ставай лишень на роботу: за худобою будеш доглядати.

М а ж у г а. На пана робив, а на себе не хочеш? Наше ж воно тепер!

Хома. Га! Наше! А дулі з хвостом не хочеш? Він дума, один із других, що як пан утік, то вже й пропав. Якраз! Такий не загине! Нажене козаків повне село та й шусть у теплу хату. Спасибі вам, люди, що зберегли. На твоїй спині зашиє подяку!

Прокіп. А що б же ти робив на нашому місці?

Хома. Що? Те, що з будинком. Коли хочеш робити, то роби так, щоб він не мав охоти вертати, щоб йому пустка смерділа! Викури димом і вогнем!.. Зрівняй усе з землею, щоб було голе, наче доляна.

Підходять ще двоє селян.

1-й селянин. Ну що, братця, кажуть, козаки в Нагірному... Ось-ось і в нас будуть... Га?

2-й селянин. Таке діло! Неодмінно будуть!

Хома. Га-га! А вони тут панське добро стережуть... Тьфу! Пропади воно пропадом! *(Іде з тією ж піснею)*.

Яром, яром за товаром,
а лугами за волами.

Гей, гей, а лугами за волами...

Прокіп. А хто був у Нагірному?

1-й селянин. Назар Підкова їздив: у нього зять там... Каже, сам бачив... А може, й брешуть люди на свою голову?

2-й селянин. Таке діло.

Прокіп. Чи брешуть, чи ні, а раз одібрали землю — не давати її нікому! Прийдуть солдати, бийся кожен за свій шматок!

1-й селянин. А з чим битися? З голими руками?

Прокіп. Дарма! Коли кожне село буде битися, не вистачить солдатів.

Мажуга. До того ж, кажуть, що її солдати почали бунтувати.

2-й селянин. А що ти думаєш? Хіба як солдати, то що? Не тої же самій народ?

Входить Маланка.

Маланка. Добридень, люди добрі!

Прокіп. Що скажете, тітко?

Маланка. Хочу довідатись: коли ж таки землю ділитимуть?

Мажуга. Почекай, стара, почекай!

Маланка. А чого ж чекають? І так заждалися люди. Хай би вже кожний знав, де його ланка.

Прокіп. Ні, так не можна. Це складна справа. Треба наперед розміркувати, як ділити.

2-й селянин. Таке діло!

Ідуть від контори.

1-й селянин. Не в'язни, стара! Не тобі ж одній кортить, а бач, чекають же люди.

2-й селянин. На те ж і комітет обрали.

Маланка. Та ні-бо, зачекайте! Дайте й мені сказати! Чуєш, Проконе? Чуєш? Щоб мені одрізали ближче до дороги, там, де пшевица родить... Гляди, щоб не забув... Чуєш, Проконе?

Прокіп. Добре, добре.

Раптом — дзвін на сполох.

Мажуга. Дзвін? Чого це?

Прокіп. В чім річ? Хто дзвонить?

Маланка. Ой господи! Побіжу додому. (*Біжить*).

1-й селянин. Може, горить де?

2-й селянин. Ні, не видно...

Входить соцький.

Соцький. Гей ви, комітетчики! Ступайте до зборні!

Прокіп. Чого?

Соцький. Суд буде.

Мажуга. Який суд?

Соцький. Там побачите... Зараз же йдіть! Народ уже збирається...

Прокіп. Народ, кажеш?

Соцький. Авжеж.

Прокіп. Ну, як народ, то ходімо, Семене.

Мажуга. Ходімо! Народ обрав, хай народ і судить.

Соцький. А де ж третій?

Прокіп. Марка немає: на станцію пішов.

Соцький. Ну, його й там знайдуть... Ходімо!

1-й селянин. Виходить, комітет комітетом, а соцький соцьким...

2-й селянин. Таке діло...

Виходять.

Лопотить під вітром червоний прапор...

А дзвін гуде, гуде...

До контори хутко підходить Марко.

Марко (*заглянув у контору*). Нема нікого... Що ж це значить?

Аж ось біжить Гафійка.

Гафійка. Рятуйся, Марко!

Марко. Що таке?

Гафійка. Вас усіх хочуть забити!

Марко. Хто?

Гафійка. Всі хочуть... Підпара та Мандрика всіх намовили! Кажуть, як самі не заб'ємо верховодів, то козаки всіх перестріляють і село запалять!

Марко. Падлюки!.. І люди їх слухають?

Гафійка. Боятися... Чуєш — дзвонять? То ж вони скликають людей до зборні, щоб там забити вас...

Марко. Дурниця! Люди на це не підуть! Вони ж нас вибирали! Де Прокіп? Де Семен? Ми підемо до зборні! Ми будемо говорити до народу!

Гафійка. Не йди, Марко! Не йди! Вас не послухають! Рятуйся, доки не пізно!

Марко. Ні, ні! Я збігаю в комітет і зараз же до зборні! До зборні, Гафійко! *(Виходить)*.

Гафійка на мить розгубилася... Потім зірвала з контори прапор і побігла за Марком.
Ледве зникла Гафійка, як з'явився гурт селян з вилами, сокирами, кілками.

Селяни *(підходять до контори)*. Гей, комітетчики! Де ви?

— Поховалися? Виходь на суд!

— Виходь на розправу, чортова голото! *(Б'ють вікна)*.

А дзвін все гуде й гуде.

ВІДМІНА 10

Розправа

Майдан біля сільської зборні. На задньому плані — церква, село. На передньому плані, перед гапком зборні, — Максим Мандрика, Лук'ян Підпара і ще кілька селян (переважно заможніх). Підпара — з рушницею, у інших — теж зброя: у кого — рушниця, у кого — вила, сокира чи щось інше.

Гуде дзвін на сполох. Настрій тривожний.

Підпара. Надто поволі сходяться...

Мандрика. Ідуть помалу...

Селянин. А як же судити будемо?

Підпара. Як народ скаже, так і буде.

Мандрика. А що там! Постріляти бунтарів — та й уже. Чого на їх дивитися? Щоб і в нас було те, що в Тернівці? Не виказали паліїв, так козаки не то що дорослих, а й дітей постріляли... А недобитих поскладали на віз, як снопи, та й повезли в тюрму...

Підпара. Та ще й село запалили з усіх кінців... Усе погоріло: і хліб, і худоба...

Голоси. Он бач, що робиться!

— Казали — наше право, наша земля, а тепер — козаки!

— Перебити бунтарів — от і все!

— З Марка Гушці все почалося. А тепер де він?

Мандрика. Приведуть і Гушцу, і Прокопа, і Гудзя... *(Показує папірець)*. Ось тут усі вони в мене записані...

С е л я н и н. Та коли б не було чого за самосуд?
М а н д р и к а (*чіпляє на грудях знак старости*). Не бійтеся!
Я одвічаю. Єсть бомага од начальства: стребить усіх бунтарів. За це нічого не буде.

Г о л о с и. А коли так, то чого ждати?

— Починайте суд!

— Нехай народ розсудить...

П і д п а р а. Рушаймо з богом!

Ідуть до зборні.

Майдан поволі заповнюється селянами: підходять чоловіки, іноді й жінки... Люди йдуть невеселі, важкою ногою. Несуть свою зброю: стародавні рушниці, зв'язані мотузками, важкі іржаві обухи, люшні, кілки. На людному майдані — придушений гомін. Лише коли-не-коли озветься один до одного...

1 - й с е л я н и н. Нащо людей скликають?

2 - й с е л я н и н. Кажуть, суд буде.

1 - й с е л я н и н. Який суд?

2 - й с е л я н и н. Не знаю.

1 - й с е л я н и н. А зброя у людей нащо?

2 - й с е л я н и н. Такий наказ був...

Ж і н к а. Ох, боже наш, боже наш...

М а л а н к а. Ви не знаєте, що це буде?

П а н а с (*з рушницею*). Погромників будем судити.

М а л а н к а. Ой боже мій! А кого ж саме?

П а н а с. На кого люди виказують: Хому Гудзя... Марка Гуциного... та й Андрія вашого...

М а л а н к а. Господь із вами! Мій же каліка! А що був на погромі, то всі ж були... Андрію, чуєш, Андрію! (*Відходить назад*).

На ганку зборні з'являються: М а н д р и к а, П і д п а р а і кілька їх прибічників. Напружена тиша.

М а н д р и к а. Ну що — всі прийшли?

Г о л о с и. Усі...

— Комітетчиків нема...

М а н д р и к а. Їх приведуть.

П і д п а р а. Будемо починати.

М а н д р и к а. Так-от, люди добрі, справа така: бунтарі поміж нас завелися... Панський двір пограбували й запалили... Комітет наставили... А хіба є такий закон, щоб над нами комітет був? Нема! По закону помагається староста, урядник, земський начальник... А комітет бунтарі вигадали. Декому це на руку... Тим, у кого нема нічого за душею... Але ж начальство цього не потерпить. Ви чули, що робиться навколо: у Нагірному, в Тернівці, в Осьмаках і по інших селах, де бунти були, уже козаки порядок наводять... Кого стріляють, кого січуть, кого в тюрму везуть... а часом і палять цілі села...

Конешно, не минеться й нам: ось-ось заявляться... Тоді прощайтесь з світом! Козаки не стануть розбирати, хто правий, хто винуватий: усіх закатують, а село спалять. Так-от, люди добрі, кажіть, як на вашу думку: чи самим стребить бунтарів та верховодів наших, чи на козаків чекати?

Мовчання.

Чого ж ви мовчите? Кажіть!

Мовчання.

Підпара. Та що тут довго думати? Своїм життям та своїм добром ніхто не хоче ризикувати. Та ще за кого? За купку злидарів! Хай краще вони пропадуть, аніж ціле село за них! Хіба ми їх не знаємо! Хіба не Хома Гудзь намовляв усіх до пожежі? Чи, може, не Марко Гуща підбурював людей на забастовку? Ми їх усіх по пальцях можемо перечислити... Певна річ, їм нема чого боятися: такий, як Хома Гудзь або Андрій Волик,— що ти з нього візьмеш? Ні кола ні двора! Харпаки, злидні! А це ж вони верховодять. Вони до біди призводять... Тепер він панське бере, а пождіть трохи — візьме й ваше! У тебе, скаже, с десятичка зайва — оддай! Той склав яку сотню — рішайся грошей! Забере в мене, в тебе, а тоді і в бідніших. Од них життя не буде! Чого ж із ними панькатись!

Мандрика. Стребить усю погань — і більш нічого! Так чи ні?

Панас. Так, так... Нехай приходить військо, коли вже буде по всьому. Винуватих нема! Сама громада їх покарала. Тоді не буде за що карати всіх. Хіба село бунтувало? Ні, тільки ватажки! Коли б не вони, було б спокійно. А тепер усім гинути за них? Рішатись хати — та що там хати — може, й життя? Ні, хай вони самі за народ страждають!

Голоси. Правда! Хай одвіт дають!

— А де ж вони? Нехай виходять!

Мандрика. Комітетчиків зараз приведуть. А тим часом — Хома Гудзь, виходь!

В патовні — рух.

Голоси. Де Хома Гудзь?

— Нема! Не прийшов!

Мандрика. Ну, Андрій Волик! Ведіть!

Голоси. Волик... Андрій...

— Тут... Ось він...

Маланка. Ой боже! Що ж він вам винен? Не руште каліки!

Волика виштовхують наперед.

Голоси. Йди, йди!.. Не допоможе!..

— Ось він! Ось тут!..

Волик. Та за що ж? За що мене? *(Падає на коліна)*. Змилуй-тись, люди... Я ж — каліка... Ось, бачите... Я нічого не винен... За що мене? *(Кланяється до землі)*. Не губить душі...

Мандрика *(ставить Волика на ноги)*. Хрестись!

Волик хреститься.

Бийте його!

Люди не рухаються.

Волик *(до людей)*. Не бийте свого! Не беріть, люди, гріха на душу! *(До Підпарі)*. А ти, кате, добивай! Мене вже не багато лишилося. Добивайте, падлюки! Та знайте, що прийде й на вас кара! Прийде!

Підпара *(махнув рушницею)*. Розступіться!

Люди шарахнулись од Волика.
Ахнула рушниця, і ахнула юрба.
Волик упав.

Маланка з риданням кинулась на його труп.

Маланка. Андрію!.. Андрію!..

Підпара. Заберіть його... он туди, в рівчак...

Кілька селян відривають Маланку і волочать труп Волика за зборню.

Маланка *(хапається за людей)*. Ой боже мій!.. Ой людоньки!.. Та що ж ви робите? Дайте ж мені хоч мертвого поховати!.. Ой пропала ж я!.. *(Виходить за трупом чоловіка)*.

Голоси. Мажуга! Мажуга!

— Семен Мажуга йде!

Семен Мажуга підходить до патовпу.

Мажуга. Що ви тут робите?

Голоси. А де ж решта?

— Чому не весь комітет прийшов?

Мажуга. Прокіп додому зайшов, зараз буде... А Марка нема... *(Наближається до Мандрики і простягає йому руку)*. Здоров, Максиме!

Мандрика. Не варт ти моєї руки! *(Раптом б'є його по обличчю)*. Ось тобі! Маєш...

Мажуга. За що ти ударив? Мене громада обрала... *(Кидається до Підпарі)*. Це ти, сатано, людей підбурюєш?

Підпара *(б'є його по голові прикладом)*. Мовчи, гаде!

Мажуга. Ой братці! За що ж мені таке? *(Кидається тікати)*.

Юрба з ревом накидається на нього і забиває.

Голоси. Доволі! Готовий!

- Он Прокопа ведуть!
- І жінка з ним!
- Ведуть! Ще одного ведуть!

Натовп розступається.

Прокіп, у супроводі соцького, підходить до зборні.
Марія, з дитиною на руках, затримується в задніх рядах.

Прокіп. Добридень... Нащо покликали?

Підпара. Готуйся... Даси одвіт перед богом...

Прокіп. Хіба ти піп? Я дам одвіт громаді. Вона наставляла мене.

Мандрика. Пізно, голубе... Зараз помреш.

Прокіп. За віщо?

Підпара. Ніколи розмовляти з тобою. Сам знаєш, за що. Швидше кажи, що маєш.

Прокіп. Це громада так присудила?

Мандрика. Громада.

Прокіп (*оглянувся на людей*). І ви проти мене? Що я зробив? Що?

Люди мовчать.

Панас (*торкає Прокопа*). Прощайся, синку, з жінкою...

Прокіп. Маріє...

Марія протискується крізь натовп до зборні і, з дитиною на руках, падає на коліна перед старостою.

Марія. Пане старосто! Помилуйте нас... І ви, чесна громадо... Коли б його не обрали, він би в тому не був...

Прокіп. Годі, Маріє... вставай... (*Підводить її з землі*). Слухай, Маріє... ось що... коня продайте... нащо він вам?..

Марія (*голосить*). Ой боже!.. о рятуйте ж нас!..

Прокіп. Мовчи... Мовчи, Маріє... З тих грошей оддай десятку Пилипові, що я позичив... Хліб, як змолотиш, не продавай: своя мука буде... Мою одужу лише для сина, як виросте — зносить...

Підпара. Ну, швидше там!

Марія. Ой... ой боже...

Прокіп. Кланяйся мамі... нехай простять... та й уже... І ти прости... (*Цілує її тричі, як перед говінням. Потім прикладає холодні губи до чола дитини*).

Мандрика. Готовий?

Прокіп. Ще маю гроші громадські... ключі... (*Витягає з халяви ганчірку з грішми і подає Мандріці*). Ось... полічіть: тридцять вісім карбованців і дванадцять копійок... Ні, ще дві копійки... (*Вийняв з кишені, разом з ключами, дві копійки і подає Мандріці*). Візьміть...

Мандрика. Ще маєш що?

Прокіп. Дозвольте скинути чумарку... (*Знімає чумарку*).

Підпара набиває рушницю.

Голоси. Добра чумарка...

— Шкода було б, якби умазалась у кров...

Підпара підняв рушницю.

Панас. Стійте: я сам... Кріпись, синашу... Служив досі громаді, послужи їй востаннє. Страшно нам... військо йде... не всім бути в одвіті... Тобі заплатить бог... Перехрестись!

Прокіп перехрестився.

Марія (*кидається до нього з риданням*). Прокопе!.. ай!..

Підпара. Одведіть жінку!

Марію відривають від Прокопа і відтягають набік.

Панас. Прощайся, синашу...

Прокіп (*клянється на чотири сторони*). Простіть мене, люди... Може, кому чим завинив... Прощайте...

Голоси. Хай бог простить...

— Прощай і нам...

Панас. Куди тобі стріляти?

Прокіп. Стріляйте в рот.

Панас. Добре, синку... (*Наводить рушницю і раптом опускає*).

Ні... не можу...

Підпара (*відштовхує Панаса і вирвав у нього рушницю*). Геть! (*Стріляє в Прокопа*).

Прокіп падає.

Давай далі! Хто там?

Голоси. Іван Редька!

— Сава Турчин!

— Марко Гуца! Де Гуца?

— Ось він! Ось він!

— І Хома Гудзь!

З'являються Марко Гуца, Хома Гудзь, Гафійка з червоним прапором і ще кілька селян, переважно з молоді.

Підпара. Давай! Давай їх сюди!

Хома (*раптом б'є Підпару килком по голові*). На, катюго!

Підпара падає.

Юрба завирувала, загаласувала, як дві бурхливих супротивних хвилі. Раптом — постріл, потім — другий, і страшний крик: «Козаки! Козаки!»

Марко (вихопив у Гафійки прапор і високо підніс його над юрбою). Браття! Коли судилося померти — поляжемо за нашу землю! За нашу правду! Та хай пам'ятають кати, що дорого вони заплатять за нашу кров!

Майдан з новою силою захвилювався, загомонів, а над цим гомоном залунала, попливла над селом розухабиста солдатська пісня, з посвистом і вигуками:
«Чубарики-чубчики...»

З'являються становий, пристав, урядник і Віктор Павлович,
за ними — козак.
Напружена зустріч.

ВІНКИ ЗА ВОДОЮ

Лірика

РІДНИЙ ШУМ

Знайомий шум почувсь мені...
Такий журливий, тихий шум.
Почувсь і зник десь в далині.
Але в душевній глибині
лишивсь од нього ніжний сум...

Згадав! Це — тихий шум степів.
Це — шум далеких, рідних нив...
Тому-то він і пролетів
як відгук любих, давніх днів...
Тому і сум в душі лишив.

1911

ВОНИ ПРО КРАЙ СВІЙ ГОВОРИЛИ...

Вони про край свій говорили,
І кожний гімн йому складав.
А я... згадав пімі могили
і, зуби зціпивши, мовчав.

Вони в словах своїх отчині
блискучу долю віщували.
А я... мовчав: мої святині
давно чужинці поховали.

Вони ще довго говорили
про свій великий, гордий край...
А в мене вже не стало сили,
і я сказав... про свій одчай!

1913

СОН РУІН

Тихо сплять руїни славні.
Стережуть минулі дні.
Стережуть події давні
в безпробуднім, тихім сні.

Всі забули ті події.
Зруйнувавши давній храм,
всі діла свої й надії
віддали новим богам.

Вже століття сплять руїни.
Сплять і бачать світлі сни:
славу давньої країни
бачать в тихих снах вони.

Бачать лицарів забутих.
Чують брязкіт їх мечів.
Славу, кровію здобуту,
споминають в тузі снів...

Спіть же, спіть, руїни рідні!
Я витаю в ваших снах:
бачу прапори побідні,
чую пісню на човнах...

1911

СМЕРТЬ БОРЦЯ

Не витримав: спинивсь і впав...
І меч впустив з безсилих рук...
Він довго йшов і не зважав
на безліч ран і безліч мук...
І от... не витримав і впав...

На мент спинились ми над ним.
Суворі лица жах пройняв:
ми йшли під прапором одним...
Але хтось меч його підняв,
і ми пішли з борцем новим.

1911

СМУТОК ПЕРЕМОЖЦЯ

Обтер травкою меч кривавий,
зняв з голови важкий полом,
і, як билинка, лицар бравий
поник над трупами чолом.

Скінчився бій, і перемогу
сурмлять веселі сурмачі.
І знов вояки йдуть в дорогу.
І гострять знов свої мечі.

Один юнак своїх не баче.
Не йде до нових перемог...
Спіши, спіши на бій, юначе!
Сурмить давно вже помсти бог.

Стоїть юнак: на меч схилився
і в мертві очі задивився.

1915

ХОЧУ ПУСТЕЛІ

Хочу пустелі безмежної,
вільного простору диких степів.
Тугу душі безбережної
кинути хочу на крила орлів.

Що мені люди з їх чварами?
Я — не пророк, не трибун, не борець.
Стелеться шлях мій за хмарами:
там мій початок і там же кінець.

Хочу пустелі безлюдної.
Дикого царства орлів і пантер.
Хочу втекти од повсюдної
влади царів, крамарів і гетер.

1914

ЗА СОНЦЕМ!

Коли затьмариться блакить,
я знаю: Сонце десь горить!
За мурами холодних хмар
палає десь святий вітар!

І я не вірю чорним хмарам,
очам суворим, грізним карам:
бо бачу відблиск золотий
крізь мури хмар, крізь дим густий.

І вас, знесилених пітьмою,
я радо кличу за собою:
крізь кари, темряву і дим —
вперед, за Сонцем золотим!

1913

МОЛОДІСТЬ

Не треба нам суворих дум,
коли гуде зелений шум!
Коли в короні золотій
іде Весна на свято мрій.

Не треба нам сумних пісень,
коли встає веселий день!
Коли Весна вінки надій
в душі сплітає молодій.

Не треба нам холодних слів.
коли лунає юний спів!
Коли хвилюють в грудях кров
краса, надія і любов.

1913

ТВОРЧИЙ ЗАКЛИК

Весна гука: вперед! вперед!
В тремтінні трав, в каскадах вод,
в морях ночей, в потоках днів —
один невпинний хоровод,
один веселий заклик — спів:
вперед! вперед!

Весна співа: твори! твори!
Чаруйся грою творчих сил:
вбирай серпанком мрійних снів
і темно-синій небосхил,
і шум гаїв, і цвіт степів...
Твори! твори!

1914

ВИЗВОЛЕННЯ

Довгі назви фоліантів
з полиць дивляться суворо.
Непотрібних варіантів
на столі біліють гори.

Скільки років в кабінеті
без угаву, без утоми,
на твердому табуреті
я читав великі томи!

Як логічно-бездоганно
здобував я мудрість книжну!
Будував безперестанно
світосхему дивовижну!

За вікном горіли зорі —
міриади діамантів! —
Я ж про розшлід інфузорій
дізнавався з фоліантів.

Соловейко в море тиші
сипав перли многоцвітні.
А в кімнаті я і миші
гризли томи довголітні.

Ах, минула та зануда!
Дочекався я моменту
і знайшов в годину чуда
рано страчену легенду.

Залишив я фоліанти,
кинув мудрість наукову —
в первотворні філігранти
божий світ убрав я знову.

І в спустошеній уяві
ожили дріади й гноми.
Відродилися яскраві
переливи-переломи.

Скинув я ярмо абстракцій.
Став наївно-первотворним.
В хороводі мрійних грацій
плину тоном неповторним.

Соловейко! Я — з тобою.
З нами — зорі-діаманти,
ніч з таємною красою...
Геть же, чорні фоліанти!

1914

ПО ДОРОЗІ З МІСТА

Ранок. Поле. Прохолода.
Передзвони в небозводі.
Срібно-росяна природа
з серцем, змученим у згоді.

Сяду. Ляжу. Свіжо! Гарно!
Бризнуть роси. Дарма! Дарма!
Цілу ніч я був вульгарний.
Зараз — світлий, мрійний, гарний.

1911

ПО ТОЙ БІК

Я покинув мудре Місто:
од добра і зла утік.
Тут, де сонячно-барвисто,
я сплету вінок утіх!

Тут, під синім небосхилом,
в морі кольорів — квіток —
я зіллюся з світом милим
в світло-радісний потік!

В тонах сонячних симфоній,
в ароматах буйних трав,
я повбудусь всіх законів,
я забуду все, що знав!

Буду радісно-бездумним,
доки квітне юний рай,
і лишу людям розумним
тугу, муки і одчай!

Буду з ранку і до ранку,
в темну ніч і в ясний день,
поринати без устанку
в морі сяйва і пісень!

Слава сонцю, слава квітам,
слава вічному життю!
Дням, красою перевитим,
я віддам любов мою!

1913

МУДРІСТЬ ВЕСНИ

Сни Весни лелійте,
як безцінний дар!
Довше, довше мрійте
в сяйві ранніх чар!

Вірте в казку ночі,
вірте в співи фей,
в іскри непорочні
молодих очей.

Кращий світ — омана.
Ліпше щастя — сон,
Будучність незнана —
вища над закон.

Краща мудрість — врода,
Розумніш за всіх —
весняна природа
і веселий сміх.

Сни Весни лелійте,
бо Весна — одна
Пийте, друзі, пийте
келихи до дна!

1914

БУРЬОСЛАВ

Гуркіт грому. Гомін гаю.
Таємничий трепет трав...
Гей, гукайте грізну зграю!
Буде буйний бурьослав!

Вільно-творчою рукою
струн торкається Боян.
Гнуться лози над рікою.
Криє мла за ланом лан.

Зараз, зараз злострунний
розітнеться бурьослав.
Виклик вільний, віщо-думний
грізно, грайно пролунав.

Гук до бурі, гук до бою
кинув хмарами Боян:
встав, підняв величну зброю
сивий лицар Океан.

Вітру вільного сваволя
розвіває сум годин.
Грай, Бояне! В бурі — доля!
В бурі — воля і загин!

1918

31 ТРАВНЯ

За гасм сонце догорає.
На берег сходять тіні-сні.
І тихо-тихо гай зітхає:
погас останній день весни...

Туман вкриває береги,
і хвилі стинуть під веслом...
О, день останній, дорогий...
Бринить в душі сумний псалом.

Синіє вечір урочистий.
Зоря вечірня розцвіла.
І ніч зітхає в небі чистім:
весна пройшла... весна пройшла...

1913

НА ЧОВНІ

Об човен тихо хвилі б'ються.
Тремтять вечірні ніжні тіні...
Кудись пливуть, кружляють, в'ються
мої думки в безладній зміні.

Кладу весло. Берусь за книжку:
давно вже знаю всі сторінки!
Але влітаю в давню низку
думок і мрій нові відтінки...

Заходить сонце. Хвилі стинуть.
На берег сунуться тумани...
Куди плити? Куди полинуть?
Кому віддати спів коханий?

Даремна мрія! Я — самотний:
далеко десь zostались друзі.
А я, сумний і безтурботний,
сам віддаюся мрійній тузі...

Роса, туман і прохолода
вбирають берег в дивні шати...
Беру весло. Спускаю в воду.
І човен мій пливе до хати...

1911

ПЕРШІ ЗОРІ

Стрічаю з сумом перші зорі...
Колись складав я їм привіти.
Колись горів я в їхнім хорі...
Тепер же з тугою крізь віти
дивлюсь в німі простори.

На синім тлі один за другим
світи далекі тихо сходять.
В саду лягають ніжні смуги...
До мене ж спогади приходять,
і спів заведе туга...

Колись ми вдвох стрічали зорі.
Удвох складали їм сонети,
в однім з'єднавшись узорі...
Тепер же давні силуети
встають немов докори.

1911

В ПАРКОВИХ ТІНЯХ

В задумі тихій парк тінистий
шепоче мрійну казку...
Дивлюсь на гру узорів листя.
Вдихаю ніжну ласку...

Нема думок. Нема вагання.
Дріма моя тривога.
Заснули всі мої бажання.
Росте в душі знемога.

Пройшов один акорд журливий...
За ним пролинув другий...
Здрігнувся спогад полохливий...
Махнули крила туги...

І знову — тиша. Нерухомість.
Приємная нірвана...
На мить воскресла давня повість.
І зникла, мов омана...

Шумить сумирно дуб високий.
На лаві грає промінь.
Знемога. Спека. Світлий спокій.
І тихий-тихий гомін.

1911

СИЛУЕТ МІСТА

Nein, führe mich zur stillen Himmelsenge,
Wo nur dem Dichter reine Freude blüht.
W. Goethe, «Faust»¹

В сумирній далині фабричні труби
піднесли в синій небосхил:
нахабно врізались акордом грубим
в гармонію вечірніх сил...

Там — боротьба. Там — крики перемоги,
і стогін ранених борців.
Там думка проклада нові дороги.
Там добиваються вінців...

Ну, що ж: нехай! Не заздрю я герою:
один кінець усіх нас жде...
І тут, серед задуми і спокою,
мені чутніш, як він іде...

Сховалось сонечко. На тлі червонім
рожеві хмарки простяглись...
Раптово в далині тужливим дзвоном
гудки фабричні розляглись.

І в мент краса самотності і суму
в душі стурбованій зника...
Туди до боротьби, до галасу, до шуму,
гудок далекий заклика!

Там — прапори... Там радощі змагання...
Там лицарі, раби, царі...

---

¹ Веди мене в небесний світ тасмний,
Де радощі поетові цвітуть.
В. Геге, «Фауст». — Переклад М. Лукаша.

Туди, туди летять мої бажання!
Привіт вам, чорні димарі!

...Холоне захід. Сутеніють далі.
Змінили фарби гори хмар...
Давно вже, мабуть, в старосвітським залі
мене чекає самовар.

1911

ПІЛІГРИМИ

Хмари пливуть наді мною...
Тихо, так тихо пливуть:
мов пілігрими юрбою
в далеч безмежну ідуть.

Радо ідуть до порога
вічної Тайни Буття.
Прагнуть всесильного бога.
Прагнуть вершини знаття.

Мрійники смілі, крилаті,
вам не дійти до вершин:
згорнуться крила завзяті
в безвісті вічних глибин...

Дарма: ідуть пілігрими.
В безвість проходять, пливуть.
Гинуть одні, і за ними
другі обранці встають.

1913

ЛІТОМ

Одкритий комір. М'які сандалі.
Додолу впала розкрита книга...
Ген-ген далеко, в небесній далі,
пливе і тоне хмаринка-крига.

Сиджу в фотелі. Гойдаю душу...
В художній вазі — квітки-трофеї.

Сьогодні знову я вийти мушу
в стару алею в обійми феї...

Яряться сонце в німій пустелі.
По тілу плине солодка втома.
І тихо-тихо в старім фотелі
снується думка давно відома.

Пролине літо... Пролине літо...
І знову — місто... трамвай... контора...
і буде дещо в душі розбито...
і буде нити душа півхвора...

І так — щороку... Немов по книзі:
зима і літо, контора — дача...
І знов так само: в мінливій ризі
властива часу постійна вдача...

Квітчаю душу журливим цвітом,
А поруч — рожі, ясмин, лілеї...
О серце, серце! Пливи за літом!
Шалій і бийся в старій алеї!

1918

ТІНІ МИНУЛОГО

В старих алеях — дивний шум:
прозорі тіні в них зітхають...
То — тіні давніх, світлих дум.
То — тіні мрій моїх блукають...

Скорботні тіні пишних мрій!
Я вас не кличу серед ночі.
Чого ж про рай забутий мій
щонаочі тихо хтось шепоче?

1911

ПРИСМЕРК В ЛИПОВІЙ АЛЕЇ

Тихий вечір опускає віі.
Таємнішає, темніє липова алея...
Задивившись в присмеркові далі,
мрійно на роялі вальс імпровізую:
панну дорогую, білоруку фею,
ніжно викликаю в липову алею...

Сунуться тумани, як воли понурі,
По клавіатурі пробігає буря...
Гаснуть, погасають дальні красвиди...
Вийди, панно, вийди в липову алею!
Розцвітуть лілеї на блідих руках.
Мак зачервоніє на палких устах...

Над туманом місяць сходить урочисто.
Мій ноктюРН іскристо в морі тиші леться.
За акордами акорди плинуть водоспадом:
золотим каскадом падають на липи
і цілують ніжно в сутіні алеї
мак червоно-пишний і бліді лілеї.

1914

МІСЬКИЙ ПАРК

Сумирно впали вечірні стріли
на золотисту плющову арку...
Ах, задзвеніли, загомоніли
осінні арфи в старому парку!

На золотому, сумному фоні —
журливий обрис повії-панни...
О боже, боже! В твоїм законі
вродливо-грішним нема догани.

Сумує панна і ніжну жертву
з алей осінніх все виглядає...
Як ніжно сонце красу півмертву
вечірнім слявом оповиває!

Темніє золото на листях арки
і тихо капле в отруйну чарку...
Ах, задзвеніли осінні арфи!
Осінні арфи старого парку.

1918

ПАРК ВОСЕНИ

В парку осеніс... В парку смутком віс...

По алеях тихо ходе
бліднолиций привид вроди.
Від рослини до рослини
ніжні струни павутини
бліднорукій простягає
і журливу пісню грає:
«Я — снохода, тихохода.
Я — одвічна смерті влада.
Де пройду — вмира природа.
Де торкнуся — листя пада...»

Як вінки на катафалку,
квітнуть айстри серед парку.
Милі квіти! Ваше літо
сумом смерті оповито...

Понад ставом повноводним
ходить привидам безродним
панна. Тиха. Сумовита.
Чорним фльором вся закрита...
Панно, панно! Не дивися в воду:
не пізнаєш ти своєї вроди.
Не пізнаєш цвіту молодого.
Не побачиш сонечка ясного.
Все минуло безталанно.
Не дивися в воду, панно...

Ходить панна. Ходять тіні.
Ходять привиди осінні...
Листя падає, жовтіє...

В парку сутеніс... В парку вічним віс...

1914

ВІКНО В САД

Осінні октави

I. РАНОК

Перед столом... На книгах — ранкове проміння.
На аркушах — давно початий маскарад
римованих задум, ритмічного горіння —
барвистої душі фарбований каскад...
Дивлюся за вікно... А там — журба осіння...
Там — сад в задумі золотій... столітній сад...
І під намет його сумирно-величавий
іде з гори Маляр беззубий і кістлявий.

II. ВЕЧІР

На гобелени вже лягли вечірні тіні.
Сповився смутками Мадонни світлий зор.
Душа пливе в ритмічно-ніжному молінні
під світло-зоряний, пречистий омофор.
А за вікном — холодний смерк... псалми осінні...
Зажурених прочан жалібно-тихий хор...
Це — час небесних вісників... святих прелюдій...
Таємно-тихий час богорозмовних студій...

1918

ЛИСТОПАДОВОЇ НОЧІ

Дивиться сумно крізь голії віти
місяць німий і холодний.
Листя опало. Обсипались квіти.
Сам я. Сумую самотний.

Мертвеє листя лежить під ногами.
Грають півтіні прозорі...
Згадую: щось дороге нагадали
місячних тіней узори...

Любо так в ночі журливо холодні
в спогадах теплих заснути.
Мрійно втонути в співучій безодні,
Крила турботи згорнути...

Час і до хати йти... Буду в кімнаті
стежити тіні прозорі.
Буду пригадувать мрії крилаті.
Буду дивиться на зорі.

1910

В ДОРОГУ

Холодний ранок. Сірі тони.
Летить сніжок... Прощай, мій спокій!..
Візник чекає. Мерзнуть коні.
Вже на мені кожух широкий...
Прощайте, любі тони!

Звичайні довгі поцілунки.
Нудні поради й побажання.
Дрібні питання про пакунки...
— Рушай! — Обридло розставання.
Обридли поцілунки.

От і в дорозі я... В дорозі...
Лечу в таємні, сині далі.
Доволі видіти в знеможі!
Прощайте, тихі дні печалі!
В дорозі я! В дорозі!

1911

ІСКРИСТИЙ ШЛЯХ

Лани укриті снігом,
Нема кінця дорозі.
Любуюсь кінським бігом.
Але душа — в тривозі.

Чого? — себе питаю.—
Того, що сніг іскриться?
Того, що я кохаю?
Того, що мила сниться?

Сміється килим сніжний...
Вперед, вперед, мій коню!
Я бачу погляд ніжний...
Тулю до губ долоню...

Минаю лан за ланом...
Далека ще дорога!
Лечу аеропланом!
В душі росте тривога.

Холону. В'яну. Гину.
Мій боже, що зо мною?
Гей, коню мій, без вшину
лети вперед стрілою!

1911

СЕРЕНАДА

Зеленим листям винограду
ти оточила свій балкон.
Я не зруйную ту ограду
і не порушу світлий сон.

О ні, кохана! Будь спокійна,
не затріпоче виноград,
коли поллеться туга мрійна
моїх розпачливих рулад.

Не бійся, зоре: під балконом
твій сон я пильно стережу
і тихострунним передзвоном
тебе до ранку не збуджу.

В морях ночей потоне сумно
моїх пісень злотий каскад...
А другий... прийде і бездумно
обірве пишний виноград...

О, будь щаслива! Серенаду
ти не почувеш і крізь сон:
чарівним листям винограду
ти захистила свій балкон.

1913

НЕЛЮБОВ

Узори зір горять яскраво.
Колише сон верхи дерев.
Як білогривий сонний лев
дрімає море величаво.

Сюди, в забутую альтанку,
вночі сама приходиш ти.
Той мент я буду стерегти.
Всю ніч. До ранку. Без устанку.

Для тебе слів давно не маю.
Любові теж нема давно.
Давно прокляття прогуло.
Але... я тут... я дожидаю...

Пливуть, пливуть нічні години...
Дріма велична далина...
Тебе нема... Тебе нема...
О безпорадна... О єдина...

Та от і ти! Ідеш принадно,
як лебідь плине на ставу...
І я дивлюсь... клянущу... зовущу...
І в парк тікаю безоглядно.

1915

ОСТАННІЙ ПОКЛІН

Прийми останній мій поклін,
моя далекая, невтішна.
Твого кохання тиху тіль
в останній раз вітаю ніжно.

Задумливо переступаю
любові вірної поріг,
і тіням страченого раю
ще раз вклоняюся до ніг.

О мент прощальний... мент скорботний...
Останній промінь ще не згас.
Я ще з тобою. Не самотний.
Останній день. Останній раз.

1915

В ТОЙ ЧАС

Очам панни Ніни

В той час, коли тебе обгорне,
важким крилом обгорне туга,
і серце стисне смуток чорний,
і ляже на лице скорботна смуга —
в той час не клич, не згадауй друга.

Бо друг не зможе розгадати,
чого на тебе впали тіні,
і ти не зможеш розказати
про ті загублені святині,
що пригадавеш в самотині.

В той час безгрішний, молитовний
згадай того, хто в дні колишні
навів перший сон любовний...
Згадай про мрії ті розкішні
і плач сама в той час безгрішний.

1912

ДО КРАЮ

Чи ти сумувеш в цю годину?
Чи тиснеш руки на колінах?
Чи проклинаєш самотину —
одну, беззмінну в чорних змінах?

Ідеш за місто, в степ широкий...
Іде й самотність за тобою.
І, вкупі з нею, сум безокий
іде нечутною ходою.

Стривавши вечір на балконі...
І безнадійно гаснуть далі.
І так скорботно плинуть тони,
коли ти гравеш на роялі.

В морях ночей пливеш безсонно
і виглядаєш берег ранку...
Приходить ранок... і стодзвонно
твій смуток будить без устанку.

О, пий до краю, пий до краю
отруту вірного кохання!
Твої печалі я сплітаю
в вінки довічного страждання.

1915

І ТИ...

І ти, і ти поета обдурила:
всі молитви мої забрала в дар,
всю молодість, всю святість захопила
і утекла з тим скарбом на базар.

Я знов лишився в мрійній самотині.
Мовчу. Застиг од болю і наруги.
В мій кришталевий храм, в мої святині
нахабно вдерлись п'яні волоцюги!

В тім храмі я вклонявсь моїй Мадонні.
Сплітав любові чистої вінки.
І от... тепер... там крики безсоромні,
глумливий сміх, розпуста і танки.

Мовчу. Дивлюся мертвими очами.
Куди подітися? Куди втекти?
О молодість моя... о мрійні храми...
любов... і ти опльована... і ти...

1913

БУДЬ ТИХОЮ-ТИХОЮ

Ні сліз, ні докорів не треба:
будь тихою-тихою...
Зорі далекого, вічного неба
нам сяють утіхою...

До тебе схилюся любовно.
О, будь нерухомою...
Станемо в безвість дивитись безмовно.
З безкрилою втомою.

Забудемо прикрі змагання
в цей час несподіваний.
Будемо слухати тишу вмирання:
наш спів недоспіваний.

Безмежності вічна тайна
нам стане утіхою.
Будь же, кохана, в цей час незвичайний
будь тихою-тихою.

1912

ВІНКИ Й ГІРЛЯНДИ

Ти довго ждала мого приходу.
Дивилась тоскно в вечірні далі.
Немов фантастка, немов снохода
блукала млосно в великім залі.

Згасало сонце за тихим парком.
Темніли в залі старі багети.
А ти, сповита сумним серпанком,
питала тоскно: о, де ти? де ти?

Ти мрійно ждала мого приходу.
Наділа злото і діаманти.
Прозорим фльором закрила вроду,
і вийшла в залу, немов інфанта.

Ти ждала довго. Ти без устанку
крізь ніч дивилась на силуети.
І діаманти цвіли до ранку.
До ранку сяли золоті браслети.

О зоре ясна, моя інфанта!
Я був з тобою в ту ніч чудову:
тобі сплітав я вінки й гірлянди —
гірлянди помсти, вінки любові.

1914

НАЗУСТРІЧ ДНЕВІ

Місячна ніч за вікном розтає.
Обриси міста ясніють з пільми.
Знов ми знаходимо «ти» і «твое».
Ніччю було тільки «наше» і «ми».

Казка розтала, як ніч за вікном.
Ти уже — зрадниця. Ти — не русалка.
День настає і глузує над сном:
— Зрадниця! — Боже! Як тяжко... Як жалко...

Обриси міста ясніють, ясніють.
Чується гуркіт. І лайка. І крик.
Дим піднімається, стіни сіріють...
Сон... О, мій сон... Він розвіявся... Зник...

Мушу, як злодій, тікати додому.
Мусимо хрест наш покійно нести.
Пильно сховавши солодкую втому,
мусимо дневі назустріч іти.

1913

ДВІ ВІДМОВИ

Шляхетний рух. Усмішка сальонова.
Одна з загострених, коректних фраз...
Ото і все! Ото і вся відмова!
В той час, коли душа була готова
в святім огні молитися на вас.

Минали роки. Різними шляхами
Фортуна повела мене і вас.
І от... тепер я знов зустрівся з вами:
ви в мій салон прийшли тепер з квітками...
А я сказав... одну з коректних фраз.

1918

ВИ ЗНОВ ПРИЙШЛИ

Ви знов прийшли, скорботні тіні,
і, мов пожовклая трава,
поникли в тихому тремтінні...
Мої загублені святині!
Мої неказані слова!

Чого ждете ви, смутку повні?
Я вас давно вже поховав.
Давно в печалі молитовній
вінки із сліз, вінки коштовні
я на могилу вам поклав.

Засніть же, блідні силуети!
Не я вас втілю в спів, не я.
Нові митці, нові поети
покличуть вас натхненно з Лети
і кинуть в дикий вир життя.

1911

ПЕРЕД СВІЧАДОМ

Сумні провісники руїни
давно торкнулися лица:
лишили слід болючі зміни
і бурі — бурі — без кінця...

Весна пройшла. Мінливо, палко
одмарила весна. Хай так.
Хай одцвіли мої фіалки.
Але ще квітне пишний мак!

О, ще кривавляться рубіни!
Душа живе ще чадом чар!
Ще прогримить в п'їтьмі країни
мій огнетворчий богодар!

1918

ЧОРНИЙ ЧОВЕН

Блукаю в безвістях незнаних.
Гойдаю тихий творчий сум.
В пустелях вічних, нездоланих
пливе мій чорний човен дум.

Повсюди слово незбагненне:
в огнях світів, в кругах орбіт...
Йому підвладна, ним натхненна
біжить Безмірність в безвість літ.

Космічний простір давить думу.
Огняться вічні чудеса...
Сумуй, поете: з первосуму
повстала всіх світів краса!

1918

ПЕРЕД ВІЧНИМ ПОРОГОМ

Хочу покори. Великої. Вільної.
Перед лицем неминучого бога.
Гордая воля душі божевільної
б'ється об мармур святого порога.

Там, за порогом борні невгамовної,—
білая пристань святої покори.
Там, серед тиші колон молитовної,
дух мій навіки порине в сон-море.

Спокій величний холодного мармуру.
Моря одвічного простір блискучий...
Боже, дозвожь мені, вбогому варвару,
переступити поріг неминучий.

1918

ПРИМІТКИ

Однотомник художніх творів письменника складається з двох частин. Перша — п'єси. Сюди включені вибрані драматичні твори автора (розміщені в хронологічному порядку їх написання та публікації). Всі тексти, крім драми «Архітектор Шалько» (див. відповідну примітку), подаються за виданням: Мамонтов Я. Твори.— К., Держлітвидав України, 1962.

Друга — поезії. Сюди включені всі ліричні вірші, свого часу зібрані автором у збірці «Вінки за водою».— Х., 1924. За нею ж подаються і тексти.

КОЛИ НАРОД ВИЗВОЛЯЄТЬСЯ

П'єса написана 1922 р. Вперше опублікована в ж. «Шляхи мистецтва».— Х., 1923.— № 5. Окремим виданням вийшла в серії «Театральна бібліотека».— Х., «Рух», 1924.

Під скороченою назвою «Колнарвіз» ставилася Першим театром Української Радянської Республіки ім. Т. Шевченка (тепер — Дніпропетровський театр ім. Т. Шевченка).

AVE, MARIA

П'єса написана 1923 р. Вперше опублікована видавництвом «Рух», Х., 1924.

У цьому виданні п'єса мала посвяту: «М. А. Розенштейн з пошаною і подякою. Автор». За розповіддю дружини письменника М. Ф. Гармсен, *Марія Абрамівна Розенштейн* була колегою Я. А. Мамонтова по педагогічній діяльності. Протягом трьох років (1920—1923) вони співробітничали в організованій Я. Мамонтовим і режисером І. Я. Юхименком Українській державній театральній студії (УДЕРТЕС), де вона викладала «голос і дикцію». Разом вони викладали і на педагогічних курсах ім. Г. С. Сковороди: він — педагогіку, вона — художнє читання. Обое брали активну участь як рецензенти в діяльності Вищої науково-репертуарної ради відділу мистецтв Головоплітосвіти НКЮ УРСР. Вона, зокрема, написала музику на його вірш «Бурьослав».

У першодрукові тексту передував епіграф — цитата з німецького філософа Ф. Ніцше, представника ірраціоналізму та волюнтаризму: «Wohlan! Wohlauf! Ihr höheren Menschen! Nun erst kreißt der Berg der Menschen — Zukunft. Gott starb: nun wollen wir, daß der Übermensch lebe».

В перекладі українською мовою (переклад мій — Ю. К.) вона звучить так: «Ну, що ж! вперед! вищі люди! Тільки тепер гора людського майбуття готова родити. Бог помер: тепер хочемо ми — щоб жила надлюдина»¹. Як видно зі змісту п'єси, епіграф цей взято заради тези — б о г п о м е р. Герой твору революціонер-атеїст Леон, виголошуючи перед повсталим народом свій програмний монолог про перемогу трудящих над ворогом, що панував «і на землі, і на небі», підкреслює: «Так, товариші: бог загинув, хай живе людство!» Ніцшеанське гасло «надлюдина» в п'єсі фактично відкидається, бо проголошується здравиця людству.

Сценічна історія п'єси почалася в тоді мандрівному Театрі ім. М. Заньковецької (тепер Львівський) — сезон 1924—1925 рр.

ДО ТРЕТІХ ПІВНІВ

П'єса написана 1924 р. Вперше опублікована в серії «Театральна бібліотека». — Х., «Книгоспілка», 1925.

Друга прижиттєва публікація — вид. «Рух», Х., 1931.

Сценічна історія твору почалася в театрі ім. М. Заньковецької — сезон 1924—1925 рр.

РОЖЕВЕ ПАВУТИННЯ

П'єса написана 1926 р. Вперше опублікована Державним видавництвом України (ДВУ), Х., 1928.

Друга прижиттєва публікація — Х., ДВУ, 1930.

Саксаганський (Тобілевич) Панас Карпович (1859—1940) — видатний український актор і режисер, діяч дореволюційного і радянського театру, народний артист СРСР. Брат І. Карпенка-Карого та М. Садовського.

Сценічна історія п'єси почалась 1926 р. у Першому театрі Української Радянської Республіки ім. Т. Шевченка. Йшла також у театрі ім. М. Заньковецької — сезон 1926—1927 рр., Одеській держдрамі (тепер Одеський театр ім. Жовтневої революції) — 1927 р., Харківському Червонозаводському театрі (тепер Донецький театр ім. Артема) — 1928 р., Сучасному театрі ім. М. Щепкіна — 1971 р. та ін.

За розповіддю М. Ф. Гармсен, п'єса йшла також на українській сцені Канади (у Вінніпегу та ін. містах).

¹ Див. також: Ніцше Фридрих. Так говорив Заратустра. Книга для всіх и ни для кого. Пер. с нем. Ю. М. Антоновского. — С.-Петербург, 1907. — С. 317.

РЕСПУБЛІКА НА КОЛЕСАХ

П'єса написана 1927 р. (перша назва — «Бузанівський лицедій»).

За життя автора п'єса опублікована тричі: вперше — Державним видавництвом України, Х., 1928; вдруге — Х., ДВУ, 1930; втретє — Державним видавництвом літератури і мистецтва (ЛІМ), Х.— К., 1932.

1927 р. нею відкрив свій перший сезон Харківський Червонозаводський театр. П'єса також йшла в Одеській держдрамі, Театрі ім. М. Заньковецької, Театрі ім. Т. Шевченка (Дніпропетровськ). У перекладі російською мовою була поставлена в театрах сатири Москви й Ленінграда, Московському театрі ім. М. Єрмолової та ін. театрах РРФСР. Після Великої Вітчизняної війни п'єса йшла в Чернігівському театрі ім. Т. Шевченка, у Київському театрі оперети під назвою «Голий президент» (перший варіант назви оперети — «Бузанівська історія». Лібретто Ю. Бобошка і Б. Степанова, музика композитора А. Філіпенка).

За розповіддю М. Ф. Гармсен, п'єсу ставили також на українській сцені Канади (у Вінніпегу та ін. містах).

КНЯЖНА ВІКТОРІЯ

П'єса написана 1927—1928 рр. (перші варіанти назви — «Хрест, меч і монета», «Мідняний ключ»). Вперше опублікована видавництвом «Рух», Х., 1929.

Сценічна історія почалася 1928 р. в Харківському Червонозаводському театрі. Йшла також у Театрі ім. М. Заньковецької — сезон 1928—1929 рр., Одеській держдрамі та ін. Після Великої Вітчизняної війни — у Волинському театрі ім. Т. Шевченка (Луцьк).

ЙОГО ВЛАСНІСТЬ

П'єса написана 1929 р. (перша назва — «На камені горить»). Вперше опублікована видавництвом «Рух», Х., 1930.

Сценічна історія п'єси почалася 1929 р. Її ставили Одеська держдрама, Театр ім. М. Заньковецької, Дніпропетровський театр ім. Т. Шевченка.

СВОЯ ЛЮДИНА

П'єса написана 1931—1932 рр. Вперше опублікована в серії «Театральна бібліотека» Держлітвидавом України, К., 1936.

У першодруковій назва була подана в лапках — «Своя людина», що мало підкреслювати зміст твору — адже в п'єсі діє ворог, який ховається під машкарою «своєї людини».

За спогадами М. Ф. Гармсен, драма йшла переважно на сценах невеличких периферійних театрів і клубів.

АРХИТЕКТОР ШАЛЬКО

П'єса написана 1934—1935 рр. за власним кіносценарієм «Так народжується нова людина». За життя автора і до сьогоднішнього дня не публікувалася.

«Знайшлися критики,— розповіла М. Ф. Гармсен,— котрі робили закид авторові в «песимізм», оперуючи такими «доказами»: не може, мовляв, радянський студент співати сумні пісні та ще й під гітару й т. ін. й т. под. Це, либонь, принижує радянську молодь, не відповідає її бадьорому, мажорному духові. Таке примітивне розуміння твору завдавало авторові великої прикrostі. Однак драматург нічим не поступився, залишив і студента з його піснею, і гітару». П'єса «Архітектор Шалько», як і «Гетьманщина», залишалась у рукописі. У спогадах про Я. Мамонтова «П'єси без театральної долі» (Культура і життя.— 1968.— 8 груд.) М. Гармсен писала, що драматург не втрачав надії побачити свої останні твори на сцені. Неодноразово він повертався думкою до них і запевняв Маргариту Федорівну: «Почекай, лишень, дружинонько! Не сумуй! От побачиш — прийде час, будемо ми з тобою над маріонетковим гетьманом сміятися і радітимемо щасливому кінцю важкої долі Даші». Але обірвалося життя письменника, у пожежі війни згорів архів...

У пам'яті М. Ф. Гармсен чомусь не зафіксувався факт роботи автора над варіантом цього твору російською мовою. Це одна з причин того, що виявлення драми «Архітектор Шалько» загаялося на такий тривалий час.

У фондах Центрального Державного архіву літератури і мистецтва СРСР (ЦГАЛІ ССРСР) зберігаються два ідентичні машинописні тексти п'єси Я. А. Мамонтова «Архітектор Шалько» російською мовою, які він подав на розгляд Головреперткому Всесоюзного Комітету у справах мистецтв. На титульній сторінці машинопису зазначено: «Главным Управлением по контролю за репертуаром и зрелищами при Всесоюзном Комитете по делам искусств разрешено к представлению 19.VIII 1937 г., за № 439». Нижче — тодішня адреса автора — Харків, вул. Дзержинського, 97, кв. 3.

Тут друкується вперше — за машинописом авторського варіанту тексту російською мовою (Москва, ЦГАЛІ ССРСР, фонд № 962, оп. 1, ед. хр. 304)¹.

---

¹ Для українських театрів драматург Ю. Г. Костюк здійснив літературний варіант п'єси «Архітектор Шалько» українською мовою.— (Приміт. ред.).

ФАТА МОРГАНА (МУЖИКИ)

П'єса написана 1937 р. за однойменною повістю М. М. Коцюбинського. Вперше опублікована видавництвом «Мистецтво».— К., 1939.

Сценічна історія п'єси почалась у Чернігівському театрі ім. Т. Шевченка. На прем'єрі, що відбулася 2 лютого 1938 р., був присутній автор. Того ж року під час відзначення 25-річчя від дня смерті М. М. Коцюбинського в столиці України чернігівська вистава була показана київському глядачеві (у приміщенні Театру ім. І. Франка 25, 26, 28 квітня 1938 р.). На виставі в столиці автор бути вже не міг. Прикутий хворобою до ліжка, він з Одеського кардіологічного інституту писав дружині: «Ми читали рецензії всією палатою, і товариші поздоровляли мене з успіхом».

ВІНКИ ЗА ВОДОЮ

Лірика

Під кожним з сорока трьох уміщених у збірці віршів автор, крім дати його написання, подав бібліографію першодруку (назву періодичного видання, рік і номер).

У газеті «Рада» друкуювані вірші: 1911 р.— «Листопадової ночі» (№ 10), «В паркових тінях» (№ 124), «По дорозі до міста» (№ 132), «На човні» (№ 149), «Перші зорі» (№ 158), «Рідний шум» і «Смерть борця» (№ 257); 1912 р.— «Силует міста» (№ 12), «Тіні минулого» (№ 59), «Іскристий шлях» (№ 263); 1913 р.— «Вони про край свій говорили...» (№ 115), «За сонцем» (№ 160).

У газеті «Маяк» надруковано вірш «В дорогу» (1913, № 47); у газеті «Ілюстрована Україна» — вірш «31 травня» (1913, № 16).

Більшість поезій збірки «Вінки за водою» вперше опубліковані в журналах:

«Українська хата»: 1912 р.— «В той час», «Очам панни Ніни», «Ви знов прийшли»; 1913 р.— «І ти...», «Назустріч дневі»; 1914 р.— «Молодість», «Творчий заклик», «По той бік», «Мудрість весни», «Підігрими», «Серенада»;

«Рідний край»: 1912 р.— «Сон руїн» (№ 3);

«Літературно-науковий вісник»: 1917 р.— «Смуток переможця»; 1918 р.— «Присмерк в липовій алеї»; 1919 р.— «Вікно в сад»;

«Мистецтво»: 1915 р.— «Вінки й гірлянди»;

«Промінь»: 1916 р.— «Нелюбов»;

«Шлях»: 1918 р.— «Хочу пустелі» і «До краю» (№ 4—5), «Бурьослав» (№ 8), «Літом» (№ 9), «Миський парк» (№ 10—11), «Дві відмови» (№ 12);

«Шляхи мистецтва»: 1921 р.— «Перед вічним порогом» (№ 1).

Якщо вірш був покладений на музику, під ним вказувалося прізвище композитора. Так, під віршами «Вони про край свій говорили...», «Тіні минулого», «Останній поклін», «І ти...» було зазначено — музика П. Сениці; під віршем «Молодість» — музика С. Дремцова; «Творчий заклик» — музика В. Верховинця; «Бурьослав» — музика М. Розенштейн.

З М І С Т

Творча та громадська діяльність Якова Мамонтова. <i>Ю. Костюк</i>	5
КОЛИ НАРОД ВИЗВОЛЯЄТЬСЯ <i>Трагедія в 4 актах</i>	37
АВЕ, МАРІА <i>Трагедія в 5 актах</i>	87
ДО ТРЕТІХ ПІВНІВ <i>Драма на 5 одмін з прологом</i>	131
РОЖЕВЕ ПАВУТИННЯ <i>Побутова комедія на 3 розділи</i>	161
РЕСПУБЛІКА НА КОЛЕСАХ <i>Трагікомедія на 3 розділи, 12 одмін</i>	219
КНЯЖНА ВІКТОРІЯ <i>Трагікомедія на 3 розділи, 9 одмін</i>	273
ЙОГО ВЛАСНІСТЬ <i>Драма на 5 розділів</i>	321
СВОЯ ЛЮДИНА <i>Драма на 3 розділи, 7 одмін</i>	375
АРХИТЕКТОР ШАЛЬКО <i>Драма в 4 актах, 8 разделах</i>	413
ФАТА МОРГАНА (МУЖИКИ) <i>(За повістю М. Коцюбинського). Драма на 4 дії, 10 відмін</i>	467

ВІНКИ ЗА ВОДОЮ

Лірика

Рідний шум	526
Вони про край свій говорили...	526
Сон руїн	527
Смерть борця	527
Смуток переможця	528
Хочу пустелі	528
За сонцем!	529
Молодість	529
Творчий заклик	530
Визволення	530
По дорозі з міста	531
По той бік	532
Мудрість Весни	532
Бурьослав	533
31 травня	534

На човні	534
Перші зорі	535
В паркових тінях	535
Силует міста	536
Пілігрими	537
Літом	537
Тіні минулого	538
Присмерк в липовій алеї	539
Міський парк	539
Парк восени	540
Вікно в сад	
I. Ранок	541
II. Вечір	541
Листопадової ночі	541
В дорогу	542
Іскристий шлях	542
Серенада	543
Нелюбоб	544
Останній поклін	544
В той час	545
До краю	545
І ти...	546
Будь тихою-тихою	546
Вінки й гірлянди	547
Назустріч дневі	548
Дві відмови	548
Ви знов прийшли	549
Перед свічадом	549
Чорний човен	550
Перед вічним порогом	550
Примітки	551

Литературно-художественное издание

МАМОНТОВ

Яков Андреевич

ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Составитель

Костюк Юрий Григорьевич

Киев, издательство художественной
литературы «Днипро»

На украинском языке

Редактор Н. В. Мельник

Художне оформлення І. Г. Динника

Художній редактор С. П. Савицький

Технічний редактор Т. М. Мацапура

Коректори А. Л. Алейникова,

Л. Г. Лященко

ИБ № 4394

Здано до складання 23.02.88.
Підписано до друку 09.06.88.
Формат 60×84¹/₁₆.
Папір для множ. апаратів.
Гарнітура звичайна нова.
Друк високий.
Умовн. друк. арк. 32,55.
Умовн. фарбовідб. 33,015.
Обл.-вид. арк. 36,621.
Тираж 2400 пр.
Зам. 8—76. Ціна 3 крб. 80 к.

Видавництво художньої
літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП,
вул. Володимирська, 42.

Київська книжкова
фабрика «Жовтень».
252053, Київ, вул. Артема, 25.

Мамонтов Я. А.

М22 Твори / Упоряд., авт. передм. і приміт. Ю. Г. Костюк.— К.:
Дніпро, 1988.— 557 с.
ISBN 5-308-00122-7

У книжці українського радянського письменника Я. Мамонтова (1888—1940), крім відомих його п'єс «Республіка на колесах», «Рожеве павутиння», «Коли народ визволяється» та ін., вперше друкується розшуканий в архівах російський варіант драми «Архітектор Шалько» та поезії зі збірки «Вінки за водою», яка не перевидавалася з 1924 року.

М $\frac{4702590200-079}{M205(04)-88}$ БЗ 41.17.87

ББК 84Ук7

3RDE.80K.